

И В А Н Б О Ж И Л О В

БЪЛГАРИТЕ

ВЪВ

ВИЗАНТИЙСКАТА

ИМПЕРИЯ

Книгата
е издадена
с конкурс
на Националния
център
за книгата

И В А Н Б О Ж И Л О В

БЪЛГАРИТЕ
ВЪВ
ВИЗАНТИЙСКАТА
ИМПЕРИЯ

АКАДЕМИЧНО ИЗДАТЕЛСТВО
„Проф. МАРИН ДРИНОВ“
СОФИЯ•1995

Книгата на Иван Божилов е посветена на изключително важен проблем както от българското средновековно минало, така и от историята на Византия: българската *диаспора*, или българската емиграция, и присъствието на българи във Византийската империя (VII–XV в.). Тя е резултат от двадесетгодишна изследователска работа и е написана след събирането и проучването на огромен и разнообразен изворов материал в най-големите библиотеки на Европа (Париж, Рим, Мадрид, Виена, Атина) и САЩ (Вашингтон – Дамбъртън Оукс).

В първата част на книгата се изучават изчерпателно проблемите на масовата миграция и компактното заселване на българи във Византийската империя, индивидуалното проникване и присъствие на българи във Византия (политически бегълци, насилствена миграция или депортиране, български принцеси, българи в Атон) и политиката на Византия към българите в империята. Втората част е посветена на българските светци във византийската агиография и българите във византийското изкуство (миниатюри и монументална живопис). Третата е просопографски каталог, който съдържа около 500 биографични статии за българи или византийци от български произход, подредени по азбучен ред и по фамилии.

Книгата със своя изключително богат материал ще представлява много голям интерес както за специалисти – византолози и слависти (исторници, изкуствоведи, филолози, музиковеди), така и за по-широк кръг читатели.

цст
Б9451
7333
199.5 119

ISBN 954-430-297-2

© Иван Ангелов Божилов
1995

941 Б

Иван Божилов
БЪЛГАРИТЕ ВЪВ ВИЗАНТИЙСКАТА ИМПЕРИЯ

Редактор *Любов Йонева* Художник *Богдан Мавродинов* Художествен редактор *Лили Радева*
Технически редактор *Донка Радоева* Коректор *Румяна Илиева* Издателски индекс 13761 Формат
70×100/16 Печатни коли 23.25 Предпечатна подготовка „Дюран Електроникс“ Печатница на
Академично издателство „Проф. Марин Дринов“ 1113 София, ул. „Акад. Г. Бончев“, бл. 5
Поръчка № 239

ISBN 954-430-297-2

ПРЕДГОВОР

Професионалният ми интерес към многонационалния характер на Византийската империя датира от есента на 1973 г., когато за първи път участвах в семинара на проф. Андре Гийу в ЕРНЕ – VI секция (днес EHES). Този интерес – той бе насочен преди всичко към чужденците във Византия – твърде бързо прерасна в изследователски проект. Не мога да бъда упрекван, че за основен обект на изследване избрах *Българите във Византийската империя*. Този избор едва ли е признак на емоционален изблик или подчертано национално пристрастие. От една страна, българите имат своето важно място сред чужденците в империята, а от друга – тъкмо те почти не бяха забелязвани от изследвачите и писаното за тях, за разлика от публикациите за някои други етнически групи във Византия, бе нищожно.

При това положение крайната ми цел бе ясна, а именно: книга, която да съдържа две основни части – проникването, трайното настаняване и съдбата на българите на територията на Византия; просопографски каталог, в който да бъдат включени всички известни или издирени от мен българи или византийци от български произход във Византийската империя. Малко по-късно се роди идеята към книгата да бъде добавена още една част, посветена на следните два проблема: български светци във византийската агиография; българите във византийското изкуство. Аз разбирам добре, че тази част може би придава малко необичаен вид на книгата, но в същото време съм убеден, че тя допълва представата, макар и в по-различен план, за българите във Византийската империя.

Книгата „Българите във Византийската империя“ е последен том от един по-голям проект, омасловен „*Prosopographia Imperii Bulgaricae*“ – проект, който по редица разбираеми причини днес не напредва. В същото време този Addendum към българската средновековна просопография, или по-точно тази история на българската диаспора във Византия, би могъл да е полезен при подготовката на една бъдеща „Просопография на Византийската империя“.

През двадесетте години, които делят раждането на идеята от нейното окончателно осъществяване в тази книга, аз написах и публикувах или четох като лекции и доклади на различни международни научни срещи (Париж, София, Виена, Белград, Москва, Вашингтон) отделни части от книгата или някои предварителни обобщения. Безспорно най-значителна от тези публикации е книгата ми „Фамилията на Асеневици (1186–1460). Генеалогия и просопография“ (София, 1985. 504 с., второ издание, София, 1994. 506 с.), втората част на която е посветена на Асеневиците във Византия между 1280 и 1460 г. Тези предварителни публикации, от една страна, дадоха възможност на немалко колеги да се запознаят с част от постигнатите от мен резултати и да изразят своите мнения за тях, от друга страна, аз можах да си изясня много проблеми, да преосмисля някои първоначални идеи, да си изработя една основна концепция и, което е най-важното, да се убедя в необходимостта от публикуването на този труд.

Написването на подобна книга – това е добре известно на всички специалисти, е свързано с много трудности. За мен най-голямата трудност бе събирането на огромния публикуван изворов материал, без да говоря за ръкописите, с които трябваше да работя. На специалистите е известно и още нещо: написването на тази книга в България е невъзможно. Благоприятни случаи ме отведоха в някои великолепни библиотеки – в Париж (1973–1974, 1977, 1978, 1990), Атина (1976), Вашингтон (1981), Мадрид (1982, 1984, 1989), Рим (1989, 1991) и др. Искрено съм благодарен на тези институции за добрия прием и отличните условия за изследователска работа, както и на всички колеги, които по един или друг начин ме подпомогнаха в този продължителен и труден процес.

Книгата бе завършена окончателно през 1989 г. Но влошените условия за издаването на научна литература у нас я задържаха на моята работна маса още три години. Междувременно имах възможност да работя с някои важни илюстрирани ръкописи в Националната библиотека в Париж (1990) и Biblioteca Apostolica Vaticana (1989, 1991), да използвам току-що публикувани византийски оловни печати, както и нови издания на извори или наскоро отпечатани изследвания. Това наложи преработването на някои страници от книгата или внасянето на поправки и добавки там, където бе възможно. Безспорно тази съдба на книгата предполага някои непълноти, може би несъвършенства. Въпреки това съм убеден, че вече трябва да я предложа за публикуване. В противен случай тя никога не би могла да бъде завършена. Надявам се, че критиката няма да пропусне да отбележи наред с недостатъците на книгата и част от причините за тях.

Като завършвам с облекчение тези редове, с които слагам точка на един ръкопис, стоял край мен в продължение на двадесет години, не мога да не изкажа моята признателност на г-н Тодор Рангелов, директор на Издателството на Българската академия на науките. В това трудно време той прие да отпечата един труден и обемист ръкопис, за което сърдечно му благодаря.

Март 1993 г.

Иван Божилков

УВОД

Темата „Българите във Византийската империя“ е неразделна част от проблема „Чужденците във Византия“ – голям, сложен и нелек за изследване проблем. Цялостното му решаване – независимо от стореното досега, което не е малко¹, – би могло да стане само с обединените усилия на учени от различни страни, и то след задълбоченото изследване на всички етнически групи, живели на територията на империята. А тези „малцинства“ не са били никак малко: готи, исаври, евреи, арменци, грузинци, „франки“, славяни (най-общо), фламандци, англичани, венецианци, генуезци...² Естествено, в краткия увод нямам амбицията да поставям всички въпроси, които произтичат от този голям проблем, нито пък имам възможност за това. Моята цел е много по-скромна: да набележа само някои моменти, които биха изградили най-обща схема, където да намерят място и българите във Византия.

Първото, което бих искал да отбележа, е една специфичност на проблема, особено когато той се разглежда в теоретичен план. Или, казано с други думи, когато говорим за чужденците във Византия, не бива да забравяме за другата страна на проблема, тоест чужденците „отвъд“, извън границите на империята (τὰ ἄλλότρια, ἢ ἄλλόδατῆ γῆ, οἱ ἄλλόφυλοι). Защо поставям този въпрос? Първо, понякога византийските автори пренасят отношението си към онези „отвъд“ върху тези „отсам“; второ, тази липса на разграничаване води съвсем естествено до смесване – обстоятелство, което затруднява изучаването на проблема за чужденците във Византия. Ето защо са необходими няколко думи.

Отношението на византийските автори към онези „отвъд“, от „чуждата земя“, е, общо взето, ясно. Това отношение е било принципно и се е формирало на базата на старинността и превъзходството на гръцката класическа култура (заедно с християнската религия и римското политическо наследство тя била в корените на раждащата се византийска цивилизация), на традициите, които свързвали Константинопол (и само него!) с Рим и Константин Велики! Тази същност на византийската политическа мисъл прераснала постепенно в сравнително стройна политическа идеология, изразена по категоричен начин от Константин Багренородни (тя бе обект на интересно изследване от Е. Арвайлер³). И тя, общо взето, е била съхранявана и прилагана в продължение на столетия, като се е променял само обектът на това презрително отношение⁴.

Основният въпрос, който ме занимава тук, е друг: отношението на ромеите и на ромейската администрация към чужденците „отсам“, „вътре“, към чужденците, настанили се трайно в империята. Този проблем е значително по-сложен, тъй като понякога липсват достатъчно изворови свидетелства, но и поради факта, който вече споменах – смесването на двете категории чужденци (разбира се, в теоретичен план). Това смесване би могло да се илюстрира с един пример, който би бил достатъчен. Думата ми е за известната поетична творба от късновизантийската епоха „Пулологос“ („Птицеслов“)⁵, в която според някои учени рефлектира отношението на homo byzantinus към „варварските“ народи (в широк

исторически план)⁶, докато други са склонни да приемат, че тя отразява космополитната атмосфера във Византия и представлява великолепна сатира на византийското ежедневие⁷. Този пример подсказва едно: категорична необходимост от разграничаване на двете категории – както в теоретичен, така и в практически план, – изчистване на всичко, което би затруднило решаването на проблема, интересуващ ме тук. Защото, ако политиката на империята към съседните или по-далечните „варварски“ държави е следвала принципите на обвързване на тези държави и техните народи с Византия и формирането на една интернационална общност („The Byzantine Commonwealth“), действията на имперската администрация към пришълците са се ръководили от един основен принцип: как по-бързо и по-лесно тези пришълци да бъдат превърнати в ромеи!

Не по-малко важен е и един друг въпрос: различното положение, в което се намирали чужденците във Византия, както от гледна точка на тяхното местоположение, така и на броя им. Какво имам предвид? Сред етническите малцинства трябва да бъдат разграничени, на първо място, тези, които са живеели на големи групи, в относително затворени общности, предимно в по-малки селища или по-точно в села или в отделни квартали на по-големите градове (тук безспорно трябва да се прави разлика между обособени малцинствени групи с определен статут, установен и зачитан от имперската администрация, като венецианци и генуезци, и останалите малцинства, които сравнително бързо са се приобщавали към византийския начин на живот); на второ място би трябвало да се поставят онези малки групи или дори индивиди, пръснати из ромейското мнозинство; на последно място ще отбележа групите, временно пребиваващи във Византийската империя, преди всичко военни наемници⁸.

Особено внимание заслужава въпросът за динамиката в отношението на Византия към чужденците, живеещи вътре, на нейната територия. До голяма степен тя се определя от промените в самата империя, изразени преди всичко в намаляването, и то значително, на нейната територия (процес, завършил в основни линии към средата на седмото столетие), в свързаното с това „гърцизиране“ на Византия, както и в известна консолидация на поданиците на византийския василевс⁹. Тези безспорни процеси са се отразили чувствително върху политическите идеи, господствали в империята (византийската политическа идеология преминала постепенно през фази на „универсализъм“, „национализъм“, „империализъм“, „патриотизъм“ и т.н.)¹⁰, които от своя страна в различните периоди са определяли отношението към „чужденците“.

Независимо от противоречията в характеристиката на тези процеси¹¹ – това е напълно естествено – и в тяхната периодизация Византия постепенно се превръща, поне по теория, в една хомогенна от етническа гледна точка държава. На практика нещата са били по-прости (тук действал онзи специфичен византийски механизъм, който правел от всички етноси ромеи) и за илюстрация ще припомня известния епизод от Житието на Георги Декаполит. Когато светецът пристигнал в Енос, той бил заловен от имперските власти. На въпросите: „Кой си ти?“ и „Каква е твоята религия?“, светецът отговорил: „Аз съм християнин, моите родители са такива и такива и са от православно вероизповедание.“ Това представяне е било напълно достатъчно¹².

* * *

За да сляза на следващото равнище, което ще ме приближи съвсем плътно до „Българите във Византия“, трябва да премина през един проблем, към който византоложката колегия проявява изключителен интерес през последните сто

години. Това е проблемът: „Славяните във Византия“. Тук едва ли трябва да го представям подробно, да доказвам неговата значимост както за съдбата на самата империя, така и за самите славяни. Дори не бих могъл да цитирам натрупалата се литература, която без преувеличение бих нарекъл огромна¹³. Моята цел тук е далеч по-скромна: да посоча своята отправна точка в тази толкова сложна, толкова дискутирана и толкова противоречиво решавана материя; второ, да установя така необходимата ми връзка между двата проблема – „славяните“ и „българите“ във Византийската империя.

Славянският проблем в историята на Византия привлича вниманието на учените през първите десетилетия на XIX в. и има, бих казал, скандално начало. Съвременната гръцка държава едва се е родила, когато се появява един учен – германският историк Я. Фалмераер, който без колебание пише: „Нито капка гръцка кръв не тече във вените на обитателите на днешна Гърция“, след което развива своята идея за тоталното присъствие на славяните в земите на Гърция през средновековието¹⁴. Каквото и оправдание да се търси за тази категорична и крайна преценка на Фалмераер (негативното отношение на учените към византийския „деспотизъм“, съпоставян с абсолютните монархии на XVIII в.¹⁵), съпротивата срещу подобна постановка на един проблем, който има твърде голямо значение за историята на Източна Европа през средновековието, е силна и оправдана. Не е оправдана ответната реакция на някои гръцки учени, изразена от К. Сатас по следния начин: „Аз придобих непоколебимото убеждение, че с изключение на власите и на албанците никога никой друг народ не е влизал в Гърция, за да се установи в нея.“¹⁶

И за лаиците би трябвало да е ясно, че подобни отправни позиции в изучаването и решаването на „славянския“ проблем във Византия едва ли биха довели до резултати, които безпристрастната научна критика би приела за задоволителни. За съжаление крайностите, чиито жалони бяха поставени още през миналото столетие, съществуват и днес. Струва ми се, че някак незабелязано остана писаното от един от най-големите познавачи на този проблем – Пол Льомерл: „Няма да бъде никаква беда за Византия, ако се признае, както ни задължават изворите, количествената значимост на славянското проникване в Гърция. Защото в крайна сметка Византия е покръстила, цивилизовала, асимилирала тези славяни и ги е направила гърци. Това е една от най-впечатляващите победи, постигнати от елинския гений.“¹⁷ Позиция, към която аз не мога да не се присъединя.

Мнението на покойния П. Льомерл чертае онези контури, в които би трябвало да се вмести проблемът „славяните във Византия“ (разбира се, с някои различия, когато се надхвърли територията на средновековна Елада); в същото време неговото изучаване, особено през последните години, навлиза в нова фаза, която бих нарекъл „разширяване на хоризонтите“. Това разширяване, или по-точно преместване на акцентите от традиционните извори, се изразява преди всичко в по-решаващата роля, която започва да играе *топонимията*. Началото, поставено от М. Фасмер¹⁸ и правилно оценено от А. Бон¹⁹, намира добро продължение в трудовете на Ф. Малингудис²⁰, Йордан Н. Иванов²¹ и Ф. Броне²². Параметрите на „новите хоризонти“ ще бъдат ясно очертани, ако добавя и приноса на *археологията* – съвсем скромен по времето на Й. Вернер, Р. Дейвидсън и А. Бон²³, но с признаци за откриване на нови възможности през последните години²⁴.

Вторият момент, както вече отбелязах, е възможното съотношение между „славяни“ и „българи“ във Византия. Поне за мен няма съмнение, че двата проб-

лема в никакъв случай не са тъждествени. И отдавна съм го написал²⁵. В същото време с не по-малка увереност мога да твърдя, че проблемът „българите във Византия“ в никакъв случай не би могъл да се изследва без паралелно, твърде често пресичащо се, разглеждане на проблема „славяните във Византия“. Или ако тези два проблема трябва да бъдат представени графично, те биха изглеждали така: две окръжности, които се пресичат; двата крайни сектора са поотделно славяните и българите, а секторът между тях е общото между двете етнически групи.

Въпросът, който очаквам, е: защо? Първо, езиковедите отдавна са доказали „тясното родство на славяните в Гърция с българите и тесните връзки с езика на славянските апостоли...“ (М. Фасмер). От гледна точка на историята на българския език това изглежда така: „Както в старобългарските, така и в среднобългарските паметници, тоест до края на XIV в., а и след това на мястото на праславянските съчетания tj, dj, имаме винаги шт, жд, които са много типични български особености, тъй като се срещат само в българския език.“²⁶ От друга страна, тези особености са характерни за една голяма територия от „Югоизточна Албания и Северна Гърция до Трансилвания“ (заселена от първата славянска вълна – VI–VII в.) и са едни от най-важните белези на славянската топонимия в Гърция²⁷. Вторият аргумент е по-скоро друга особеност при формирането на славянските топоними на територията на империята и преди всичко на репертоара от лични имена, запазени главно във византийските документи от XIV–XV в. Тази особеност се състои в следното: след IX в. българската народност се изгражда постепенно като славянска народност със славянски език и славянска писменост, т. е. когато говорим за славяните във Византия през този период, българите съвсем естествено се включват в това понятие.

* * *

Слизайки най-сетне на равнището: „българите във Византия“, не мога да не започна с един съществен въпрос: какви са критериите при установяването на онези групи или индивиди, които могат да бъдат наречени *българи*, живеещи в империята, и включени в моята анкета, съответно в книгата? Този въпрос трябва да бъде поставен, защото невинаги, за да не кажа твърде рядко, българите присъстват в изворите със своята етническа характеристика. При това положение могат ли да бъдат установени някои белези, които, събрани (или поне част от тях), биха създали облика на етническия феномен българи във Византия? Не е тайна, че когато се характеризира една етническа група, на първо място се поставя националното (етническото) съзнание или самосъзнание. За съжаление в случая липсват достатъчно сведения, които биха позволили да се отговори на това питане. Другите белези са: език – безспорно гръцки, в една или друга степен на усвояване при индивидите или в различните поколения на една фамилия (употребата на български език е твърде рядка – така поне свидетелстват изворите); култура – безспорно византийска; религия – християнска; местоживеене – Византия. Или, казано по друг начин, тези белези ни представят по-скоро един ромей, отколкото българин, ако не разполагаме с някои допълнителни сведения. Кой са те?

1. *Име* – безспорно най-убедително е етническото наименование „Вългарос“ (от прозвище до утвърдено фамилно име). За съжаление случаите на употреба на това наименование са твърде малко (по-малко от 1% от общия брой). Разбира се, на втори план тук са всички имена – лични и фамилни, – за които може да се

докаже, че са от български произход. 2. Запазени *спомени* за произхода – това се среща преди всичко сред големите фамилии, които са заемали важно място във византийското общество, и налагащата се идея за старинен, благороден произход ги стимулирала да издирват и съхраняват сведения за българското си потекло (Владиславовичи, Асеновци). 3. *Други данни* – тук могат да бъдат отнесени всички сведения за мястото, откъдето произхожда емигрантът, и за времето, когато го е напуснал.

Може би тук трябва да отбележа една особеност на книгата или по-точно на просопографския ѝ каталог, която би могла да даде повод за възражения. Бих искал да припомня, че книгата до голяма степен е просопографска или поне каталогът заема почти половината от нея. А просопографията има едно основно изискване: възможно най-голяма пълнота на представените фамилии. Ето защо в някои случаи читателят ще намери и лица от византийски произход (предимно жени), тоест лица, които принадлежат към дадена фамилия *par alliance*.

* * *

Последните два въпроса, които изискват обяснение, са свързани с хронологията и границите на анкетираната територия. Първият въпрос е ясен, но все пак ще отбележа следното: тъй като книгата е посветена на проблем от византийската история, хронологията ѝ съвсем естествено е съобразена с нейната периодизация. При това положение началната дата е някъде в VI в., тоест времето, когато изворите позволяват да се установят първите сигурни инфилтрации на българи във Византия. Крайната дата е безспорна – 1453/1460 (с някои изключения, групирани в съответни приложения: глава II – Addenda, Б. а) и б).

Вторият въпрос – територията на анкетата – е малко по-сложен. Някой би могъл да възрази: това е територията на Византия. Да, но територията на империята не е била константна величина; в продължение на столетия тя непрекъснато се е изменяла – понякога е намалявала, друг път е нараствала. Тогава? Приемам, че има две основни категории византийски земи, където трябва да бъдат търсени българите: безспорни и спорни. Основното ми внимание е било насочено към безспорните територии, тоест към онези области на Византийската империя, които никога не са били под властта на българската държава или са били под краткотрайна окупация на българите – окупация, която не е оставила следи в етнодемографския им облик, независимо от усилията на някои български владетели като кан Крум, цар Симеон, цар Калоян (изселване на ромейското население от Югоизточна Тракия и евентуалната му подмяна с българско).

Спорните територии могат да бъдат разделени на две групи: междинни области или градове, които преминавали често от едни в други ръце (Пловдив, Созопол, Анхиало, Месемврия), – те се изключват от анкетата; земи, присъединени трайно към България, но сравнително по-късно (IX в.). Това е голямата част от Македония и част от Тракия. Те се разглеждат в периода преди средата на IX в. или по времето, когато са отпаднали, и то окончателно, от българската държава (например: българското присъствие в Мелник е обект на изследване до IX в. и след 1246 г., когато градът престава да бъде български).

И накрая още една уговорка, която би трябвало да разсее и последната неяснота. Става дума за българите във Византия от 1018 до 1186 г., тоест в периода, когато всички български земи са част от империята на ромеите и всички българи са поданици на ромейския василевс. Тук приетият от мен подход е следният: масови преселвания на българи от покорените български земи в

изконни византийски територии (на Балканския полуостров или в Мала Азия, а дори и по-далеч); български аристократи в двореца и имперската администрация, гражданска и военна (в това число и самостоятелни военни части, формирани от българи); български фамилии, които са засвидетелствани във Византия преди 1018 г. Всички останали категории българи, макар и живеещи на територия, която формално е била византийска, отпадат от анкетата.

БЕЛЕЖКИ

¹ Една равностметка за състоянието на този проблем бе направена на симпозиума в Dumbarton Oaks (28–30 октомври 1993) на тема „The Internal Diaspora of the Byzantine Empire and the Problem of Integration“.

² Χρυσός, 'Ε. Τὸ Βυζάντιον καὶ οἱ Γότθοι. Θεσσαλονίκη, 1972; Dagron, G. et A. Dérouche. Juifs et chrétiens dans l'Orient du VIIe siècle. – TM, 11, 1991, 17–273; Dagron, G. Judaïser. – TM, 11, 1991, 359–380; S t a r r, J. The Jews in the Byzantine Empire, 641–1204. Athens, 1939; A d o n t z, N. Etudes arméno-byzantines. Lisboa, 1965; C h a r a n i s, P. The Armenians in the Byzantine Empire. – Byz. Slav. 22, 1961, 196–240 (същото в: Studies of Demography of the Byzantine Empire. London, 1972, n° V); Armenians and Grecs in the Byzantine Empire. – The Armenian Review, 25, 1972, 1–97; The Armenians in the Byzantine Empire. Lisboa, 1963; D e d i u a n, G. L'immigration arménienne en Capadoce au XIe siècle. – Byz., 45, 1975, 41–117; К а ж д а н, А. Армяне в составе господствующего класса Византийской империи в XI–XII вв. Ереван, 1975; Б а р т и к я н, Р. Миграция армян в XI веке: причины и последствия. – XVe Congrès International d'Etudes byzantines. Athènes, 1976. Rapports et co-rapports. I. Histoire; В а u e r, E. Die Armenier im byzantinischen Reich und ihr Einfluss auf Politik, Wirtschaft und Kultur. Erevan, 1978; Т о u m a n o f f, C. Caucasian and Byzantium. – Traditio, 27, 1971, 111–152; J a n i n, R. Les Francs au service des „Byzantins“. – EO, 29, 1930, 61–72; M a r q u i s d e l a F o r c e. Les conseillers latins du basileus Alexis Comnène. – Byz., 11, 1936, 156–165; C i g g a r, K. L'émigration anglaise à Byzance après 1066. – REB, 32, 1974, 301–342; Flemish mercenaries in Byzantium, their Later history in an Old Norse Miracle. – Byz., 57, 1981, 44–74; Flemish Counts and Emperors. Friends and foreigners in Byzantium. The Latin Empire. Some contributions. A.A. Bredius Foundation. – Hernen, 1990, 33–62; T h i r i e t, Fr. La Romanie vénitienne au Moyen Age. Le développement et l'exploitation du domaine colonial vénitien (XIIe–XVe siècles). Paris, 1959; J a c o b y, D. Les Vénitiens naturalisés dans l'empire byzantin: un aspect de l'expansion de Venise en Romanie du XIIIe au milieu du XVe siècle. – TM, 8, 1981, 217–235; B a l a r d, M. La Romanie génoise (XIIe – début XVe siècle). I–II. Gênes – Rome, 1978; B a l a r d, M., A. L a i o u, C. O t t e n - F r o u x. Les Italiens à Byzance, Paris, 1987 (Byzantina Sorbonensia, 6).

³ A h r w e i l e r, H. L'idéologie politique de l'empire byzantin. Paris, 1975, 48–50.

⁴ Вж. някои посочвания за късновизантийската епоха у Р а д о ш е в и њ, Н. Иноплеменници у „царским говорима“ епохе Палеолога. – ЗРВИ, 22, 1983, 119–147.

⁵ К г а w s i n s k y, St. 'Ο Πουλολόγος. Berlin, 1960, 114–118;

⁶ Самият Търновград ще разтърби победите. Средновековни поети за България. Съст. В. Пузелев. С., 1981, 205–206.

⁷ K n ö s, B. L'histoire de la littérature Néo-grecque. Stockholm–Göteborg–Upsala, 1962, p.153.

⁸ K a z h d a n, A. and G. C o n s t a b l e. People and Power in Byzantium. An Introduction to modern byzantine Studies. Dumbarton Oaks. Washington D.C., 1982, p. 153.

⁹ Пак там, 153–154.

¹⁰ A h r w e i l e r, H. Op. cit., passim.

¹¹ Вж. бел. 9 и 10.

¹² La vie de Saint-Grégoire le Décapolite et les Slaves macédoniens au IXe siècle. Ed. par F. Dvornik. Paris, 1926, p.54; M a n g o, C. Byzantium. The Empire of New Rome. New York, 1980, p. 31.

¹³ По-старата литература у В о ž i l o v, I. Les Bulgares, p. 146, n. 5. От по-новата литература вж. Т о у n b e e, A. Constantin Porphyrogenitus and his World. Oxford University Press, 1973, 619–651; G r a e b n e r, M. The role of the Slavs within the Byzantine Empire, 500–1018 (Diss.). New Brunswick, New Jersey, 1975; W a l d m ü l l e r, L. Die ersten Begegnungen der Slaven mit dem Christentum und den christlichen Völkern vom VI. bis VIII. Jahrhundert. Die Slaven zwischen Byzanz und Abendland. Amsterdam, 1976; P o p o v i ć, VI. Les témoins archéologiques des invasions avaroslaves dans l'Illyricum byzantin. – Mélanges de l'Ecole Française à Rome, 87, 1975, 445–504; Aux origines de la slavisation des Balkans: la constitution des premières sklavinienes macédoniennes à la fin du VIe siècle. – CRAI, 1980, 230–257; K o d e r, J. Zur Frage der slawischen Siedlungsgebiete im mittelalterlichen Griechenland. – BZ, 71, 1978, 315–331; W e i t h m a n n, M. Die Slavischen Bevölkerung auf der griechischen Halbinsel. München, 1978; V r y o n i s, Sp. The Evolution of Slavic Society and the Slavic Invasion in Greece. The First Major Slavic Attack an Thessaloniki A. D. 597. – Hesperia, 50, 1981, 378–390; F i n e. Balkans I, 25–41;

Nystazopoulos-Pelikidou, M. Les Slaves dans l'empire byzantin. – In: The 17th International Byzantine Congress. Major Papers. New York, 1986, 345–367.

¹⁴ Fallmerayer, J. Ph. Geschichte der Halbinsel Moree während des Mittelalters. I. Stuttgart, 1830, III–XLV.

¹⁵ Вж. някои посочвания у Guillou, A. Le monde de Byzance dans la pensée historique de l'Europe: Le siècle des Lumières. – JÖBG, 15, 1966, 27–39 (същото в: Culture et société en Italie Byzantine, VIe–XIe s. London, 1978, n° I).

¹⁶ Sathas. Μνημεία, IV, p. XLII.

¹⁷ Lemerle, P. La Chronique improprement dite de Monembasie: le contexte historique et légendaire. – REB, 21, 1963, p. 49; Caratzas, St. L'origine des dialectes néogrecs de l'Italie méridionale. Paris, 1958, p. 56, n. 3.

¹⁸ Vasmer. Die Slaven, passim.

¹⁹ Bon, A. Le Peloponnèse byzantin jusqu'à 1204. Paris, 1951, 49–50.

²⁰ Malinoudis, Ph. Studien zu den slavischen Ortsnamen Griechenlands. Teil 1. Slavische Flurnamen am messenischen Mani. Mainz – Wiesbaden, 1981; Toponymy and History. Observation concerning the Slavonic toponymy of the Peloponnese. – Cyrillomethodianum, 7, 1983, 99–111; Frühe slavische Elemente im Namensgut Griechenlands. – In: Die Völker Südosteuropas im 6. bis 8. Jahrhundert. Herausg. von B. Hänsel. München – Berlin, 1987, 53–68.

²¹ Иванов, Й. Н. Местните имена между Долна Струма и Долна Места. Принос към изучаването на българската топонимия в Беломорието. С., 1982 (Българска ономастика 4).

²² Grunet. Toponymes slaves, 235–265.

²³ Bon, A. Le Peloponnèse byzantine, p. 50.

²⁴ Lemerle. Miracles II, p. 246.

²⁵ Božilov. Les Bulgares, 146–148.

²⁶ Увод в изучаването на южнославянските езици. С., 1986, 49–50; Мирчев, К. Историческа граматика на българския език. С., 1978, 155–156.

²⁷ Увод в изучаванс..., с. 38.

ЧАСТ I

ГЛАВА I

МАСОВО ЗАСЕЛВАНЕ И ПРИСЪСТВИЕ НА БЪЛГАРИ ВЪВ ВИЗАНТИЙСКАТА ИМПЕРИЯ (VII–XV в.)

Както се вижда от самия наслов, проблемът, който ще бъде разгледан в тази глава, има две страни. Първата обхваща процеса на миграцията в неговата възможна цялост: датата, причините, придвижването, заселването на определено място на територията на империята, отношението на имперските власти към имигрантите и най-сетне – по-нататъшната съдба на тези българи, напуснали родните си места. Или, казано с други думи, това е динамичната страна на проблема. Втората страна – с пълно основание тя би могла да се назове статична – е значително по-различна и се състои в регистрирането на групи българи (или население от български произход), живеещи постоянно на територията на Византия. Или, ако трябва да се изразя по друг начин, това са българи имигранти, за които не знаем кога, откъде и при какви обстоятелства са напуснали България. Прави впечатление хронологическата обособеност на двете страни на проблема: „масово заселване и присъствие на българи във Византия“. Докато миграционните процеси могат да бъдат ситуирани в периода VII–XI в., сведенията за присъствие датират предимно от късното средновековие, тоест XIII–XV в. И това е напълно естествено. Но веднага трябва да отбележа, че този хронологически порядък в никакъв случай не означава, че второто винаги е следствие от първото. Връзката между двете невинаги може да бъде установена както поради хронологическия хиатус, съществуващ между имиграционните процеси и регистрирането на съответното поселение, така и поради пространствената неопределеност на част от имиграционните вълни.

1. МИГРАЦИЯ НА БЪЛГАРИ (VII–XIV в.)

А. БАЛКАНСКИ ПОЛУОСТРОВ

Първата вълна заселници, с която ще започна разглеждането на проблема, са т. нар. „Куберови българи“. Този епизод от историята на българите и на Византия (на него е посветено петото чудо от втория сборник на *Miracula S. Demetrii*)¹ отдавна привлича вниманието на изследователите и би могло да се каже, че вече е окончателно изяснен². Все пак трябва да го припомним, поне в основни линии. Анонимният автор започва своя разказ с масовите изселвания на ромеи в 614–619 г.³, извършени от аварите. Настанени в близост до Панония (първо на юг от Дунав, а след това на север, както приема П. Льомерл)⁴, те бързо се приобщили към българите и аварите. Децата от смесените бракове пазели ромейските навици, обичаи и традиции, но въпреки това 60 години по-късно те формирали нов народ („... νέος ἐκεῖσε λαὸς ... ὡς ἴδιον ἔθνος...“), който

получил името сермисиани⁵. За негов вожд аварският хаган определил българина Кубер, който не закъснял да се разбунтува срещу своя суверен. След няколко победни сражения Кубер преминал Дунава, отправил се на юг, достигнал до Керамисийското поле (между Стоби и Битоля) и се заселил там⁶. Част от сермисианите се пръснали по родните места на своите деди – Солун, Константинопол и „другите градове на Тракия“, но друга част останали под върховенството на Кубер. Интересен е статутът на това население. Според анонимния автор на чудото Кубер (той вече се намирал на византийска територия, която сякаш била лишена от византийска администрация) изпратил хора при василевса с искане да му се разреши да остане там, където вече се намирал, а славянското племе другувити да осигури снабдяването с храна.

Трудно е да се предвиди каква би била по-нататъшната съдба на Куберовия „народ“, ако не беше замисълът за овладяване на Солун. Тъй като тези изключително интересни събития са добре познати (особено след последното изследване на П. Льомерл)⁷, а ще бъдат предмет и на други бележки⁸, тук ще се спра само на няколко основни момента. Безспорно внимание заслужава идеята на П. Льомерл, че през 682–684 г. (тогава се датират събитията) в Македония, в околностите на Солун, бил извършен опит за формиране на българска държава, подобна на тази, която вече се формирала на север от Стара планина. И френският учен не без основание постави въпроса, дали Кубер „не е един неуспял Аспарух“⁹. Тъй като Кубер не сполучил да даде необходимия начален тласък за постепенното изграждане на българска държава с център Солун, ще се опитам да проследя съдбата на неговия „народ“. От *Miracula S. Demetrii* знаем, че след неуспеха на заговора в Солун Мавър заедно със своите приближени и част от сермисианите пристигнал в Константинопол, където бил назначен за архонт¹⁰. Същността на неговата позиция, както и съдбата на придружаващите го, се разкриват от печата, на който е назван „патриций и архонт на българите и сермисианите“¹¹. Какво се крие зад тази формулировка? Едва ли трябва да се съмняваме, че от българите, придружили Мавър, и от част от сермисианите била създадена обособена военна част (вероятно тя била разположена в Тракия) – нещо, което не само отговаряло на византийската практика, но и положило началото на традиционен български военен контингент, просъществувал (разбира се, с големи прекъсвания) до падането на Константинопол (1453 г.)¹².

Каква била съдбата на онези българи, които останали с Кубер – безспорно по-многобройната част? Липсата на преки данни не позволява те да бъдат отъждествени с други групи българи, засвидетелствани по-късно на територията на Македония – така, както са склонни да приемат някои български учени¹³.

Първата истинска миграция на българи от българската държава към балканските провинции на Византия датира от началото на деветото столетие. Сведение за нея намираме у Скилица: „Някакви българи, след като изоставили родните си места, дошли с целите си семейства в страната на ромеите и като били приети от василевса, се заселили в различни области.“¹⁴ За съжаление този пасаж е твърде беден на информация. Името на василевса (Михаил I Рангаве) ни подсказва относителната хронология, 811–813 г. Но причините за подобно масово (?) емигриране остават неизвестни. Наистина, това е времето на Крумовите войни срещу Византия, но едва ли тук трябва да търсим основанията за подобни действия. Не знаем къде са се настанили въпросните българи. Някои изследвачи са на мнение, че поне част от тях са били прехвърлени в Мала Азия¹⁵. Това мнение обаче почива на логически разсъждения (традиционната етно-демографска политика на империята), а не на изворов материал.

В първото си писмо до цар Симеон (924 или 925 г.)¹⁶ император Роман I Лакапин, след като оспорва Симеоновата титла „василевс на ромеи и българи“, съветва българския владетел да помисли върху един многозначителен факт: „около двадесет хиляди българи, които са намразили вашата войнствена упоритост и непримирими замисли, са потърсили убежище в нашата спокойна и мирна държава...“¹⁷ Това известие, съдържащо се в послание, разменено между двамата владетели, заслужава внимание, независимо от ясната и тенденциозна опозиция „войнствена България“ – „мирна и спокойна Византия“. Но то едва ли трябва да се възприема така буквално, както правят повечето български изследователи: като бунт срещу политиката на цар Симеон¹⁸. Непотвърдено от други извори, това съобщение остава неясно и дори бих казал в известна степен съмнително (социалният статут на емигрантите, техният брой и т. н.). Къде са били заселени тези българи? Сведения липсват, но с основание може да се допусне, че новите им местоживелища са били далеч от българо-византийската граница и театъра на бойните действия.

По неизвестни причини цар Симеон лишил първородния си син Михаил от правото на престолонаследие и го принудил да стане монах. В началото на Петровото царуване монахът се разбунтувал срещу царувания си брат и решил да потърси правото си. Това събитие е разказано от двама хронисти – Продължителя на Теофан и Йоан Скилица. Тъй като разказът на втория съдържа повече подробности, ще цитирам него: „И Михаил, другият брат на Петър, мечтаел да завземе властта в България. Той завзел една силна крепост, започнал да смущава делата на българите и мнозина от тях се присъединили към него. Но наскоро той умрял и привържениците му, понеже се страхували от гнева на Петър, навлезли в земите на ромеите през Македония, Стримон и Елада; като опустошили всичко по пътя си, те завладели Никопол и се установили в него. По-късно, победени в различни сражения, те се покорили на ромеите.“¹⁹

Писаното от Скилица е достатъчно ясно, за да се нуждае от допълнителни обяснения. След като се настанили в Никопол (Епир), тези българи не могли да избегнат съдбата на всички имигранти – подчинили се на местните власти и станали поданици на Византия. Каква е била по-нататъшната им съдба? Останали ли са в Никопол, или са се преместили някъде другаде? Продължили ли са да живеят в компактна маса, или са се разпръснали? На тези въпроси може да се отговори само с помощта на по-късни извори, съдържащи сведения за българи в империята.

В един акт от архива на Ивирон, издаден от съдията Лъв през 1059 или 1074 г., е вмъкнат откъс от хрисовул на император Роман II (959/60) в полза на манастира Колову. Чрез този хрисовул манастирът получавал 40 парици в замяна на земи, разположени край Иерисо. Тези земи, някогашна собственост на манастира, били завзети (без да се посочва датата) от „Склави Вулгари“ (Σκλάβοι Βούλγαροι), които се установили в тях (ἐνσκηνωθέντων ἐκεῖσε)²⁰.

За да получи яснота това интересно известие, трябва да се отговори на два въпроса: кога и откъде са дошли въпросните Σκλάβοι Βούλγαροι, които преди 959/60 г. (датата на хрисовула в полза на Колову) са се настанили край Иерисо? Според Ф. Дьолгер, който пръв използва този документ, това е станало в годините на цар Симеоновите войни срещу Византия, по-точно в периода между 913 и 924 г.²¹ От своя страна И. Дуйчев предложи доста по-ранна дата: VII–VIII в.²², докато В. Бешевлиев без колебание прие, че те са били потомци на Куберовите българи²³. Напоследък Д. Папахрисанту предложи за *terminus post quem* (установен според № 5 от Actes du Prôtaton) 942–943 г., а за *terminus ante quem*

959 г. (хрисовулът на Роман II)²⁴. Аз съм склонен да приема това становище, но с една уговорка: въпросните „склави вулгари“ са завзели земите на Колову, разположени край Иерисо, между 942/43 и 959 г., но това в никакъв случай не означава, че тъкмо тогава те са се заселили на територията на Византия. При това положение въпросите за времето на тяхната поява в империята и за произхода им остават открити. Те биха могли да бъдат потомци на Куберовите българи, но в същото време, с не по-малко основание, в тях бихме могли да видим част от имигрантите, за които Роман Лакапин писал на цар Симеон, или още по-сигурно – онези българи, които напуснали родината си след несполучилия бунт на Михаил. Наистина, както вече видяхме в самото начало, те се заселили в Епир, но това не пречи да се допусне, че малко по-късно са се преселили (или са били преселени) на Халкидическия полуостров.

В един акт на патриарх Николай II Хризовберг, издаден през април 989 г., се отбелязва, че манастирът Гомату, или τοῦ Ὁρφανοῦ, претърпял много злини при нападенията на настанилите се в съседство българи (... καὶ μάλιστα ταῖς τῶν ἐκ γειτόνων οἰκούντων Βουλγάρων ἐκδρομαῖς κεκακωμένον ...) ²⁵. Преди петдесетина години И. Дуйчев обърна внимание на този документ и изтълкува цитирания пасаж като свидетелство за нападения на цар Самуил в района на Иерисо²⁶. За съжаление подобно тълкуване е не само неубедително, но според мен и невъзможно. Без колебание в „τῶν ἐκ γειτόνων οἰκούντων Βουλγάρων“ трябва да видим българи, които са живеели постоянно на Халкидическия полуостров близо до Иерисо. Те са били съседи на манастира Гомату (τοῦ Ὁρφανοῦ), а не изобщо на Византийската империя. Тъкмо поради това в текста става дума не за еднократно действие, довело до унищожаване на цели села²⁷, а за „ταῖς ἐκδρομαῖς κεκακωμένον“, тоест за многократни набези с цел грабеж из близките околности. Отъждествяването на „τῶν ἐκ γειτόνων οἰκούντων Βουλγάρων“ със „Σκλάβοι Βούλγαροι“ просто се налага. И наистина, Гомату се намира само на десетина километра от Колову. А като добавим към топографската близост и това, че и в двата случая става дума за насилствено завземане на земя и грабителски набези, едва ли остава място за съмнение.

Документ № 10 (ὕψιμνημα) от „Actes d'Iviron“, издаден от протоспатарий Никола, съдия на темата Стримон, Солун и Другувития (ноември 996 г.), е посветен на съдебния спор между манастира Ивиرون и „българина Василий“, „турмарх на българите“²⁸. Внимателното запознаване с документа, както и съпоставянето с цитираните вече извори, показва недвусмислено, че турмата, чийто командир е бил българинът Василий, е била наистина съставена от българи, на брой около 1000. Разположена в източната част на Халкидическия полуостров (била е важна съставна част на Солунската тема), тя е била образувана – ако не изцяло, поне отчасти – от българите, които обитавали района на Иерисо. Създадена в труден за империята момент (terminus ante quem: ноември 996 г.) – походите на цар Самуил срещу Солун, – турмата на Василий възкресила старата традиция за формиране на бойни единици от българи²⁹.

Епизод от житието на Георги III Хагиорит, игумен на Ивиرون (1044–1056)³⁰, предлага още едно любопитно сведение за българското присъствие на Халкидическия полуостров. Тъй като то е твърде интересно, ще цитирам абзаца, който ми е необходим: „Съществува впрочем между именията (villas) на Светата планина (Sancti Montis) село (vicus) на име Ливадия, което място е отдалечено в някакъв кът в усамотена пустиня, между страховити върхове, обракло с дъбови гори, гдето, струва ми се, не е живял никой от светите. Там именно се бяха настанили българи, които се назовават славяни (Illic progo consederant Bulgari

qui Sclavi appellantur...), хора съвсем груби, подобни на животни, безсрамни, които ядат мръсни влечуги. В това село, както казахме, от древни времена, чак до наши дни бе останало изображение на женска фигура, изваяна от мрамор.³¹

Според мен колебание при обяснението на този абзац от житието на Георги Хагиорит няма. Безспорно „...Bulgari qui Sclavi appellantur“ са тъждествени със „Σκλάβοι Βούλγαροι“ (следователно и с „τῶν ἐκ γειτόνων οἰκούντων Βουλγάρων“)³². Наистина някои български изследователи се опитаха да локализируют Ливадия (Livadia, Livsdia, Livsda) в централната част на Халкидическия полуостров, в планината Хортаитис (Хортач)³³, но този опит е неубедителен. Манастирът Ивирон е притежавал проάστειον ἢ Λιβύζασθα, по-точно село τῆς Λιβυστιάδος, разположено близо до Лимпиада, дн. Олимпия (античната Стагира), на двадесетина километра северно–северозападно от Иерисо³⁴. Като добавя и това, че според житието на Георги III Хагиорит Ливадия е „inter villas Sancti Montis“, което подхожда много повече за областта на Иерисо, отколкото за централната част на Халкидики, всякакво колебание за локализацията (а оттук и за отъждествяването) отпада.

Последният документ, публикуван в том I на „Actes d'Ivion“, е извлечение (μετεγράφη) от данъчен регистър (ἰσοκόδικον), съставено през втората половина на XI в. В него са описани имотите на манастира Ивирон, намиращи се в селата Подогорияни, Овилос и Довровикия (Източна Македония, в близост до устието на Струма и античния Амфиополис)³⁵. В случая интерес представляват данните за второто село, Овилос. В краткото описание като разграничителен белег е използван „...λίθου τοῦ γράφοντος ὄρος (правилно ὄρος – б. а.) τῶν Βουλγάρων“, тоест камък с надпис „граница на българите“. Издателите на документа не пропуснаха да обяснят същността на този „надпис“ (достигнал до нас благодарение на Ивиронските архиви), като го сблизиха с надписа на цар Симеон от с. Наръш (Неа Филадельфия, 20 км северно от Солун)³⁶.

Това тълкуване на надписа, стоял през втората половина на XI в. край с. Овилос, тоест граничен камък, определящ българо-византийската граница в близост до устието на Струма, е твърде примамливо. Но преди то да бъде прието, известието, което ни предлага документ № 30 от Ивирон, трябва да бъде разгледано много по-обстойно. Тъй като това е сторено другаде³⁷, ще се задоволя само да представя двете възможности. Подробното изучаване на всички извори, които свидетелстват за български нападения и нашествия в Източна Македония, сякаш позволяват да се подкрепи изложеното по-горе тълкуване, но с една съществена поправка в хронологията: надписът „ὄρος τῶν Βουλγάρων“ датира не от Симеоновата епоха, а от първата половина на IX в. Разбира се, не бива категорично да се отхвърля и втората възможност, заради която разглеждам този текст тъкмо тук. А тя е: „λίθου τοῦ γράφοντος ὄρος τῶν Βουλγάρων“ е бил камък, който е разделял имотите на Петър (зет на протоспатарий τοῦ βιλέλη) и Василий Кантохилос, собственост на Ивирон, и имота на българите (τῶν Βουλγάρων). Но това обяснение се натъкна на сериозно затруднение: употребата на множествено число (τῶν Βουλγάρων), тоест не става дума за едно лице с патроним βουλγάρος, произхождащ от етнонима βούλγαρος. Тогава? Дали би могло да става дума за две или повече семейства, роднински (?) с еднакъв патроним, или пък за група българи, обитаващи с. Овилос³⁸?

Войните, които Василий II води срещу Самуилова България, особено от началото на единадесетото столетие до 1018 г., подменят свободните миграционни процеси с насилствено преселване на българи – една традиционна за Византийската империя етно-демографска политика. Първият известен случай

от тези действия на Василий II, довели до обезбългаряване на българските земи (или поне на част от тях), е свързан със съдбата на Сървия. Скилица съобщава, че василевсът след немалко усилия сполучил да овладее крепостта, да плени нейния управител Николица и тогава „изселил оттам българите и оставил ромей да охраняват [града]“³⁹. Византийският автор не съобщава точната дата на това събитие, но тя може да бъде установена, макар и приблизително. В предния абзац Скилица описва повторното овладяване на Източна България от патриций Теодорокан и протоспатарий Никифор Ксифий, тоест 1000 г., 13 индиктион. Следователно това събитие е *terminus post quem* за първото завладяване на Сървия, което едва ли е станало по-късно от 1001 г.⁴⁰ Скилица не отбелязва мястото, където са били заселени жителите на Сървия.

През същата или най-късно през следващата година Василий II отишъл в Тесалия, възстановил разрушените от Самуил крепости, „а тези, които се владеели от българите, превзел чрез обсада и преселил българите в така наречения Волерон“⁴¹, тоест на изток от Места и южно от Родопите⁴². Някои изследвачи са склонни да датират и това насилствено преселване на българи в 1001 г.⁴³ Веднага след това Василий II се насочил към Воден. След като описва местоположението на крепостта, Скилица продължава: „Тъй като жителите на този град не се предали доброволно, [василевсът] го превзел чрез обсада. И тях той изселил във Волерон.“⁴⁴

През 1015 г. Василий II предприел поредната си военна кампания срещу България. Той се насочил към Воденската крепост, тъй като нейните жители „изменили на верността си към василевса и вдигнали оръжие срещу ромеите“. След здрава обсада жителите на Воден се предали, „като получили гаранции“. Какви са били дадените от Василий II обещания, Скилица не съобщава, но не пропуска да отбележи: „тях изселил пак (πάλιν) във Волерон“⁴⁵. Една интерполация във „Vindob. Hist. gr. 74“ представя малко по-подробно и малко по-различно това събитие: градът бил превзет с пристъп в деня на Великата събота. След като изселил жителите на Воден във Волерон, Василий II заселил на тяхно място в града ромей, наречени копиеносци (κοιτηράτους), „хора диви, убийци, жестоки и разбойници“ (θηριώδεις ἀνθρώπους καὶ φονικούς, ἀνελέημονός τε καὶ ὀδοστάτος)⁴⁶. Този епизод и преди всичко интерполацията (!) най-добре илюстрират намеренията на Василий II спрямо покоряваните от него български земи.

През следната 1016 г. ромеите пленили голям брой българи „в полетата на Пелагония“. Отново от Скилица научаваме каква е била тяхната съдба: „василевсът разделил пленниците на три: първата част дал на съюзниците си руси, другата на ромеите, а третата оставил за себе си“⁴⁷. Наистина Скилица не съобщава нищо повече, но би могло да се предположи, че тези българи (продадени като роби или не?) са били пръснати из различните краища на Византия.

* * *

Това са сигурните сведения за масова миграция на българи – доброволна или принудителна – из балканските провинции на Византия (до XI в.). Като казвам сигурни, значи, че съществуват и несигурни извори. Тези извори са несигурни от гледна точка на обекта на изследване, който ме интересува тук, тоест преселническите движения на българите. Иначе казано, това са сигурни извори (макар и в някои случаи недостатъчно ясни) за български нападения из визан-

тийските територии на Македония (преди всичко Халкидики), Тесалия, Елада, Пелопонес. Във всички тези случаи са съществували възможности за разселване на българи из изконните византийски земи – значително по-големи в ранната и значително по-малки в късната епоха. Тези сведения не са равностойни. В един случай имаме ясна представа за изходната позиция на нападението, за народностната принадлежност на нападателите, за техните предводители. В друг случай се запознаваме само с крайния резултат (грабежи, разбойнически нападения), без да имаме достатъчно сигурна представа за етническия облик на нападателите, за посоките на движение (изходна и обратна), което открива възможност за спор, тоест дали нападателите, грабителите идват от север, от българската държава, или са „местни“ българи. Естествено първите ще бъдат само набелязани, а вторите ще бъдат разгледани по-подробно.

1. [Пра]българските нападения из балканските византийски провинции (до 681 г.)⁴⁸ безспорно са водели до трайно установяване – по-често доброволно, но понякога и насилствено – на отделни групи [пра]българи в земите на империята. Далеч съм от мисълта да разглеждам този проблем, излизаш извън целта, която съм си поставил. Ще припомня само един епизод от епохата на нашествията, който не може да не е оставил следи в етническата картина на Пелопонес – завладяването на Коринт от [пра]българите или, както е казано в текста, от „котигури, утигури, унигари“⁴⁹.

2. Надпис на кан Маламир от с. Василика (Халкидики). Съвсем наскоро бе обнародван пътният дневник на Шарл Авезу, посетил през април–май 1914 г. Халкидическия полуостров⁵⁰. По време на това обхождане младият френски учен (загинал през 1915 г. на българския фронт) достигнал до с. Василика⁵¹, разположено в западната част на полуострова. Там той видял надпис, от който направил книжен естампаж. Лошото състояние на естампажа (и съответно лошото клише, което е публикувано) не позволява надписът да бъде разчетен напълно. Независимо от това издателите на дневника Д. Фейсел и М. Сев все пак допускат, че това е [пра]български надпис. Според двамата френски учени на първия ред се чете: $\acute{\epsilon}\kappa\ \theta\epsilon\omicron(\tilde{\upsilon})\acute{\alpha}\rho\chi\omicron\nu\tau\alpha$; на втория ред: $\acute{\epsilon}\pi\iota\ \text{Μαδαφρα} (?sic). \iota\omicron\upsilon\ \acute{\alpha}\rho\chi\omicron\nu\tau\omicron\varsigma$; на третия ред: $\kappa\omicron\upsilon\lambda\omicron\upsilon\beta\rho\omicron\varsigma$; на четвъртия ред: $\tau\eta\nu\ \Sigma\alpha\lambda\omicron\nu\acute{\iota}\kappa[\eta\nu]$ ⁵². В. Бешевлиев, като използва по-скоро прерисувания от Д. Фейсел и М. Сев текст, отколкото твърде неясното клише, направи някои поправки и допълнения, най-съществените от които са: вместо неразбираемото $\text{Μαδαφρα}. \iota\omicron\upsilon$ предложи Μαλακίρου , тоест $\acute{\epsilon}\pi\iota\ \text{Μαλακίρου}\ \acute{\alpha}\rho\chi\omicron\nu\tau\omicron\varsigma$, а на шестия ред прочете името Исвул⁵³. Аз приемам поправката, според която в надписа се съдържа името на българския кан Маламир (831–836), и подкрепям четенето на шестия ред: $\text{I}[\Sigma]\text{BYAY}$, тоест $\text{I}\sigma\upsilon\beta\omicron\upsilon\lambda\omicron\upsilon$. При това положение, независимо от проявения песимизъм, съществуването (поне до 1914 г.) на [пра]български надпис в с. Василика е факт. Как трябва да се обясни този факт? Надпис, поставен от българи (по времето на кан Маламир и кавхан Исбул), извършили поход дълбоко навътре в Халкидическия полуостров (югоизточно от Солун)? Може би подобно обяснение се налага и от едно сравнение с надписа от Филипи? Все пак не може да се изключи възможно трайно присъствие на [пра]българи в западната част на Халкидики през втората четвърт на IX в.

3. Нападения на цар Симеон в Гърция⁵⁴. Споменавам тези походи на българския цар – те се отнасят обикновено към 918 г. – само за пълнота, тъй като въпреки съществуващите неясноти те могат да се отнесат към отбелязаната първа група действия на българската държава. И все пак дълбокото проникване на българите в същинска Гърция (Тесалия, Елада, Пелопонес) ме кара да допускам

известни възможности за по-трайно присъствие на български етнически елементи в посочените области.

4. Actes du Prôtaton, № 7. В един абзац на първия типик на Света гора, издаден от Йоан Цимисхий в 972 г., се говори за нападения на „чужденци“ срещу манастира Перистера или „Св. Андрей“ (25 км североизточно от Солун)⁵⁵. С основание може да се допусне, че под неясното обозначение „τῶν ἐθνῶν ἐπιδρομήν...“ (ἐπιδρομής τῶν ἐθνῶν) се крият българите⁵⁶. И наистина, каква друга етническа група би могла да разграбва манастири в околностите на Солун и Халкидики? Още повече, че съответният текст допуска подобни нападения и в бъдеще! По-трудно е да се отговори на въпроса, кои са тези българи – идващи от север, от българската държава, или местни заселници, които са грабеляли манастирските имоти (по подобие на случаите с манастирите Колову и Гомату, разгледани по-горе)⁵⁷? Сякаш второто предположение е по-вероятно, и то не защото е по-изгодно за моята тема, а защото преди 972 г. комитопулите все още не са започнали организираните си военни действия срещу Византия и защото за манастира Перистера (или „Св. Андрей“) е съществувала постоянна заплаха от нападения и грабежи.

5. Actes d'Iviron, I, № 2. В акта, издаден от протоспатарий Теодор Кладон, се говори за чужди нашествия (διὰ τὸ τοῦτους ἀφανισθῆναι ἐκ τῶν ἐθνῶν), довели до изчезването на 36 парици на манастира Леонтия (Λεοντία)⁵⁸ – имот на Ивирон в Солун. В документа са посочени само месецът и индиктионът – септември, 4 индиктион. Г. Острогорски след обстоен анализ прие, че точната му дата е 975 г.⁵⁹ Макар и с известни съмнения, тази дата бе възприета и от други специалисти⁶⁰, а наскоро бе подкрепена с допълнителна аргументация и от последните издатели на документа⁶¹. В какво се състои тази допълнителна аргументация? Набляга се на факта, че в акта на Теодор Кладон става дума за един император (редове 3, 6, 7, 8, 38) – нещо, което подхожда много повече за времето на Йоан Цимисхий (969–976), но не и за съвместното царуване на Василий II и Константин VIII. Бих искал да се спра малко по-подробно на това доказателство, и то чрез сравнение с документи от същата епоха от манастира Ивирон. В документ № 4 (982 г.) на редове 24 и 64 са споменати и двамата василевси, но на ред 36 четем: „τοῦ τρισμακαρίου βασιλέως τοῦ κυροῦ Κωνσταντίνου“. Още по-любопитен е № 6 (984 г.), ред 15: „τοῦ κυροῦ Βασιλείου τοῦ βασιλέως“; същото откриваме и на редове 22 и 27; № 7 (985 г.), ред 17: „τοῦ κυροῦ Βασιλείου τοῦ νῦν εὐσεβῶς βασιλεύοντος“ – същото е и на редове 18, 19, 24; № 18 (995 г.) – отново са споменати двамата василевси и т. н. Следователно споменаването на един или повече василевси не може да има решаващ характер и да ни насочи към времето на Йоан Цимисхий или след него. При това положение документът би могъл да бъде и от 990 г., както допускаше Ф. Дьолгер⁶². С това отпада и възражението, че годината 975 е твърде ранна за „български нападения“⁶³. Но дори да допуснем, че документът датира от така упорито защищаваната 975 г., аз не мога да приема, че с „τῶν ἐθνῶν“ са обозначени маджари, които са опустошавали областта на Солун – така, както се допуска напоследък⁶⁴. Що се отнася до произхода на тези българи (ако са българи в действителност!), проблемът е идентичен с разгледания вече абзац от Типика на Йоан Цимисхий.

6. Actes d'Iviron, № 10. В документа (ὑπόμνημα), издаден от протоспатарий Никола, съдия на темата Стримон, Солун и Другувития (ноември 996 г.), се говори за нападение на българи, в резултат на което били опустошени селата Решетникия, Батоней, Мусдолока, Кранея и др.⁶⁵ И тъй като то стои много по-близо до цар Симеоновите походи из Гърция, отколкото до онези грабителски

набежи (или по-точно действия), довели до разоряването на строго определен обект (най-често манастир), няма да се спирам повече на него.

7. Vie des SS. Jean et Euthyme, p. 51, § 59. В житието на Йоан Ивер и неговия син Евтимий се разказва как българите опустошили Халкидическия полуостров (?) (*Accedebat quod terrae omnes Bulgarorum metuangebantur...*), което принудило монасите от Света гора сами да се заемат със земеделски труд⁶⁷. Епизодът, разбира се, не е датиран; единственото указание е, че той е отнесен към игумената на Евтимий (1005–1019)⁶⁸. Ж. Льофор обаче прие, че датата на това нападение трябва да се отмести с 10 години по-назад, тоест към 995–996, когато „Евтимий вече е ръководел като иконом делата на манастира [Ивирон]“⁶⁹. Мисля, че тази датировка е приемлива и няма какво да се възрази, особено след като документ № 10 от Ивирон (вж. по-горе № 6) ни поднася сведения за опустошителния поход на българите в западните части на Халкидики (между септември 995 и ноември 996 г.).

8. Житието на Св. Атанасий Атонски. В житието на Св. Атанасий Атонски сред чудесата, извършени след смъртта на светеца, е вмъкнат епизодът с Йоаникий (игумен на метоха на Великата Лавра в Иерисо) и хвърленото от него на морското дъно злато, преди да бъде заловен от „варварите“⁷⁰. Преди години В. Тъпкова-Заимова се опита да докаже, че тези „варвари“ са били българи⁷¹. На това тълкуване възрази П. Льомерл, който, макар и под въпрос, допуска, че в случая става дума за „славяни стримонци“⁷². Наистина не е лесно да се определи етническата принадлежност на „варварите“, пленили Йоаникий и придружаващите го монаси. Все пак, като не забравяме, че в същия текст българите един път вече са назовани „варвари“, можем да приемем, че и тук имаме същия случай. Още по-трудно е да установим откъде са дошли тези „варвари“ (= българи?), къде са се намирали техните местоживелища. Във Vita A се казва, че Йоаникий бил заловен от „намирация се в близост варварски народ“ („τοῦ παρακειμένου τῶν βαρβάρων ἔθνους“)⁷³ – едно указание, което не е съвсем ясно. По-нататък обаче се казва, че те искали да „преминат граничните (съседните?) планини“ („ὑπερβαλέσθαι τὰ μεθорία ὄρη“) и „да се завърнат у дома си“ („καὶ πρὸς τὰ ἑαυτῶν γενέσθαι“)⁷⁴. Това вече подкрепя твърдението на В. Тъпкова-Заимова. Но във Vita B (безспорно по-късно, в чиято основа лежи Vita A) тези моменти са представени малко по-различно: „οἱ δὲ τότε τοῖς ἐκεῖσε μέρεσιν ἐπιχωριάζοντες βάρβαροι... Οἱ δὲ βάρβαροι, ἀθρόον δειλίας ἐμπλησθέντες καὶ τρόμου πολλοῦ, φυγάδες ἐφέροντο.“⁷⁵ Тук, както се вижда, елементите, които позволяват макар и приблизителна локализация, са изчезнали! Тогава можем ли да допуснем, че това са били българи, обитаващи близката околност, тоест земите около устието на Струма (или пък в обратна посока, към Иерисо?)⁷⁶? Безспорно колебанието не може да бъде отстранено напълно.

Б. МАЛА АЗИЯ

Преселванията на българи в Мала Азия⁷⁷ (за разлика от подобни случаи в балканските провинции на Византия) са имали почти без изключение насилствен, принудителен характер. И това е напълно естествено. От една страна, групи българи – по-малки или по-големи – в никакъв случай не биха могли да се прехвърлят отвъд морето самостоятелно, без разрешението и съдействието на имперските власти. От друга страна, самата Византия е била заинтересована при всеки по-сериозен случай на миграция на българи да прехвърли имигрантите

на територии, отдалечени от българо-византийската граница. И Мала Азия винаги е била най-подходяща за подобни цели.

На това би могло да се възрази, че през ранната епоха (VI в.) [пра]българите са достигали самостоятелно до малоазийското крайбрежие (така поне твърди Прокопий)⁷⁸. Но в случая става дума за инцидентни прояви, за отделни опустошителни походи отпреди 681 г. След тази дата, когато окончателно се оформят отношенията между Византия и България като балканска държава, грабителските походи на [пра]българите престават и възможностите за достигане до Мала Азия изчезват. Остава само насилствената имиграция, за която вече стана дума.

Първото известие за настаняване на прабългари в Мала Азия датира от 530 г. Според няколко византийски хронисти гепидът Мундо (отцепил се от остготския крал Теодорих и назначен от Юстиниан I за магистер милитум на Илирикум) разбил нейде из Тракия [пра]български отряд. Пленените [пра]българи, сред които бил и техният вожд (или владетел според друг извор), били отведени в Константинопол, показани в Хиподрума по време на триумфа, след което били изпратени в Армения и Лазика (Колхида)⁷⁹. Според някои изследователи тези [пра]българи били настанени в районите на „Тсорох, Ефрат и Трапезунд“⁸⁰.

Минава столетие и половина и едва тогава се натъкваме на ново преселение на българи на изток. В 688 г. император Юстиниан II предприел голям поход с цел да покори славяните и [Куберовите] българи от Солунската област [„Славиния и България“]⁸¹. Императорът успял да се справи най-напред с българите, а след това подчинил и околните славянски племена. Голяма част от славяните Юстиниан II отправил към Мала Азия и ги настанил трайно в темата Опсикион. За техен началник бил поставен някой си Невул или Небул (Νέβουλος) – по всяка вероятност българин⁸². Тъкмо това ме кара да допусна, че сред голямото славянско множество е имало и българи. За разлика от други подобни случаи по-нататъшната съдба на тези преселници е добре известна. От тях била формирана 30-хилядна войска, която през 692 г. участвала в битка срещу арабите край Севастопол (югоизточния бряг на Черно море). Техният предводител Небул бил подкупен и с 20 000 души преминал на страната на арабите. Ромеите били принудени да бягат и претърпели голямо поражение. Юстиниан II си отмъстил жестоко на останалите, като ги погубил (10 000?)⁸³. Онези пък, които преминали на страната на противника, били включени в арабската войска и още през 694 г. участвали в поход срещу „Романия“⁸⁴.

С тези важни събития, изиграли решаваща роля за съдбата на преселените в 688 г. славяни и българи (?), е свързан един интересен византийски оловен печат. Той бе публикуван за първи път от руския учен Б. А. Панченко, който разчете само част от легендата: „τῶν ἀνδρᾶς δόντων σκλαβοῶν τῆς Βυτινῶν ἐπαρχίας“⁸⁵. Благодарение на съществуващото указание за индиктиона – 8, Панченко го датира в 650 г. и го отнесе към някой функционер (ὁ ἐπὶ τῶν βαρβάρων?), който командвал тази славянска колония. Печатът не остана без внимание и предложеното тълкуване бе коригирано два пъти. Веднага Г. Шлюмберже предложи ново и по-убедително четене – „τῶν ἀνδραπόδων τῶν σκλαβοῶν τῆς Βιθυνῶν ἐπαρχίας“⁸⁶, а по-късно Г. Острогорски определи и по-убедителна дата – 694/95 г., като го свърза по някакъв начин със събитията, които вече разгледах⁸⁷.

Трябваше да минат много години и едва тогава този въпрос бе подхванат наново. През 1972 г. Г. Закос и А. Велери публикуваха за втори път печата, обнародван през 1903 г. от Б. А. Панченко (и заедно с него още един екземпляр

от същата матрица)⁸⁸. Ето краткото описание на печата. На лицевата страна е изобразен император Юстиниан II и е гравирани надписът: „Γεωργίου ἀπὸ ὑπάτων“, както и указанието за индиктиона – 8. На обратната страна се чете: „τῶν ἀνδραπόδων τῶν Σκλαβῶν τῆς Βιθυνῶν ἐπαρχίας“. Или, ако трябва да бъде възстановена цялата легенда, тя гласи: „Γεωργίου ἀπὸ ὑπάτων τῶν ἀνδραπόδων τῶν Σκλαβῶν τῆς Βιθυνῶν ἐπαρχίας.“ Дватама издатели сполучливо свързаха с въпросния Георги още два печата, а именно: „Γεωργίου ἀπὸ ὑπάτων Ἀποθήκης τῶν ἀνδραπόδων Φρυγῶν Σαλουταρίας“ (индиктион 8, тоест 694/95 г.)⁸⁹ и „Γεωργίου ἀπὸ ὑπάτων Ἀσίας, Καρίας καὶ Λυκίας τῶν ἀνδραπόδων“ (индиктион 2, 694/95 г.)⁹⁰.

Внимателното изучаване на няколко големи групи печати: на Георги ἀπὸ ὑπάτων (общо 20)⁹¹, на ἀποθήκης τῆς Βιθυνίας (общо 5)⁹² и печати, свързани с войните от 694–697 г. (общо 9)⁹³, доведе Г. Закос и А. Веглери до важни наблюдения. В случая интерес представляват заключенията относно дейността на Георги ἀπὸ ὑπάτων: провинциите, в които той е изпълнявал своите задължения – Витиния, Фригия Салутария (част от темата Опсикион), Азия, Кария, Ликия и Кападокия, – покриват голяма част от Мала Азия. В тях е трябвало да бъдат създадени колонии от чужденци и тъкмо с това е бил натоварен опитният в подобни дела Георги ἀπὸ ὑπάτων⁹⁴.

Съвсем наскоро Н. Икономидис успя да намери окончателно решение на тези интересни събития. Идеята на гръцкия учен се основава на няколко важни пункта, а именно: съмнение в твърдението на хронистите, че Юстиниан се е разправил така жестоко с останалите славяни след тежкото поражение в 692 г., в присъствието на термина ἀνδράποδοι („роб“, „военнопленник“) в легендата на печатите на Георги ἀπὸ ὑπάτων и в новата датировка на събитията (Юстиниан II се е завърнал в Константинопол през 693 или 694 г.). А идеята е твърде проста: останалите 10 000 славяни (и отчасти българи?) не са били избити, а разпродадени в робство и тъкмо с тази разпродажба е бил свързан Георги ἀπὸ ὑπάτων⁹⁵.

Следващото известие за българи в малоазийските провинции на Византия е от 755 г. През тази година български заселници, настанени в Tohum и Gaihan, воювали срещу арабите. За съжаление книгата на турския учен М. Yıncan, в която се разглежда това събитие, ми е недостъпна⁹⁶. От друга страна, С. Врионис – безспорно един от най-добрите познавачи на византийска Мала Азия, – коментирайки това твърдение на турския учен, отбелязва, че от българите, заселени в Анатолия от Константин V през VIII в., една част са били вече славянизирани или на път да станат славяни, а след това и елинизирани⁹⁷. За кои българи става дума? Дали С. Врионис има предвид онези 208 000 славяни, напуснали България по време на ожесточената война на Константин V срещу българската държава (за тях ще стане дума по-долу)? Но това събитие обикновено се отнася към 761–763 г., а сражението на българите срещу арабите, за което пише М. Yıncan, е станало през 755 г.! При това положение остава само една възможност: българите от Tohum и Gaihan са славяните, за които говори Теофан под същата 755 г.: „Авумуслим събрал войската си и влязъл в сражение [с Ал-Мансур, 754–775 г.] при Низибис, победил го и убил мнозина. А по-голямата част от тях били славяни и антиохийци.“⁹⁸ Дали сред тези славяни е имало и българи? И откъде са се появили – потомци на онези, които в 692 г. преминали на страната на арабите, или пък резултат от нова, по-късна миграция, за която няма сведения в изворите? Първото предположение сякаш е по-вероятно.

Между 761–763 г. (според други изчисления между 760–762 г.)⁹⁹, тоест в разгара на кризата в България и войната, която Константин V водел с рядко

упорство, страната била напусната от огромно множество славяни. Отбелязвам това събитие по две причини: първо, въпреки че изворите са противоречиви, все пак става дума за славяни, избягали от *българската държава*, и второ, не знаем дали славянската маса (все още „непобългарена“!) не е увлякла със себе си и българи. Но нека се върна към изворите. Ето какво съобщава Теофан: „Много славяни, бягайки, преминали към василевса, който ги настанил край Артана.“¹⁰⁰ Патриарх Никифор е малко по-обстоятелен: „След като изминало немалко време, славянски племена се изселили от земите си и преминали като бежанци Евксинския понт. Те представлявали голямо множество и броят им достигал до двеста и осем хиляди. Те се заселили при реката, която се нарича Артана.“¹⁰¹

Както се вижда, двете известия се доближават само в един пункт: новото местоположение на избягалите славяни (поречието на Артана, Витиния). Докато Теофан предава точно механизма на събитието (славяните бягат при василевса, който ги настанява в Мала Азия), патриарх Никифор се е постарал да бъде точен, съобщавайки броя на славяните – 208 000 (някои изследователи може би с основание се съмняват в този брой)¹⁰². Въпреки разминаванията, които вероятно се дължат на съкращаване на първоизвора, събитието е факт, който не може да се оспорва: голяма група поданици на българската държава, възползвайки се от напрегнатото политическо положение в страната, избягала във Византия и по нареждане на Константин V била настанена във Витиния, за да засили колонизационните процеси в Мала Азия¹⁰³.

Почти две столетия по-късно българското присъствие в Мала Азия се свързва с военните действия на Варда Фока, domestik на схолите, срещу арабите. В цитираната вече книга на М. Уйнас става дума за българи сред войската на domestik¹⁰⁴. С. Врионис отговори на това твърдение на турския учен, като наблегна на факта, че „българските части на Варда са били рекрутирани от Балканите и са били славяноговорещи, а не туркофони“¹⁰⁵. За съжаление не можах да достигна до първоизвора, който е в основата на този спор. Ако приемем обаче, че става дума за критската експедиция на Варда Фока, сведенията са безспорни: в армията на domestik¹⁰⁴ е имало „Славизиани“, обитаващи Мала Азия („ὄλιθ τῶν Σθλαβησιάνων τῶν καθημένων εἰς τὸ Ὀψικιον ἀνδρῶν σκ“)¹⁰⁶. Но по-важното в случая е друго – сред войските, командвани от Варда Фока, действително е имало българи, но това е било малко по-късно. На 20.X.954 г. domestikът на схолите дал решително сражение на Сайф ад-Даула (от династията на Хамданидите), емир на Мосул и Алепо (945–967)¹⁰⁷, край Hadat, в което претърпял пълно поражение. Арабските извори (сред тях първо място се пада на Mutanabbī) сочат единодушно, че в ромейската войска са участвали и руси, *българи*, арменци, както и „славяни и хазари (или грузинци)“¹⁰⁸. На следната година Варда Фока предприел нова кампания с войска, която имала същия състав¹⁰⁹. Като приемам тези сведения за достоверни, остава да се отговори на един въпрос: откъде са били рекрутирани българските части – от балканските провинции на империята или от Мала Азия? За съжаление липсата на каквито и да било конкретни данни не позволява да се даде точен отговор на този въпрос. Заслужава отбелязване един факт: разграничаването на „българи“ от „славяни“. Това разграничаване е любопитно, но едва ли може да ни даде нещо повече.

Българският елемент в източните провинции на Византия бил подсилен по време на войните на Василий II срещу България, както и веднага след тяхното приключване (1018 г.). Видяхме, че основният ни извор за тези процеси е Йоан Скилица, който в някои случаи е по-конкретен и отбелязва новите местоживелища на преселените българи, но в други мълчи. Все пак това мълчание не дава

основание да се твърди, че в тези случаи българите са били изселвани на изток. В един случай обаче той е съвсем ясен и категоричен: след превземането на Мъглен (1015 г.) всички жители на града, годни да носят оръжие, били изпратени в „Аспракания“ (εις Ἀσπρακάνιαν), тоест във Васпуракан¹¹⁰.

За подобно събитие, и то с масов характер, съобщава Аристарх Ластивертци. След като описва накратко и с известни неточности войните на Василий II със „западните страни“ и постепенното овладяване на „страната на българите“, арменският автор продължава: господарят на страната починал, а синовете му, като не желали да се подчинят един на друг, се предали на императора. Последният ги лишил от наследство и им раздал „места“ за пребиваване в ромейската държава. След това той с измама събрал „българската войска“ на едно място и вместо да надари войниците, василевсът наредил да ги опишат всички и ги изпратил на изток, „откъдето няма връщане“. Там те извършили много злини¹¹¹. Внимателното запознаване с текста, както и съпоставянето му с други извори показва, че българите били изпратени в областта Тайк (наскоро завладяна от империята), където били настанени като погранично население (акрити) или пък били включени в тагмите, лагеруващи в тази област¹¹².

Сравнително масовото преселване на българи в Мала Азия през ранната епоха – тук бяха разгледани само онези случаи, които са сигурно засвидетелствани в изворите (към тях може би трябва да бъде добавено възможното разселване на български богомили)¹¹³ – се доказва и от обратната връзка: *присъствието* на българи в малоазийските провинции на Византия през XI в.¹¹⁴ Като отбелязва мимоходом едно известие за българи във войската на Роман Диоген в похода му срещу селджуките (те биха могли да бъдат рекрутирани и от Балканите?¹¹⁵), бих искал да се спра малко по-обстойно на някои сведения от източен произход. Наистина те все още не са достатъчно изучени от гледната точка, която ме интересува тук, но все пак някои факти заслужават да бъдат отбелязани.

В „Забележителните дни на селджукската държава“, чийто автор е Абу Мансур Ал-Хазани, се говори за „славянизирани страни“ („ел-меналики саклаб“), за славянизирани *държави*, които били васални на селджуките¹¹⁶. Ако за първата от тях, „Сувар“, може само с известно основание да се твърди, че е резултат на преселение на племето *савири* (сред тях би могло да има и българи), то втората, назована категорично „Булгар“, не оставя съмнение за етническата ѝ характеристика. Друг е въпросът, дали тези българи са се появили в Мала Азия след 1018 г., както приемат някои¹¹⁷, или пък са там вследствие на неколковековните миграционни процеси, за които вече стана дума.

Още по-интересни са сведенията, които предлага т. нар. „Данишменднаме“ или „Сказание за Данишменд“ (записано в началото на XIII в. от Ибн Ала)¹¹⁸. В текста многократно се говори за „Булгардаг“ (Bulgar daği) – „българска планина“, за „Булгар хадъ“ – „граница на Булгар“, „Булгар стеги“ – „до полите на Булгар“, за „Булгар маден“ (Bulgar madeni) – „български рудник“ (намирал се в склоновете на Булгардаг) и т.н.¹¹⁹ Местонахождението на Булгардаг е отдавна установено: в днешната източна част на Киликийския Тавър. На юг тя е била ограничена от платото Ичел; на югоизток – от Адамската низина; на север – от Тавър – Ликаония, тоест областта на Коня (Икония) и Нигде – темата Кападокия¹²⁰.

Като съпоставим двата споменати по-горе извора, преди всичко сведенията за държавата „Булгар“ и за „Булгардаг“ (и всички производни топоними и ороними), и като прибавим към тях по-късни известия, които без колебание съобщават за „българска държава“, за „българи“, „владетели“, „военачалници“,

„войски“¹²¹, ще се убедим, че се докосваме до един твърде интересен социо-политически феномен: съществуването на българско държавно образувание в югоизточните части на Мала Азия (от XI–XII в. нататък).

В. ИТАЛИЯ

Запознаването на българите с византийска Италия, за разлика от балканските провинции на Византия, става чрез проникването им в качеството на наемници във византийските войски, които воювали срещу готите. Трайното им заселване пък е резултат от първична инфилтрация или по-късна доброволна емиграция¹²². Ще започна със събирането и обобщаването на данните за [пра]български войскови части, пребивавали по едно или друго време в Италия, тъй като имам основания да допусна, дори само заради логиката, че не всички [пра]българи са се завърщали там, откъдето са дошли. Напротив, оставали са в Италия.

Основният извор както за Юстиниановите войни в Италия, така и за българското участие в тях е Прокопий. Преди да пристъпя към конкретните данни, необходимо е да направя една бележка, която засяга етническите наименования в „De bello Gothico“.

В нито един от тези случаи, които ще разгледам тук, Прокопий не употребява името *българи* (Βούλγαροι). Навсякъде той използва понятието *хуни* (Οὔνοι или οὐνικὰ ἔθνη). Внимателното изследване на целия текст, съпоставянето му с други съвременни извори, както и запознаването с историческата картина в Югоизточна Европа (първата половина – средата на VI в.), показват недвусмислено, че *хуните* на Прокопий са *българи*¹²³. Веднъж направена, тази важна уговорка ме освобождава от задължението да се връщам на този въпрос. А сега самите сведения.

В 535 г. [пра]българската военна част, командвана от някой си Константин, дебаркира в Сицилия заедно с Велизарий¹²⁴. Две години по-късно, в 537 г., 1600 конници [пра]българи, склавини и анти, командвани от Мартин и Валериан, се появяват край Рим¹²⁵. Наскоро след това, съобщава Прокопий, Валериан наредил на [пра]българите да построят вал край р. Тибър и да изградят лагер, в който да пребивават¹²⁶. През 542 г. Велизарий получил подкрепления, изпратени от Юстиниан, сред които били траки, перси и [пра]българи¹²⁷. В 546 г. [пра]българинът Ὀδοῦργόν (Ὀδοῦργόν) – Одолган, бил назначен за командир на гарнизона в Перузия (Περυσία)¹²⁸. Според Комес Марцелин през 548 г. византийският пълководец Йоан нападнал готите в Кампания. Обаче през нощта лагерът му бил атакуван от Тотила поради предателството на българите, които били в неговата войска¹²⁹. Прокопий представя тези събития малко по-различно: Тотила успял да преведе хората си през непроходима планина. Изпратените от Йоан разузнавачи (хуни, както ги нарича Прокопий, а българи според Комес Марцелин!) забелязали присъствието на вражеска войска, но не могли да установят нещо по-сигурно. Страхувайки се от възможно нападение, те се завърнали в лагера почти едновременно с връхлитащите готи. Но изненаданите ромей сполучили да се измъкнат¹³⁰. Различията в двата разказа са без значение в случая. По-важно е, че разузнавачите хуни на Прокопий са наречени българи от Комес Марцелин¹³¹. В 552 г. Нарзес потеглил към Италия с голяма войска, в която имало и много българи¹³². През същата година в решителното сражение край Буста Галорон (Βουστραγαλλῶρων) Прокопий отново отбелязва, че сред войниците на Нарзес имало българи¹³³.

За да завърша този период от [пра]българското присъствие в Италия, ще отбележа един интересен епизод, разказан от папа Григорий Велики (540–604, папа от 590 г.) в неговите „Диалози“. Случката станала в Рим с мечоносеца (спатарий) на Нарзес, който бил българин. Един ден този българин бил повикан при смъртноболно дете, което живеело в същата къща. Той му заговорил на български и детето му отговорило на същия език, сякаш произхождало от същото племе. По-нататъшните фантастични елементи на разказа (по този начин детето доказало, че е било на небето и там е изучило всички езици) са без значение¹³⁴. По-важното е, че тази случка доказва българско присъствие в Рим, още веднъж подкрепя правилното обяснение на името хуни у Прокопий и, както справедливо отбелязва В. Бешевлиев, свидетелства за обособяването на българския език, познат на местното население¹³⁵.

[Пра]българските войскови части едва ли само са участвали във войната и след това са се отправяли към Балканите. Не би трябвало да се съмняваме, че част от тях доброволно, по собствена инициатива, е оставала в Италия, а друга – като гарнизони из византийската територия на полуострова. Това българско присъствие било подсилено през 569 г., когато лангобардският крал Албоин довел със себе си в Италия гепиди и българи¹³⁶.

Едно столетие по-късно нова вълна [пра]българи се установила в Италия. Този епизод заслужава по-голямо внимание и затова ще го представя малко по-подробно. Описвайки разпокъсването на Стара Велика България, Теофан отбелязва: „Четвъртият пък и петият [синове на Кубрат – б. а.], като прехвърлили реката Истър, или наречена още Дунав, единият останал там, в Северна Панония, подчинен на хагана на аварите заедно с войската си, а другият стигнал до Пентапол в Равена и се подчинил на царството на християните.“¹³⁷ Патриарх Никифор, след като съобщава за четвъртия Кубратов син, настанил се в Панония, продължава: „Петият се установил в Равенския Пентапол, ставайки данъкоплатец на ромеите.“¹³⁸

Личността на петия син на кан Кубрат (четвъртият безспорно е Кубер) ни е позната благодарение на разказа на Павел Дякон¹³⁹. Според лангобардския историк [пра]български вожд на име Алцеко¹⁴⁰ се отделил от своето племе и с цялата си войска пристигнал в Италия при краля на лангобардите Гримоалд (662–671). Алцеко помолил да се засели в страната му и обещал да му служи вярно. Кралят го изпратил в Беневент при сина си Ромоалд, който го приел радушно и му определил място за заселване в Сепинум, Бовианум, Исерния и някои други градове в Кампобасо, които очевидно били обезлюдени. Единственото изискване, отправено към Алцеко, било да се откаже от титлата „дукс“ и да приеме друга – гасталдиус¹⁴¹. Според Павел Дякон „те живеят и до днес (края на VIII в. – б. а.)“¹⁴² по тези места и никак не са забравили собствения си език, макар и да говорят на латински“.

Едва ли трябва да се съмняваме, че „петият син на Кубрат“ (Теофан и Никифор) и „Алцеко“ (Павел Дякон) са едно и също лице. Независимо от някои различия в двете групи извори (местоположението и върховната власт, на които бил подчинен) – те вероятно отразяват два различни етапа, – може да се приеме със сигурност, че Алцеко е син на Кубрат и е напуснал причерноморските степи след смъртта на баща си, тоест след 663 г.¹⁴³ Вероятно на първо време той е пребивавал във византийските територии в Италия, в Равенския екзархат (оттам и титлата дукс?), а след това е преминал при лангобардите¹⁴⁴. С това сведенията за Алцеко се изчерпват, но неговите българи са оставили трайни дири в историята на Апенинския полуостров, особено в ономастиката и топонимията.

С появата на Алцеко и неговите българи (техният брой остава неизвестен, но едва ли са били малко) в Италия, може да се каже, че приключва първоначалният период на проникване и трайно настаняване. Следващите столетия вече поднасят сведения за присъствието на българи с отдавнашни корени във византийска Италия. Първият от тези извори е гръцкото житие на Св. Нил Млади (910–1004), написано преди средата на XI в. от неговия ученик Бартоломей¹⁴⁵. В житието е отразена интересна случка, станала със светеца в Росано (Калабрия). Според житиеписеца светецът намерил на пътя една лисича кожа. Той увил с нея главата си, а монашеското си облекло закачил на тоягата (бастуна) си, която носел на рамо. В този вид прекосил града, без да бъде разпознат. Но децата го следвали, замеряли го с камъни и викали: „Хе, български монах“, докато други го смятали за франк (тоест латинец), а трети за арменец.“¹⁴⁶

И. Дуйчев, изучавайки този интересен текст, отнесе случката със Св. Нил към XI в. (sic!) и прие без колебание, че тя свидетелства за наличието на *богомил* в Калабрия, мигрирали там по време на войните на Василий II срещу България¹⁴⁷. Тази странна интерпретация на българския учен напълно основателно бе критикувана от А. Гийу, който предложи съвсем различно обяснение на въпросния епизод от житието на Св. Нил: „Приемайки конкретния смисъл на този текст, съгласно начина на живот на Св. Нил, трябва да се отбележи просто, че гръцките деца на Росано, град с много стари византийски традиции, през втората половина на X век не са обичали монаси българи, арменци или латинци, които понякога са идвали в техния град, или поне за които са им говорили, за да ги опозорят. В Калабрия впрочем е имало според нас един или повече български манастири.“¹⁴⁸ Мисля, че към това обяснение на един познавач на Южна Италия няма какво да се добави и се присъединявам към него.

Проблемът за богомилската миграция в Южна Италия е в основата на тълкуването на още два извора, които обикновено се привличат при изучаването на българското присъствие на Апенинския полуостров. Тези извори са хрониката на Лупус Протоспатариус и т.нар. „Барийски анали“ (Annales Barenses). В първия случай информацията, която е обект на подобно тълкуване, е косвена. Лупус Протоспатарий е вмъкнал в своето съчинение два пасажа, които засягат българската история: смъртта на цар Самуил и гибелта на неговия син и наследник Гаврил Радомир (той е споменат, без да се посочва името му)¹⁴⁹. Както се вижда, в тези текстове не става дума за българи в Южна Италия (хрониката е съставена в Бари), а само за пренасяне на информация. И тъкмо тук И. Дуйчев потърси посредничеството на български богомили, които, толерирани от Самуил, но сетне преследвани от византийците, напуснали българските земи и се установили в Южна Италия¹⁵⁰. Пътищата, по които западните хронисти са получавали информация за събитията на Балканския полуостров, са изключително важен и труден проблем, който се решава самостоятелно при всеки конкретен случай. Но по-важното е, че това не е предмет на обсъждане на тези страници. Що се отнася до цитираното обяснение на Дуйчев, трябва да кажа, че за него няма никакви сериозни основания, тъй като кръгът на тези, които биха могли да бъдат източник на подобни сведения, е твърде широк. При това положение сякаш най-задоволително е мнението на А. Гийу: „...трябва да се признае, че бележките относно България, какъвто и да е бил езикът на известието, са намерили слушател в Южна Италия. Дали българската епопея се е разказвала в Южна Италия?“¹⁵¹

Вторият извор са „Барийските анали“¹⁵². Й. Иванов и след него И. Дуйчев отбелязаха онези места в текста, в които става дума за „*miseri Macedones et*

Pauliciani“ (тоест „нешастните македонци и павликяни“), участвали във византийската войска, воювала срещу норманите в Южна Италия¹⁵³. Действително с понятието „павликяни“ биха могли да се означат и техните събрата, българските богомили (за неизвестния автор и едните, и другите били еретици). Но що се отнася до „Macedones“, те наистина биха могли да са „les soldats des *tagmata* macédoniens“, както сполучливо отбеляза А. Гийу¹⁵⁴. Но в случая по-важно е друго. В текста има пряко посочване за българи във византийската войска, дебаркирала в Сицилия през 1027 г.¹⁵⁵ Друг е въпросът, дали тези българи (или поне някои от тях) са останали в катепаната.

Напоследък се заговори за един гръцки псалтир от Атинската национална библиотека (Cod. Athen. 149), илюстриран (ff. 52^v, 103^r, 143^r) с три изображения на Св. Петър и Св. Павел. Двамата апостоли (първата и третата миниатюра) държат в ръцете си рула, чиито текстове са на славянски език¹⁵⁶. Заключението, че този псалтир е преписан в Южна Италия и е предназначен за двуезична среда, е напълно логично и обосновано. Спорен остава само въпросът, дали тази среда е гръко-сръбска или гръко-българска¹⁵⁷.

Вече стана дума, че българското етническо име е оставило трайни следи в топонимията и ономастиката на Италия. Този въпрос е проучван неведнъж¹⁵⁸ и затова тук ще посоча само няколко от най-характерните случаи. Например в документа от манастира „Santa Croce de Fonte Avellana“ (диоцез Cagli-Pergala) се говори за vicus Bulgarum (Bulgarorum) qui vocatur Sclavinorum (1085 г. – недалеч от бреговете на Чезамо)¹⁵⁹. Документ от същия архив свидетелства за съществуването на църквата „Свети Петър“ in Bulgaria (Monteporzio), по левия бряг на Чезано¹⁶⁰. В един документ, издаден от Отон III в полза на манастира „Св. Лоран“ in campo, се говори за църквата „Св. Жерве“ in Bulgaria (близо до Cento Croci de Mondolfo, в 1154 г.) – църква, която все още съществува¹⁶¹. Трябва да се отбележат още църквата „Св. Йоан“ in Bulgaria (1069 г.), една terra Bulgarorum (домен в областта на Римини)¹⁶³, фамилията Bulgarus, засвидетелствана през X в. на територията на Osimo, на юг от Анкона¹⁶⁴, „il Castello di Bulgari (Montozzi)“¹⁶⁵ и др. Всичко това оправдава писаното от А. Гийу: „Те (българите – б. а.) са собственици, земеделци, монаси или войници при случай, понякога глави на големи фамилии, които присъстват в някои градове, откриват се сред ръководните им кланове, запазват поне отчасти етническата си физиономия до средата на XI век.“¹⁶⁶

Г. НЯКОИ ПРОБЛЕМИ НА ЕПОХАТА XI–XIV В.

Периодът от края на X до края на XI в. се оказва решителен за етно-демографската история на Византийската империя¹⁶⁷. В резултат на големи военни сблъсъци на Изток, на Балканите, в Южна Италия, на големи победи (срещу България, Армения, Грузия) и на не по-малки поражения (селджуките в Мала Азия, норманите в Южна Италия), на рухването на дунавската граница (поне за няколко десетилетия) етно-демографското състояние на империята претърпява сериозни изменения. От една страна, към Византия се приобщават огромен брой българи, отчасти сърби, арменци, грузинци, тюркски народи (инфилтрация на печенези, узи и кумани в балканските провинции и настаняването на селджуки в Мала Азия). В същото време империята губи окончателно гръкоезичното население (а заедно с него и латинофоните) в Южна Италия (след падането на Бари в 1072 г.) и голям брой ромей в малоазийските провинции

(след катастрофата при Манцикерт в 1071 г.). Количествената характеристика на тези изменения е трудно уловима, тъй като изворовият материал не позволява установяването на абсолютни стойности. Колебания и спорове винаги ще има, но сякаш са прави онези учени, които приемат, че съотношението между „гръцкото“ и „негръцкото“ население на империята едва ли е било по-различно от 1:1¹⁶⁸.

Какво е било състоянието или как се е развивал българският въпрос във Византия през тази епоха на промени? Ще бъде грешка, ако той се разглежда изолирано от цялостното състояние на Византия. И все пак някои особености са налице. Гибелта на българската държава в 1018 г. слага край на едно вече традиционно, многовековно отношение между двете страни. Цялата българска територия е присъединена към Византия, а целият български народ живее в границите на империята и се подчинява – теоретически и в действителност – на василевса на ромеите¹⁶⁹. Както вече отбелязах, тази страна на въпроса излиза извън целите на моята книга¹⁷⁰. Но в същото време изчезването на България от политическата карта на Югоизточна Европа довело до някои съществени изменения на проблема „българите във Византийската империя“. Тези изменения трябва да се търсят преди всичко в една посока: мотивите и пътищата на миграция на българи към изконните византийски земи. Рухването на българската държава довело съвсем естествено и до рухване на всички прегради, които биха възпрели потенциалните емигранти. Унищожаването на българския държавен апарат напълно логично довело и до унищожаване на онези условия и причини, преди всичко политически, които благоприятствали отделни миграционни явления в периода до началото на XI в. Едновременно с това се появили нови причини и нови форми на преселване и разселване на българското население. Най-общо те могат да се обособят в две групи: насилствени и доброволни. Сред насилствените се открояват: депортирането на българско население по време на войните на Василий II срещу България (или непосредствено след тяхното приключване), прехвърлянето на цели военни подразделения (около и след 1018 г.) на източните граници на империята¹⁷¹, рекрутирането на войници сред българското население, които, обособени в отделен корпус, воюват из Мала Азия или Южна Италия¹⁷². Номадските нашествия през XI в. са подтиквали поне част от българите в темата Паристрион да напускат родните си огнища и да търсят място за заселване на юг. Тези процеси безспорно са довели до промяна в общата картина и преди всичко до подсилване на българския елемент в собствените територии на Византия. За съжаление изворите предлагат ограничен брой сведения, повечето от които бяха вече разгледани¹⁷³.

* * *

Началото на тринадесетото столетие, наситено с изключителни събития, оставя трайни дири в съдбата на Византия и останалите балкански държави. На 12. IV. 1204 г. рицарите на Четвъртия кръстоносен поход, подпомогнати от Венеция, завладяват византийската столица и осъществяват отколешната мечта на „франките“. Това не е обикновена победа (или поражение), с каквато средните векове изобилстват. Тя има големи символични и още по-големи практически последици. Този акт е свързан трайно с унищожаването на един мит и рухването на една легенда – мита за несъкрушимостта на Константинопол, „царицата на градовете“, и легендата за вечността на византийската универсална империя – двата опорни стълба на византийската икуменическа политическа идеология.

Практическите сетнини – безспорно свързани с пробива в имперската идеология – са не по-малко горчиви. Макар и ранена тежко, Византия съумява да събере сили и да формира три центъра – Епир (малко по-късно Солун)¹⁷⁴, Никея¹⁷⁵ и Трапезунд¹⁷⁶, всеки от които претендира за наследството. Но дори след 1261 г., когато латинците са прогонени от Константинопол, някогашното ромейско единство остава мечта. Трапезунд се откъсва завинаги, Епир и Тесалия¹⁷⁷ са полунезависими, а франките създават в Морея трайна държава, която просъществува до 1430–1432 г.¹⁷⁸ Двете последни столетия от историята на Византия, столетия на „le patriotisme grec“ и „l'utopie nationale“, които дават живот на „La grande idée“ (Мегали идея), както приема Е. Арвайлер¹⁷⁹, са по-скоро бледа сянка на миналото, отколкото отражение на действителна сила. Тези политически, идеологически и военни поражения имат и още един съществен резултат, който оказва влияние върху етническия облик на Византия: „национализация“, гърцизация на империята.

През същата епоха, която донася толкова горчивини на Византия, възстановената в 1186 г. българска държава бързо укрепва, консолидира се и само за половин столетие успява да измине пътя от малка и несигурна държавица, скрита на север от Балкана, до обширно и могъщо царство, чийто владетел (опирайки се на традицията) не без основание претендира за титлата „цар на българи и гърци“¹⁸⁰. Една от основните характерни черти на този процес е приобщаването на всички някогашни български земи и всички българи към българската държава – процес, който завършва успешно през 30-те години на XIII в.¹⁸¹ Тази посока на етно-демографските процеси – от периферията към центъра – естествено не оставя място за онези явления, за които вече говорих в първата част на тази глава, тоест миграция на българи към Византия. Нещо повече, това състояние на нещата (прогресивното териториално разширение на България и упадъкът на Византия) открива възможност за поставяне и разглеждане на обратния проблем, а именно: „ромейте в България“. Но това е проблем, излизащ извън тематичните граници на книгата, която е посветена на „българите във Византия“!

И така, какво е състоянието на *българския въпрос* във Византия през XIII–XV в.? Казано по-горе ми позволява с основание да отбележа липсата на масови миграционни движения на българи с посока Византия. Пълното мълчание на изворите подкрепя по категоричен начин този логически извод. Следователно през късновизантийската епоха въпросът има само една страна и тя е: българско *присъствие* в империята, което е резултат от по-ранни преселвания. Или, казано по друг начин, тук имаме работа със *статичната* страна на процесите и явленията, тъй като *динамичната* се отнася към по-ранно време и бе проследена дотолкова, доколкото позволяват изворите.

И през тази епоха въпросът за „българите във Византия“ има някои особености. Кои са те? Както вече отбелязах, масови миграции на българи липсват. В замяна на това от българската държава отпадат цели области (предимно в Македония), които попадат под суверенитета на империята¹⁸². Но българското население на тези области, съгласно направената уговорка, не е обект на проучването. Втората особеност се състои в твърде честата липса на конкретни, тук бих казал категорични посочвания за етническата принадлежност на разглежданото население. И това е напълно естествено, тъй като теоретически то се разглежда като ромейско. На помощ идват ономастиката и топонимията, които са в състояние, макар и невинаги лесно и успешно, да решат някои проблеми. Най-сетне трябва да отбележа, че изворите, с които разполагаме (с

изключение на актовия материал от Атонските архиви), са често откъслечни и предлагат сведения само за отделни територии. Но все пак в повечето случаи това са територии, на които вече бе установено българско присъствие – факт, позволяващ да се говори за континуитет.

Като започвам анкетата от запад на изток, естествено е да се спра преди всичко на територията на Охридската архиепископия заради богатия документален материал, свързан с името на Димитър Хоматиан (1216–1234). Няколко неща заслужават отбелязване. Първо, територията на архиепископията е включвала земи, населени с българи, които до 1018 г. са били части от българската държава. Между 1230 и 1246 г. те отново са били приобщени към България в резултат на успешната война на цар Иван II Асен срещу Теодор Ангел Комнин¹⁸³. Това положение почти ги изключва от границите на моята анкета. Трябва да се припомни, че материалите, излезли от канцеларията на Охридската архиепископия, на няколко пъти са привличали вниманието на специалистите и са използвани задълбочено тъкмо от гледна точка на народността облик на Западна Македония и Епир¹⁸⁴. И никой от тези изследователи не е пропуснал да подчертае трайното българско присъствие в областите, които са отразени в актовия материал на архиепископията.

При това положение ще си позволя да обърна внимание само на няколко от стотиците имена, срещащи се в тази богата документация, чийто български характер е неоспорим, или се срещат и в документи, издавани по друго време и на друго място. Ето някои от тях: Γεώργιος τοῦ Βλαζνου (Блажо?)¹⁸⁵, Ῥαδομήρος¹⁸⁶, Βλαδημήρος¹⁸⁷, Κωνσταντῖνος ὁ τὴν ἐπωνυμίαν Γουδέλης¹⁸⁸, Τειχομοῖρος¹⁸⁹, Λυτοβότης¹⁹⁰, Γρίδος ὁ Δράζης¹⁹¹, Τειχωτίτης¹⁹², Δρουγουβιτικῆ (Положко)¹⁹³. Документалният материал свидетелства за елинизацията на тези българи, като едно от основните средства е смесеният брак¹⁹⁴.

Прескачайки Източна Македония, на която ще се спра малко по-нататък¹⁹⁵, бих искал да разгледам по-специално Родопите. Макар че отделни части от тази планинска област са били обект на спор между България и Византия почти през цялото средновековие, през разглеждания период основната територия на Родопите е била подвластна на империята. Ето защо ще приведа всички (или почти всички) данни за българско население, с които разполагаме. Ще започна с района на Мосинопол. Не може със сигурност да се твърди, че там е имало масово присъствие на българско население още през най-ранната епоха. Но за началото на XI в. вече има сигурни известия: в областта Волерон Василий II преселил българи от Тесалия и от град Воден¹⁹⁶. Няма съмнение, че този български облик е давал увереност на Иванко, който в самия край на XII в. се е стремил към създаването на самостоятелно владение или княжество (по думите на Г. Острогорски¹⁹⁷). Малко по-късно, в 1207 г., местните българи („li Bougre de la terre“), както свидетелства Жофроа дьо Вилардуен, организирали засада и убили солунския крал Бонифас дьо Монфера¹⁹⁸. В края на същото столетие (1294 г.) ἐλτικροτῶν на Мосинопол бил Никола Мито, протосеваст на българите¹⁹⁹.

Историкът на Третия кръстоносен поход Ансберт свидетелства за българско население по склоновете на Източните Родопи, близо до Адрианопол²⁰⁰. Пак там, в областта Ахрида (преди всичко крепостите Устра, Иперперакион, Кривус, Ефрем, Мниакос), както и в Западните Родопи (Стенимахос, Перушица, Кричим, Цепина) Георги Акрополит отбелязва масовото присъствие на българи²⁰¹. Благодарение на това българско население (най-вече в Меропа – крепостта „Света Ирина“ и Повиздос–Подвис) в средата на XIV в. Момчил сполучил да създаде едно независимо владение, което се простирало от устието на Арда до Перитеорион и Ксанти²⁰².

Някои данни за топонимията също говорят за българи в областта на Родопите. В два патриаршески акта (от 1316 и 1330 г.) се говори за село Буковик (Μλοκοβίκο), което било обитавано от богомили²⁰³. Селото било разположено по долното течение на Марица. В два документа от архива на манастира „Св. Йоан Продром“ (край Серес) – една грама на епископ Киприан (1333 г.)²⁰⁴ и един хрисовул на Стефан Душан (1345 г.)²⁰⁵ – се споменава метохът на манастира Граδίστος (Градище) и неговите две планински пасища τοῦ ἁγίου Γεωργίου τοῦ Πράσακα καὶ τῆς Λουμπουτίτσης (имена от негръцки, по всяка вероятност от български произход)²⁰⁶, разположени το πέραν τοῦ Μέρου, тоест в Западните Родопи.

По-горе бяха отбелязани, макар и твърде кратко, някои данни за българите в Киликийския Тавър, почерпани от „Данишменднаме“ (или „Разказ за Мелик Данишменд“). Тази етническа характеристика на областта не само се подкрепя от по-късни извори, но става и още по-убедителна благодарение на изворите за историята на Караманската династия. През втората половина на XIII в. поетът Ярджани съставя на персийски език „Шахнаме-и Караман“ („Шахнаме за [династията] Караман“). Този текст е преработен в проза на среднотурски език от Ахмед Бей с прозвище Шикяри (починал в 1512 г.). Така възниква „Тарих-и Караман“ („История на Караман“)²⁰⁷. Творбата на Шикяри е изключително ценен извор за историята на българите в Мала Азия. Установено е, че тя съдържа над 100 сигурни сведения за българи, към които трябва да бъдат добавени още 50 косвени свидетелства. „Историята на Караман“ не само потвърждава, както вече казах, българското присъствие през XII в., но и предлага обилни данни за времето между 30-те години на XIII и 20-те години на XV в. В текста многократно се говори за „българско племе“ („кевим“ и „гаиф“), за „българска войска“ и „български войници“ (различен брой в различните случаи: 4000, 7000, 8000, 10 000, а в някои случаи и до 20 000), за „български бейове“. „Български владетел“ (той присъства при смъртта на Караман и е един от настойниците на малолетните му синове, които са отведени в „Булгар“), за „Булгардаг“ и „страната Булгар“, която е разположена тъкмо там, където я поставя и „Данишменднаме“²⁰⁸.

Приключвайки това изложение, бих искал да отбележа, че българи край Измир (Айдънското княжество) са засвидетелствани в „Големият опис на Адана“, който датира от 980 г. по Хиджра (1572/73 г.)²⁰⁹.

2. АТОНСКИТЕ АКТИ КАТО ИЗВОР ЗА БЪЛГАРСКОТО НАСЕЛЕНИЕ В МАКЕДОНИЯ

Малцина са византолозите, които не познават стойността на Атонските архиви – без съмнение най-значимите архиви от византийската епоха, при това съхранени на място. Документалното им богатство стана достъпно за специалистите в началото на нашето столетие благодарение на „Византийский временник“, на чиито страници бяха публикувани известните тогава документи. Но едва след Втората световна война тази неопценима архивна съкровищница получи мястото, което ѝ се полага сред изворите за историята на Византия. Екип под вещото ръководство на П. Льомерл осъществява идеята на Г. Мийе, предлагайки ново, вече дипломатическо издание на Атонския актов материал. Подготвена след многобройни мисии в Света гора, които разкриха в архивите на всички манастири неизвестни на първите издатели документи, серията „Archives de l’Athos“ вече обхваща 18 тома. Издадени са изцяло документите от

византийската епоха, съхранявани в манастирите Кутлумуш, Великата Лавра, Ксиропотаму, Дионисиу, Есфигмену, Протатон, Кастамониту, Росикон („Св. Пантелеймон“), Дохиариу, Ксенофон, отчасти Ивирон (т. I–III) и Пантократор. Публикуваните досега около 600 документа са първокласен извор за икономиката, данъчната система, социалната структура, административната уредба и, разбира се, етно-демографския облик преди всичко на Източна Македония (X–XV в.).

Сред атонските документи особено място заемат *практиконите*²¹⁰, чийто брой значително нараства през последните години благодарение на мисиите на „Collège de France“ (към тях трябва да бъдат добавени и шестте практикона от Ивирон, издадени от Ф. Дьолгер). Интересът към този тип византийски документи не датира от вчера. Първи Ф. И. Успенски, преди повече от сто години, обръща внимание на практиконите, но само въз основа на „следи“ от тях (по това време нито един практикон не е публикуван). Едва през последните години, след като се натрупа достатъчно материал, те станаха обект на задълбочени проучвания²¹¹. Днес няма съмнение, че практиконите са неоптимален извор за етно-демографската история на Византия. Те предлагат голям, дори бих казал огромен именен репертоар (лични, селищни и местни имена, ороними и хидроними), който все още не е изучен и оценен задоволително.

Като пристъпвам към разглеждане на българското „присъствие“ в този документален материал, трябва да отбележа усилията на И. Дуйчев, който след 1962 г. публикува няколко статии на тази тема²¹². За съжаление, въпреки че са твърде полезни, тези статии страдат от два значителни недостатъка. От една страна, събраният материал е обработен твърде кратко („... souvent un peu superficiels...“ – както се изрази напоследък един млад френски специалист)²¹³, тоест дава се гръцката форма на името, отбелязва се славянският му произход и възможното славянско изписване. Или, казано с други думи, сериозно етимологическо изследване липсва, а доказателственият материал – когато е поднесен – е твърде беден. От друга страна, в статиите на И. Дуйчев са събрани славянски имена, тоест с много редки изключения там не се разграничават общославянски, български и сръбски имена. При това положение извлеченият от И. Дуйчев материал трудно може да бъде използван, когато се издирва население от български произход, обитаващо територии, подвластни на Византия. Наистина констатацията на М. Фасмер („... тясно сродство на славяните в Гърция с българите...“)²¹⁴ е в сила и днес и едва ли някога ще бъде променена. Но все пак, когато се проучва етническият облик на определена територия през X–XV в., топонимичният материал трябва да бъде проучен много внимателно, и то по възможност с установяване на неговата абсолютна или поне относителна хронология.

На времето М. Фасмер установи 730 славянски топонима от български произход в Македония (от Кожани до Драма и Кавала)²¹⁵. На територията на Солунско и Халкидики, тоест територията, която се покрива от атонските документи, те са 152, а на север от нея – Серес, Нигрита и Сидерокастрон – 111; малко по-малко са в областта на Драма и Кавала – 92. Тъкмо тези три области, които ме интересуват тук, бяха обект на две проучвания през последните години. Българският езиковед Йордан Н. Иванов изследва местните имена между Долна Струма и Долна Места²¹⁶. Без да се впускам в подробности, ще цитирам някои от неговите изводи: общият брой на имената е 6100; от тях 5420 са български (88,85%), а 633 – чужди (10,38 %). Сред чуждите най-голям е процентът на турските – 8,64 % (527), следват гръцките – 1,24 % (76) и накрая романските – 0,30 % (18)²¹⁷. Тъй като тази констатация отразява съвременната картина, по-

важни в случая са изводите за „старинност на някои имена“, за „имена с носовки“, за „наличието на старобългарско население“, което е оставило тези топоними, докато топонимите от турски и гръцки произход се дължат на „гръцката и турската колонизация“. Според автора наличието на МИ [местни имена] от турски, гръцки и романски произход обаче не означава, че техните създатели съвпадат с коренното население на областта, гдето са се намидали крепостите, станциите, градовете и гарнизоните²¹⁸. И за да завърша, ще цитирам заключението: „Лингвистичната и статистическата интерпретация на топонимичния материал показва, че в далечното минало българските славяни в плътна маса са се заселили в областта между Долна Струма и Долна Места и са асимилирали местното тракийско население. И макар по-късно историческата обстановка тук да е била твърде бурна, свидетелство за което са редица съществени езикови суперстратни и етнични наслоения, топонимията в преобладаващата си част е съхранила своя български характер.“²¹⁹

Към този извод на Йордан Н. Иванов няма какво да се добави освен едно: в изработения от него „Етимологичен речник-показалец на местните имена между Долна Струма и Долна Места“ са сравнително редки селищата, които са съществували през средновековието (преди края на XV в.). Тук ще посоча някои от тях: *Белотинци* (дн. Λευκόγεια – северозападно от Драма)²²⁰, *Бутим* (дн. изчезнало – северозападно от Драма)²²¹, *Височен* (дн. Ευροπόταμος – на 8 км северозападно от Драма)²²², *Зърнево* (дн. Κάτω Νευροκόπιον – Елее-Зърневската котловина)²²³, *Раддливо* (за него вж. по-долу), *Скръжаво* (дн. Σκοπίά – североизточно от Зъхна)²²⁴, *Крушово* (дн. Ἀρχαδοχώριον – северозападно от Валовища-Сидерокастрон)²²⁵, *Кърчово* (дн. Καρυδοχώριον – на 3 км източно от Крушово)²²⁶.

Съвсем наскоро Фр. Брюне (ученик на покойния J. Grosdidier de Matons и I. Ševčenko) публикува едно изследване, онасловено: „Върху елинизацията на славянските топоними във византийска Македония“²²⁷. Авторът на това любопитно изследване (прави странно впечатление употребата на термина „македонски топоним“ за „византийската“ епоха!) не познава цитираната книга на Йордан Н. Иванов, но пък за разлика от българския учен той тръгва в обратна посока, тоест от средновековния материал, от атонските документи, които интересуват и мен и които ще бъдат разгледани (поне някои от тях) по-долу. Кой са основните моменти в изследването на френския специалист? Той разглежда метатезата на ликвидната съгласна, гръцката транскрипция на славянското *б* (β или μπ) и гръцкото предаване на славянския суфикс *-ица*²²⁸. В заключение той установява два пътя за проникване на славяните – долините на Вардар и Струма, което съответства на двете зони за заселване, а именно: долното течение на Струма и източната половина на Халкидики, и Солун–Касандра. Славянските топоними са по-редки в близост до големия път, който свързва Христуполис (Кавала) със Солун през Рентина (с изключение на склоновете на Пангей, тоест целия ляв бряг на Струма без крайбрежната ивица), и в областта на юг от Рентина; докато по долината на Струма и бреговете на езерото Ахиное те изобилстват („...la fréquence des toponymes Slaves est frappante“). Според него тези данни подкрепят косвено свидетелството от „Житието на Св. Григорий Декаполит“ за „славяни стримонци“, а, от друга страна, показват, че по всяка вероятност по-ранните заселвания в този район са били подсилени от постоянен прилив на славяни-българи, дошли от Север²²⁹.

Какво прави впечатление при съпоставянето на изложените две становища? Изводът на Фр. Брюне за масово присъствие на славяни-българи по склоновете

на Пангей, тоест на изток от Струма и по долината на реката, подкрепя категорично заключението на Йордан Н. Иванов и обратно. По този начин хиатусът между XV и XIX в. вече не е препятствие за установяване на българския облик на областта до най-късно време. От друга страна, изводите на Фр. Брюне за изобилие на славянски топоними в района на юг от Рентина, преди всичко около Иерисо, се потвърждават както от данните, които бяха разгледани по-горе²³⁰, така и от тези, които ще бъдат предмет на следващите редове.

Преди това за пълнота бих искал да обърна внимание на някои топоними, разгледани от Фр. Брюне в едно приложение към споменатата статия. Обръщам внимание върху тях по две причини: от една страна, те не фигурират в книгата на М. Фасмер или вече са налице по-правилни и по-старинни форми; от друга страна, те са извлечени от атонските документи и това ме освобождава от задължението да ги разглеждам отделно.

Βολτίτζα (1317 г. – местност [τοποθεσία] в долината на Струма): „болто“ (бълг. блато) + суфикс -ица²³¹.

Βελιδόλου (1345 г. – около Серес): бълг. „дол“²³².

Βεσελτζοῦ (1162 г. – κάστρον, неотъждествен): от бълг. „весел“ (не само антропоним, както твърди Брюне!)²³³.

Βράτζεβας (1076/77 – манастир в Касандра: τῆς μονῆς τῆς Βράτζεβας): от „врач“ – лекар²³⁴.

Βυσινά (1347 г. – местност край Крушово): „вишина“ – „висина“²³⁵.

Γαβρίανη (друга форма: Γαυρίανης; 1302, 1321 г. – агридион в катепаникия Каламария): Брюне оспорва етимологията на Фасмер („гавран“ – „гарван“) и предлага друга – „габър“ – „габер“ (бълг.)²³⁶.

Γαστιλεγκους (1309, 1329, 1339–1342, 1345 г. – χωρίον, μετόχιον около Серес): бълг. „гъст“ – „лыг“ (в гр. λόγγος) → гъсть логъ – „гъста гора“²³⁷.

Γολιαμάνιβα (1103 г. – Пангей): безспорно бълг. „голяма (голема) нива“²³⁸.

Γорνίτζαρην (1342 г. – долината на Струма, областта на Зъхна): бълг. „грънчарин“²³⁹.

Δεβελίκεια (Δεβελίκεας – 1042, 1047, 1301 г. – югозападнoтa от Иерисо): от славянобълг. ДѢВѢЛЪ²⁴⁰.

Δελεάνου (1259, 1298, 1329 г. – западната част на Халкидическия полуостров): бълг. лично име Делян²⁴¹?

Δραγοβούντων (897 г. – село [χωρίον] в западната част на Халкидики): от името на славянското племе друговити (?), което Димитър Хоматиан осмисля като *българи*²⁴².

Μελενικίσιον (1345 г. – село на северозапад от Серес): умалително име „Меленикици“ – „малък Мелник“ (Фр. Брюне)²⁴³?

Μπέρτενι (1350 г. – местност около Рентина): според Брюне от бълг. „бръдо“, но по-скоро „бърдо“²⁴⁴!

Ὀβηλος (втората половина на XI в., 1316, 1341 г. – Пангей): старославянското и старобългарското *овнлъ*, *овнане* (Супрасълски сборник)²⁴⁵.

Πόπισκονίβα (1103 г. – Пангей): поп + нива²⁴⁶.

Ῥεσετηνίκιας (996 г. – западната част на Халкидики) – „Решетница“ („решето“) = място, където се пресява²⁴⁷.

Ῥεσκόν (1300 г. – Халкидики) – бълг. „резка“²⁴⁸.

Τεργάνιβα (1103 г.; варианти: Ταργάνιβα и χωράφιον η Νταλγα Νίβα – Пангей): Дълга нива²⁴⁹.

Едно, дори бегло запознаване с практиконите (а и с някои други документи) ще ни убеди, че положението с антропонимите е почти същото. Не е лесно само въз основа на именния репертоар да се определи етническата характеристика на описаните в текста лица (изключение: когато етническото понятие се е превърнало в прякор или в патроним). Най-лесно е да се отделят тези имена, които имат славянски произход. За съжаление това е само една стъпка, която улеснява, но в никакъв случай не решава въпроса за българските лични имена във византийските практикони. А точно такъв характер имат онези единични изследвания, посветени на този нелек въпрос. В посочените статии на И. Дуйчев очевидните случаи са характеризирани по един и същи начин – славянски. Тази посока на издирванията съответстваше на основните интереси на Дуйчев, насочени към генералната тема: „Славяните и Византия“, но не може да открои мястото на българите.

Безспорно най-задълбоченото проучване на целия именен репертоар в практиконите (в това число и някои непубликувани) дължим на А. Лайу²⁵⁰. Американската византоложка правилно разграничава сред чуждите (негръцките, небиблейските) имена две групи: имена, които явно имат чужд произход (Драго, Добрана, Вълкан – славянски и т.н.), и имена, които са образувани на базата на етноним²⁵¹. Тъй като сред чуждите имена най-много са славянските, тя им е отделила специално място, но за съжаление без вътрешно разграничение. Количествените резултати са обобщени в две таблици, в които имената са разпределени по теми и по години. Първата е посветена на Солунската тема: 1300–1301 г. – 33 имена (8%); 1320–1321 г. – 51 (5%) и 1338–1341 г. – 5 (3%)²⁵². Във втората таблица са отразени резултатите от проучването на темата Стримон. То е направено на базата на практиконите от Ивирон за 1316 и 1341 г., публикувани от Ф. Дьолгер (RK и RV), и един все още непубликуван практикон от Ватопедиу за 1325 г. Ето резултатите: 1316 г. – 76 имена (26%), 1325 г. – 8 (16%) и 1341 г. – 70 (30%)²⁵³. Тази картина ще стане значително по-ясна и по-категорична, ако припомним един от основните принципи, следвани в случая: А. Лайу е включила в изчисленията само имената на главите на отделни стопанства (данъчни единици)²⁵⁴.

Безспорно тези изчисления са твърде полезни. Но те биха били още по-убедителни, ако се изследва целият документален материал, който е на разположение. Така получените абсолютни числа и процентното им изражение биха били още по-сигурни. Но едновременно с това бих искал да направя още две внушения, които значително биха изменили сегашната картина. Данните, изразени с абсолютни числа и съответно в проценти, са разпределени по теми и години. Аз мисля, че биха могли да се направят още две крачки, а именно: да се получат данни по села – първо, общ брой на славянските имена в селото и след това да се установи броят на семействата (стопанствата или данъчните единици), в които има славянски имена. При това положение картината на славянското присъствие и Източна Македония би била по-различна.

Но както вече подчертах няколко пъти, аз се интересувам от *българското* присъствие в Източна Македония, отразено в практиконите. Наистина резултатите от проучването на славянските имена в никакъв случай не могат да бъдат пренебрегнати, тъй като характерът на антропонимите едва ли се отличава значително от топонимите. Независимо от това не бих могъл да поставя знак на равенство между славянски и български антропоними. Очевидно и тук все още има какво да се желае, за да се стигне до най-точните и най-задоволителните

резултати²⁵⁵. Ето защо на следващите страници, като използвам избрани (или бих казал сигурни) примери, ще се спра на два основни момента: 1. Селища с добре изразено присъствие на население от български произход. Сред тях се открояват две групи: българско поселение, чието наименование възниква едновременно с основаването му, обитавана се от българи и от гърци; старо селище с гръцко име, което се запазва, независимо че в него се появяват жители от български произход. 2. Серия български имена и тяхното разпространение из Източна Македония (с някои малки изключения).

* * *

А. 'Ραδολίβοϛ – РАДОЛИВО (дн. 'Ροδολίβοϛ)

Средновековното село Радоливо²⁵⁶ се е намирало на територията на дн. Родоливо, тоест на северозападния склон на планината Пангей (около 400 м надморска височина), в подножието на хълма Св. Атанас²⁵⁷. Археологическите проучвания свидетелстват за наличието на живот на същото място през римската и ранновизантийската епоха, но данни за селището (?), преди всичко за неговото име, няма²⁵⁸. Селото се появява за първи път във византийски документи от XI в. с името Радоливо, чийто славянски (български) произход е неоспорим²⁵⁹. Следователно то е създадено от българи, които съвсем основателно са наложили българско име (Радослав – Радо – един от първите жители на селото или негов основател?). Или дори да допуснем смесен характер на населението още в самото начало (за следващия период това е документирано), българите са били мнозинството²⁶⁰. Тази идея за първоначалния облик на селото се подкрепя от микротопонимите в района – Белтуна, Брецу, Дрозиника (Дрожиника?), Габрава (Габрово), Габровица, Грамада, Козакон (Козикон), Нерiazос (Νερίαζοϛ), Песикос (Πέσικοϛ), Пописконива (Πόπισκονίβα), Прегбица (Перехбица, Пребиста или Превиста...), Голяма нива (Γολιάμάνιβα), Дълга нива (Νταλύα Νίβα – Τελύάνιβα), Тополен (всичките засвидетелствани в 1103 г.)²⁶¹, известния агривион Борискос (Βόρισκοϛ) в практиконите от 1316 и 1341 г.²⁶², трайното налагане на българското понятие *планина* („...τῆ πλανηνῆ“) ²⁶³ за означаване на съседните планински терени. Най-сетне не бива да се забравя и фактът, че Радоливо е разположено в един от двата района, където гъстотата на славянските топоними от български произход е най-голяма²⁶⁴. Обликът на жителите на Радоливо е претърпял изменения в две посоки – от една страна, елинизация на българите чрез смесени бракове и културна асимилация, от друга – постепенно увеличаване на гръцкия елемент чрез приток отвън. Тази картина е отразена по безспорен начин в запазените документи, които свидетелстват за продължителността на процеса и устойчивостта на българския етнически елемент. В следващите редове ще приведа някои имена на жители на Радоливо, извлечени от четири документа, които дават основание за подобно твърдение.

1. Извлечение от данъчен регистър (μετεγύρφη), съставен от Никита Анцес между декември 1098 и декември 1103 г. Документът не е голям по обем, затова броят на примерите, с които ще си послужи, е ограничен: Йоан Вулгарос, Добрана, дъщеря на Йоанилос, Драгна, дъщеря на Йоан Кавадас²⁶⁵.

2. Кадастър на Радоливо (първото десетилетие на XII в.). Документ с изключително значение за византийската история – селищна и аграрна – или, както пише Ж. Льофор, единственият запазен документ, който ни представя

кадастралните проблеми на едно византийско селище²⁶⁶. Ономастичните данни (собственици на 77 стаи) и топонимичните свидетелства, които съдържа този обширен текст (с грузински превод на обратната страна на документа), допълват великолепно останалите материали – по-ранни и особено по-късни (XIV в.) – за Радоливо. Този документ бе изучен изчерпателно от Ж. Льофор още преди да бъде публикуван. Затова тук ще се задоволя да посоча само някои собствени имена и микротопоними, които дават представа за етническия облик на Радоливо в самото начало на XII в. Ето тези имена: Голяма нива, Дълга нива, Попска нива, Грамада, Габрова, Козяк, Топола, Церниста (Черниста?) и др. (местни имена). Личните имена предлагат още по-голям избор: Богданица, Велкона (Белкона), Гуделис (3), Добран, Добриня, Добруса, Доброта, Драгота, Мито (син на Червенко), Михаил (син на Червенко), Недан (6), Росана, Стлавога, Цурига, (Цурига?), Цернис (Черньо?) и др.²⁶⁷

3. Практикон за манастира Ивирон, съставен през 1316 г. от севаст Трифон Кедрин, орфанотроф²⁶⁸. Според този опис Радоливо има 226 домакинства, а общият брой на населението му възлиза на 868 души, от които 488 мъже и 380 жени²⁶⁹. Според едно приблизително изчисление славянски и български имена се срещат в около 50 домакинства, тоест 22%. Тук ще приведа само някои от имената, предимно тези, чийто български произход е почти сигурен (в скобата след името се посочва редът, на който то се среща): Νεσδάννα (9), Πράβιτζας (13, 16, 217), Βοῖλας²⁷⁰ (17), Στάνκα (22), Βελκωνᾶς (25, 160, 179), Δόβρος (33), Βεᾶσκος²⁷¹ (34, 35), Δραγάννα (38), Ῥάδηλας (41), Σελεάνινος (42), Βορίλας²⁷² (48, 51), Βελκοκῶνστα (87), Δόμπρος (96), Μπεζάνος (102, 200, 224), Δομπρομυρός (120), Τόμπρικας (153), Δόμπρικας (154), Δομπρούσα (159), Βέλκα (176), Πρόδανος (176), Ῥσάνης²⁷³ (77, 183), Μπρεστάκος (207), Πρίμπος (214), Δραγοτᾶς (223).

4. Практикон за манастира Ивирон, съставен през 1341 г. от Йоан Ватацес, протокинигос²⁷⁴. И в този практикон Радоливо заема основното място. Броят на домакинствата е почти същият – 221, но общият брой на населението е нараснал на 1039²⁷⁵. За изминалите 25 години са настъпили и някои други промени – Ф. Дьолгер установи, че 58 от лицата, включени в практикона от 1316 г., се срещат и през 1341 г.²⁷⁶ Едно по-внимателно проучване на текста показва, че до голяма степен имената се повтарят, особено тези, чиято българска принадлежност е трудно оспорима – Ῥσάνης (206), Βοῖλας (195), Βορίλας (198), Βούλαρος (204)²⁷⁷, Ῥωσίτζα (39), Βάσκος (58).

Б. Врасτά – ВРАСТА (дн. Врасνά)

Средновековното село Враса (от началото на XX в. Врасνά)²⁷⁸ е било разположено на североизток от езерото Болбе и Рентина, в близост до залива Орфано – там, където се намира и съвременното село²⁷⁹. Край устието на река Рехиос (изтичаща от езерото Болбе) са разкрити развалини от антично или средновековно селище (?), което някои учени отъждествяват с античния град Бромискос²⁸⁰. Но за историята на Враса до началото на XIV в., когато за първи път се появява в документалния материал, няма никакви данни. М. Фасмер изведе името Врасτά от славянобългарското Бръсть (Brêsъna – Brêstъ)²⁸¹ – обяснение, за което може да се каже, че е общоприето²⁸². Тази етимология показва категорично, че българите са били сред основателите на селището или, ако още в началната епоха то е имало смесено население, те са били мнозинство.

Село Враста ни е познато благодарение на четири практикона за имотите на манастира Есфигмену, открити и издадени от Ж. Льофор. По години те се разпределят така: 1300 г. (№ 8), 1318 г. (№ 14), 1321 г. (№15 и №16, който е извлечение от №15). Тази документация позволява да се запознаем много добре с етно-демографския облик на Враста в продължение на четвърт столетие, да проследим смяната на поколенията и евентуалното движение на населението. Тъй като практиконите са твърде интересни, ще ги разгледам поотделно.

1. Практикон от 1300 г. (№ 8). Съставен е от апографевса Димитър Апелмане. Описът на Враста заема редове 28–84. В него са регистрирани 49 домакинства. В 20 от тях са засвидетелствани славянски и български имена, тоест 40,8%. Общият брой на имената е 16 и с тях са назовани 23 души; 4 имена се употребяват повече от един път: Στάνος – 2, Ῥῶσος – 3, Δραγότζης – 3, Μπεαλωτᾶς – 4. В 3 семейства са засвидетелствани по 2 имена: Йоан Темня (Τεμνέα) – син Ῥῶσος; Ῥῶσος – съпруга Δράγνα; Μπεαλωτᾶς Δ. – снаха Στάνα. Тук може би трябва да се добави и още един случай – Γριδάνος, зет на Ἰβάνης (вече покойник). В повечето случаи това са лични имена, но в двата случая може да се говори за фамилни – Τεμνέα и особено Μπεαλωτᾶς (вж. по-долу).

2. Практикон от 1318 г. (№14). Съставен е от Константин Куналес, Димитър Контенос и Леон Калогномос. Описът на Враста заема редове 6–75. Броят на домакинствата е намалал с две, тоест в 1318 г. те са 47. В 17 от тях се срещат имена от славянобългарски произход – 36% (4,8% по-малко, отколкото в 1300 г.), но общият брой на лицата с тези имена е пак 23. Използвани са 15 различни имена, като 5 се употребяват повече от един път: Στάνος – 3, Μπεαλωτᾶς – 4, Μπλοσάκος – 2, Στανία – 2, Σουρουβίτζας (от суровина?) – 2. В 5 семейства са засвидетелствани по 2 имена: Μπεαλωτᾶς, Β. – съпруга Ῥωσάννα (Росанна), Μπεαλωτᾶς Ν. – съпруга Δράγνα (Драгна), Μπεαλωτᾶς, Β. – брат Μπελέανος; Στάνος – съпруга Στανία; Τυχάνος – шурей Στάνος (по-късно е отбелязан още един шурей – Ῥῶσος). За фамилни имена биха могли да се приемат отново Μπεαλωτᾶς (4), Μπλοσάκος (2), Σουρουβίτζας, Βασταίωνους. Имена, които се срещат в практикона от 1300 г. – Стан, Росос, Темня, Белота, Вастайоанис; и едновременно с това имена, които липсват там – Тихан, Босякос, Сурувица, Βούλτζης.

3. Практикон от 1321 г. (№ 15). Издаден е от Георги Фарисей. Описът на Враста заема редове 8–48. Това подсказва, че броят на домакинствата е намалал още повече. И наистина, те вече са 38. От тях 11 (28%) използват български имена. Шест от тези семейства са известни от по-ранните практикони, а 5 са нови. Сред имената има само едно, което се употребява за първи път – Βελτζία. Както отбелязах в началото, от този практикон е направено едно извлечение (запазено в копие), издадено отделно под № 16. Тъй като то повтаря напълно практикона на Георги Фарисей, няма да го разглеждам отделно.

Българското присъствие в с. Враста през първата половина на XIV в. е безспорно. Повечето от изследваните имена се употребяват и в средновековна България: Βελτζία – Βελκίша, Βούλτζης – Βълканъ, Γριδάνος – Γърданъ, Τυχάνος – Тыхъ, Τυχанъ, Τομπίτζα – Доврнца, Σμόλης – Смолъ, Μπλοσάκος – Босак, Ἰβάνης – Нванъ, Μπεαλωτᾶς – Бѣлота.

Особен интерес предизвиква името Μπεαλωτᾶς, носено от няколко фамилии, които имат 28 членове. Ето защо ще се спра на него малко по-обстойно. Но преди това – няколко думи за самото име. Дълго време то беше познато благодарение на кореспонденцията на папа Инокентий III с българите, сред които е и „Bellotta princeps“²⁸³. Почти по същото време името Βεαλωτᾶς е засви-

детелствано в практикон, издаден от Андроник Ватацес (1181 г.)²⁸⁴. Сред париците на Великата Лавра в с. Хостияни (вж. по-долу), Мъгленско, са: Βεαλωτᾶς ὁ υἱὸς τοῦ Κοσμᾶ ζευγαρᾶτος и Βεαλωτᾶς τοῦ Γλαβάνη. Обкръжението на тези двама парици показва недвусмислено, че имаме работа с население от български произход – Ἰβάνης – 4 пъти (вж. по-долу), Βελκωνᾶς, Δοβρίλος, Δραγίτης. Заслужава отбелязване транскрипцията на името **Бѣлота**: предаване на българското (славянското) б с гръцкото β, което според някои говори за напреднал процес на елинизация (в противен случай бихме очаквали *μπ*)²⁸⁵. Независимо от това, че досега името не е засвидетелствано в български извори и на кирилица, няма съмнение, че то трябва да бъде изписано Бѣлота и че е образувано с корен *бля* (подобно на Μπεάλιας, Μπελέανος, Μπελαία, Μπελκουβᾶς и с окончание *-отас* (Ἐνραβωτᾶς, Τηχότα, Δραγωτᾶς, Βοσότα, Νικωτᾶς, Χρακωτᾶς, Μελωτᾶς и др.)²⁸⁶. Нека сега се върнем на данните от Есфигменските практикони, в които са засвидетелствани 3 групи Белота. Тъй като те са добре обособени – по години и по роднински отношения, – ще ги представя поотделно.

I. 1300 г.

1. Δημήτριος ὁ Μπεαλωτᾶς, който има съпруга Анна и двама сина – Димитър и Христодул. Последният е женен за Стана (№ 8, редове 54–55).
2. Σάββας ὁ υἱὸς τοῦ Μπεαλωτᾶς, със съпруга Ирина и 3 деца – Никола, Димитър и Зоя (№ 8, ред 73).
3. Ν. ὁ Μπεαλωτᾶς, неизвестна по име съпруга и вероятно син на име Димитър (№ 8, ред 81).

II. 1318–1321 г.

4. а. Κωνσταντῖνος ὁ Μπεαλωτᾶς, съпруга Мария и 3 деца – Димитър, Василий и Кали (№ 14, редове 28–29),
- б. Κωνσταντῖνος ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ, съпруга Мария и син Василий (№ 15, ред 29; № 16, ред 21).
5. а. Βασίλειος ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ, със съпруга Росана (№ 14, ред 30);
- б. Βασίλειος ὁ Μπεαλωτᾶς, със съпруга Росана (№ 15, ред 28; № 16, ред 20).

III. 1318–1321 г.

6. Θεόδωρος ὁ υἱὸς τοῦ Μπεαλωτᾶ, който е женен за Драгна и има 3 деца – Димитър, Анна и Мария (№ 14, ред 58).
7. Βασίλειος ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ, който образува отделно домакинство с брат си Белян (Μπελεάνος) и сестра си Кали (№ 14, редове 59–60).

Първият въпрос, който трябва да получи задоволителен отговор, е: лично или фамилно име е Μπεαλωτᾶς? Очевидно отговорът не би могъл да е категоричен и еднозначен. В три случая (№ 1, 4, 5) имаме лице с две имена, а именно: Димитър Белота, Константин Белота и Василий Белота (може би тук би трябвало да се прибави и № 3: Ν. ὁ Μπεαλωτᾶς). В два случая обозначените лица са синове на Белота – Сава и Теодор (№ 2 и 6). Най-сетне само в един случай връзката с Μπεαλωτᾶς е косвена: Василий, брат на Теодор, който е син на Белота (№ 7). Няма съмнение, че най-интересен е първият случай, тоест лицата с две имена, второто от които е Белота. Дали тук трябва да видим обичайната практика (както приемат някои учени) едно лице от славянски произход (българин

или сърбин) да има две имена – първото християнско (библейско или гръцко) и второто славянско? Подобно твърдение се опровергава от II, № 4 и 5, и то твърде убедително. В практикона от 1318 г. (№14) са отбелязани: Κωνσταντῖνος ὁ Μπεαλωτῆς и Βασιλειος ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ. А в практикона от 1321 г. – обратно: Βασίλειος ὁ Μπεαλωτῆς и Κωνσταντῖνος ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ. Като приемам, че е невъзможно двамата братя да са имали едно и също славянско име (Белота), остава само една възможност: двамата са синове на Белота – име, което от лично вече се е превърнало във фамилно. При това положение N. ὁ Μπεαλωτῆς = N. ὁ υἱὸς τοῦ Μπεαλωτῆς. Известно затруднение предизвиква I, № 1, Δημήτριος ὁ Μπεαλωτῆς. В текста няма указания дали той е бил в някакви роднински отношения със Σάββας ὁ υἱὸς τοῦ Μπεαλωτῆς, тоест не можем да изведем оттук пряко и категорично равенството N. ὁ Μπεαλωτῆς = N. ὁ υἱὸς τοῦ Μπεαλωτῆς. Но убедителното доказателство, изведено от II, № 4 и 5, ми позволява да допусна същото при I, №1. Следователно във всички случаи, при които като второ име се явява името Белота, то трябва да се схваща като фамилно име. А те са I, №1, II, № 4 и 5 (вероятно и I, № 3).

Двата случая, в които споменатите лица (Сава и Теодор – I, № 2, III, № 6) са представени като „синове на Белота“, са ясни. В духа на казаното мисля, че те биха могли да се впишат в практиконите като Сава Белота и Теодор Белота. Но така, както са обозначени, те предлагат още едно доказателство в подкрепа на моето становище: и двамата са само с по едно име (впрочем, както и Василий, и Белян, II, № 7!) вместо въображаемите две имена!

Какви са роднинските отношения при тези многобройни Белота? Вътре в трите групи проблеми няма – за I няма никакви сведения в текста и всяко предположение ще бъде несигурно; II са двама братя, а III – трима братя и една сестра (вероятно Белян и Кали са били малолетни и заедно с по-големия си брат са образували отделно домакинство). Бащата на Константин и Василий (II, № 4 и 5) би трябвало да е връстник на Димитър, Сава и N. (I, №1, 2, 3) или дори малко по-стар от тях (в никакъв случай те не биха могли да бъдат синове на някой от тримата, тъй като е трябвало да се родят след 1300 г., а при това положение е невъзможно в 1318 г. Константин да има вече самостоятелно домакинство с 3 деца). Тогава дали той е бил жител на Враста (не е отбелязан в практикона от 1300г.!), или се е заселил там едва след 1300 г.? Второто предположение сякаш е по-приемливо. Същото се отнася и за Μπεαλωτῆς, баща на Теодор, Василий, Белян и Кали (III, № 6 и 7), и затова няма да го повтарям. Остават II и III. Двете групи (или фамилии?) са споменати в един и същи практикон – този от 1318 г. (№ 14). Данните показват, че те са били връстници. Но в текста няма никакви указания за роднински отношения. При това положение ще бъде пресилено да се твърди, че те са деца на двама братя, и двамата на име Белота.

Ако приемем все пак, че първата група (I, № 1, 2, 3) е в някакви роднински отношения помежду си (трудно ми е да приема, че в практикона от 1300 г. са вписани трима синове на трима Белота!), то най-вероятно в с. Враста по различно време е имало 3 фамилии Белота. Първите трима (I, № 1, 2, 3) са потомци (синове?) на Μπεαλωτῆς, който не е отбелязан в практикона от 1300 г., тоест преди тази година той вече е бил покойник. Интересно е, че те не фигурират в останалите практикони (1318, 1321 г.) Дали и тримата са напуснали Враста? Вторият и третият Белота – те също не са отбелязани в практикона от 1300 г. – са се появили във Враста в началото на XIV в., починали са преди 1318 г. и в практикона на тази година са вписани техните потомци, обособени в две по две домакинства.

Трудно е да се каже (ако приемем, че всичките или поне част от Белота не са коренни жители на с. Враста) откъде и кога са дошли. Както видяхме, името Белота (Βέλοττα – Βελλωτῆς, Bellotta, Μπελλωτῆς) се явява сравнително късно и макар рядко срещано, е засвидетелствано в 3 различни района – в северозападните предели на българската държава²⁸⁷, в Мъгленско²⁸⁸ и в Източна Македония. Дали тези обстоятелства говорят за едно „разсейване“, и то най-късно до средата на XII в.? Ако е така, Белота от с. Враста доста дълго са запазили своята българска принадлежност. Процесът на елинизация, макар и постигнал определени резултати, все още не е приключил през първата четвърт на XIV в. Само няколко примера: Димитър Белота е женен за Анна, но дъщеря му е Стана; семейството на Сава Белота, с изключение на фамилията, носи гръцки имена; същото важи и за Константин, но брат му Василий е женен за Росана. Интересно е положението в третата група: Теодор е женен за Драгна, но децата му не носят български имена; има брат Василий и сестра Кали, но и най-малък брат Белян (Μπελέωνος)!

В. Ἱερίσσός – ИЕРИСО

Съдбата на Иерисо и на тамошното население от български произход наистина заслужава особено внимание. С това, разбира се, съвсем не искам да кажа, че разгледаните вече Радоливо и Враста имат по-малко значение при изучаването на българската диаспора във Византия. Но случаят с Иерисо в действителност е по-различен. Той ни предлага, и то по великолепен начин, другия възможен вариант за имплантация на българи на територията на империята, а именно: поява и трайно настаняване (в някои случаи с употреба на сила) на българи в едно византийско селище, което в края на X в. вече е епископско средище.

Византийският Иерисо се намира съвсем близо до Атон, почти на най-тясната част на полуострова (няколкостотин метра югоизточно от съвременното едноименно селище), върху руините на античния град Акантос²⁸⁹. За първи път се споменава в най-стария атонски документ – сигилий на Василий I от 883 г.²⁹⁰, но според Д. Папахрисанту това споменаване е „assez postérieure à la formation de l'agglomération“²⁹¹. Първата засвидетелствана форма на името му е Ἱερίσσος (споменатият по-горе сигилий), но само половин столетие по-късно (927 г.) започва да се утвърждава формата Ἱερίσσός²⁹², с която селището е известно през следващите столетия. През X в. агломерацията Иерисо е характеризирана като κάστρον²⁹³, а през XIII–XIV в. – като χωρίον²⁹⁴. Между 943 и 982, най-вероятно след 972 г., Иерисо става епископски център²⁹⁵. Някои атонски документи, чиято точност и достоверност могат да бъдат оспорени, предават идеята на българския цар Иван II Асен да подчини Света гора чрез епископа на Иерисо, назначен от него²⁹⁶.

Трайното българско присъствие в Иерисо и близките му околности е засвидетелствано чрез исторически извори, сведения за употреба на глаголическо писмо от жителите на Иерисо, топонимия и антропонимия.

1. Ще припомня накратко историческите известия, тъй като те бяха вече разгледани: хрисовул на император Роман II (959/60 г.), вмъкнат в акта на съдията Леон (1059 или 1074 г.), в който се говори за славяни-българи (Σκλάβοι – Βούλυγοι), завладели земи на манастира Колову край Иерисо; акт на патриарх Николай II Хризверг (989 г.), в който се съобщава за „γείτόνων οἰκούντων

Βουλγάρων“, грабили имотите на Гомату, разположени в близост до Иерисо; акт № 10 от Ивиرون I, в който е засвидетелствана турмата на българите, стационарирана в източната част на Халкидическия полуостров, включително и Иерисо; най-сетне „Bulgari qui Sclavi appellantur“, обитаващи Ливадия (20 км северозападно от Иерисо), за които съобщава Житието на Георги III Хагиорит.

2. Сред подписалите споразумението (или по-точно гаранционния акт) между жителите на Иерисо и Ивирон е и някой си „поп Георги“. Важното в случая е, че подписът е с глаголическо писмо²⁹⁷. Този най-стар датиран книжовен глаголически текст (982 г.) показва по категоричен начин, че в Иерисо не само е имало българи, но и че поне някои от тях (духовните лица?) са писали на старобългарски, употребявали са глаголически книги при своята пастирска дейност (?).

3. Иерисо е разположен сред един от двата района в Източна Македония, в които изобилстват славянобългарски топоними²⁹⁸. Графичното изображение показва, че византийското селище Иерисо е заобиколено от всички страни със села, по-малки поселения или местности, които имат български имена. Тази констатация едва ли би учудила някого при положение, че познава или не забравя посочените по-горе писмени извори. Тук ще отбележа само част от тези топоними: Γλομβοτζίτζα (Γλομπουτζίτζα), Γραδισκά, Δεβελίκεια, Ζελενίτζα, Λογγός, Λοζήκην, Πρεαύλακα²⁹⁹.

4. Сведенията за антропонимията са обилни и, което е не по-малко важно, датират от различни епохи, значително отдалечени една от друга (X–XI и XIV в.). Това състояние на документалния материал (предимно от архива на Ивирон) позволява да се изгради сравнително пълноценна представа за етно-демографския облик на Иерисо.

Първата група документи са издадени между 982 и 1042 г. Сред тях безспорно най-голям интерес представляват двата акта, уреждащи отношенията между жителите на Иерисо и манастира Ивирон (982 г.)³⁰⁰. И двата документа съдържат голям брой подписи или изброявания на имена на лица, които, избрани да участват в решаването на спора, отразяват общата етническа картина в града. Сред тях са: поп Георги (глаголически надпис)³⁰¹, Ἀβράμος ὁ Λοζικιώτης³⁰², Βασίλειος ὁ Στρομημρός³⁰³, Βοΐλας³⁰⁴, Γεώργιος τοῦ Βεσδεάδου³⁰⁵, Γεώργιος τοῦ Τιχοτᾶ³⁰⁶, Δαμιανὸς τοῦ Δοβρούκου³⁰⁷, Δημήτριος ὁ Ρωνκαβεῖνας³⁰⁸, Δοβρούκος τοῦ Στάντου³⁰⁹, Δραγωγτᾶς τῆς Βλασεβᾶς³¹⁰, Δραγάσις τοῦ Παῦλου³¹¹, Ἰβάνης τοῦ Τιχοτᾶ³¹², Ἰβάνης τοῦ Κρίτου³¹³, Ἰωάννης ὁ Βραδίτζις³¹⁴, Ἰωάννης τοῦ Σληνα³¹⁵, Κωνσταντῖνος τοῦ Βράτκου³¹⁶, Μάλκος Δεαδομοῦσλος³¹⁷, Νεπριβάδος³¹⁸, Νικόλαος τοῦ Δεατκοῦ / Δεαδκοῦ³¹⁹, Νικόλαος Τζετριλέαχας³²⁰, Παῦλος τοῦ Ῥαδοτᾶ³²¹, Παῦλος τοῦ Στογόριτζι³²².

В останалите два документа (1008, 1042 г.), макар и по-рядко, отново се срещат интересни имена: Νικήφορος ὁ Τζετειριλέχᾶς, свещеник, после монах³²³; баша на Γεώργιος ὁ Τζετειριλέχᾶς, също свещеник³²⁴; Γεώργιος ὁ Ῥαζῆς³²⁵; Ἰωάννης ὁ Σφесδίτζις³²⁶, Παῦλος ὁ Πλαβῆτζις³²⁷, Βλάσσος τοῦ Δοβρίλου³²⁸.

Иерисо фигурира в 4 от Ивиронските практикони: А (1301 г. редове 121–269), К (1317 г., редове 225–404, 609–614), Р (1321 г., редове 197–394) и V (1341 г., редове 74–225). Сред жителите на селото (χωριόν), които са вмъкнати в този опис, заслужават внимание: Βοδῖνος, Λέων ὁ Μπούρης, Γεώργιος ὁ Μπούρης³²⁹, Ῥῶσα, Μπεχλεάμπου (Μπεχλιάμπου), τοῦ Δομέτη, Ἀσάνης, Μπεάλης, Εἰρήνη ἢ Μπούρινα, Τζάραйна. Наред с личните имена могат да бъдат отбелязани и някои микротопоними, като: τοῦ Μπούρη, Βορίτζοβος, Γορίτζοβος, Ἀγορίτζοβος³³⁰.

Дори при едно съвсем бегло съпоставяне на двете групи имена различията между тях се забелязват веднага. Българските имена, засвидетелствани в края на X и първата половина на XI в., не се срещат през XIV в. И обратно, имената, които намираме в четирите практикона, почти нямат аналогии в предходната епоха. За какво говори този факт? Смяна на населението на Иерисо? Тази смяна трудно би могла да се обясни. По-скоро става дума за нещо друго. Първата вълна български заселници постепенно е била елинизирана (през X в. процесът вече е започнал). Присъствието на български имена в документите от самото начало на XIV в. подсказва, че вече имаме работа с втора вълна българи. За съжаление нейната хронология остава неясна. Тъй като не мога да допусна, че тези българи са напуснали българската държава през XIII в. (по-горе видяхме, че липсват не само извори, но и причини за подобни процеси)³³¹, остават две възможности: те са напуснали българските земи (доброволно или насила) преди възобновяването на българската държава (1186 г.) или пък са преселници от български земи, попаднали трайно под византийска власт след 1246 г. (предимно Западна и Централна Македония)³³².

Г. Χοστιάνη – ХОСТИАНИ

Село Хостиани се е намирало в района Мъглен (или темата Верея и Мъглен), тоест Централна Македония. Може би някой ще възрази, че неговото място не е тук и то е малко откъснато от територията на Източна Македония, която бе обект на изследване досега. На пръв поглед подобно възражение би могло да е основателно. Да, създава се известно впечатление, че Хостиани сякаш е изолиран български остров сред гръкоезично море. Но това наистина е само впечатление и за да го разсея, ще поясня. Разглеждам накратко етническия облик на Хостиани в края на XII в. само като пример, само като илюстрация, тъй като географски селото принадлежи към област, която по принцип не попада в границите на моята анкета. Мисля, че подобно изключение (както в други случаи то потвърждава правилото) има място, още повече че е улеснено от един интересен документ от Великата Лавра „Св. Атанасий“ (Атон) – практикона на Андроник Ватацес от 1181 г.³³³

Преди години И. Дуйчев отъждестви Хостиани със село Фущани, разположено в североизточната част на Мъгленско, и го сблужи с Φώσταινα (в Ахея), посочено от М. Фасмер³³⁴. Според него и „двете ще да възлизат към една първична форма *Χωσцени*“³³⁵. Новото дипломатическо издание на документите от Великата Лавра, осъществено под ръководството на П. Льомерл, позволи да се установят всички документално засвидетелствани форми на името. А те са: Χοστιάνη³³⁶, Χόστιανες³³⁷, Χώστιανες³³⁸, Χοστίανους³³⁹. Напоследък въпросът за етимологията на това име и местоположението на селото бе разгледан от М. Папагеоргиу. Гръцката изследователка изказа мнението, че Хостиани възхожда към латинското понятие *Hostianus* → *hostia*, тоест „място за жертвоприношение“, и го отъждестви с „Ὁσάνη или Ἀρχάγγελοι“³⁴⁰.

Очевидно етимологията, колкото и да е важна, едва ли е в състояние да реши такъв важен въпрос, какъвто е въпросът за етническата характеристика на село Хостиани. Тъй като практиконът на Андроник Ватацес, който ще бъде разгледан по-долу, съдържа само антропоними без етнически указания, необходимо е известно обосноваване на българското присъствие в този район. Разбира се, далеч съм от мисълта да разглеждам подробно въпроса за етно-

демографския облик на Мъгленско. Ще се задоволя да посоча само няколко примера за околностите на Хостиани, и то по същото време, откогато датира и въпросният практикон. В един простаксис на император Андроник I Комнин от 1184 г., издаден в отговор на оплакване на Великата Лавра от действията на куманите, обитаващи Мъгленско, на два пъти се говори за българите от района³⁴¹, трайно присъства българското понятие Πλανηνά (!)³⁴², което и в двата случая се свързва с имена от български произход – Πουζούχια (правилно Κουζούχια)³⁴³ и Κράβιτζα³⁴⁴. Като прибавя към тях и името Ῥίμνιτζων – Рибница (Ῥίμνιτζων или Ῥίβνιτζα)³⁴⁵, мисля, че картината ще бъде завършена.

Сега бих искал да пристъпя към разглеждане на данните, извлечени от практикона, съставен от Андроник Ватацес. Преди това трябва да направя няколко пояснения. Ще посоча само онези имена, които могат да бъдат разглеждани като български. Всяко име ще бъде предшествано от поредния номер на името на парика в практикона. Но тази цифра, свързана с общия брой на паричите в документа, създава известни затруднения. Какво имам предвид? В първата третина на текста е транскрибиран простаксис (простагма) на Алексий II Комнин (април 1181 г.) в полза на Великата Лавра³⁴⁶. Според този документ манастирът е притежавал в Хостиани 62 парици³⁴⁷. Същинската част на практикона, там, където паричите са изброени поименно, е доста повредена. При това положение могат да бъдат наброени 47 парици и общо 74 имена. Тъкмо тези числа ще бъдат използвани при обработването на материала. В скобите, които следват всяка двойка имена, посочвам номера на реда в документа.

2. Σλίνας, син на Дамян (64).
5. Δρογίτης, свещеник и парик (65).
7. Ἰβάνης, син на Василий (65).
8. Τζέρνης, син на N. (65).
9. Συμ ..., син на Крїст () λ () (66).
12. Георги, син на Βρανῶς (66).
13. Κρїст () λ () – ὁ ἀδελφὸς τοῦ Κ. (№ 9?) (67).
14. Мариан, брат на Τζέρνης (№ 8?) (67).
16. Κρїст () λ (), син на Козма (67).
19. Йоанис, син на Κρїст () λ () (68).
20. Панкратий, син на Κρїст () λ () (68).
22. Σαμουήλ, син на Ἰβάνης (69).
23. Τζέρνης, син на Ἰβάνης (69).
26. Σλίνας... (69).
27. Михаил, ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ, тоест Σλίνας.
28. Βεαλωτᾶς, син на Козма (70).
29. Βελκωνᾶς, син на Ἰβάνης (70).
33. Стефан, брат на Σλίνας (71).
34. Йоан, син на Δοβριλ (71).
35. Βεαλωτᾶς, син на Γλαβάνη (71).
37. Βέλτζικος, син на Михаил (72).
42. Ἰβάνης, син на Темерτζоῦκος (73).
45. Марианос, син на Τζέρνης (73).
47. Τζέρνης, син на Герасим (74).

Какви изводи могат да се направят от този списък? Ще започна с разглеждането на отделните имена.

1. *Иван* (Ἰβάνης) – безспорно българска форма³⁴⁸. Името Иван влиза в комбинация (син–баща или обратно, двама братя) с имената Василий, Самуил, Черньо, Велконас (Велко?) или Белконас (?), Темерτζоῦκος.

2. *Черньо* (Τζέρνης) – по всяка вероятност българско име; свързано с Мариан (2), Герасим и Иван.

3. *Крист* () λ () – разчитането е непълно, но няма съмнение, че трябва да се чете като Κριτήλας, Κριστίλας или Κριστίλος, по всяка вероятност **кръстна**³⁴⁹. Свързано е със Συμ...(?), Козма, Панкратий, Йоанис.

4. *Белота*. В гръцката транскрипция има една особеност – начално В вместо очакваното (?) Μλ. Тази графика говори според някои за настъпила елинизация³⁵⁰, тоест името Белота, поне за района на Мъгленско, е познато на византийската администрация сравнително отдавна. В нашия документ двамата Белота са синоне на Козма и Γλαβάνης (Γλάβας – глава).

5. *Σλίνας* – по всяка вероятност от **злина**³⁵¹. Злина са свързани с Дамян, Стефан и Михаил.

6. *Βρανᾶς* – от Врана – Вранъ (= черен)³⁵²; има син Георги.

7. От останалите имена отбелязване заслужават: Δραγίτης → Δραγίτζης(?); Δοβρίλ → Δοβρήλος (Δόβρος?); Βέλτζικος – подобно на много други имена с корен *бл* (Белчо?).

8. Една равностметка показва, че общият брой на българските имена е 24 (някои от тях се повтарят, тъй като въпросните лица са отбелязани още веднъж, вече като роднини, предимно братя, на други парици, присъстващи в описа), тоест 34,2% от 74 имена, вписани в практикона. 14 от тези 24 са имена на парици, глави на домакинства (или данъчни единици), които са обект на описа. Останалите 10 са имена на бащи на някои от тези 4 или на други, които имат небългарски имена. Париците с български имена са 29,7%. Данните, с които разполагам, позволяват да се направи още една стъпка – да се установят комбинациите между българските и небългарските имена в рамките на едно семейство, изразени във връзките баща–син или двама братя (сведения за други членове на семействата липсват). По този начин би могла да се изгради известна представа за начина и условията, при които се дават имена в семейства от български или смесен произход.

а) баща (бълг.) – син (бълг.): Иван – баща на Черньо; Иван – баща на Белонас; Главанис (Γλαβάνης) – баща на Белота; Τεμερτζοῦκος – баща на Иван;

б) баща (бълг.) – син (гр., библ.): Вранас – баща на Георги; Иван – баща на Самуил; Добрил(ос) – баща на Йоан; Черньо – баща на Марианос; Κριστ / λ / λ / ας / – баща на Йоан;

в) баща (гр., библ.) – син (бълг.): Дамян – баща на Злинас; Василий – баща на Иван; Козма – баща на Белота; Михаил – баща на Βέλτζικος (Белчо?); Герасим – баща на Черньо;

г) братя – не са засвидетелствани случаи, когато и двамата (тримата) братя имат български имена. И в трите случая имаме смесени имена: Черньо-Марианос, Черньо-Самуил, Злина-Михаил-Стефан.

Какво би могло да се каже в заключение? Безспорно процес на елинизация съществува („б“ и отчасти „г“); но в същото време българските традиции са запазени, нещо повече, те все още са твърде устойчиви („а“, „в“ и отчасти „г“).

ADDENDUM

Само едно цялостно, пълно и задоволително от всякаква гледна точка проучване на антропонимите, които ни предлагат византийските извори, може да доведе до съставянето на възможно най-пълния списък на всички българи

или ромеи от български произход. За съжаление обективните трудности (преди всичко установяване на правилната етимология на всяко едно име) едва ли ще позволят и в бъдеще осъществяването на подобно изследване в идеалния му вид. Разбира се, сред големия брой имена, засвидетелствани чрез практиконите, има имена, за които без колебание би могло да се каже, че са български – Асен, Веско (Βέσκος), Владо (Βλάδος – Βλάντος), Борил, Борис (Μπούρης), Демета (?), Кардам(ас), Иван, Момчил, Белота, Воила, Тихота и т.н. Повечето от тях бяха отбелязани на съответните места. Затова тук, като се задоволявам да обединя друга част от тях в табл. 1, ще отделя няколко страници на най-безспорния антропоним от български произход – Βούλαρος.

Ключ към таблицата:

А: Асен (№ 110–116)
Б: Борил (№ 134–140)
Бо: Борис (№ 141–143)
Ве: Веско (№ 149–151)
Вл: Владо (№ 179–183)
И: Иван (№ 346–356)
М: Момчил (№ 407–408)

Цифрата след всеки знак (например А₂) означава броя на имената, засвидетелствани в едно село през една и съща година.

Топография

1. *Радоливо* – вж. тук, с. 39.
2. *Дримосита* (Дримосирта) (Δρυμόσιτα, Δρυμόσιρτα): катепаникия Каламария (Зап. Халкидики); Lavra IV, 90–91, 96–97, carte 4 A; L e f o r t. Villages, 46.
3. *Крия Пигадия* (Κρύα Πηγάδια): катепаникия Каламария (Зап. Халкидики); Lavra IV, 97–98, carte 4 C; L e f o r t. Villages, 88–91, cartes 6, 7.
4. *Принарион* (Πρινάριον): на юг от планината Пангей, край морския бряг; Lavra IV, 114, 116, carte 6.
5. *Хермилия* (Ἐρμίλεια): катепаникия Хермилия (сев. от п-в Лонгос); Lavra IV, 81–82, carte 2; L e f o r t. Villages, carte 1.
6. *Крушово* (Κρούσοβος): катепаникия Стримон, на десния бряг на Струма, на 4 км от устието; Esphigménou, carte 2; Paysages de Macédoine, 126.
7. *Ежова* (Ἐζοβά): дн. Дафни, на юг от езерото Ахинос; Paysages de Macédoine, 147, carte J 6 (E 14).
8. *Каменикия* (Καμενίκεια): Серско.
9. *Иерисо* – вж. тук, с. 44.
10. *Довровикия* (Δοβροβίκεια): югоизточно от планината Пангей; Lavra IV, carte 6.
11. *Габрово* (Γάβροβο): в района на Σταγών (Тесалия).
12. *Хостиани* (Χοστιάνη) – вж. тук, с. 46.
13. *Тополия* (Τοπόλια): катепаникия Зъхна (дн. Хризос); Paysages de Macédoine, 249, carte J 7 (T 10).
14. *Враста* (Βραστά) – вж. тук, с. 40.
15. *Металин* (Μετάλιν): катепаникия Акрус–Ревеникия–Иерисо (Изт. Халкидики); Lavra IV, carte 1.
16. *Горничавя* (Γορνίτζαβα): катепаникия Зъхна.

Села	Години																	
	982	1050- 1110	1103	1163	1181	1290	1300	1301	1316	1317	1321	1324- 1325	1326	1327	1345	1342	1409	
Радоилово			И ₁						А-А Вс Б						А-А Б ₄			
Дримосита																		А
Крия Пигадия											Вл							
Принарион										Вл								
Хермелия											Вл							
Крушево											Вл							
Ежова														Б				
Каменикея														Б				
Иерисо	И ₂							Бо							Бо			
Добровицея		И ₂																
Габрово				И														
Хостияни					И ₄													
Тополия																		И
Враста																		
Металин																		
Горничова																		М

Таблица 1

Βούλαρος

Етническото име Βούλαρος – като фамилно или собствено име – е засвидетелствано в следните форми: Βουλγάρρα – № 209, Βουλγαρία – № 210–212; Βουλγαρίνα – № 213; Βούλαρις – № 217; Βουλγαριώτης – № 218; Βουλγαρόπουλος – № 219–220; Βούλαρος (фамилно име, без да е известно личното име) – № 221–225; Βούλαρος (фамилно име + собствено име) – № 226–238, 241, 243, 244, 246, 247; Βούλαρος (извън атонските документи) – № 214–217, 239, 240, 242, 245, 248 (общо Βούλαρος – 30).

Общият брой на лицата с име Βούλαρος (и неговите разновидности) е 41; от тях 9 са висши служители (№ 227, 239, 242, 245, 248), монаси, коπισи (№ 214–216, 240) и 32 парици и свободни земевладелци (27 + 5). Сред париците мъжете са 26 (24 + двама покойници), 17 от които са глави на домакинства (данъчни единици), а останалите са споменати сами, без семейства или пък са членове на други семейства. Жените са 6, всичките вдовици, които са винаги начело на домакинствата. По-особено внимание заслужават двата случая, когато етническото име е собствено име на въпросното лице: Βουλγαριώτης – син на Йоан Τζουκαλάς и Мария (има сестра с неизвестно име); Βούλαρος ὁ Ἀγάπητος, жена Λουλουδία, син Георги. Въпросът и в двата случая е: откъде идва името Βούλαρος (Βουλγαριώτης)? Отговорът може да бъде само един: и в двата случая поне един от родителите би трябвало да е бил българин.

Може би най-интересният въпрос е свързан с географското разпространение на името Βούλαρος, както и с годините, през които е засвидетелствано. За да не утежнявам изложението, данните са обобщени в табл. 2.

Ключ към таблицата:

№ x – поредният номер в Просопографския каталог.

Топография

1. *Айя Ефимия* (Ἀγία Εὐφημία): катепаникия Каламария (Зап. Халкидики); Lavra IV, 107, carte IV O.

2. *Гомату* (Γομάτου): катепаникия Акрус–Ревеникия–Иерисо (Изт. Халкидики); Lavra IV, 71–72, 77; carte 1.

3. *Дримосита* (Дримосирта) – вж. табл. 1.

4. *Иерисо* – вж. тук, с. 44

5. *Каравеос* (Καραβέως, Καραβέα, Καραβαῖοι) – катепаникия Каламария (Зап. Халкидики); Lavra IV, 92,99, carte 4 E; L e f o r t. Villages, 77–80, carte 10.

6. *Кастрон* (Κάστρον): катепаникия Хермелия; Lavra IV, 81, n.717, carte 2 (идентично с Хермелия?).

7. *Като Волво* (Κάτω Βολβός): Зап. Халкидики; две села: Κάτω и Ἐπάνω (дн. Зографу и Флогита); L e f o r t. Villages, 39–45, carte 9 et Notice.

8. *Ксилоригион* (Ξυλорύγιον): катепаникия Каламария (Зап. Халкидики); Lavra IV, 108, n. 340, carte 4; L e f o r t. Villages, 180–181, carte 5.

9. *Лангавикия* (Λαγκαβίκεια): катепаникия Рентина (дн. Лангадикия), между езерата Лангас и Болбе; Xénophon, No 23, 176, Notes; Paysages de Macédoine, 181.

10. *Лемнос*, о.

11. *Лоротон* (Λωρωτόν): катепаникия Каламария (Зап. Халкидики); Lavra IV, 93, 105, carte 4 K; L e f o r t. Villages, 93–96, carte 11.

12. *Радоливо* – вж. тук, с. 39.

13. *Стомион* (Στόμιον): катепаникия Каламария (Зап. Халкидики); Lavra IV, 104–105, carte 4 J; L e f o r t. Villages, 173–176, carte 11 et Notice.

	Села	Години													Общо		
		1098	1300	1301	1304	1317	1321	1323	1338	1341	1425/30	1454					
1	Аия Ефимия									№ 219, 241							2
2	Гомату		№ 210, 221, 237	№ 223, 234						№ 211, 212							7
3	Дримосита									№ 222, 238							2
4	Иерисо					№ 220										№ 219а	2
5	Каравеос									№ 224							1
6	Кастрон									№ 247							1
7	Каго Волво												№ 218				1
8	Ксилоригион			№ 228, 245													2
9	Лангавикия											№ 230					1
10	о. Лемнос				№ 226										№ 217, 225, 235		4
11	Лорогон																5
12	Радоливо	№ 236											№ 232				2
13	Стомиион												№ 209, 231				2
	Общо	1	3	4	1	1	13	1	2	2	3	1	1	1	1	1	32

Таблица 2

Какви изводи биха могли да се направят от този материал?

1. Като изключим № 236 (1098 г.) и № 217, 219а, 225 и 235 (1425 до 1454 г.), останалите 27 имена са засвидетелствани в границите на по-малко от половин столетие, между 1300 и 1341 г. Особено много са те през 1321 г. – 13 имена в 6 села. Дали това говори за нова вълна български преселници, или пък натрупването е плод на вътрешни размествания, тоест въпросните лица са се преселили в Македония от други области на Византия?

2. Обикновено броят на лица с име Βούλγαρος в едно село е 1 или 2. Изключение правят селища с преобладаващо население от гръцки произход като Гомату – 7, Лоротон – 5 и особено Лемнос – 4 (общо 16, тоест повече от половината). В същото време в селища с масово население от български произход като Иерисо и Радоливо са засвидетелствани само 4 случая, и то за времето между 1098 и 1341 г.

3. Тази констатация подкрепя идеята на Г. Острогорски, че в случаи, когато етнонимът се превръща в лично или фамилно име, въпросното лице живее в чужда етническа среда. В същото време виждаме, че това не са единични случаи – Лоротон – 5 лица с фамилия Βούλγαρος в една година – 1321, или пък Гомату (3+2+2) (без роднински връзки помежду си, вж. по-долу); и още нещо, което не е маловажно: независимо от отделните бройки за отделните селища таблицата убедително показва проникването на българи на Халкидическия полуостров и на о. Лемнос.

Две села позволяват да бъдат изучени възможните връзки между лицата с фамилия Βούλγαρος – Гомату и Лоротон.

1. *Гомату*. Както бе отбелязано, в селото през 3 различни години (1300, 1301, 1321) са засвидетелствани 7 лица с име Βούλγαρος.

а) 1300 г.: това е списък на париците, собственост на Великата Лавра „Св. Атанасий“ в катепакия Иерисо, заверен с подписа на солунския митрополит Малахиас³⁵³. В списъка са отбелязани следните парици:

а. 1. Μαρία ἢ Βουλγαρία (№ 210), вдовица (липсва името на покойния съпруг) със син Атанас и дъщеря На.

а. 2. Χήρα Θεοδώρα (№ 237) [съпруга на Йоан Българин – ἡ γυνὴ Ἰωάννου τοῦ Βουλγαροῦ], синове Йоан и Никифор, дъщеря Мария, зет Теодор, зълва (ἀνδροαδέλφῃ) Анна и девер (σύγγαμβρος) Ксенос (при положение, че съпругът на Теодора е Йоан Българина, може да приемем, че сестра му е Анна Българката и брат му – Ксенос Българина?).

а. 3. Ν. Βούλγαρος (№ 221).

В документа няма никакви данни за връзки между трите семейства (за а. 1 и а. 2 категорично), тоест Ν. Βούλγαρος не е тъждествен с Йоан Българина или с неизвестния съпруг на Мария Българката.

б) 1301 г.: практикон, съставен от Димитър Апелмене³⁴⁵.

б.1. Δημήτριος ὁ Βούλγαρος (№ 233), съпруга Кали, зет на Константин Дикранис.

б.2. Δημήτριος ὁ Βούλγαρος (№ 234), съпруга Евдокия, син Константин.

Липсват сведения за роднински връзки както помежду им, така и с париците на Великата Лавра в списъка от 1300 г. Следователно през 1300–1301 г. петима жители на Гомату (един покойник) са използвали етнонима Βούλγαρος за фамилно име. Заслужава отбелязване и фактът, че нито те, нито членовете на техните семейства са имали българско (или славянско) име.

в) 1321 г.: практикон за имотите на Великата Лавра в темата Солун, изготвен от Константин Пергаменос и Георги Фарисей³⁵⁵.

в.1. Νικήφορος ὁ τῆς Βουλγαρίας (№ 212), съпруга Ирина, синове Йоан и Атанас, дъщеря Теодора; идентичен с Никифор от а.2 („τῆς Βούλγαρος“ = χήρα Θεοδώρα; имената на сина и дъщерята на Никифор – Йоан и Теодора – възпроизвеждат имената на баща му и майка му).

в.2. Μαρία χήρα ἡ Βουλγαρία (№ 211) (липсва името на покойния съпруг), синове Георги и Йоан, дъщеря Ефросини. Откъде идва фамилията „Българката“ – по мъж или по баща? Ако е по баща, допустима е идентификацията с Мария от а.2, тоест тя е дъщеря на Йоан Българина и Теодора Българката. За съжаление документът не ми подсказва с нищо освен с името Мария подобно отъждествяване.

Заклучение: Между 1300 и 1321 г. в Гомату са живели 6 различни семейства с едно и също фамилно име – Βούλγαρος.

2. *Лоротон.* Петимата Βούλγαρος са отбелязани в един документ – споменатия по-горе практикон, съставен от Константин Пергаменос и Георги Фарисей (1321 г.)

а) Βασίλειος ὁ Βούλγαρος (№ 229), съпруга Евдокия, дъщеря Ирина, зет Димитър, внуци Йоан и Георги.

б) Ν. Βούλγαρος (№ 223) (πλησίον τοῦ Βουλγάρου – 3).

в) Πανωραία ἡ Βουλγαρίνα (№ 213), син Стефан, внук Михаил (той е отбелязан като парик: „ἀμπέλιον πλησίον Μιχαήλ τοῦ τῆς Πανωραίας“), който има жена Ирина, синове Константин и Димитър, дъщеря Евдокия.

г) Μιχαήλ ὁ Βούλγαρος (№ 244), съпруга Кали, дъщеря Мария, брат Ксенос.

д) Νικόλαος Βούλγαρος ὁ Βαμβακᾶς (№ 246), съпруга Ирина, син Атанас, дъщеря Анна.

В *заклучение* трябва да се отбележи, че през 1321 г. в с. Лоротон е имало 5 семейства (домакинства) с фамилно име Βούλγαρος без сведения за родство помежду им.

БЕЛЕЖКИ

¹ L e t e r l e, P. Miracles, II, 5, § 283–306; I, 227–234.

² Пак там, II, 137–162 (с цялата лит.).

³ Пак там, 138–140, специално с. 139.

⁴ Пак там, с. 138.

⁵ Пак там, I, § 286, с. 228. 17–18. Анонимният автор използва името сермисиани малко по-нататък: § 292, с. 230.7; § 302, с. 233.8; § 303; с. 233.11. Подробно за сермисианите: пак там, II, 141–143. Вж. тук, бел. 11.

⁶ Пак там, I, § 288, с. 228.30: καὶ κρατῆσαι τὸν Κεραμῖσιον κάμπλον. За локализацията на Керамисийското поле: пак там, II, р. 147.

⁷ Вж. тук, бел. 2.

⁸ Просопографски каталог, № 392 (Кубер) и № 397 (Мавър).

⁹ L e t e r l e, P. Miracles, II, 149–150.

¹⁰ Пак там, I, § 303, с. 233.11–12; II, 152–153; подробно в Просопографския каталог, № 397.

¹¹ Понятията „българи“, „сермисиани“, както и „жермисиани“ – κερμῖσιανοί (старото издание на *Migasula S. Demetrii*) напоследък бяха предмет на обстойно разглеждане от П. Петров (Образуване на българската държава. С., 1981, 302–306). Трябва да се отбележи, че българският медиевист се е заел с решаването на един несъществуващ проблем и създава неправилна представа за етническите въпроси около Кубер и неговия народ. За какво става дума? Петров отхвърля категорично мнението на онези изследователи, които поставяха знак на равенство между *Σερμῖσιανοί* и *Κερμῖσιανοί* и търсеха обяснението за различното изписване в подмяната на *Κ* със *Σ* под латинско влияние, като отбелязва: „Против това обяснение обаче съществуват сериозни възражения както от филологическо, така и от историческо същество“ (с. 303). Резултатът от неговия анализ на изворите е следният: а) *българи* – „цялото онова езическо население, което било съставено от българи, авари и останали племена“; б) *сермисиани* – онази група, която произхождала от византийските пленници; в) *керамисийци* – *кермисиани* – Куберовите българи, враждебно настроени срещу империята (с. 304–305). Оставям настрана по-голяма част от възраженията и ще се спра само на две: 1. *Κερμῖσιανοί* –

народ с такова име не е съществувал, грешката се дължи на неправилна корекция на текста, извършена от първите издатели (Corneye de Bye и A. Tougard): Κερμησιάνους вместо правилното Σερμησιάνους (§ 292), които са били подведени от τὸν Κερμησιάνου κάμλον (§ 288). Основният ръкопис Paris gr. 1517 дава правилното четене Σερμησιάνους (L e m e r l e. Miracles, I, p. 230.7), подкрепено от още две места (пак там, с. 233.8,11). 2. Що се отнася до останалите две етнически понятия – българи и сермисиани, то отношенията между тях са значително по-сложни, отколкото си ги представя П. Петров. За анонимния автор на чудото съществува само един *народ на Кубер* (§ 289: Τοῦτα δὲ τοῦ λαοῦ βουλευόμενου...) – сермисиани. Известно косвено разграничение се забелязва, когато се говори за *ромейте*, които били прехвърлени в Константинопол (§290), и че Мавър знаел езика на *българите* (§291). Категоричното разграничение между българи и сермисиани е направено само в легендата на печата на Мавър (вж. Просопографски каталог, № 397).

¹² Вж. тук, част I, гл. III, § 1.

¹³ Б е ш е в л и е в. Първобългари, с. 55. По-подробно тук, с. 16–17.

¹⁴ S c y l i t z e s, p. 12.7–9.

¹⁵ S h a g a n i s. The Slavic Element, p. 73.

¹⁶ За датата: T h é o d o r e D a p h n o r a t è s. Correspondance. Editée et traduite par J. Darrouzès et L. G. Westerink. Paris, 1978, 15–16, 56.

¹⁷ Пак там, № 5, с. 59.42–45.

¹⁸ ГИБИ, IV, с. 300, бел. 4; А н г е л о в, Д. Богомилството в България. С., 1969, с. 72; Б о ж и л о в, Ив. Цар Симеон Велики, с. 214, бел. 14.

¹⁹ S c y l i t z e s, p. 226.11–19; T h e o p h. C o n t., p. 420.1–7.

²⁰ D ö l g e r, F. Ein Fall slavischer Einsiedlung im Hinterland von Thessalonike im 10. Jahrhundert. – In: Sitzungsberichte der Bayer. Akad. der Wissensch. Philol. – hist. Klasse. 1952, H. I, p. 7; Actes d'Iviron, I, p. 11; II; No 32, 1.12–13.

²¹ D ö l g e r, F. Ein Fall, 18–19.

²² D u j č e v, I. Le problème des Slaves dans la région de Thessalonique. – In: D u j č e v, I. Medioevo, III, p. 84; Le Mont Athos et les Slaves au Moyen Age. – In: D u j č e v, I. Medioevo, I, p. 491.

²³ Б е ш е в л и е в. Първобългари, с. 55.

²⁴ Actes du Prôtaton, p. 39. Тук заслужава да се припомни фактът, че твърде отдавна Й. Иванов (Българите в Македония. Фотог. изд. С., 1986, 123–124) изказа предположението, че тези българи са се появили в околностите на Иерисо през 942 г.

²⁵ Actes de Lavra, I, No 8, p. 117.11.

²⁶ Д у й ч е в, И. Нападения на цар Самуил в областта на Иерисо през 987–989 г. – В: Д у й ч е в, И. Проучвания, I, 20–23; Le Mont Athos et les Slaves au Moyen Age. – In: D u j č e v, I. Medioevo, I, p. 493.

²⁷ Такъв е случаят с нападението на цар Самуил в западната и централната част на Халкидическия полуостров (996), споменато в Actes d'Iviron, I, No 10, ред 16–19. Подробно за това нападение вж. у Б о ж и л о в, И. Actes d'Iviron, I, No 10 et les Bulgares dans la Chalcidique (sous presse), както и тук, с. 17.

²⁸ Actes d'Iviron, I, No 10, ред 3, 7, 8, 27, 36–38, 42. Подробно за Василий, турмарх на българите, вж. в моята статия, посочена в предната бележка, както и тук, в Просопографския каталог № 227.

²⁹ Вж. тук, ч. I, гл. III, § 1.

³⁰ За него: Actes d'Iviron, I, 51–53, 94.

³¹ Р е е т е р s, P. Histoires monastiques géorgiennes. II. Vie de St. Georges l'Hagiorite. – Analecta Bollandiana, 36–37, 1917–1919 [1922], § 36, p. 105.

³² За тях вж. тук, с. 16–17.

³³ Г е р а с и м о в, Т. Сведения за един мраморен идол у българските славяни в Солунско. – В: Езиковедско-етнографски изследвания в памет на академик Стоян Романски. С., 1960, 559–560; Б е ш е в л и е в. Първобългари, с. 55 (малко по-неопределено).

³⁴ Actes d'Iviron, I, No 29, ред 70, и с. 83. За отгъждествяването: Paysages de Macédoine, p. 184, K 9 (L 16); Actes d'Iviron, II, No 41, 1.64; No 52, 1.167; p.32, 40, 47, 48, 58, fig. 2, 5.

³⁵ Actes d'Iviron, I, No 30, ред 4–7; II, No 52, 1.202–203.

³⁶ Пак там, с. 268.

³⁷ Б о ж и л о в, И., "Орос τῶν Βουλγάρων". – Старобългарска литература, 25–26, 1991, 102–109.

³⁸ Българското присъствие в Овилос е засвидетелствано по различни пътища. Името на селото 'Οβίλος безспорно е от славянски произход – обнлъ (B r u n e t. Toponymes slaves, p. 263, No 57) и е най-близко до българската форма „обилие“, засвидетелствана още в Супрасълския сборник – **ОВНАНѢ** (Ф а с м е р, М. Этимологический словарь русского языка. 3. М., 1987, с. 100). Селото е било разположено сред един от двата района (около планината Пангей) с най-голяма гъстота на топоними от български произход (B r u n e t. Toponymes slaves, p. 256, fig. 4). Не са малко и антропонимите от български произход (D ö l g e r, F. Praktika. – RV [практикон от 1316 г., съставен от Трифон Кедринос], 252–301). По-особен случай е употребата на патронима Βούλυρος, и то в множествено число

(единствен случай, доколкото ми е известно – вж. тук гл. I, § 2. Addendum: Βούλγαρος). От една страна, този факт говори ако не за масово присъствие, то поне за сравнително голяма група българи или ромеи от български произход, които през втората половина на XI в. са живеели в Овилос. От друга страна, стои твърдението, че използването на етноним в качеството му на патроним свидетелства, че въпросното лице (или лица) живее в чужда етническа среда (О с т р о г о р с к и. Серска област, с. 495). Това твърдение би могло да се приеме, ако в практикона от 1316 г. не бяха засвидетелствани Βασίλειος ὁ Γκριτζκος и Ἰωάννης ὁ τοῦ Ρωμαίου (D ö l g e r, F. Praktika. – RV, 266, 297), което би трябвало да се тълкува като доказателство за преобладаващо негръцко (българско?) население на Овилос в 1316 г.! Или може би през XI в. населението на селото е било предимно ромейско и сред него се открояват няколко семейства βούλγαροι, а в началото на XIV в. в резултат на промяна в етническия облик на Овилос правят впечатление онези негови жители, които имат патроним като „грък“ и „ромей“?

³⁹ S c y l i t z e s, p. 344.7.

⁴⁰ Пак там, 343.83–344. За точната дата вж. Б о ж л о в. Анонимът на Хазе, с. 130, бел. 96. Вж. по-долу бел. 43; S c y l i t z e s, p. 344: Nota (I. Thurn) – 1001.

⁴¹ S c y l i t z e s, p. 344.19.

⁴² O i k o n o m i d è s. Les listes de préséance, p. 357.

⁴³ Пак там, с. 260, бел. 16.

⁴⁴ S c y l i t z e s, p. 345.24–25.

⁴⁵ Пак там, с. 352.13.

⁴⁶ Пак там, с. 352.16–21.

⁴⁷ Пак там, с. 355.22–24.

⁴⁸ За [пра]българските нападения вж. История на България. 2, 62–69; Б е ш е в л и е в, В. Прабългари, 12–22; G j u z e l e v, V. Les Protobulgares. S., Sofia-Presse, 1979, 12–46 (същото в: G j u z e l e v, V. Medieval Bulgaria – Byzantine Empire – Black Sea – Venise – Genoa, Villach, 1988, No 2).

⁴⁹ Λ ά μ π ρ ο υ, Στ. Δύα ἀναφοραὶ μητροπολίτου Μονεμβρασίας πρὸς τὸν πατριάρχη – NE, 12, 1915, 286.3–15; S e t t o n, K. M. The Bulgars in the Balkans and the Occupation of a Corinth in the Seventh Century. – Speculum, 25, 1950, 502–543; The Emperor Constans II and the Capture of Corinth by the Onogurs Bulgaris. – Speculum, 27, 1952, 351–362; C h a r a n i s, P. On the Capture of Corinth by the Onogurs and its Recapture by the Byzantines. – Speculum, 27, 1952, p. 843 sq. Може би заслужават отбелязване още две [пра]български нападения – първото през Илирик, Тесалия, Термопилите към Пелопонес (539 г.), а второто – към полуостров Касандра. Вж. P r o c o p i u s. De bello, II, 4: I, 163, 8–18; 164.10–16.

⁵⁰ F e i s s e l, D. et M. S è v e. La Chalcidique vue par Charles Avezou (avril–mai 1914). Notes de voyage et inscriptions. – BCH, 103, 1979, 229–326.

⁵¹ За с. Василка, разположено в западната част на Халкидическия полуостров, вж. L e f o r t. Villages, 35–36; Paysages de Macédoine, p. 132, carte E 10.

⁵² F e i s s e l, D. et M. S è v e. Op. cit., 288–289, fig. 25.

⁵³ Б е ш е в л и е в, В. Нов първобългарски надпис с името на хан Маламир. – ИИМ Варна, 19, 1983, 111–112; Първобългари, с. 208, бел. 12; Zur Deutung der protobulgarischen Inschrift von Vassilika, Chalkidike. – JÖB, 35, 1985, 143–148.

⁵⁴ Б о ж л о в, И. Цар Симеон, с. 126, бел. 32–34, с. 211 (датата на нападенията, извори и лит.; въпросът се разглежда обстойно в подготвяното ново издание на книгата).

⁵⁵ Actes de Prôtaton, No 7, редове 132–134, с. 5, бел. 25, с. 208 (локализация на манастира).

⁵⁶ Пак там, с. 5, бел. 25.

⁵⁷ Вж. тук, с. 16–17.

⁵⁸ Actes d'Iviron I, No 2, ред 25. За манастира Леонтия: пак там, 27–28.

⁵⁹ О с т р о г о р с к и, Г. О византиским државним селјацима и войницима. Две повелје из доба Йована Цимиска. – Глас српске Акад. наука, 214, 1954, 23–46.

⁶⁰ Actes de Lavra, I, p. 108; L e m e r l e, P. The Agrarian History of Byzantium from the Origins to the Twelfth Century. Galway University Press, 1979, p. 167.

⁶¹ Actes d'Iviron I, 110–111.

⁶² D ö l g e r, F. – BZ, 39, 1939, p. 31.

⁶³ Под „български нападения“ очевидно се разбират нападенията на българите при цар Самуил, и то след 976 г.

⁶⁴ Actes d'Iviron I, No 2, Notes, p. 112.

⁶⁵ Пак там, No 10, p. 16–19.

⁶⁶ Вж. тук, бел. 27.

⁶⁷ P e e t e r s, P. Histoires monastiques géorgiennes. I. Vie de SS. Jean et Euthyme. – Analecta Bollandiana, 36–37, 1917–1919 [1922], p. 51, § 59.

⁶⁸ Actes d'Iviron I, p. 93.

⁶⁹ Пак там, с. 38, бел. 3.

- ⁷⁰ *Vitae duae antiquae Sancti Athanassi Athonitae*. Ed. Jacques Noret. Turnhout, 1982 (Corpus christianorum – Series Graeca 9), § 249–251, p. 120.1–121.55 (Vita A); § 77, p. 210.1–211.47 (Vita B).
- ⁷¹ Тъпкова-Займова, В. Сведения за българи в житието на Св. Атанасий. – В: Изследвания в чест на акад. Д. Дечев по случай 80-годишнината му. С., 1958, 759–762.
- ⁷² Lemerle, P. La vie ancienne de Saint Athanasie l'Athonite composée au début du XIe siècle par Athanasie de Lavra. – In: *Le Millénaire de Mont Athos*. I. Chevetogne, 1963, p. 83, note 70 (същото в: Lemerle, P. *Le monde de Byzance: Histoire et Institutions*. London, 1978, No XXI).
- ⁷³ *Vitae duae antiquae*, § 249, p. 120.10.
- ⁷⁴ Пак там, § 250, p. 121.26–27.
- ⁷⁵ Пак там, § 77, 210.25–211.26.
- ⁷⁶ За българското население в областта на Иерисо: тук, с. 17, както и гл. I, § 2, В. Иерисо.
- ⁷⁷ За българите в Мала Азия вж. Доросиев, Л. И. Българските колонии в Мала Азия. – Сп. БАН, 24, 1922, 32–192; Niederle, L. *Manuel de l'antiquité slave*. I. Paris, 1923, 114–115.
- ⁷⁸ Procopius. *De bello persico*. II, 4: I, 163–164: през 539 г. (?) [пра]български групи достигнали до Галиполския полуостров, прехвърлили се на азиатския бряг и след като разграбили близките околности, се завърнали. Вж. и Бешевлиев, В. Първобългари, с. 16.
- ⁷⁹ Marcellinus Comes. *Chronicon*, p. 103; Ioannes Malala. *Chronographia*. Rec. L. Dindorf. Bonnæ, 1831; Theophanes, p. 219; История на България, т. 2, с. 63; Бешевлиев, В. Първобългари, 14–15; Gjuzelev, V. *Les Protobulgares*, p. 16 (вж. бел. 48).
- ⁸⁰ Vryonis. *The Decline*, p. 179, n. 269.
- ⁸¹ За посоката на похода, предприет от Юстиниан II, вж. Бешевлиев, В. Първобългари, с. 54. Тези събития са обяснени неправилно в История на България, т. 2, 108–110 (П. Петров) и у П. Петров. *Образуване на българската държава*. С., 1981, 310–327. Основната теза на автора е, че войната от 688 г. е война срещу „Аспарухова България“ и едва след това срещу славяните от Солунската област. В обстойното изложение на П. Петров, основаващо се преди всичко на въображението му, има груби фактологически грешки, недобро познаване на някои от изворите (Юстиниановия надпис – едикт от 688/89), свободно манипулиране с източниците. В желанието си да докаже на всяка цена, че войната е срещу Аспарухова България, но без да може да скрие известието на Теофан, че походът на Юстиниан е към Солун, П. Петров е съставил фраза, която поразява всички познавачи на историческата география: „В станалото сражение [срещу северите в проходите на Източна Стара планина – И. Б.] българската войска била отблъсната, което позволило на императора да продължи похода си към Солун“ (sic – с. 315). Но сякаш най-невероятно е твърдението, че в земите на Долна Струма срещу Византия воювали не Куберовите българи, които обитавали съседните области, а български войски, дошли тук от североизточните части на полуострова (с. 317)!
- ⁸² Theophanes, p. 364; Nicephorus, 36–37. За Небул вж. ГИБИ, III, с. 266, бел. 3; Бешевлиев, В. Първобългари, с. 54, бел. 29.
- ⁸³ Theophanes, 365–366; Nicephorus, p. 37; Maricq, A. *Notes sur les Slaves dans le Péloponnèse et en Bithynie*. – *Byz.*, 22, 1952, 348–349; Charanis, P. *Ethnic Changes*, p. 42; Vryonis. *The Decline*, p. 50; Nystazopoulou-Pelikidou, M. *Les Slaves dans l'empire byzantin*. – In: *The 17th International Byzantine Congress. Major Papers*. New Rochelle – New York, 1986, p. 357, 359, n. 72.
- ⁸⁴ Theophanes, p. 367.
- ⁸⁵ Панченко, Б. А. Памятник славян в Витинии VII века. – ИРАИК, 8, 1903, 25–27.
- ⁸⁶ Schlumberger, G. – *BZ*, 12, 1903, p. 277.
- ⁸⁷ Ostrogorsky, G. *Histoire*, p. 161, note 2.
- ⁸⁸ *Zacos-Veglery I*, No 186 a, b.
- ⁸⁹ Пак там, No 187.
- ⁹⁰ Пак там, No 2764.
- ⁹¹ Пак там, I, табл. 8, 152–154.
- ⁹² Пак там, табл. 20, 168–169.
- ⁹³ Пак там, табл. 33, 190–191.
- ⁹⁴ Пак там, I, 1, No 186, с. 266.
- ⁹⁵ Oikonomides, N. *Silk Trade and Production in Byzantium from the Sixth to the Ninth Century: the Seals of kommerkiarios*. Appendix 2: A Giant Sale of Slaves in 694/95. – *DOP*, 40, 1986, 51–53; Hendy. *Studies*, 631, 632, p. 143, 633, 639, 656; Nystazopoulou-Pelikidou, M. *Op. cit.*, p. 358.
- ⁹⁶ Yinanç, M. *Anadolu'nun fethi*. Istanbul, 1944, 161–185; Vryonis. *The Decline*, p. 179, n. 269.
- ⁹⁷ Vryonis. *The Decline*, p. 179, n. 269.
- ⁹⁸ Theophanes, p. 428.
- ⁹⁹ Златарски, В. История. Т. 1. Ч. 1, с. 209 (761 г.); ГИБИ, III, с. 271, бел. 1–3. Според Теофан това е станало при кан Телец, но напоследък В. Бешевлиев (Първобългари, с. 88) прие, че той е бил капхан и датира неговата дейност между 760–762 г.
- ¹⁰⁰ Theophanes, p. 432.27–29.

- ¹⁰¹ Nicéphorus, 68.27–69.2.
- ¹⁰² V r y o n i s. The Decline, p. 51.
- ¹⁰³ За тази миграция вж. З л а т а р с к и, В. История. Т. 1. Ч. 1, 209–210; М у т а ф ч и е в, П. История. т. 1, с. 18; Д у й ч е в, И. Славяни и прабългари. – ИИБИ, 1–2, 1951, 199–201; C h a r a n i s, P. Ethnic Changes, p. 71, 76; С а н к о в а-Р е т к о в а, G. Apparition et diffusion du bogomilisme et les rapports des Bulgares avec l'Europe Occidentale au Moyen Age. – Etudes historiques, 7, 1975, p. 69; V r y o n i s. The Decline, p. 51.
- ¹⁰⁴ Цит. по: V r y o n i s. The Decline, p. 179, n. 269.
- ¹⁰⁵ Пак там.
- ¹⁰⁶ C o n s t a n t i n i Porphirogeniti imperatoris de ceremoniis aulae Byzantinae libri duo. Vol. I. Ed. I. Reiske. Bonnae, 1829, p. 666; C h a r a n i s. Ethnic Changes, p. 80; A h r w e i l e r, H. Recherches sur l'administration de l'empire byzantin aux IXe et Xe siècles. – ВСН, 84, 1960, p. 32; V r y o n i s. The Decline, p. 51.
- ¹⁰⁷ Б о с в о р т, К. Э. Мусульманские династии. М., 1971, с. 82.
- ¹⁰⁸ V a s i l i e v, A. A. Byzance et les arabes. T. 2, Ier partie: La dynastie macédonienne (867–959). Edition française par M. Canard. Bruxelles, 1968, 352–353 (p. 353, n. 1, 3; извори).
- ¹⁰⁹ Пак там, 355–356; Ζ α κ υ θ η ν ο υ, Δ. 'Η Βυζαντινὴ αὐτοκρατορία 324–1071. 'Εν Ἀθήναις, 1969, 211–212; C h e y n e t, J. C. Les Phocas. – In: D a g r o n, G., H. M i c h ā e s c u. Le traité sur la guérilla (De velitatione) de l'empereur Nicéphore Phocas. Paris, 1986, p. 298.
- ¹¹⁰ S c y l i t z e s, p. 352.35–36. Темата Васпуракан е създадена през 1016 г. (O i k o n o m i d e s. Les listes de préséance, p. 260), тоест веднага след настаняването на жителите на Мъглен.
- ¹¹¹ Повествование вардапета Аристакса Ластиверти. Перевод с древнеармянского, вступ. статья, комм. и прил. К. Н. Юзбашяна. М., 1968, с. 57; A r i s t a k e s de Lastivert, I/24, p. 7.
- ¹¹² Л и т а в р и н, Г. Г. Армянский автор XI столетия о Болгарии и болгарях. – В: Славяне и Россия. М., 1972, 27–31; Б а р т и к я н, Р. М. О болгарском войске в Васпуракане и последних годах царство Арцрунидов. – Вестник общественных наук АН АрмССР, № 10, 1973, 88–96; Миграция армян в XI веке: причины и последствия. – In: XVe Congrès International d'études byzantines. Rapports et co-rapports. I. Histoire. 2. Composition et mouvement de la population dans le monde byzantine. Athènes, 1976, 6–7, 25.
- ¹¹³ А н г е л о в, Д. Богомилството в България. С., 1969, 382–390 (без конкретни данни за миграция на българи); O b o l e n s k y, D. The Bogomils. A Study in Balkan Neo-Manichaeism. Cambridge, 1948, p. 174 sq. (пренасяне на ереста в Мала Азия от България в края на Х в.); V r y o n i s. The Decline, p. 62, n. 314 (някои възражения).
- ¹¹⁴ През XI в. в областта на Ефес е съществувала българска колония, която е живеела в селото *Вулгарикон*. Вж. V i t a. S. Lazare Galeziote. – Acta Santorum, Nov. III, 537; A h r w e i l e r, H. Smyrne, p. 21.
- ¹¹⁵ S e d r i n u s, II, p. 668; V r y o n i s. The Decline, 90–91.
- ¹¹⁶ Т а т а р л ъ, И. Към въпроса за българските племена и държавни образувания в Мала Азия през XI–XII в. – В: България 1300. Институции и държавна традиция. Т. 2. С., 1982, 386–387.
- ¹¹⁷ Пак там, с. 387.
- ¹¹⁸ M e l i k o f f, I. La Geste de Melik Danişmend. 1–2. Paris, 1960. Български превод на откъса, посветен на „Булгар“, вж. у В е н е д и к о в а, К. Имена, свързани с българи в Мала Азия през XI век в един литературен паметник. – В: Помощни исторически дисциплини. Т. 3. С., 1981, 175–176.
- ¹¹⁹ В е н е д и к о в а, К. Цит. съч., 178–180; Т а т а р л ъ, И. Цит. съч., 387–388.
- ¹²⁰ V r y o n i s. The Decline, картата между с. 14 и 15.
- ¹²¹ Вж. тук, с. 34.
- ¹²² За българите в Италия съществува сравнително богата литература. Вж. D' A m i c o, V. I. Bulgari transmigrati in Italia nei sec. VI e VIII dell'era volgare. Campobasso, 1933; Bulgari stanziati nelle terre d'Italia nell'alto medio evo. Roma, 1942; Importanza della immigrazione dei Bulgari nell'Italia meridionale al tempo dei Longobardi e dei Bizantini – In: Atti del 3° Congresso internazionale di studi sull'alto medioevo. Benevento–Montevergine–Salerno–Amalfi, 14–18 ottobre 1956. Spoleto, 1959, 369–377; G u i l l o u, A. Régionalisme et indépendance dans l'empire byzantin au VIIe siècle. L'exemple de l'Exarchate et de la Pentapol d'Italie. Roma, 1969 (Istituto storico italiano per il Medio Evo – Studi storici, fasc. 75–76); Migration et présence slaves en Italie du VIe au XIe siècle. – ЗРВИ, 14–15, 1973, 11–16; D u j č e v, I. I Rapporti fra la Calabria e la Bulgaria nel Medioevo. – In: D u j č e v, I. Medioevo, 3, 507–521; П р и м о в, Б. Бугрите. С., 1970, с. 321, бел. 29 (същото на френски език: Les Bougres. Paris, 1975, n. 29).
- ¹²³ Вж. в този смисъл и Б е ш е в л и е в. Първобългари, с. 17, както и тук, по-долу.
- ¹²⁴ P r o s o r i u s. De bello Gothico, I, 5: II, p. 25.20; II, 1: II, 150.9–151.10; Б е ш е в л и е в. Първобългари, с. 18.
- ¹²⁵ P r o s o r i u s. De bello Gothico, I, 27: III, p. 130.9–15; Б е ш е в л и е в. Първобългари, с. 17.
- ¹²⁶ P r o s o r i u s. De bello Gothico, II, 4: II, 166.17–25.167.17–168.4; Б е ш е в л и е в. Първобългари, 17–18.

- 127 Procopius. De bello Gothico, III,6: II, p. 322.17–20; Бешевлиев. Първобългари, с. 18.
- 128 Procopius. De bello Gothico, III,23: II, p. 400.1–3; Бешевлиев. Първобългари, с. 18.
- 129 Marcellinus Comes. Chronicon...
- 130 Procopius. De bello Gothico, III,26: II, 413.23–416.1.
- 131 Вж. бележките по този повод у Бешевлиев. Първобългари, 18–19.
- 132 Procopius. De bello Gothico, IV,26: II, p. 631.18; Бешевлиев. Първобългари, с. 18.
- 133 Procopius. De bello Gothico, IV,30: II, p. 650.23; Бешевлиев. Първобългари, с. 18.
- 134 Gregorius Magnus Dialogi libri IV. A cura di U. Moricca. Roma, 1924/Fonti per la Storia d'Italia, 57, IV/XXVII,269. Този текст е познат и в старобългарски превод: Birkfellner, G. Das Römische Paterikon. Wien, 1979, I, p. 141; II, p. 48 (текст – целият пасаж: 47–48); Кодов, X. Опис, с. 165, No 78 (патерик от XV в.), лл. 290^б–292^б.
- 135 Бешевлиев. Първобългари, с. 19.
- 136 Пак там.
- 137 Theophanes, p. 357.
- 138 Nicephorus, p. 34.
- 139 Paulus Diaconus. Historia Langobardorum, M. G. Script. rer. Lang. Ed. L. Bethmann – G. Waitz. 1878, p. 154. Разказът на Павел Дякон е намерил място в някои по-късни съчинения. Вж. Antonius de Bonfinis. Rerum ungaricarum Decades. Ediderunt I. Fogel, B. Ivány et L. Juhasz. I. Lipsiae, 1936, p. 172.
- 140 За различните форми на името вж. Бешевлиев. Първобългари, с. 176, бел. 4, както и тук, Просопографски каталог No 3.
- 141 Бешевлиев. Първобългари, с. 176, бел. 6
- 142 Павел Дякон е починал в 799 г.
- 143 За датата на Кубратовата смърт вж. Божлов. Анонимът на Хазе, с. 90, бел. 74.
- 144 Вж. и Бешевлиев. Първобългари, 44–47.
- 145 Guillou, A. et K. Tchérémissinoff. Notes sur la culture arabe et la culture slave dans le katépanat d'Italie. – Mélanges de l'Ecole française de Rome. Moyen Age – Temps modernes. T. 88, 1976–2, p. 679.
- 146 PG, 120, coll. 78D – 80B. Ed. G. Giovannelli. Grottaferata, 1972, p. 86 (недостъпно: вж. Guillou, A. et K. Tchérémissinoff. Op. cit., p. 679, бел. 2).
- 147 Dujčev, I. I rapporti fra la Calabria e la Bulgaria (вж. бел. 122), 511–512; La Bulgaria medioevale fra Bisancioi i Roma. – In: Dujčev. Medioevo, III, p. 546.
- 148 Guillou, A. et K. Tchérémissinoff. Op. cit., p. 679; Guillou, A. La culture slave dans le katépanat d'Italie (X^e–XIe s.). – In: Les cultures slaves et les Balkans. I. Sofia, 1978, p. 269.
- 149 Lupus Protospatarius. MGH, SS, V, p. 57.
- 150 Dujčev, I. I rapporti fra la Calabria e la Bulgaria, 510–514; La Bulgaria medioevale (вж. бел. 147), p. 546.
- 151 Guillou, A. et K. Tchérémissinoff. Op. cit., p. 685; Guillou, A. La culture (вж. бел. 148), p. 271.
- 152 Annales Baresnes, MGH SS, V. Ed. G. Pertz, p. 53.
- 153 Иванов, Й. Богомилски книги и легенди. С., 1925 (фотот. изд.: С., 1970), с. 41; Dujčev, I. La Bulgaria medioevale, p. 546; ЛИБИ, II, с. 359, бел. 11.
- 154 Guillou, A. et K. Tchérémissinoff. Op. cit., p. 679; Guillou, A. La culture slave, p. 269.
- 155 Annales Baresnes, p. 53.
- 156 Guillou, A. et K. Tchérémissinoff. Op. cit., 685–690, fig. 7–9; Guillou, A. La culture slave, 271–274, fig. 1–3.
- 157 Станчев, К. и А. Джурова. Археографски бележки от Националната библиотека в Атина. – В: Старобълг. лит. Т. 9. С., 1981, 70–74 (никакви данни за езиковата характеристика на ръкописа и за етническата принадлежност на писача).
- 158 Вж. бел. 122.
- 159 Guillou, A. Migration et présence (вж. бел. 122), p. 12.
- 160 Пак там.
- 161 Пак там.
- 162 Пак там.
- 163 Пак там.
- 164 Пак там.
- 165 Vassì, Don Antonio. Il Castello di Bulgari a Montozzi nel territorio aretino. Calosci-Cortona, 1984. 19 p.
- 166 Guillou, A. et K. Tchérémissinoff. Op. cit., p. 680.
- 167 На този проблем бяха посветени част от докладите на XV международен конгрес по византология (Атина, 1976): Histoire. 2. Composition et mouvement de la population dans le monde byzantin: D. Angelov, Hr. Bartikian, P. Charanis, D. M. Nicol, E. Stănescu, Sp. Vryonis; Л и т а в р и н, Г.

Г. Византийское общество и государство в X–XI вв. М., 1977, 156–175. Вж. някои допълнителни бележки и разсъждения у: A n g o l d. Empire 1025–1204, p. 10.

¹⁶⁸ Л и т а в р и н, Г. Г. Цит. съч., с. 162.

¹⁶⁹ За този период вж. З л а т а р с к и. История. Т. 2; История на България. Т. 3, 23–113; Л и т а в р и н, Г. Г. България и Византия в XI–XII вв. М., 1960 (бълг. превод с някои допълнения: България–Византия (XI–XII век). С., 1987).

¹⁷⁰ Вж. тук, Увод, с. 11–12.

¹⁷¹ Вж. бел. 111, 112, 115.

¹⁷² Вж. бел. 155. Подробно за военни части, съставени от българско население вж. тук, гл. III, § 1.

¹⁷³ Става дума за българското присъствие през XI в. в Италия и Мала Азия и отчасти на Балканите (сведенията на Скилица). За периода XI–XII в. разполагаме с някои интересни данни на топонимията и антропонимията (вж. В о ž i l o v, I. Les Bulgares, p. 159), част от които ще бъдат използвани в следващия параграф (например данните за с. Хостиани от 1184 г.). Тук бих искал да обърна внимание само на един случай. В документ от 1163 г. откриваме любопитни данни за Σταγοί – епископията Σταγῶν (Тесалия – вж. 'Αβράμεια, 'Α., 'Η Βυζαντινὴ Θεσσαλία μέχρι τοῦ 1204. 'Αθήναι, 1974, 158–161), а именно: Χωρίον Κόζερος: Κρατζούνης, τοῦ Δραγίνου, Δόβρας, Νεάζος, Βρατινός (Μπρατινός?), 'Ράδος, υἱὸς Νεσονάνας, Τζέρνος ὁ Ξελίτης, Κράικος ὁ Πρισέτζης, Δραγίνος ὁ Βρατουμίρ (Μπρτουμίρ?) Δοβρωτάς, Σθλάβα χήρα, Σθλαβωτάς υἱὸς τῆς Βοδίνας; Χωρίον Γάβροβο: Δραγωτάς, Τζερνωτάς υἱὸς τοῦ Δραγάνου, Τσίσνος, 'Ράδος, 'Ιβάν, Πρινίσκος; Χωρίον Κοβελτζι: Δοβρωτάς, Δοβροσθᾶς. Вж. В р а в н о ў с њ, 'Е. Τὸ ἀρχαιότερο σωζόμενον ἔγγραφο γιὰ τὴν θεσσαλικὴ ἐπισκοπὴ Σταγῶν (τοῦ ἔτους 1163). 'Ανεκδοτα τεμάχια τοῦ ἔγγραφου καὶ μερικῆς πρῶτης παρατηρήσεις. – Σύμμεικτα, 7, 1987, σ. 29. Българи в областта на Σταγοί (Σταγῶν) са засвидетелствани почти 200 години по-късно: ΜΜ, V, p. 271. Съмненията, проявени от Б. Ферянчич (Тесалия у XIII и XIV веку. Београд, 1974, с. 202, бел. 51) едва ли са основателни.

¹⁷⁴ N i c o l. Epiros; O s t r o g o r s k y. Histoire, p. 444 sq.

¹⁷⁵ A n g o l d. Government.

¹⁷⁶ M i l l e r, W. Trebizond, the Last Greek Empire. London, 1926.

¹⁷⁷ O s t r o g o r s k y. Histoire, p. 474 sq.; N i c o l. Byzantium 1261–1453, p. 45 sq.; The Despotate of Epiros 1267–1479. A Contribution to the History of Greece in the Middle Ages. New York, 1984; Ф е р њ а н ч и њ, Б. Тесалия у XIII и XIV веку. Београд, 1974.

¹⁷⁸ В о п. Морée I; за Чентурионе II Асен Закария († 1432 г.), последния княз на Франкска Моря, вж. Б о ж и л о в. Асеневици, Приложение I/1, 406–409, както и тук, Просопографски каталог № 96.

¹⁷⁹ A h g w e i l e r, H. L'idéologie politique de l'empire byzantin. Paris, 1975, 103–128.

¹⁸⁰ Б о ж и л о в. Асеневици, I, No 7, с. 81.

¹⁸¹ Пак там; Б о ж и л о в, И. България през XIII век. – В: Българската литература и книжнина през XIII век. С., 1987, 7–16.

¹⁸² Б о ж и л о в. Асеневици, I, No 19, 106–107; България през XIII в., с. 22.

¹⁸³ Б о ж и л о в. Асеневици, I, No 7, 80–82.

¹⁸⁴ Н и к о в, П. Принос към историческото изворознание на България и към историята на българската църква. – Сп. БАН, 20, 1921, 1–62; А н г е л о в, Д. Принос към народностните и поземлените отношения в Македония (Епирския деспотат) през първата четвърт на XIV в. – Известия на Камарата на народната култура, серия хуманитарни науки, 1, 1947, 131–174; N i c o l, D. M. Refugees, mixed Population and Local Patriotism in Epiros and Western Macedonia after the Fourth Crusade. Athènes, 1976 (XVe Congrès international d'études byzantines).

¹⁸⁵ Analecta sacra et classica specilegio solesmensi parata. Edidit Joannes Baptista Cardinalis Pitra, episcopus Portuensis et S. Rufinae S. R. E. bibliothecarius. Vol. VII. Parisiis–Romae, 1891 (Juris ecclesiastici graecorum selecta paralipomena) (по-нататък P i t r a. Analecta VII), No 12, coll. 56–57.

¹⁸⁶ Пак там, No 16, coll. 69–72; No 52, coll. 236–240.

¹⁸⁷ Пак там, No 32, coll. 141–144.

¹⁸⁸ Пак там, No 41, coll. 229–233.

¹⁸⁹ Пак там, No 59, coll. 263.

¹⁹⁰ Пак там, coll. 261–268.

¹⁹¹ Пак там, No 72, coll. 315–320; No 91, coll. 409.

¹⁹² Пак там, No 73, coll. 319.

¹⁹³ Пак там, No 94, coll. 410. Отбелязвам специално това старо славянско име, тъй като Хоматиан го осмисля като българско, нещо повече, употребява го като синоним на България. Например в № 81, coll. 355 става дума за „τῆς Δρουγουβιτῶν τυραννίδος“, а в цитирания документ № 94 (coll. 410) – за „ἡ Δρουγουβιτικὴ κατεχόρευσεν ἔξουσίᾳ“. Тези изрази са равностойни на „Ἡ βουλγαρικὴ ἔξουσίᾳ“ (No 8, coll. 42, 45), на „τῶν βουλγαροεπισκόπων τῶν ἀπὸ τῆς Ζαγοράς ἐξεληθόντων“ (No 8, coll. 39), „τῶν βουλγάρων ἀποστασίας“ (No 52, coll. 235), „τῆς ἔξουσίας δὲ τῶν βουλγάρων τῶν Ῥωμαϊκῶν χωρῶν“ (coll. 236). Вж. в този смисъл N i c o l, D. M. Refugees (вж. бел. 184), p. 13.

Оспорване на това становище у: Б а р и ш и њ, Ф. и Б. Ф е р ј а н ч и њ. Вести Димитрија Хоматијана о „власти Другувита“. – ЗРВИ, 20, 1981, 41–56.

¹⁹⁴ N i c o l, D. M. Refugees, p. 5 и цит. в бел. 7 лит.

¹⁹⁵ Глава I, § 2, с. 34.

¹⁹⁶ Вж. тук, бел. 41.

¹⁹⁷ O s t r o g o r s k y. Histoire, p. 433. За Иванко – Просопографски каталог № 359.

¹⁹⁸ Villehardouin II, § 498; В и л а р д у е н. Завладяването на Константинопол, § 498.

¹⁹⁹ Actes d'Esphigménou. Appendice E, ред 16–17; Просопографски каталог № 403.

²⁰⁰ A n s b e r t, p. 59; A s d r a c h a. La région des Rhodopes, p. 63.

²⁰¹ G. A c r o p o l i t a, 107–109; T h e o d. S c u t a r i o t a, 512–513; A s d r a c h a. La région des Rhodopes, p. 64; Б о ж и л о в. Асеневи, I, No 19, с. 107.

²⁰² Просопографски каталог № 407.

²⁰³ ММ, I, No 34, 70; RPK 1, No 42, 101; D a r r o u z è s, J. Notitiae episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanum. Paris, 1981. Notitia 13: p. 363.602; A n g e l o v, D. Zur Geschichte des Bogomilismus in Thrakien in der 1. Hälfte des 14. Jahrhunderts. – BZ, 51, 1958, 374–378; Богомилството в България. С., 1969, 496–497; A s d r a c h a. La région des Rhodopes, p. 66.

²⁰⁴ G u i l l o u, A. St. Jean-Prodrôme, No 30, ред 7.

²⁰⁵ Пак там, No 39, ред 71–73.

²⁰⁶ A s d r a c h a. La région des Rhodopes, p. 67.

²⁰⁷ В е н е д и к о в а, К. Сведения за българи в Мала Азия и отношенията им с анадолиски племена и княжества. – В: I международен конгрес по българистика. София, 1981. Доклади. Българската държава през вековете. С., 1982, 57–59.

²⁰⁸ Пак там, 59–67.

²⁰⁹ Т а т а р л њ, И. Към въпроса за българските племена и държавни образувания в Мала Азия през XI–XV в. – В: България 1300. Институции и държавна традиция. Т. 2. С., 1982, с. 394.

²¹⁰ Характеристика на практикона като тип документ вж. у D ö l g e r, F. Praktika, p. 5; O s t r o g o r s k i њ, Г. Византийские писцовые книги. – Byz. Slav., 9, 1948, p. 203; S v o r o n o s, N. Recherches sur le cadastre byzantin et la fiscalité aux XIe et XIIe siècles: le cadastre de Thèbes. – BCH, 83, 1959, 59–63; L e f o r t, J. Fiscalité médiévale et informatique: Recherches sur les barèmes pour l'imposition des paysans byzantins du XIVe siècle. – Revue historique, 512, 1974, 316–317.

²¹¹ Едва ли е необходимо да посочвам пълна библиография. Ще бъде достатъчно, ако отбележа само най-важните публикации, преди всичко на Ж. Льофор (статията, цитирана в бел. 210, както и редица други работи, които ще бъдат използвани на съответните места) и А. Лайу (Peasant Society in the Late Byzantine Empire. A Social and Demographic Study. Princeton, N. J., 1977) (по-нататък: L a i o u, Peasant Society). Λαίου-Θωμάδακη, Α. Η αγροτική κοινωνία στην ύστερη βυζαντινή εποχή. Αθήνα, 1987.

²¹² Д у й ч е в, И. Славянски, 354–370; Praktika, 599–617.

²¹³ В r u n e t. Toponymes slaves, p. 237, note 4.

²¹⁴ V a s t e r. Die Slaven, p. 324; И в а н о в, Й. Българите в Македония. Фотот. изд. С., 1986, с. 373 и сл.

²¹⁵ V a s t e r. Die Slaven, 176–229.

²¹⁶ И в а н о в, Й. Н. Местните имена между Долна Струма и Долна Места. Принос към проучването на българската топонимия в Беломорието. С., 1982 (Българска ономастика, 4).

²¹⁷ Пак там, с. 65.

²¹⁸ Пак там.

²¹⁹ Пак там, с. 66.

²²⁰ Пак там, 9–10.

²²¹ Пак там, с. 10.

²²² Пак там.

²²³ Пак там, с. 12.

²²⁴ Пак там, с. 19.

²²⁵ И в а н о в, Й. Цит. съч., 25–26; Paysages de Macédoine, p. 180.

²²⁶ И в а н о в, Й. Цит. съч., с. 26; Paysages de Macédoine, p. 173.

²²⁷ В r u n e t. Toponymes slaves, 235–265.

²²⁸ Пак там, 243–253.

²²⁹ Пак там, с. 256.

²³⁰ Вж. тук, с. 16–17

²³¹ В r u n e t. Toponymes slaves, p. 259, No 5.

²³² Пак там, с. 260, № 6.

²³³ Пак там, № 8.

²³⁴ Пак там, № 17.

²³⁵ Пак там, № 18.

- ²³⁶ Пак там, № 19.
- ²³⁷ Пак там, № 21.
- ²³⁸ B r u n e t. Toponymes slaves, p. 260, No 22. Actes d'Iviron, II; No 53, l. 89, 253, 429, 484, 485, 499.
- ²³⁹ B r u n e t. Toponymes slaves, p. 260, No 23.
- ²⁴⁰ Пак там, с. 261, № 25.
- ²⁴¹ Пак там, № 26.
- ²⁴² Пак там, № 29. Вж. тук, § 1, бел. 193.
- ²⁴³ Пак там, с. 263, № 52.
- ²⁴⁴ Пак там, № 54.
- ²⁴⁵ Пак там, № 57. Вж. тук, § 1, бел. 38.
- ²⁴⁶ Пак там, № 62 (вж. и № 22).
- ²⁴⁷ Пак там, с. 264, № 66. За 'Ρεσσηνίτικα вж. B o ž i l o v. Actes d'Iviron I, No 10 et les Bulgares dans la Chalcidique (под печат).
- ²⁴⁸ B r u n e t. Toponymes slaves, p. 264, No 67.
- ²⁴⁹ Пак там, № 72 (вж. и № 22, 62); Actes d'Iviron, II, No 53, 1.90, 98, 282 et fig. 6 (p. 252).
- ²⁵⁰ L a i o u. Peasant Society, passim; особено 108–141.
- ²⁵¹ Пак там, 112–113.
- ²⁵² Пак там, с. 132, табл. IV–3.
- ²⁵³ Пак там, с. 133.
- ²⁵⁴ Пак там.
- ²⁵⁵ Съвсем елементарни сондажи у B r u n e t. Toponymes slaves, p. 257, note 76.
- ²⁵⁶ За Радоливо вж. О с т р о г о р с к и, Г. Радоливо, село светогорског манастира Иверона. – В. СД Г. Острогорског 4, 197–215; L e f o r t, J. Le cadastre de Radolibos (1103), les géomètres et leurs mathématiques. – ТМ, 8, 1981, 269–313 (по-нататък: L e f o r t. Le cadastre); Radolibos: population et paysage. – ТМ, 9, 1985, 195–234 (по-нататък: L e f o r t. Radolibos); Paysages de Macédoine, 235–236.
- ²⁵⁷ L e f o r t. Radolibos, p. 197.
- ²⁵⁸ Пак там, 197–199
- ²⁵⁹ Пак там, с. 200.
- ²⁶⁰ В практикона от 1316 г., съставен от Трифон Кедрин (D ö l g e r. Praktika, RK, 91; Actes d'Iviron, III, No 74), е вписан Μιχαήλ ὁ Ῥωμαιοῦς, τζαγκάριος. Макар че той не е бил единственият ромей в с. Радоливо, както справедливо отбелязва Г. Острогорски (Серска област, с. 495), все пак неговият патроним свидетелства, че той живее в сравнително многобройна, бих казал дори преобладаващо негръцка (в случая българска) етническа среда.
- ²⁶¹ За микропонимията на Радоливо вж. L e f o r t. Radolibos, 217–218.
- ²⁶² D ö l g e r. Praktika, RK, 236–251; Actes d'Iviron, III, No 74; RV, 218–230; L e f o r t. Radolibos, 217–218.
- ²⁶³ D ö l g e r. Praktika, RK, p. 331; Actes d'Iviron, III, No 74. Вероятно за същата *планина* става дума в един фрагмент от практикон (terminus post quem: 1139 г.) от архива на Ивирон: Actes d'Iviron, III, No 54, l. 2, 4, 5, 6, 44, 47, 49; коментар: р. 62–63. Употребата на българската дума *планина* не е изолирана. Тя се среща и в един документ от Великата Лавра (Actes de Lavra, I, No 66, ред 1–2, 14) и се употребява за означаване на планински масив в областта на Мъгленско. Вж. тук, бел. 342.
- ²⁶⁴ B r u n e t. Toponymes slaves, p. 256 et fig. 4.
- ²⁶⁵ D ö l g e r, F. Aus den Schatzkammern des Heiligen Berges. München, 1948, No 65; Actes d'Iviron, II, No 48.
- ²⁶⁶ За този документ вж. L e f o r t. Le cadastre, p. 275.
- ²⁶⁷ Actes d'Iviron, II, No 53, l. 1–532.
- ²⁶⁸ D ö l g e r. Praktika, RK, 93–106 (за Радоливо: ред. 6–235); Actes d'Iviron, III, No 74.
- ²⁶⁹ L e f o r t. Radolibos, 205 et tabl. 1.
- ²⁷⁰ Вж. тук, с. 85, както и Просопографски каталог.
- ²⁷¹ Вж. Просопографски каталог.
- ²⁷² Пак там.
- ²⁷³ Пак там, № 110–120.
- ²⁷⁴ D ö l g e r. Praktika, RK, 107–119 (за Радоливо: ред. 4–218); Actes d'Iviron, III, No 74.
- ²⁷⁵ L e f o r t. Radolibos, p. 206.
- ²⁷⁶ D ö l g e r. Praktika, 27–29.
- ²⁷⁷ За Βουλύραος подробно вж. тук, с. 51.
- ²⁷⁸ Actes d'Espigmenou, No 18, Notes 129; Paysages de Macédoine, p. 135.
- ²⁷⁹ Actes d'Espigmenou, No 18, Notes 129; Paysages de Macédoine, p. 135.
- ²⁸⁰ Paysages de Macédoine, p. 135.
- ²⁸¹ V a s m e r. Die Slaven, p. 203.
- ²⁸² Д у й ч е в. Славянски, с. 205; Slavica dans les Acta Athoa, I. – Byz. Bulg., 5, 1978, p. 291.

- ²⁸³ Преписката на папа Инокентий III с българите. Увод, текст и бележки от И. Дуйчев. – ГСУ ИФФ, 37, 1942, № 5, 26–27; № 7, с. 29; ЛИБИ, 3. С., 315, 317; Б о ж и л о в, И. Белота – български владетел от началото на XIII в. – Ист. пр., 1977, № 1, 71–81 (по-нататък: Б о ж и л о в. Белота).
- ²⁸⁴ Actes de Lavra, I, No 65, ред. 70, 71. Вж. тук, с. 46.
- ²⁸⁵ В г у п е т. Toponymes slaves, 244–248.
- ²⁸⁶ Б о ж и л о в. Белота, с. 77.
- ²⁸⁷ Пак там, 71–72, 78–81.
- ²⁸⁸ Вж. тук, с. (Хостиани).
- ²⁸⁹ 'Α π ο σ τ ο λ ῆ δ ῆ, Γ. "Ακανθος, 'Ερισσός – 'Ιερισσός, I: 'Από ἀποικίσεως μέχρι καταστροφῆς τῆς ἀρχαίας πόλεως. – Χρονικά τῆς Χαλκιδικῆς, 23–24, 1973, 3–87; Ρ α ρ α χ ρ υ σ σ α ν τ h o u, D. Histoire d'un évêché byzantin: Hiérisos en Chalcidique. – TM, 8, 1981, p. 375 (по-нататък: Ρ α ρ α χ ρ υ σ σ α ν τ h o u. Hiérisos); Paysages de Macédoine, 157–158.
- ²⁹⁰ Actes du Prôtaton, No 1, ред. 15.
- ²⁹¹ Ρ α ρ α χ ρ υ σ σ α ν τ h o u. Hiérisos, p. 574.
- ²⁹² Actes d'Iviron, I, No 1, ред. 1; No 4, ред. 19 (982 г.).
- ²⁹³ Actes du Prôtaton, No 5, ред. 11 – документ от 942/43; Ρ α ρ α χ ρ υ σ σ α ν τ h o u. Hiérisos, p. 374.
- р. 374. Архивът на Ивирон предложи още по-ранен документ – 927 г.: Actes d'Iviron, I, No 1, ред. 1.
- ²⁹⁴ D ö l g e r. Praktika, A 121, K 225, P 197, V 74.
- ²⁹⁵ Ρ α ρ α χ ρ υ σ σ α ν τ h o u. Hiérisos, p. 374.
- ²⁹⁶ Actes du Prôtaton, Appendices Id; Б о ж и л о в. Асеневци, I, № 7, с. 86.
- ²⁹⁷ Actes d'Iviron, I, No 4, ред. 12.
- ²⁹⁸ В г у п е т. Toponymes slaves, p. 256 et fig. 4.
- ²⁹⁹ Actes d'Iviron, I, No 4, ред. 26, 33, 35, 39, 44, 48, 53, 56, 61, 66; No 5, ред. 11, 14, 22, 30, 34; No 12, ред. 12, 13; No 13, ред. 7; No 27, ред. 32, 34, 36, 38, 40, 43, 44; No 29, ред. 74, 92.
- ³⁰⁰ Пак там, № 4, 5.
- ³⁰¹ Пак там, № 4, ред. 12.
- ³⁰² Пак там, ред. 4; Д у й ч е в. Славянски, с. 365. В същия документ на ред. 53: το Λοζήκην – място в източната част на Халкидики (вж. по-горе).
- ³⁰³ Actes d'Iviron, I, 1; No 5, ред. 5, 52.
- ³⁰⁴ Пак там, № 4, ред. 7; № 5, ред. 5, 12. За името вж. тук, с. 85, както и Просопографския каталог.
- ³⁰⁵ Actes d'Iviron, I, No 4, ред. 14.
- ³⁰⁶ Пак там, ред. 11; Б о ж и л о в. Белота, с. 77, бел. 54.
- ³⁰⁷ Пак там, № 5, ред. 6; Д о б ъ р ъ ? (D ö l g e r. Praktika RK [1316 – Радоливо], ред. 115: Δόβρικας; Д у й ч е в. Славянски, с. 362).
- ³⁰⁸ Actes d'Iviron, I, No 4, ред. 12; И в а н о в. БСМ², с. 21: рѣкавнна.
- ³⁰⁹ Actes d'Iviron, I, No 4, ред. 10. Вж. бел. 98.
- ³¹⁰ Пак там, № 5, ред. 14.
- ³¹¹ Пак там, № 4, ред. 9.
- ³¹² Пак там, № 5, ред. 7. За името Иван вж. тук, табл. 1, както и Просопографския каталог.
- ³¹³ Пак там, № 5, ред. 7.
- ³¹⁴ Пак там, ред. 11–12: врднца?
- ³¹⁵ Пак там, № 4, ред. 13; № 5, 6 и 13; D ö l g e r. Praktika RK (1316 – Радоливо), ред. 133; Д у й ч е в. Славянски, с. 369: занна.
- ³¹⁶ Actes d'Iviron, I, No 4, ред. 17: вратко(?) → вратнлѣ → Μπρατίλας.
- ³¹⁷ Пак там, № 5, ред. 5, 12.
- ³¹⁸ Пак там, № 4, ред. 9, Actes du Prôtaton, № 4, ред. 2: Δημήτριος ὁ Νεπριβάδος, κυνηγός.
- ³¹⁹ Actes d'Iviron, I, No 4, ред. 12; № 5, ред. 7 (за отгъждествяването вж. с. 122); Actes de Χέγοροταμου, № 1, ред. 9; Δεαδουκῶς (селянин от района на Иерисо – 956 г.). D u j č e v. Praktika, p. 608: умалително от дѣдъ; И в а н о в. БСМ², с. 21: дѣтко.
- ³²⁰ Actes d'Iviron, I, No 5, ред. 9.
- ³²¹ Пак там, № 4, ред. 8.
- ³²² Пак там, ред. 6.
- ³²³ Пак там, № 15, ред. 29.
- ³²⁴ Пак там, ред. 5, 28–29, 42.
- ³²⁵ Пак там, ред. 52; № 23, ред. 36; Actes de Lavra, I, No 18, ред. 62 (1014 г.); № 37, ред. 37; Γεώργιος πρεσβύτερος ὁ Ραζής (1018 г.).
- ³²⁶ Actes d'Iviron, I, No 15, ред. 2, 7, 15, 40, 41.
- ³²⁷ Пак там, ред. 7, 12, 40.
- ³²⁸ Пак там, № 27, ред. 13; Д у й ч е в. Славянски, 362–363.
- ³²⁹ За Μπούρης – ворнѣ вж. тук, табл. 1.
- ³³⁰ D ö l g e r. Praktika A 218–219, 230, 231, 245; K 373; P 361; V 98.
- ³³¹ Вж. тук, с. 32.

- ³³² Б о ж л о в. Асеновци, I, № 7, 80–82.
- ³³³ Actes de Lavra, I, No 65.
- ³³⁴ V a s m e r. Die Slaven, p. 140, No 99.
- ³³⁵ Д у й ч е в. Проучвания, с. 42, бел. 2.
- ³³⁶ Actes de Lavra, I, No 48, ред 6, 14.
- ³³⁷ Пак там, № 65, ред. 5, 55, 62, 78, 80.
- ³³⁸ Пак там, № 60, ред 27; № 66, ред 19.
- ³³⁹ Пак там, № 49, ред. 28, 32, 48, 57.
- ³⁴⁰ Π α λ α γ ε ο ρ γ ί ο υ, Μ. Τὸ χωρίο „Χώσπιανες“ τοῦ θέματος Μογλενῶν – Μακεδονικά, 9, 1969, 48–63; Actes de Lavra, I, p. 374.
- ³⁴¹ Actes de Lavra, I, No 66, ред. 4, 5.
- ³⁴² Пак там, ред. 1, 14. Вж. бел. 263.
- ³⁴³ Пак там, ред 2. За Κουζούχια вж. Д у й ч е в. Проучвания, I, с. 40, бел. 3.
- ³⁴⁴ Actes de Lavra, I, No 66, ред 14.
- ³⁴⁵ Пак там, ред 13; Д у й ч е в. Проучвания, с. 42.
- ³⁴⁶ Actes de Lavra, I, No 65, ред. 2–39.
- ³⁴⁷ Пак там, ред 17.
- ³⁴⁸ Вж. тук, табл. 1, както и Просопографския каталог.
- ³⁴⁹ D ö l g e r. Praktika, A, 136; Actes de Хέροφρον, No 4, ред 11; No 5, ред 11; No 12, ред 46; No 13, ред 123; Appendices, I, ред 36; II, 60, 61; No 16, ред 23; Д у й ч е в. Славянски, с. 365; Praktika, p. 611.
- ³⁵⁰ B r u n e t. Toponymes slaves, 244–248.
- ³⁵¹ Вж. тук, бел. 315.
- ³⁵² За Βρανῶς – врана – вранъ, вж. тук, с. 90.
- ³⁵³ Actes de Lavra, II, No 91.
- ³⁵⁴ D ö l g e r. Praktika A.
- ³⁵⁵ Actes de Lavra, II, No 108.

ГЛАВА II

ИНДИВИДУАЛНО ПРОНИКВАНЕ И ПРИСЪСТВИЕ НА БЪЛГАРИ ВЪВ ВИЗАНТИЙСКАТА ИМПЕРИЯ

Процесът на индивидуалната миграция на българи във Византия, макар и да следва, общо взето, познати линии, все пак се различава от масовите миграционни процеси, които бяха разгледани в предната глава. В какво се състоят тези различия и кои са възможните прилики или допирни точки между двете форми на българско проникване в империята? Това, което създава облика на първия период (VII – началото на XI в.), е хронологическото разминаване между двата процеса. Масовото изселване (или заселване) преобладава, и то твърде забележимо, спрямо индивидуалното установяване на българи във Византия, което е пред-ставено с отделни епизоди (преди всичко политическа емиграция). В онези случаи, когато може да се отбележи само *присъствие* на българи, тоест причините за това присъствие остават неизвестни или поне неясни, би могло да се приеме, че то е следствие от по-ранно масово заселване.

Следващият период, XI–XII в., или по-точно самото му начало, съответстващо на края на българо-византийските войни, е период на съвпадане, на сливане на двете движения в един общ процес. Причината се крие в характера на самия процес – насилствена емиграция, бих казал дори в някои случаи депортиране на българи във Византия. Тъкмо този период отбелязва началната история на някои видни византийски фамилии от български произход, които след неколковековно съществуване стават свидетели на гибелта на империята в 1453 г.

Последният (третият) период (XIII–XV в.) отново е период на разминаване между двете основни форми на българското проникване във Византия. Но този път, за разлика от първия период, разминаването има обратна характеристика, тоест пълно отсъствие на масова миграция (или поне липса на сведения) и сравнително добре засвидетелствано индивидуално проникване или присъствие на българи във Византия. Разбира се, не бива да се забравя, че в много случаи, преди всичко при големите фамилии, съществува здрава връзка между третия и втория период.

Вторият проблем, заслужаващ да бъде отбелязан още в самото начало, е различието, което задължително трябва да се направи между *проникване* (емигриране) и *присъствие* на българи в империята. Вярно е, че второто при всички случаи е следствие от първото, но в първия случай разполагаме с много по-богата информация за времето и причината на заселването (политически бегълци, депортиране, брак) или само за причината (българското монашество в Атон), докато при втория установяваме само факт на присъствие, без да можем да надникнем в обстоятелствата, които го определят. Тъкмо тези различия позволяват индивидуалното проникване и присъствие на българи във Византия да бъде разгледано в 6 основни групи. Това тематично (или типологично) обособяване ще даде по-ясна представа за процесите и явленията, които са обект на проучване във втората глава.

1. ПОЛИТИЧЕСКИ БЕГЪЛЦИ

Първата група българи, проникнали индивидуално във Византия, може да бъде обособена от политическите бегълци или емигранти. Поставям тази група

начело неслучайно. Безспорно емиграцията по политически причини е основната (без да бъде най-масовата) форма за самостоятелно проникване и установяване на българи в империята. В същото време това е явление, което надхвърля границите на едната страна (независимо коя от двете) и играе забележима роля в двустранните отношения¹.

Въпросът за българите – политически емигранти в съседна Византия, има две лица: практическо (издирване и установяване на всички случаи на напускане на България по политически съображения) и теоретическо (отношението на двете страни към това явление и мястото му в междудържавните отношения). Редно е да започна с изучаването на второто лице, тъй като то би ни разкрило правната основа на проблема, мотивите и позициите на двете страни по този извънредно важен въпрос.

Единственият български извор, който загатва за отношението на българската държава към онези българи, които биха напуснали страната по незаконен начин, е „*Responsa Nicolai I Papae ad consulta Bulgarorum*“². Макар че тези отговори на папата са следствие от въпросите, поставени от кан Борис³, имаме пълното основание да им се доверим. Ето какво четем в самото начало на глава 25: „Вие заявявате, че е по обичая на отечеството ви всякога пазачи да бдят на границата между вашето отечество и това на другите; и ако роб или свободен избяга по някакъв начин през тази същата стража, то незабавно вместо него се избиват пазачите.“⁴ Този кратък пасаж съдържа два основни елемента – наличието на точно установена държавна граница и нейната строга бдителна охрана. Аз съм склонен да приема буквално това съобщение, тоест границата да се охранява зорко, за да не бъде премината от отделно лице (в случая „*servus*“ означава по-скоро военнопленник, отколкото обикновен роб). Тази разпоредба едва ли е целяла запазването на общия брой на поданиците на българската държава, едва ли се е стремяла да възпрепятства масовото напускане на българската територия, както прие някога И. Дуйчев⁵. Цитираният пасаж съдържа още един елемент, който би позволил да се отиде по-далеч: папата заявява „*Consuetudinis esse patriae vesteriae*“, тоест „по обичая на отечеството ви“. Следователно в случая се визира една дълговечна традиция, а не временно състояние⁶. За съжаление други български извори по въпроса липсват. И както обикновено, тази празнина се запълва от византийските автори.

Благодарение на Теофан познаваме съдържанието на договора, сключен в 716 г. между кан Тервел и император Теодосий III⁷. Една от неговите основни клаузи гласи: „освен това бегълците (*τοὺς πρὸσφυύατος*) от едната и от другата страна да бъдат връщани взаимно“⁸. Очевидно още в зората на осмото столетие въпросът за политическите бегълци е получил своята правна междудържавна регламентация. Липсват сведения от коя страна е дошла инициативата за включване на подобна клауза в един двустранен договор, но ако държим сметка за моментното политическо положение на двете страни, можем да допуснем, че това е била Византия. Но и българският владетел добре е разбирал значимостта на проблема за политическите емигранти, възможността в определен момент той да бъде използван против България и не е възразил срещу неговото юридическо уреждане. Безспорно тук е изиграла роля и традицията, за която споменава папа Николай I и която несъмнено възхожда към най-ранна епоха.

Тази отзивчивост на българската държава при решаването на проблема с политическата емиграция е засвидетелствана, и то по най-убедителен начин, едно столетие по-късно. Пак Теофан съобщава, че през 812 г. кан Крум поискал от император Михаил I Рангаве да бъде възобновен договорът от 716 г. В противен

случай той заплашвал, че ще обсади Месемврия. Тъкмо присъствието на клаузата за връщане на бегълците накарало империята, макар и не без колебание, да отхвърли предложението на българския владетел⁹. Продължителят на Теофан поднася не по-малко ценна информация: българските владетели „често и настойчиво са повдигали въпроса относно тези бегълци“¹⁰. Че това не са били само правни споразумения между двете страни, показват няколко конкретни случая. Например през същата 812 г. кан Крум поискал от империята да му бъдат върнати някакви българи, които заедно със семействата си се били заселили във Византия¹¹. Едно столетие по-късно, през 913 г., цар Симеон изискал от Византия един български беглец, който се бил укривал в „Света София“¹², и т. н.

Причината, която е в основата на политическата емиграция, винаги е била една и съща (различни са конкретните обстоятелства). И все пак, интересно е да се види как византийските автори обосновават бягството на българи от България във Византия. Продължителят на Теофан търси преди всичко „хуманността“ (!), българите бягат от „ужаса“ и „жестокостта“ и търсят „нашата [ромейската] кротост и благост“ (sic.)¹³. Но веднага след това той волно или неволно е принуден да се доближи до действителността: „Така щото техните владетели [на българите] много се опасяват да не би постепенно тайно да се прехвърлят [бегълци] при нас.“¹⁴ Това, което Продължителят на Теофан е премълчал, вече е казано от него-вия предшественик. Споменавайки за българо-византийския договор от 716 г., Теофан набляга на факта, че бегълците трябва да бъдат разменяни взаимно „дори ако се случи да заговорничат срещу властите“¹⁵. Безспорно от това се страхуват българските владетели, заради това охраната на българските граници е толкова строга и поради тази причина бегълците се изискват чак до средата на XIV в.!

Сега да надникнем отгледка границата и да видим как Византия обоснова приемането на бегълците (истинската причина е ясна, но скрита). Продължителят на Теофан отново е настроен хуманно: според него империята, която винаги проявява своето човеколюбие и състрадателност, не би могла да откаже гостоприемство на който и да е беглец, прогонен от жестокостта на „скитите“ (българите)¹⁶. Разбира се, той не пропуска да отбележи (при конкретния случай с бегълците от 812 г.), че не бива да се отстъпва пред исканията на „варварите“ (българите)¹⁷. От своя страна Теофан, макар и порицавайки, ни съобщава позицията на императорските съветници, които цитирали „евангелското слово на Господа: „Аз не ще изхвърля навън този, който идва при мен.“¹⁸ Теорията за политическите бегълци, прилагана практически от Византия през цялото ѝ съществуване, разкрива по великолепен начин Йоан Кантакузин. За да не обременявам излишно изложението, ще цитирам съответния пасаж, като отбележа, че тази аргументация е отговор на искането на цар Иван Александър да му бъде предаден укрилият се в Константинопол Шишман, син на Михаил III Шишман Асен: „А на молбата ни той [Йоан Кантакузин] отвърна, че не е присъщо на ромейските василевси да предават на неприятелите бегълците, намерили убежище при тях. Защото още от времето на Константин Велики и досега при ромейските василевси, които са по-велики и по-знатни от василевсите и велможите на който и да е народ, мнозина от управляващите сред тези народи, изпадайки в нещастие и загубвайки властта си, са отивали като молители [при тях] и едни искали да си възвърнат властта, а други получавали по друг начин някакво внимание и покровителство. И те [ромейските василевси – б. а.] са подпомагали всички в нещастията като общи спасители и закрилници на изпадналите в тежка участ и на едни от тях са връщали властта, като ги подпомагали с голяма войска, а други са облагодетелствали много и са ги карали

с премного подаръци да забравят отечеството си завинаги, като ги убеждавали да им служат през целия си живот, смятайки, че службата при василевса е много по-добра и по-достойна от властта над съотечествениците им.“¹⁹

* * *

Както вече отбелязах, групата на българските политически емигранти във Византия не е голяма – тя не надхвърля дори 20 души. Но малкото количество се компенсира от високото „качество“ на имигрантите. Групата се състои, с единични изключения, от бивши български владетели и членове на царските фамилии. Тъкмо тази характеристика определя и мястото на имигрантите във византийското общество. Според изходната позиция на тези българи, тоест ролята им в живота на средновековна България, те могат да бъдат обособени в три групи. Първата група е съставена от български владетели, които по една или друга причина са изоставили не само престола, но и родината си и са намерили убежище в съседна Византия. Списъкът започва с кан Савин. Личността на този български владетел предизвиква големи разногласия между специалистите. Основните спорове се водеха и продължават да се водят около това, дали той има право на самостоятелно място в списъка на българските владетели, или трябва да бъде отъждествен със споменатия в „Именник на българските канове“ Винех (Савинех – Совин [Савин] – Сивин); около позицията му в българската държава („първи владетел“ според последните проучвания на В. Бешевлиев) и хронологията на неговото властване. В случая е важно едно: към 765 г. кан Савин (Σαβίνος), съзирайки зараждащото се срещу него недоволство, напуснал Плиска и през Месемврия пристигнал в Константинопол. Неговото присъствие във византийската столица било използвано за решаване на някои проблеми от византийско-българските отношения (той участвал в среща между император Константин V и кан Паган). Други сведения за него липсват (вж. № 441).

Наскоро след Савин–Сивин друг български владетел потърсил убежище във византийския престолен град. Това бил кан Телериг (Телерюг според В. Бешевлиев). Причината за неговото емигриране отново трябва да се търси в съпротивата, която част от българската аристокрация оказала на провежданата от кана политика. След пристигането си в Константинопол Телериг приел християнската вяра и името Теофилакт²⁰, бил удостоен с високата титла патриций и оженен за Ирина, братовчедка на императрицата (съпругата на Лъв IV, 779–780 г.). Тъкмо от това време е запазен оловен печат на Телериг, чиято легенда гласи: „Χριστέ βοήθει τῷ σῶ δουλω Τελέρυγ Θεοφυλάκτῳ πατρικίῳ“ (вж. № 444).

Трябва да се пренесем в средата на XIII в., за да открием следващия български владетел – беглец във Византия. Това е Мицо, зет на цар Йоан II Асен и български цар около 1256–1257 г. Властването на Мицо било краткотрайно, тъй като срещу него се обявили всички противници на Асеновата династия. След като загубил първия двубой, Мицо се оттеглил във владенията си в Месемврия. Опитите му да се противопостави на Константин Тих Асен, коронясан вече за цар, на първо време били успешни, но пътят към търновския престол бил затворен. Мицо се споразумял с Михаил VIII Палеолог и му предал Месемврия срещу владения в областта на реката Скамандър и обещание за брак на първородния му син с дъщеря на василевса. По всяка вероятност споразумението и бягството на Мицо във Византия могат да бъдат отнесени към 1260–1261 (вж. № 405).

Събитията в България през 1277–1278 г., тоест въстанието на Ивайло, смъртта на цар Константин Тих Асен и падането на Търново в ръцете на въстаниците, довели до пряката намеса на Византия във вътрешните дела на

българската държава. Михаил VIII Палеолог се сетил за обещанието, дадено на Мицо, оженил сина му Йоан за дъщеря си Ирина, нарекъл го „цар на българите“ и му дал името на неговия дядо Асен (Иван II Асен). През пролетта на 1279 г. Йоан III Асен влязъл с византийска помощ в Търново и официално бил приветстван като цар. Новият владетел успял да се задържи на българския престол по-малко от година. В началото на 1280 г. той избягал от Търново, успял да се добере до Месемврия и оттам до Константинопол. Няколко години по-късно Йоан Асен се отказал от претенциите си върху търновския престол и бил удостоен с най-високата византийска дворцова титла – деспот „съгласно по-раншните споразумения с баща му“. Оттук нататък животът му трудно може да се проследи. Починал вероятно в началото на 1302 г. (вж. № 28).

Йоан Асен, след безславния опит да овладее и задържи престола на дедите си, приключил живота си като византийски деспот. Въпреки хвалебствията на някои съвременни нему поети, Йоан Асен не успял да остави трайни дири в историята на Балканите. Но в замяна на това той станал родоначалник на най-бележитата и най-високопоставената византийска фамилия от български произход – Асеновци (вж. № 12–94^a). При византийските Асеновци е ярко изразено съзнанието за принадлежност към една царстваща фамилия, към една прочута в европейския югоизток династия; те проявяват още по-демонстративно своя *esprit de corps*. Корените на тяхното самочуствие трябва да се търсят в две посоки. В изворите, макар откъслечно, се подчертава родствената връзка с Асеновци в България – Алексей Асен (№ 15) е *ἑξ ὀδελφός* на сръбската царица Елена, родна сестра на цар Иван Александър Асен, а Теодор Синадин, свързан с византийските Асеновци, е *θεῖος* на цар Иван Александър Асен²¹. Но много по-интересни са преките посочвания за царствения произход на Асеновци. Йоан III Асен, макар и в изгнание, си остава „цар на България“; за същото достойнство претендира и първородният му син Михаил Асен (№ 48). Представителите на различните поколения не пропускат да отбележат, че произхождат от „блестящия, великолепия василевс на мизите Асен“ (Михаил Асен – № 50), че водят началото си от благороден корен (Исаак Асен – № 27), че са потомци на забележителния род на Асеновци (Мария Цамблакина Палеологина Асенина – № 100), че в жилите им тече императорска кръв (Тома Палеолог Асен – № 105). Всичко това им отрежда място сред най-благородните късновизантийски фамилии (непосредствено до Палеолозите според неизвестния автор на „Поемата за Велизарий“)²².

Фамилията на Асеновци е твърде многобройна; състои се от 84 души, от които 56 мъже и 28 жени. В продължение на 2 столетия нейни представители установяват роднински отношения с фамилии, които са сред върховете на византийската аристокрация. Първото сродяване с Палеологовата династия, осъществено чрез брака на Йоан III Асен с Ирина Палеологина и затвърдено с други подобни бракове, дало право на представители на фамилията да се наричат официално *θεῖος* и *θεῖα* на византийските василевси (Константин Асен, Исаак Асен, Анна Асенина Палеологина – № 39, 26, 70). Но сполучливите брачни съюзи на Асеновци не се ограничават с Палеолозите. Сред партньорите и родствениците им се срещат Кантакузин, Дука, Ласкарис, Торник, Раул, Меликес – най-блестящите късновизантийски фамилии. Впечатляваща изява на тази брачна политика е Йоан Дука Ангел Палеолог Раул Ласкарис Торник Филантропин Асен (№ 37)! Това съюзяване на Асеновци с други знатни фамилии им позволило да бъдат постоянно сред онази върхушка, която управлявала империята до нейното падане. Изключително било положението през 1347–1354 г.: Ирина Асенина (№ 74) е съпруга на Йоан VI Кантакузин и византийска императрица; тяхната

дъщеря Елена е омъжена за Йоан V Палеолог и е другата законна василиса²³; синът ѝ Матей Кантакузин, който понякога използва и фамилното име Асен, е съимператор²⁴, а двамата братя на Ирина, Йоан и Мануил Асен (№ 29 и 41), са деспоти!

Една по-ясна, но в същото време далеч по-непълна картина на позициите на Асеневци в късновизантийското общество могат да ни предложат данните за мястото на членовете на фамилията във византийската рангова таблица. Тук откриваме: трима деспоти – Йоан III Асен (№ 28), Йоан Асен (№ 29), Мануил Асен (№ 41); трима севастократори – Йоан Асен (№ 29), Мануил Асен (№ 41), Андроник Асен (№ 21); двама паниперсевасти – Исаак Асен (№ 26), Андроник Асен (№ 21); един велик дук – Исаак Асен (№ 26); двама велики примикирии – Мануил Асен (№ 41), Андроник Асен (№ 20)²⁵. Мнозина от Асеневци са заемали длъжности на управители на отделни области или градове – Морея, островите Лемнос и Имброс, Константинопол, Перитерион, Виза, Мелник, Мухли, Коринт, Мистра и т. н.²⁶

Византийската фамилия Асеневци има многобройна и разнопосочна *διὰσπορά*. Асеневци или Асеневки се появяват във франкска Морея (№ 95–97), Трапезунд (№ 98–99), Кримска Готия и Молдова (№ 100–101), Кипър (№ 102) и Венеция (№ 103). След падането на империята Асеневци следват основните пътища на византийската емиграция, които водят предимно към Италия – срещаме ги във Флоренция, Мантуа, Милано. Особено важен е клонът на фамилията, който се установява в Неапол (№ 104–108) и заедно с този от Кефалония²⁷ стават двата основни центъра на Асеневци през столетията, последвали завладяването на Константинопол.

През 1292 г. Георги I Тертер, който заел освободения от Йоан III Асен престол²⁸, уплашен от постоянните заплахи на Ногай, избягал във Византия. На първо време той пребивавал в околностите на Адрианопол, тъй като император Андроник II Палеолог отказал да му даде политическо убежище. Впоследствие бившият български цар бил заточен в неизвестно място²⁹. Георги I Тертер прекарал във Византия около едно десетилетие. Към 1301–1302 г. неговият син Теодор Светослав (той заел българския престол в 1300 г.) го разменил срещу пленени византийски аристократи и го настанил в един български град, чието име не се споменава в изворите³⁰. Годината и мястото на смъртта му са неизвестни³¹.

Последният български владетел (макар и малолетен), който емигрирал във Византийската империя, е синът на цар Смилец Йоан Комнин Дука Ангел Врана Палеолог. Това станало в 1300 г., когато търновският престол бил зает от татарина Чака (№ 437).

Втората група българи – политически емигранти във Византия, се състои от членове на българските царски фамилии – синове и братя на владетелите, които след поредната династическа промяна са напуснали България и са търсили убежище или помощ от империята. Първият сред тях е Иван, син на цар Симеон. Наскоро след смъртта на баща си (вероятно към 929 г.) той организирал съзаклатие срещу царувачия си брат Петър (927–970). Но плановете на заговорниците били разкрити, Иван бил хвърлен в тъмница и подстриган за монах. Успял да избяга от затвора с византийска помощ и се настанил в Константинопол, където бил оженен за знатна арменка (вж. № 345). Следващият български принц, потърсил убежище във византийската столица, е Михаил Асен (около 1272–1300), син и съвладетел на цар Константин Тих Асен и Мария Палеологина Кантакузина. За него би могло да се каже, че по-скоро е бил пленник (поне на първо време), отколкото имигрант, тъй като бил изпратен в Константинопол

заедно с майка си Мария след влизането на Йоан III Асен в Търново (1279 г.). През 1300 г. византийците се опитали да го използват като претендент за българския престол, но без успех (вж. № 9).

Братята на цар Смилец (1292–1298) Радослав и Войсил също потърсили убежище във Византия, след като Тертеровци в лицето на Теодор Светослав успели да си върнат престола. Радослав – вероятно по-малък от Смилец и по-голям от Войсил (?) – избягал във Византия, бил почетен от василевса Андроник II Палеолог с достойнството севастократор и бил поставен начело на войска, която се насочила срещу Крън³². Акцията му се оказала несполучлива, тъй като войската му била разбита от деспот Елтимир³³, а самият той – заловен, ослепен и изпратен обратно във Византия (№ 439). Най-малкият от тримата братя Войсил (титuluван от византийците „деспот на Мизия“³⁴) имал по-продължителна кариера във Византия. Емигрирал в империята заедно с по-големия си брат Радослав, той го съпровождал в неуспешния му поход срещу българската държава (1300 г.?), след това участвал в неудачната за ромеите битка при Скафида (1304 г.), командвал военни части, съставени от българи, алани и туркопули, воювал срещу каталаните в Тракия, в годините на гражданската война взели страната на младия василевс Андроник III Палеолог. През 1323 г. се опитал да отвоюва част от българската територия – вероятно родовите си владения, разположени между Стилбнос (Сливен) и Копсис³⁵, но без траен успех. За последен път се споменава в 1328 г. (вж. № 208).

Последният български имигрант във Византия в този списък е Шишман, син на цар Михаил III Шишман Асен от първия му брак със сестрата на сръбския крал Стефан Урош III Дечански. След възцаряването на Иван Александър Асен (1331 г.) той намерил убежище при татарите, а десетина години по-късно се появил в Константинопол. Присъствието във византийската столица на един възможен претендент за българския престол предизвикало дипломатически спорове между България и Византия, които едва не прераснали в сериозен военен конфликт. След 1341 г. следите на Шишман се губят (вж. № 460).

Към последната група български политически бегълци във Византия могат да бъдат отнесени представители на българската аристокрация (с едно изключение), за които не се знае да са били в родствени отношения с българските царстващи фамилии. Първи в този кратък списък е някой си патриций Теодор. За него е известно само, че е бил кореспондент на Св. Теодор Студит (812–815) и че е „избягал от неблагочестието на многобожието и българското идолопоклонничество“. Дали тази фраза ни насочва към причината за емиграцията, тоест близост до християнската вяра (№ 445)? Още по-неясен е случаят с един беглец от времето на цар Симеон (913 г.). От писмата на Николай Мистик научаваме, че „понеже се страхуваше от вашата власт – прибегна в божия храм [„Света София“], тоест беглецът е искал да се възползва от азилното право. Но авторитетът на българския владетел е бил толкова голям, че беглецът „безжалостно бе измъкнат от храма“ и предаден на Симеон. В писмото си, адресирано до българския архиепископ, патриарх Николай Мистик „предава“ думите на неизвестния беглец, според които той „не е нито от рода на българите, нито пък е бил служител на някого в България, но сега се търси като служител беглец“. Едва ли трябва да се отнесем с голямо доверие към това твърдение. Няма съмнение, че в случая става дума за българин, напуснал страната по политически причини, вероятно високопоставен, с позиции в държавното управление (?), личен противник (заговорник?) на българския владетел, който твърде много държал да го получи обратно (№ 435).

Иванко, убиецът на Иван I Асен, възобновителят на българското царство, след като не успял да се задържи в Търново, също потърсил закрила във Византия. Алексей III Ангел не пропуснал да се възползва от случая, обещал на Иванко (променил името си и станал Алексей) да го ожени за внучката си и го направил стратег на „Филипополската епархия“ с цел да командва войските срещу сънародниците си. Само две години по-късно (вероятно към 1198 или 1199 г.) Иванко се провъзгласил за самостоятелен владетел и изградил, по думите на Г. Острогорски, „едно княжество в района на Родопите“³⁶. В продължение на година-две Иванко, подпомаган от цар Калоян, се съпротивлявал успешно на ромеите, но все пак бил заловен. По-нататъшната му съдба е неизвестна, но едва ли трябва да се съмняваме, че е бил умъртвен (№ 359). Заедно с Иванко във Византия емигрирал и брат му Мито, който след залавянето на Иванко се завърнал в България (№ 403).

Българинът Момчил по своята социална принадлежност е единственото изключение в тази група българи – политически емигранти във Византия. Напуснал България (в неизвестно време и по неизвестни причини), той бил наемник при Андроник III Палеолог, но търсен за грабеж, намерил убежище в Сърбия. През 1343–1344 г. бил назначен от претендента Йоан VI Кантакузин за управител на областта Мерапа. Момчил се възползвал от това, че голяма част от местното население било българско, и създал независимо владение, което обхващало Южните Родопи, Северното егейско крайбрежие и долното течение на Марица. Лавирал сполучливо между двете основни политически групировки и получил от тях най-високите дворцови достойнства – севастократор и деспот. Загинал в битката край Перитеорион (7.VII. 1345 г.) срещу турците на Умур паша, съюзник на Йоан VI Кантакузин (№ 407).

2. НАСИЛСТВЕНА МИГРАЦИЯ: БЪЛГАРИТЕ ВЪВ ВИЗАНТИЯ СЛЕД 1018 г.

Масовото изселване на българи в изконните византийски земи по време на войните, водени от Василий II срещу България, и веднага след тяхното окончателно приключване е съпроводено с насилствена индивидуална миграция. Очевидно е, че обект на подобни действия от страна на Византия били само представители на българската аристокрация и висшата военна администрация. Империята във всички случаи постъпвала по един и същи начин: след овладяването на някоя българска твърдина – със сила или доброволно предадена – местният български военачалник бил удостоен с някаква титла (обикновено патриций или магистър), получавал определен пост, предимно в области, отдалечени от България или дори от Балканите, и така се вливал във византийската военнопровинциална администрация.

Разбира се, имало е изключения и тези изключения се свеждали не до действията на византийските власти, а до поведението на част от българите. Не липсват случаи, когато някои българи не приемали новото си положение, бягали и се завръщали в България. За съжаление това е било възможно само по време на войните. След 1018 г. условия за подобни действия вече не съществували.

По този начин се формирала най-голямата група българи във Византия, резултат на индивидуално проникване в империята. Един най-общ поглед върху тази група показва, че голяма част от тези българи не оставят никакви следи във византийската история и съответно – във византийските извори; при други, значи-

телно по-малко, има известни сведения за първото поколение. Но наред с тях съществуват и такива ромеизирани българи, които поставят началото на фамилии, просъществували до окончателното рухване на Византия (1453 г.). Тъй като всички българи от тази група присъстват в Просопографския каталог, тук само ще набележа някои основни черти, които създават нейния облик.

В изворите има две групи сведения: персонални посочвания, безспорно по-интересни от просопографска гледна точка, и анонимни известия, които категорично подчертават силата и всеобхватността на процеса. Йоан Скилица съобщава, че след смъртта на Иван Владислав на Василий II се предали „τῶν ἄλλῶν δυναστῶν ἀπάσης τῆς Βουλγαρίας“³⁷, тоест „другите велможи от цяла България“. Пак той отбелязва, че заедно с Кракра при Василий II в Сяр се представили 35 български архонти, които командвали същия брой крепости, предадени от Кракра на ромеите³⁸. Но нека се върна към персоналните известия.

Ако е необходимо да се спазва хронологията, би трябвало да започна изброяването с Роман, по-малкия син на цар Петър и брат на цар Борис II. Около личността на този български принц има някои неясни моменти, но все пак добре е известно, че след първото си пленничество в Константинопол (971–976?) и петнадесетината години, прекарани в Самуилова България (истинската му роля остава неразкрита и до днес), той отново попада във Византия (991 г.), удостоен е със званието патриций и е назначен за стратег на Абидос (№ 440).

Пътят на Роман е и път на цялата българска аристокрация. По него тръгват – волно или по принуда – Николица, управител на Сървия, който след първата си поява във Византия бяга и отново е заловен (№ 432). Подобна е и съдбата на Драгшан – той се заселва в Солун, има две деца от съпруга ромейка, но това не му пречи да бяга три пъти и да се завръща при своите, докато накрая е побит на кол (№ 342). По-различно постъпва младият Николица – той се явил в Скопие при Василий II, получил достойнство протоспатарий и бил назначен за стратег (№ 433). Но това вече е била масова практика, следвана от почти всички: Добромир, предал на Василий II Верия (№ 338), Добромир Младши (№ 339), свързания с фамилията (?) Дамян Добромир, назначен за дук на Тракия и Месопотамия (№ 334), някой си Мелитон (№ 374), управителя на Мъглен Илица (№ 366), един от последните защитници на независима България Ивац (№ 364) (неговият син [?] Мануил Ивац участвал във въстанието на Петър Делян – № 365), Драгомъж, предал Струмица и получил достойнството патриций (№ 341), Лазарица (№ 395), Несторица (№ 431), Богдан, който бил топарх на вътрешните крепости³⁹, почетен със званието патриций и по-късно ослепен заради участието си в заговор срещу Константин VIII (№ 132), Кракра, бившия началник на крепостта Перник и околностите, който се представил на Василий II заедно с брат си и сина си и също получил достойнството патриций (№ 391), Елемаг, който още в 1018 г. се опитал да вдигне въстание в Солун (№ 343).

Друга голяма група българи присъствала активно в живота на Византия през целия XI в., без да може с точност да се определи нейният произход. Все пак с твърде голяма сигурност може да се допусне, че някои от тях се появили в империята около 1018 г., а други са потомци на подобни българи. Тук трябва да бъдат отбелязани Христофор Българин, протоспатарий, катепан на Лангобардия и ктитор на църквата Παναγία τῶν Χαλκείων (Солун) (№ 248), протоспатарий и стратег Леон Вулгарос (№ 242), Тевдат⁴⁰, Владцертис, магистър и катепан на Месемврия през първата половина на XI в. (№ 184). Към тази група спадат Давид от Охрид, стратег от Самос („στρηγοῦντος Σάμου“) (№ 332) и неговият роднина (?) Борис Давид, византийски пълководец, действал в района на Костур

при потушаването на въстанието на Георги Войтех (№ 333), Нестор, вестарх и дук на Паристрион (№ 430). Особено внимание заслужават Борил и Герман, *πίστοι, οἰκείοι и δοῦλοι* на император Никифор III Вотаниат, първи министри (*παράδυναστεύων*), играли изключително важна роля през годините 1078–1081 (№ 139 и 254). Не са малко и онези случаи, когато има възможност да се проследят няколко поколения от една и съща фамилия. На първо място ще посоча фамилията Кавхани (№ 372–375)⁴¹, от която са известни Дометиан Кавхан, Теодор Кавхан, Н. Кавхан, както и Георги Войтех „от рода на Кавханите“. Не по-малко внимание заслужава и фамилията Хризилей (Χρυσήλιοι), която произхождала от Лариса (№ 1а, 451–453)⁴². Агата (№ 1а), дъщеря на Йоан Хризилей (№ 451), е била съпруга на цар Самуил. По всяка вероятност „патриций Никола Вулгарос, по име Хризилей“, и патриций Теодор Хризилей са били синове на Йоан Хризилей⁴³. Най-сетне тук трябва да се отбележи и фамилията Войоанис (Βοϊωάνης) (№ 205–207). От тях най-добре са познати Василий Войоанис, – прочут византийски пълководец и катепан на Италия (между 1017/18 и 1028 г.) (№ 205), и неговият син Н. Войоанис, именуван в латинските извори и Eхаugustus, дук на Италия през 1041 г. (№ 207). Към същата фамилия вероятно принадлежи и Константин Войоанис, живял през втората половина на XII в. (№ 206).

Безспорно най-голям интерес предизвикват големите български фамилии (или византийски фамилии от български произход), появили се във Византия след 1018 г. И това е напълно естествено. Сред тях първо място се пада на потомците на последната българска династия. Йоан Скилица съобщава, че царица Мария, съпругата на Иван Владислав, довела при Василий II един незаконен син на Самуил, две дъщери и петима синове на Гаврил Радомир (един от тях бил ослепен по нареждане на Иван Владислав)⁴⁴. Две дъщери (в текста „двете дъщери“) на Самуил се появили в Кастория при Василий II и се нахвърлили върху Мария, искайки за себе си същите достойнства⁴⁵. Пак те участвали в триумфа на Василий II, състоял се в края на 1018 г. в Константинопол⁴⁶. Към тези две Самуилови дъщери трябва да бъде прибавена и Мирослава, която се омъжила за Ашот Таронит, син на солунския дук Григорий Таронит (към 997 г.). Наскоро след сватбата (Ашот бил назначен за управител на Драч) двамата избягали във Византия и Мирослава била почетена с достойнството *ζωστή* (№ 401). Повече сведения – както за Мирослава, така и за останалите потомци на Самуил и Гаврил Радомир – липсват.

Значително по-богата е историята на потомците на последния български цар Иван Владислав (1015–1018)⁴⁷, формиращи фамилия, която би могла за удобство да се нарече *Владиславовичи*, въпреки че това име не е засвидетелствано в изворите. Общият брой на членовете на фамилията в 1018 г. е 13 – Мария и нейните 12 деца, от които 6 синове и 6 дъщери. Първи при Василий II се явили Мария, трима синове и шестте дъщери⁴⁸. Останалите трима синове (Прусиан, Алусиан и Аарон) се оттеглили в планината Тмор, като се опитали да продължат съпротивата срещу ромеите⁴⁹. Но малко по-късно и те били принудени да сложат оръжие и да се предадат⁵⁰. По този начин цялото семейство на покойния Иван Владислав – царица Мария, синовете Прусиан, Алусиан, Аарон, Траян, Радомир и Климент⁵¹, Екатерина и още 5 неизвестни по име дъщери – се оказало в ръцете на византийския василевс.

Историята на фамилията Владиславовичи може да бъде проследена в продължение на малко повече от едно столетие. Последното известие за нея датира от 1125–1126 г. или, за да бъде по-точен, тази година е *terminus ante quem*. През този сравнително кратък период познаваме общо 28 души, от които

19 мъже и 9 жени (вж. № 152–178 + 160а). За част от тях – петте неизвестни по име дъщери на Иван Владислав (№ 174–178), включително и тази, която се омъжва за Роман Куркуа (№ 174), Радомир (№ 170) и Климент (№ 166) не разполагаме с никакви сведения. Други са известни само по печати: Давид, Елпидофор, Константин Алусиан и Йоан Аарон (№ 154–156, 160 а) или по единични споменавания в изворите – Аарон, на когото Теофилакт Охридски е посветил две стихотворения (№ 160). Но в други случаи сведенията са значително по-богати и дават възможност да се изградят по-обстойни *curriculum vitae* и *cursus honorum*. Такива са случаите с Прусиан (№ 169), Алусиан (№ 152), особено Аарон (№ 158), Екатерина, византийска императрица, съпруга на Исаак I Комнин (№ 165), и Мария (№ 168), дъщеря на Траян и съпруга на Андроник Дука.

Високата позиция на Владиславовичите, поне през първото половин столетие, се осигурява от царствения им произход – факт, на който изворите наблягат многократно. Така Радомир (№ 171) е „благородник от български произход“ („... ἐκ Βουλγάρων ὀρμώμενος εὐγενής...“), Аарон (№ 163) – „впрочем мъж, водещ рода си от една страна от прочутите [известните] Аронии“ („... Ἀρωνίουσ ἐκείνους“). Мария (№ 168) „сияе със знатния си произход“, „води рода си по бащина линия от царя на българите“... Екатерина (№ 165) също е потомка на българските царе. А Ирина (дъщеря на Мария и Андроник Дука, внучка на Траян) е „ἐκ τριγυνίας βασίλειον“⁵². Благородното потекло, царственият произход на Владиславовичите предполагали осъществяването на брачни връзки с някои от най-изтъкнатите византийски фамилии през XI–XII в. И наистина Екатерина (№ 165) била омъжена за Исаак Комнин и между 1057 и 1059 г. била византийска императрица. Мария (№ 168), дъщеря на Траян, била съпруга на Андроник Дука (син на кесаря Йоан Дука⁵³ и племенник на Константин X Дука), а нейната дъщеря Ирина – съпруга на Алексей I Комнин и византийска императрица⁵⁴. Тези връзки на Владиславовичите с Комнините оставили трайни следи в историята и дори намерили отражение в родословното дърво на сръбската царица Елена, сестра на цар Иван Александър, тоест на българските Асеневци от XIV в.⁵⁵

Позицията на Владиславовичите във византийското общество през XI в. рефлектира най-добре в дворцовите звания, които членовете на тази фамилия са притежавали, и длъжностите, които са заемали. Още в 1018 г. Прусиан бил почетен с достойнството магистър, двамата му братя Алусиан и Арон – с патриций, а майка им Мария била удостоена с титлата зостѝ патрикия. Впоследствие членовете на фамилията притежавали следните титли: куропалат, протопроедър, проедър, вест, вестарх, магистър, патриций. Голяма част от тях заемали високи длъжности във военната и провинциалната администрация – катепан, дук, стратег. Заслужава отбелязване фактът, че Владиславовичите изпълнявали тези длъжности предимно на Изток – Весперакан, Велика Армения, Иверия, Едеса, Месопотамия, Тарон, Вукеларий. Най-високите си позиции фамилията достига до 1081 г. След възшествието на Комнините Владиславовичите, независимо от роднинските си връзки с новата династия, постепенно започват да губят позиции и през XII в. изчезват от историческата сцена.

1018 г. е рождената дата на още една прочута византийска фамилия от български произход – *Нестонг* (Νεστόγγος, Νεστόγγων, Νοστόγγος)⁵⁶. Етимологията на това малко странно за гръцката действителност име е позната – вече няма съмнение, че Νεστόγγος възхожда към славянското *нестъжъ* (*нестъжъ*), от глагола *нестъжжати*, тоест калка на гръцкото ἄλλυσις⁵⁷. В българския произход на Нестонг и съответно на фамилията, независимо от някои колебания

в миналото, също няма съмнение⁵⁸. В това ни убеждава известието, което дължим на Йоан Скилица. Но тъкмо известието на византийския хронист внася едно затруднение при установяването на точния облик на българското семейство, което полага началото на византийската фамилия Нестонгос. За какво става дума? Описвайки подробно обстоятелствата, при които ромеите успели да овладеят Сирмиум – най-северозападната твърдина на българската държава, – Скилица представя по следния начин командира на тамошния български гарнизон: „Σιρμίου κρατῶν ἀδελφὸς τοῦ Νεστόγγου Σέρμων“⁵⁹. Странното съвпадение на името на града с името на неговия управител (Сирмиум–Сермон) бе подкрепено навремето от Г. Шлюмберже, който публикува две златни монети (собственост на Cabinet des médailles de France) с надпис Θεοτόκε βοήθει Σέρμων στρατηλάτης⁶⁰. Малко по-късно той обнародва и един печат, чиято легенда гласи: Κύριε βόθει τῷ σῶ δούλῳ Ἰωάννῃ πρωτοσπαταρίῳ Σερμώνῃ⁶¹. Френският учен не се поколеба да отгъждестви лицето, отсякло монетите и печата, със споменатия от Скилица Сермон, брат на Нестонг – мнение, което се наложи трайно в специалната литература⁶².

Единствен, който се усъмни в съществуването на Сермон, или по-точно на управител на Сирмиум с това име, бе И. Дуйчев. Той допусна, че въпросната фраза на Скилица се дължи на късна интерполация, на една схолия на преписвач, който наред с разпространената форма Σίρμιον е отбелязал на полето и формата Σέρμιον. По-късно тази форма, вече Σέρμων, е била схваната като лично име на ὁ τοῦ Σιρμίου κρατῶν ἀδελφὸς τοῦ Νεστόγγου и вмъкната в основния текст⁶³. Днес това предположение на българския учен може да бъде подкрепено благодарение на критичното издание на Йоан Скилица. Ето как изглежда името на град Сирмиум, предадено в деветте ръкописа: *ACEVN* (Vind. Hist. gr. 35, Coisl. 136, Scorial. T. 9, Vat. gr. 161 и Neap. III. B. 24) – Σιρμείου; *U* (Vind. Hist. gr. 74) – Σειρμείου; *D* (Paris. Suppl. gr. 1158) – Σειρμείου; *B* (Ambr. C. 279) – Συρμίου; *M* (Matr. II) Σερμίου, тоест формата Σερμίу не е чужда на ръкописната традиция на Йоан Скилица⁶⁴.

Нека сега се върнем към началната история на фамилията Нестонг. Според Скилица след завладяването на България от Василий II единствен не се е покорил на ромеите владетелят (управителят) на крепостта Сирмиум. Управителят на Белград Константин Диоген бил този, който сполучил чрез хитрина и измама да се справи с упорития българин. В лична среща на брега на Сава византиецът не се поколебал да убие сремския управител, а след това да убеди вдовицата му да предаде крепостта. Скилица завършва разказа си, като отбелязва, че жената на покойния (името ѝ е неизвестно) била изпратена в Константинопол и омъжена за знатен ромей⁶⁵. Както се вижда, нито дума за Нестонг, който би трябвало да е бил по-добре познат на византийците, тъй като брат му (при това управител на крепостта!) е определен чрез него. Но независимо от това мълчание на единствения ни извор, едва ли трябва да се съмняваме, че Нестонг е споделил съдбата на основната част от българската знат, тоест получил е византийска титла, може би служба, и се е влял в редовете на византийската аристокрация, ставайки родоначалник на византийската фамилия Нестонг.

Общият брой на познатите членове на фамилията Нестонг между началото на XI и края на XIV в. е 20 (№ 410–429). Фамилията е в разцвет през XIII в. – както по брой на лица, живяли през това столетие (11), така и по техните позиции сред висшето византийско общество. На първо място трябва да отбележа близките роднински връзки на Нестонговци с двете византийски династии от това време – Ласкаридите и Палеолозите. Например братята Андроник и Исаак Нестонг

(№ 411 и 414) са първи братовчеди (πρωτεξοδέλφοι) на император Йоан III Дука Ватацес, а Георги Нестонг (№ 413) е зет на Теодор II Ласкарис. Михаил Нестонг (№ 419) и На Нестонгиса (№ 429) са племенници на Михаил VIII Палеолог; Алексий Дука Нестонг (№ 412) е ἐξοδελφος на същия василевс, а Константин Дука Нестонг (№ 418) е θεῖος на Андроник II Палеолог.

Членовете на фамилията Нестонг са имали следните позиции във византийската рангова таблица: патриций, магистър, ἐπι τῆς βασιλικῆς τροπέζης, протосеваст, паракимомен на печата, примикирий, ἐπι τοῦ στρατοῦ, велик стериарх, велик папиас, стратег, кефалия⁶⁶.

Редица обстоятелства, които остават неизвестни за нас (може би установяването на близки връзки с Палеолозите?), са позволили на Нестонговци да запазят по-дълго време позициите си сред висшата византийска аристокрация. Нещо повече, тяхното присъствие сред върховете на византийското общество сякаш е продължение на ролята, играна от Владиславовичите, за които видяхме, че изчезват през XII в. или най-късно едновременно с падането на Комнините.

Третата и последна византийска фамилия от български произход, появила се във Византия след 1018 г., е Гуделис (Γουδέλης, Γουδέλιος)⁶⁷. За разлика от предшествашите я две фамилии, на Владиславовичите и на Нестонговците, българският корен на Гуделис се установява значително по-трудно. И все пак учени като Г. Шлюмберже, В. Н. Златарски, А. П. Каждан⁶⁸ без колебание приеха, че родоначалникът на фамилията е българин и произхожда от средата на онази българска знат, която веднага след падането на България се вляла във византийската аристокрация благодарение на политиката на Василий II. Наистина свидетелствата са косвени, но те в никакъв случай не бива да се пренебрегват. Йоан Скилица съобщава за заговор срещу Константин VIII (около 1026 г.), организиран от група българи – Богдан, Глава, Роман Куркуа (той бил женен за българка – неизвестна по име дъщеря на Иван Владислав!). Сред тях е бил и Гуделис (№ 302). Десетина години по-късно, в 1034 г., отново един Гуделис (№ 304) заедно с още двама българи – Баян (Боян – Βοϊάνος) и Проват (Προβατῶς) – били заподозрени, че са съмишленици на Константин Даласин. По нареждане на новия василевс Михаил IV Пафлагонец те били лишени от имуществата си, които веднага след това били предадени на втория императорски брат Константин⁶⁹. Това присъствие на двамата Гуделис в българска среда би могло да се обясни с техния български произход.

Общият брой на членовете на фамилията Гуделис е 34. От това число трябва да бъдат приспаднати шестима души: № 300 – Анна Гуделина Асенина Палеологина, която принадлежи към Асеновата фамилия (вж. № 70) и № 304^a, 304^b, 312, 314 и 320. При това положение фамилията – така, както я познаваме – наброява 28 души. Наистина родословните връзки между тях се губят, трудно се улавят, но това едва ли е изключение. Интересно е да се отбележи, че от известните 28 души 27 са мъже и има само една жена – Теодула Палеологина Гуделина (№ 301), съпруга на Никола Гуделис (№ 321). Историята на фамилията – макар и с големи празнини – може да се проследи в продължение на повече от 4 столетия. Първият представител на фамилията (по-правилно нейният родоначалник) е засвидетелстван около 1026 г., а последният – Никола Гуделис (№ 323) – чак в 1453 г. Но историята на фамилията не свършва тук. Гуделис са сред участниците в гръцкото въстание от 1821–1828 г.⁷⁰

Географията на фамилията Гуделис – ако мога така да се изразя – също буди интерес. Срещаме Гуделис в Константинопол, Мала Азия, Тракия, Тесалия, островите Кос, Патмос, Лемнос, Кефалония. Те са военни, висши държавни служители,

земевладелци, писатели, монаси, дори търговци. Специално отбелязване заслужават Василий Цикандил Гуделис, внук на император Никифор III Вотаниат, женен за Евдокия, дъщеря на Теодора Комнина и Константин Ангел, тоест внучка на Алексей I Комнин и братовчедка на Мануил I Комнин, севаст и пансеваст (№ 330); Льв Гуделис (№ 316), кореспондент на Евстатий Солунски; Теодосий Гуделис (№ 324), автор на Похвално слово за Св. Христодул (основател на патмоския манастир „Св. Йоан Богослов“) и на Житие на Леонтий, патриарх на Йерусалим; Димитър Гуделис (№ 310), ἑξάδελφος на Йоан V Палеолог и θεῖος на Мануил II Палеолог, μεσάζων; Георги Гуделис (№ 309), също μεσάζων; Никола Гуделис (№ 323), посланик в Москва, участник в събора във Флоренция (1438–1439), един от изявените защитници на Константинопол през тежките дни на пролетта на 1453 г.

3. БЪЛГАРСКИ ПРИНЦЕСИ ВЪВ ВИЗАНТИЯ

Традиционното отношение на империята към брачната политика на византийския царстващ дом през ранната епоха е добре известно. За да не утежнявам ненужно изложението, тук ще припомня само писаното от Константин VII Багренородни. Представяйки утвърдилата се от векове византийска практика по този изключително важен династически, външнополитически и преди всичко идеологически проблем, той не се колебае да заяви, че са невъзможни каквито и да било брачни връзки между представители на ромейския императорски двор и чужди владетелски фамилии – нито византийският василевс може да вземе за съпруга дъщерята на чужд владетел, нито пък обратното – той да даде собствената си дъщеря за съпруга на чужденец. Тази забрана, въведена още от Константин Велики, може да бъде нарушена само по отношение на франките, тъй като сам Константин произхождал от тези земи; двустранните бракове са сключвани и могат да се сключват „заради старинната слава на техните [на франките] земи и благородството на родовете им“. Всяко друго престъпване на старото правило трябва да бъде анатемосвано. Излагайки своето схващане, Константин Багренородни е принуден да даде обяснение на едно изключение, което е твърде близко до неговото време: на брака на Мария (внучка на Роман I Лакапин) с българския цар Петър. Ето и неговото обяснение: Роман I Лакапин е прост, неграмотен, не познава ромейските обичаи; той самият не е от знатен произход и постъпката му може да бъде оправдана с това, че българите са християнски народ. Най-сетне той е дал за съпруга на българския цар внучката си, дъщеря на третия василевс, а не на самодържеца⁷¹.

Нека сега се обърнем към фактите, които ни интересуват тук. Първият проект за българо-византийски брачен съюз датира от времето на цар Симеон. Известие за това намерение на българския цар – един пасаж от хрониката на мелхитския патриарх на Александрия Евтихий (или Саад ибн Батрик) (933–940)⁷² – е тълкувано неколкократно. Независимо от спорните моменти в него, от някои неточности, истината прозира: става дума за споразумение между българския владетел и константинополското регентство, сключено през август 913 г., за брак между неизвестна по име негова дъщеря и малолетния Константин VII Багренородни (тъкмо този, който след тридесетина години остро ще възрази срещу подобни брачни съюзи!)⁷³. Това споразумение съвсем не е случайно; напротив, то е наложено от българския цар в момент, когато той се е чувствал по-силен от могъщата империя, и е част от неговия план за изместване на Византия от

първенстващото място в универса. За съжаление намеренията на Симеон били осуетени⁷⁴.

Вторият опит за сродяване на българска и византийска царстваща фамилия чрез брак на български принцеси с ромейски престолонаследници също останал в сферата на споразуменията. В разгара на българо-руския конфликт (968 г.)⁷⁵ Никифор II Фока видял заплахата от страна на Светослав и решил да се споразумее с българите. За целта той проводил в Преслав пратеничество, съставено от патриций Никифор Еротик⁷⁶ и епископа на Евхаита Филотей⁷⁷ „и поискал девойки от царския род, за да ги омъжи за синовете на самодържеца Роман, та чрез това сродяване да се укрепи неразривно разбирателството и приятелството между ромеите и мизите. Мизите с радост посрещнали пратеничеството, качили на коли девойки от царска кръв (мизийските жени имат обичай да пътуват в коли) и ги изпратили на василевса Никифор...“⁷⁸ Намеренията на Никифор II Фока са ясни, но средствата за тяхното осъществяване будят учудване. За разлика от предходния случай сега Византия прави брачно предложение и за съпрузи на българските княгини са определени не други, а малолетните наследници на ромейския престол Василий (Василий II, 976–1025) и Константин (Константин VIII, 1025–1028), синове на Роман II. Как може да се обясни това нарушение на традиционния дворцов протокол? Само с политическите планове на василевса? Едва ли. Положението на Византия в никакъв случай не е било така тежко, за да се прибегва до подобно отклонение от традицията, и то само десетина години след като тя е била фиксирана от Константин VIII Багренородни. Обясненията, или по-точно оправданията, като че ли прозират в текста на Лъв Дякон. Първо, мизите (българите) били единоверци на ромеите и изповядвали християнската вяра без каквито и да било отклонения. По-важен е обаче другият аргумент: принцесите били от *царски род* („...Παρθένους τοῦ βασιλικοῦ γένους...“), от *царска кръв* („...κόρας ἐξ αἵματος τοῦ βασιλικοῦ...“). Това вече не било малко. След като Византия била принудена да отстъпи титлата василевс (или цар) на Симеон (913 г.)⁷⁹ и да я потвърди при възшествието на неговия син Петър, сродяването между двете династии ставало сравнително по-лесно. Лъв Дякон не споменава чии дъщери са били двете български принцеси, но едва ли трябва да има съмнение, че техен баща е бил българският цар Петър⁸⁰. Какво е станало с този брачен проект? Знае се със сигурност, че двете принцеси са пристигнали в Константинопол – тяхното присъствие във византийската столица е засвидетелствано в нощта на убийството на Никифор II Фока (10 срещу 11. XII. 969 г.). Промяната във Византия вероятно е довела и до промяна на решението за българо-византийски брачен съюз. Йоан I Цимисхий е имал други намерения спрямо България и вероятно се е отказал от идеята да жени престолонаследниците за български принцеси. При това положение остава още един въпрос: каква е била по-нататъшната съдба на двете български девойки – дали са били върнати в Преслав, или са били задържани в Константинопол? В светлината на българо-византийските отношения при Йоан Цимисхий първата възможност ми се вижда нелогична. По-оправдано ще бъде, ако се допусне, че те съзнателно са били оставени във византийската столица и впоследствие са били омъжени за знатни ромеи.

Реалното и трайно присъствие на български принцеси във Византия датира от XIII–XIV в. То може да се обясни сравнително лесно – империята вече отдавна е изоставила строгата ранносредновековна практика: договарянето на брачни съюзи вече е част от оживената дипломатическа дейност, а принцеси и принцове от всички балкански страни служат за залог в междудържавните отношения.

Четири са българските царски дъщери, които са омъжени във Византия: Мария, дъщеря на цар Иван II Асен от първия му брак с Анна (монахиня Анисия), омъжена за деспот Мануил Ангел, брат на епирския владетел и солунски император Теодор Ангел Дука Комнин (№ 11); Елена, също дъщеря на цар Иван II Асен от втория му брак с унгарската принцеса Анна (Мария), съпруга на император Теодор II Ласкарис (№ 10); Анна Тертер, дъщеря на Георги I Тертер и Мария (сестра на Йоан III Асен), след като получила развод от сръбския крал Стефан Урош II Милутин, била омъжена повторно за деспот Димитър (Михаил) Дука (№ 448); Мария или Кера[ца] Мария, дъщеря на Иван Александър, съпруга на Андроник IV Палеолог (№ 399).

4. АТОН – СРЕДИЩЕ НА БЪЛГАРИ

Един от най-интересните проблеми, свързани с темата, на която е посветена тази книга, е проникването, настаняването и присъствието (постоянно или временно) на българи в големите манахески центрове на Византия. Цялостното и възможно най-пълното изследване на този проблем е в пряка зависимост от обстоятелството проучване на ръкописните богатства, съхранявани във всеки от тези центрове. А това никак не е лесно. Причините са добре известни и едва ли е необходимо да ги припомням. Но един опит, въпреки че бъдещите търсения биха могли да коригират част от резултатите, изложени по-долу, трябва да бъде сторен. Преди да пристъпя към разглеждането на проблема, необходимо е да направя една уговорка – не от предпазливост, а заради ограниченията, налагани от самата тема. В анкетата не са включени онези манастирски общности, които твърде рано са останали извън територията на империята. Това са преди всичко Йерусалим и синайският манастир „Св. Екатерина“. Разбира се, би могло да се възрази, че този белег е до голяма степен формален (Йерусалим и „Св. Екатерина“ през цялото средновековие са важни центрове на византийското и цялото православно монашество), но в случая е необходим. Все пак, за да бъде попълнена картината на диаспората на българското средновековно монашество, ще си позволя няколко думи. При сегашната бедна информация, с която разполагаме, *terminus ante quem* за присъствието на българи в Йерусалим е описанието на Светите места от Йоан Вюрцбургски (1165 г.)⁸¹. Столетие по-късно българската царица Мария проводила специален пратеник при йерусалимския патриарх⁸², а някои пътеписи и описания на Светите места свидетелстват за постоянния интерес на българите към Йерусалим⁸³. Не са повече и сведенията за българското монашество в синайския манастир „Св. Екатерина“. Като оставим настрана наличието на български ръкописи в библиотеката на манастира (особено някои от най-прочутите глаголически книги)⁸⁴, които не могат да бъдат категорично (или поне точно датирано) доказателство за съществуването на българска монашеска колония⁸⁵, притежаваме едно-единствено известие за възможността български монаси да посещават „Св. Екатерина“ (XIII в.)⁸⁶.

Малоазийските манахески центрове също не предлагат по-богата информация по въпроса. Няма сведения – поне на мене не са ми познати – за български монаси в Латрос (Латмос) и Галезиос⁸⁷, а единственият монах от български произход⁸⁸, подвизавал се из многобройните манастири на Олимп (Витиния)⁸⁹, е св. Йоаникий от „рода на Воиладите“, тоест Воила (вж. № 198).

Едва ли е необходимо да обосновавам подробно, че Света гора Атонска е основният център, в който трябва да се търси и се открива българско монашеско присъствие. Обяснението на този безспорен факт не е трудно. То се крие в изключителното място на Света гора в духовния живот на православната общност, в нейния добре изразен интернационален характер, в местоположението ѝ, в огромното ръкописно книжовно богатство, съхранило следите от пребиваването и дейността на хилядите монаси от различни народности.

Географската близост на България до Атон – през X в., когато става окончателното изграждане на по-голямата част от тамошните манастири, българската държавна граница е преминавала само на двадесетина километра северно от Солун – обуславя и ранното проникване на български монаси. Но първите българи, установили се в Света гора, едва ли са дошли от пределите на българската държава. Вероятността те да са били измежду българите, които са живеели на територията на Византия, е много по-голяма. А такива не са липсвали. Изворите, разгледани в първата глава на книгата, показват безспорното присъствие на големи групи българи на Халкидическия полуостров през втората половина на X – първата половина на XI в. Нещо повече, основната част от тях е била съсредоточена в Иерисо и неговите околности, тоест в самото преддверие на Света гора. Без съмнение тази етническа картина е създавала улеснения за притока на българи в атонските манастири. Това, разбира се, в никакъв случай не означава, че в Света гора не са прониквали и български монаси, дошли от други области на Византия. Но все пак може да се твърди, че поне през X в. преобладаващото мнозинство български монаси е произхождало от Солунската област.

Когато вървим по следите на българското монашество в Атон⁹⁰, редно е още през ранната епоха (X–XI в.) да ги потърсим из всички светогорски манастири. За съжаление съществуващата документация не предлага почти никаква задоволителна информация. От друга страна, изучаването на този важен въпрос не може да не насочи интересите ни към българския манастир Зограф. И така, кога е създаден Зограф? Да се отговори категорично на този въпрос съвсем не е лесно. Трудността идва преди всичко от оскъдността и противоречивостта на изворите. По традиция българската историопис отнася основаването на Зографската обител към самото начало на десетото столетие⁹¹. Кой и какви са доказателствата в подкрепа на това почти единодушно становище? На първо място е известната „Сводна грамота“, съхранявана в архива на манастира⁹². Макар че българските учени са почти единодушни, когато характеризират този интересен „документ“ – фалшификат от XVI–XVII⁹³ или XVII–XVIII в.⁹⁴, – те не се съмняват в достоверността на съдържащите се в него данни (разбира се, при наличието на известни деформации в хронологията и споменатите личности), приемат почти безрезервно посочената там година (919) и не възразяват срещу ролята на Мойсей, Арон и Селина (Самуил?) при изграждането на Зограф⁹⁵. Сведенията на „Сводната грамота“ обикновено се подкрепят с някои пасажи от известния „Разказ (или „Мъчение“) за Зографските мъченици“⁹⁶, които внушават, че манастирът е обвързан с царете Симеон (893–927) и Петър (927–970). За съжаление и в двата извора рефлектира легендарна традиция, която нито може да бъде проверена, нито пък подкрепена с документи.

Като сериозно доказателство при определянето на сигурен *terminus ante quem* за съществуването на Зографския манастир най-често се привежда „Типикът за Света гора“, издаден от император Йоан Цимисхий през 972 г. Сред представителите на монашеското братство, подписали този важен документ, е и някой си

Георγιος ο Ζογραφος⁹⁷, приеман от мнозина изследвачи за игумен на Зографския манастир⁹⁸. Изказаните напоследък съмнения разколебаха това схващане⁹⁹. И наистина, ако въпросният Георги е бил игумен на манастира, неговият подпис би трябвало да гласи: Георγιος ο του Ζογραφου или поне Георγιος μοναχος και ηγουμενος, какъвто е случаят с останалите 47 игумени, подписали типика¹⁰⁰. Все пак Д. Папахрисанту, която се усъмни в личността и преди всичко в позициите на Георги Зограф, допусна, че около него се е събрала група монаси, която създава манастира „ту Зографу“ (по професията на първооснователя), посветен на „Св. Георги“¹⁰¹. Въпросът е: кога?

Доскоро за най-сигурен аргумент за съществуването на Зографския манастир се приемаше подписът на йеромонах Макарий, игумен на Зограф, върху един документ от 980 г. Подписът гласи: „**макарне єроманахъ: нгүменъ зүграфскы: за нстннж подъпнсхъ**“¹⁰². Внимателното изучаване на документа показва, че нещата са по-сложни, отколкото изглеждат на пръв поглед. На първо място трябва да се отбележи, че документът не е запазен в оригинал, а в две копия. Подписът на Макарий стои под една добавка (според П. Льомерл *post scriptum*), която е нанесена на отделен отрязък, залепен към копие В¹⁰³. Тази добавка бе анализирана обстойно от Й. Иванов, който бе най-изявеният защитник на идеята, че подписът на Макарий е съвременен на самия документ, тоест от 980 г. (или малко по-късно). Какви бяха неговите аргументи? Според известния български учен палеографията на този кратък текст не е характерна за късната епоха (XIV–XV в.); за по-ранна дата говорят: употребата на глаголическата буква **ѡ** (= т) в думата **нстннж**, употребата на **ъ** и **ы**, наличието на архаични разделителни знаци (двоеточие)¹⁰⁴. За съжаление наблюденията на Й. Иванов не отидоха по-далеч от подписа на Макарий. А не по-малко внимание заслужава текстът на добавката. Той е твърде важен. Първи П. Льомерл възрази, че споменатият Гавриил, игумен на Кутлумуш, може да се отнесе към края на X в., тъй като манастирът е създаден около 1169 г.¹⁰⁵ След него Н. Икономидис доказа, че споменатият в добавката иконом Доситей е засвидетелстван в 1311 г.¹⁰⁶ Ако продължим този анализ, ще се види, че „**ὁ τιμιώτατος καθ'ηγουμένοσ τῆσ μονῆσ τῶν Νεακύτων κύριοσ Γερμανόσ**“¹⁰⁷ е засвидетелстван между 1312 и 1314 г.¹⁰⁸, че манастирът Τροχάλασ се споменава за първи път в 1198 г.¹⁰⁹ и т. н. При това положение изводът може да бъде само един: Макарий е бил игумен на Зограф не в 980 г., а в 1311–1312 г.; следователно документ № 1 от Зографския архив не би могъл да е свидетелство за съществуването на Зограф в края на X в. Това заключение обаче би било прибързано, тъй като текстът на самия документ (а не добавката!) свидетелства, че в 980 г. манастирът вече е бил основан¹¹⁰. Така че *terminus post quem* за възникването на Зографската обител е 972 г., а *terminus ante quem* – 980 г.

Остава да се реши вторият въпрос: откога Зограф е български манастир? И тук се натъкваме на две противоречиви становища. Българската историографска традиция, опираща се на „Сводната грамота“ и „Разказа за зографските мъченици“, приема без колебание, че манастирът е бил в ръцете на български монаси още от възникването си¹¹¹. Обратна позиция застъпва Д. Папахрисанту, която наблегна на факта, че липсват данни през X и XI в. манастирът да е бил български и че не се знае кога е бил отстъпен на български монаси¹¹². Наистина преки посочвания липсват. При това положение остава само една възможност: да се търси *terminus ante quem* или *terminus post quem*. Данните, с които разполагам поне засега, показват, че интересът на българските владетели към Зограф (без легендарните известия!) датира от времето на цар Иван II Асен (1218–1241), най-вероятно от 1230 г.¹¹³, а първото споменаване (според известните

досега зографски документи)¹¹⁴ на Зограф като „σεβασμῖα βασιλικῆ μονῆ... τοῦ Ζωγράφου καὶ τῶν Βουλαγάρων ἐπονομαζομένη...“ се отнася към 1286 г.¹¹⁵ Тези две дати (1230, 1286 г.) естествено не могат да бъдат сигурен *terminus ante quem*, тъй като Зограф вероятно е преминал в ръцете на български монаси значително по-рано. Подобно твърдение се подкрепя от подписа на старобългарски на игумена на манастира Симеон върху един документ от „Св. Пантелеймон“, датиращ от 1169 г. (вж. № 443). Но въпросът за точната дата остава открит до намирането на нови и сигурни доказателства.

Естествено е, когато проследяваме проникването и присъствието на българи в Света гора, да излезем извън рамките на Зографския манастир, който остава по-важният, но не и единствен „български“ център в Атон. Откъслечните данни, с които разполагам, показват, че покровителството на българските владетели е надхвърляло Зограф¹¹⁶ и е облагодетелствало Ватопед, Ивирон, Великата Лавра, Протатон, Кутлумуш¹¹⁷. Но по-интересни и, разбира се, по-важни в случая са онези свидетелства, които недвусмислено сочат господство на български монаси над някои светогорски манастири. Тези манастири са два – Кутлумуш и Ксенофон. И ако изворите за Ксенофон са сравнително по-късни и говорят преди всичко за преобладаващ брой на български монаси (края на XV?–XVI в.)¹¹⁸, то случаят с Кутлумуш е по-различен и заслужава по-голямо внимание. Първият документ – той е и *terminus ante quem* за превръщането на Кутлумуш в български манастир – е един акт на патриарх Йоаким от 1501 г. С него константинополският патриарх разрешава на монасите, дошли от чужда земя („...οἱ παρόντες μοναχοὶ ἐξ ἄλλοδαμῆς ἤϊς παραγενόμενοι...“), заели Кутлумуш, да овладеят и някогашната собственост на Алипу¹¹⁹. Вторият документ пък е *terminus ante quem* за възстановяване на гръцката власт над манастира и датира от 1541 г. С този акт патриарх Йеремиа заявява, че Кутлумуш принадлежи на гръцките монаси, а не на българите, които са го довели до разруха¹²⁰. Очевидно тези две отправни точки са крайно недостатъчни, за да се изгради по-пълна представа за българския период от историята на Кутлумуш, и позволяват доста свободни мнения. Например Ив. Дуйчев, без да се аргументира, писа, че бъдещият патриарх Йосиф II (1416–1439) (вж. № 371) е пребивавал в Кутлумуш по времето, когато манастирът е бил в български ръце¹²¹, тоест преди 1393 г., когато Йосиф е станал митрополит на Ефес. Подобно твърдение, разбира се, е невероятно, „прескача“ документацията, запазена в Кутлумуш (док. № 40–47) и не държи сметка за историята на манастира, възстановена от П. Льомерл. При липсата на повече извори и необходимата предпазливост спрямо произволни хипотези сякаш най-приемливо остава мнението на П. Льомерл – Кутлумуш е бил в ръцете на български монаси между 1450–1475 и 1508 г.¹²²

Безспорно най-важната страна от темата: „Българите в Света гора“ – поне в този случай – е просопографската. Българското присъствие в Атон може да се проследи от две гледни точки: в Зограф и в останалите манастири (също обособено); българи, които пребивават в тамошните манастири постоянно (или поне сведенията са такива), и българи, които само временно се намират там. Разглеждайки Зограф, ще бъде напълно естествено, ако започна изброяването с игумените на манастира. Веднага трябва да отбележа, че не разполагаме с конкретни данни за тяхната народностна принадлежност. Единственото указание, което може да ни насочи, са подписите на игумените в запазения документален материал¹²³. Би било да се възрази, разбира се, че и то не е достатъчно, но все пак наличието и на гръцки подписи¹²⁴ говори за известно разграничаване. При това положение игумените на Зограф от български произход са 12: Симеон (1169–

№ 443), Макарий (1311–№ 398), Аврам (1316–1317 – № 1), Йоан (1322–№ 367^a), Макарий (1347–№ 398^a), Йоасаф (1363–№ 369), Даниил (1370–№ 334^a), Дионисий (1399–№ 336), Василий (1430–№ 147), Нифон (1471–№ 434), Митрофан (1483 – № 404^a) и Онуфрий (1496– № 436). Към тях може би трябва да се добави и Тома (№ 448^a), поставен начело на списъка на 22-мата зографски мъченици, загинали през 1275 г. От другите лица в българския манастир трябва да бъдат отделени и двама зографски „старци“ – Гелазий и Ефрем (между 1494–1496 – № 251 и 343^a), подписали някои документи на кирилица, за разлика от „старците“ Йосиф (1472 г.)¹²⁵, Мисаил (Μισαήλ – 1481–1493–1494)¹²⁶ и Онуфрий (1496 г.)¹²⁷, подписали се на гръцки.

От българските монаси и книжовници, живели и работили в Зограф, са известни следните: 22-мата зографски мъченици – споменатият вече игумен Тома(?), Варсунуфий, Кирил, Михей, Симеон, Иларион, Яков, Мартиниан, Козма, Йов, Киприан, Сава, втори Яков, Сергей, Мина, Йосиф, Йоаникий, Павел, Антоний, Евтимий, Доментиан, както и еклезиарх Партений, загинал няколко дни по-късно от събратята си¹²⁸. Към тях ще добавя бившия български архиепископ Василий (№ 146), Добриан (№ 337), дяк Радомир (№ 438), Драган (№ 340), Закхей Философ Загорянин (№ 344), Гавриил (№ 249), Серапион (№ 442) и Козма Зографски (№ 389).

Великата Лавра „Св. Атанасий“ заема първото място сред останалите атонски манастири по броя на пребиваващите там българи. Това са Йоан Кукузел (№ 393), йеромонах Гавриил (№ 250), старец Йоан (№ 368), йеромонах Методий (№ 400), старец Йосиф (№ 370) и Генадий (№ 252). Сред хилендарската общност може да бъде отбелязан, поне засега, само един български монах – Герасим Българин (№ 253).

От временно пребиваващите в Света гора атонски българи са познати: бъдещият патриарх Йоаким (преди 1234–1235 г.)¹²⁹, бъдещият патриарх Теодосий II¹³⁰, Ромил Видински¹³¹, бъдещият патриарх Евтимий¹³², Киприан (митрополит на Киев и цяла Русия)¹³³, Ефрем (сръбски патриарх между 1375–1379, 1389–1390 г.)¹³⁴ и Григорий Цамблак¹³⁵. Към тях може би трябва да се прибави и богомилът Кирил Босота, съден и прогонен от Атон в 1344 г.¹³⁶

5. БЪЛГАРИ, ЧИЕТО ПРОНИКВАНЕ ВЪВ ВИЗАНТИЯ Е НЕЯСНО

На пръв поглед обособяването на подобна пъстра по състав група българи, живеещи във Византия, би могло да възбуди някои възражения. И това би било напълно оправдано. За съжаление по чисто технически съображения подобно групиране е необходимо, тъй като друга възможност за тематична подредба почти не съществува. Един поглед би бил достатъчен, за да се установи, че при повечето българи, включени в тази група, не може да се отговори на нито един от основните въпроси, а именно: дали съответните лица са родени във Византия (тоест са потомци на преселници в по-ранна епоха) или са имигранти; ако са такива, то откога са в империята, по какви причини са напуснали България, къде точно са се заселили и т.н. Наистина, в тази група българи биха могли да се разграничат някои, чието проникване е по-ясно – рожба на първоначална ранна инфилтрация (№ 392 Кубер, № 397 Мавър, може би № 123 Боян и № 455 Хумир?), военнопленници (№ 450 Хранислав) или произхождащи от някогашни български земи, които впоследствие трайно са били приобщени към Византия, като Прилеп (№ 2 Григорий Акиндин), Сяр (№ 377 Калист) и др.¹³⁷ Но независимо от това и те са разгледани тук.

Общият брой на тези българи е 37. По хронология те покриват твърде голям период – от VII (№ 392 Кубер и № 397 Мавър) до XV в. (№ 371 патриарх Йосиф [1416–1439] и № 447 Теоктист [† 1477]). Географската характеристика също е широка – те живеят и действат както в столицата Константинопол, така и в Солун, в балканските и малоазийските провинции на Византия. По социална позиция те са доста различни – както по произход (№ 392 Кубер – брат на хан Аспарух, и № 396 „Лъжеивайло“ или „Лъжелахана“), така и по по-сетнешното си положение в империята (висши функционери и обикновени люде, патриарси, митрополити и прости монаси).

Тъй като всичките 37 души присъстват в просопографския каталог (№ 2, 4, 6, 8, 121–124, 133, 134^a, 143, 144, 215, 227, 239, 245, 335, 363, 367, 371, 376, 377, 390, 392, 394, 396, 397, 404, 437, 447, 449, 450, 454, 455–458), тук ще отбележа само най-изявените, най-интересните между тях. Това са Кубер (№ 392), направил опит да създаде българска държава в Солунската област, Мавър (№ 397) – първи помощник на Кубер в този опит, Георги Цула (№ 457), стратег на Херсон, Василий (№ 227), турмарх на българите в източната половина на Халкидическия полуостров, Никола Мито (№ 404), протосеваст на българите и управител на Мосинопол в 1294 г., „Лъжеивайло“ или „Лъжелахана“ (№ 396), Йоан Жировоск (№ 449), Григорий Акиндин (№ 2) – една от най-изявените фигури в исихастските спорове във Византия, патриарх Йосиф (1416–1439) (№ 371).

Сред тази група българи безспорно най-голям интерес предизвикват двете фамилии, чиито истории могат да бъдат проследени в продължение на столетия. Първата е фамилията Воила (τῶν Βοϊλαδῶν¹³⁸, Βοΐλας¹³⁹, Βοΐλας¹⁴⁰, Βόηλας¹⁴¹, τοῦ Βοηλα¹⁴², Βοΐλας¹⁴³)¹⁴⁴.

Категорични сведения за българския произход на фамилията липсват, но формата на самото име и евентуалната му етимология (първобълг. βοΐλας – βόηλας)¹⁴⁵ позволяват това да се допусне¹⁴⁶. Общият брой на лицата, познати под името Воила (най-разпространена форма: Βοΐλας), е 20 (№ 185–202), като към тях трябва да бъде прибавен и Атанас Воилатас (Ἀθανάσιος ὁ Βοϊλάτας – № 203). В 13 случая (№ 192–202 + 193а и 200а) Воила е фамилно име (тази констатация се отнася и до Воилатас); в останалите 7 може да се допусне, че то е лично име, но това може да се твърди със сигурност само в 4 случая – № 186, 187, 189, 191 (и четирите лица са парици и не принадлежат към фамилията). При останалите 3 случая (№ 185, 188, 190) това е съмнително. Интересна е половата характеристика – измежду познатите 21 души няма нито една жена! Затова пък социалният състав е твърде пъстър: 4 парици (№ 186, 187, 189, 191), 3 обикновени земевладелци (№ 188, 194 и 200а), един търговец-финансист (собственик на бюро за размяна на валута) (№ 190), 4 духовници (№ 185, 192, 193а и 198), един копист (№ 195), един с неизвестно положение (№ 196) и 6 аристократи и висши функционери (№ 193, 197, 199–202).

Географията на „фамилията“ е твърде широка. Воила живеят в Константинопол, Мала Азия, Македония, Пелопонес, о. Лемнос. Хронологическите наблюдения дават интересни резултати. Лица с името Воила се срещат в два основни периода: VIII–XI в. – 8 (№ 193, 196–202) и XIII–XV в. – 12 (№ 185–192, 193а, 194, 195, 200а). В първата група преобладават аристократите и висшите функционери, а във втората – по-нископоставените люде и париците. Данни за роднински връзки между отделните лица липсват. Единствено за Йоаникий (№ 198) е казано, че произхожда от „γένους τῶν Βοϊλαδῶν“, а за Роман (№ 202) съществува известно указание, че е роднина на Евстатий (№ 197). При това положение може да се допусне, че към фамилията Воила принадлежат: Йоаникий

(№ 198 – първият познат член на фамилията?), Константин (№ 199), Варда (№ 193), Константин (№ 200), Петронас (№ 201), Евстатий (№ 197), Роман (№ 202) и може би Воила Евнух (№ 196) и Василий Воила (№ 193а). Следователно историята на фамилията може да бъде ограничена между края на VIII и края на XI в., а нейният разцвет е в X–XI в., когато живеят и най-изявените ѝ представители. През XIII–XV в. познатите лица с фамилия (или лично име) Воила (без парците, които нямат нищо общо с фамилията) са или далечни потомци, загубили позициите на своите предшественици, или пък едноименници.

Втората фамилия, която трябва да бъде отбелязана тук, е играла много по-голяма социална и политическа роля от Воила. Това е фамилията Глава (Γλαβῆς)¹⁴⁷. Данните за българския произход на Глава или поне за първооснователя на фамилията са несигурни. Единственото указание, което би могло да ни насочи към известна народностна характеристика, е самото име. Още византийските автори са забелязали неговия негръцки произход¹⁴⁸. Струва ми се, че най-голяма е вероятността Γλαβῆς да възхожда към старобългарската форма **глава**¹⁴⁹. Какво друго би могло да се прибави към това не особено сигурно доказателство? Първият засвидетелстван в изворите Глава – Василий (№ 269) – е произхождал „ἐκ τῆς Ἀδριανουπόλεως ἰλλούστριοι“ и в 998–999 г., страхувайки се да не бъде заподозрян във връзки с българите, избягал при Самуил¹⁵⁰. Това указание на Скилица, колкото и да е неясно, все пак позволява да се допусне, че Василий Глава е разчитал на някаква народностна близост и тъкмо заради това е потърсил убежище при българите. Пак Скилица съобщава още един факт, който при тази оскъдица на изворовите данни не бива да се пропуска: N. Глава (№ 255) е взел участие в „българския“ заговор срещу Константин VIII заедно с Богдан (№ 132) и Гуделис (№ 302), както и Роман Куркуа (женен за българка?)¹⁵¹. Мисля, че тези данни, макар и недостатъчни за окончателно решение, ми дават основание да се присъединя към онези учени, които приемат българския произход на Глава¹⁵².

Общият брой на лицата, познати под името Глава или Главена (Γλάβαινα) при жените, е 49. От тях 39 са мъже и 10 – жени. В 33 случая то е фамилно име, тъй като съответното лице (и от двата пола) притежава собствено име. В 16 случая (13+3) изворите дават само Γλαβῆς или Γλάβαινα. Като изключим № 263, който е парик и при него Глава би могло да е собствено име, за останалите 15 също можем да приемем, че Глава (Главена) е фамилно име. Основанията за подобно предположение са две: обичайната практика в изворите да се пропуска собственото име на лицето, за което става дума, и което е по-важно, Глава е засвидетелствано като фамилно име още в 998–999 г. (вж. № 269 – Василий Глава), а Главена през XI–XII в. (вж. № 296 – Мария Главена).

Социалният състав на тези 49 лица е твърде пъстр. Сред 39-те мъже са: аристократи, висши функционери, едри земевладелци – 23; духовни лица (сред тях двама митрополити на Солун) – 7; по-дребни служители – 3; кописти – 3; 2 с неясно социално положение (№ 266 и 277) и един парик (№ 263). Като най-изявени сред тях могат да бъдат отбелязани: протостраторът Михаил Дука Тарханийот Глава (№ 285), митрополитът на Солун Исидор Глава (№ 275), N. Глава, генерален съдия и логотет (№ 262).

Сред 10-те жени има две групи Главена – по рождение и *par alliance*, тоест чрез брак. Заслужава отбелязване Мария Главена (XI–XII в.), монахиня и *харистикариса*, позната само от един печат.

По хронология Глава и Главена се разпределят така: X в. – 1 (№ 269); XI в. – 4 (№ 254, 255, 2756, 286); XI–XII в. – 1 (№ 296); XII – 1 (№ 270); XIII – 6 (№ 256,

276, 287, 288, 293, 298); XIII–XIV – 1(№ 285); XIV в. – 31; XV в. – 4. Историята на фамилията може да се проследи най-добре през XIII–XV в., а нейният разцвет се ограничава през втората половина на XIII – първата половина на XIV в. Глава или Главена са засвидетелствани в Константинопол (най-много), Солун, Адрианопол, Мала Азия, Тракия, Македония, Тесалия, о. Кос.

От познатите 49 души трябва да се отдели парикът Глава (№ 263), засвидетелстван в 1348 г. За останалите 48 може да се приеме, макар и условно, че принадлежат към една фамилия. За съжаление изворите позволяват да се установят само откъслечни връзки между отделни лица (предимно на границата между XIII и XIV в.) и изграждането на цялостна стема е невъзможно.

6. БЪЛГАРИ, ПРЕБИВАВАЛИ ВРЕМЕННО ВЪВ ВИЗАНТИЯ

Включването в книгата на българи, които по една или друга причина и в различно време са пребивавали временно във Византийската империя, е може би неравносложно на всички останали случаи, разгледани вече, но не противоречи на основния ми замисъл. А той е: възможно най-пълна представа за българското присъствие във Византия. Макар и временно, повечето от тези българи са участвали активно в живота на империята, някои от тях са оставили трайни дири в нейната история и по този начин оправдават мястото си в моето изследване. Още повече че те съвсем не са много на брой, страниците, които ще им бъдат посветени, няма да утежнят изложението и ще допълнят общата картина.

Сравнително малкият брой на тези българи, разнообразните причини, довели ги в империята, и различният статут, който те са имали там, създават пъстрота, трудно поддаваща се на тематична обособеност. И все пак биха могли да се отделят официални пратеници, пленници, зложници, духовни лица и по такъв начин да се създаде по-ясна представа за тази група българи. Хронологически тя се разпределя в два периода: IX–XI в. и XII (самия край) – XIV в. Един поглед върху географията на временното българско присъствие във Византия подсказва, че предимство, както би трябвало да се очаква, има Константинопол¹⁵³.

Кратките си бележки ще започна с тази група българи, пребивавали временно във Византия, която се формира от официални представители на българската държава, посещавали по един или друг повод Константинопол. Тук няма да бъдат разгледани онези българи, които са идвали във византийската столица с определени дипломатически мисии (преди всичко водене на мирни преговори)¹⁵⁴, а само онези български поданици, за които в изворите се използва обичайната формулировка „φίλοι ἀπὸ Βουλγαρίας“. Първото подобно известие датира откъм средата на IX в. и е свързано с епизод от живота на бъдещия василевс Василий I. Византийските автори съобщават, че на едно угощение, организирано от Антигон, син на кесаря Варда, присъствали и намиращите се в Константинопол „приятели от България“ („ἀπὸ Βουλγαρίας φίλους ..., „Βούλγαροι... φίλοι“) ¹⁵⁵, които противопоставили на Василий един български атлет. Текстът на Продължителя на Теофан свидетелства за българи, които „*както обикновено се намирили...*[в Константинопол]“, докато въпросната фраза на Йоан Скилица внушава, че тези българи *случайно* са били там (в столицата или на вечерята?). Независимо от тези малки разногласия обикновено се приема, че в случая става дума за български пратеници, споменати и в Трактата на Филотея¹⁵⁶. И наистина въпросният текст е богат на подобни сведения. За българи в Константинопол или по-точно за „приятели от България“ (φίλοι ἀπὸ Βουλγαρίας) в него се говори

13 пъти¹⁵⁷. Първото споменаване е най-общо и с него се определя мястото на българските пратеници на императорските банкети (след патрициите)¹⁵⁸; 4 пъти става дума за българи, канени на приеми по случай коледните празници¹⁵⁹ и 8 пъти във връзка с угощенията по повод Великден и последвалите празнични дни¹⁶⁰. Внимателният анализ на тези пасажи показва изключителното място на „приятелите от България“ при всички императорски приеми и едва ли не постоянното им присъствие във византийската столица по повод официални празненства¹⁶¹.

Групата на българските пленници (отделни личности, а не големи войнишки маси) се състои от няколко души. Това са сестрата на кан Борис, попаднала във византийски плен при неизвестни обстоятелства и разменена впоследствие с монаха Теодор Куфара¹⁶², българският цар Борис II и брат му Роман (между 971 и 976 г.)¹⁶³, съпругата на цар Иван II Асен Елена (монахиня Евгения), попаднала по неизвестни пътища в ръцете на Исаак II Ангел¹⁶⁴. Не повече са и заложниците, които българската държава е била принудена да дава в някои случаи – Борис и Роман (изпратени в Константинопол към 969 г. – върнали се в Преслав след смъртта на баща им цар Петър на 30. I. 970 г.)¹⁶⁵, Калоян (около 1188–1189 г., когато заменил пленената Елена)¹⁶⁶ и синът на цар Георги I Тертер Теодор Светослав, който прекарал около 5 години (1279–1284) в Никея¹⁶⁷.

Значително по-многобройна е групата на българските духовници, посещавали Византия и живели известно време там. На първо място трябва да бъдат споменати онези българи, които към 873–875 г. били изпратени при прочутия монах исихаст Арсений¹⁶⁸. Към 1362–1363 (?) г. в Константинопол, в манастира „Свети Мамант“¹⁶⁹, пребивавал Теодосий Търновски, който завършил живота си във византийската столица¹⁷⁰. От учениците му, които го придружавали, трябва да се спомене бъдещият търновски патриарх Евтимий¹⁷¹. Голяма група български монаси са прекарвали различно време в Света гора, но тъй като те вече бяха споменати¹⁷², няма да се спирам повече на този въпрос.

В група „разни“ могат да бъдат събрани останалите българи, за които има сведения, че са прекарвали известно време във Византия. Това са бъдещият цар Симеон, получил своето образование (около 878–880 и 885–886 г.) в Константинопол¹⁷³, двете неизвестни по име дъщери на цар Петър (?), които били сгодени за Василий II и Константин VIII и около 969 г. се намирали във византийската столица¹⁷⁴. Последният в този кратък списък е Добротица. През 1346 г., тоест към края на гражданската война в империята, предизвикана от узурпацията на Йоан Кантакузин, Анна Савойска се обърнала за помощ към Балик, господар на част от североизточните български земи. Балик изпратил във Византия 1000 отбрани войници начело с братята си Добротица и Теодор. Добротица бил оженен за дъщерята на великия дук Апокавк и назначен за стратег на ромейските войски. В сражението край Селиврия Добротица претърпял пълно поражение, завърнал се в Константинопол и останал там с жена си¹⁷⁵. Малко покъсно го намираме укрепил се в Мидия, откъдето опустошавал околностите. Около 1348 г. той не могъл да устои на съвместния поход на Йоан VI Кантакузин и Йоан V Палеолог, подчинил се на централната власт и бил „причислен към познатните ромеи“¹⁷⁶. За неговото завръщане в България разполагаме само с един твърде късен *terminus ante quem* – 1360 г.¹⁷⁷

ADDENDA

А. ВИЗАНТИЙСКИ ФАМИЛИИ С НЕСИГУРЕН БЪЛГАРСКИ ПРОИЗХОД

Тук бих искал да насоча вниманието към някои византийски фамилии, върху чийто произход тежат неясноти или най-малко би могло да се спори. Основанията за включването на подобни фамилии в книга, посветена на българите във Византия, са твърде слаби. Трябва да призная, че в повечето случаи става дума за *славянски* произход, и то на фамилното име, а не на самата фамилия като социална категория. Но тъй като хронологическите и пространствените параметри позволяват те да бъдат сближени преди всичко с България и българите, ще им отделя няколко страници.

Ще започна бележките си с фамилията *Радин* (Ῥαδηνός, Ῥαδίνος), позната във Византия между X и XV в.¹⁷⁸ Отправна точка в споровете за произхода на фамилията е едно кратко известие на Симеон Магистър: „καὶ Ῥαδηνός ἄλλο Ῥάδης κόμης τοῦ τῶν ἀνατολικῶν θεματός“¹⁷⁹. Този произход на името бе възприет буквално от К. Амантос¹⁸⁰. За разлика от гръцкия историк В. Лоран наблегна на етимологията на името: „L'appel à la joie serait inattendu si l'on ne savait que dans l'arabe et les langues slaves, le mot souche *Rad – Radhy* (= Ῥαδηνός) veut-dire: heureux, content, joyeux.“¹⁸¹ Разбира се, възможният славянски произход на името все още не решава въпроса за българската принадлежност на фамилията, тъй като сигурни доказателства не съществуват. Наистина българското средновековие познава достатъчно имена, за които може да се приеме, че възхождат към *радинъ* – *Радиния* (Ῥαδηνία), *Радо*, *Радил*, *Радослав* и т. н. Но в същото време то се среща и на територии, които са твърде далеч от България – *Радинъ* (Сърбия)¹⁸², *Radynus* (*Radinis*, *Radenus*) (Далмация)¹⁸³. През XIII в. то е толкова популярно, че се използва за илюстрация (чрез графически схеми) на забраната на бракове при кръвно родство до седма степен¹⁸⁴. При това положение въпросът остава открит. Приложеният по-долу списък на лицата, известни с фамилното име *Радин*, съдържа 38 души. Разбира се, той не е изчерпателен и бъдещите проучвания биха могли да го допълнят. Но за моите цели той е напълно удовлетворителен.

1. *Йоан Радин* (са. 917 – са. 921/22), византийски пратеник в Багдад, сетне командващ византийската флота в операциите срещу Лъв Триполит¹⁸⁵.

2. *Теодор Радин* (около 1020 г.), протоспатарий и κριτής ἐπὶ τοῦ ἱπλοδρόμου¹⁸⁶.

3. *Михаил Радин* (около 1029 г.), първо синкел, после митрополит на Евхаита¹⁸⁷.

4. *Теодор Радин* (първата половина на XI в.), антипат, патриций, императорски протоспатарий и друнгарий на флота¹⁸⁸.

5. *Йоан Радин* (първата половина на XI в.) протоспатарий и ἐπὶ τοῦ εἰδικοῦ¹⁸⁹.

6. *Анна Радина* (terminus ante quem: 1078 г.)¹⁹⁰.

7. *Ν. Радин*, брат на Анна Р. (№ 6)¹⁹¹.

8. *Михаил Радин* (втората половина на XI в.). Ученик и приятел на Михаил Псел. Магистър, вестарх и логотет на стратиотика¹⁹².

9. *Ν. Радин*, син на Михаил Р. (№ 8)¹⁹³.

10. *Χριστοφορ Радин*, брат на Михаил Р. (№ 8)¹⁹⁴.

11. *Ν. Радин* (около 1081 г.), епарх на Константинопол¹⁹⁵.

12. *Йоан Радин* (1088 г.). Проедър и ἐπὶ τῆς βασιλικῆς σακελλῆς¹⁹⁶.

13. *N. Радин* (XI в.). Магистър и симпонос¹⁹⁷.
14. *Йоан Радин* (XI–XII в.?). Познат само по един печат, чиято легенда гласи: *Σφραγὶς Ἰωάννου τοῦ Ῥαδηνοῦ*¹⁹⁸.
15. *Константин Радин* (втората половина на XI в.), протопроедър¹⁹⁹.
16. *Константин Радин* (XI–XII в.). Известен от печат с легенда: „Σφραγὶς Ῥαδηνοῦ γραμματέων Κωνσταντίνου“²⁰⁰.
17. *Йоан Радин* (втората половина на XII в.). Кореспондент на Йоан Цецес²⁰¹.
18. *Георги Радин* (втората половина на XII в.). Приятел на Теодор Продром²⁰².
- 18а. *Ирина Радина* (XII в.), севастица²⁰³.
19. *Константин Радин* (са. 1199 – са. 1204). Севаст и епарх на Константинопол²⁰⁴.
20. *Анна Радина* (края на XII в.?). Съпруга на Теодор Лимниотис, ктитор на църквата „Св. Анаргири“ („Св. св. Козма и Дамян“) в Кастория²⁰⁵.
21. *Константин Радин* (1286 г.)²⁰⁶.
22. *Зоя Радина* (XIII в.?). Протопроедриса²⁰⁷.
23. *Йоан Радин* (1304 г.)²⁰⁸.
24. *Никола Радин* (края на XIII–XIV в.). Ученик на Теодор Иртакинос, преподавал в Константинопол поезия и риторика²⁰⁹.
25. *N. Радин* (са. 1300 – са. 1321). Прониар в темата Солун²¹⁰.
26. *Йоан Радин* (1312 г.). Земевладелец в катепаникия Аѳрос (Лонгос)²¹¹.
27. *Теодор Радин* (1315 г.). Свещеник от крепостта Никитиат (нелокализирана), лишен от сан заради проявено неуважение към василевсите (Андроник II и Михаил IX)²¹².
28. *Михаил Радин* (1337 г.)²¹³.
29. *N. Радин* (1338 г.). Земевладелец в областта на Иерисо²¹⁴.
30. *Никола Радин* (1357 г.). Свещеник в Константинопол²¹⁵.
31. *Михаил Радин* (1360 г.). „Michali Radino de Enio“, заемодател (заедно с Маноли Малагамба) на двама генуезци²¹⁶.
32. *Калист Радин* (1391 г.). Книжовник (?), преписвач в Трапезунд²¹⁷.
33. *Никола Радин* (втората половина на XIV в.). Свещеник²¹⁸.
34. *N. Радин*, син на № 33²¹⁹.
35. *Стефан Дука Радин*. Подписал редица документи между 1415 и 1421 г.²²⁰
36. *Йоан Радин* (са. 1415 – са. 1425). Подписал някои документи заедно със Стефан Дука Радин; участник в пратеничество на Солун във Венеция²²¹.
37. *Филип Радин* (1500 г.)²²².

Другата голяма византийска фамилия, на която трябва да се спра, е Врана (Βραωνῆς)²²³. И при нея, както и при фамилията Радин, спорните моменти са два: произход на името и произход на самата фамилия. Името Βραωνῆς твърде отдавна е обект на внимание. Преобладава мнението, че то произхожда от славянската дума **вранъ** (черен, μέλας, niger)²²⁴, намерила широко разпространение в топонимията²²⁵. На територията на съвременна България най-популярният пример е Варна (старинната форма без метатеза)²²⁶. При това положението става още по-нагънато на гръцкия учен Ф. Кукулес, че Βραωνῆς произхожда от латинската дума „brandeum“ (търговец или производител на килими)²²⁷ остава изолирано и неприемливо. Славянският произход на името позволява на немалко учени да приемат и славянския произход на самата фамилия²²⁸.

Врана е фамилно име още при първия засвидетелстван представител на фамилията (вж. по-долу № 1). Между XI и XV в. са познати 42-ма души с фамилното име Врана (към тях може би трябва да се добави и Йоан Комнин Дука

24. *Мария Вранина* († 22.XII.1329 г.). Съпруга на № 23²⁵².
25. *Георги Врана*. Един от византийските представители, подписал договор с Венеция през 1332 г.²⁵³
26. *Н. Врана* (около 1340 г.). Кореспондент на Григорий Акиндин²⁵⁴.
27. *Гавриил Врана* (около 1345 г.). Йеромонах, протосингел, архимандрит. Пребивавал в манастира Месопотаму в Епир²⁵⁵.
28. *Теодор Врана*. Свещеник в Константинопол (1357 г.)²⁵⁶.
29. *Йоан Врана*. Свещеник в Константинопол (1357 г.)²⁵⁷.
30. *Йоан Врана*. Свещеник в Константинопол (1357 г.)²⁵⁸.
31. *Стефан Врана*. Свещеник в Константинопол (1357 г.)²⁵⁹.
32. *Филип Врана*. Свещеник в Константинопол (1357 г.)²⁶⁰.
33. *Мануил Врана*. Свещеник в Константинопол (1360 г.)²⁶¹.
34. *Алексий Врана*. Посланик в Арагон и Авиньон (1400–1401 г.)²⁶².
35. *Никола Врана* (около 1400 г.)²⁶³.
36. *Н. Врана* Комнин (починал към 1400 г.)²⁶⁴.
37. *Н. Врана* (февруари 1401 г.)²⁶⁵.
38. *Исидор Врана* (началото на XV в.), монах²⁶⁶.
39. *Игнатий Врана* (1432 г.)²⁶⁷.
40. *Йоан Врана* (1446 г.)²⁶⁸.
41. *Н. Врана* (около 1450 г.). Лекар в Константинопол²⁶⁹.
42. *Н. παλῆς Βρανῆς* (починал преди 1445–1447 г.). Свещеник в Константинопол²⁷⁰.

Към тези две големи византийски фамилии трябва да се добавят още две, които са значително по-малки, а ролята им във Византийската империя е твърде ограничена. Първата е Веривой или Беривой (*Βεριβόης*)²⁷¹. Като свидетелство за славянския произход на фамилията (?) обикновено се привежда името *Βεριβόης*, което според Ив. Дуйчев възхожда към славянското словосъчетание **БРАТН** (вЪРАТН) + **ВОН** = „сражаваш се войн“²⁷². Само в един случай съществува известно указание за етническата принадлежност. Това е Веривой Влаха²⁷³. Докато някои учени са склонни да приемат „влах“ като прозвище, насочващо към социална принадлежност на съответното лице²⁷⁴, други приемат, че в случая това е указание за етническа принадлежност, тоест Веривой е „влах със славянско име“²⁷⁵. Очевидно в този случай въпросът не може да бъде решен окончателно и задоволително.

В изворите не съществуват никакви данни, които биха могли да ни подсказват, че имаме работа с една фамилия. При първите двама Веривой е лично име, а при другите трима може да се схване като фамилно. Но и при тях липсват сведения за роднински отношения. При това положение по-точно би било да се говори за група лица с еднакво име (лично или фамилно), отколкото за една фамилия. Тук мога да посоча следните лица, които принадлежат към тази група: *Веривой*, стратег на Хиос, който през 1027 г. заедно със стратега Георги Теодорокан отблъснал нападение на арабска флота срещу Кикладските острови²⁷⁶; *Веривой* „Влаха“, участник във въстанието от 1066 г.²⁷⁷; *Мануил Веривой*, кореспондент на Михаил Хониат²⁷⁸; *Никифор Веривой*²⁷⁹ и *Теодор Веривой*, протоспатарий, протопроедър и стратег²⁸⁰.

Втората фамилия, на която ще се спра съвсем накратко, е Проват (*Προβατῆς*)²⁸¹. Данните за нейния произход са съвсем оскъдни; дори, за да бъде точен, трябва да отбележа, че липсват. В специализираната литература съществуват мнения като „възможен славянски произход“, „възможно от български произход“, но те не се подкрепят от аргументи²⁸². Наистина, в България е

съществувало селище Προβατῶς (Проват)²⁸³, но самото име е от гръцки произход. Близките връзки на един Προβατῶς с Гуделис и Байян (Боян) – безспорно българи, и тримата съмишленици на Константин Даласин²⁸⁴, едва ли биха могли да подсказат със сигурност неговия етнически произход.

И при Проват, както и при Веривой, липсват указания за съществуването на роднински отношения и наличието на една фамилия. Познати са ми следните лица с името или фамилията Προβατῶς: *Проват* (1034 г.), съмишленик (?) на Гуделис и Баян (Боян)²⁸⁵; *Георги Проват*, посланик в Сицилия, преговарял с емира на Палермо Ахмед ал-Акал (1035 г.), след това командвал войскава част срещу Стефан Воислав (1040 г.)²⁸⁶; *Проват* (1072 г.)²⁸⁷; *Проват* (края на XII в.)²⁸⁸; *Теодор Проват* (1192 г.)²⁸⁹; *Проват* (преди 1200 г.), живял на о. Самос²⁹⁰; *Проват* (1321 г. или преди това), дребен земевладелец в Македония²⁹¹; *Проват* (1322/23–1325), дребен собственик в Хермелия²⁹² и други²⁹³.

Б. BYZANCE APRÈS BYZANCE

Включването, макар и на съвсем кратък текст, посветен на българи (или на византийци от български произход), живеещи на някогашни територии на Византия след 1453 г., надхвърля хронологическите граници на книгата. Но намерението ми да представя възможно най-пълна картина на българската διὰσπορά в империята оправдава подобно нарушение, дори, бих казал, налага го. И двата случая, за които ще стане дума, са или пряко следствие от предната епоха (Асеневици – Assani), или пък XV в. е времето, когато започват да се издвигат, а бившите земи на Византия са тяхната естествена среда. И в двата случая има възможност да се проследят определени процеси, наченали далеч по-рано, да се набележи историята на някои фамилии, която трагичните събития от 1453–1460 г. не прекъсват, а само изменят.

а) Асеневици (Assani) на о. Кефалония

Кефалонийските Асеневици²⁹⁴ са рожба на малко необичайна симбиоза: здраво пазят далечния спомен за своя български царски произход; в същото време се гордеят, че са издънка на високопоставена византийска фамилия, играла голяма роля в съдбините на късната империя. Принудени да емигрират, те стават венециански граждани (до 1797 г.), получават образованието си в италиански университети, говорят гръцки и италиански, публикуват книги на двата езика. Тяхно поле за действие са Османската империя и Молдавското княжество. Стават поданици на гръцката държава след 1864 г.

Едва ли има съмнение, че кефалонийските Assani са потомци на българо-византийската фамилия (Ἀσένι, Ἀσόνης). Всичко говори в полза на това твърдение: старинността на фамилията, здравите семейни спомени, историческата традиция, най-сетне фамилният герб, който категорично насочва към царски произход: върху щит с почти квадратна форма са изобразени два изправени на задните си лапи лъва; предните им лапи са опрени на ваза с амфоровидна форма, в която има цветя. Щитът е увенчан с владетелска корона.

Точната година на тяхното заселване на о. Кефалония е неизвестна. Сякаш най-логично е да се приеме, че те са се настанили там след 1479 г. (опожаряването и обезлюдяването на острова от турците) или веднага след 1500 г., когато венецианците наложили трайно своето господство над Кефалония. Сигурно е,

че между 1521 и 1547 г. Асеновци вече били сред обитателите на острова, тъй като по това време подарили на жителите на Кастело Сан Жиорджио (тогавашната столица на Кефалония) земя, на която по-късно били построени манастирът и църквата „Св. Франческо“. Между 1593 и 1604 г. Асеновци били вписани в Златната книга на кефалонийската аристокрация.

Не по-лесно би могло да се отговори на въпроса, откъде са дошли те? Трудно е да се предпочете Константинопол или Морея. Може би няма да сгреша, ако приема, че представители на фамилията са намерили временно убежище в някои от венецианските владения в Пелопонес (Навлион, Корон, Модон) или на някои от егейските острови, незасегнати от турското нашествие (Крит?), и едва по-късно са се отправили към Кефалония.

Първият представител на фамилията Assani на о. Кефалония, за когото има сигурни данни, е Джиовани Асани (1600–1670). Той би могъл да се разглежда като родоначалник на фамилията, чиито потомци и днес живеят на о. Кефалония (99 души до края на XIX в.)²⁹⁵. Неговите правнуци Грегорио, Стелио, Матео и Герасимо Асани положили основата на четирите клона на фамилията, познати до наши дни. Представителите на фамилията Асани са играли забележителна роля в политическия, обществения, религиозния и културния живот на Кефалония. Специално отбелязване заслужават д-р Спиридон Асани (1756–1836) и неговият син Джиовани Асани (1784–1850).

б) Фамилията Булгари (Bulgari) на о. Керкира (Корфу)

Остров Керкира (или Корфу) е най-северният и най-значителният от седемте йонийски острова. Попаднал най-рано под венецианско господство (1386 г.), той и останалите шест острова остават под властта на републиката на Св. Марко до 1797 г., когато се завладяват от французите. Френското господство продължава само две години, до 1799 г. Тогава то е заменено от руско-турска окупация, също краткотрайна. В 1801 г. Тилзитският мир им осигурява независимост и регламентира създаването на т. нар. „Седемостровна република“ или Държавата на обединените йонийски острови. До 1807 г. републиката се намира под протектората на Русия и Турция; между 1807 и 1815 г. – на Франция, а след 1815 – на Англия. В 1864 г. Йонийските острови са предадени на Гърция²⁹⁶.

Фамилията Булгари (Bulgari)²⁹⁷ – една от най-забележителните фамилии на Керкира – споделя съдбините на седемте острова. Или, ако трябва да я сравня с Асеновци (Assani) от Кефалония, би могло да се каже, че и тя е рожба на тази странна източносредиземноморска симбиоза. Но за разлика от Асани, началната история на фамилията Булгари е обгърната от легенди. А това сериозно затруднява изясняването на двата най-важни въпроса: произход и хронология на заселването на първите Булгари на Керкира. Ще се опитам да разгледам накратко конкретните данни, с които разполагам.

Според генеалогическото дърво на фамилията тя произхожда от легендарния Елеазар, „принц български“²⁹⁸. Според Е. Рангабе „българският княжески произход“ на фамилията Булгари се подкрепя от Марк Антонио Булгари, който „assure aussi, dans une note manuscrite sur ses ancêtres, écrite vers le milieu du 17e siècle et préservée dans la famille, qu’ils sont d’origine bulgare“²⁹⁹. За съжаление за тази „ръкописна бележка“ повече не се говори.

По-обширна и по-положителна информация дължим на по-малкия брат на Марк Антонио, Николо Булгари (1634–1684?), който през 1669 г. публикува една книга, посветена на патрона на Керкира Св. Спиридон Чудотворец³⁰⁰. На нейните

страници авторът отбелязва: „La famiglia Bulgari di Corfu discendente per quello il nome stesso risuona, da Bulgaria, o Valgaria, ch'è l'inferiore Misia degli'Antichi, provincia d'Europa...“³⁰¹

Тази семейна традиция, която действително почива на книжовни паметници, съхранявани във фамилията, както ще видим по-долу, рефлектира до известна степен в съвременните изследвания. Казвам до известна степен, тъй като основната част от специалистите се задоволяват да представят ранната история на фамилията Булгари само с най-едри щрихи, като наблягат преди всичко на идеята, че нейните първи представители са се установили в Епир и едва по-късно са се прехвърлили на Керкира³⁰². Значителна крачка напред бе направена от гръцкия учен Сп. Теотокис. Той обяви съществуването на един ръкопис от XVIII в., копие от по-стар текст, съставен първоначално на италиански и след това преведен на гръцки. Ръкописът, както заявява самият той, е бил негова собственост („μεταξὺ τῶν ἐγγράφων μου...“)³⁰³. Става дума за завещание на Стефан Булгари – „ἐκ βουλγάρων“ („de Bulgari“), съставено около началото на XVI в. при нотариуса на Керкира Менетос Мамоналис, наречен Γκλαβῆς, със свидетели Янис Туркос и Никола Скиеванос, наречен Вари. Този текст е копиран на 10.VIII.1589 г. от Дон Артемио Булгари. Завещанието е част (или обратното, в него е вмъкната част от хроника) от една хроника, в която се разказва историята на българите от времето, когато те са напуснали бреговете на Волга (?) и са се настанили на Балканите. Завещанието е подписано от „Στέφανος Ἐλεάζαρος ἐκ Βουλγάρων“³⁰⁴.

Стойността на подобна „История на българите“ едва ли може да бъде оспорена³⁰⁵. За съжаление Сп. Теотокис се е интересувал преди всичко от историята на фамилията Булгари и тъкмо поради това е резюмирал само онези места от „хрониката“, които се отнасят към XIV–XV в. и представят действията на роднините, на предшествениците на Стефан Елеазар „от българите“. Без да се спирам подробно на тези части от хрониката (така, както са предадени от Сп. Теотокис)³⁰⁶, ще отбележа, че в тях има смесване на събития от българската и сръбската история, хронологически неточности, деформация на „отношенията“ на първите Булгари с морейските деспоти, преди всичко с Тома Палеолог. Независимо от тези недостатъци Сп. Теотокис е склонен на окаже доверие на този текст и приема, че фамилията Булгари наистина има български царски произход (като доказателство гръцкият учен привежда и фамилният герб)³⁰⁷. Аз мисля, че в основни линии мнението на Сп. Теотокис може да бъде прието и да се твърди, че родоначалникът на керкирските Булгари е неизвестен български благородник, който по време на турските нашествия е намерил убежище във Византия, а след падането на Константинопол (1453 г.) и окончателното овладяване на Морея (1460 г.) неговите потомци са се прехвърлили на Керкира.

Както вече посочих, родословната таблица на фамилията Булгари, съставена от Е. Рангабе, започва с легендарния Елеазар (засвидетелстван в „хрониката на Сп. Теотокис“). Следващите две поколения, пак според Е. Рангабе, са засвидетелствани по документален път. Но една дата е безспорна: през 1549 г. фамилията Булгари е вписана в Златната книга на благородниците от Керкира (вписването ѝ в „Libro d'Oro dei Veri Titolati di Venezia“ е станало значително по-късно, на 24.IV.1772 г.)³⁰⁸.

Родословната таблица (до края на XIX в.) съдържа 177 имена³⁰⁹. Към тях трябва да бъдат добавени още двадесетина души, членове на „съвременната фамилия“ (до 1925 г.). Тъй като представянето на цялата фамилия далеч надхвърля моята цел, ще се задоволя само с няколко бележки. Това, което бе

казано за фамилията Асани от Кефалония, важи с пълна мяра и при фамилията Булгари. Нейните представители в продължение на столетия са играли активна роля в живота на о. Керкира. Сред тях заслужават внимание петимата Булгари, заемали най-високия църковен пост на острова – велик протопапас (епископ): Дон Артемио (1605–1608)³¹⁰, Дон Кристодуло (Кристофоро) (1715 г.)³¹¹, Дон Кристодуло (Кристофоро) (1675–?)³¹², Дон Спиридон (1715–1748)³¹³, Дон Зуане (брат на Дон Спиридон) (1749–1760)³¹⁴.

Родословната схема на фамилията Булгари отделя особено място на Стаматело Булгари (роден към 1500 г.) който в 1521 г. се оженил за Асимиана Калогерети, получила от своя баща Джорджио (беглец от Константинопол след 1453 г.) като зестра мощите на Св. Спиридон, превърнал се в покровител на Керкира. Светите мощи останали във фамилията Булгари, която винаги излъчвала един енорийски свещеник и била съсобственик на богатата църква „Св. Спиридон“ в Керкира³¹⁵.

Сред останалите членове на фамилията трябва да бъдат отбелязани Стаматело Булгари, член на Великия съвет на острова („Consiglio Maggiore“) и посланик във Венеция през 1651 г.³¹⁶; Стефано Булгари, възпитаник на университета в Падуа, кавалер на ордена на Св. Марко заради проявите му по време на обсадата на Керкира от турците през 1716 г.³¹⁷; Марк Антонио Булгари, който получил графска титла с декрет на дожа на Венеция от 18.IV.1772 г.³¹⁸; граф Николо Булгари (фигурира в „Libro dei Veri Titolati“), полковник, назначен от адмирал Ушаков (15.II.1799 г.) за Върховен Ефор на острова, през 1819 г. е посланик в Русия, след това в Мадрид и през 1827 г. – при новосъздаващата се гръцка държава, умира в Петербург през 1829 г.³¹⁹; граф Марк Антонио Булгари (1787–1820), син на граф Николо, следва баща си и постъпва на руска дипломатическа служба, женен за княгиня от фамилията Нарискини³²⁰; д-р Спиридон Михаил Булгари, президент на Сената на Обединените йонийски острови; получил графска титла на 18.IV.1772 г. и вписан в „Libro dei Veri Titolati“³²¹.

БЕЛЕЖКИ

¹ Д у й ч е в, И. Еще о славяно-болгарских древностях IX-го века. – In: D u j ĉ e v. Slavia Orthodoxa, 89–90; San Teodoro Studita ed i Bulgari. – In: D u j ĉ e v. Medioevo, p. 202, n. 2; А н г е л о в, Д. Въпросът за политическите емигранти в отношенията между Византия и средновековна България. – В: Антична древност и средни века, 10, 1973, 112–123.

² Д е ч е в, Д. Отговорите на папа Николай I по допитванията на българите. С., 1940; ЛИБИ, 3, 65–125; D u j ĉ e v, I. Die Responsa Nicolai I. Papae ad consulta Bulgarorum als Quelle für die bulgarische Geschichte. – In: D u j ĉ e v. Medioevo, I, 125–148; Responsa di papa Nicolo I ai Bulgari neoconvertiti. – In: D u j ĉ e v. Medioevo, III, 143–173.

³ Вж. опит за възстановяване на въпросите у D u j ĉ e v, I. Die Responsa Nicolai I. Papae..., 129–137.

⁴ Д е ч е в, Д. Цит. съч., § XXV; ЛИБИ, 2, 85–86; Д у й ч е в, И. Еще о славяно-болгарских древностях..., с. 89; А н г е л о в, Д. Въпросът за политическите емигранти..., с. 113.

⁵ Д у й ч е в, И. Еще о славяно-болгарских древностях..., с. 90.

⁶ За строга охрана на българските граници съобщава и Ал-Масуди: вж. Г а р к а в и, А. Я. Сказания мусулманских писателей о славянах и русских. СПб., 1870, 126–127.

⁷ T h e o r h a n e s, p. 497.

⁸ Пак там. За договора вж. З л а т а р с к и. История. Т. I. Ч. 1, 178–183; Д у й ч е в, И. Еще о славяно-болгарских древностях..., с. 90; А н г е л о в, Д. Въпросът за политическите емигранти..., 103–104; К у т и к о в, В. Българо-византийският договор от 716 г. – ГСУ ЮФ, 65, 1974, 71–116; История. Т.2, 115–116; Б е ш е в л и е в. Първобългари, с. 77; F i n e. Balkans. I, 74–75.

⁹ T h e o r h a n e s, 497–498.

¹⁰ T h e o r h. C o n t., p. 13.

¹¹ Пак там, 12–13; S c y l i t z e s, p. 12; Z o p a g a s, p. 316.

¹² N i c o l a s I. Patriarch of Constantinople. Letters. Ed. R. J. H. Jenkins et L. G. Westerink. Washington, 1973 (DOT II – CFHB VI), No 3, 16–20; No 4, p. 22, 33; Б о ж и л о в. Цар Симеон, с. 103.

¹³ T h e o p h. C o n t., p. 13.

¹⁴ Пак там.

¹⁵ T h e o p h a n e s, p. 497.

¹⁶ T h e o p h. C o n t., p. 13.

¹⁷ Пак там. с. 13; S c y l i t z e s, p. 12;

¹⁸ T h e o p h a n e s, p. 497.

¹⁹ S a n t., II, 56–58.

²⁰ В. Бешевлиев (Първобългари, 96–100) предпочита формата Τελέριγγυ = Телерюг (печата) вместо Τελέριγγος (Теофан) и схваща „θεοφυλάκτος“ като прилагателно име – „богохраним“, а не като собствено име Теофилакт – идея, която според мен не може да бъде възприета.

²¹ Б о ж и л о в. Асеневи, 20–21.

²² Пак там, с. 21.

²³ Пак там, с. 23.

²⁴ Пак там; II, No 17, с. 309. За Матей Кантакузин вж. подробно N i c o l. Kantakouzenos, No 24, 108–122.

²⁵ Б о ж и л о в. Асеневи, с. 22; тук гл. III, § 3 и просопографски индекс.

²⁶ Б о ж и л о в. Асеневи, с. 22; тук гл. III, § 3 и просопографски индекс.

²⁷ Пак там. Приложение I/7, 426–431, както и тук, гл. II, Addenda, Б. а.

²⁸ Б о ж и л о в. Асеневи, II, No 1, с. 251. За Георги I Тертер вж. З л а т а р с к и. История. Т. 3, 567–568, 570, 572, 575. Ф е р ј а н ч и њ. Деспоти, 144–145; История. Т. 3, 294–301; А н д р е в, Й. Българските ханове и царе VII–XIV. С., 1988, 168–172.

²⁹ P a c h u t e r e s, II, p. 264.

³⁰ Пак там, с. 266.

³¹ Доскоро въз основа на един надпис се приемаше, че бившият български цар е завършил дните си към 1308–1309 г. в Червен. Вж. А н д р е в, Й. Надписите при с. Иваново, Русенско, и последните години от живота на цар Георги Тертер. – Векове, 1975, No 3, 77–84; Българските ханове и царе..., с. 171; История. Т. 3, 300–301. Впоследствие бе доказано, че въпросният надпис датира от 1322–1323 г. и в него се говори за цар Георги II Тертер. Вж. М а р г о с, А. Надписът на Иво Граматик. – Археология, 1981, № 1–2, 36–40; С м я д о в с к и, Ст. Няколко езикови бележки за надписа на Иво Граматик. – Пак там, 41–44.

³² За Крън вж. П о п о в, А. Крепости и укрепителни съоръжения в Крънската средновековна област. С., 1982, 9–28 (цялата по-стара лит.); Г а г о в а, Кр. Тракия през българското средновековие. С., 1995, 184–187.

³³ Брат на Георги I Тертер.

³⁴ За това звание вж. тук гл. III, § 1.

³⁵ Подробно у Г а г о в а, Кр. Цит. съч. Каталог, s.v.

³⁶ O s t r o g o r s k y. Histoire, p. 433.

³⁷ S c y l i t z e s, p. 360.

³⁸ Пак там, с. 357.

³⁹ Длъжността „топарх на вътрешните крепости“ обикновено се свързва с [първо]българската титла ичиргу-боила. Вж. Г ю з е л е в, В. Ичиргу-боилите на Първата българска държава. – ГСУ ФИФ, 65, 1971, с. 171.

⁴⁰ Българският произход на веста Тевдат (Θευδάτης) е съмнителен. Вж. S c h l u m b e r g e r. L'Éprouée. III, p. 18: „...le parent du „vestis“ Theudatès, encore une bulgare certainement...“ По всяка вероятност основание за това свое твърдение френският учен намира във факта, че името на Тевдат е замесено в заговора на българите Богдан, Глава и Гуделис (S c y l i t z e s, p. 372). Вж. подробности при Глава и Гуделис, както и в гл. III, § 2. Същият Тевдат (?) малко по-късно е споменат като патриций: „οἱ τοῦ πατρικίου Θευδάτου ἀνεψιοί...“ (S c y l i t z e s, p. 377, 1–2; S c h l u m b e r g e r. L'Éprouée. III, 101–102).

⁴¹ За [пра]българската титла кавхан – очевидно фамилното име Καυκάνος възхожда към това понятие – вж. Г ю з е л е в, В. Функциите и ролята на кавхана в живота на Първата българска държава (VII–XI в.). – ГСУ ФИФ, 60, 1967, 143–144.

⁴² Българският произход на фамилията Хризиллий не буди съмнение. Според Йоан Скилица един от членовете на фамилията е „ὁ πατρικίος Νικόλαος ὁ Βούλγαρος, ὁ Χρυσήλιος τὸ ἐπώνυμον...“ – безспорно един от двамата анонимни синове на Йоан Хризиллий, удостоени със сан патриций при предаването на Дирахуим (вж. № 451).

⁴³ Според К а ж д а н. Славяне, с. 37: „На границата на XI и XII в. живял Теодор Хризиллий, когото съвременниците смятали за познавач на аритметиката, геометрията и астрономията и който бил данъчен чиновник на Вардара.“ Това твърдение е плод на недоглеждане. На цитираното от Каждан място (PG, t. 126, col. 493B) Теофилакт Охридски, след като многократно ласкае въпросното лице, го нарича и χρυσήλιος, тоест „златно слънце“, което безспорно е прозвище. Фамилията на лицето е

Каматир. Вж. превода на писмото у Митрополит Симеон. Писмата на Теофилакта Охридски, архиепископ български. – Сб БАН, 27, 1931, 173–175. Същата грешка у С h e у n e t. Pouvoir, p. 342, п. 27.

⁴⁴ S c y l i t z e s, p. 359. 22–24.

⁴⁵ Пак там, с. 363.57.

⁴⁶ Пак там, с. 365.91.

⁴⁷ Публикациите, посветени на отделни Иван-Владиславови потомци, са сравнително многобройни, но литературата за фамилията като цяло е оскъдна. Вж. К а ж д а н. Социальный состав, с. 90, 105, 107, 111, 116, 126, 139, 170, 174, 176, 177, 200, 206, 211, 213, 215–217; В о ž и л о в. Les Bulgares, 172–175. Отделни бележки у З л а т а р с к и. История. Т. 2, passim; История. Т. 3.

⁴⁸ S c y l i t z e s, p. 359.2–22; Z o n a r a s, p. 566.6–7.

⁴⁹ S c y l i t z e s, p. 359.26–28; Z o n a r a s, p. 566.9–10.

⁵⁰ S c y l i t z e s, p. 359.46; Z o n a r a s, p. 566.10–11.

⁵¹ S c y l i t z e s, p. 360.50–51.

⁵² M. I t a l i k o s. Lettres et discours. Edités par P. Gautier. Paris, 1972, No 3, p. 98.3; No 15, p. 148.13. Проявеният от П. Готие (пак там, с. 98, бел. 18; с. 148, бел. 9) скептицизъм към това твърдение на Михаил Италик е неоснователен. Вж. Б о ж и л о в. Асеновци. Приложение II/2, с. 455.

⁵³ За Йоан Дука: P o l e m i s. The Doukai, No 13, 34–41.

⁵⁴ Пак там, № 26, 70–74; Β ά ρ ζ ο ς, I, Index, s.v.

⁵⁵ Б о ж и л о в. Асеновци. Приложение II/2, 451–459; L'arbre généalogique de la reine Hélène à Mateiçe. – Etudes historiques, XII, 1984, 7–19.

⁵⁶ За фамилията Нестонг вж. D u C a n g e. Fam. byz., 182; Α ά μ π ρ ο υ, Σл. NE, 9, 1912, p. 413; С о л о в ъ в. Греческие архонты, с. 282; Д у й ч е в. Последний защитник, 27–37; P o l e m i s. The Doukai, p. 150; A h r w e i l e r. Smyrne, p. 173; G a u t i e r, P. Le typikon du Christ Sauveur Pantocrator. – REB, 32, 1974, p. 115, п. 6; L a u r e n t. Corpus V/3, p. 283; A n g o l d. Gouvernement, p. 69; К а ж д а н. Социальный состав, с. 97, 102, 107, 120, 126, 140, 173, 175, 201, 213.

⁵⁷ С о л о в ъ в. Греческие архонты, с. 282, бел. 36; Д у й ч е в. Последний защитник, с. 36.

⁵⁸ Д у й ч е в. Последний защитник; P o l e m i s. The Doukai, p. 150; G a u t i e r, P. Le typikon..., p. 115, п. 6; L a u r e n t. Corpus V/3, p. 283.

⁵⁹ S c y l i t z e s, p. 365.15.

⁶⁰ S c h l u m b e r g e r, G. Mélanges d'archéologie byzantine. 1. Paris, 1895, 1–5: Monnaies d'or d'un chef bulgare au XIe siècle. Sermon gouverneur de Sirmium.

⁶¹ S c h l u m b e r g e r. Sigillographie, 697–698; Д у й ч е в. Последний защитник, 29–31.

⁶² S c h l u m b e r g e r. L'Ерорée. II, 415–418.

⁶³ Д у й ч е в. Последний защитник, 32–33.

⁶⁴ S c y l i t z e s, p. 365.15: apparatus critique. В случая особен интерес представлява S c y l i t z e s M a t r i t e n s i s II, f. 195^r. В легендата към миниатура № 484 (вж. тук част II, гл. V. 2. А. в. № 42) името на града е изписано τὸ Σίρμιον, докато в текста е предпочетена формата Σερμίου.

⁶⁵ S c y l i t z e s, p. 366.28–30.

⁶⁶ Подробно в гл. III, § 3 и в геохронографския каталог.

⁶⁷ Α ά μ π ρ ο υ. Γουδέλης, 211–221; Β α γ ι α κ ά κ ο υ, Δ. В. Βυζαντινά όνόματα και έπωνυμα έκ Μάνης. – Πελοποννησιακά, 3, 1959, 196–197; Σχεδιάσμα περί τών τοπωνυμικών και άνθρωπωνυμικών σπουδών έν 'Ελλάδι 1883–1962. 2. 'Αθηνά, 67, 1963–1964, σ. 199; A h r w e i l e r. Smyrne, p. 170; К а ж д а н. Славяне, 38–39; Социальный состав, с. 38, 94, 107, 110, 117, 127, 140, 173, 175, 181, 201, 207, 213, 217; В о ж и л о в. Les Bulgares, 176–177; PLP, 2, No 4330–4343.

⁶⁸ S c h l u m b e r g e r. L'Ерорée. III, p. 18; З л а т а р с к и. История. Т. 2, с. 34; К а ж д а н. Славяне, 38–39; Социальный состав, с. 140 (макар че проявява колебание).

⁶⁹ S c y l i t z e s, p. 396.26.

⁷⁰ Α ά μ π ρ ο υ. Γουδέλης, σ. 221.

⁷¹ D. A. I., § 13: 70.104 – 76.200.

⁷² Eutychiei patriarchae Alexandrini Annales, PG, XC1, col. 115 I A; Б о ж и л о в. Цар Симеон, 108–109.

⁷³ Вж. бел. 71.

⁷⁴ Б о ж и л о в. Цар Симеон, 108–127.

⁷⁵ З л а т а р с к и. История. Т. 2, ч. 2, 567–600; М у т а ф ч и е в, П. Русско-болгарские отношения при Святославе. – В: М у т а ф ч и е в, П. Избр. произв. Т. 2. С., 1973, 233–256; И с т о р и я. Т. 2, 389–987.

⁷⁶ За фамилията Еротик вж. К а ж д а н. Славяне, 38–39; Социальный состав, 125–126, 161.

⁷⁷ Присъствието на Филотей, митрополит на Евхаития (Ευχαΐτα – Мала Азия; вж. L a u g e n t. Corpus, V/1, p. 585), в това пратеничество буди голям интерес. Независимо че неговата катедра се е намирала твърде далеч от Балканите, след 3 години го виждаме отново натоварен с дипломатическа мисия: той оглавява византийското пратеничество при Светослав (971 г.) (S c y l i t z e s, 310.49–50.)

За него вж. Божилев, И. Печатът на Леон Сарацинопул – стратег на Йоанопол и Доростол. – Ист. пр., 1970, № 5, с. 108, бел. 53.

⁷⁸ L. Diaconus, p. 79, 86.

⁷⁹ Божилев. Цар Симеон, 98–105.

⁸⁰ Едва ли би било оправдано да се допусне, че двете принцеси са били дъщери на някой близък роднина на българския цар. Изследователите са почти единодушни, че те са били дъщери на цар Петър. Вж. Златарски. История. Т. 1, ч. 2, с. 570; Петров, П. Образуване и укрепване на Западната българска държава. Ч. 1. – ГСУ ФИФ, 1960, с. 146, 158, 159, 164; Ostrogorsky. Histoire, p. 317; Fine. Balkans. I, p. 182.

⁸¹ Tobler, T. Descriptiones Terrae Sanctae ex seculo VIII, IX, XII et XV. Lipsiae, 1874, 189–190; Gjuzeliev, V. Das Papsttum und Bulgarien im Mittelalter. – In: Gjuzeliev, V. Forschungen zur Geschichte Bulgariens im Mittelalter. Wien, 1986, II/3, 182–183; Гюрова, Св., Н. Данова. Книга за българските хаджи, с. 7 сл.

⁸² Raschmegeles, I, p. 428.

⁸³ Пътепис на Арсений Солунский: Ангелов, Б. Ст. Пътепис на Арсений Солунски. – В: Ангелов, Б. Ст. Из старата българска, руска и сръбска литература. Т. 2. С., 1967, 239–241 (текст); Книга за българските хаджи, 339–341 (превод: И. Буюклиев), 427–434 (коментар). За Константин Костенечки и неговите интереси към Светите места: вж. Книга за българските хаджи, с. 7.

⁸⁴ Синайски псалтир, Синайски евхологий и др. вж. Тагнанидис, I. The Slavonic Manuscripts discovered in 1975 at St. Catherine's Monastery on Mont Sinai. Thessaloniki, 1988, No 1, 2 (с цялата по-стара лит.), както и № 7, 20, 25, 26, 30, 37. Постен триод № 23 и Цветен триод № 24 – вж. Попов, Г. Новооткрито сведение за преводаческата дейност на български книжовници от Света гора през първата половина на XIV в. – Български език, 1978, № 5, 402–410; за триод „Извода светогорскога“, написан на „вoбгaрcкoгa язyкa“, преписан на Синай от сръбските книжовници йеромонах Яков и Йоаникий, се говори в една приписка от 1374 г. Вж. Стојанов и Ђ. ССЗН, 1, № 144 (с. 47). Тези бележки, разбира се, далеч не изчерпват списъка на българските ръкописи в Синай.

⁸⁵ Тагнанидис, I. Les relations serbes avec le centre hésychaste du Mont Sinai au XIVe siècle. – In: L'art de Thessalonique et des pays balkaniques et les courants spirituels au XIVe siècle. Belgrade, 1987, 137–138.

⁸⁶ Тагнанидис, I. The Slavonic Manuscripts..., No 18 (руски аскетически сборник от XIII в.), p. 147 (приписка на ф. 1^о).

⁸⁷ Подробно описание на тамошните манастири: Јанин. Les églises et les monastères, II, 217–250.

⁸⁸ Оставям настрана въпроса за присъствието на Методий на Олимп, както и сложните проблеми за неговия произход.

⁸⁹ Йоаникий по време на своето подвижничество е пребивавал в редица манастири: Агаврос, Антидион, Валеос, Георгиос, Еристи, Евстатий, Тасиос, Козма, Трихаликс и др. Вж. Јанин. Les églises et les monastères, II, 132–133, 135–136, 140, 141, 148, 150, 153, 164, 188.

⁹⁰ Кочев, М. Българското монашество в Атон. С., 1967. За съжаление книгата, написана от един от добрите български познавачи на Атон, създава откъслечна представа за българското монашество в Света гора. Картината е по-пълна за Възраждането и модерната епоха.

⁹¹ Дујчев. Le Mont Athos, p. 494; Chilandar et Zographou au Moyen âge. – In: Дујчев. Medioevo III, p. 490.

⁹² Грамотата е издавана няколко пъти: Actes de Zographou. Actes slaves, No 5, 169–174; Иванов. БСМ², 540–546; Стоилов, А. Своден хрисовул за историята на Зографския манастир. – В: Сборник В. Н. Златарски. С., 1925, 452–457.

⁹³ Иванов. БСМ², с. 538, 540; Дујчев. Le Mont Athos, p. 493.

⁹⁴ Стоилов, А. Своден хрисовул ..., с. 451, 452.

⁹⁵ Иванов. БСМ², 538–539; Дујчев. Le Mont Athos, p. 494; Chilandar et Zographou..., p. 490.

⁹⁶ Сред загубите, понесени от „латинското“ нападение, в текста се отбелязва и унищожаването на скъпа църковна утвар, подарена на Зограф от българските царе Симеон (893–927) и Петър (927–970). Вж. Иванов. БСМ², с. 439 (текст); СБЛ, 3, с. 83; 4, с. 284 (превод).

⁹⁷ Actes du Prôtaton, No 7, ред 167.

⁹⁸ Иванов. БСМ², с. 534; Дујчев. Le Mont Athos, p. 494.

⁹⁹ Actes du Prôtaton, p. 92.

¹⁰⁰ Типикът е подписан от 57 атонски монаси (Actes du Prôtaton, № 7, ред. 163–175), сред които са 47 игумени на манастира. Преди Георги Зограф има 19 подписа на проти и игумени (ред. 163–167); следват 11 подписа на игумени и 4 на обикновени монаси, след това пах на игумени.

¹⁰¹ Actes du Prôtaton, p. 93.

¹⁰² Actes de Zographou, No 1, p. 3; Иванов. БСМ², с. 529 (копие), с. 533 (текст–разчетен).

¹⁰³ Actes de Zographou, No 1, p. 1; Actes du Prôtaton, p. 92; Actes de Kutlumis, p. 4 (П. Льомерл го нарича post scriptum).

- 104 И в а н о в. БСМ², с. 534.
- 105 Actes de Kutlumus, p. 4.
- 106 За Доситей вж. Actes du Prôtaton, p. 154, п. 412.
- 107 Actes de Zographou, No 1, p.3; И в а н о в. БСМ², с. 529.
- 108 За него: Actes du Prôtaton, p. 154, 157.
- 109 Пак там, с. 91.
- 110 Пак там, с. 93.
- 111 Вж. бел. 91.
- 112 Actes du Prôtaton, p. 93.
- 113 Има всички основания да се допусне, че Иван II Асен е посетил и дарил Зограф наред с някои други манастири на Света гора. Вж. Б о ж и л о в. Асеневици, I, № 7, с. 86, както и тук, бел. 116, 117.
- 114 Новото издание на „Актите на Зограф“, подготвяно от сътрудниците на атонския екип, ръководен от Ж. Льофор, вероятно ще внесе някои поправки в нашите представи за историята на манастира.
- 115 Actes de Zographou, No 10, p. 27, ред. 7, 12. За същата характеристика, но датираща от по-късно време, вж. № 12, 13, 18, 31–33, 36 (между 1290 и 1344 г.), както и 52–54 (без точна дата). Не би могъл да послужи като доказателство и един ватопедски акт, датиращ от 1180, а според друго мнение от 1240 г. (P a r a c h r y s s a n t h o u. Hiërisos, 390–391), в който Хилендар е назван „τῆς τῶν Σέρβων σεβασμίας μονῆς“, а Зограф – „τῆς σεβασμίας μονῆς τοῦ Ζωγράφου“. Вж. Г о ў δ а. "Еγγραφα, п^о 8, с. 214.
- 116 Освен легендарните текстове – „Сводната грамота“ (вж. бел. 92) и т. нар. „Калиманова грамота“ (Actes de Zographou. Actes slaves, No 1, p. 160–162; С т о и л о в, А. Бележки по компиляцията на отдавания хрисовул на Ивана Калимана I, даден на Зографския манастир. – В: Zbornik u slavu Vatroslava Jagića. Berlin, 1907, 81–96; И в а н о в. БСМ², 665–668 – компиляция от XVI–XVIII в.) – за отношението на българските царе към Зограф свидетелстват грамотите, издавани в полза на манастира от цар Иван II Асен (вж. бел. 113) и цар Иван Александър (И л ъ и н с к и й. Грамоты, № 3, с. 21–23). Тук би трябвало да бъдат отбелязани и трите хрисовула, издадени в полза на Зограф от император Андроник II Палеолог по молба на българския цар Михаил III Шишмаи Асен (Actes de Zographou, No 22, 23, 26 – юли 1325, септември 1325 и септември 1327 г.; Б о ж и л о в. Асеневици, I, № 26, с. 112).
- 117 За даренията на Иван II Асен в полза на посочените манастири вж. Б о ж и л о в. Асеневици, I, № 7, 86.
- 118 Actes de Xenophon, p. 24 и цит. в бел. 6 лит. (както и с. 51), която ми остана недостъпна: G e o r g i r e n e s, J. Description of the Present State of Samos, Nicaria, Patmos and Mount Athos. London, 1678; Προσκυνητάριον τοῦ Ἁγίου Ὀρους τοῦ Ἀθῶνος. Ἁγίου Ὀρος, 1984.
- 119 Actes de Kutlumus, No 48, ред 16.
- 120 Пак там, № 54.
- 121 D u j č e v, I. A propos de la biographie de Joseph II patriarche de Constantinople. – In: D u j č e v. Medioevo. I, p. 454.
- 122 Actes de Kutlumus, 301–303; Б о ж и л о в, И. Ист. пр., 1991, № 5, 110–112.
- 123 Б о ж и л о в, И. Основаването на Светата атонска българска обител Зограф. Легенди и факти (под печат).
- 124 На гръцки е подписът на Панкратий, игумен в 1300 г. Вж. Actes de Docheiariou, App. IV, 68.
- 125 Actes de Dionysiou, No 31, ред 22; App. Tableau II, p. 211.
- 126 Пак там, No 34, ред 20; No 36, ред. 26–27; App. Tableau II, p. 211, 212.
- 127 Пак там, No 39, ред 29; App. Tableau II, p. 213.
- 128 И в а н о в. БСМ², с. 439; СБЛ, 3, с. 83; 4, с. 284; Българската литература и книжнина през XIII в. Под ред. на И. Божилов и С. Кожухаров. С., 1987, с. 63.
- 129 К о д о в, Хр. Опис на славянските ръкописи в библиотеката на Българската академия на науките. С., 1969, с. 46; К о ж у х а р о в, Ст. Неизвестен летописен разказ от времето на Иван Асен II. – Литературна мисъл, 1974, № 2, 128–129, 130–133; Х р и с т о в, Хр. Патриарх Йоаким. – Векове, 1975, № 5, 42–48; Б о ж и л о в. Асеневици, I, № 7, с. 82; Д а н ч е в а-В а с и л е в а, А. България и Латинската империя (1204–1261). С., 1985, 135–137; Т а ρ ν α ν ν ῖ δ ο υ, Ἴ. Ἡ διαμόρφωσις τοῦ αὐτοκεφαλοῦ τῆς βουλγαρικῆς ἐκκλησίας (864–1235). Θεσσαλονίκη, 1974, с. 148, 152, 153, 157.
- 130 Пребиваването на патриарх Теодосий II (вж. П о п р у ж е н к о. Синодик, с. 91; Б у р м о в, А. Хронологически бележки за търновските патриарси Теодосий I и Теодосий II. – ИИД, 22–24, 1948, 6–11; Б о ж и л о в. Асеневици, I, № 40, 198–199) в Зографския манастир се установява от една приписка към евангелието, писано от Теотокий Псилица. Вж. Л и х а ч е в, Н. П. Палеографическое значение бумажных водных знаков. I. СПб., 1899, 79–80; И в а н о в. БСМ², с. 235; П а в л о в а, Р. Неизвестен ръкопис с подпис на българския патриарх Теодосий Търновски. – Език и литература, 1975, № 2, 25–38; Три рукописи XIV века с подписью болгарского патриарха Феодосия. – В:

Славистични изследвания, 4, 1978, 127–142; Сырк у. К истории. I, 1, 355; Куев, К. Съдбата на старобългарските ръкописи през вековете. С., 1979 (второ прераб. и доп. изд. С., 1986), 188–190 (245–247); Гюзелев. Училища, с. 71; Кодов, Хр., Брайков, Ст. Кожухаров. Опис на славянските ръкописи в библиотеката на Зографския манастир в Света гора. I. С., 1985, 9–10.

¹³¹ Сырк у, П. А. Монаха Григория житие преподобнаго Ромила. Памятники ДПИ, 136. СПб., 1900; Halkein, F. Un ermite des Balkans au XIVe siècle. La vie grecque inédite de Saint Romylos. – Byz., 31, 1961, 111–147; СБЛ, 4, 468–491 (превод); Dujčev. Medioevo, II, 221–222, 225–226, 607–609; Romano (Romilo, Romolo). – Bibliotheca Sanctorum, 11, 1969, 312–316; Воژیлов. L'hagiographie bulgare, p. 547.

¹³² Бъдещият търновски патриарх Евтимий прекарва сравнително дълго време (между 1363 и 1371 г.) в атонските манастири Великата Лавра „Св. Атанасий“ и Зограф. С пребиваването на Евтимий в Света гора е свързан един твърде интересен епизод: конфликтът с император Йоан V Палеолог и заточването на Евтимий на о. Лемнос. Вж. Kallužniskii. Panegyricus Litteratur, 35–39; Русев, П., Игълъбов, А. Давидов, Г. Данчев. Похвално слово за Евтимий от Григорий Цамблак. С., 1971, 146–162; Сырк у. К истории..., I, 1, 403–411; Попов, Хр. Евтимий последен търновски и трапезицки патриарх. С., 1901, 40–41; Дуйчев. Центры, 112–113; Le Mont Athos, p. 501; Rap. littéraires, p. 90; Турдеану. La littérature bulgare, p. 68; Диеков, П. Личността на Евтимий Търновски. – Старобълг. лит., 7, 1980, 10–11; Гюзелев. Училища, 80–81; Иванова, Кл. Патриарх Евтимий. С., 1986, 40–54.

¹³³ Дуйчев. Центры, с. 125; Rap. littéraires, p. 93; Dagrouzès. Regestes, II, No 2655, 2660, 2665; Θεοχαρίδου, Γ. Ἴ, Οἱ Τζαμπλάκωνες. – Μακεδονικά, 5, 1961–1963, σ. 180; Oboiensky, D. A Late Fourteenth-Century Byzantine Diplomat. – In: Mélanges Ivan Dujčev (Byzance et les slaves. Etudes de civilisation). Paris, 1979, 300–315; Бешин, Л. Митрополит Киприан и Феофан Грек. – ЕВ, 1977, 109–115; Дончев-Панайотова, Н. Киприан. Старобългарски и староруски книжовник. С., 1981, 63–66; Гюзелев. Училища, с. 76; Oboiensky, D. Six Byzantine portraits. Oxford, 1988, 173–200: 5. Cyprian of Kiev and Moscow.

¹³⁴ Според житието, написано от епископ Марко, Ефрем бил роден във времето на българския цар Михаил [III Шишман Асен], гръцкия цар Андроник [II Палеолог] и сръбския крал Милутин [1281–1321], в българските земи. След като прекарва известно време в Хилендар и Зограф, той отива в Сърбия. Сръбски патриарх между 1375–1379, 1389–1390 г. Вж. Трифонов, Ђ. Житије светог патријарха Јефрема од епископа Марка. – Анали Филолошког факултета у Београду, 7, 1967, 67–74; Стојановић. ССЗН, I, № 157 (с. 50); 3, № 5041 (с. 73); Пурковић, М. Српски патријарси среднега века. Дисертација, 1976, 101–115, 123–126; Павловић, Ј. Култови лица код срба и македонаца. (Историско-етнографска расправа). Смедерево, 1965, 126–129; Богдановић, Д. Песничка творенија монаха Јефрема. – Хиландарски сборник, 4, 1978, 109–129; Матеич, Пр. Българският химнописец Ефрем от XIV век. Дело и значение. С., 1982, 30–44.

¹³⁵ Яцимирски, А. И. Григорий Цамблак. СПб., 1904; Турдеану, Е. Grégoire Camblak: Faux arguments d'une biographie. Revue des études slaves, 22, 1946, 46–81; La littérature bulgare, 149–155; Дуйчев. Центры, с. 125; Rap. littéraires, 93–94; Русев, П., А. Давидов. Григорий Цамблак в Румъния и в старата румънска литература. С., 1966, 7–86; Мечев, К. Григорий Цамблак. С., 1969; Търновска книжовна школа. Т. 3. Григорий Цамблак. Живот и творчество. С., 1984.

¹³⁶ Категорични данни за българския произход на Кирил Босота липсват, но това би могло да се допусне. Вж. Ангелов, Д. Богомилството в България. С., 1969, 497–499 (с цит. лит.). За пребиваването на Кирил Босота в Света гора свидетелства един текст, онаслобен „Από τοῦ ἀγιορείτικοῦ ὑράκιματος“, запазен в Cod. Vat. gr. 604, ff. 11^r–12^v. Вж. Rigo, A. L'assemblea generale athonita del 1344 su un gruppo di monaci bogomili. – Cristianesimo nella storia, 5, 1984, 504–506 (506.79–80); „...Κύριλλον τὸν Μπρωσῶτων...“. Копие от тази публикация ми бе доставено от Хр. Димитров, за което му изказвам благодарност.

¹³⁷ До известна степен към тази група могат да бъдат отнесени и българските монаси в Света гора. Вж. предшестващия § 4.

¹³⁸ Vita Ioannicii. – Acta Sanctorum. Novembris, III/1, 1894, col. 337 C.

¹³⁹ D. A. I. § 45: 212.45.

¹⁴⁰ Scullytzes, p. 217. 67; Actes de Lavra, III, No 136, ред. 89–90.

¹⁴¹ Lemerle, P. Le testament d'Eustathios Boilas (avril 1059). – In: Lemerle. Cinq études, p. 29.287.

¹⁴² Пак там, с. 39, ред 4.

¹⁴³ PLP, 2, No 2940.

¹⁴⁴ За фамилията Воила вж. Vguonis. The Will, 263–277; St. Ioannicii the Great (754–848) and the “Slavs” of Bithunia. – Byz., 31, 1961, 245–248; Moravcsik. II, 93–94; Барткян, Р. Завещанието на Евстатий Воила (1059) като важен извор за историята на Армения и Грузия (на армен. ез.). – В: Банбер Матенадарани, 5, с. 397; Каждан. Социальный состав, 49, 108, 121, 124, 154, 173, 175, 198, 201, 213, 217; Lemerle. Cinq études, 13–63; Вожілов. Les Bulgares, p. 180; PLP, 2, No 2933–2941.

¹⁴⁵ За Βοιλάς вж. Бешевлиев, В. Първобългарски надписи. С., 1979, 60–65.

- ¹⁴⁶ V r u o n i s, Sp. St. Ioannicii..., p. 247; К а ж д а н. Социальный состав, с. 201; L e m e r l e. Cinq études, p. 53.
- ¹⁴⁷ За фамилията Глава вж. P o l e m i s. The Doukai, p. 120; К а ж д а н. Славяне, 37–38; Социальный состав, 95, 108, 115, 118, 126, 139, 173, 175, 188, 201, 202, 207, 213, 214; B o ž i l o v. Les Bulgares, p. 180; P L P, 2; No 4201–4228.
- ¹⁴⁸ M a n. P h i l a e Carmina, II, No 57, p. 107.74–75:
Τίς, ὁ στρατηγὲ καὶ Γλαβᾶν κεκλητὲ σε,
σημαίνεται γὰρ ἡ κεφαλὴ τῆ φράσει.
- ¹⁴⁹ Вж. различные формы на името у Ф а с м е р, М. Этимологический словарь русского языка. Т. 1. М., 1986, с. 429.
- ¹⁵⁰ S c y l i t z e s, p. 343.72–76.
- ¹⁵¹ Пак там, с. 372.87–91.
- ¹⁵² З л а т а р с к и. История. Т. 3, 602–607; L a u r e n t. Corpus, V/2, No 1336 (p. 238).
- ¹⁵³ За Света гора като център на временно пребиваващи българи вж. тук, § 4.
- ¹⁵⁴ А н г е л о в, П. Българската средновековна дипломация. С., 1988, 161–181 (най-обща картина).
- ¹⁵⁵ T h e o p h. C o n t., 229.1–230.15; S c y l i t z e s, p. 123.8–9; Genesisius, p. 89–90; S c y l i t z e s M a t r i t e n s i s, fol. 85^{v-2} – тук част II, гл. V, 2. А. в. № 16.
- ¹⁵⁶ ГИБИ, V, с. 120, бел. 3; VI, с. 241, бел. 1.
- ¹⁵⁷ Подробен анализ у: B o ž i l o v, I. A propos des rapports bulgare-byzantins sous le tsar Syméon (893–912). – Byz. Bulg., VI, 1980, 77–79; G u i l l a n d. Inst., II, p. 223.
- ¹⁵⁸ O i k o n o m i d è s. Les listes de préséance, 163.18–165.4.
- ¹⁵⁹ Пак там, 167.11–12; 169.8–9; 177.26; 181.14–15.
- ¹⁶⁰ Пак там, 203.10, 15, 18, 27, 31; 207.31; 209.4; 209.9–10; 211.9–16.
- ¹⁶¹ B o ž i l o v, I. A propos..., 77–79.
- ¹⁶² T h e o p h. C o n t., p. 163.5–6; S c y l i t z e s, p. 90.51–56; Z o n a r a s, p. 387; D u j č e v, I. Légendes byzantines sur la conversion des Bulgares. – In: D u j č e v. Medioevo, III, p. 65; Г ю з е л е в, В. Княз Борис I. С., 1969, с. 103.
- ¹⁶³ L. D i a c o n u s, 136, 158–159; S c y l i t z e s, p. 255.73–75; 297.79; 310.65–69; 328.66; 329.73; Z o n a r a s, 495, 529, 536; З л а т а р с к и. История. Т.1.Ч.2, с. 569, 593, 598, 612, 648; История на България. 2, с. 390, 395, 396, 403; П е т р о в, П. Образуване и укрепване на Западната българска държава. – ГСУ ФИФ, 53, 1959, с. 140, 143–145, 153, 154, 156, 159, 164; O s t r o g o r s k y. Histoire, p. 317, 320, 325; F i n e. Balkans, I, p. 182, 184, 188.
- ¹⁶⁴ N i c e t a s, p. 399; Б о ж и л о в. Асеновци, I, № 3, с. 43.
- ¹⁶⁵ Вж. бел. 163.
- ¹⁶⁶ N i c e t a s, p. 399, 472; T h e o d. Scutariota, p. 387; Б о ж и л о в. Асеновци, I, № 3, 43–44.
- ¹⁶⁷ P a c h u m e r e s, I, p. 447.18–20; II, p. 57.3–17; 267.12–18; Ц в е т к о в а, Б. Съдбата на Теодор Светослав преди възцаряването му. – ИИД, 22–24, 1948, 40–46; История на България. Т. 3., с. 187, 297; А н д р е в, Й. Българските ханове и царе VII–XIV в. С., 1988, 176–177.
- ¹⁶⁸ Photius epistulae et Amphilochia. Vol. 2. Ediderunt B. Laurdas et L. B. Westerink. Leipzig, 1984, p. 159; G r u m e l, V. Les Regestes des Actes du Patriarcat de Constantinople. Vol. 1. Fasc. 2. Chalcedone. 1936, No 535 (Deuxième édition revue et corrigée par J. Darrouzès. Paris, 1989, No 566); D v o r n i k, F. The Photian Schism. Cambridge, 1948 (1970), p. 160; Д у й ч е в. Центры, с. 111.
- ¹⁶⁹ J a n i n. Les églises et les monastères, I, 314–319 (манастирът се е намирал в западната част на града, близо до портата Ксилокеркос – дн. Белградкапи).
- ¹⁷⁰ К а л и с т. Житие на ТТ, 32–33; СБЛ, 4, 464–465; С ы р к у. К истории. Т. 1, 403–411; Д у й ч е в. Центры, 111–112.
- ¹⁷¹ Вж. тук, бел. 132.
- ¹⁷² Вж. тук, § 4, с. 83–84.
- ¹⁷³ Liutgrandi Antapodosis, MGH, SS, III, p. 309; Д у й ч е в. Центры, с. 111; Б о ж и л о в. Цар Симеон, 34–36.
- ¹⁷⁴ Вж. гл. II, § 3, с. 79.
- ¹⁷⁵ С а н т., II, 584.12–585.17.
- ¹⁷⁶ Пак там, III, 62–63; М у т а ф ч и е в, П. Добротич–Добротица–Добруджа. – В: М у т а ф ч и е в, П. Избр. произв. 2. С., 1973, 104–119; Още за Добротица. – Пак там, 120–129; Ф е р ј а н ч и њ. Деспоти, 150–153; История на България. Т. 3, с. 345; N i c o l. Kantakouzenos, p. 68; F i n e. Balkans II, p. 367.
- ¹⁷⁷ В документ, редактиран на 20.X.1360 г., се говори за „galearum [...pi]rratorum domini Dobrodiacie...“: B a l a r d, M. Gènes et l’Outre-mer. II. Actes de Kilia du notaire Antonio di Ponzo (1360). Paris, 1980, No 100, p. 164.
- ¹⁷⁸ К а ж д а н. Социальный состав, с. 63, 91, 107, 111, 114, 116, 126, 136, 151, 177, 193, 198, 203, 208, 210, 213, 214; P o l e m i s. The Doukai, 171–172; B o ž i l o v. Les Bulgares, p. 179. С h e y n e t. Pouvoir, 195, 210, n. 10, 223, 240, 270, 271, 374, 375.

- 179 Pseudo-Simeon. – In: Theoph. Cont., p. 707.9–10.
- 180 Ἀμάντου, Κ. Ῥαδηνός. – Ἑλληνικά, 3, 1930, 538–539.
- 181 Laurent. Bulles métriques, No 736, p. 243. Краят на легендата на този печат е сякаш аллюзия за етимологията на името „Ῥαδηνός: τῆς χαρᾶς τὸ δοχεῖον“, тоест „съд на радостта“. Впоследствие обаче В. Лоран предложи ново разчитане: „τῆς χαρᾶς το Χωρίου“ (Laurent. Corpus, II, No 1083).
- 182 Стојановић. ССЗН, I, № 34 (с. 15): „Азь многогрѣшнн Радннь.“
- 183 Spisi Dubrovačke kancelarije. Zapisi notara Tomazino de Savere 1282–1284. Prepisao i uredio J. Lučići. Zagreb, 1984 (Monumenta Historica Ragusiana, II), No 51, 427, 638, 643, 799, 867, 1077.
- 184 Венешевич, В. Catalogus codicum mancriptorum graecorum qui in monasterio Sanctae Catharinae in Monte Sina asservantur. T. 1. СПб., 1911, No 482, 483; Laurent. Regestes, IV, No 1289, p. 96; Бенешевич, В. Н. Древнеславянская кормчая XIV титулов без толкования. T. 2. Подготовили к изданию и снабжен дополнениями Ю. К. Бегуновым, И. С. Чичуровым и Я. Н. Шаповым. Под общим руководством Я. Н. Шапова. С., 1987, § XXXVI, 196–201; § XXXVII, 202–206.
- 185 Theoph. Cont., p. 388.18–19; L. Grammaticus, p. 294.16–17; Scylitzes, p. 202.76, 218.5; Зопагас, р. 471; Истрин, В.М. Хроника Георгия Амартола в древнем славянорусском переводе. T.1. Текст. Петроград, 1920 (= Die Chronik des Georgios Hamartolos. In altslavischer Übersetzung. Bd. I. Mit. einer Einleitung und bibliographischen Hinweisen von F. Scholz. München, 1972), p. 547, 557; Dölgel. Regesten I, No 578; Laurent. Corpus II, No 966; Божил ов. Цар Симеон, с. 122 (с по-стара лит.); Cheynet. Pouvoir, p. 141, n. 2.
- 186 Ficler, G. Erlasse des Patriarchen von Konstantinopel Alexios Studites. Kiel, 1921, p. 21; Polemis. The Doukai, p. 171; Laurent. Corpus, II, No 966.
- 187 Scylitzes, p. 375.61–62; Grumel, V. REB, 3, 1945, 94–95; Laurent. Corpus, II, No 550; Cheynet. Pouvoir, p. 316.
- 188 Laurent. Corpus, II, No 966 (и цит. лит.).
- 189 Пак там, № 612.
- 190 Psellos, M. Scripta minora. II. Milano, 1941, No 60; Polemis. The Doukai, p. 171; Cheynet. Pouvoir, p. 213, n. 126.
- 191 Вж. бел. 190.
- 192 Laurent. Corpus, II, No 550; Gautier, P. Monodies inédites de Michel Psellos. – REB, 36, 1978, 115–126 (текст); 91–93 (биограф. бел.).
- 193 Gautier, P. Monodies..., p. 120.190, 121.218–219.
- 194 Пак там, 119.137–149, 122.248–127.270.
- 195 Анне Сомпене. Alexiade, I, p. 103–4–5; Ἀμάντου, Κ. Ῥαδηνός. – Ἑλληνικά, 3, 1930, σ. 538; Каждан, с. 213; Laurent. Corpus, II, p. 597: идентичен с N. Радин (Laurent. Bulles métriques, No 736 = Laurent. Corpus, II, No 1083)?
- 196 Ἐγγράφα Πάτμου I, 48 Δ'; 247; Polemis. The Doukai, p. 171.
- 197 Laurent. Bulles métriques, No 736; Corpus, II, No 1083 (идентичен с N. Радин, епарх на Константинопол?). Вероятно същият Радин, но вече със собствено име Йоан, е собственик на наскоро публикувания печат с легенда: Θεοτόκε βοήθει τῷ σῶ δουλῷ Ἰωάννῃ βεστάρχη καὶ κριτῇ τοῦ βῆλου [τῷ Ῥα] δη [νῶ] ? (Йорданов, И. Неиздадени византийски оловни печати от Силистра. – ИИМ–Варна, 24, 1988, 93–94 – неправилна идентификация). На този въпрос ще се върна в специална статия.
- 198 Laurent. Orghidan, No 465 (възможни идентификации: Corpus, II, No 612, p. 311).
- 199 Laurent. Orghidan, No 121, 122; Corpus, II, No 1048.
- 200 Laurent. Bulles métriques, No 438.
- 201 Ioannis Tzetzae Epistulae. Ed. P. A. Leone. Leipzig, 1972, No 88, p. 128.
- 202 Hörandner, W. Theodoros Prodromos. Historische Gedichte. Wien, 1974 (Wiener byzantinische Studien. Bd. XI); Cheynet. Pouvoir, p. 141, n. 2.
- 203 Неиздаден печат: Fogg Museum, No 593; Cheynet. Pouvoir, p. 141, n. 3.
- 204 Laurent. Corpus, II, No 1048; MM, 6, p. 124; Nicetas, p. 507.59–60; Hof. CGR, 94–95; Каждан. Славяне, с. 39; Κατσάρος, Β. Ἰωάννης Κασταμονίτης. Συμβόλη στὴ μελέτη τοῦ βιοῦ, τοῦ ἔργου καὶ τῆς ἐπόχης τοῦ. Θεσσαλονίκη, 1988, 144, 147; Cheynet. Pouvoir, p. 141, n. 3.
- 205 Ὀρλάβδου, Α. Τὰ βυζαντινά μνημεῖα τῆς Καστορίας. – АВМЕ, 4, 1938, p. 54. За датировката на църквата: Лазарев, В. Н. История византийской живописи. М., 1986, с. 101; Malamquist, T. Byzantine 12th Century Frescoes in Kastoria, Agios Anargyroi and Agios Nicolaos ton Kasnitzi. Uppsala, 1979 (недостъпно).
- 206 MM, 4, No 142, p. 227; Polemis. The Doukai, p. 171.
- 207 Schlumberger. Sigillographie, p. 573, No 4.
- 208 Actes de Lavra, II, No 98, ред 60.
- 209 Constantines, C. N. Higher Education in Byzantium in the Thirteenth and Early Fourteenth Centuries (1204–1310). Nicosia, 1982, p. 93, n. 21; p. 94, n. 29.

- ²¹⁰ Actes de Lavra, II, No 90, ред. 146, 197, 198, 205, 209, 218, 228, 235; No 108, ред. 257, 259, 268, 272, 273, 279, 294, 303; No 109, ред. 299, 301; IV, p. 99, 102, 103.
- ²¹¹ Actes de Xéropotamou, No 16, ред. 117; Actes de Lavra, II, No 98, ред. 60; No 109, ред. 299, 301.
- ²¹² MM, I, No 14, p. 26–28; RPC, 1, No 19, ред. 41–42.
- ²¹³ MM, IV, No 34; Ahrweiler. Smyrne, p. 175; P o l e m i s. The Doukai, p. 172.
- ²¹⁴ Actes de Xénophon, No 25, ред. 72; App. II, ред. 104.
- ²¹⁵ MM, I, p. 372.
- ²¹⁶ Valard, M. Gênes et l'Outre-mer. II. Actes de Kilia du notaire Antonio di Ponzo (1360). Paris, 1980, No 115, p. 183–184; No 117, p. 186–187.
- ²¹⁷ Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Ά. Ἱεροσολυμιτικὴ βιβλιοθήκη ἤτοι κατάλογος... ἀποκειμένων ἐλληνικῶν κωδίκων. II. СПб, No 238; Преписс, А. Исследования върху някои архитектурни паметници в Мелник. С., 1988. I (кандидат. дис.), с. 191; II, бел. 571.
- ²¹⁸ MM, II, No 583, p. 404–405; D a r r o u z e s. Regestes, VI, No 3142; J a n i n. Les églises et les monastères, I, p. 94.
- ²¹⁹ Вж. бел. 217.
- ²²⁰ Βατοπεδίου, Ά. Ἀγορευτικὰ ἀνάλεκτα ἐκ τοῦ ἀρχείου τῆς μονῆς Βατοπεδίου. – Γρηγόριος ὁ Παλαμῆς, 3, 1919, 335–336; Actes de Docheiariou, No 56, ред. 13–15; Actes de Saint Pantéléémôn, No 18, ред. 20–22; Actes de Lavra, III, No 165, ред. 54–55; Actes de Dionyssiou, No 20, ред. 40; L e m e r l e. Philippes, 239–240; P o l e m i s. The Doukai, p. 172.
- ²²¹ Йоан Радин е подписал заедно със Стефан Дукас Радин документите, цит. в бел. 219. Вж. още Thiriet. Regestes, II, No 1995; Мертзίου, К. Μνημεῖα Μακεδονικῆς ἱστορίας. Θεσσαλονίκη, 1947, σ. 46.
- ²²² S a t h a s. MB, VI, N 13, p. 675.
- ²²³ Просопографски бележки у: D u C a n g e. Fam. byz., No XXXV, p. 174–176; Λάμπροу, Στ. NE, 7, 1910, p. 347; G u i l l a n d. Inst. II, p. 314; A h r w e i l e r. Smyrne, 168–169; H u n g e r. Chortasmenos, 74–75; К а ж д а н. Социальный состав, с. 93, 110, 112, 114, 116, 127, 139, 169–171, 174, 176, 197, 200, 202, 206, 213, 214, 217, 251; C h e y n e t. Pouvoir, 155, 194, 232, 242, 278, 281, 433, 440–442.
- ²²⁴ PWRE, III, 1897, col. 24; Miklosich, F. Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen. Wien, 1866, p. 395; Ἀθηναῖ, 36, 1935, 237–247; Дуйчев. Проучвания. I, с. 163, бел. I (прод. с. 164–165); II, с. 59, 105; Ф а с м е р, М. Этимологический словарь русского языка. I, М., 1986, с. 353 („ворон“ и „ворона“).
- ²²⁵ V a s t e r. Die Slaven, p. 81, 87, 118, 121, 140, 224, 234 (Гърция); Иширкоу, А. Прилагателните бял и черен в нашата топонимия. – Родна реч, 2, 1928, № 2, 83–87; H u n g e r. Chortasmenos, p. 75.
- ²²⁶ Дуйчев. Проучвания. I, с. 163, бел. I; Бешевлиев, В. Името Варна. – ИИМ–Варна, 17 (32), 1981, с. 57.
- ²²⁷ Κοκουλές, Φ. Βυζαντινῶν ἐπιθέτων σημασία καὶ ὀρθογραφία. – ΕΕΒΣ, V, 1928, 6–7; L a u r e n t. Médaillier Vatican, p. 50, n. 4.
- ²²⁸ Дуйчев. Проучвания. I, с. 163, бел. I (вж. и тук, бел. 223); К а ж д а н. Социальный состав, с. 200, 202, 213, 214, 217; Успенский, Ф. И. История Византийской империи. Т.3. М.–Л., 1948, с. 322.
- ²²⁹ Василий Врана (1321 г.): Actes de Lavra, II, No 109, ред. 87–88; PLP, 2, No 3161; N. Врана (1323 г.): Γοῦδα, Μ. Βυζαντιακὰ ἐγγραφα τῆς ἐκ Ἁθω ἱερῆς μονῆς τοῦ Βατοπεδίου. – ΕΕΒΣ, 4, 1927, No 11, p. 226; PLP, 2, No 3159; N. Врана (1324 г.): Actes de Lavra, II, No 114, ред. 43; PLP, 2, No 3157; N. Врана (1348 г.): Соловьев, А., В. Мошин. Гръче повелје српских владара. Београд, 1936, с. 164; PLP, 2, № 3160; Димитриос Врана (1420 г.): Λαυριότης, Ά. Ἐπίσημα βυζαντινὰ γράμματα. – Ἐλληνικὸς φιλολογικὸς Σύλλογος ἐν Κωνσταντινουπόλει, 25, 1895, σ. 167; PLP, 2, No 3166.
- ²³⁰ S c y l i t z e s, 441.51–52; 442.73–74; S c h l u m b e r g e r. Sigillographie, p. 626, No 1; L'Éropée, III, 525–526; D u C a n g e. Fam. byz., p. 174; К а ж д а н. Славяне, с. 39; C h e y n e t. Pouvoir, 60, 233, 278.
- ²³¹ Anne Comnène. Alexiade, I, p. 151.7–9; II, 82.19–20, 28; 83.2–9; D u C a n g e. Fam. byz., p. 174; H o l l w e g, A. Beiträge zur Verwaltungsgeschichte des Oströmischen Reiches unter den Komnen. München, 1965, p. 121; L e m e r l e. Cinq études, p. 169, 171; Златарски. История. Т. 2, с. 185; А н н а К о м н и н а. Алексиада, с. 494, бел. 432; К а ж д а н. Славяне, 39–40; C h e y n e t. Pouvoir, 233, 270 et n. 70.
- ²³² Laurent. Bulles métriques, No 739; D ö l g e r, F. Byzantinische Diplomatie. Ettal, 1956, p. 31; H o l l w e g, A. Beiträge..., p. 121; К а ж д а н. Славяне, 39–40; А н н а К о м н и н а. Алексиада, с. 494, бел. 432 (вероятно различен от № 2).
- ²³³ C i n a t u s, 271–273; N i c e t a s, p. 52.27–28; К а ж д а н. Славяне, с. 40.

- ²³⁴ C i n a m u s, 82.9, 178.23, 179.1, 258.2–3, 259.4, 286.7; N i c e t a s, 132.32,39; 153.32–33; Th. S c u t a r i o t a, 258, 270; К а ж д а н. С л а в я н е, с. 40; Β ᾶ ρ ζ ο ς, I, σ. 419, 671; C h e y n e t. P o u v o i r, p. 437.
- ²³⁵ N i c e t a s, 317.9–10, 13; Th. S c u t a r i o t a, p. 348; L a u r e n t. B u l l e s m é t r i q u e s, N o 593; C h a l a n d o n, F. H i s t o i r e d e l a d o m i n a t i o n n o r m a n d e e n I t a l i e e t S i c i l e. 2. P a r i s, 1907, p. 423; К а ж д а н. С л а в я н е, с. 40; Β ᾶ ρ ζ ο ς, I, σ. 604; C h e y n e t. P o u v o i r, 118, 433.
- ²³⁶ N i c e t a s, 277.44–47, 50–51, 60; 278.64; 280.43; 281.47; 318.28–29, 31–35; 357.50; 358.72; 359.6; 376.28–30, 27, 37; 377.39, 54, 90; 378.58; 380.26; 381.44, 50; 382.53; 383.5; 385.61–63, 65; 386.77–78, 88–89; 387.14, 20, 34; 388.53,64; 389.74; 391.27, 31; 392.62; 409.25; 432.58; Z a c o s-V e g l e r y. I/3, N o 2734; M i g n e. P G, 140, c o l. 253 B; C o g n a s o, F. U n i m p e r a t o r e b i z a n t i n o d e l l a d e c a d e n z a. I s a c c o I I A n g e l o. – B e s a r i o n e, 19, 1915, 29–52; D i e h l, Ch. F i g u r e s b y z a n t i n e s. P a r i s, 1909, 230–232; L a u r e n t. M é d a i l l i e r V a t i c a n, 50–51; O s t r o g o r s k y. H i s t o i r e, 426–428; H e n d y. S t u d i e s, p. 48; C h e y n e t. P o u v o i r, 118, 120–121, N o 166, 167, 122–123, 163, 165, n. 80, 183, 242, n. 309, 284, 289, n. 14, 433, 436, 437–439.
- ²³⁷ N i c e t a s, 409.25; 451.70–71; 474.95,1; 500.80; 627.5–6; 629.36–38; 630.65; 642.73–74; 646.95,1; V i l l e h a r d o u i n, I I, 403, 413, 422, 423, 426, 441; З а в л а д я в а н е т о н а К о н с т а н т и н о п о л, с њ и т е п а р а g р а ф и; L o n g n o n. L' E m p i r e L a t i n, p. 134; К а ж д а н. С л а в я н е, с.40; C h e y n e t. P o u v o i r, 123, n. 6, 129, 152, 245, 439, 440, 442, 470, 471.
- ²³⁸ И в а н о в. Б С М², с. 30 (с. 33: и д е н т и ч е н с Т е о д о р В р а н а?); Д у й ч е в. С Б К, 2, с. 27; Б њ л г а р с к а т а л и т е р а т у р а и к н и ж н и н а п р е з X I I I в. П о д р е д. н а И. Б о ж и л о в и С т. К о ж у х а р о в. С., 1987, с. 200, 309–310.
- ²³⁹ P a c h y m e r e s, I, p. 97; D e l e h a y e. T y p i k a, 12.23,80; D u C a n g e. F a m. b y z., p. 216; P L P, 2, N o 3153.
- ²⁴⁰ M M, I V, 31, 73, 95, 98, 113–116, 122, 136; A h r w e i l e r. S m y r n e, 168–169; P L P, 2, N o 3171.
- ²⁴¹ M M, I V, 114; A h r w e i l e r. S m y r n e, p. 169; P L P, 2, N o 3151.
- ²⁴² M i l l e t, G. L e s m o n a s t è r e s e t l e s é g l i s e s d e T r é b i z o n d. – В С Н, 19, 1895, p. 430; Π α π α δ ο π ο ῦ λ ο υ – Κ ε ρ α μ ῆ ω ς, Ἄ Δ ι ο ρ θ ω τ ι κ ᾶ ε ἰ ς χ ρ ι σ τ ι α ν ι κ ᾶ ς ἑ π ἤ γ ρ α φ ᾶ ς. – Ж М Н П, 343 (септ. 1902), с. 421; P L P, 2, N o 3163.
- ²⁴³ M M, I V, 176–178, 181, 236, 273–282; A h r w e i l e r. S m y r n e, p. 169; P L P, 2, N o 3179.
- ²⁴⁴ M M, I V, p. 225; A h r w e i l e r. S m y r n e, p. 169.
- ²⁴⁵ V o g e l-G a r d t h a u s e n. S c h r e i b e r, p. 136; Г р а н с т е р н, Е. К а т а л о г г р е ч е с к и х р у к о п и с е й Л е н и н г р а д с к и х х р а н и л и щ. – В В, 27, 1967, с. 274; P L P, 2, N o 3168.
- ²⁴⁶ C o n c a s t y, M.-L. U n m a n u s c r i t s c o l a i r e (?) d e m a t h é m a t i q u e. – S c r i p t o r i u m, 21, 1967, p. 285; L a u r e n t, V. L e B a s i l i c o n. – B Z, 45, 1952, p. 53; P L P, 2, N o 3156.
- ²⁴⁷ P a c h y m e r e s, I, p. 97; D e l e h a y e. T y p i k a, 12, 23, 80, 92; S p a t h a r a k i s. T h e P o r t r a i t, p. 192; P a p a d o p u l o s. G e n e a l o g i e d e r P a l a i o l o g e n, N o 5; N i c o l. K a n t a k o u z e n o s, N o 11; D O P, 27, 1973, p. 313; L a i o u, A. T h e B y z a n t i n e A r i s t o c r a c y i n t h e P a l a e o l o g e n P e r i o d: A S t o r y o f A r r e s t e d D e v e l o p m e n t. – V i a t o r, 4, 1973, p. 135; P L P, 2, N o 3149.
- ²⁴⁸ D e l e h a y e. T y p i k a, p.92; M a n. P h i l a e C a r m. i n e d i t a, p. 86; P a p a d o p u l o s. G e n e a l o g i e d e r P a l a i o l o g e n, N o 7; P o l e m i s. T h e D o u k a i, N o 150, p. 161–162; Б о ж и л о в. А с е н е в ц и, I I, № 6, с. 276.
- ²⁴⁹ P a p a d o p u l o s. G e n e a l o g i e d e r P a l a i o l o g e n, N o 6.
- ²⁵⁰ D e l e h a y e. T y p i k a, p. 92; P o l e m i s. T h e D o u k a i, N o 151, p. 162; S c h m a l z b a u e r. D i e T o r n i k i o i, N o 11, p. 126.
- ²⁵¹ M M, I, N o 69 (149–151); N o 70 (p. 55–156); R P C, 1, N o 100 (p. 562–566); N o 102 (p. 580–584); P G, 152, c o l. 1200; M a n. P h i l a e Ἰ σ τ ο ρ. π ο ι ῆ μ., 248, 653; D a r r o u z è s. R e g e s t e s, V, N o 2153, 2156; A h r w e i l e r. S m y r n e, p. 169; P L P, 2, N o 3170.
- ²⁵² M M, I, N o 69, p. 150; R P C, 1, N o 100 (p. 562–563); M a n. P h i l a e Ἰ σ τ ο ρ. π ο ι ῆ μ. 248, 654; P L P, 2, N o 3150.
- ²⁵³ M M, I V, N o 25, p. 107; И д е н т и ч е н (?) с Г е о р г и В р а н а: B Z, 25, 1925, 47, 50; P L P, 2, N o 3164, 3165.
- ²⁵⁴ A k i n d i n o s. L e t t e r s, N o 41 (p. 162–174); 374–376 (к о м е н т а р); B y z, 34, 1964, p. 117; P L P, 2, N o 3154.
- ²⁵⁵ V o g e l-G a r d t h a u s e n. S c h r e i b e r, p. 297; P L P, 2, N o 3162.
- ²⁵⁶ M M, I, p. 371; D a r r o u z è s. R e g e s t e s, V, N o 2139; P L P, 2, N o 3169.
- ²⁵⁷ M M, I, p. 371; P L P, 2, N o 3174.
- ²⁵⁸ M M, I, p. 372; P L P, 2, N o 3175.
- ²⁵⁹ M M, I, p. 374; P L P, 2, N o 3181.
- ²⁶⁰ M M, I, p. 370; P L P, 2, N o 3182.
- ²⁶¹ D a r r o u z è s. R e g e s t e s, V, N o 2421; P L P, 2, N o 3178.
- ²⁶² D ö l g e r. R e g e s t e n, N o 3281, 3285; H u n g e r. C h o r t a s m e n o s, p. 75.
- ²⁶³ M M, I I, N o 592; H u n g e r. C h o r t a s m e n o s, p. 75; P L P, 2, N o 3180.

- ²⁶⁴ ММ, II, No 537, (p.329–332); H u n g e r. Chortasmenos, p. 75; P L P, 2, No 3177.
- ²⁶⁵ ММ, II, No 620; H u n g e r. Chortasmenos, p. 75; P L P, 2, No 4302.
- ²⁶⁶ H u n g e r. Chortasmenos, No 7 (p. 156–157); 74–75 (коментар); P L P, 2, No 3173.
- ²⁶⁷ L a s a r i s, M. Actes serbes de Vatopedi. – Byz. Slav., 6, 1936, p. 185; P L P, 2, No 3172.
- ²⁶⁸ Ζ ώ ρ α ς. Χρονικόν, σ. 64; M o r a v c s i k, II, p. 143; P L P, 2, No 3176.
- ²⁶⁹ Α ά μ π ρ ο υ, Σπ. Ἀντωνίου Πυρόπουλος. – ΝΕ, 10, 1913, σ. 127; Ἀ μ ά ν τ ο υ, К. Ἱατροσοφικὸς κώδιξ. – Ἀθηνᾶ, 43, 1931, σ. 155.
- ²⁷⁰ Actes de Lavra, III, No 170, A, ред 2 = В, ред 4; P L P, Addenda Ἀσπρών – Ἰωνῶς, No 90255.
- ²⁷¹ К а ж д а н. Славяне, с. 37; Социальный состав, 95, 108, 113, 120, 127, 139, 173, 175, 201, 207, 210, 213, 214.
- ²⁷² Д у й ч е в, И. Няколко бележки към Кекавмен. – В: Д у й ч е в. Проучвания, II, с. 198; ГИБИ, VII, с. 26, бел. 1; Ц а н к о в а - П е т к о в а, Г. Югозападните български земи през XI в. според „Стратегикона“ на Кекавмен. – ИИБИ, 6, 1956, с. 618, бел. 5.
- ²⁷³ К е к а в м е н, с. 256.20–21.
- ²⁷⁴ Вж. бел. 271.
- ²⁷⁵ К е к а в м е н, с. 527, бел. 938 (Г. Г. Литаврин).
- ²⁷⁶ S c y l i t z e s, p. 373.13; S c h l u m b e r g e r. L'Éporée, III, p. 19; К а ж д а н. Славяне, с. 37.
- ²⁷⁷ Вж. бел. 271, 272, 274.
- ²⁷⁸ S t a d t m ü l l e r, G. Michael Choniates, Metropolit von Athen. Roma, 1934, 70, 71, 136, 140, 141, 144, 152.
- ²⁷⁹ Вж. бел. 277.
- ²⁸⁰ L a u r e n t. Médaillier Vatican, No 63, p. 48–49; O i k o n o m i d e s, N. The Usual Lead Seal. – D O P 37, 1983, 149–150; Dated, p. 8.
- ²⁸¹ К а ж д а н. Социальный состав, 38, 96, 128, 138, 162, 165, 173, 175, 178, 203, 208, 213, 214, 220; C h e y n e t. Pouvoir, 240, 308, 457 et n. 157.
- ²⁸² К а ж д а н. Социальный состав, 193, 213.
- ²⁸³ А н д р е в, Й. Средновековният Овеч през XIII–XIV в. – В: Средновековният български град. С., 1980, 267–284.
- ²⁸⁴ S c y l i t z e s, p. 396.26; S c h l u m b e r g e r. L'Éporée, III, p. 187.
- ²⁸⁵ Вж. бел. 283. Вж. и тук гл. IV, § 2; C h e y n e t. Pouvoir, p. 46, No 38, p. 300.
- ²⁸⁶ S c y l i t z e s, p. 398.75–87; 409.80–86; S c h l u m b e r g e r. L'Éporée, III, 225–226, 312; К е к а в м е н, с. 407, бел. 378.
- ²⁸⁷ C e d r., II, p. 716; ГИБИ, VI, с. 335; З л а т а р с к и. История. Т. 2, с. 143; История на България, 3, с. 2; C h e y n e t. Pouvoir, p. 79, No 98, p. 300.
- ²⁸⁸ E u s t a z i o d i T e s s a l o n i c a. La espugnazione di Tessalonica. Pref. di B. Lavagnini. Introd., testo greco e annotazioni a cura di St. Kyriakidis. Traduzione italiana di V. Rotolo. Palermo, 1961, p. 92.34–35; К а ж д а н. Социальный состав, с. 128, бел. 50.
- ²⁸⁹ ММ, III, p. 37: „Θεοδώρου τοῦ Προματοῦ“. А. П. Каждан. (Социальный состав, с. 128, бел. 50; с. 162) правилно поправя „Проматоῦ“ на „Проβατοῦ“.
- ²⁹⁰ A s t r u c, Ch. L'inventaire-dressé en septembre 1200 – du Trésor et de la Bibliothèque de Patmos. Edition diplomatique. – ТМ, 8, 1981 (Hommage à M. P. Lemerle), p. 29, ред 213 и apparat critique; Ἐγγράφα Πατμου I, *81, *88, *89.
- ²⁹¹ Actes de Xénophon, No 15, ред 18.
- ²⁹² Пак там, № 19, ред 61, 75; № 21, ред 24, 39.
- ²⁹³ Може би трябва да бъдат отбелязани и Георги Проват и неговите 5 деца (началото на XIII в.) – C h o t a t i a n u s, coll. 285–287; C h e y n e t. Pouvoir, p. 457.
- ²⁹⁴ По-подробно у: Б о ж и л о в. Асеневици. Приложение I/7, 426–431 (и цит. лит.).
- ²⁹⁵ В протоколите на общинския съвет на острова е вписан „ser Zorzi Assani“ (1593 г.) – безспорно член на фамилията, но мястото му сред нея трудно може да се установи. Вж. Μ ο σ χ ο ν ᾶ, Ν. Г. Πρακτικὰ Συμβουλίου κοινότητος Κεφαλονιάς. Βιβλίον Α' (19 μαρτίου – 19 ἀπριλίου 1593). – Σύμμεκτα, 3, 1979, 279.7, 302.25, 311.4.
- ²⁹⁶ Литературата, посветена на Йонийските острови, е обширна, за да бъде цитирана тук. А това не е и необходимо. Вж. Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους. Т. 10. Ἀθῆναι, 1974, 215–229, 261–288, 297–302, 334–351, 465–466 (Библиография); Т. 11, 212–218, 382–402, 456, 460.
- ²⁹⁷ От многобройните трудове – обобщаващи или специални, – в които присъства фамилията Булгари, ще отбележа само най-основните: Β ρ ο κ ί ν η ς, Α. Βιογραφικὰ σχεδάρια... Τ. I–II. Κέρκυρα, 1877–1884 (последно изд.: Β ρ ο κ ί ν η ς, Α. Ἔργα. Βιογραφικὰ σχεδάρια. Κέρκυρα, 1972, под ред. и с предг. на К. Дафнис); Della Historia di Corfu descritta da Andrea Marmora nobile corcirese libri Otto. Venezia, 1672 (гръцки превод: Ἱστορία τῆς νήσου Κέρκυρας... Κέρκυρα, 1902); Σ ά θ α ς, Κ. Νεοελληνική φιλολογία. Ἀθῆναι, 1868; L e g r a n d, E. Bibliographie Ioniennne. 1–2. Paris, Index s.v.; Bibliographie Hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés en grec par des grecs aux XVe et XVIe siècles. Vol. 1–4. Paris, 1885–1905 (= réimpression anastatique: Bruxelles, 1963); Bibliographie

Hellénique ... XVIIe siècle. Vol. 1–5. Paris, 1894–1903 (= réimpression: 1963); Bibliographie Hellénique... XVIIIe siècle. Vol. 1–2. Paris, 1918–1927 (réimpression: 1963); Πιέρρης, Ν. [Naks Pierris]. Bibliographie Ionienne. Suppléments à la Description raisonnée des ouvrages publiés par les grecs des sept-îles ou concernant ces îles. Du quinzième siècle à l'année 1900 par E. Legrand. Œuvre posthume complétée et publiée par H. Pernot. Athènes, 1966; Κραθαβάσης, 'Α. 'Η Φλαγγίνειος Σχολή τῆς Βενετίας. Θεσσαλονίκη, 1975.

²⁹⁸ R a n g a b è, E. R. Livre d'or de la noblesse Ionienne. Vol. 1. Corfou. Athènes, 1925, p. 30.

²⁹⁹ Пак там, с. 29.

³⁰⁰ Vera Relazione del Thaumaturgo di Corfu Spiridone il Santo... Da Nicolo Bulgari. Doctor di Filosofia e Medicina. Nob [ile] corcirese. In Venetia. Per il Mortali 1669 (гръцки превод: Κέρκυρα, 1857; Σάθρα, Κ. Νεοελληνική φιλολογία, σ. 342). Описание на тази рядка книга у L e g r a n d, E. Bibliographie Hellénique... au XVIIe siècle. T. 2, No 488, p. 254 sq.; Bibliographie Ionienne, I, No 198, p. 59. На тази книга е обърнал внимание И. Дуйчев, но за съжаление той я е разгледал сама за себе си, без да навлезе в историята на фамилията Булгари. (Една книжовна рядкост в свързка с българското минало. – В: Год. на Бълг. библиограф. инст.) (= Сборник в чест на Н. Михов по случай неговата седемдесетгодишнина – 18 март 1947). С., 1948, 240–254).

³⁰¹ L e g r a n d, E. Bibliographie Hellénique... au XVIIIe siècle. T. 2, p. 256.

³⁰² Σάθρα, Κ. Νεοελληνική φιλολογία, σ. 341; R a n g a b è, E. R. Livre d'or, p. 29–30.

³⁰³ Θεοτόκη, Σπ. 'Η καταγωγή τῆς κερκυραϊκῆς οικογενείας τῶν Βουλγάρων. – ΕΕΒΣ, 12, 1936, p. 278.

³⁰⁴ Пак там, 279–280.

³⁰⁵ През 1976 г., пребивавайки в Гърция, се опитих да откроя следите на този извънредно интересен ръкопис. С препоръката на проф. Д. Закитинос потърсих помощ от г. Костас Дафнис (Керкира). В писмо от 15. VII. 1976 г. Дафнис бе любезен да ме уведоми, че ръкописното наследство на С. Теотохис е собственост на неговата дъщеря г-жа Заира Влахопулу. За съжаление опитите ми да откроя г-жа Влахопулу – както в Керкира, така и в Атина – останаха напразни. Може би в бъдеще аз или някой друг, пощастлив от мен, ще попадне на този скъпоценен ръкопис.

³⁰⁶ Θεοτόκη, Σπ. 'Η καταγωγή..., 279–283.

³⁰⁷ Пак там, с. 284.

³⁰⁸ R a n g a b è, E. R. Livre d'or, p. 30.

³⁰⁹ Пак там, 30–45.

³¹⁰ Пак там, № 24.

³¹¹ Пак там, № 53.

³¹² Пак там, № 59.

³¹³ Пак там, № 91.

³¹⁴ Пак там, № 92.

³¹⁵ Пак там, № 17.

³¹⁶ Пак там, № 38.

³¹⁷ Пак там, № 55.

³¹⁸ Пак там, № 99.

³¹⁹ Пак там, № 121.

³²⁰ Пак там, № 148.

³²¹ Пак там, № 111.

ГЛАВА III

ВИЗАНТИЯ И ПРИШЪЛЦИТЕ ОТ БЪЛГАРИЯ

1. ПОЛИТИКАТА НА ВИЗАНТИЯ КЪМ БЪЛГАРИТЕ В ИМПЕРИЯТА

Проблемът за политиката на Византия към чуждите народности групи, живеещи в един или друг период на територията на империята, нито е нов, нито пък е лесен за изясняване¹. Дори един бегъл поглед върху съществуващата по тази тема литература ще ни покаже правотата на подобно мнение. Би било пресилено – в това съм напълно убеден – да се твърди уверено, че Византия през цялото си съществуване е провеждала съзнателно последователна, упорита и неотстъпчива политика на асимилация, тоест на „ромеизация“, спрямо поданиците си от чужд произход². Дори и при така необходимото открояване на различното отношение на империята към по-близки или по-далечни народи. Но в същото време няма да бъде оправдано, ако се приеме безрезервно идеята за съществуване на някакво безразличие на държавата към отделните малцинства, за трайното налагане на регионалната и религиозната солидарност като характерни белези на ромейското общество³. Поне някои факти противоречат на подобно схващане.

Въпреки че тази страна от живота на Византийската империя винаги ще бъде трудна за пълно и окончателно разкриване и споровете (но добре аргументирани, лишени от изяви на национализъм и дори на пристрастие) ще бъдат основната форма на научен разговор, все пак едно нещо е ясно, бих казал дори неоспоримо. А то е следното: средата, по-точно византийското общество с отдавна изградена физиономия (не само теоретически, но и в действителност), с неговата религия, култура, правов ред, историческа традиция е обосновало и стимулирало постоянен процес на приобщаване на чужденеца към ромей или *homo byzantinus*⁴. Разбира се, не би могло да се пренебрегне и още нещо: в определени моменти и при определени обстоятелства този естествен процес е бил контролиран и направляван от държавния апарат.

Съдбата на българите, които в продължение на столетия са емигрирали във Византия, е добър пример за действието на този процес. Но веднага възниква въпросът: може ли да се проследи това приобщаване към ромейската среда и ако може, до каква степен? Готова рецепта за преобразяване на българина в ромей естествено не е съществувала. Но редица отделни факти и някои по-цялостни мерки, макар и засвидетелствани в отделни периоди (XI в.), могат да ни помогнат да възстановим, поне до известна степен, картината.

Формите на емиграция, а и на присъствие в империята – масова и индивидуална – определят както политиката на Византия, така и начина, по който тя ще бъде разгледана тук. Този начин, разбира се, има и положителни, и отрицателни страни. Все пак при една внимателна преценка положителните страни натежават. Поне заради това, че изучаването на отделните детайли, присъщи на единия или другия случай (независимо от задължителните общи моменти), и следващото ги обобщаване ще ни дадат възможно най-убедителната картина. За разлика от подредбата на първите две глави на книгата, тук материалът ще бъде поднесен в обратен ред. И така, ще започна кратките си бележки с индивидуалното приобщаване на българите към империята. Първо, защото то е давало по-бързи и по-големи резултати, и, второ, масовото приобщаване на

българите към ромеите предлага много по-интересни форми, които създават значително по-богата и, бих казал, по-сложна картина на асимилационния процес.

Първото средство, използвано от ромейската администрация за „ромеизирането“ на българските емигранти, напуснали страната преди 864 г., било християнизиранието. Наистина бих могъл да приведа само един пример – бившият български хан Телериг, който прегърнал новата вяра и променил името си на Теофилакт, след като се озовал в Константинопол, – но едва ли трябва да се съмняваме в задължителното прилагане на това средство. Тъкмо то е легитимирало новия „ромей“ и го е направило солидарен със заобикалящата го среда. Втората стъпка към приобщаването (едновременна с първата, когато тя се е налагала) е определяла точното място на съответното лице в ромейското общество. Това е ставало чрез даването на почетна титла и назначаването на определена длъжност в администрацията – централна или провинциална. И едното, и другото са били в пряка зависимост както от социалната позиция на всеки българин в родината му, така и от епохата (след 1018 г. преобладават назначенията в провинциалната администрация, и то в източните области на империята). Тук примери едва ли са необходими, тъй като това е съдбата на почти всеки българин, емигрирал във Византия⁵. Към титлата и длъжността императорът е добавял и допълнителни средства за съществуване – преди всичко поземлени владения. Най-сетне трябва да отбележа и още един елемент, който затваря веригата – встъпване в брак с ромейка или с ромей – Телериг (№ 444), Драгшан (№ 342), Алусиан (№ 152), Иванко (№ 359), Йоан III Асен или деспот Йоан Асен (№ 28), една от Иван-Владиславовите дъщери (№ 174), съпругата на бившия сремски управител („Сермон“)⁶ и т. н. Това средство е било твърде ефикасно, тъй като поколението, родено от тези бракове (независимо от положението на бащата в България)⁷, вече е принадлежало на ромейското общество.

Положението на групите преселници е било по-различно преди всичко заради това, че те са били компактна, до голяма степен затворена маса, която е общувала помежду си и трудно е установявала връзки със заобикалящата я среда (освен с представителите на администрацията, разбира се). Спрямо тях имперските власти са използвали същите или почти същите средства, както и при индивидуалните емигранти, но прилагането им е било по-трудно, изисквали са се по-голяма настойчивост, повече средства и по-продължителен срок за осъществяване на поставените цели. Преди всичко големите емигрантски групи от българи е трябвало да бъдат сравнително отдалечени от родните си огнища, от българската граница. Например населението на Сървия и Воден е било преселено в темата Волерон⁸, но не са малко случаите, когато големи групи българи са били прехвърляни в Мала Азия, дори в Армения⁹. Това насилствено вътрешно мигриране обаче е било частична мярка. Не по-малко важно за византийската власт е било да се справи тъкмо с компактните маси, в които са живеели емигрантите, да ги размие и разтвори в ромейската среда. Тези усилия на императорската администрация не са добре или, бих казал, цялостно документирани. Трудно бихме могли да проследим процес на християнизация (за емигрантите отпреди 864 г.) или на семейно разселване из византийските селища. За нас са достъпни по-скоро крайните резултати. Атонската документация, която беше разгледана в първата глава на книгата, показва убедително смесения характер на редица селища в Източна Македония, съжителството на традиционния ромейски елемент и българите пришълци¹⁰, които безспорно са изповядвали християнската религия. Разбира се, изключения е имало, но те, както винаги, потвърждават правилото¹¹.

Интересен момент при приобщаването на българите имигранти към ромеите е смесеният брак. На пръв поглед този традиционен инструмент, прилаган успешно в индивидуалните случаи, не би могъл да се използва със същите резултати и тук. Това е така, защото едва ли бихме могли да си представим съществуването на постоянна готовност у византийските власти за организиране на масови женитби между представители на двете народности групи. И все пак съществува едно твърде интересно известие, което, необяснимо защо, е пренебрегвано от специалистите. Разбира се, веднага трябва да направя уговорката, че става дума за определен момент и за определени обстоятелства. Годината е 1018, авторът е Яхъя Антиохийски, а писаното от него гласи: „И встъпили в брак дъщерите на българите със синовете на гърците, и дъщерите на гърците със синовете на българите, и той [Василий II – б. а.] смесил едните с другите и по този начин унищожил старата вражда, която съществувала между тях.“¹² Това известие на арабския летописец не може да бъде контролирано, тъй като съвременните му византийски автори премълчават тези действия на византийския василевс (ако той действително е сторил това); от него не могат да се направят никакви обобщения, тъй като то се датира в строго определен специфичен исторически момент; и все пак известието на Яхъя не може да бъде пренебрегвано – ако не заради фактическото му съдържание, то поне заради показаната възможност за използването на такова средство в политиката на „ромеизация“.

Една от основните форми за приобщаване на българите към империята е създаването и действието на специални военни части, чийто състав е бил набран измежду българските поданици на Византия. Този проблем е твърде важен и в същото време, както често се случва, твърде сложен за изучаване. Важен е, тъй като представя една интересна, особена институция, съществувала във Византия и играла понякога решителна роля в нейната военна история; и тъкмо българският пример дава добра възможност тя да бъде разкрита ако не изцяло, то поне отчасти. Проблемът е сложен, тъй като тази институция е просъществувала – в една или друга форма, следвайки промените във византийската военна структура и организация – в продължение на столетия и би трябвало да се разкрие в нейното развитие. Или, казано с други думи, в случая имаме работа не със статично явление, което лесно би могло да се разложи на съставните му елементи и изучи, а с динамична форма на организация, която търпи историческо развитие, променя се и се отдалечава от първоначалния си вид. Но това не е всичко. Тази институция трябва да бъде проучена в нейния чист вид, тоест необходимо е от обекта на изследване да се отстранят всички случаи, които не съответстват на понятието военна част, формирана от българи, живеещи във Византия. И поради това за улеснение и преди всичко за яснота на изложението и сигурност на изводите ще започна с тези по-особени или понякога съмнителни случаи.

Въпросът за чужденците във византийската армия (като изключим най-ранната епоха – V–VIII в.)¹³ обикновено се свързва със статута на т. нар. „οἱ ἐθνικοὶ“ или οἱ ἐθνικοὶ τῆς ἐτοχρείας¹⁴. *Етерията* като корпус, съставен от чужди наемници, възниква при Василий I, а при Лъв VI (най-късно в 946 г.) вече се състои от 3 самостоятелни подразделения – μεγῶλη (съставена от „македонци“), μεσση (открита за чужденци) и τρίτη (формирана от чужденци, разделени според своя произход)¹⁵. През последната четвърт на X в. *етниците* са самостоятелна тагма, командвана от ἐθνάρχης, който заема 46-о място в ранговата таблица и следва командирите от посочените части на *етерията*¹⁶. През XI в. *етниците* са вече извън тагмата и формират напълно самостоятелни части, съставени от войници от една народност и командвани от техен сънародник

(ἐθνάρχης). С тези наемници е свързано съществуването на специално данъчно облагане, митатон, осигуряващо издръжката им през зимата¹⁷.

Какво е мястото на българите сред *етниките*? До първите няколко десетилетия на XI в. българска военна част, включена в етерията или сред етниците, не е засвидетелствана. Някои не съвсем сигурни данни позволяват да се допусне съществуването на самостоятелен български корпус към 1027 г., воювал наред с други етници в Сицилия и Южна Италия¹⁸. Но категоричните сведения за българи сред чуждите наемници на византийска служба датират от втората половина на XI в. Намираме ги в различни хрисовули, в които частни лица или институции се освобождават от митатон, предназначен за издръжката на определени групи етници. За яснота и прегледност ще ги разгледам в хронологически ред, като отбелязвам само посочените корпуси, пропускайки обичайните формули за екскусия.

1. Хрисовул на Константин X Дука (1060 г.) – варяги, руси, сарацини, франки „ἢ ἐτέρων τινῶν ἐθνικῶν“¹⁹.

2. Хрисовул на Михаил VII Дука (1073 г.) – росоваряги, кулпинги, франки, сарацини „ἢ ἐτέρων ἐθνικῶν“²⁰.

3. Хрисовул на Никифор III Вотаниат (1079 г.) – „...ἀθανάτων ἢ τοποτηριτῶν τούτων καὶ ἐθνικῶν ἢ ἄλλων...“²¹.

4. Хрисовул на Никифор III Вотаниат (1079 г.) – руси, варяги, кулпинги, франки, *българи*, сарацини, „καὶ ἄλλων τίνων“²².

5. Хрисовул на Никифор III Вотаниат (1080 г.) – руси, варяги, кулпинги, ингилини, франки, немци, *българи*, сарацини ...²³.

6. Хрисовул на Алексей I Комнин (1082 г.) – руси, варяги, кулпинги, ингилини, немци „ἢ ἐτέρων τινῶν ἐθνικῶν“²⁴.

7. Хрисовул на Алексей I Комнин (1086 г.) – руси, варяги, кулпинги, ингилини, франки, немци, *българи*, сарацини²⁵.

8. Хрисовул на Алексей I Комнин (1087 г.) – „καὶ ἐθνικῶν“²⁶.

9. Хрисовул на Алексей I Комнин (1088 г.) – руси, варяги, кулпинги, ингилини, франки, немци, *българи*, сарацини, алани, авсаги²⁷.

Какво показва анализът на тези данни? В деветте документа са използвани 3 типа формули, които бих нарекъл пълна или разгърната (№ 4, 5, 7 и най-добър пример № 9), съкратена (№ 1, 2, 6) и кратка (№ 3, 8). Означава ли тази практика различия в състава на етниците за периода 1060 – 1088 (и особено 1079 – 1088 г.) или в случая става дума за известна непоследователност в дипломатиката, проявявана в императорската канцелария? Струва ми се, че при намирането на най-подходящия отговор място за колебание няма. Дори едно бегло съпоставяне на цитирания документален материал показва, че второто решение е вярното. Нека сега се върнем към въпроса за българското присъствие сред етниците. Български корпус откриваме само в тази група хрисовули, в които е използвана пълната формула, тоест № 4, 5, 7 и 9, най-ранният от които датира от 1079 г. Благодарение на № 4 можем да приемем без затруднение, че сред ἐθνικοί от № 3 (също от 1079 г.) са били и българите. Същото би могло да се каже и за № 6 (1082 г.) – към ἐτέρων τινῶν ἐθνικῶν трябва да причислим и български корпус, тъй като е засвидетелстван през 1080 г. (№ 5). Ако продължим по-нататък, вероятно няма да сгрешим, приемайки, че военни подразделения, съставени от българи, са съществували и през 1060 и 1073 г., въпреки че в двата хрисовула (№ 1 и 2) те не са посочени конкретно, а се крият зад формулата ἐτέρων [τινῶν] ἐθνικῶν.

След като сме установили българското присъствие сред чуждестранните наемници („етниците“), възниква вторият по важност въпрос: откъде са набирани тези българи – от цялата територия на покорена България, тоест от същинските български земи, или от българите, които са обитавали изконните византийски области? Веднага трябва да кажа, че да се отговори на това питане не е никак лесно, тъй като изворите само отбелязват съществуването на българска военна част наред с редица други чуждестранни групи, тоест сведения за набирането липсват. Сякаш най-лесно е да се допусне първата възможност²⁸. Но някои обстоятелства позволяват да се мисли и за второто решение (или поне допълват първото). Кои са те? *Първо*, добре документираната византийска традиция за формиране на самостоятелни военни части, съставени изключително от българи – традиция, възхождаща към ранновизантийската епоха (вж. по-долу); *второ*, в цитираните хрисовули те са част от *етниците* (когато посочването е анонимно), напълно равностойни, равноправни на останалите корпуси, съставени от други чужди наемници (когато в документите се изброяват всички *етници*); *трето*, в случая става дума за една (?) или по изключение няколко военни части, изградени на принцип, напълно различен от масовия набор или масовото използване на съществуващи вече български подразделения (Васпуракан – 1018, или Южна Италия – 1027 г.)²⁹.

Особен интерес предизвикват онези форми на военна организация на българите в империята, които излизат извън рамките на *етниците* (може би с едно изключение?). Опит за частично разглеждане на тези форми направи Е. Арвайлер³⁰, но той се опира само на един пример и естествено не би могъл да доведе до цялостно разкриване на явлението. Тук ще разгледам всички случаи, които са ми известни. Тъй като те са представени по един или друг начин на съответните места (гл. I и II, както и в Просопографския индекс), ще наблегна на тази страна, която ни интересува тук.

1. Изпълнявайки плана на Кубер за овладяване на Солун, Мавър привидно преминал на страната на ромеите. С императорска заповед той получил достойнството ипат и бил назначен за стратег на онези българи, които го последвали или пристигнали по-късно в града³¹. Общият брой на „бегълците“ не ни е известен, но организацията на този извънреден корпус показва, че те едва ли са били малко. Според автора на „Чудесата“ Мавър разделил хората си на по-малки подразделения, които били командвани от стотници, петдесетници и десетници³². След несполучливия опит за осъществяването на плана Мавър вече наистина останал сред византийците, бил провъзгласен за патриций и назначен за „архонт на сермисианите и българите“, които останали с него³³. Запазеният или наново сформираният корпус, в който българите били поне половината, бил прехвърлен в Тракия. По-нататъшната съдба на тази военна част е неизвестна. По всяка вероятност тя е била обвързана със съдбата на самия Мавър, за която има противоречиви сведения (вж. № 397).

2. Както вече видяхме, в 996 г. е засвидетелстван някой си Василий, българин по произход, който бил турмарх на българите. Турмата, чийто командир е бил Василий, се е намирала в темата Солун, по-точно в източната част на Халкидическия полуостров. Какво знаем още за тази турма? Може да се допусне, че тя е била съставена най-малко от 1000 души³⁴, набирани от местното българско население. Вътрешната ѝ организация не се е различавала от останалите византийски турми. Без съмнение по-нисшият команден състав също е бил избиран измежду българите – от него ни е известен другарият Йоан Черноглав (№ 459). Трудно е да се каже колко време е просъществувала турмата – дали тя е обвързана с

военните действия на цар Самуил срещу Солун, както са склонни да приемат някои³⁵, и по-късно се е разтворила във византийската провинциална система, загубвайки постепенно своя български облик, или пък е имала постоянен статут, но със същата крайна съдба (вж. гл. I, § 1 и № 227).

3. Наред с многобройните известия за съществуването на българска военна част сред „етниките“ през втората половина на XI в. краткотрайното царуване на Никифор III Вотаниат (1078 – 1081) ни поднася едно сведение с конкретен характер. То засяга положението на българина Борил (№ 139). От писмените извори знаем, че той е бил ἐθνάρχης³⁶, а според един печат – μέγας πριγκηρίος τῶν ἐθνῶν³⁷. Тези данни не оставят никакво съмнение, че Борил е бил командир на отряд, съставен от българи, който е играл важна роля при възшествието на Никифор III Вотаниат и в последвалите събития³⁸.

4. Благодарение на един документ от Ефигмену ни е известен Никола Мито (1294 г.), ἐπικρατῶν на Мосинопол и πρωτοσεβαστὸς τῶν Βουλγάρων³⁹. Това известие показва недвусмислено функциите, изпълнявани от българина – от една страна, граждански (управител на града и близките околности), а, от друга – военни: командир на отряд българи, обитаващи трайно Мосинопол и района⁴⁰, с титлата или по-точно длъжността „протосеваст на българите“ (№ 404). Макар и неразкрита по категоричен начин, втората функция става безспорна при съпоставянето с други подобни случаи, които ще бъдат разгледани по-долу.

5. Според Пахимер към 1294 г. във Византия се появил някой си българин („... τὶς τῶν Βουλγάρων...“), който се представял за Лахана, тоест за Ивайло, водача на бунта в България през 1277 г. Този Лъжелахана (№ 396) станал твърде популярен с идеята си да нападне враговете на ромеите (турците) със събраната от него войска. Думите на Пахимер позволяват да се мисли, че той е командвал отряд, съставен от българи, който *заедно с ромеите* щял да нападне враговете на империята („...ἐκχορηθῆναι κατὰ τῶν ἐχθρῶν μετὰ Ῥωμαίων ὀρμῶν...“)⁴¹. За съжаление не знаем нищо повече – нито за статута на този отряд, нито за позицията на неговия командир.

6. След събитията в България към 1299–1300 г., тоест отстраняването на наследника на цар Смилец, овладяването на престола от татарина Чака и последвалото ликвидиране на узурпатора и възшествие на Теодор Светослав, братята на покойния Смилец⁴², Радослав и Войсил, емигрирали във Византия. Още 1300 г. по-големият от тях, Радослав, бил назначен от василевса за севастократор на българите и начело на един отряд, съставен очевидно от българи, се отправил срещу деспот Елтимир, който се намирал в Крън. На съдбата на Радослав тук няма да се спирам (вж. № 439), но възниква друг въпрос, който трябва да получи отговор: кои са и откъде са тези българи, за чийто севастократор е бил назначен Радослав? На това питане е трудно да се отговори. Те биха могли да бъдат както емигранти от България, придружаващи двамата братя, така и набрани измежду българското население (или по-точно население от български произход), живеещо на територията на империята. Към подобно решение може би ни води известието, че Радослав потеглил от Солун, където се намирала неговата съпруга (българка или ромейка?), и той бил върнат пак там, след като бил пленен и ослепен от Елтимир. Но това си остава само едно предположение, което не може да бъде доказано.

7. Пак от Пахимер научаваме, че към 1304–1305 г. в Мала Азия срещу турците воювал българинът Йоан Хировоск (Свинепас). Той командвал 300 души българи. За съдбата му съществуват две версии. Според първата той загинал, но според втората отишъл на Запад, тоест на Балканския полуостров, където

формирал нова военна част, този път от 1000 души. Макар и противоречиво, известието на Пахимер⁴³ позволява да се приеме, че Йоан Хировоск бил назначен за севаст на този български контингент (№ 449).

8. Съдбата на Радослав на първо време споделил и Войсил. Но за разлика от по-големия си брат той имал повече щастие и по-продължителна кариера във Византия (вж. № 208). Тук ще отбележа само онова, което ни интересува за момента. Би могло да се допусне, че още в самото начало и той е командвал военна част, съставена от българи (други или остатъци от контингента, командван от Радослав?), и с нея е воювал в битката при Скафида. Това предположение не може да се докаже убедително, но се подкрепя, макар и частично, от по-нататъшната кариера на Войсил, която била свързана с командването на чужди наемници – алани, туркопули. В 1322 г. той вече е деспот на Мизия (или мизите?) (δεσπότης Μυσίας), прави несполучлив опит да създаде независимо владение на българска територия, подпомаган от собствена войска, съставена от българи. След несполуката Войсил се завърнал във Византия вероятно с част от своя български отряд, с който воювал срещу противниците на Андроник III Палеолог край Охрид (1328 г.).

9. През 1329 г. в битката срещу турците при Пелеканон участвал и българинът Севастопулос, който командвал 300 конници, вероятно също българи (вж. № 441а).

10. Последният случай, с който ще се занимава тук, е Момчил (№ 407). Тъй като биографията му се проследява с подробности другаде, тук ще отбележа само това, което разглежданата тема изисква. Няма съмнение, че през 1343 г. Момчил е бил назначен от претендента Йоан Кантакузин за командир на военна част, набирана измежду българското население на Източните Родопи. Впоследствие Момчил получил двете най-висши титли – севастократор (от Кантакузин) и деспот (от Анна Савойска), които според мен трябва да се свържат с командвания от него военен контингент.

Накрая бих искал да отбележа и един съмнителен или несигурен случай. Става дума за българина Хранислав (№ 450), който през 1305 г. участвал в битката при Гермис (Хелеспонт-Кизик). Знаем, че той е изпълнявал длъжността велик чауш и че в тази битка е командвал определена военна част, но не знаем нищо за нейния етнически състав. Не може да ни помогне и същността на изпълняваната от Хранислав служба. Според Псевдо-Кодинос великите чауши са били свързани с императорската свита и са се намирали под заповедите на великия примикирий⁴⁴. Очевидно в случая не може да става и дума за нещо подобно. Или при Хранислав длъжността велик чауш е била свързана със съвсем различни задължения, или тя (в традиционния си смисъл) е била само част от кариерата на Хранислав, който в битката при Гермис е изпълнявал съвсем други функции. Независимо от това, трудно би могло да се твърди, че Хранислав е командвал контингент българи.

Изложените дотук 10 (11?) случая, в които става дума за българска военна единица, позволяват да се направят някои обобщения. Внимателното съпоставяне показва съществуването на 3 обособени групи.

1. Основният белег на първата група е постоянното присъствие – както на целия контингент, така и на нейния командир; и едните, и другите са набирани измежду българи или население от български произход, което обитава постоянно Византийската империя. Тези българи формират трайна военноадминистративна единица от византийската провинциална и военна структура. В повечето случаи тази единица е свързана с определена територия – тема, турма или отделен град.

Командирите на тези военни единици обикновено са получавали почетна титла и длъжност според византийската рангова таблица (№ 1, 2, 4).

2. Основният белег на втората група е *наемничеството*. Някои съществени черти позволяват сред нея да бъдат разграничени 2 подгрупи:

а. Корпус, който има постоянен статут (независимо че неговият състав може да се подменя) и се вмества в определена византийска структура. Това е подразделението, съставено от българи, което през XI в., или по-сигурно през втората половина на столетието, е било част от *етниците*. Този контингент е бил командван от етнарх или μέγας πριγκιπῆριος τῶν ἑθνῶν (№ 3).

б. При втория вид наемничество, характерен за по-късната епоха (края на XIII – XIV в.), специфичната черта е временният статут, временната организация на такъв корпус. Тази военна единица е била създавана при конкретен случай, при определена военна кампания и за определен срок. Наборът се е формирал измежду местното българско население (№ 5, 7, 9, 10) или от наскоро емигрирали българи, които придружавали съответното лице, назначавано за командир на съответната част (№ 6, 8). Заслужава да се отбележи един интересен факт: по-голямата част от лицата, които са заставали начело на такива военни единици, са получавали някоя от традиционните византийски титли, но вече със значение на определена длъжност – севаст на българите (№ 7)⁴⁵, протосеваст на българите (№ 4), севастократор на българите (№ 6, 10)⁴⁶, деспот на българите (№ 8, 10).

2. РЕАКЦИЯТА НА БЪЛГАРИТЕ СРЕЩУ ПОЛИТИКАТА НА ВИЗАНТИЯ

Отношението на българите във Византия към постоянната политика или откъслечните, изолирани опити на администрацията да бъдат приобщени към живота на империята трудно може да бъде проследено. Не заради друго, а по липса на извори – банална, но и реална причина. Това, което знаем за отделни въоръжени действия или понякога грабежи на група българи, е по-скоро изява на известна свобода, на необвързаност със средата, в която живеят, отколкото на съпротива срещу една реална власт, стремяща се да ги подчини⁴⁷.

Малко повече знаем за антивизантийските прояви (ако мога така да ги нарека) на отделни лица. Но преди да ги разгледам, необходимо е да направя някои уговорки, които ще изяснят причините, формиращи групата „дисиденти“, която ще бъде представена по-долу. На първо място, няма да бъдат разгледани онези прояви на бунтове, локализиращи в територии, които са били спорни или пък безспорно български, но с временна византийска власт (съгласно уговорката, направена в увода). Следователно от анкетата трябва да отпаднат не само Добромир Хриз⁴⁸ или Драгота⁴⁹, но и Нестор (№ 430), Иванко (№ 359) и Момчил (№ 407). Последните двама няма да бъдат разгледани тук и по още една причина: техните действия, насочени срещу византийската власт, са преследвали не толкова защита на интересите на техните сънародници, колкото удовлетворяване на лични амбиции чрез създаването на самостоятелни владения. Най-сетне от тази група трябва да отпаднат и лица като Андроник Нестонг (№ 411) и брат му Исаак Нестонг (№ 414), чиито действия имат съвсем друг характер. При това положение групата, която ще бъде разгледана на следващите страници, може да бъде ограничена в рамките на XI–началото на XII в. и на онези българи, които вече са се ввели в редовете на византийската аристокрация.

1. Още през 1018 г. (или самото начало на 1019 г.) „в Солун бил разкрит заговорът (τῆς ἐπιβουλῆς) на двамата архонти и патриции Елинагос (Елемаг) и

Гавра, които желаели отново да провъзгласят българската власт (ὡ δὴ τὸ Βουλγαρικὸν ἀναδέξαμενων καὶ αὐτοῖς κράτος)⁵⁰. Скилица е твърде лаконичен в по-нататъшния си разказ– Гавра се опитал да избяга, но бил заловен и ослепен, а Елемаг, отричайки всичко, сполучил да запази титлата и положението си⁵¹. Няма съмнение, че Елемаг е бил българин (№ 343). Някои са склонни да приемат за българин и Гавра⁵², основавайки се на неговото участие в замисъла на Елемаг. Що се отнася до целта на съзаклятието, Скилица е достатъчно ясен, макар и кратък, за да коментирам неговото известие.

2. Наскоро след като станал самостоятелен василевс, Константин VIII (1025–1028)⁵³ наказал с лишаване от зрение Роман Куркуа, зет на Прусиан (женен за неизвестна по име дъщеря на Иван Владислав– вж. № 174), Богдан, Глава, Гуделис (№ 132, 255, 302), както и монаха Захарий, роднина на веста Тевдатис, „след като измислил, че те устройват заговор срещу него“⁵⁴. Докато Златарски схваща и предава буквално това известие, тоест заговор срещу василевса, Г. Шлюмберже уверено прие, че в случая става дума за съзаклятие с много по-голяма цел–откъсване на българските земи от Византия⁵⁵– тълкуване, с което съм напълно съгласен.

3. Веднага след възшествието на Роман III Аргир (1028–1034)⁵⁶ „бил наклеветен магистър Прусиан Българинът, че се готви заедно с Теодора, сестрата на императрицата, да завземе царската власт“⁵⁷. Златарски без колебание, отново възприемайки буквално писаното от Скилица, твърди, че целта на заговора била отстраняването на Зоя и Роман Аргир и овладяването на върховната власт в империята от Теодора и Прусиан като неин съпруг. Той отхвърля категорично идеята за някакво освободително движение на българите, тъй като Прусиан търсел опора в дворецовите интриги, а не сред българския народ. „Напротив, Пресиан загинал, без да се погрижи за подобрене положението на недавна поробена България. Към края на 1030 г. той доброволно се подстригал за монах...“⁵⁸ Тук няма да се спирам на категоричната присъда и особено на последното твърдение на българския историк (наистина „ἐκούσιως“ означава „доброволно“, „по собствено желание“, но какво друго е оставало на слепеца– вж. подробно № 169). Принуден съм да отбележа, че Шлюмберже⁵⁹ отново е схванал по-правилно съзнателно допуснатите неясноти от Й. Скилица, който вероятно прикрива някакво движение сред българите или пък идеята за освобождаване „отгоре“.

4. През 1034 г. „трима благородни и богати мъже от Мала Азия – Гуделис, Баян и така нареченият Проват – били лишени от имотите си, които били дадени на Константин, брат на василевса“⁶⁰. Тази проскрипция, извършена по нареждане на Михаил IV Пафлагон (1034–1041), била оправдана с обвинението, че тримата били съмишленици на Константин Даласин. Това съобщение на Скилица повдига два въпроса: за народността произход на наказаните и същността на деянието, в което били обвинени. Струва ми се, че българската етническа принадлежност на първите двама не би могла да се оспори; с известни уговорки това би могло да се допусне и за третия (Проват)⁶¹. По-труден е отговорът на втория въпрос. Без да се впускам в излишни подробности, ще отбележа, че според хронистите Константин Даласин бил едва ли не единственият византийски аристократ, който отказал да признае новия василевс– парвенюто Михаил Пафлагонски– и не пожелал да положи клетва. Ето защо се озовал затворен на о. Плати⁶². Псел пък добавя, че едва ли не самата природа била предопределила Константин Даласин за носител на върховната власт. Михаил IV го държал в затвор не толкова от омраза към самия него, колкото заради симпатиите, които народът изпитвал към

Даласин⁶³. Каква е била ролята на тримата (или двамата?) българи в тези събития? Би могло да се каже, че в този случай те са били *обект* на наказание, но след като са били *субект* в определени действия. За съжаление изворите не позволяват да се надникне по-навътре в този конфликт, да се разкрие по-пълно и да се установят ролята и намеренията на всеки един от заговорниците (?).

5. Следващият случай, на който ще се спра, е по-скоро забавен епизод от живота на константинополския императорски двор от времето на Константин IX Мономах (1042–1055), отколкото сериозно политическо събитие. Или поне съвременните нему историци и хронисти го представят така. В центъра на този епизод е бил Роман Воила (№ 202) – шут, палячо, със странен говор, винаги полупиян и забавляващ постоянно василевса. В същото време се отбелязва, че той отговарял за охраната на Константин IX и едва ли не ръководел държавните дела⁶⁴. Учените отдавна отбелязаха несъответствията на тези характеристики и фалшивия, причудлив образ на императорския любимец. Ако се вгледаме по-внимателно в терминологията на хронистите, ще видим, че те използват термини като ἐπιβουλή, τυραννίς, οἱ συννομισάντες, οἱ συνωμοῦσαι и че в случая става дума за заговор на част от сенатската аристокрация начело с императорския фаворит Роман Воила.

6. Поредният опит за установяване на „тирания“ или за узурпация, свързан с името на българин, е пак дело на императорски любимец. Това е Борил (№ 139), изиграл изключително голяма роля през краткотрайното царуване на Никифор III Вотаниат (1078–1081). Анна Комнина е тази, която го обвинява в скрити помисли към императорския трон⁶⁵. Нещо повече, описвайки деградацията на Никифор Вотаниат, тя не пропуска да отбележи, че всички белези на василевското достойнство били смъкнати от Борил, който заявил, че те нему биха подхождали повече⁶⁶.

7. През 1107 г. Алексий I Комнин потеглил на поход срещу норманите, които отново безпокоели западните краища на Балканския полуостров. Още в самото начало на пътуването срещу василевса бил организиран заговор, ръководен от Арон (според Анна Комнина той произхождал от „прочутите Ароновци“) и брат му Теодор Арон (№ 163, 164). Въпреки уелите и дръзки действия на заговорниците (οἱ στασιάζοντες) техният замисъл бил разкрит и двамата брата били наказани⁶⁷.

На пръв поглед всичките описани 7 заговора с участието или ръководството на българи са равностойни или по-точно са брънки от една или съща верига. Това е само на пръв поглед. По-внимателното запознаване с отделните епизоди показва, че наред с общата цел, която преобладава (извършване на преврат, акт на узурпация), съществуват и различия. Тъкмо различията, които надделяват, позволяват седемте заговора да бъдат разделени на две групи: 1– 4 и 5– 7.

Какво е характерно за първите четири заговора или по-точно какво ги обединява? Преди всичко големият брой българи (в сравнение с втората група), участвали в съзаклятията. От общо 11 души със сигурност може да се твърди, че 7 са българи; към тях трябва да се добави още един (Проват), за когото би могло да се допусне, че е бил от български произход; един е женен за българка (Роман Куркуа), при това дъщеря на последния български цар, един е роднина на българин (Тевдат)⁶⁸; остава само един (Гавра), за когото В. Н. Златарски допуска, че също е българин. Почти всичките българи са се влели във византийската аристокрация след 1018 г., тоест те са първо поколение българи, попаднали в чужда народностна среда, и няма да сгрешим, ако приемем, че все още са пазели своето българско народностно съзнание. В първите три заговора българите

играят ръководна роля. В четвъртия Гуделис, Баян и Проват са пасивната страна, но само на пръв поглед. Няма съмнение, че те са били сред активните съмишленици на Константин Даласин (неслучайно в изворите се споменават само техните имена). В първите три случая намеренията на съзаклятниците са ясни и категорични: „да провъзгласят българската власт“, заговор срещу Константин VIII, в чиято цел едва ли трябва да се съмняваме, „да завземе царската власт“ (Прусиан – първороден син на Иван Владислав и престолонаследник).

Втората група не е така хомогенна. Трите разгледани случая се обединяват по два основни признака: цел на заговора (узурпация) и отдалеченост, откъснатост от българската епоха и българската среда. Нека ги разгледаме поотделно. Роман Воила е единственият заговорник срещу Константин IX Мономах, назован по име от хронистите. Неговият български произход е твърде далечен – корените му възхождат към VII–VIII столетие. И едва ли неговото самосъзнание се различава много от психиката на ромейски аристократ. Изворите са категорични: Роман Воила е оглавявал заговор на ромейската сенаторска аристокрация, намиращ се твърде далеч от целите на българите и на онези ромейски аристократи, които все още помнели българското си минало. Случаят с Борил е малко по-различен, поне що се отнася до народностната му принадлежност – въпреки високата му позиция за съвременните нему хронисти той остава скит, българин. Но неговите намерения са ясни – Борил преследва (или се е опитал да преследва) чисто лични амбиции: да стане василевс. В тълкуването на този епизод едва ли можем да отидем по-далеч. Арон и Теодор Арон са потомци на Иван Владислав. Наистина Анна Комнина отбелязва, че произхождат от „прочутите Ароновци“, но това трябва да се схваща по-скоро като намек за известна византийска фамилия, отколкото за български произход. Изминало е почти едно столетие, откакто децата на последния български цар са се втели в редовете на византийската аристокрация. Като добавим към това, че двамата братя са ръководели групата от метежници (по-голямата част ромей?), чиято цел е била убийството на Алексий I Комнин, картината напомня дворцов преврат, който едва ли има нещо общо с положението на българите в империята.

Мисля, че този кратък анализ показва убедително различията между двете групи заговори. Докато при втората (№ 5–7) става дума за обикновен дворцов преврат, при първата (№ 1–3) с увереност може да се твърди, че това са били заговори, които са имали за цел да възстановят българската държава; заговори „отвътре“ (Солун и Константинопол) към периферията, към провинцията; „отгоре“ (двореца, аристокрацията) към низините. Пътят към българската свобода е бил необичаен – чрез овладяване на върховната власт в империята (или подпомагане на претендент за престола) към осигуряване на независимост на българите. Подобен път едва ли би могъл да донесе желаното. И едва ли е случайно съпадението, че едва след неуспеха на тези опити започват масовите движения за възобнова на българското царство (Петър Делян и Георги Войтех) – тема, която излиза извън рамките на настоящата книга.

3. БЪЛГАРИТЕ ВЪВ ВИЗАНТИЙСКАТА РАНГОВА ТАБЛИЦА

Изработването на предлаганата по-долу таблица не е плод на случайно хрумване, тя не е и самоцелна. Напротив, таблицата е неразделна част от предшествващия текст, допълва го и по възможно най-ясен, достъпен и убедителен начин разкрива позициите на българите (или на ромеите от български произход) сред византийската аристокрация. Тези позиции са установени, като за основен

показател са взети титлите и длъжностите, които изграждат йерархичната система на Византия, съществувала в един или друг вид през цялата хилядогодишна история на империята. При състоянието на изворите, с които разполагаме, това може би е най-добрата възможност⁶⁹ да се открие относителната тежест на българите сред ромейското общество, тъй като тактиконите от IX–X в. и ранговите таблици от по-късно време (XIV в.) точно определят мястото в йерархията на всяка титла и длъжност, съответно – на лицето, което ги е притежавало или изпълнявало.

Разбира се, както всяка таблица, така и предлаганата има своите достойнства, но и несъвършенства. Бих искал да отбележа ако не единственото, то поне основното. Когато се преценява информацията, която тя предлага, не трябва в никакъв случай да се забравя една съществена особеност: в нея са намерили място всички данни, които ни поднасят изворите. Следователно пълнотата на сведенията и категоричността на изводите, които се правят, не би могла да бъде абсолютна, тоест таблицата отразява не това, което е било в действителност, а това, което съвременният учен знае за тази действителност.

Изготвянето на възможно най-съвършената таблица е свързано с редица трудности. Първата, бих казал дори основната, е епохата, която тя обхваща – 8–9 столетия. Тази продължителност от своя страна открива нови затруднения, тъй като деветте столетия трябва да бъдат разделени на отделни периоди. Подобно деление естествено не се прави само за удобство на този, който я изработва, или този, който ще я използва; то се налага от развитието на йерархичната система на империята, която следва развитието на византийското общество. При това положение проблемът за хронологията и преди всичко за границите между отделните периоди сякаш изглежда решен предварително, тоест хронологическата структура би трябвало да следва промените в йерархичната система, фиксирани чрез съставянето и обнародването на отделни тактикони или рангови таблици. Но в действителност не е точно така. Проблемът е по-сложен, защото има две страни: от една страна, византийската йерархична система, изработена според изискванията и нуждите на ромейското общество, и от друга – вместването в нея на българи, които се появяват във Византия в различно време. Очевидно трябва да се търси най-оправданият компромис, който би удовлетворил и двете страни. Ето защо долната граница на първия период е VII в., когато първите българи, установили се в империята, получават почетни титли и длъжности в администрацията (или поне оттогава датират първите сигурни сведения). Горната граница на този период се определя чрез дата от българската история – началото на XI в. или по-точно 1018 г. Избирането на тази горна граница на единия и долна граница на следващия период (въпреки че тя не е оправдана от развитието на йерархичната система на Византия) е просто задължително, тъй като след 1018 г. в редиците на византийската аристокрация се вливат изключително много българи, повечето от които получават титли и длъжности и рефлектират забележимо в една византийска просопография за XI–XII в.⁷⁰ Следващите дати, които определят границата между втория и третия период, както и края на третия, едва ли биха могли да възбудят някои възражения. Защото 1204 г. бележи края на една епоха в историята на Византия и началото на друга (макар че тя не съвпада буквално с поредното обновление в йерархичната структура), която завършва с падането на Византия в 1453 г.

С това, разбира се, проблемите около хронологията на предлаганата таблица не получават окончателно решение. Установените периоди също имат сравнително голяма продължителност и, което е по-важно, търпят вътрешно

развитие, тоест имаме работа не със статични явления, а с динамични процеси. Вътрешното развитие е характерно и за трите периода, но е особено забележимо във II и III период. Едно е положението в йерархичната система в 1025–1081 г.; то става доста по-различно между 1081 и 1118 г., когато ранговата таблица чувствително се обновява⁷¹. Подобна констатация за вътрешни различия може да се направи и при последния период. Докато XIII в. би трябвало да се приеме като преходно столетие, когато се изживяват явления, завършват някои процеси и начеват други, то през XIV в. картината е съвсем различна и, което е по-важно, добре документирана с редица текстове. Ако трябва да си послужи с конкретни примери, които илюстрират споменатите особености, ще отбележа, че една е стойността на длъжността *strateg* през IX–първата половина на X в., а съвсем друга е в края на X–началото на XI в.⁷² Твърде голяма е разликата между един *sevast* в годините до 1081 и след това, когато Алексий I Комнин създава редица по-високи титли, в чиято основа е титлата *sevast* – *севастократор*, *паниперсеваст*, *севастипертатос*, *протосеваст* и т.н.⁷³ Следователно установеният бал на всяка една титла или длъжност има до известна степен относителна стойност.

В тази част на таблицата, която обхваща първия период (VII–началото на XI в.) и един отрязък от време от втория период (1018–1204), титлите и длъжностите за *hommes barbuis* и евнуси съгласно съществуващата практика са дадени отделно (различието се заличава при Константин IX Мономах). В третия период подредбата е една и за двете групи лица.

Най-сетне трябва да отбележа, че в предлагания на следващите страници списък (или по-точно извън него, в края на всеки период) са добавени титли и длъжности, които не са намерили място в официалните рангови таблици. Това са служители в централните ведомства, армията, провинциалната администрация, както и някои извънредни длъжности като *παράδιναστέυων* и *μεσάζων*.

I. VII–началото на XI в.

A. Титли⁷⁴

A.1. Титли за *hommes barbuis*

7. *Патриций*: Мавър (№ 397), Баян (№ 123), Хумир (№ 455), Телериг (№ 444), Теодор (№ 445), Константин Воила (№ 199), Варда Воила (№ 193), Роман (№ 440).

8. *Протоспатарий*: Антис (№ 4), Петрона Воила (№ 201), Тома Цула (№ 458), Георги Цула (№ 457).

9. *Спатарокандидат*: Христофор (№ 454).

11. *Спатарий*: Георги Цула (№ 457).

12. *Ипат*: Мавър (№ 397).

A.2. Титли за евнуси

6. *Спатарокувикуларий*: Антис (№ 5).

Б. Длъжности

Б.1. Длъжности за *hommes barbuis*

5/6. *Стратег*⁷⁵: Мавър (№ 397), Баян (№ 123), Варда Воила (№ 193), Василий Глава (№ 269), Роман (№ 440), Георги Цула (№ 457).

9. *Дук – катепано*: Петрона Воила (№ 201).

ἐκ προσώπου: Тома Цула (№ 458).

*ἄρχων*⁷⁶: Мавър (№ 397).

Addenda

Външни дела – ведомство на логотет на дрома⁷⁷
Преводач (*ἐρμηνευτής*)⁷⁸: Христофор (№ 454).

Финанси – ведомство на логотета на геникона⁷⁹
ἐπόπτης (финансов ревизор в темата)⁸⁰: Антис (№ 5).
κομμερκάριοι–κομμερκάριοι⁸¹: Антис (№ 4).

Правосъдие⁸²

Съдия (κρίτης)⁸³: Тома Цула (№ 458).

Провинциална администрация. Тема

Турмарх⁸⁴: Василий (№ 227).

Друнгарий⁸⁵: Йоан Черноглав (№ 459).

πρωτεύων⁸⁶: Йоан Хризиллий (№ 451).

Б.2. Длъжности за евнуси

ὁ ἐπὶ τῆς τραπέζης⁸⁷: Константин Воила (№ 200).

II. 1018–1204 г.

А. Титли⁸⁸

6. *Севаст*: Василий Гуделис Цикандилис (№ 330), Георги Глава (№ 270).

8. *Новелисим*: Йоан Гуделис (№ 311).

10. *Куропалат*: Елпидофор Алусиан (№ 155).

11. *Протопроедър*: Арон (№ 158), Арон (№ 161), Борил (№ 139), Герман (№ 254).

12. *Проедър*: Арон (№ 158), Арон (№ 161), Василий Алусиан (№ 153), Самуил Алусиан (№ 157).

13. *Магистър*: Прусиан (№ 169), Алусиан (№ 152), Арон (№ 161), Владцертис (№ 184), Йоан Нестонг (№ 417), Христофор Гуделис (№ 326), Лъв Гуделис (№ 315).

15. *Антипат*: Арон (№ 158), Дамян Добромир (№ 334), Добромир (№ 338).

16. *Патриций*: Никола Хризиллий (№ 452), Теодор Хризиллий (№ 453), Алусиан (№ 152), Арон (№ 158), Дамян Добромир (№ 334), Богдан (№ 132), Драгомъж (№ 341), Кракра (№ 391), Николица (№ 432), Елемаг (№ 343), Никита Глава (№ 286), *патрикия* – Мария Нестонгиса (№ 426).

17. *Вестарх*: Арон (№ 161), Самуил Алусиан (№ 157), Константин Алусиан (№ 156), Нестор (№ 430).

18. *Ипат*: Никита Глава (№ 286), Евстатий Воила (№ 197).

19. *Протоспатарий*: Николица (№ 433), Василий Войоанис (№ 205), Никита Глава (№ 286), Христофор (№ 454), Йоан Гуделис (№ 311), Леон Вулгарис (№ 242).

Add.: *зостий*: Мария (№ 167).

Б. Длъжности

Б.1. Централно управление⁸⁹

Б.1.1. *Парадинастеуѡν*⁹⁰: Борил (№ 139), Герман (№ 254).

Б.1.2. Финанси – Логотезион на геникона⁹¹

*Велик хартуларий*⁹²: Йоан Гуделис (№ 311).

*Примикирий τῶν εὐαγγῶν*⁹³: Борил (№ 139).

Б.1.3. Армия⁹⁴

*Доместик на схолите на Запада*⁹⁵: Самуил Алусиан (№ 157).

*τοποτηρητής τῶν σχολῶν*⁹⁶: Никита Глава (№ 286).

*ἐθνάρχης*⁹⁷: Борил (№ 139).

*μέγας πρισικτῆριος τῶν ἐθνῶν*⁹⁸: Борил (№ 139).

Б. 2. Провинциална администрация

Дук: Дамян Добромир (№ 334), Н. Войоанис (№ 207), Арон (№ 158), Арон (№ 159), Радомир Арон (№ 161), Василий Алусиан (№ 153), Самуил Алусиан (№ 157).

Катепан: Василий Войоанис (№ 205), Христофор (№ 454), Арон (№ 158), Нестор (№ 430), Владцергис (№ 184).

Стратег: Прусиан (№ 169), Алусиан (№ 152), Давид (№ 332), Николица младши (№ 433), Радомир Арон (№ 161), Теодор Арон (№ 162), N. Глава (№ 255), Никита Глава (№ 286), Христофор Гуделис (№ 326), Йоан Нестонг (№ 417), Леон Вулгарис (№ 242), Василий Гуделис Цикандилис (№ 330), Иванко (№ 359).

III. 1204–1453 г.

Титли и длъжности ⁹⁹

1. *Деспот*: Йоан Асен (№ 28), Войсил (№ 208), Йоан Асен (№ 29), Мануил Асен (№ 41), Момчил (№ 407).

2. *Севастократор*: Радослав (№ 439), Йоан Асен (№ 29), Мануил Асен (№ 41), Момчил (№ 407), Андроник Асен (№ 21).

5. *Паниперсеваст*: Исаак Асен (№ 26), Андроник Асен (№ 21).

7. *Велик дук*: Исаак Асен (№ 26).

8. *Протостратор*: Михаил Дукас Тарханиот Глава (№ 285).

10. *Велик примикирий*: Мануил Асен (№ 41), Андроник Асен (№ 21).

11. *Велик конетабл*: Михаил Дукас Тарханиот Глава (№ 285).

12. *Велик логотет*: N. Глава (№ 262).

13. *Протосеваст*: Михаил Нестонгос (№ 419), Никола Мито (№ 404).

14. *Пинкерний* [τῆς αὐλῆς]: Георги Нестонг (№ 413), Алексей Дука Нестонг (№ 412), Михаил Дука Тарханиот Глава (№ 285), N. Дука Нестонг (№ 423).

15. *Куропалат*: Михаил Дука Тарханиот Глава (№ 285).

16. *Паракимомен на печата*: Константин Дука Нестонг (№ 418).

21. *ὁ ἐπὶ τῆς [βασιλικῆς] τραπέζης*: Исаак Нестонг (№ 414).

22. *Велик папиас*: Никола Глава (№ 287), Михаил Дука Тарханиот Глава (№ 285), N. Дука Нестонг (№ 424), Евдокия Нестонгиса (№ 428).

24. *Велик друнгарий*: Димитър Глава (№ 273).

25. *Велик етериарх*: N. Дука Нестонг (№ 423).

29. *ἐπὶ τοῦ στρατοῦ*: N. Дукас Нестонг (№ 423).

33. *Примикирий на двора*: N. Дука Нестонг (№ 423).

37. *Велик чауш*: Хранислав (№ 450), Кардам (№ 381).

39. *Логотет на ойкейакона*: N. Глава (№ 262).

42. *Скутерий*: N. Глава (№ 261).

55. *Велик диойкет*: N. Глава (№ 262).

63. *Етериарх*: N. Глава (№ 260), N. Дукас Нестонгос (№ 423).

77. *Севаст*: Йоан Хировоск (№ 449).

Addendum I

А. Централно управление

*μεσάζων*¹⁰⁰: Исаак Асен (№ 26), Георги Гуделис (№ 309), Димитър Гуделис (№ 310)

*καθολικός κρίτης*¹⁰¹: N. Глава (№ 262).

Б. Провинциална администрация

Б. 1. Провинции

Морея: Андроник Асен (№ 19): „кефалия“, „капитан“ 1310–1321; Андрей Асен (№ 17) и Михаил Асен (№ 49): 1355 г.

*Западна Македония*¹⁰²: Михаил Асен (№ 48): ἐπιτρόπης τῆς ἄλλης Μακεδονίας.

Тракия: Михаил Дука Тарханиот Глава (№ 285): ἐπιτρόπης.

Остров Лезбос: Михаил Асен (№ 50): 1342–47 – 1355 г.

Остров Лемнос: Андрей Асен (№ 18): 1405 (?) г.

Б. 2. Градове

Управителите са обозначени с различни термини: *καφαλή*¹⁰³, *διοικητής*¹⁰⁴, *ἐπικρατῶν*, *κρατῶν*, *ἀφέντης*, *πρωτεύμενος*, *ἄρχων*¹⁰⁵, *στρατηγός*¹⁰⁶.
Константинопол: Павел Асен (№ 64); *Солун*: Алексей Дука Нестонг (№ 412); *Галиполи*: Андроник Асен (№ 19); *Силиврия*: Исаак Асен (№ 27); *Виза*: Мануил Асен (№ 41); *Мосинопол*: Никола Мито (№ 404); *Полистилон* (Абдера): Н. Гуделис (№ 307); *Перитеорион*: Йоан Асен (№ 29); *Сяр*: Н. Дукас Нестонг (№ 424); *Мелник*: Теодор Нестонг (№ 420); *Коринт*: Матей Асен (№ 46); *Мухли*: Димитър Асен (№ 24); *Магнезия*: Н. Дукас Нестонг (№ 423).

Addendum II

Византийски императрици

Екатерина (№ 165);

Елена (№ 10);

Ирина (№ 74);

Кера[ца] Мария (№ 399).

Морея: принц: Ченгурионе II Асен Закария (№ 97), 1404–1430.

Велик конетабл: Андроник Асен Закария (№ 95).

Църква¹⁰⁷

Патриарх: Йосиф II (1416–1439) (№ 371).

Митрополит: Йосиф: Ефес (1393–1396) (№ 371); Игнатий Глава: Солун 1336–1341 (№ 274); Исидор Глава: Солун 1380–1384, 1386–1396 (№ 275).

Протонотарий:¹⁰⁸ Константин Глава (№ 278).

Тази рангова таблица или списък на титли и длъжности, притежавани и изпълнявани от българи в империята, предполага някои изводи, въпреки че основните неща се забелязват от пръв поглед. Най-беден на сведения е първият период. И това е съвсем естествено. Не изненадва и позицията на българите. Най-високият ранг¹⁰⁹, достигнат от българин, е *патриций* (VII място); той е бил притежание на 8 души. Следващата по значение група (4 души) е съставена от протоспатарии (VIII място). В централното управление на империята позицията на българите е твърде ниска – служители в отделни ведомства. По-различно е положението с провинциалната гражданска и военна администрация: шестима българи са били стратегии (среден бал около 6)¹¹⁰ и един дук-катепан (IX място в края на X в.)¹¹¹.

Картината на втория период (1018–1204) е значително по-богата. И това също е обяснимо: след 1018 г. българските велможи масово нахлуват в редовете на византийската аристокрация¹¹². Данните показват, че българите са притежавали 13 различни титли. Сред тях най-висока стойност има титлата *севаст* (VI място), но тя е била притежание на двама българи едва през втората половина на XII в., когато отдавна е била загубила първоначалната си стойност. По-реална представа за мястото на българите във византийската йерархична система дават титлите след *севаст*: 1 куропалат, 4 протопроедри, 4 проедри, 8 магистри и т.н. Повечето от тях са получили тези титли през първата – началото на втората половина на XI в. – факт, който значително повишава тяхната стойност. От служителите в централното управление специално внимание заслужават Борил (№ 139) и Герман (№ 254) – *παράδυναστένοντες* при Никифор III Вотаниат (1078–1081). Но веднага трябва да отбележа, че тяхното издигане е по-скоро плод на случайност, отколкото резултат на закономерна тенденция. Българите са относително добре представени в провинциалната военноадминистративна структура – дук, катепан и стратег: 7 + 5 + 13, тоест общо 25. Това сравнително голямо число се обяснява отново с назначенията на българи около и след 1018 г.

Какви са общите впечатления от този период? Първо, по-масово присъствие на българи сред носителите на почетни титли и служители в администрацията – централна и провинциална – в сравнение с предходния период – факт, който се обяснява с политиката на Византия, провеждана в процеса на покоряване на България. Второ, прави впечатление появата и установяването на няколко големи български фамилии – Владиславовичи, Нестонг, Глава, Гуделис, – повечето от които съществуват до падането на Константинопол (1453 г.), а и след това; би могло да се твърди, че основната част от българите, носители на почетни титли и функционери, са представители на тези фамилии. Трето, българите завоюват най-високите си позиции сред ромейската аристокрация в периода между падането на България (1018 г.) и възшествието на Алексий I Комнин (1081 г.). Това би могло да се обясни с две обстоятелства – политиката на Василий II, следвана и от неговите приемници, и брачния съюз на император Исаак I Комнин (1057–1059) с Екатерина (дъщеря на Иван Владислав – № 165). Положението се променя забележимо след 1081 г. Вместо очакваната подкрепа на българите (или ромеите от български произход) и преди всичко на Иван-Владиславовите потомци (Алексий Комнин също е свързан с последния български цар¹¹³) новият василевс постепенно отдалечава българските си роднини. Дори би могло да се говори за „антибългарска“ политика, поне в сравнение с първите десетилетия на XI в. Четвърто, данните, с които разполагам, показват недвусмислено, че настъпва размяна на местата между големите български фамилии – докато до 1081 г. потомците на Иван Владислав са тези, които играят най-голяма роля в живота на империята, след тази дата техните места са заети от представители на другите големи български фамилии – Нестонг, Глава, Гуделис.

Третият период (1204–1453) предлага още по-голямо различие, и то качествено, в сравнение с предшестващите го два. Петима българи получават най-висшето достойнство във Византия – *деспот*, а още петима – следващото по ранг *севастократор*. Но това е само картината на върха. Един по-внимателен поглед ще ни покаже, че българите са били удостоени с 24 различни титли и длъжности. Извън тях трима са заемали високата позиция на $\mu\epsilon\sigma\acute{\alpha}\zeta\omega\nu$, управлявали са големи и важни провинции. Как би могло да се обясни това изключително положение? Ако количествената страна намира своите корени в продължителното натрупване, което дава забележими резултати, особено през XIV в., то качествените изменения едва ли могат да бъдат обяснени само с диалектичния принцип за превръщането на количеството в качество. Очевидно тук са действали и други фактори, характерни за епохата. Преди всичко трябва да отбележа близките роднински връзки на българите в империята (или на част от тях) с династиите на Ласкаридите, Палеолозите, Кантакузиновците. Не бива да се пропуска и един негативен фактор – упадъкът на империята и в частност упадъкът на йерархичната ѝ система. Понякога случайни лица, току-що появили се в империята, получават най-високи достойнства (Радослав, Войсил, особено Момчил), редом с лица, които отдавна са сред най-висшите слоеве на ромейската аристокрация. Разбира се, в последния случай не бива да се пропуска и особенният статут на лицата, носители на достойнствата, и в същото време функцията „деспот (севастократор) на българите“¹¹⁴.

4. НЯКОЛКО ЗАКЛЮЧИТЕЛНИ СЛОВА

Приобщаването на българите към ромейското общество е исторически факт. Мисля, че изнесените данни показват недвусмислено действието на един

всеобхватен процес, който рано или късно водел до един резултат: преобразяването на имигранта българин в ромей. Могат ли да се извлекат някои закономерности, които биха показали по-ясно и по-убедително както развитието на самия процес, така и неговия краен резултат? Изворите са недостатъчни за подобни наблюдения – това, разбира се, не е оправдание, а действително положение, но все пак ще се опитам да систематизирам мислите, които възникнаха в хода на работата и дават известна, макар и недостатъчна, обобщена представа за същността на проблема.

I. Характеристика на асимилационния процес

Ромеизирането на българите в империята или превръщането им в натурализирани ромей е зависело от три основни фактора:

1. *Времето*. Този фактор има две страни, които са здраво свързани, би могло да се каже почти неразделни, а именно: историческия момент, към който се отнася всеки акт на емиграция, и времето, необходимо за приобщаването на всеки имигрант към ромейската действителност. Изнесенният в първите три глави на книгата изворов материал показва, че в движението на българите към Византия могат да се разграничат три основни вълни, или по-точно три периода: VII–началото на XI в., XI–XII в., XIII–XV в. Без съмнение първият и третият период (без да бъдат равностойни помежду си!) се характеризират с нормално, естествено (а по друг начин казано – бавно) развитие на миграционния процес; в замяна на това отлика на втория период е голямата интензивност на процеса (масовото преселване на българи в ромейските предели, както и индивидуалното проникване са съсредоточени в началните години на периода)¹¹⁵. Отразява ли се тази същностна характеристика на явленията и процесите върху бързината на ромеизацията? Трудно е да се отговори категорично на това питане. С основание би могло да се допусне, че в началото на първия период, когато началната стъпка на българския емигрант във Византия е била да прегърне Христовата вяра, неговото превръщане в поданик на империята и сетне в ромей е било значително улеснено. Същото би могло да се каже, макар и по-предпазливо, и за втория период, но едновременно с това не бива да се забравя, че тогава проникването на българите в ромейската среда е имало до голяма степен принудителен характер. Картината се променя през XIII–XIV в. (впрочем същото би трябвало да важи и за IX–X в.), когато наличието на българска държава обективно е забавяло, задържало е този процес, тоест имигрантът не е забравял, че в съседство на империята се е намирала неговата родина, и този факт е подхранвал неговото народностно съзнание.

2. *Мястото*, където се е настанявал и е живеел емигрантът¹¹⁶. Този фактор безспорно е оказал голямо влияние върху развитието и действието на асимилационния процес. Изворите свидетелстват, че *градът* е бил мястото, където чужденецът, в случая българинът, много по-лесно и значително по-бързо се е приспособявал към новата за него действителност. Разбира се, не бива да се пропуска фактът, че тук най-често имаме работа с отделни лица, които са се пръсвали между коренното ромейско население, а то от своя страна ги е поглъщало без особено затруднение. Сведения за относително масово присъствие на българи в града, за съществуването на български квартали в Константинопол или други големи градски центрове на империята, подобно на венецианските, генуезките или еврейските¹¹⁷, липсват. Особено внимание заслужава може би само Мосинопол, където са засвидетелствани значителен брой българи (за съжаление не се знае нищо по-конкретно за етно-демографския облик на града и за неговата структура), но те по всяка вероятност са били рожба на първоначална

инфилтрация, подсилвана и през следващите няколко столетия, а не на масова миграция от по-късно време (XIII–XIV в.). *Селото* или селските райони (предимно в Източна Македония), където са живеели големи групи българи, са предлагали условия, при които процесът на ромеизация се е затруднявал, развивал се е значително по-бавно. В тази обстановка социалните връзки (за тях ще стане дума по-долу) са били по-здрави. И наистина, изворите, които бяха разгледани в първа глава, показват, че може да се допусне съществуването на села, чийто преобладаващ брой население е имало български народностен облик, или най-малкото – наличието на многобройни, добре обособени и значителни по количество групи от българи в редица византийски села¹¹⁸. Този факт съвсем основателно навежда на мисълта за по-дълго запазване на българското народностно съзнание. Разбира се, не бива да се забравя, че следващите поколения българи вече са били родени на новите места, не са се отличавали по вяра от останалото население, изучавали са и са използвали гръцкия език, тоест възприемали са гръцката култура. По този начин в селото, както и в града, макар и значително по-бавно, се е развивал същият процес, който в крайна сметка водел към приобщаване на българите към ромейското общество.

3. *Социална позиция.* Социалният произход и принадлежност на имигранта също са оказвали голямо влияние върху процеса на ромеизацията. И тук веднага трябва да отбележа, че е време да се откажем от постулата, според който а *rigori* се приема, че аристократът е бил по-податлив на асимилационния процес, изразявал е по-голяма готовност да промени народността си, докато „човекът от народа“ е бил значително по-устойчив, с по-силно развито самосъзнание. В изворите не липсват случаи, когато едно лице от аристократичен произход и с високо положение в империята (и то постоянно, а не временно) е пазело спомена за своя български произход, което не може да се каже (или поне няма сведения) за „обикновения човек от народа“. Разбира се, не може да се отрече фактът, че в някои случаи, немногочислени, селските маси и преди всичко военните контингенти са запазвали малко по-дълго време своето българско самосъзнание. Или поне би могло да се допусне, че е било така. Но това положение в никакъв случай не било резултат само на действието на социалния фактор (в смисъл на произход), а рожба и на някои други обстоятелства – местоживее, брой, организация.

Когато разглеждаме ролята на социалния фактор в асимилационния процес, не бива да пропускаме и другата страна. Защото не е достатъчно да се познава общественото положение на емигранта в неговата родина, но при всички случаи трябва да се държи сметка и за състоянието на обществото, което го приема. Известно е, че *социалните връзки* във Византийската империя са били сравнително слабо развити¹¹⁹. Тази основна констатация все пак трябва да бъде уточнена. Забележимо по-развити са били вертикалните връзки. Това е естествено и няма да се впускам в подробности, тъй като те надхвърлят моята цел. Но ще посоча една особеност на тази страна от структурата на византийското общество, която има съществено значение в случая. А тя е: сравнително свободният достъп до ромейската аристокрация, дори до нейните върхове. Лесно е да се досетим, че подобно положение е улеснявало вливането на българи, при положение че те са отговаряли на необходимите условия (имущество, титла, длъжност). Хоризонталните връзки във византийското общество са били по-слабо развити. За едно средновековно общество това е лесно обяснимо. Тази ограниченост, изолираност, затвореност в хоризонтална посока сериозно е затруднявала контактите между отделните групи, макар и принадлежащи към една и съща социална категория.

Естествено подобно състояние на обществото не само че не е благоприятствало, но дори е затормозявало процесите на приемане и абсорбиране на чужди етнически елементи. Недоразвитостта на хоризонталните връзки се е подкрепяла и определяла от сравнително високата степен на развитие на семейните връзки (впрочем процесът е бил двупосочен). Този фактор също е забавял асимилационния процес, особено в онези случаи, когато, наред със смесените бракове – те не са били изключение – са се сключвали бракове между потомци на имигранти българи, тоест между натурализирани ромеи.

II. Статут на българите – натурализирани ромеи

Бавно или бързо – в зависимост от посочените обстоятелства – българите имигранти във Византия се превръщали не само в поданици на империята, но и в ромеи. Това ги отличавало от някои големи компактни групи чужденци в столицата и други големи градски средища. Сведенията – колкото и недостатъчни да са – показват, че българите дори и в началните години на своето пребиваване във Византия едва ли са получавали някакъв особен статут, с какъвто са се ползвали, да речем, венецианци или генуезци¹²⁰. Все пак и в положението на българите имигранти или натурализирани ромеи се забелязва една особеност, характерна за византийското общество – амбивалентност¹²¹. Наистина, от една страна, те са били поданици на империята и са придобивали ромейско съзнание; от друга страна обаче, изворите подсазват, че поне част от българите са се ползвали с известна самостоятелност. За съжаление тази самостоятелност не ни е позната добре. Но мисля, може да се каже, че тя се е движела от пълна независимост, с присъщата на българите организация, община и военна (?) единица (в началния период на миграцията), до ограничената свобода, изразявала се във формирането на отделни административни и военни единици като турмата или на самостоятелни военни корпуси.

Разтварянето на българите в ромейската среда е било пълно, но все пак те са оставяли следи в изворите – предимно чрез регистрирането на масово присъствие в селските райони и военните части, но и чрез запазване на народностното си име вече като собствено или фамилно (Вулгарос), както и чрез богатия именован репертоар, засвидетелстван в многобройните документи от XIV в.

БЕЛЕЖКИ

¹ Вж. някои посочвания тук, в Увода на книгата.

² Примерът със съдбата на село Ливадия (Халкидическия полуостров) в края на X–началото на XI в. – колкото и да сме резервирани към агиографския текст – е убедително доказателство. Вж. и С a n t., II, 56–58, както и тук, гл. II, § 1.

³ M a n g o, C. Byzantium. The Empire of New Rome. New York, 1980, p. 31. Вж. и тук, с. 8.

⁴ Терминът е заимстван от K a z h d a n, A. et G. C o n s t a b l e. People and Power in Byzantium. An Introduction to Modern Byzantine Studies. Dumbarton Oaks. Washington, D. C., 1982, p. 19.

⁵ Вж. тук, § 3 „Българите във византийската рангова таблица“.

⁶ Вж. тук, гл. II, § 2, с. 76.

⁷ Дори при Асеновци, въпреки че родоначалник на фамилията е бил бившият български цар Йоан III Асен.

⁸ Вж. тук, гл. I, с. 19.

⁹ Пак там, с. 19.

¹⁰ Пак там, § 2, с. 38 и сл.

¹¹ Вж. тук, бел. 2.

¹² Император Василий Болгаробойца. Извлечения из летописи Яхъи Антиохийского. Издал, превел и обяснил Барон В. Р. Розен. СПб., 1883, с. 59. На този пасаж специално внимание обърна S c h l u m b e r g e r. L'Ерорée. II, p. 412. Вж. още 3 л а т а р с к и н. История. Т.2, с. 29; т. 3, с. 25.

¹³ Някои най-общо посочвания за византийската армия у: T o u n b e e, A. Constantine Porphyrogenitus and his World. Oxford, Univ. Press, 1973, 282–322; H a l d o n, J. Recruitment and Conscriptio in the Byzantine Army, p. 550–950. A Study on the Origin of the Stratiotika Ktemata. Wien, 1979; K α ρ α γ ι α ν ν ό π ο υ λ ο ς, I. Tò Βυζαντινὸ κράτος. I. Ἀθήνα, 1985, 71–72; За етниците вж.: A h r w e i l e r, H. Recherches sur l'administration de l'Empire byzantin aux IXe–Xe siècle. – BCH, 84, 1960, 32–33 (същото в: Etudes sur les structures administratives et sociales de Byzance. London, Variorum Reprints, 1971, No VIII); Γ ρ η γ ο ρ ί ο υ – Ἰ ω α ν ν ί δ ο υ, Μ. Παρακμή και πτώση τοῦ θεματικοῦ θεσμοῦ. Συμβολή στὴν ἐξέλιξη τῆς διοικητικῆς καὶ τῆς στρατιωτικῆς ὀργάνωσης τοῦ Βυζαντίου ἀπὸ τὸ 10 αἰ. κ. ε. Θεσσαλονίκη, 1985, 144–148; W i t t a, J. E. The Ethnika in Byzantine Military Treatises. University of Minnesota Ph. D. 1977 (= University Microfilm International. Ann Arbor, 1977) (недостъпно).

¹⁴ O i k o n o m i d è s. Les listes de préséance. 177. 29, 32; 209. 20–24; 327.

¹⁵ Пак там, с. 327.

¹⁶ Пак там, с. 304, 333.

¹⁷ O i k o n o m i d è s. L'évolution, p. 144; L e m e r l e. Cinq études, 302–304.

¹⁸ Annales Baresens. – MGH SS, V, p. 53. Вж. тук, гл. I, § 1, с.

¹⁹ Actes de Lavra I, No 33, ред. 80–83.

²⁰ Ἐγγράφα Πάτμου I, No 1, ред. 47–48.

²¹ Пак там, № 2, ред. 12–13.

²² Actes de Lavra I, No 38, ред. 29.

²³ Γ ο ύ δ α. Ἐγγράφα No 2, σ. 122.

²⁴ Actes de Lavra I, No 44, ред. 26–27.

²⁵ Пак там, № 48, ред. 27–28.

²⁶ Ἐγγράφα Πάτμου I, No 5, ред. 72–73.

²⁷ Пак там, № 6, ред. 37–39.

²⁸ Общо за българите, войници във византийската армия през XI–XII в., в: Т и в ч е в, П. За участието на българи във византийската войска през пернода на византийското иго (1018–1185). – Ист. пр., 1963, № 1, 79–93.

²⁹ Вж. тук, бел. 9, 18.

³⁰ A h r w e i l e r. Le sébaste.

³¹ L e m e r l e. Miracles, I, § 292, p. 230.

³² Пак там, § 294.

³³ Пак там, § 302–303, с. 233; Z a c o s - V e g l e r y, I, no 934. За „сермисиани и българи“ вж. тук гл. I, § 1, бел. 11.

³⁴ D a g r o n, G., H. M i h ä e s c u. Le traité sur la guerila de l'empereur Nicephore Phocas. Paris, 1986, p. 48, п. 3.

³⁵ Actes d'Iviron, p. 167; тук, гл. I, § 1, с. 17–18.

³⁶ N i c. Bryennios, p. 283, 1–2.

³⁷ Ш а н д р о в с к а я, В. Печать с именем Борила. – Сообщения Государственного Эрмитажа, 31, 1973, с. 46.

³⁸ За намеренията на Борил да овладее византийския престол вж. тук, § 2, № 6.

³⁹ Actes d'Erhigmérou. Appendice E, ред. 16–17.

⁴⁰ За българите в района на Мосинопол вж. тук, гл. I, § 1.

⁴¹ P a c h u m e r e s II, p. 190.4–5.

⁴² За тези събития вж. История. Т. 3, 298–299; Б о ж и л о в, И. Бележки върху българската история през XIII в.– В: Българско средновековие. Българо-съветски сборник в чест на 70-годишнината на проф. И. Дуйчев. С., 1980, 78–81.

⁴³ P a c h u m e r e s II, p. 444.9–10: „...καὶ τῷ Μιχαήλ προσελθὼν τιμὴν λαβῶν ἐπὶ Βουλγάροις τῆς σεβαστότητος.“ „Мисля, че преводът „след като получил при българите достойнството севаст“ (ГИБИ, X, с. 204) не отговаря на контекста. Йоан Хировоск преминал на страната на император Михаил IX и получил от него титлата (длъжността) „севаст на българите“. Друго обяснение не би могло да се приеме, тъй като Йоан Хировоск е бил в пределите на ромейската държава, не ги е напуснал и не е имал нищо общо с България, а само с наемниците българи. Вж. A h r w e i l e r. Le sébaste, p. 35. Това обяснение се приема и от N i c o l, D. M. Refugees, Mixed Population and Local Patriotism in Epiros and Western Macedonia after the Fourth Crusade.– In: XVe Congrès International d'études byzantines. Rapports et co-rapports. I. Histoire. Athènes, 1976, p. 26.

⁴⁴ P s e u d o - K o d i n o s, p. 182.18–21.

⁴⁵ За аргументацията на тази специфична длъжност вж. бел. 43.

⁴⁶ За длъжността „севастократор на чужда етническа група“ мога да приведа един интересен пример у M a n. P h i l a e Carm. II, No 237, p. 253.91–92:

„Τὸν σεβαστοκράτωρα τῶν ἄλλοτριῶν.“

⁴⁷ Тук, разбира се, се изключват големите въоръжени движения, опитите за възстановяване на българското царство на Петър Делян (1040–1041) и Георги Войтех (1072 г.). За тях вж. З л а т а р с к и. История. Т. 2, 41–81, 119–149; История. Т. 3, 28–34, 72–73.

⁴⁸ Б о ж и л о в. Асеневи, I, № 1 и 3.

⁴⁹ Д у й ч е в. Прочувания I, 111–114; Мелник през средновековието. – В: Д у й ч е в. Бълг. средновековие, 400–408.

⁵⁰ S c y l i t z e s, p. 364.84–85.

⁵¹ Пак там, с. 364.86–88.

⁵² З л а т а р с к и. История. Т. 1. Ч. 2, с. 786. За произхода на фамилното име Гавра вж. посочванията у P o l e m i s. The Doukai, p.120.

⁵³ Точната дата трудно може да бъде установена. Според В. Н. Златарски (История. Т. 2, с. 33) заговорът бил разкрит през 1026 г., но сигурни данни липсват. Разполагаме само с *terminus ante quem*: ноември 1028 г. (S c y l i t z e s, p. 373, 15–16).

⁵⁴ S c y l i t z e s, p. 372.87–91.

⁵⁵ S c h l u m b e r g e r. L'Ерорée, III, p. 18.

⁵⁶ И този заговор не може да бъде датиран точно. S c y l i t z e s, p. 376.82: „κατὰ τοῦτον τὸν χρόνον“; S c h l u m b e r g e r. L'Ерорée, III, p. 99: 1031; ГИБИ, VI, с. 299, бел. 7: 1029. Най-вероятната дата е 1028–1029 г.

⁵⁷ S c y l i t z e s, p. 376.82–85.

⁵⁸ З л а т а р с к и. История. Т. 2, 34–35.

⁵⁹ S c h l u m b e r g e r. L'Ерорée, III, 100–101.

⁶⁰ S c y l i t z e s, p. 396.24–27.

⁶¹ Вж. тук, гл. II, Addenda A, с. 92.

⁶² S c y l i t z e s, p. 393.31–394.69; 396.18–22.

⁶³ P s e l l o s, I, 122–123.

⁶⁴ S c y l i t z e s, p. 473.64–474.84; Z o n a r a s, 644.16–646.13; P s e l l o s, II, 38.1– 45.17; G l i c a s, p. 579.7–12; S c h l u m b e r g e r. L'Ерорée, III, 656–665; Λ ά μ π ρ ο υ, Στ. Ἦτο ὁ Ῥωμάνος Βοῦλας γελοιοποιός. – NE, 9, 1912, 301–304; V r y o n i s. The Will, p. 273; L e m e r l e. Cinq études, 53–54; S a v v i d e s, A. Internal Strife and Unrest in Later Byzantium, XI-th–XIII-th Centuries (A.D. 1025–1261). Σύμμεικτα, 7, 1987, p. 269.

⁶⁵ A n n e C o m n è n e. Alexiade, I, p. 73.22–27.

⁶⁶ Пак там, с. 101.6–7.

⁶⁷ Пак там, 88.19– 91.17.

⁶⁸ S c h l u m b e r g e r. L'Ерорée, III, p. 18.

⁶⁹ Другата е разкриването на роднинските връзки на българите с големите византийски фамилии.

⁷⁰ Вж. например К а ж д а н. Социальный состав, *passim*.

⁷¹ O i k o n o m i d è s. L'évolution, p. 127.

⁷² В тактикона на Успенски стратегът заема пето място; в отделните секции на Трактата на Филотей той заема различно място – VI, III, VI, V; в тактикона на Бенешевич – VI място. В ескориалския тактикон той вече е на X място (O i k o n o m i d è s. Les listes de préséance, p. 303), а през XI в. положението е още по-различно (O i k o n o m i d è s. L'évolution, p. 148).

⁷³ O i k o n o m i d è s. L'évolution, 126–127.

⁷⁴ O i k o n o m i d è s. Les listes de préséance, p. 292.

⁷⁵ Пак там, с. 303.

⁷⁶ Ἀρχῶν няма място в ранговите таблици – нито като титла, нито като длъжност, – а има технически смисъл.

⁷⁷ G u i l l a n d. Les logothètes, 31–45; O i k o n o m i d è s. Les listes de préséance, 311–312; L a u r e n t. Corpus II, p. 196.

⁷⁸ G u i l l a n d. Les logothètes, 37–38, 41; O i k o n o m i d è s. Les listes de préséance, p. 312; L a u r e n t. Corpus II, p. 230.

⁷⁹ G u i l l a n d. Les logothètes, p. 11; L a u r e n t. Corpus II, p. 129; O i k o n o m i d è s. Les listes de préséance, 313–314; H e n d y. Studies, 371–378, 380–381, 409–414, 429–434, 439–443.

⁸⁰ G u i l l a n d. Les logothètes, p. 15; O i k o n o m i d è s, p. 313; H e n d y. Studies, p. 414.

⁸¹ G u i l l a n d. Les logothètes, p. 16; O i k o n o m i d è s. Les listes de préséance, p. 313; Z a c o s - V e g l e r y. I/1, 131–363; H e n d y. Studies, p. 592, 624–626, 630, 631, 634–635, 636, 639, 642, 654–662.

⁸² O i k o n o m i d è s. Les listes de préséance, 319–323; L a u r e n t. Corpus II, 436–480.

⁸³ O i k o n o m i d è s. Les listes de préséance, 322–323.

⁸⁴ Пак там, с. 341; D a g r o n, G., H. M i h ā e s c u. Le traité sur la guérilla de l'empereur Nicéphore Phocas. Paris, 1986, Index s.v.

⁸⁵ O i k o n o m i d è s. Les listes de préséance, Index, s.v.

⁸⁶ Пак там, с. 353.

- ⁸⁷ Трето място (след паракимомена и протовестиария) сред евнусите дворцови служители. Те нямат място в ранговата таблица, тъй като не са *поканени*, а обслужват василевса. Вж. O i k o n o m i d è s. Les listes de préséance, p. 305.
- ⁸⁸ O i k o n o m i d è s. L'évolution, 125–128.
- ⁸⁹ Пак там, 128–147.
- ⁹⁰ L e m e r l e. Cinq études, 260–261; O i k o n o m i d è s. L'évolution, 131–132.
- ⁹¹ Вж. бел. 79; O i k o n o m i d è s. L'évolution, p. 135.
- ⁹² G u i n l l a n d. Les logothètes, p. 14; O i k o n o m i d è s. Les listes de préséance, p. 313; L a u g e n t. Corpus II, p. 160.
- ⁹³ O i k o n o m i d è s. L'évolution, 138–140.
- ⁹⁴ Пак там, 141–147.
- ⁹⁵ Пак там, с. 142.
- ⁹⁶ Пак там.
- ⁹⁷ Пак там, с. 144.
- ⁹⁸ Длъжност, по-ниска от *етнарх* (?) или в някои случаи еднозначна?
- ⁹⁹ Редът е според основния извор от късноримската епоха Псевдо-Кодинос. Вж. Pseudo-Kodinos, 133–139; R a y b a u d. Le gouvernement, 162–163.
- ¹⁰⁰ Вж. бел. 90, както и В е с к, Н. G. Der bysantinische Ministerpräsident. – BZ, 48, 1955, 309–338; В е р е а у х, J. Contribution à l'étude de l'administration byzantine: 'Ο μεσάζων. – Byz. Slav., 16, 1955, 270–296; L o e n e r t z, R.-J. Le chancelier impérial à Byzance aux XIVe et XIIIe siècle. – In: L o e n e r t z. BFG I, 441–465; R a y b a u d. Le gouvernement, 202–206.
- ¹⁰¹ L e m e r l e, P. Le juge général des Grecs et la réforme judiciaire d'Andronic III. – In: Mémoires L. Petit. Bucarest, 1948, 292–316.
- ¹⁰² За понятието „τῶς ἄλλης Μακεδονίας“ вж. Б о ж л о в, И. Асеневици, II, № 4, 259–260.
- ¹⁰³ М а к с и м о в и њ. Виз. прав. управа, 71–100.
- ¹⁰⁴ Пак там.
- ¹⁰⁵ В някои случаи (просопографски каталог № 41, 84, 264) ἄρχων има технически смисъл.
- ¹⁰⁶ Както ἄρχων, така и στρατηγός има технически смисъл. Вж. и бел. 72.
- ¹⁰⁷ В този списък не са включени: игумени (вж. тук, гл. II, § 4), свещеници и монаси – сведенията са многобройни и могат да се намерят при всяко едно лице в просопографския каталог.
- ¹⁰⁸ Първи от втората петица църковни служители: P s e u d o - K o d i n o s, p. 318.13.
- ¹⁰⁹ В този смисъл, разбира се, не се включва българският кан Тервел, получил в 705 г. достойнството кесар. Вж. Z a s o s - V e g l e r y, I/3, No 2672 (p. 1441); O i k o n o m i d è s. Dated, No 26 (p. 38–39).
- ¹¹⁰ Вж. бел. 72.
- ¹¹¹ O i k o n o m i d è s. Les listes de préséance, p. 303.
- ¹¹² Вж. тук, гл. II, § 2.
- ¹¹³ Чрез съпругата си Ирина, дъщеря на Мария (№ 168 – дъщеря на Траян) и Андроник Дука. Вж. тук, гл. II, § 2, както и № 168 от просопографския каталог.
- ¹¹⁴ Вж. тук, с. 115.
- ¹¹⁵ Вж. тук, гл. II, § 2.
- ¹¹⁶ За различните условия на живот в империята вж. K a z h d a n, A. P. et G. C o n s t a b l e. Op. cit., 153–154.
- ¹¹⁷ J a s o b u, D. Les Vénitiens naturalisés dans l'Empire byzantin: un aspect de l'expansion de Venise en Roumanie du XIIIe au milieu du XVe siècle. – TM, 8, 1981, 217–235; Les quartiers juifs de Constantinople à l'époque byzantine. – Byz., 37, 1967, 167–227; Les juifs vénitiens de Constantinople et leur communauté du XIIIe au milieu du XVe siècle. – Revue des études juives, 131, 1972, 397–410; Μ α λ - τ έ ζ ο υ, Χρ. 'Ο θεσμός του έν Κωνσταντινουπόλει Βενέτου βαίλου (1268–1453). 'Εν 'Αθήναις, 1970 (особено част II, с. 55–88); B a l a r d, M. La Romanie génoise (XII–début XVe siècle). 1–2. Roma, 1978.
- ¹¹⁸ Вж. тук, гл. I, § 2.
- ¹¹⁹ K a z h d a n, A. et G. C o n s t a b l e. Op. cit., 29–33.
- ¹²⁰ Вж. бел. 117.
- ¹²¹ K a z h d a n, A. et G. C o n s t a b l e. Op. cit., p. 154.

ЧАСТ II

ГЛАВА IV

БЪЛГАРСКИ СВЕТЦИ ВЪВ ВИЗАНТИЙСКАТА АГИОГРАФИЯ

Проблемът за присъствието на български светци във византийската житийна литература е част от големия проблем, който би могъл да се формулира така: „Чужди светци във византийската агиография“. Това е един голям проблем – както за византийската литература, така и за историята на православната църква, който по мое мнение все още не е получил задоволително научно решение¹. Причините за това състояние не са една и две, но все пак сред тях изпъква сложността на темата. Невинаги е лесно да се проследи позицията на константинополската църква по въпрос с такава изключителна важност: включването на чужди (в случая славянски, български) светци в православния пантеон. Защото написването на една житийна творба е само част от официалния култ към един светец – идеалния образ в християнското средновековие.

Не би могло да се каже, че проблемът за българските светци във византийската агиография е оставал настрана от вниманието на специалистите². Но няма да бъде и грешно, ако веднага добавя, че стореното досега е недостатъчно. Наистина преди повече от двадесетина години И. Дуйчев наред с решаването на фактологическата страна на темата (тоест издирването на славянски светци, привлекли интереса на византийските агиографи) се опита да предложи теоретическо решение на въпроса. Тук ще го припомня: „Въпреки че новите славянски светци принадлежат на православния свят, византийската църква се показва слабо разположена да ги признава и да ги включва в православния пантеон. В случаите, когато тя го правела, било по-скоро под влияние на политически обстоятелства или на специални разсъждения.“³

Макар и справедливи до известна степен, тези бележки вече не могат да ни задоволят. През 1979 г. аз се опитах да привлека наново вниманието към въпроса, по-точно към българските светци (или византийските светци от български произход)⁴. Тук ще се постарая да развия тези мисли, ограничени някога от рамките на един доклад. Но преди да пристъпя към конкретното разглеждане на всеки един случай, необходими са някои предварителни бележки. Първо, обяснението, предложено от И. Дуйчев (макар че той се позовава на друго свое изследване), е твърде общо. Преди всичко трябва да се разграничават *българските* от *славянските* светци. От една страна, темата, която ме интересува, го налага, от друга, трудно е да бъдат подведени под един знаменател всички славянски светци. Едва ли е необходимо да наблягам особено настойчиво на различията, съпровождащи и отличаващи всеки от тези светци – време, епоха, обстоятелства, културна, религиозна и политическа среда. Това разграничение би ми позволило да се обърна с лице към причините, които карали Константинопол да се въздържа (според Дуйчев) да признава български светци, или да потърся онези „политически обстоятелства“ или „специални разсъждения“, влияещи във всеки конкретен случай на „признание“. Струва ми се, че бих могъл да се опитам да разкрия какво стои зад тези формулировки. Като разглеждам

посоченото обяснение на И. Дуйчев, мисля, че няма да сгреша, ако допусна влияние на В. Н. Златарски. Тук естествено нямам намерение да разглеждам идеята на големия български медиевист за „ромеизацията“ на българите през XI–XII в. с цялата ѝ сложност и многостранност⁵, а да обърна внимание на един случай, и то важен, за разглежданата от мен тема. Какво имам предвид?

Като изучава обстойно мотивите, от които се ръководел Георги Скилица при написването на житието на св. Иван Рилски (за него ще стане дума по-долу), В. Н. Златарски пише: „Посочените тук явно тенденциозни построения в житието на Георги Скилица право сочат от где е идело и каква цел се е гонело с написването на житието на най-популярния български светец, а именно: на Георги Скилица като на образован и учен за времето си човек, и докато той бил управител на Средец, било възложено от Мануил I Комнин – защото той [Скилица] намерил за необходимо да говори за последния на две места в житието, макар че той император нямал никакво отношение към нашия светец, и да го прославя като такъв, който надминавал всички навсякъде от старо време царували владетели – да напише на гръцки език житието на Св. Иван Рилски, което да замени съществуващото дотогава славянобългарско житие, за да се принудят по този начин българите да слушат и четат за подвизите на своя най-прочут и много почитан народен светец на гръцки език като най-ефикасно средство за ромеизацията на българския народ, та да забравят своя роден език, който бил вече изхвърлен от българските църкви и училища, следователно целта е била същата, която е гонил архиепископ Теофилакт Охридски, когато той писал житието на Св. Климент Охридски, като взел за основа първообразното му житие на старобългарски, писано от някой Климентов ученик. Затова след написването на гръцкото житие съдбата на първообразното житие на Св. Иван на старобългарски била същата, каквато е била съдбата на първообразното житие на Св. Климент след появяването на гръцкото му житие, написано от Теофилакт: то било унищожено, а вместо него в манастира било изпратено гръцкото житие, излязло изпод перото на Георги Скилица.“⁶

Позволих си този дълъг цитат, тъй като той засяга един твърде важен въпрос от българското минало, от българо-византийските отношения, от политическата практика на империята. Разбира се, съвременният специалист лесно би отхвърлил някои от твърденията на В. Н. Златарски, а други, след по-зряло обмисляне, би поставил под съмнение⁷. По-важното е друго, а именно: случаят с житието, написано от Георги Скилица (нека добавим и творбата на Теофилакт!), не може и не бива да се разглежда изолирано. То трябва да бъде поставено сред цялата група житийни текстове, посветени на български светци и написани от византийски агиографи. Само тогава това житие, а и всички останали биха могли да получат най-задоволително обяснение. Ето защо на следващите страници ще разгледам – без излишни подробности, но с всички необходими данни – житията на онези български светци (или светци от български произход), които византийската църква, литература или отделни творци са удостоили с вниманието си.

1. ЖИТИЯ НА СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ

Фактът, че липсват (или не са запазени!) гръцки жития на двамата славянски първоапостоли Константин Философ – Кирил и Методий, твърде отдавна е отбелязан както от славистиката, така и от византологията⁸. Нещо повече, споровете по този важен, но нелек за разрешаване въпрос продължават и до наши

дни, без да доведат до задоволително единомислие⁹. Затова пък един от най-достоините ученици и следовници на двамата солунски братя не е останал без внимание от страна на византийската агиография. Климент Охридски твърде рано влиза в Синаксара на константинополската църква¹⁰, а съдбата на ръководената от него епархия е такава, че някои от най-изявените му наследници се чувстват едва ли не задължени да напишат житие на своя именит предшественик. Както добре е известно, на св. Климент са посветени два типа жития: *пространно* (наричано още *Legenda Bulgarica*) и *кратко* (*Vita brevis*).

А. Пространно житие (*Legenda Bulgarica*)

Познато твърде отдавна на науката (благодарение на частичното издание на Лъв Алаций, сетне на цялостната публикация на Григорий Константиридис и Михаил Гора)¹¹, Пространното житие е било обект на многобройни изследвания. Между спорните въпроси, които то е предизвиквало, на първо място трябва да бъде изведен въпросът за авторството¹². Бих могъл да отбележа без каквото и да било преувеличение, че по този въпрос вече всичко е казано. Последните години донесоха убедителни резултати в подкрепа на схващането, че автор на Пространното Климентово житие е именитият охридски архиепископ Теофилакт Охридски или Български (ок. 1089/90 – 1126)¹³. Мнението на най-изявения противник на това схващане, покойния Пол Готие (на него дължим идеята за Псевдо-Теофилакт)¹⁴, остана изолирано.

И така, автор на *Legenda Bulgarica* е Теофилакт Охридски, наследник на Климентовата катедра в продължение на повече от 3 десетилетия. Написаното от Теофилакт житие (въз основа на недостигнал до нас старобългарски първообраз)¹⁵ днес е познато по 9 ръкописа: Охридски или Московски, Ватопедски (Cod. Athos Vatoped. 1143), Урбански (Cod. Urbanensis 2 – Илиноис), Ватикански (Cod. Vat. gr. 1409), Анджеликийски (Рим – Библиотеката „Анжелика“), Ивиронски (Cod. Athos Iber. 382), два Дионисийски (Cod. Athos Dion. 280 и 274) и един Атински (Атина, Библиотека на Народното събрание)¹⁶. Ръкописите датират от XIII–XVI в. Три от тях (Охридски, Ватопедски и Урбански) съдържат целия текст на житието, а останалите 6 – само откъси. Пространното житие – изключителен извор не само за живота и дейността на Климент Охридски, но и за апостолската дейност на Кирил и Методий – е издавано многократно¹⁷.

Б. Кратко житие (*Vita brevis*)

Краткото Климентово житие (*Vita brevis*) или още Охридска легенда, чийто автор по всяка вероятност е известният охридски архиепископ Димитър Хоматиан (1216–1234)¹⁸, има определено, и то важно място, в култа към Климент. Наред с Пространното житие съставителят е използвал някои неизвестни писмени извори и легенди. Тъкмо поради това в текста на житието наред с отделни груби фактически грешки се съдържат „няколко важни и единствени по рода си сведения върху живота и дейността на Кирил, Методий, Климент и изобщо за българската история...“¹⁹ Житието е познато в 5 ръкописа: Охридски, препис от неотъждествен ръкопис, направен от Георги Курциус, Втори охридски препис, Ръкопис № 40 (55) от Протога (Света гора) и Ръкопис № 201 от „Свети Пантелеймон“ (Света гора)²⁰. Най-ранен измежду тях е Първият охридски ръкопис, изготвен през XIII–XIV в. Това, което заслужава особено внимание при Краткото житие, е, че още твърде рано (?) от него е направен старобългарски превод. Двама известни засега преписа са: Ръкопис № 47 от Зограф (Света гора) и Охридски ръкопис, някога собственост на охридчанина Г. Бодлев²¹.

Както вече посочих, за автор на краткото Климентово житие почти единодушно се приема Димитър Хоматиан. Мнението на И. Снегаров, че автор на

този житиен текст е неизвестен по име гръцки книжовник от „по-късната епоха“, е изолирано и, което е по-важно, неубедително²². Критично издание на двете версии бе направено от И. Дуйчев²³.

В. Химнографски цикъл

Химнографският цикъл е важна страна от култа към един светец. Първоначално Климент е бил честван на 27 юли, тоест в деня на неговото успение. По-късно се установява още един празник – 25 ноември (денят на Климент Римски). Охридските архиепископи Теофилакт, Димитър Хоматиан, Константин Кавасила са посветили канони на Климент. Засега Климентовата служба е позната по 3 преписа: два от тях произхождат от Охрид, датират от XIV–XV в. и са били съхранявани в църквата „Св. Климент“ под номера 89 и 66. Наскоро стана известен и Ватопедският препис (предназначен за 25 ноември)²⁴. Службата е издавана неколkokратно. Съществува и старобългарски превод, издаден от Г. Баласчев²⁵.

2. ЖИТИЕ НА СВ. НАУМ ОХРИДСКИ

През 1938 г. И. Дуйчев съобщи за съществуването на гръцка служба и житие на св. Наум (Cod. Atheniensis 827)²⁶. Тридесетина години по-късно той се върна на този въпрос, но издаде само откъси от службата²⁷. Обещанията за цялостна публикация на двата текста бяха изпълнени отчасти и заради това през 1974 г. Е. Трап издаде житието на Наум²⁸. Наскоро то бе преведено на български език²⁹.

Cod. Atheniensis 827 е книжен ръкопис със сравнително малки размери (22 × 16 см) и е съставен от 74 листа. Една приписка на л. 48 показва, че ръкописът е съставен от Григорий Доместик през 7154 г. от сътворението на света, или 1646 г. от нашата ера, месец май. Житието на Наум се намира на ff. 25–47. Двукратното му изследване (Дуйчев и Трап), както и обнародваният текст дават сравнително добра представа за тази творба. Без да се впускам в подробности, ще отбележа, че лошият правопис (Дуйчев е склонен да допусне негръцка националност на преписвача) трудно може да прикрие езика и стила на житието, които насочват към произведение на византийската епоха. Напоследък надделява мнението, че житието е съставено през XIII в. и негов съставител е охридският архиепископ Константин Кавасила³⁰.

Изследвачите вече отбелязаха, че Наумовото житие сякаш е „естествено продължение на друг житиен текст – по всяка вероятност именно на Климентовото житие“³¹. Макар че при съставянето му са използвани познати извори, житието има по-голяма художествена, отколкото познавателна стойност. Непълнотите, грешките и деформациите, които се срещат в текста, са отбелязвани и затова аз не бих желал да се спирам на тях. Необходимо е обаче да обърна внимание на една важна страна от изградения образ на светеца – народностната му принадлежност и средата, в която живее и действа.

Анонимният автор (?) не сочи коя е земята на светеца, откъде произхожда – според него то е всеизвестно. Това народностно „обезличаване“ изчезва, когато той започва подробния си разказ – Кирил и Методий действат в България, превеждат светите книги от гръцки на български, като изнамират буквени знаци, подходящи за езика на българите. Методиевите следовници, сред които са Климент и Наум, пристигат в земята на българите, там са посрещнати от българския владетел, двамата събратя проповядват в българските предели и т. н. Или, казано с едно изречение, българският облик на средата, в която се е родил, живял и творил Наум, не оставя съмнение.

Житието на Наум в Cod. Atheniensis 827 е предшествано от гръцка служба на Наум (ff. 1–24), която според И. Дуйчев се състои от 107 стихирни. Внимателното ѝ изучаване показва, че в много случаи тя предлага по-добър текст от Мосхополското издание на Наумовата служба (1742 г.) и по всяка вероятност също датира от средновековието³².

3. ЖИТИЯ НА СВ. ИВАН РИЛСКИ

Иван Рилски, първоосновател на българското пустинно жителство и на Рилската обител, е най-почитаният от българския народ светец. Доказателства са както многобройният легендарен фолклорен материал³³, така и подробният житиен и добре развитият химнографски цикъл³⁴. Едва ли не всяка епоха се е чувствала задължена да зачете светеца било с житие, било със служба. Този нестихващ интерес – както на монашеското братство от Рила, така и на цялото българско общество – е довел до формирането на цели сборници с произведения, посветени на светеца, каквито са сборникът от последната четвърт на XV в.³⁵, сборникът, съставен от монах Йоасаф през третата четвърт на XVIII в.³⁶, сборникът на монах Теофил Рилец (1791 г.)³⁷ и др. Сред това богатство от творби на знайни (патриарх Евтимий) и незнайни автори срещаме и имената на двама византийци.

А. Житие, написано от Георги Скилица

Автор на първото житие е византийският чиновник и книжовник Георги Скилица³⁸. След 1166, но преди 1173 г. той е бил назначен за управител на Средец (София). Не знаем колко време е останал в българските предели, но по всяка вероятност се е завърнал в Константинопол преди смъртта на император Мануил I Комнин (1180 г.). Докато някои изследователи са склонни да приемат, че житието е съставено по времето, когато Георги Скилица пребивавал в Средец (по-точно между 1166 и 1180 г.)³⁹, други без колебание приемат, че това е станало във византийския престолен град между 1173 и 1180 г.⁴⁰

Обстойното проучване на житието показва, че то е независимо от *Безименното* житие на светеца и при неговото написване са използвани неизвестни нам писмени вести и устни сведения. Споровете около езика, на който е написано житието, са безполезни. Едва ли има основание да се допусне, че Георги Скилица би писал на български, а не на гръцки език. Но тъкмо тук идваме до най-интересния момент: житието, написано от Г. Скилица, не е известно в своя гръцки първообраз, а от старобългарския му превод са познати 15 преписа⁴¹. Това състояние на ръкописната традиция не само опровергава схващането на И. Дуйчев относно целта и мястото на съставянето на житието (Константинопол)⁴², но и подчертава неговата изключителна популярност. А тази популярност може да се получи само по един начин: разпространение на житието в българска среда от център, който се намира сред българските земи, в близост до мястото, където най-силно се почита култът към Иван Рилски, а не от Константинопол. Но на този въпрос ще се върна.

Б. Житие, написано от Димитър Кантакузин

Три столетия по-късно (вероятно наскоро след 1.VII.1469 г.) друг византийски книжовник вплита името си в сложния житиен и химнографски цикъл, посветен на рилския светец. Този книжовник се нарича Димитър Кантакузин⁴³ и само условно може да бъде наречен „византийски“, тъй като самият той и творчеството му са най-добрият пример за съществуващата през XIV–XV в.

византийско-славянска общност в духовния живот. Син на неизвестен по име представител на фамилията Кантакузин (настанил се в Сърбия след брака на Ирина Кантакузина със сръбския деспот Джордже Бранкович – 1414 г.)⁴⁴ и по-голям брат на Йоан (Яни) Кантакузин (господар на Ново Бърдо)⁴⁵, Димитър Кантакузин не само израства в славянска среда, но и свързва живота и творчеството си със славянската литература – сръбска и българска.

Пребиваването му в тази част на полуострова, посещението на Рилския манастир и близкото приятелство с друг голям книжовник от това време, Владислав Граматик, вероятно довеждат Димитър Кантакузин до идеята да напише житие на Иван Рилски, или, както е прието да се нарича, „Житие с малка похвала“. Тази творба на известния книжовник (позната само по преписа в „Рилски панегирик“ от 1479 г. на Владислав Граматик)⁴⁶ не поставя сериозни проблеми пред изследователя освен един: на какъв език е написана, тоест на славянски (по-точно „ресавски извод на Евтимиевата книжовна норма“) или на гръцки? В недалечното минало мненията надделяваха в полза на второто решение⁴⁷, докато напоследък специалистите клонят към първото. Безспорно въпросът е сложен и тъкмо заради това бих искал да отбележа нещо много важно: изучаването на този въпрос частично, при всяко Кантакузиново произведение („Молитва към Богородица“, „Житие на Иван Рилски“, „Служба на Иван Рилски“ и т. н.), е много полезно, тъй като може да доведе и довежда до интересни резултати. Но все пак той трябва да се реши цялостно. Защото едва ли някой би приел сериозно, че Димитър Кантакузин, макар и билингвист (в това едва ли има съмнение!), би писал една своя творба на гръцки, а друга на славянски! Това цялостно проучване (тук оставям настрана безспорен аргумент като акростиха към Службата на Иван Рилски)⁴⁸, независимо от „толкова многобройни следи от гръцката книжовна реч“ и „силни следи на гръцко влияние както в слог, така и в словообразования“⁴⁹, ще ни доведе до един безспорен резултат. А той е: Димитър Кантакузин е писал на езика, „на който през 60-те–70-те години на XV в. пише неговият приятел и съратник в книжовните дела Владислав Граматик – ресавски извод на Евтимиевата книжовна норма“⁵⁰.

В. Химнографски цикъл

Паметта на св. Иван Рилски се чества тържествено 3 пъти. Най-рано се установява датата 18 август (денят на успението), след това – 19 октомври и най-сетне – 1 юли (денят на връщането на мощите на светеца в Рилската обител)⁵¹. Богатата празнична традиция предполага и богат химнографски цикъл. И наистина този цикъл, формирал се в продължение на повече от 7 столетия, днес е засвидетелстван с над 170 преписа⁵². Принос в развитието на цикъла имат споменатите Георги Скилица и Димитър Кантакузин.

Преди двадесетина години Б. С. Ангелов откри и публикува канон за Иван Рилски, чийто автор е Георги Скилица⁵³. Старобългарският текст на канона (гръцкият оригинал и досега е неизвестен) се намира в ръкопис от XVI в. (миней за месец февруари), собственост на библиотеката „В. И. Ленин“ (Москва), ф. 218 – „Собрание отдела рукописей“, № 144. Българският учен успя да установи още 3 преписа от този канон: Скопски миней от 1491 г. (днес в Църковно-археологическия музей – София, № 489), т.нар. „Германски сборник“ (пак там, № 47) и миней за месец август от началото на XVI в. в библиотеката на Рилския манастир (№ 22 по новата номерация)⁵⁴. Днес канонът е познат в няколко десетки преписа⁵⁵.

Службата за връщането на мощите, написана от Димитър Кантакузин за честването на новия празник на светеца (1 юли), е добре изучена и издадена кри-

тично от Ст. Кожухаров⁵⁶. Както вече отбелязах, тя е едно от най-сигурните доказателства, че Димитър Кантакузин е писал на славянски език, ресавски извод. Доказателството е акростихът на канона, който гласи: *похвалѣ ти бже ѿванне. плѣтѣ днмѣтрїе*⁵⁷.

4. ЖИТИЕ НА СВ. ТЕОДОСИЙ ТЪРНОВСКИ

Животът и иноческите подвизи на известния български исихаст Теодосий Търновски (? – 1362/63), ученик и сподвижник на Григорий Синаит, са добре известни. Затова ще си позволя да припомня само онези моменти, които бележат неговия път. Роден е във Видин (или във Видинско). Родителите му са неизвестни. Изказаното напоследък мнение, че той е роднина на цар Иван Александър (потомък на вуйчо му Белаур)⁵⁸ е несъстоятелно. По-нататъшната му съдба (така, както ни я представя житието) носи отпечатъка на агиографската схема. Той е монах последователно в манастирите „Св. Никола“ (край Арчар), „Св. Богородица Одигитрия“ (край Търново), Червен, т. нар. „Епикерниев манастир“ (край Сливен). Решителни са годините, които прекарва край Григорий Синаит в Парория. Там се сприятелява с бъдещия патриарх Калист – приятелство, поддържано до края на живота. След смъртта на Григорий Синаит (1346 г.) и унищожаването на исихасткото средище в Парория Теодосий се настанява в Килифарево (край Търново) и според житието играе важна роля в църковния живот на страната. Последните години от живота си прекарва в Константинопол, където умира на 27.XI.1362 (или 1363) г.

Житието на Теодосий е написано веднага след кончината му от неговия приятел и сподвижник в ранните години, константинополския патриарх Калист (1350–1353, 1355–1363/64 г.)⁵⁹. Безспорно Калист е бил един от най-подходящите автори, който би могъл да се заеме с подобна задача. Житието съдържа богат фактически материал, почерпан от: разкази на Теодосий, разкази на четиримата ученици, които са го съпровождали в Константинопол, документите от Синода, състоял се през 1359 г., най-сетне – лични впечатления на Калист⁶⁰. Житието е познато само в един препис („Рилският панегерик“ на Владислав Граматик [1479], л. 282^r – 294^v)⁶¹, и то в български превод. Тъкмо това положение предизвика известни спорове в науката. Докато по-голямата част от специалистите търсеха преводача (патриарх Евтимий или някой друг), В. Киселков създаде теорията за Псевдо-Калист⁶². Според тази теория житието е дело на неизвестен български компилатор, който през XV в. е преработил някакво кратко, недостигнало до нас житие, написано от Калист. През последните години теорията на В. Киселков бе подложена на обстойна критика и убедително бе показана нейната несъстоятелност⁶³. Нещо повече, изследванията на Д. Гонис показаха категорично филологическата и историческата стойност на Калистовото житие⁶⁴. И наистина, издавано два пъти⁶⁵, превеждано неколkokратно на съвременен български език⁶⁶, житието на Теодосий Търновски е основен извор за редица важни събития от духовния живот на България в средата на четиринадесетото столетие.

5. ЖИТИЕ НА СВ. РОМИЛ

Животът на Ромил – Роман (Добророман) (мирско име *Руско* според българската версия, *Райко* – според гръцката) представлява великолепна илюстрация на балканската исихастка общност от средата – втората половина на XIV в. Роден

във Видин (1325/30 г.?) от баща грък и майка българка, замонашва се в манастир, разположен край Търново, след това постъпва в манастира на Григорий Синаит в Парория, преминава през манастирите на Търново (след смъртта на учителя си), Света гора, Авлона (дн. Албания), за да се установи накрая в манастира Раваница (Сърбия), където и умира (около 1373/75 или 1385 г.)⁶⁷.

За живота и иноческите дела на Ромил разполагаме с едно житие, написано от монаха Григорий Доброписец, негов ученик. Житието е познато в две версии – българска и гръцка. Българската версия (Санкт Петербург, ГПБ, сбирка Хилфердинг, № 58, л. 311^v – 333^r) е издадена в самото начало на нашето столетие от П. Сирку⁶⁸. Историята на откриването и издаването на гръцката версия е по-интересна. През 1937 г. И. Дуйчев съобщава за откриването на фрагмент от гръцкото житие на Ромил, запазен в Cod. Urbin. gr. 134, f. 258^v⁶⁹. Само една година по-късно той попада на Cod. Dion. 3666 (132), ff. 417–443, където открива пълен текст на гръцката версия на житието⁷⁰. А целият текст бе издаден едва през 1961 г. от боландиста Ф. Алкен по друг атонски ръкопис, Cod. Athos Dochiarion 73, ff. 1–23⁷¹.

По този начин специалистите вече разполагат с двете версии на житието, което улеснява изследването му. А тази творба наистина поставя много въпроси и предполага редица спорове. Аз обаче искам да се спра малко по-подробно само на един от тях, тъй като той има първостепенно значение за изследваната от мен тема. Този въпрос е: коя от двете версии е първична – българската или гръцката? Някой би могъл да възрази, че решаването на този въпрос не може да отнесе, дори чисто механично, житието към една национална литература – българска или гръцка (византийска). Няма съмнение, че тази творба принадлежи и на двете или дори като своя герой тя е част от една балканска двуезична книжовност. Трябва да отбележа и още нещо: дори да приемем гръцки първообраз, това не означава в никакъв случай, че константинополската църква признава и приема в своя пантеон светеца Ромил. Напротив, нито един гръцки месецослов не отбелязва паметта му. А двете жития дават две различни дати: гръцкото – 1 ноември, а българското – 16 януари⁷². Нека сега се върнем към въпроса за езиковия първообраз на житието.

Този въпрос се поставя по-сериозно тогава, когато се откриват първите следи от гръцко житие. Естествено И. Дуйчев е първият, който изказва по-определено мнение. Въпреки известни колебания той отбелязва: „on peut penser que le texte grec ne serait rien d'autre qu'une adaptation un peu rhétorique d'un original slave“⁷³. Само няколко години по-късно, след откриването на Cod. Athos Dion. 3666, мнението на Дуйчев се променя: изучаването на двете версии го убеждава, че атонският ръкопис е неизвестен досега оригинал на житието на Св. Ромил, докато издаденият от Сирку текст „n'est qu'une version slave presque littérale, qui même en plus endroits suit l'ordre des mots du texte grec“⁷⁴. Четвърт столетие по-късно той е затруднен: „... il est presque impossible d'établir avec certitude quelle était la langue de l'originale“⁷⁵. И само след 5 години: „La solution la plus plausible est d'admettre que cette Vie a été composée à la fois en bulgare et en grec, ce qui n'était pas difficile grâce au bilinguisme fréquent chez les hésychastes“⁷⁶.

Еволюцията на Дуйчев е очевидна: тръгвайки от първичността на една от двете версии, той достига до билингвизма. Тази еволюция нито е случайна, нито засяга само житието на Ромил. Тя е само част или по-точно израз на промените, настъпили с годините в неговата концепция за отношенията между славяните и Византия. Или, казано по друг начин, през последните двадесетина години Дуйчев упорито защищаваше идеята за съществуването на симбиоза между Византия и южните славяни в областта на религията и литературата.

Идеята на И. Дуйчев за едновременното възникване на двете версии едва ли би могла да се подкрепи със сериозни доказателства. Според мен тя би трябвало да бъде отхвърлена не само в конкретния случай, но и като теоретическа постановка и практика в балканската византийско-славянска културна общност. При това положение остава да се върнем към идеята за първичността на една от версиите. Тази идея се оказва значително по-резултатна, особено след изследването на П. Дево, който доказва първичността на гръцката версия⁷⁷. Последвалото повторно съпоставяне на двете жития, извършено от Кл. Иванова⁷⁸, доведе до същите резултати. Признавайки гръцкия текст за оригинал, българската изследователка даде една по-добра представа за българския превод, или по-скоро за разширената редакция на Ромиловото житие⁷⁹.

6. ЖИТИЕ НА СВ. ЙОАН КУКУЗЕЛ

Йоан Кукузел свързва трайно името си както с византийската (или по-общо с православната) църковна музика, така и с Атонското монашество (преди всичко с Великата Лавра). Веднъж канонизиран, той е бил почетен с житие, написано на гръцки език от неизвестен автор (по всяка вероятност от братството на Лаврата). Липсата на критичното издание на този текст затруднява неговото пълноценно изучаване⁸⁰. За Йоан Кукузел вж. № 393 (просопографски каталог).

7. ЖИТИЕ НА СВ. КОЗМА ЗОГРАФСКИ

Сведенията за Козма Зографски са твърде оскъдни. Единствен извор е неговото житие, от което има две версии – гръцка и българска. Светецът е българин по рождение: „Сей преподобный отецъ нашъ Косма вѣше ѿ рода болгарскаго“ – „Ὁὗτος ὁ ὁσιος ἐγγενήθη εἰς τὴν Βουλγαρίαν“. Научил се да чете и пише „по природному своему болгарскому языку“, а след това и по „ελληνοгрαιεσскому διαλέκτῳ“ – „ἐματε τὰ γράμματα τῆς ἑλληνικῆς γλῶσσης καὶ τῶν Βουλγῶρων“⁸¹. Това са по-конкретните данни, които характеризират народността на светеца. Иначе житието не е богато на сведения, напротив, следвайки агиографската схема, то ни представя накратко жизнения път на Козма: тайно бягство от къщи, понеже родителите му искат да го женят, пристига в Света гора и се настанява в Зограф. Умира през септември 6931, тоест 1422 г.⁸² Почитането на светеца в Зографския манастир е засвидетелствано както с житието, за което ще стане дума по-долу, така и с редица изображения, макар и късни: отвън на западната стена на църквата „Успение Богородично“ (заедно с Иван Рилски) и отвътре на същата стена (пак с Иван Рилски). И двете изображения датират от 1764 г. Заслужава отбелязване фактът, че надписите, съпровождащи външното изображение, са на български, а вътрешното – на гръцки. Други изображения са запазени в параклиса на Св. Иван Рилски (1768 г.), в главната църква на манастира „Св. Георги“ (1817 г.), в параклиса, който му е посветен, икони, шампи⁸³.

Този интерес безспорно оправдава двете езикови версии на житието. Гръцката версия е засвидетелствана чрез два ръкописа: Cod. Athos Pant. 478, ff. 1^r – 5^v и Paris, Suppl. grec 1182, ff. 5^r – 15^v⁸⁴. За съжаление оригиналната славянска (старобългарска) версия не е запазена. Изданието, подготвено от зографските монаси⁸⁵, е „réélabοration rhétorique et amplifiée de la version slave originale“⁸⁶.

След като двете версии са издавани поотделно, И. Дуйчев подготви паралелно издание на гръцкия текст (въз основа на по-старите издания и парижкия ръкопис) и българската версия⁸⁷.

Това състояние на ръкописната традиция не позволява да се надникне внимателно в историята на текста, да се установят изворите и езиковият първообраз. Например, изхождайки от израза „ταῦτα ὡς ἐν συντόμῳ ἐγγράφησαν“ (р. 67.112), И. Дуйчев предположи, че авторът на житието е имал на разположение „по-подробно житие“, или е знаел повече подробности⁸⁸. За съжаление подобно предположение не може да бъде проверено. Що се отнася до първичността на версиите, състоянието на ръкописната традиция изключва каквото и да било проучване. Разсъжденията на Дуйчев почиват на известна логика и преди всичко на примера с Ромиловото житие, което пък от своя страна, както вече видяхме, се обяснява със славяно-византийската симбиоза. Ето защо идеята за едновременната двуезична версия остава само една хипотеза. Позоваването на Ромиловото житие няма стойност, тъй като с едно неизвестно се доказва друго неизвестно. Едновременно с това бих искал да подчертая още веднъж моето отношение към симбиозата между славяните и Византия и съществуващия билингвизъм. По мое мнение не бива в никакъв случай да допускаме съществуването на следния модел: едно и също лице пише едно и също съчинение на двата езика. По-скоро тук става дума за нещо друго, а именно: съществува наистина един духовнокултурен кръг (особено в Света гора!), където се говори, чете и пише на гръцки и славянски. В тази среда много лесно една творба, която представлява определен интерес, би могла да бъде преведена наскоро след появата ѝ, но не е задължително това да бъде сторено от нейния автор. Разбира се, трябва да отхвърлим и другата възможност: двама души пишат едновременно на два езика едно и също житие!

8. МЪЧЕНИЧЕСТВО НА ГЕОРГИ СТАРИ СРЕДЕЦКИ

Разказът за мъченичеството на Георги е запазен в гръцки ръкопис от XVI в., съхраняван във Венеция: Bibliotheca Marciana, II 50. ff. 235^r–242^r⁸⁹. Сведенията за Георги, наречен от Ап. Михайлов Георги Стари (за разлика от Георги Нови и Георги Новейши) или Средецки, са оскъдни. Както би могло да се очаква, авторът на „мъченическия разказ“ (Διήγησις μάρτυρος) е заинтересован преди всичко от самия акт на мъченичеството, пренебрегвайки биографичните данни за своя герой. Георги е красив телом и духом, смел и непоколебим не само пред трудностите, които му предлага ежедневието, но и пред нетърпимите мъчения и заплахата от жестока гибел. Попаднал по неизвестен на автора начин в Одрин, той влиза в конфликт с мюсюлманите и загива за християнската вяра на 26 март, вторник, 1437 г.

Редно е да си зададем въпроса: българин ли е бил Георги? Авторът е категоричен: за него се знаело само, че произхожда от града, наричан София („οἶδαμεν δὲ μόνον, ὅτι ὤρμητο ἐκ τῆς Σοφίας πόλεως οὗτο λεγομένης“), и че по професия бил военен („Ἦν δὲ ὁ καλὸς μάρτυρ νέος Γεώργιος στρατιωτικοῦ σχήματος...“). Тези сведения са недостатъчни, за да се правят каквито и да било по-категорични заключения. С известна предпазливост би могло да се допусне, че Георги е бил от български произход и е служил във византийската армия.

ADDENDUM: METABYZANTINA

Навлизането в една епоха, която надхвърля хронологическите граници на книгата, може би ще се стори някому неоправдано. Но подобно нарушение вече бе извършено с житието и службата на Иван Рилски, написани от Димитър Кантакузин. Ето защо ще си позволя да навляза още малко в проблеми, които, макар и отдалечени във времето, тематично, идейно и езиково са свързани с предходната епоха. И като начало ще се върна към творчеството на Димитър Кантакузин, припомняйки една оценка на И. Дуйчев: „Тази творба (житието на Иван Рилски – б. а.) трябва да се разглежда като продължение на творбата на патриарх Евтимий Търновски. Извън неговото значение като исторически извор, произведението на Димитър Кантакузин представлява скъпоценно свидетелство за желанието да се установи приемственост с миналото. Един послavianчен византиец или, по-точно казано, сърбизиран византиец, съставя на литературния език на южните православни славяни житие и похвали на прочут български анахорет. Славяно-византийският синтез, добре забележим през XIV в., и преди всичко в исихастските среди, намира тук, в творческата личност на Димитър Кантакузин своята последна кристализация.“⁹⁰

Към това аз бих добавил: литературната дейност на Димитър Кантакузин е не само последна изява на една симбиоза, чиито корени трябва да се търсят далеч назад, но и преход, начало на следваща епоха. Макар че политическата характеристика на тази епоха е съвсем различна (Византия, България и Сърбия не съществуват като самостоятелни държави), литературната славяно-византийска общност продължава да се развива. Нещо повече, в отделни моменти, в отделни случаи взаимоотношенията вътре в общността имат облика на явленията и процесите от предходната епоха.

Далеч съм от мисълта да разглеждам подробно българо-гръцката взаимност в агиографския жанр. Това е интересно и важно поле за изследване. Първите стъпки са сторени⁹¹, но все пак бъдещето ще ни донесе цялостна представа за този сложен и важен процес. Моята задача е далеч по-скромна: да подсказе с един пример съществуващия континуитет в една област, която ме занимава тук.

В самото начало на XVII столетие Матей, фиктивен митрополит на Мира (Ликия)⁹², пише обстойно житие на св. Петка или, както гласи самият наслов: „Живот и дейност на светата наша майка Петка Млада от Епиват“⁹³. Включвам това интересно житие (особено заключителната му част!) по две причини (добре известно е, че Петка не е българка!): от една страна, средновековна България, Търново и българските книжовници имат основна заслуга при формирането и разпространяването на култа към тази популярна сред балканските народи светица; второ, което е не по-малко важно в случая, Матей е съставил своето житие, като е използвал изключително български извори. Той дори не се е поколебал да отбележи това в увода на своето произведение: „Τοιοῦτος ἦν καὶ ὁ τῆς νῦν ἐγκωμιαζομένης ἁγίας παρθένου Παρασκευῆς βίος καὶ πολιτεία...ἀπὸ βουλγαρικῆς διαλέκτου εἰς τὴν ἑλληνίδα μεταφρασθεὶς...“⁹⁴ Основният му извор е житието на светицата, съставено от патриарх Евтимий. Според самия Матей в първата част на своята творба той не е сторил нищо друго, освен да изложи грижливо Евтимиевия текст на гръцки⁹⁵. По този начин култът към Св. Петка Епиватска – една побългарена светица – получава нов живот чрез възпроизвеждане на български творби в гръцка версия!

Направеният преглед на житията на български светци, написани от византийски автори, дава възможност за интересни наблюдения и заключения. За да не утежнявам излишно текста, данните са сумирани в табл. 3.

Какво прави впечатление в тази таблица? На първо място, обособяването на две групи светци, живели в две различни епохи, значително отдалечени една от друга: № 1–3 – X в.; № 4–8 – XIV–XV в. Втората група поставя значително по-малко проблеми, затова ще започна с нея. Първата констатация е съществуването на синхрон между смъртта на светеца и появата на житието. Или, казано по друг начин, авторите на житийните творби са съвременници на своите герои, в някои случаи дори лично са ги познавали (Теодосий – Калист, Ромил – Григорий Доброписец). Втората констатация е сравнително слабото разпространение на житията, следователно – слаб интерес към тях. Тогава как да си обясним появата на тези текстове? Какви са били целите на техните автори? Да започнем с Теодосий и Ромил (№ 4 и 5). И двамата са прочути исихасти, и то не в определени национални граници, а в широка интернационална среда. Житията и на двамата се появяват почти веднага след смъртта им. Авторите им са близки, сподвижници (Калист) или ученици (Григорий) на светеца; те смятат за свое задължение да опишат живота и иноческите подвизи на двамата исихасти, да утвърдят тяхното дело и да честват тяхната памет. За съжаление, „интернационализацията“ на героите, липсата на здрави връзки със строго определено място (известно изключение има при Теодосий), фактът, че и двамата умират извън българските земи (Теодосий в Константинопол, а Ромил в Раваница), не допринася в никакъв случай за популярността им, за създаването на един силен култ⁹⁶. Житията им предизвикват интерес сред по-ограничена публика, имат до известна степен личен характер (изразен по-силно в житието на Ромил) и макар че твърде скоро са преведени на български, не получават голямо разпространение.

Другите две жития от тази група (оставям настрана мъченичеството на Георги Средецки, което типологически е твърде далеч от изучаваните жития) почти не предизвикват затруднения. И двамата, Йоан Кукузел и Козма Зографски, са монаси, принадлежат към голямата светогорска общност, подвизават се в Атон (Йоан Кукузел на малко по-зряла възраст), канонизирани са след смъртта им и всеки един от тях получава житие. Житията им нямат особена популярност, не надхвърлят светогорските граници. Обяснението на този факт не е трудно. Козма е локален светец и култът му е здраво свързан със Зограф. Обратно, Йоан Кукузел е фигура с голяма популярност във византийската общност, но тази популярност се дължи на качествата му на голям композитор, а не на светостта му (второто произтича от първото). Стотиците музикални ръкописи са чудесно свидетелство за това.

Първата група светци – Климент, Наум и Иван Рилски (№ 1–3) – оправдано предизвиква по-голям интерес. Какво може да се каже за нея като цяло? Преди всичко трябва да изтъкна популярността на светците, засвидетелствана чрез 5 жития, дело на петима автори, разпространени в 33 ръкописа. На второ място ще посоча завършеността на култа, тоест и тримата светци получават жития и служби. Нито един от петимата автори (известно съмнение има при Теофилакт) не е пропуснал да добави към съставеното от него житие и служба. Особено внимание заслужава високото обществено положение на авторите. Сред тях са: трима охридски архиепископи – Теофилакт Охридски (Български), Димитър Хоматиан и Константин Кавасила (значимостта на първите двама далеч надхвърля границите на Охридската архиепископия), – един управител на Средец

№	Име	Социален статус	Място на действие	Хронология	Жития / бр.	Ръкописи	Автори / бр.	Автори – социален статус	Език	Превод	Дата	Служба
1	Климент Охридски	просветител книжовник епископ	България Охрид	† 916	2	16 (9+5)+2	2	Охридски архиепископ	гръцки	1	XI, XIII	Да
2	Наум Охридски	просветител книжовник	България Охрид	† 910	1	1	1	Охридски архиепископ	гръцки	–	XIII	Да
3	Иван Рилски	монах отшелник	България Рила	† 946	2	16 (15+1)	2	Управител на Средец; книжовник	гръцки (загубен оригинал)	1	XII XV	Да
4	Теодосий Търновски	монах исихаст	Парория Келифарево Констан-тинопол	† 1362 (1363)	1	1	1	Патриарх на Констан-тинопол	гръцки (загубен оригинал)	1	1362/3–1364	–
5	Ромил	монах исихаст	Парория Търново Атон Авлона Раваница	† 1375 – 1385	1	4 (3+1)	1	монах	гръцки	1	краят на XIV в.	–
6	Йоан Кукузел	монах композитор	Атон	† средата на XIV в.	1	1?	1	–	гръцки	–	XIV в.	–
7	Козма Зографски	монах отшелник	Атон	† 1422	1	3 (2+1)	1	–	гръцки	1	XV в.	–
8	Георги Средецки	светско лице – мъченик	Одрин	† 1437	1	1	1	–	гръцки	–	XV в.	–
					10	43	10			5		

Таблица 3

(Георги Скилица) и един известен книжовник, потомък на прочута византийска фамилия (Димитър Кантакузин). Най-сетне трябва да обърна внимание на едно интересно обстоятелство: и петте жития се явяват значително по-късно след смъртта на светците (почти две столетия делят Теофилакт от Климент; в останалите случаи разликата е още по-голяма). При това положение връзката герой – автор е пространствена (както ще видим по-нататък), но не и хронологическа. Тъй като тримата светци формират две типологически групи, ще ги разгледам поотделно.

Ще започна с Климент Охридски и Наум Охридски. Не мисля, че трябва да ги характеризирам подробно, но все пак – християнски мисионери, просветители, книжовници, много здраво свързани с Охрид и неговите покрайнини. Най-популярните светци в региона с много добре развит култ (жития, химографски цикъл, мощи, църкви, изображения). И двамата са ученици и сподвижници на славянските първоапостоли Кирил и Методий. А за Климент и още нещо: отбелязан е в Синаксара на константинополската църква и присъства в списъка на охридските архиепископи. Нека сега погледнем кой стои от другата страна. Автори на трите жития са трима охридски архиепископи! Тази връзка едва ли е случайна! Може би някои от данните, събрани в таблицата, ще ни помогнат да я разберем. Какво говори ръкописната традиция? Най-популярно е Теофилактово житие: 9 ръкописа, но само 3 пълни! Липсва старобългарски превод, което, от една страна, говори за ограничената употреба на Теофилактовата творба, а от друга – за използването на първото Климентово житие. Все пак този сравнително голям брой ръкописи може да се обясни с популярността на самия Теофилакт като писател. Житието, написано от Димитър Хоматиан, е запазено в 3 ръкописа. Старобългарският му превод (два ръкописа) свидетелства за поголемия интерес към тази творба, проявен от българското население на областта (този интерес може би се обяснява и с нейния малък обем?), и за неговото „движение“ едновременно с гръцката версия. Що се отнася до Наумовото житие (един ръкопис), очевидно е, че не е получило разпространение. Тази „резервираност“ към него може да се обясни както с наличието на старобългарско житие на светеца, така и с особеностите му (по-скоро художествено произведение на определена тема, отколкото житие, наситено с конкретен материал).

След тази кратка характеристика на количествената страна на въпроса би трябвало да се обърна и към качествената. Историческата стойност на житията е добре известна, за да се впускам в подробности. Тук искам да отбележа нещо друго. Сериозни пропуски, съзнателни деформации на факти и събития не се забелязват. Светците са българи, говорят на български, пишат на български, проповядват на български. Българска е държавата, българи са и нейните владетели. Тогава как да си обясним появата на жития на български светци, написани на гръцки език от ромейски духовници? Според мен има само една възможност и тя е: Теофилакт, Димитър Хоматиан, Константин Кавасила – охридски архиепископи в различно време, – следвайки и зачитайки местната традиция, отдавайки дължимото на своя предходник на Охридската епископска катедра Климент и неговия събрат Наум, са съставили техните жития и служби. Това е отговаряло на задълженията им на духовни пастири и на личните им стремления като писатели.

№ 3 в таблицата, Иван Рилски, е най-популярният, най-почитаният от българския народ светец. Благодарение на движението на мощите му той твърде рано се превръща от местен в общонароден светец. Тази му позиция е намерила отражение както в изобилието от народни легенди, така и в писмената традиция

– богат житиен цикъл (9 жития) и изключително развит химнографски цикъл (над 170 ръкописа). Кои са авторите на двете жития, чийто герой е Иван Рилски? И двамата не са безизвестни. Единият, Георги Скилица, е бил управител на Средец (и то, когато мощите на светеца са били в града!), а другият, Димитър Кантакузин, известен книжовник, живял в западните части на полуострова, пребивавал в Рилския манастир. И тук връзката не е случайна. Безспорно и двамата са проявили интерес към една популярна личност, към един голям монашески център. А Димитър Кантакузин е имал и непосредствен повод – връщането на мощите на светеца на Рилската обител и установяването на новия празник (1 юли).

Нека сега погледнем ръкописната традиция на двете жития. Оставям настрана творбата на Димитър Кантакузин, тъй като може да се приеме, че е написана направо на славянски език. Какво е положението с житието, написано от Георги Скилица? Както вече отбелязах, гръцкият текст, тоест оригиналът, не е запазен или поне не е открит досега. Направеният старобългарски превод (вероятно още през XII в.) е получил изключително разпространение, за което свидетелстват съществуващите днес 15 ръкописа. А като прибавим към тях десетките преписи от канона на светеца, дело пак на Скилица, картината става още по-впечатляваща. Изводът може да бъде само един: творбите на Георги Скилица са били преведени твърде рано на български, били са преписвани и използвани през един твърде продължителен период. Българският народ се е абстрахирал от народностната принадлежност на автора или по-точно скоро е забравил, че той е ромей, тъй като се е интересувал от самата творба и нейния герой.

БЕЛЕЖКИ

¹ Вж. полезната работа на Δ ε τ ο ρ á κ η ς, Θ. Βυζάντιο καὶ Εὐρώπῃ: ἀγιολογικὲς σχέσις (527–1453). – In: Byzantium and Europe. First International Byzantine Conference. Delphi, 20–24 July 1985. Athens, 1987, 85–99.

² D u j ĉ e v, I. Slawische Heilige in der Byzantinischen Hagiographie. – In: D u j ĉ e v. Medioevo, II, 207–223 (по-нататък: D u j ĉ e v. Slawische Heilige).

³ D u j ĉ e v, I. Les rapports hagiographiques entre Byzance et les Slaves. – In: D u j ĉ e v. Medioevo, III, 277–278 (по-нататък: D u j ĉ e v. Les rapports hagiographiques).

⁴ В о ž и л о в, I. L'hagiographie bulgare, 546–548.

⁵ Вж. подробно по този въпрос у З л а т а р с к и. История. Т.2, 167–409.

⁶ З л а т а р с к и, В. Н. Георги Скилица и написаното от него житие на Св. Иван Рилски. – В: З л а т а р с к и, В. Избр. произв. Т. 2, 248–249 (по-нататък: Златарски. Скилица). Отглас на това схващане вж. у Д у й ч е в, И. Рилският светец и неговата обител. С., 1947, 58–61 (по-нататък: Д у й ч е в. Рилският светец).

⁷ Без да се впускам в подробности, ще дам само няколко примера. Няма никакви основания да се приема, че Георги Скилица е пристъпил към написването на житието, изпълнявайки нареждане на Мануил I Комнин, че е унищожил старобългарския първообраз, че тъкмо новото гръцко житие на светеца ще да е било „най-ефикасно средство за ромеизацията на българския народ“, че тъкмо то трябвало да ги принуди да забравят своя роден език и т. н. Отговорът на Рилската обител и на българите е известен: превод на житието на български и масовото разпространение в тази му версия.

⁸ Вж. напоследък Δ ε τ ο ρ á κ η ς, Θ. Цит. съч., с. 95.

⁹ През последните години един от най-ревностните защитници на идеята, че са съществували гръцки жития на славянските първоапостоли, бе И. Дуйчев (Les rapports hagiographiques, р. 278 и цит. лит.). Тази възможност бе отбелязана и от мен (Božilov. L'hagiographie bulgare, р. 546), но тук трябва да наблегна на факта, че това наистина е само възможност и нейното доказване все още предстои.

¹⁰ D e l e h a y e, H. Synaxarium ecclesiae Constantinopolitanae. Bruxelles, 1902, 255–256; D u j ĉ e v. Slawische Heilige, р. 215.

¹¹ Leonis Allatii In Roberti Creyghtoni apparatus versionem et notas ad historiam Concilii Florentini, scriptum a Silvestro Syropulo de unione inter Graecos et Latinos. Romae, 1665, 259–262; М и л е в, Ал. Гръцките жития на Климент Охридски. С., 1966, 13–14 (описание на Мосхополското издание от 1742).

¹² За дискусиата вж. М и л е в, Ал. Цит. съч., 31–71; G a u t i e r, P. Deux œuvres hagiographiques du Pseudo-Théophylacte. Thèse de Doctorat de troisième cycle. Paris, 1968, 5–11, 24–35; O b o l e n s k y, D. Theophylactos of Ohrid and the Authorship of the Vita Clementis. – In: 'Αφιέρωμα στὸν Ἀνδρέα Ν. Στράτο. Т. 2. Ἀθήναι, 1986, 601–618; Six Byzantine portraits. Oxford, 1988, p.12, n.10; 62–71. I l i e v, I. The Long Life of Saint Clement of Ohrid. A Critical Edition. – Byz. Bulg., IX, 1995, 68–71.

¹³ М и л е в, Ал. Цит. съч., 67–71; Н и х о р и т и с, К. Към въпроса за авторството на Пространното житие на Св. Климент Охридски. – Духовна култура, 1988, № 2, 13–19; I l i e v, I. Цит. съч.

¹⁴ G a u t i e r, P. Цит. съч.

¹⁵ Подробно за това у S n e g a r o v, I. Les sources sur la vie et l'activité de Clément d'Ochrida. – Byz. Bulg., I, 1962, 79–119 (115–117: „възстанявен“ текст на житието).

¹⁶ Описание на ръкописите у Н и х о р и т и с, К. Неизвестни преписи от Службата и Пространното житие на Климент Охридски. – В: Кирило-Методиевски студии. Т. 3. С., 1986, 67–70; I l i e v, I. Цит. съч., 62–68.

¹⁷ М и л е в, Ал. Цит. съч. 76–146. Критично издание въз основа на всички известни ръкописи: И л и е в, Ил. Цит. съч., 81–106; ГИБИ, IX/2, 11–41 (текст и превод).

¹⁸ Д у й ч е в, И. Кратко Климентово житие от Димитрий Хоматиан. – В: Д у й ч е в. Проучвания, II, с. 164, бел. 1 (по-нататък: Д у й ч е в. Краткото Климентово житие).

¹⁹ Пак там, 164–165.

²⁰ Пак там, 165.

²¹ Пак там, 167.

²² S n e g a r o v, I. Цит. съч., 93–96.

²³ Д у й ч е в, И. Кратко Климентово житие, 168–173; М и л е в, Ал. Цит. съч., 174–182.

²⁴ С н е г а р о в, И. Неиздадени преписи от гръцки служби на Св. Климент Охридски. – Год. на Духов. акад. „Св. Климент Охридски“, 5, 1956, 195–239; Н и х о р и т и с, К. Неизвестни преписи (вж. бел. 16), 70–71.

²⁵ Б а л а с ч е в, Г. Климент епископ словенски и службата му по стар словенски превод, с една част гръцки паралелен текст. С., 1898.

²⁶ D u j č e v, I. Un manuscrit grec inconnu avec l'acoulouthie et la Vie de St. Nahum d'Ohrid. – In: Studia historico-philologica Serdicensia, I, 1938, 121–124.

²⁷ Д у й ч е в, И. Пространно гръцко житие и служба на Наум Охридски. – В: Д у й ч е в. Проучвания, II, 174–192.

²⁸ T g a r r, E. Die Viten des hl. Naum von Ochrid. – Byz. Slav., 35/2, 1974, 168–180.

²⁹ Б ъ р л и е в а, Сл. Пространното гръцко житие на Наум Охридски. – Старобълг. лит., 20, 1987, 137–144.

³⁰ Д у й ч е в, И. Пространното гръцко житие (вж. бел. 27), с. 191; Г л у м а ц, Д. Нешто о животу Наума Охридског. – В: Сборник Филозофског факултета Университета у Београду, 10, 1968, 129–138; T g a r r, E. Die Sieben Slavenapostel in der liturgischen Dichtung. – An.Boll., 100, 464–484.

³¹ Д у й ч е в, И. Пространното гръцко житие, с. 190.

³² Пак там, 183–190.

³³ Ф е к е л д ж и е в, И. Народни легенди за Иван Рилски. С., 1979.

³⁴ К о ж у х а р о в, С. Развой на химнографския цикъл за Иван Рилски в старата българска литература. В този труд, който е подготвен за печат, са изследвани над 170 преписа от Службата за Иван Рилски.

³⁵ Р а й к о в, Б., Х. К о д о в, Б. Х р и с т о в а. Славянски ръкописи в Рилския манастир. С., 1986, № 62, 100–103.

³⁶ Пак там, № 65, 106–107.

³⁷ Пак там, № 69, 110–114.

³⁸ З л а т а р с к и. Скилица, 240–242; Д у й ч е в. Рилският светец, 54–57.

³⁹ З л а т а р с к и. Скилица, с. 242.

⁴⁰ Д у й ч е в. Рилският светец, с. 56, 388, бел. 102.

⁴¹ А н г е л о в, Б. Ст. Георги Скилица – неизвестни преписи на житието на Иван Рилски. – В: А н г е л о в, Б. Ст. Из историята на старобългарската и възрожденската литература. С., 1977, 56–60; Un canon de St. Jean de Rila de Georges Skylitzès. – Byz. Bul., 3, 1969, 170–174. Издание на текста въз основа на препис, съхраняван в Рилския манастир, № 62 (вж. Р а й к о в, Б., Х. К о д о в, Б. Х р и с т о в а. Цит. съч., № 62, с. 101) у И в а н о в, Й. Жития на св. Иван Рилски. – ГСУ ИФФ, 32, 1936, 38–51.

⁴² Вж. тук, бел. 40.

⁴³ N i s o l. Kantakouzenos, No 98, 226–227; Д а н ч е в, Г. Димитър Кантакузин. С., 1979 (преглед на цялата литература, но с някои пропуски. Освен Д. Никъл ще отбележа: D u j č e v, I. Démétrius Cantacuzène, écrivain byzantino-slave du XVe siècle. – In: D u j č e v. Medioevo, III, 311–321; R a d o j č i ć, Dj. Un byzantin, écrivain serbe: Démétrius Cantacuzène. – Byz., 29–30, 1959–1960, 77–87).

⁴⁴ N i s o l. Kantakouzenos, No 97. За Ирина Кантакузина: Ф е р ј а н ч и ћ, Б. Византинци у Србији прве половине XV века. – ЗРВИ, 26, 1987, 173–212.

⁴⁵ N i s o l. Kantakouzenos, No 99.

- ⁴⁶ Д а н ч е в, Г. Цит. съч., с. 148; Владислав Граматик. Книжовник и писател. С., 1969, с. 67. Житието е издадено от: И в а н о в, Й. Цит. съч., 86–102.
- ⁴⁷ Д у й ч е в, Рилският светец, 77–78; Д а н ч е в, Г. Димитър Кантакузин (вж. бел. 43), 32–33.
- ⁴⁸ К о ж у х а р о в, С. Приносът на Димитър Кантакузин в развитието на химографския цикъл за Иван Рилски (Служба за I.VII). – Старобълг. лит., 15, 1984, 97–103; Д а н ч е в, Г. Димитър Кантакузин, 32–33.
- ⁴⁹ Д у й ч е в, Рилският светец, 77–78, 391, бел. 134.
- ⁵⁰ К о ж у х а р о в, С. Цит. съч., с. 86.
- ⁵¹ Пак там, с. 74.
- ⁵² Вж. тук, бел. 34.
- ⁵³ А н г е л о в, В. St. Цит. съч., 178–185; Георги Скилица – канон на Иван Рилски. – В: А н г е л о в, Б. Ст. Из историята на старобългарската и възрожденската литература. С., 1977, 60–65 (само описание на ръкописа и аргументация за авторството на Георги Скилица).
- ⁵⁴ А н г е л о в, Б. Ст. Цит. съч., с. 64; Р а й к о в, Б., Х. К о д о в, Б. Х р и с т о в а. Цит. съч., № 22. В „Описа“ е поправена датата на ръкописа (миней за месец август от началото на XVI в.). Службата, която ни интересува, се намира на л. 113^a – 128^a. Според авторите този препис на т. нар. „Рилска служба на Иван Рилски“... в текстуално отношение е съвсем близко до преписа на службата в т. нар. „Скопски миней“ от 1451 г., дело също на рилски книжовник (преписът е издаден в: И в а н о в, БСМ², 345–358), тоест не е отбелязано наличието на канон, съставен от Георги Скилица.
- ⁵⁵ По сведение на Ст. Кожухаров (вж. бел. 34).
- ⁵⁶ К о ж у х а р о в, С. Приносът на Димитър Кантакузин (вж. бел. 48), 74–105 (80–87: ръкописна традиция; 87–105: текст).
- ⁵⁷ Пак там, 97–103.
- ⁵⁸ И в а н о в а. Евтимий, с. 23. За Белаур и Иван Александър вж. Б о ж и л о в. Асеновци, I, № 27 и 33.
- ⁵⁹ За патриарх Калист вж. Г о в ъ н с. Κάλλιστός, 17–25.
- ⁶⁰ Пак там, 106–111.
- ⁶¹ Д а н ч е в, Г. Владислав Граматик (вж. бел. 46), с. 73; P L P, 5, № 10478.
- ⁶² К и с е л к о в, В. Св. Теодосий Търновски. С., 1926; Житието на Св. Теодосий Търновски като исторически паметник. С., 1926; Килифаревският отшелник. – БИБ, 1, 1928, № 2, 132–164; Проуки и очерти по старобългарска литература. С., 1956, 151–159. Напоследък Ж. Дарузес (Regestes, V, n° 2442) също отрече възможността Калист да е автор на Теодосиевото житие. Но аргументите на френския византолог (и Теодосий, и Калист са починали в една година) са неубедителни.
- ⁶³ И в а н о в а. Исихазъм, 225–226; Г о в ъ н с. Κάλλιστός, 89–96.
- ⁶⁴ Г о в ъ н с. Κάλλιστός, 114–116.
- ⁶⁵ Пак там, 72–74. Тъй като изданието на О. М. Бодянски е твърде остаряло и не се използва, ще посоча само второто издание: З л а т а р с к и, В. Н. Житие и жизнь преподобного отца нашего Феодосия ... – СБНУНК, 20, 1904, 1–41 (текст: 9–36).
- ⁶⁶ За по-старите преводи: Г о в ъ н с. Κάλλιστός, 74–75 и Стара българска литература. Т. 4. Житиписни творби. Съст. и ред. Кл. Иванова. С., 1986, с. 651. Нов превод на Теодосиевото житие е направен от Б. Спасова и Кл. Иванова и е публикуван в цит. по-горе том: 443–468.
- ⁶⁷ Кратки биографични бележки у: D u j ĉ e v, I. San Romano (Romilo Romolo). – Bibliotheca Sanctorum, 11, 1968, coll. 312–316.
- ⁶⁸ С ы р к у, П. А. Монаха Григория Житие преподобного Ромила. По рукописи XVI в. Импер. публ. библиотеки собрания Гильфердинга. С приложением службы препод. Ромилу по рукописи XVII в. Белградской народной библиотеки. СПб., 1900. За други три ръкописа – два от Белградската народна библиотека (днес загубени) и един в Загребската акад. библиотека (копие от XIX в.), вж. И в а н о в а. Исихазъм, с. 226, бел. 55.
- ⁶⁹ D u j ĉ e v, I. Un fragment grec de la Vie de St. Romyle. – In: D u j ĉ e v. Medioevo, I, 225–229.
- ⁷⁰ D u j ĉ e v, I. Un manuscrit grec de la Vie de St. Romyle. – In: D u j ĉ e v. Medioevo, II, 231–236.
- ⁷¹ H a l k i n, F. Un ermite des Balkans au XIVe siècle. La Vie grecque inédite de Saint Romylos. – Byz., 31, 1961, 111–147.
- ⁷² И в а н о в а. Исихазъм, с. 232; Стара българска литература. Т.4. (вж. бел. 66), с. 657.
- ⁷³ D u j ĉ e v, I. Un fragment, p. 229. Но още тук се прокрадва известно съмнение: р. 228, п. 5.
- ⁷⁴ D u j ĉ e v, I. Un manuscrit, p. 233.
- ⁷⁵ D u j ĉ e v, I. Les rapports hagiographiques, 278–279.
- ⁷⁶ D u j ĉ e v, I. Rap. littéraires, p. 90.
- ⁷⁷ D e v o s, P. La version slave de la Vie de St. Romylos. – Byz., 31, 1961, 149–187; T u r d e a n u. La littérature bulgare, p. 49.
- ⁷⁸ И в а н о в а. Исихазъм, 226–232.
- ⁷⁹ Пълен превод на новобългарски в Стара българска литература. Т. 4, 468–490 (Кл. Иванова и М. Спасова).

- ⁸⁰ С ы р к у , П. Житие Йоанна Кукузеля как источник для болгарской истории. – ЖМНПр, 1829, ч. 282, 130–141.
- ⁸¹ D u j č e v, I. La Vie de Kozma de Zographou. – В: Хилендарски зборник, 2, 1971, 62–63.
- ⁸² Пак там, 66–67 (датата в българския текст е грешна).
- ⁸³ В а с и л е в, А. Български светци в изобразителното изкуство. С., 1987, 162–163; И в а н о в, Й. БСМ², 262–263 (шампа от 1834).
- ⁸⁴ D u j č e v, I. La Vie, p. 60. К. Нихоритис (Нови сведения за неизвестни южнославянски книжовници, ръкописи и преписи от Атонските манастири. – В: Кирило-Методиевски студии. С., 1986, с. 200) съобщава за още два гръцки ръкописа на житието – Великата Лавра I 58 и K 133.
- ⁸⁵ Служба и житие преподобнаго отца нашего Козми Зографскаго Чудотворца. Солун, 1911.
- ⁸⁶ D u j č e v, I. La Vie, p. 61.
- ⁸⁷ Пак там, 62–67.
- ⁸⁸ Пак там, с. 61.
- ⁸⁹ Π α τ ρ ι ν ν έ λ η ς, Χ. Μιὰ ἀνέκδοτη διήγησις γιὰ τὸν ἄγνωστο Νεομάρτυρα Γεώργιο († 1437). – Ὁρθόδοξος παρουσίας, 1964; М и х а й л о в, Ап. Един неизвестен софийски мъченик. – Старобълг. лит., 1, 1971, 403–411 (гръцки текст: 407–411).
- ⁹⁰ D u j č e v, Rap. Littéraires, p. 99.
- ⁹¹ S t a p c h e v, K. Greek-Bulgarian Relations in the Field of Hagiography XV-th – XIX-th Centuries. – In: Kulturni i literaturni odnošenja meždu Gãrci i Bãlgari ot sredata na XV do sredata na XIX vek. 188. Institut for Balkan Studies, Thessaloniki, 1980, 267–272.
- ⁹² P o l i t i s, L. Un copiste éminent du XVIIe siècle: Matthieu métropolitain de Myra. – In: Studia codicologica. Herausg. von K. Treu. Berlin, 1977 (= Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Litteratur. Bd. 124), 375–393.
- ⁹³ Ρ α ρ α δ ο ρ ο υ λ ο ς - Κ ε ρ α μ ε υ ς, Α. Ἀνάλεκτα ἱεροσολυμιτικῆς σταχυολογίας. Τ. 1. СПб., 1891 (= réimpression anastatique: Bruxelles, 1963), 438–458.
- ⁹⁴ Пак там, 438–439.
- ⁹⁵ T u r d e a n u. La littérature bulgare, p. 98 (той говори за „le remaniement grec“).
- ⁹⁶ За култа на Св. Ромил в Сърбия, предимно в района на манастира Раваница, вж. П а в л о в и њ, Ј. Култови лица код Срба и Македонаца. (Историјско-етнографска расправа). Смедерево, 1965, 195–196.

ГЛАВА V

БЪЛГАРИТЕ ВЪВ ВИЗАНТИЙСКОТО ИЗКУСТВО

„Българите във византийското изкуство“ е тема, която заслужава специално внимание и монографично проучване. Ето защо тук нямам намерение да решавам всички въпроси, които поражда тя, а ще се задоволя да я разгледам дотолкова, доколкото е част от проблемите, поставени в моята книга. Затова ще започна с една необходима уговорка: сред паметниците на византийското изкуство, събрани и изучени на следващите страници, са и такива, които предлагат изображения не само на българи, живеещи на територията на империята, но и на българи, които са поданици на българската държава. А това е сторено по две съображения: от една страна, бих искал да използвам случая, за да събера *всички* изображения на българи, а от друга, по чисто технически причини, тоест да не изследвам частично един паметник (например Scylitzes Matritensis), който съдържа образи и на двете категории българи.

Преди да навлеза в същността на темата, трябва да изясня няколко основни въпроса. Първият от тях засяга терминологичния апарат или по-точно използваното от мен понятие „изображение“. Тъй като очаквам възражението, а и предложението да се въведе понятието „портрет“, ще си позволя да се спра малко по-обстойно на този проблем. Преди всичко се налага да обясня, че паметниците на изкуството, привлечени тук, съдържат както индивидуални, персонални изображения (или образи?), придружени в повечето случаи с обяснителни надписи с името и данни за социалната позиция на изобразеното лице, така и анонимни персонажи или масови сцени. Очевидно е при това положение, че двете групи не могат в никакъв случай да бъдат представени и изучени в рубрика, озаглавена „портрети“. Второто, но не по-малко важно съображение произтича от семантиката на понятието „портрет“, и то „портретът в балканското средновековно изкуство“.

Не би могло да се каже, че темата „портретът във византийското (или по-общо в балканското) изкуство“ е била чужда на специалистите¹. И все пак едва последните двадесетина години ни донесоха някои изследвания, които освен фактологически материал (събран и осмислен наново) предлагат и интересни теоретически решения. Оставям настрана проблема за типологията на портретите² – изключително значим, когато темата се изучава в нейната цялост, но без особено голямо значение при ограничения кръг паметници, с който ще се занимава тук. Много по-важен е другият проблем, а именно: съществува ли портрет в изкуството на византийската общност и ако съществува, какво представлява той. Без да се впускам в подробности, ще отбележа двете основни мнения. Според първото, изразено най-категорично от Т. Велманс, портретът не отговаря на изискванията на византийските естетически норми; не е задължително той да представлява образ с действителни портретни черти въпреки наличието на малко или много белези на индивидуализиране. Тази констатация се отнася дори и за най-често срещаното изображение – владетелското, което се изгражда според изискванията на една утвърдила се схема, отличаваща се със своята идеализация и типологизация³. Противно мнение бе изразено, и то много обстойно и в много случаи добре аргументирано, от Й. Спатаракис. На базата на обширен материал – преди всичко от илюстрирани ръкописи – гръцкият учен предложи редица интересни схващания за съществуването на портрета във византийското и останалите балкански средновековни изкуства⁴.

Ако се върнем към другия тип изображения, които си позволих да нарека анонимни, масови и т.н., ще видим, че тук нещата са ясни. Дори и при най-широкото тълкуване на понятието портрет подобни изображения липсват. Тази констатация важи не само за Marc. gr. Z. 17, fol. III (осемте български боляри), но и за Scylitzes Matritensis, където наред с анонимната маса са „портретувани“ конкретни лица.

И така, завършвайки тези кратки, но необходими бележки, ще добавя, че събраният изобразителен материал ще бъде разпределен в две основни групи. Първата е онасловена условно „портрети“. Тя съдържа индивидуални изображения или семейни образи (придружени с обяснителни надписи), на които художникът е обърнал внимание и е отделил специално място в своята творба. Това засилено внимание се дължи както на характера на паметника (илюстрирован ръкопис или монументална живопис), така и на отношението на портретуваното лице към него. Втората група е назована „анонимни“ или „масови“, въпреки че в много случаи би могло да се говори за групови изображения, образи (или дори портрети) на исторически лица. Изоставям втората възможност, тъй като „груповите портрети“ не са плод на специален интерес, тяхното присъствие в ръкописа (защото става дума предимно за миниатюри) се дължи на историческия разказ, който следва миниатюристът. Но най-важното съображение е, че те винаги са част от масова сцена.

Общият брой на изследваните паметници на изкуството е 12. Сред тях са 10 илюстрирани ръкописа и 2 църкви. Те съдържат общо 62 сцени, от които 10 портрета и 52 масови сцени. Броят на изобразените българи лесно би могъл да бъде установен, ако не беше Scylitzes Matritensis – 50-те сцени затрудняват определянето на точния брой. Социалният състав на изобразените е пъстър: владетели, висша аристокрация, висше духовенство, монаси и т. н.

1. ПОРТРЕТИ

А. МИНИАТЮРИ

а) Cod. Coislinus gr. 79

Луксозен ръкопис на пергамент с големи размери (400 × 315 мм), съдържащ 323 листа (+ 91а). Подвързията му е късна – от червена кожа, върху която личат гербът и инициалите на Луи XVIII. Броят на редовете е 25, а всяко заглавие е заобиколено от πύλη, тоест от една рамка върху златен фон. Ръкописът съдържа 33 избрани слова на Св. Йоан Златоуст. Това, което привлича преди всичко изследвачите на византийското изкуство, са четирите големи лицеви миниатюри, поставени в началото на ръкописа. Забележителното при тези четири великолепни миниатюри – освен техните безспорни качества, разбира се, е фактът, че са изрязани от друг ръкопис (?), допълнително са залепени върху пергаментови листа и след това са пришити към първата тетрада на ръкописа⁵. Ето краткото им описание: f.2^r: император Никифор III Вотаниат, заобиколен от четирима свои служители (подробно вж. по-долу); f.2^v: император Никифор Вотаниат със Св. Йоан Златоуст, който му поднася кодекса, и архангел Михаил; f.2^{bis-r}: императорът, седнал на трон, а край него – монахът Сава (?); f.2^{bis-v}: Никифор Вотаниат и императрица Мария, в цял ръст, в тържествени пози, коронясвани от Исус Христос.

Миниатюрата, която ме интересува тук, е първата по ред, тоест на f.2^r. Нейното състояние е сравнително добро. Две или три хоризонтални гънки са нанесли някои поражения, които нямат решаващ характер; изтрити са части от надписите, както и дрехата на фигурата отдясно на василевса. Миниатюрата е рамкирана във вишеночервено и златно (рамката е върху оригиналния лист или по-точно върху листа, на който са залепени двете миниатюри – 2^{r-v}, а нейният фон е златен. Император Никифор Вотаниат е представен седнал на трон, облечен в синьо-златна дреха (два нюанса синьо), украсена с два вида орнаменти и обточена на няколко места със златна лента. Под нея едва се подават червените обувки. Императорът има малка черна брада, а косите му покриват ушите и се спускат до брадата. Короната с две висулки отстрани е обичайна и не прави особено впечатление. Главата е обрамчена със златен нимб. Над двете рамена на Никифор Вотаниат художникът е изобразил две алегорични фигури (преобладава синият цвят и златистото на нимбовете), които се отъждествяват чрез придружаващите ги надписи – ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ (Справедливост), отляво, и ΑΛΗΘΕΙΑ (Истина – почти заличен), отдясно на василевса. От двете страни на Никифор Вотаниат миниатюристът е изобразил четирима функционери, негови приближени. Според обичайната практика размерите на тези фигури са значително по-малки от фигурата на императора.

А. Двете фигури отдясно на императора

1. Вътрешната фигура е на млад човек с безбрадо лице. Главата му е увенчана с бяла шапка, очертана със златисто, която наподобява нисък калпак (това се е получило чрез „замазване“ с бяло на златния фон). Мъжът е облечен с тъмносиня орнаментирана дреха. Този ефект се е получил, като синьото е нанесено върху основната горна дреха, която е вишеночервена и златиста. Дрехата е украсена отпред и отгоре надолу с два по-малки и два по-големи кръга; във всеки от тях има допълнително вписани кръгове (това е най-лошо запазената част от изображението). Обувките са черно-златисти, като лявата е почти заличена. Надписът, който придружава фигурата, гласи: „πρωτοπρόεδρος καὶ πρωτοβεστιάριος“.

2. Възрастен мъж (може би най-възрастният от четиримата) с мустаци, а вероятно и с брада. Шапката му е подобна на № 1 и е изобразена по същия начин. Долната му дреха е синя, а горната – червено-златиста, с орнаменти. По кройка тази дреха – отворена долу и горе дъговидно, със закопчаване горе – се различава от дрехата на № 1 и е твърде близка до дрехите, с които са облечени фигурите, намиращи се отляво на василевса. Обувките са черни или поне така изглеждат при днешното състояние на миниатюрата. Надписът над фигурата гласи: „πρωτοπρόεδρος καὶ ἐπὶ τοῦ κανικλείου“.

Б. Двете фигури отляво на императора

1. Мъж на средна възраст (?), с черни брада и мустаци. Облечен е с дълга долна синя дреха, орнаментирана с ромбове с червени точки. Долу завършва с бели ресни. Закопчава се отпред в средата, където е апликирана с бяла лента. Горната дреха наподобява по кройка дрехата на А2, тоест изрязана е остро (шпиц) по врата: същата форма има и долният край. По цвят тя е червена със златни ширити по краищата и златни орнаменти. В горната част на дрехата, отляво и отдясно, има две големи златни апликации, а помежду им – две големи златни копчета. Обувките са черно-златисти, а шапката – по форма наподобява барета – е червена. Надписът гласи: „πρωτοπρόεδρος καὶ δεκανός“.

2. Тук най-добре личи начинът, по който е изготвена миниатюрата: първо са рисувани фигурите, а след това е нанесен златният фон на миниатюрата. При

това нанасяне е замазана дясната половина на лицето. Иначе тази фигура е почти близък на Б1 – лице, шапка, дреха. Надписът има следното съдържание: „πρωτο-τροβεδρος και μευος πριγκιριος“.

Миниатюрата на f.2^r, описана подробно по-горе, е позната на специалистите отдавна, но опит за анализиране на сюжета и преди всичко за отъждествяване на четиримата изобразени край василевса (или поне на някои от тях) бе направен едва през последните десетилетия. И. Дуйчев, основавайки се на някои събития от краткотрайното царуване на Никифор III Вотаниат, прие, че отляво на императора, тоест в дясната половина на миниатюрата, са изобразени българите Борил (Б2) и Герман (Б1)⁶. Идеята на Дуйчев бе отмината с мълчание или поточно бе приета като възможна хипотеза, докато Й. Спатаракис не се зае с цялостното изучаване на ръкописа. Гръцкият учен отхвърли схващането, че кодексът със слово на Св. Йоан Златоуст е претърпял сериозна „операция“, тоест изрязани са първоначалните листа с миниатюрите, на които е бил изобразен Михаил VII Дука, и са били подменени с нови с лика на Никифор III Вотаниат. Според него промените, които е претърпял Cod. Coislinus gr. 79, трябва да се търсят в друга посока: доработване, дорисуване на образа на Михаил VII с цел това да се превърне в образ на Никифор Вотаниат. При това положение миниатюрата на f.2^r, претърпяла тази промяна, не изобразява лица от обкръжението на Никифор Вотаниат и сред тях не могат да бъдат Борил и Герман⁷.

Хипотезата на Й. Спатаракис бе подхваната десетина години по-късно от Кармен Лаура Думитреску, която отиде твърде далеч във възстановяването на историята на кодекса и, бих казал, твърде свободно (да не кажа произволно!) определи личностите, свързани с неговото изработване⁸. Подробното разглеждане на кодикологическите проблеми на Cod. Coislinus gr. 79 излиза извън моите цели, поставени в тази глава на книгата. Ето защо тук ще се задоволя само с един въпрос: може ли в една миниатюра от ръкопис, поднесен в дар на Никифор III Вотаниат (това е безспорен факт), край образа на самия император (оригинален или дорисувано изображение на неговия предшественик!) да бъдат представени приближените лица на Михаил VII Дука? Или да го кажа по друг начин: факт е, че на четирите миниатюри, включително и на f.2^r, е изобразен император Никифор III Вотаниат. При това положение имам ли право да търся сред лицата, които присъстват на тази миниатюра, двамата българи Борил и Герман, за които писмените извори доказват, че са играли извънредно голяма роля при неговото възшествие и през краткото му властване (вж. № 139 и 254)? Мисля, че отговорът е ясен, но бих добавил още нещо: трудно мога да възприема идеята, според която Никифор III Вотаниат би допуснал портретите му да бъдат резултат от дорисуване, от подобна метаморфоза и още повече – да бъде поставен сред най-близките люде на своя предшественик, чийто престол е узурпирал! Затова ще се върна към хипотезата на И. Дуйчев.

Какви са доказателствата на българския учен? Както вече посочих, разсъждавайки логически, той прие, че Борил и Герман са имали всички шансове да попаднат в подобна миниатюра и да бъдат изобразени край василевса. Дотук добре. Но оттук нататък слабостта на хипотезата е очевидна. Основният белег, който използва Дуйчев, е „български физически тип“ на избраните от него лица и съответно – „небългарски тип“ на останалите двама⁹. Или, казано с други думи, той не само допуска портретуване на двамата българи, но и изцяло се опира на него (нещо, което друг път отхвърля категорично!). Що се отнася до конкретното отъждествяване, тоест кой от двете избрани фигури е Борил и кой – Герман, Дуйчев не привежда никакви доказателства.

В духа на казаното по-горе аз смятам, че бих могъл да потърся Борил и Герман между изобразените приближени на Никифор III Вотаниат. Първият въпрос, който трябва да си задам, е: могат ли двамата българи да бъдат изобразени край василевса в един тържествен, официален ръкопис, предназначен за самия него? Отговорът е: категорично да! Цялата кариера на двамата, ролята, която играят при възшествието на Никифор III Вотаниат, позициите им през краткотрайното му властване, са в подкрепа на подобно допускане. Анна Комнина е категорична: Борил и Герман са били *παράδυναστεύοντες*, тоест своего рода първи министри, в чиито ръце е едва ли не реалната власт в империята. Тази им действителна позиция край василевса (негови *δοῦλοι, οἰκειότατοι и πιστότατοι*) е давала пълно право да бъде отразена в една миниатюра¹⁰.

Нека сега пристъпим към самото отъждествяване. В този случай най-резултатен би бил методът на отпадането, тоест кои от четиримата не биха могли да се отъждествят с двамата българи?

1. № 2 отдясно на Никифор III Вотаниат. Отхвърлям този образ не поради неговата възраст и небългарски тип (както твърдеше И. Дуйчев)¹¹, а по друго съображение. Според надписа той е *ἐπὶ τοῦ κοινικλείου* или, казано по друг начин, една от основните фигури в императорската канцелария: той е пазител на императорската мастилница и киновър, контролира съдържанието на императорските акти и добавя знаците за идентичност с киновър. Понякога той самият съставял документи¹². Може със сигурност да се твърди, че нито един от двамата българи не е изпълнявал тази длъжност – за това говорят както действията им по време на краткотрайното властване на Никифор III, така и техният *cursus honorum*¹³.

2. № 1 отляво на Никифор III Вотаниат. Съображенията ми са подобни на тези, които току-що изложих. Според надписа на легендата въпросното лице е *δεκανός*, тоест чиновник в императорската канцелария, в службата на протоасикритите¹⁴. Отъждествяването му с Герман, както предлага И. Дуйчев¹⁵, е изключено. Анна Комнина не е пропуснала да отбележи личните качества на този българин: „Ὁ δὲ Γερμανὸς ἀπλοῦστερον ὄν“, тоест „Герман, бидейки по-прост [от двамата]“¹⁶. Дори да допуснем, че Анна преувеличава недостатъците на Герман или по-точно принизява неговите достойнства, все пак не бихме могли да приемем, че той е бил служител в императорската канцелария – на подобна идея противоречат както активната му позиция през 1078–1081 г., така и неговият *cursus honorum*¹⁷.

И така, остават: № 1 отдясно – *πρωτοπρόεδρος καὶ πρωτοβεστιάριος*, и № 2 отляво – *πρωτοπρόεδρος καὶ μέγας πριγκιπῆριος*. Какви доказателства могат да се приведат в подкрепа на подобна идентификация? Кариерата на Борил. Неговият *cursus honorum* е добре известен. Тук трябва да отбележа само, че той е бил и протопроедър, и велик примикирий *τῶν ἐθνῶν*. При това положение може да се допусне, и то с твърде голямо основание, че № 2 отляво на Никифор III Вотаниат е Борил. Остава № 1 отдясно на василевса. Твърде възможно е това да е Герман.

б) Lincoln College Typicon, Bodleian Library (Oxford)
гр. 35, ff. 5^r, 9^v

Така нареченият „Lincoln College Typicon“ или всъщност Типикът на константинополския манастир „Св. Богородица Добра [сигурна] надежда“ (*τῆς Βεβαίας Ἐλπίδος*)¹⁹ е добре известен, публикуван е отдавна и не е необходимо да го представям подробно²⁰. Затова ще пристъпя направо към описание на миниатюрите, които ме интересуват.

1. Fol. 5^r. На миниатюрата са изобразени две фигури: мъжка (в лявата половина) и женска (в дясната половина). Те са в цял ръст, en face. Жестът на ръцете им (сгънати в лактите и насочени едни към други) подсказва връзката между двамата. Женската фигура е облечена в свободно падаща дреха, богато украсена с големи орнаменти. Мъжката фигура е представена с дълга, широка дреха, украсена с подобни орнаменти. Ако следваме „Псевдо-Кодинос“, можем да приемем, че това е кавадиион (καβάδιον), тоест кафтан, манто с качулка (?)²¹. В кръста тя е пристегната с богато украсен колан, чийто край пада свободно по лявото бедро на мъжа. Главата му е покрита със своеобразна шапка, скараникон (σκαράνικον)²², на лицевата страна на която е изобразен император, седнал на трон. Между двете фигури, на равнището на главите им и по-горе, е представена Богородица с малкия Христос. В двата ъгъла на миниатюрата има обяснителни надписи, които гласят: „Μανουὴλ Κομνηνὸς Ῥαοὺλ Ἀσάνης καὶ μέγας πριμικήριος καὶ γαμπρὸς τῆς κτητορίσης“, тоест „Мануил Комнин Раул Асен, велик примикирий и зет на ктиторката“.

„Ἄννα Κομνηνὴ Δούκαινα Παλαιολογίνα <᾽Α>σάνινα ἡ μεγάλη πριμικήρισα καὶ ἐγκόνη τῆς κτητορίσης“, тоест „Анна Комнина Дукина Палеологина Асенина, велика примикирица и внучка на ктиторката“.

Деспот Мануил Асен (или Мануил Комнин Раул Асен, както гласи надписът), втори син на Андроник Асен (19) и внук на Йоан III Асен (№ 28), е добре познат от писмените извори. Кариерата му (наченала в 1329 и приключила вероятно след 1354 г.), неговият cursus honorum и ролята му в живота на Византия през втората четвърт на XIV в. са установени сравнително подробно и пълно (вж. № 41). За неговата съпруга Анна Комнина Дукина Палеологина Асенина или Анна Синадинина (тя е дъщеря на протостратора Теодор Синадин и внучка на Теодора-Теодула, основателка на манастира „Св. Богородица τῆς Βεβαίας Ἐλπίδος“) се знае значително по-малко (вж. № 68).

2. Fol. 9^v. Миниатюрата по композиция е подобна на предходната. В рамкирания лист художникът е изобразил две фигури, мъжка и женска, в цял ръст. Мъжката фигура е облечена в дреха, подобна на дрехата на Мануил Асен, тоест кавадиион, отворен отпред и пристегнат в кръста с колан, поставен по същия начин. Главата е покрита с друг вид шапка (?). Тя обхваща плътно главата и следва нейната форма. И тук женската фигура, както при тази от fol. 5^r, е облечена в широка, свободна дреха, украсена с големи орнаменти. Лицето е обградено от своеобразна превръзка (?) или продължение на дрехата (качулка?), а горната част на главата е покрита с особена шапка, която постепенно се разширява към горния край. Между двете фигури миниатюристът е изобразил Христос благославящ, чийто ръце са отправени към главите на съпругеската двойка (и тук освен от надписите връзката между двамата се подсказва от позата на ръцете – сгънати в лактите и отправени към партньора). В двата ъгъла на миниатюрата са обяснителните надписи, които гласят:

„Μιχαὴλ Κομνηνὸς Τορνίκης Ἀσάνης Παλαιόλογος καὶ γαμπρὸς τῆς κτητορίσης“, тоест „Михаил Комнин Торник Асен Палеолог, зет на ктиторката“.

„Εἰρήνη Κομνηνὴ Καντακουζηνὴ Παλαιολόγινα Ἀσάννα [Ἀσανίνα] καὶ ἐγκόνη τῆς κτητορίσης“, тоест „Ирина Комнина Кантакузина Палеологина Асенина, внучка на ктиторката“.

Съпоставянето с писмени извори показва, че на f.9^v са изобразени Михаил Асен (или Михаил Комнин Торник Асен Палеолог според легендата на миниатюрата), син на Константин Асен (№ 39) и внук на Йоан III Асен (№ 28), и неговата съпруга Ирина Комнина Кантакузина Палеологина Асенина, дъщеря

на великия конетабъл Йоан Палеолог Комнин Дука Синадин и внучка на Теодора-Теодула, основателка на манастира „Св Богородица τῆς Βεβαίας Ἐλίδος“ (за двамата вж. № 50 и № 75).

в) Cod. Athos Cutlum. 457

Ръкописът, както личи и от неговата сигнатура, се намира в атонския манастир Кутлумуш, но листът с миниатюрата, която ме интересува, се съхранява в Санктпетербургската Публична библиотека „М. Салтиков-Щедрин“. Издавана е няколко пъти²³. Заслужава отбелязване композицията на миниатюрата, която представя своеобразен „урок по музика“ в школата на Йоан Гликас. Иконографската схема е интересна. В нея се налага Йоан Гликас, който е изобразен в средата на листа, над учениците си, значително по-едър от тях. Вдясно долу е представен Йоан Кукузел (отляво Ксенос Коронис). Надписът, който дава сведение за изобразеното лице, гласи: „Ἰωάννης μαΐστορ ὁ Κοκουζέλης“. Йоан Кукузел е облечен с широка дреха, а върху нея е с къс фелон. На главата си има шапка с широка периферия и силно заострено дъно. Ръцете му изпълняват хириномични движения²⁴, тоест специфична мануална техника, съпровождаща изпълнението на византийската и старобългарската музика.

г) Cod. Athos Lavra I 178

Византийски музикален ръкопис, изготвен през 1377 г.²⁵ Маргинална илюстрация представя Йоан Кукузел. Той е изобразен en face. Облечен е в дълга връхна дреха, пристегната в кръста. Украсена е с орнаментирани ленти около врата и ръкавите. Главата му е покрита със същата островърха шапка, каквато виждаме на миниатюрата в Cod. Athos Cutlum 457. Лицето му е фино (изпито?), одухотворено, с високо чело (отчасти покрито от периферията на шапката). Дългата коса, която се спуска до раменете, и заострената брада подсилват впечатлението за издължен овал на лицето. Лявата ръка е леко сгъната, свободно отпусната пред тялото, а дясната е свита пред гърдите в характерния хириномичен жест. Тази миниатюра на Йоан Кукузел е твърде популярна и е издавана многократно²⁶.

д) Cod. Athos Lavra 1656, fol.197

Този ръкопис, както и подробното му описание, са ми недостъпни. Според Й. Мамалакис, който от своя страна се позовава на Т. Ксидис²⁷, той съдържа миниатюра на Йоан Кукузел. Отбелязвам това само за сведение, тъй като ръкописът е от XVII в.

е) Cod. Paris. gr. 1783

Това е хартиен ръкопис (XV в.), който се състои от 97 листа (пагинацията сочи 98, но л. 7 и 9 липсват, а след л. 1 е добавен един)²⁸. Съдържа Πάτρια Κωνσταντινουπόλεως, една кратка хроника от Юлий Цезар до Михаил VIII Палеолог, кратък списък на почетни звания и длъжности (тип Хексабиблос), списък на константинополските патриарси и др.²⁹ На л. 1 се намира портрет на император Константин и майка му Елена, а на допълнителното фолио – портретите на Йоан VII Палеолог, Мануил II Палеолог и Йоан VIII Палеолог³⁰. За нашия случай особен интерес представлява последното fol. 98^v, на което е изобразен константинополският патриарх Йосиф II (1416–1439)³¹. Тъй като

биографията на този висш прелат в основни черти е установена³² – дотолкова, доколкото позволяват изворите, – тук ще се ограничи с описанието на неговия портрет.

Неизвестният художник се е задоволил с допоясно изображение (графична рисунка с кафяво мастило, с каквото е изписан кодексът). Патриархът има голямо оголено чело, прорязано с хоризонтални бръчки. Гъстите му вежди са разположени под ъгъл, косо. Той има правилен нос, голяма заострена брада, която започва от ушите и достига до пояса, и подчертано големи мустаци. Главата му (със съвсем малко коса) е обхваната от нимб, маркиран със S-овидна плетеница. Облечен е с омофорион, украсен с големи кръстове. Горната част на нимба е пресечена от следния надпис: „[Γ]ωσηφ ὁ ἀγιώτατος καὶ οἰκουμενικὸς πατριάρχης.“³³

ж) Paris, Psautier gr. 12

Според някои непълни сведения съдържа портрет на патриарх Йосиф V. Тъй като информацията ми за ръкописа и възможното изображение на константинополския първосвещеник е недостатъчна, не мога да им отдели повече място³⁴.

Б. МОНУМЕНТАЛНА ЖИВОПИС

а) Църквата „Св. Архангел Михаил“ (ὁ Ταξιάρχης τῆς Μητροπόλεως)
(Кастория–Костур)

Сцената, която е обект на следващите страници, е изписана на западната външна стена на църквата и се намира на север от входа. Централната част на изображението е заета от Архангел Михаил (с твърде големи размери) с гол меч в ръка. При краката му художникът е поставил – в значително по-малки размери – двама молители. Фигурата вляво е на млад мъж, леко обърнат към Архангела. Той има продълговато лице, правилен нос, дълга черна коса, брада и мустаци. Облечен е с пурпурна далматика. Отдолу се вижда дреха със светло-зелен цвят, украсена с орли, вместени в кръгове (ἔξέμπλιον). Забелязват се следи от пояс. Гологлав (?). Вдясно от Архангела е изобразена млада жена, облечена в дълга бяла дреха с висока яка; върху нея се забелязва по-къса дреха в тъмночервен (пурпурен?) цвят. Жената има кръгло лице с правилни черти и големи очи. Ушите ѝ са украсени с бисерни обеци, а главата ѝ е обхваната от повезма, обсипана с бисери³⁵.

Сцената е придружена с надпис, който съдържа имената на зографисаните лица. Тъй като състоянието на стенописа, включително и на надписа, не е добро, четенето предизвиква някои затруднения. Ето защо по-долу ще предам две различни разчитания, правени по различно време (но все пак не много отдалечени едно от друго!) и от различни лица, след което ще ги разгледам подробно. Първото разчитане е публикувано от А. Орландос. Според гръцкия учен надписът гласи: Δεησις του δου / λου του θεου υ Μιχαηλ/[Α]σανι υιου του με[γ]αλου βασιλε[ως του / Α]σανι καὶ τῆς μητρος [αυτου] Ειρηνης / Θεοδωρου] Κυ[ριας] ΚΑΣΤ[οριας]³⁶.

Малко по-късно свое четене на надписа предложи И. Дуйчев. То гласи: Δέησις τοῦ δούλου τοῦ θεοῦ Μι[χαηλ] Ἀσάνη τοῦ μεγάλου βασιλέως [Α]σάνη καὶ [τῆς μητρος αὐτοῦ Εἰρήνης Θεοδώρου Κομνηνοῦ]³⁷.

Кои са проблемите, свързани с правилното разчитане на този надпис? Първата част не предизвиква особени трудности въпреки разногласията по един съществен въпрос – кои букви са запазени и кои не. Втората половина на надписа поражда значими противоречия, довели в крайна сметка до съвсем различни разчитания. Както се вижда, основното различие между Орландос и Дуйчев е в предаването на последните две думи, а именно: Κυ[ρίας] Κ(Α)ΣΤ[ορίας] или Θεοδώρου Κομνηνοῦ. Очевидно е, че двете четения не могат да бъдат съгласувани. Ако на стената наистина се чете Κυ...ΚΣΤ (Орландос), предложеното от Дуйчев четене е невъзможно. За съжаление тази проверка може да бъде извършена само на място – нещо, което не ми се отдаде. Следователно всички спорове са излишни. Единственото, което би могло да се направи в случая, е да се преценят двете четения от чисто логическа гледна точка. От такава позиция веднага трябва да отбележа, че и двата предложени текста страдат от сериозни недостатъци. Формулата Κυρίας Καστορίας („господарка на Кастория“), макар и неясна, е все пак приемлива. Но фамилните връзки на въпросната Ирина, дори и в един такъв надпис, изискват изясняване. А това не е сторено в нито една от реконструкциите. Аз лично не бих могъл да приема четене като Εἰρήνης Θεοδώρου ... (Орландос) или Εἰρήνης Θεοδώρου Κομνηνοῦ (Дуйчев). Във всички случаи след Εἰρήνης бихме очаквали θυγατρός или τῆς θυγατρός τοῦ Θεοδώρου Κομνηνοῦ или дори τῆς θυγατρός τοῦ μεγάλου βασιλέως Θεοδώρου Κομνηνοῦ. В заключение трябва да отбележа, че непълното разчитане на надписа не би могло да има решаващо значение при атрибуцията на двата образа. Съдържащите се в запазения текст реалии са достатъчни поне да се очертае кръг лица, сред които трябва да се търсят Михаил Асен и Ирина.

Първата атрибуция дължим на първия сериозен изследовател на това изображение А. Орландос. Гръцкият учен, без да се занимава подробно с въпроса, отбеляза, че образите са на някои „πρῶκίλων ἐκ τῆς οἰκογενείας τῶν Ἀσάνη“, тоест „принциове от фамилията Асани“³⁸. И. Дуйчев бе този, който отъждестви двата образа с Михаил II Асен (1246–1256) и майка му Ирина³⁹ – идея, която, общо взето, бе приета в българската наука⁴⁰. През последните години обаче надделява схващането, че изображението е от XIV в., а двете лица са представители на фамилията Асен, като предпочитанията натежават към първородния син на Йоан III Асен – Михаил Асен (№ 48) – и неговата майка Ирина Палеологина Ασенина⁴¹.

Какви са основанията за подобно отъждествяване? Трябва да се отбележи, че нито един от привържениците на тази хипотеза не привежда доказателства в нейна подкрепа. Проявяваната сигурност и категоричност сякаш се опират по-скоро на отрицателното отношение към идеята на И. Дуйчев, отколкото на някакъв положителен материал. Но доводите против са много.

Да започна с надписа. Независимо от разчитането на последната дума (или последните две думи) – Κυρίας Καστορίας, Ирина е свързана с патронима Θεοδώρου. При това положение тя не би могла да се идентифицира със съпругата на Йоан III Асен Ирина Палеологина Ασенина, дъщеря на император Михаил III Палеолог! Независимо от това нека допуснем, че Ирина от надписа е Ирина Палеологина Ασенина. Всичко, което знаем за съпругата на бившия български цар и сетне византийски деспот Йоан Асен, противоречи на подобно отъждествяване. В изворите липсват каквито и да било връзки на Ирина с Кастория (било като нейна „господарка“ или не). Тя е свързана с Константинопол (византийска принцеса), Търново (българска царица), имението край Скамандър, отново Константинопол, после следва почти непрекъснато дъщеря си Мария и

зет си Роже дьо Флор. Последното известие за нея е от 1308 г., когато била хвърлена в затвор по нареждане на брат си Андроник II Палеолог⁴².

Нека сега се обърнем към Михаил Асен. Надписът от Кастория установява здрава връзка между двете споменати лица: Ирина и Михаил Асен. Връзката е майка–син. Такава роднинска връзка между лица с подобни имена сред българската фамилия Асен и нейния византийски клон е позната два пъти: цар Михаил Асен (1246–1256) – Ирина, Михаил Асен (първородният син на Йоан III Асен) – Ирина⁴³. Следователно разглежданата тук идентификация се опира на втората от двете вероятни връзки. Редно е да си зададем въпроса: възможно ли е тя да е отразена в сцената от Кастория? Надписът (както и да бъде възстановен неговият текст) показва категорично един факт – здрава връзка между майка и син, който би могъл да бъде престолонаследник или дори цар (?), – навежда на мисълта за единствен син (?). Знаем, че Ирина Палеологина Асенина е имала освен Михаил още 6 деца – четирима синове и две дъщери⁴⁴. Бихме могли да допуснем, че е проявявала предпочитание към първородния си син. Такова предпочитание, или по-скоро здрава връзка между двамата, би могло да съществува едва след смъртта на съпруга и бащата, тоест след началото на 1302 г., когато е починал Йоан III Асен⁴⁵. И наистина за кратко време Михаил Асен е бил край майка си, сестра си Мария и зет си Роже дьо Флор. Те са пребивавали в Константинопол, Галиполи, Адрианопол, може би в Мала Азия, но в никакъв случай в Кастория⁴⁶. Най-сетне нямам никакво право да допускам, че Ирина Палеологина Асенина е била все още жива след 1328 г., когато Михаил Асен емигрирал в Сърбия⁴⁷ и двамата биха могли по някакъв начин да попаднат в Кастория.

Няколко думи заслужава и позицията на Михаил Асен от надписа. Както вече казах, текстът сякаш подсказва, макар и много предпазливо, владетелското положение на Михаил, въпреки че той е само $\delta\omicron\upsilon\lambda\omicron\upsilon\tau\omicron\upsilon\ \theta\epsilon\omicron\upsilon$. Знае се, че първородният син на Йоан III Асен се е титулувал „цар на България“ („emperador de Latzaura“, както пише Мунтанер)⁴⁸, но тези претенции едва ли са били достатъчно силни и реални, за да бъдат внушавани и демонстрирани извън тесен кръг приближени. От друга страна, определението $\mu\epsilon\upsilon\acute{\alpha}\lambda\omicron\upsilon\ \beta\alpha\sigma\iota\lambda\acute{\epsilon}\omega\varsigma$ не подхожда за Йоан III Асен. Вярно е, че в една епитафия, написана от Никифор Григора, той е наречен $\acute{\alpha}\gamma\lambda\alpha\omicron\tau\omicron\ \mu\upsilon\sigma\omega\acute{\nu}\ \beta\alpha\sigma\iota\lambda\eta\tau\omicron\varsigma\ \prime\text{Α}\sigma\acute{\alpha}\nu$ ⁴⁹, но този пример едва ли би имал решаваща подкрепа. Мисля, че всичко, казано дотук, ми дава основание да отхвърля предложената хипотеза, според която Михаил Асен и Ирина (от надписа) са първородният син на бившия български цар Йоан III Асен – Михаил Асен – и неговата майка Ирина Палеологина Асенина.

Отхвърлянето на тази хипотеза не решава въпроса за атрибуцията и затова трябва да се върна към другата възможна връзка между Михаил Асен (син) и Ирина (майка). Навремето за И. Дуйчев нямаше никакво съмнение, че на западната външна стена на църквата „Св. Архангел Михаил“ (Кастория) са изобразени цар Михаил II Асен (1246–1256) и неговата майка Ирина. Увереността му идваше както от неговото четене на надписа (...Εἰρήνης Θεοδώρου Κομνηνοῦ), така и от съвместните образи на сина и майката върху монети⁵⁰. Вече видяхме, че основният аргумент на Дуйчев (последните две думи от надписа) е твърде съмнителен. Това обаче в никакъв случай не означава, че идеята му е погрешна. В надписа има няколко елемента, върху които може да се гради едно сравнително сигурно отъждествяване. Тези елементи са:

1. Михаил Асен е *син* (няма никакво съмнение при разчитането!) на $\mu\epsilon\upsilon\acute{\alpha}\lambda\omicron\upsilon\ \beta\alpha\sigma\iota\lambda\acute{\epsilon}\omega\varsigma\ \tau\omicron\upsilon\ \prime\text{Α}\sigma\acute{\alpha}\nu$;

2. Михаил Асен е *син* (μῆτρὸς се чете без колебания!) на Βίρηνης, чийто баща е Θεόδωρος (и двамата издатели на надписа са единомислени при възстановяване на името Θεοδώρου).

Тези елементи, четири на брой, дават възможност според мен само за едно заключение: на стената на църквата „Св. Архангел Михаил“ (Кастория) са изобразени цар Михаил II Асен и неговата майка Ирина. С какво още може да се подкрепи тази хипотеза? С две неща. Връзката *майка – син*, по-точно, забележимата роля на Ирина, поне през първите години от царуването на малолетния ѝ син, е факт. Опитът да се отрече всякакво влияние на Ирина в Търново след 1241 и особено след 1246 г.⁵¹ е несполучлив. Вторият аргумент е, ако мога така да го характеризирам, от географски характер. За разлика от Ирина Палеологина Асенина Ирина Комнина Асенина е имала здрави връзки с тази част на Балканския полуостров. Кастория се е намирала във владенията на нейния баща Теодор Комнин (или брат ѝ) и нейна поява там или нейно дарение (което е по-вероятно) съвсем не са изключени.

Разбира се, тази хипотеза има и своите слаби точки. Те са две. Първата произтича от иконографията на разглежданата сцена и се състои в липсата на владетелски инсигнии. Втората е свързана с надписа и се изразява в липсата на царска титла – Михаил е само δοῦλου τοῦ θεοῦ. Да се обяснят и преди всичко да се преодолеят тези възможни възражения не е лесно. Съмненията относно тази хипотеза ще останат, но мисля, че поне засега друго решение не може да се намери.

И накрая няколко думи за иконографията на сцената. Обикновено тя се характеризира като ктиторска⁵². Напоследък обаче бе обявена за „Дейзис“⁵³. Авторът на подобна идея е пропуснал същественото, а именно: същността на „Дейзиса“. Тук едва ли трябва да обяснявам тези азбучни истини на иконографията, но все пак се налага да припомня следното: „Дейзисът“ е сцена, в средата на която е изобразен Исус Христос, а от двете му страни – Богородица и Йоан Предтеча, които се застъпват за душите на умрелите в деня на Страшния съд. И неспециалистът може да забележи, че разглежданата сцена е нещо съвсем различно. Двамата „молители“ (Михаил Асен и Ирина) се обръщат към Архангел Михаил (патрон на църквата!), за да измолят неговото застъпничество.

б) Църквата на манастира „Мега Спилеон“ (Калаврита – Пелопонес)

В църквата на манастира „Мега Спилеон“ (край Калаврита – Пелопонес) е запазено интересно изображение. То се намира от дясната страна на Богородица, има размери 1 × 0,65 м и представя невръстно дете. Лицето му е бяло и контрастира с тъмните червени тонове на косата и императорската хламида, която е украсена с двуглави орли, обградени с кръгове и дракони. Между главата на детето (и нагоре от нея) и лика на Богородица са разположени надпис и епиграма в ямбически триметри⁵⁴. От надписа⁵⁵ научаваме, че това е образът на Йоан Дука Ангел Палеолог Раул Ласкарис Торник Филантропин Асен, син на деспот Димитър Палеолог и Теодора Асенина. По всяка вероятност той се е родил към 1444 и е починал преди 1449 г., тоест по времето, когато неговият баща се е намирал на о. Лемнос. Изображението на малкия Йоан Асен датира от времето след 1449 г., когато Димитър Палеолог получил като апанажно владение югоизточните части на Пелопонес и се настанил в Мистра⁵⁶.

АНОНИМНИ ИЗОБРАЖЕНИЯ И МАСОВИ СЦЕНИ

МИНИАТЮРИ

а) Cod. Vaticanus gr. 1613, f. 345^v

Cod. Vat.gr. 1613, известен в науката като „Менологион на Василий II“, е обемист ръкопис – миней за септември–февруари (втората му част, за март–август, е загубена), изготвен за император Василий II (976–1025) към 985 г. Ръкописът е украсен богато с 430 миниатюри, дело на 8 художници, чиито имена са запазени⁵⁷.

Миниатюрата, която ни интересува, е илюстрация към „Подвига на светите Мануил, Георги, Лъв и на убитите с тях от безбожните българи при царуването на Лъв Арменец (22 януари)“. Събитията, с които е свързан „подвигът“ на ромеите, са добре известни. През 813 г. хан Крум опустошил Източна Тракия и взел много пленници, сред които били Мануил, епископ на Адрианопол, епископът на Девет и др. По времето на неговия наследник Омуртаг (814–831) те били преследвани заради проповядване на Христовата вяра сред българите и предадени на смърт⁵⁸. Разказът за тези ромейски мъченици, под формата на кратко синаксарно четиво, е бил много разпространен в старобългарската книжнина⁵⁹. Текстът в „Менология на Василий II“ се различава до известна степен от другите извори за тези събития: там смъртта на епископ Мануил е отнесена към времето на Крум, а на останалите мъченици – към властването на неговия „приемник“ Цок (Τζόκος)⁶⁰.

Личните наблюдения върху този великолепен византийски ръкопис (ноември 1989 г.) ми позволяват да направя пълно описание на миниатюрата, която ме интересува тук. Разположена е на fol. 345^v. Листът с размери 365 × 287 мм е разделен на две половини: горна половина, в която на 3 реда е изписано заглавието (с големи букви), а под него – 16 реда текст, в който се разказва мъченичеството под дата 22 януари. Втората половина на листа е отделена за миниатюрата, под която има латински превод на заглавието (това е схемата, използвана при изработването на целия кодекс, като ръкописният текст и миниатюрите на две срещуположни страници (v–r) се редуват шахматно). Миниатюрата (името на художника е Нестор) е рамкирана в синьо (отвън) и в червено (отвътре) с богат златен фон. За сюжет е послужила крайната фаза на описаните в текста събития, наказанието, посичането, тоест самият акт на мъченичество. На фона на маркирана или, по-точно, схематично представената планина трима войници, въоръжени с мечове, избиват група хора (мъчениците Мануил, Георги, Лъв и другите). Изображението има подчертано натуралистичен характер – от главите или вратовете на посечените ромей струи обилно кръв, която се лее на потоци, търкалят се глави, отделени от труповете, и т. н.

Кои са характерните елементи на тази композиционна схема? Планината е трафаретен елемент (fol. 372, 4 февруари – почти същата планина), като твърде често актът на мъченичеството е вместен между две планини. Малко необичайно е присъствието на трима войници (екзекутори), тъй като предпочитаният вариант е един войник. Броят на мъчениците също е необичайно голям (вж. fol. 315, „Светите отци, загинали на планината Синай“). Актът на екзекуцията или на мъченичеството също заслужава внимание, но вече със своя нормален, бих казал, най-разпространен начин на извършване, тъй като някои миниатюри ни представят много по-драстични случаи (ff. 16, 35б: рязане на глави с бичкия!). За да завърша, ще отбележа, че само две миниатюри от целия кодекс имат сходна

композиция: fol. 315 – единствената разлика е, че липсва третият войник; fol. 379 – тук трима войници участват в екзекуцията, но и тримата са представени отделно.

Особен интерес предизвиква групата от трима български войници. Първото впечатление е свързано с нейния разнороден характер. Двама от войниците (един вляво и един вдясно, който е значително по-възрастен) са гологлави, облечени са в еднакви връхни дрехи с дълъг ръкав, достигащи до средата на бедрото. Те са оцветени лилаво-виолетово и са украсени с орнаменти, които представляват двойка вписани кръгове, а в средата – нещо, подобно на розета. Дрехите се закопчават отпред, като от двете страни (или на двете поли на дрехата) има копчета (петлици), съединени с шнур. Пристегнати са с колани, украсени с кръгли метални пластинки. Третият български воин (той е разположен в лявата част на миниатюрата, край по-младия от горните двама) е напълно различен от другите. Той е облечен в три-четвърти дреха, която обикновено се оприличава на кожен кафтан, но според мен по-скоро наподобява кожух. Закопчаване се по същия начин (разтворена е само от врата до пояса?), както и дрехите на другите двама, тоест с петлици от двете страни, свързани с шнурове. Около врата и по полите на дрехата се забелязват ресни по-вероятно козината на кожуха. Коланът му е подобен на другите два. На него висят кожена торбичка, костено рогче и нож⁶¹. От полите на кожуха надолу се виждат бели панталони (или „гащи“). На главата си има кожена шапка с конусовидна форма.

Тази миниатюра, която илюстрира определено историческо събитие, е използвана и като извор за облеклото на българина през ранносредновековната епоха. Според Й. Иванов, който се е занимавал най-подробно с нея, миниатюристът или е използвал по-стара илюстрация на това събитие, или лично е бил запознат с българското облекло от това време⁶².

б) Cod. Marc. gr. Z 17, f. III^r

Известният псалтир на император Василий II (976–1025) е пергаментов ръкопис, обемист (VI + 430 ff.), с размери 29,5 × 30 см. Съставен е най-вероятно към 1019 г.⁶³ Украсен е само с две миниатюри. На fol. IV^v са изобразени различни сцени от живота на Давид – нещо съвсем естествено, като се държи сметка за съдържанието на ръкописа. Значително по-интересна е необичайната по сюжет миниатюра на fol. III^r⁶⁴. Разделена е на два пояса или регистъра. Горният, който обхваща три-четвърти от изобразителното поле, е с наситен златист цвят, а долният е оцветен в синьо-зелено. В центъра на горния регистър е изобразен Василий II в цял ръст. Това научаваме от надписа, разположен вертикално от двете му страни: ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΕΝ ΧΡΙΣΤΩ ΠΙΣΤΟΣ//ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΡΩΜΑΙΩΝ Ο ΝΕΟΣ. Василевсът е облечен във военен костюм – къса туника (богато украсена на ръкавите и на полата), върху която се вижда ризница. Краката му са обути в традиционните високи червени ботуши и са стъпили върху златиста възглавница, украсена с бродерии. В дясната си ръка Василий II държи дълго копие, а в лявата – меч, на който се подпира. Над главата му е изобразен Христос, който в дясната си ръка държи корона. Същата корона вече е положена на главата на императора от архангел Михаил, изписан вляво от Василий. Вдясно от него, срещу архангел Михаил, миниатюристът е изобразил архангел Гавраил, който придържа върха на копието. От двете страни на василевса, в четири квадратни и два кръгли медальона, са изобразени „военни“ светци. От придружаващите ги надписи научаваме, че това са Теодор, Димитър, Георги, Прокопий, Меркурий и Нестор.

В долния синьо-зелен регистър на полето, под краката на василевса, миниатюрният е разположил 8 фигури (по 4 от двете страни) в поза на *проскинезис*. Осемте мъжки фигури са облечени почти в еднакви дрехи, които се различават по цвят (сини, виолетови, червени, зелени) и в някои случаи по украса. Известен опит за индивидуализация е сторен при изписването на лицата. Сред тях има млади и стари, с коси и плешиви, с бради и мустаци, както и голобради.

Обяснението на тази миниатюра предизвиква известни затруднения, тъй като осемте мъжки фигури в долния регистър не са придружени с надписи. Безспорно пред нас е триумфална сцена. За това свидетелстват позата на императора, неговият костюм, актът на коронясването, военните светци и изобразената церемония на *проскинезис*. Опитът осемте фигури да бъдат отъждествени с хора от близкото обкръжение на василевса едва ли е убедителен⁶⁵. Напротив, всичко говори за военно тържество на Василий II, за триумфално празнуване на военен успех. При това положение отъждествяването на фигурите, които извършват *проскинезис*, с български боляри, подчинили се доброволно на Василий II, сякаш е най-приемливо⁶⁶. Това тълкуване се оправдава и подкрепя от познатите ни исторически събития, от сведенията (преди всичко на Йоан Скилица) за българи, признали властта на Василий II и получили титли от византийската рангова таблица: Добромир, Драгомъж, Богдан, Кракра, Несторица, Лазарица, младият Добромир, Николица, Драгшан, най-сетне синовете на цар Иван Владислав⁶⁷.

в) Scylitzes Matritensis, Vitr. 26–2

Scylitzes Matritensis – един от деветте ръкописа на Йоан Скилица – е добре известен на специалистите. Тази известност се дължи преди всичко на миниатюрите, 574 на брой, които украсяват ръкописа⁶⁸. Интересът към него се засили особено много след 1965 г., когато испанският учен С. Сирак Естопанян издаде за първи път всички миниатюри⁶⁹. Това издание сякаш изигра ролята на сигнал за изучаване на прочулия се вече ръкопис от всякаква гледна точка – кодикологическа, палеографска, изкуствоведска. Благодарение на това повишено внимание към „Мадридския Скилица“ днес разполагаме с интересни палеографски наблюдения (И. Шевченко, М. Манусакас, Н. Уилсън, Б. Фонкич)⁷⁰ и великолепен анализ на миниатюрите (А. Грабар)⁷¹. Като добавим към това направеното от Й. Турн през 1973 г. *editio princeps* на текста на Скилица и публикуването на легендите към миниатюрите (М. Манусакас)⁷², няма да бъде трудно да се убедим, че разполагаме с чудесни възможности за по-нататъшно проучване на този великолепен илюстриран ръкопис. Нарочно наблюдавам на „по-нататъшно проучване“, тъй като редица въпроси все още са спорни и заслужават допълнително внимание. Сред тях безспорно първо място заема датата на съставянето на Scylitzes Matritensis – края на XIII в. (А. Грабар въз основа на миниатюрите, подкрепен от М. Манусакас)⁷³ или средата на XII в. (Н. Уилсън и напоследък Б. Фонкич)⁷⁴. Редица по-дребни, частни въпроси също очакват своето решение⁷⁵.

Моята цел тук е съвсем различна и при това много по-скромна, а именно: миниатюрите от Scylitzes Matritensis да заемат своето място сред паметниците на византийското изкуство, в които са изобразени българи⁷⁶. В самото начало намерението ми беше да се занимавам само с онези миниатюри, които имат за обект българи, живеещи във Византия (те са сравнително ограничен брой). Но внимателното запознаване с ръкописа, с публикациите на миниатюрите и литературата, която им е посветена, ме наведе на мисълта да разширя обсега на моите интереси и да направя пълно описание, по-точно каталог на миниатюрите, посветени на българите и българската история, като отстраня допуснатите грешки

и запълня съществуващите празнини. Мисля, че това няма да ме отклони много от основната ми задача.

Като изхождаме от мястото, което българите и България заемат в историческия труд на Йоан Скилица, би трябвало да очакваме, че „българските“ миниатюри в *Scylitzes Matritensis* не са малко. Наистина те са 50, или към 8,8 % от общия брой на миниатюрите в ръкописа. Едно грубо пресмятане показва, че това съотношение почти отговаря на съотношението между целия текст на Й. Скилица и текста, посветен на българите. Не по-малко интересно е как се разпределят хронологически или тематично тези 50 миниатюри. Тъй като друга възможност почти няма, разпределението е направено по владетели или други изявени лица от български произход. Ето как изглежда то: *Крум* – 7 (№ 1–7), *Омуртаг* – 4 (№ 8, 9, 13, 14), *Борис* – 3 (№ 10–12), *Симеон* – 14 (№ 16–29), *Борис II* – 6 (№ 30–35), *Самуил* – 5 (№ 36–40), *Иван Владислав* – 1 (№ 41), *Прусиян* – 2 (№ 42, 43), *Петър Делян* – 7 (№ 44–50). Тук трябва да бъде добавен и № 15 (fol. 85^{v-9}) – миниатюра, на която е изобразена борбата на Василий с българския атлет.

Общият брой и разпределението на „българските“ миниатюри поражда редица въпроси. Сред тях най-голямо внимание заслужава един: начинът на работа на миниатюриста (или миниатюристите), по-точно подборът на темите за илюстрации. Преди да се спра по-подробно на този важен въпрос, бих искал да припомня някои от наблюденията на А. Божков отпреди двадесетина години. Според него миниатюрите създават впечатление за „отъждествяване на историята с военните конфликти“; той наблегна на малкото жанрови сцени и на „липсата“ на някои миниатюри от Крумово време – миниатюра, която би отразила законодателната дейност на този бележит български владетел, или пък миниатюри, които биха „онагледили безславния поход на Никифор и неговата позорна участ“⁷⁷.

Иска ми се веднага да припомня едно основно положение при създаването на илюстрирани ръкописи: илюстраторът възпроизвежда в образи това, което е прочел в текста. А тази констатация води след себе си още едно припомняне: Йоан Скилица (а и почти всички негови сънародници) описва не историята на българската държава, а българо-византийските отношения, които естествено се изразяват във военни конфликти и от време на време в дипломатически преговори. Ето защо т. нар. „жанрови сцени“ – Омуртаг прегръща малкия Василий, борбата на Василий с българския атлет (това не е епизод от българската история!), сватбата на Самуиловата дъщеря – са рядкост в целия репертоар от миниатюри (вж. тук № 14, 15, 38).

Що се отнася до „липсите“ при кан Крум, ще отбележа следното: миниатюра, отразяваща законодателната дейност на Крум, липсва, тъй като при Йоан Скилица (а и при всички хронисти, които той е използвал като извори) липсва дори намек за тази дейност на българския владетел. Подобен е и случаят с второто „обвинение“ на А. Божков. Разказът на Скилица започва с една фраза, която само маркира смъртта на император Никифор – *Νικηφόρου τοῦ βασιλέως ἐν Βουλγαρία ἀναίρεθέντος* (Thurn, 5.61) – и двумесечното царуване на Ставракий (*ibid.*, 5.61–63). След това той начева своя разказ с властването на Михаил Рангаве (така и е озаглавена първата глава: „*Μιχαὴλ ὁ κουροπαλάτης ὁ Ῥαγγαβέ*“). При това положение миниатюристът не би могъл да илюстрира войната от 811 г., тъй като тя не е описана в текста.

Както посочих, броят на „българските“ миниатюри почти отговаря на броя на страниците, посветени на българите и България. Това равновесие подсказва недвусмислено, че художникът е прочел много внимателно текста и е отделил след още по-внимателно обмисляне онези епизоди, които трябва да бъдат пресъз-

дадени с художествени средства. Би могло да се каже, че са подбрани най-важните и най-значимите епизоди от историческа гледна точка и в същото време – онези от тях, които по-лесно се поддават на изобразяване, които са по-интересни и любопитни за бъдещия читател. Безспорно субективният фактор, личната преценка, вкус и личното предпочитание към определени сюжети не могат да бъдат пренебрегнати. Всички тези фактори са повлияли върху броя на миниатюрите, посветени на всяко едно от изброените по-горе лица, и на подбора на темите при всяко едно от тях. Нека хвърлим поглед върху самите миниатюри.

Няма да сгрешим, ако приемем, че е напълно оправдан броят на миниатюрите, посветени на Крум, Омуртаг, Борис (4 по-важни миниатюри), Симеон (съвсем заслужено най-голямо внимание, но би могла да се отбележи липсата на миниатюра, отразяваща срещата между цар Симеон и император Роман Лакапин), Борис II. В същото време не може да не направи впечатление сравнително малкият брой миниатюри, посветени на цар Самуил (само 5, като липсва битката при Беласица!) и последните 4 години от българо-византийската война, 1014–1018 – само една миниатюра (f. 195^r – № 41), пресъздаваща завладяването на Сирмиум. Липсват образите на последните двама владетели от Първото царство – Гавриил Радомир и Иван Владислав (пропуснати са възможности да бъде илюстрирана смъртта на Иван Владислав край Драч или триумфът на Василий II в Охрид).

Не може да не направи впечатление и още нещо: несъответствието в броя на миниатюрите, посветени на цар Самуил и неговите приемници, общо 6 (5+1) и, от друга страна, Прусиян (2) и Петър Делян (7 [6+1]), тоест общо 9. Едно по-внимателно запознаване с циклите, посветени на последните двама, може би ще ни подсказва нещо повече за работата на миниатюриста. Ще започна с Прусиян. В текста той е споменат 9 пъти, както следва: 359.32 (заедно с братята си Алусиян и Арон на планината Тмор); 360.44 (приет заедно с двамата си братя от Василий II и удостоен с титлата магистър); 372.81 (стратег на тема Вукеларий, изпратен на заточение след разпрата с Василий Склир); 372.86, 88 (продължение на този разказ); 376.82, 86 (ослепяването на Прусиян); 384.12 (Прусиян монах) и 448.52 (споменат като брат на Арон). От тези 9 споменавания 6 не стават за илюстриране (неподходящи събития или само споменаване на Прусиян заради роднински отношения с други лица) – 359.32, 360.51, 372.81, 86, 372, 88 и 448.52. При това положение остават 3 пасажа: 360.44 (сцената с Василий II), 376.82–86 (сцената на ослепяването) и 384.12 (замонашаването). От тях художникът е избрал две: 376.82–86 и 384.12. И би могло да се каже, че този избор е напълно сполучлив. Това са двата най-решителни момента в живота на първородния син на Иван Владислав, пресъздадени в две изразителни, силни, впечатляващи миниатюри.

Случаят с Петър Делян е още по-интересен. Без съмнение това е най-пълният „български“ цикъл. Художникът е отделил 7 миниатюри само за едно лице, чиито действия се вместили в една година (нито един български владетел не може да се похвали с подобно внимание!), без да пропусне нито едно съществено събитие от въстанието на българите. За по-голяма убедителност ще ги припомним съвсем накратко:

- 215^r – провъзгласяване на Петър Делян за цар;
- 215^v – разговор между Петър Делян и Тихомир;
- 216^r – убийството на Тихомир;
- 217^{r-a} – Петър Делян приема Алусиян;
- 217^{r-b} – Алусиян обсажда Солун;
- 217^{v-a} – Алусиян ослепява Петър Делян;
- 217^{v-b} – край на въстанието и съдбата на Мануил Ивац.

Или, ако трябва да направим равностметка, ще видим, че на 3 листа са вместили 7 миниатюри (2 на 215, 1 на 216^r [на 216^v няма миниатюра] и на 4 на 217^v). Как можем да си обясним този изключителен интерес на художника? Значимост на събитието, както допуска А. Божков⁷⁸? Едва ли! В хрониката на Йоан Скилица има събития, които са много по-значими както за Византия, така и за византийско-българските отношения, но не са заслужили такова внимание. Тогава? Може би лично предпочитание, личен вкус (но не и „Петър Делян – любим герой на миниатюриста“, както твърди Божков). Дали отговорът се крие в драматичността на събитията? Петър Делян, провъзгласен за български цар, отстранява най-жестоко един съперник, след което допуска друг край себе си – Алусиян (личност, популярна в Константинопол!). Неблагодарникът ослепява благодетеля си. Триумф на василевса. Нима всичко това не наподобява антична драма!

След тези няколко страници, които въвеждат най-общо в сложната проблематика на Scylitzes Matritensis, пристъпвам към разглеждане на всички „български“ миниатюри, 50 на брой. За удобство и прегледност това е сторено във формата на каталог. Описанието на всяка миниатюра съдържа следните елементи: пореден №, fol., издание, легенда (гръцки текст и български превод), описание, анализ на събитието, основен текст, други извори, литература.

* * *

№ 1

Fol. 1^{r-a}

Издание: E s t o p a ñ a n, No 9; Божков, фиг. 3.

Легенда: Кроῦμος ὁ ἄρχων τῶν Βουλγάρων συναθροίζων τὸν λαοὺ ἀπὸ τοῦ (G r a b a r – M a n o u s s a c a s 3)⁷⁹; превод: „Крум, архонтът (владетелят) на българите, събира войската си.“

Описание: Б о ж к о в, 190 (неточно). Миниатюристът е изградил композиция, която се състои от 3 групи. В дясната страна е представена малка сграда с триъгълен фронтон и двускатен покрив, във вертикален разрез – очевидно резиденцията на българския владетел. Кан Крум е изобразен седнал на трон в момент, в който проважда свой пратеник към централната група, съставена от 3 лица, разговарящи оживено помежду си. В лявата страна на миниатюрата е представена българска конница в движение, която се е отправила към резиденцията на Крум или ще се отправи към нея по заповед, предадена от пратеника.

Анализ на събитието: Михаил I Рангаве (811–813) решава да възпре набезите на кан Крум из Тракия и да тръгне на поход срещу него. Научавайки за тези действия на византийския василевс, Крум събира войската си, пръсната из византийските провинции, и установява лагера си край Адрианопол (813 г.)

Основен текст: S c y l i t z e s, p. 6.82–85.

Други извори: Йоан Скилица съкращава и преразказва първоизворите си и затова писаното от него няма точно съответствие. Вж. T h e o p h a n e s, 500–501.

Литература: З л а т а р с к и. История. Т. 1. Ч. 1, с. 267; История на България. Т. 2, с. 139.

№ 2

Fol. 11^v

Издание: E s t o p a ñ a n, No 11; Божков, фиг. 4.

Легенда: Ῥωμῆοι (ляво) – Βούλγαροι (дясно) (G r a b a r – M a n o u s s a c a s 5); превод: „Ромей“ – „Българи“.

Описание: Б о ж к о в, с. 191. Сблъсък между две групи конници, които, ако не бяха надписите „ромей“ и „българи“, трудно биха могли да се разграничат. Миниатюристът не представя отделен епизод, а само възплъщава в образи идеята си за ожесточеността на този военен сблъсък, подчертан както с многобройните стрели и копия, така и с трупове на хора и коне.

Анализ на събитието: Сцената представя сражението край Версиникия (22.VI.813), завършило с катастрофално поражение на ромеите. Византийските хронисти обясняват поражението на своите войски с „безпричинното бягство“ на стратега на източните войски Лъв.

Основен текст: Scylitzes, p. 6.4–9.

Други извори: Theophanes, p. 502; Theoph. Cont., 14–16; L. Grammaticus, p. 206.13–22; Genesius, 3.21–4.39.

Литература: Златарски. История. с. 268; История на България. Т. 2, с. 139; Ostrogorsky, p. 229; Дуйчев. Миниатюрите, № 53, fol. 147'.

№ 3

Fol. 12^{r-b}

Издание: Estorpan, No 13; Божков, фиг. 5

Легенда: Ῥωμαῖοι (ляво) – Βούλγαροι (дясно) (Grabar–Manoussacas 7); превод: „Ромей“ – „Българи“ [NB. Може би към тази миниатюра се отнася легендата на fol. 10^v: πόλεμος Ῥωμαίων καὶ Βουλγάρων καὶ ἀποστασία Λέοντος τοῦ Ἀρμενίου, тоест „Война между ромей и българи и отстъпление (бягство) на Лъв Арменец.“]⁸⁰

Описание: Б о ж к о в, с. 192. На миниатюрата са изобразени две групи сражаващи се военни – вляво ромеите (по-многобройни!) и вдясно българите. И от двете страни има по един убит. Сцената не внушава идея за крайния изход на сражението. Той може да бъде установен само при цялостно разшифроване на fol. 12^r.

Обяснение на събитието: Издателите не се колебаят – „Победата на българите при Версиникия на 22 юни 813 г.“ (Б о ж к о в, фиг. 5 и с. 192) или „Victoire bulgare à la suite de la désertion de Léon“ (Grabar–Manoussacas 7). Струва ми се, че миниатюрата заслужава по-голямо внимание. Ще започна с миниатюрата 12^{r-a}. На нея е представена в строг боен ред оттеглящата се под предводителството на Лъв Арменец византийска войска (Scylitzes, p. 6.10–13) с легенда „ὁ Λέων φεύγων σὺν τῷ στρατῷ Ῥωμαίων“, тоест „Лъв Арменец, бягащ заедно с ромейската войска“. Веднага под миниатюра *a* следва пасажът: „καὶ οἱ Βούλγαροι... πίπτονσι δὲ καὶ τῶν στρατηγῶν οὐκ ὀλίγοι“ (Scylitzes, p. 6.13–19). След този пасаж художникът е поставил миниатюра *b*, която разглеждам тук. Fol. 12^r завършва само с един ред текст: „Ὁ δὲ βασιλεὺς...“ (Scylitzes, p. 6.20). При това положение съдържанието на миниатюра *b* е ясно: победата на българите и поражението на ромеите, което Йоан Скилица обяснява с „безпричинното бягство“ на Лъв Арменец (това тълкуване е дало и заглавието, предложено от М. Манусакас: „Българска победа в резултат на бягството на Лъв“ – № 7, р. 25). Но тук трябва да бъде поставен още един въпрос: на fol. 10^v, без каквато и да било връзка с миниатюрата⁸¹, е изписана следната легенда: „Πόλεμος Ῥωμαίων καὶ Βουλγάρων καὶ ἀποστασία Λέοντος τοῦ Ἀρμενίου“, тоест „Война на ромей и българи и бягството на Лъв Арменец“ (легендата не е отбелязана от М. Манусакас – вж. № 2, р. 25: „Sans légendes“!). (Дали тази легенда, забелязана [?] от Манусакас, но неотбелязана в описанието [?], му е дала идеята за цитираното по-горе заглавие на миниатюрата от fol. 12^{r-b}?) Манусакас доста убедително доказва, че легендите са писани, след като миниатюрите са били

завършени, и то копирани от друг илюстриран ръкопис на Скилица. Но случаят, който разглеждам тук, хвърля известно съмнение върху категоричността и общовалидността на това твърдение. Трудно доказуемо е при завършена миниатюра, представяща провъзгласяване на сѝмператор [Михаил I – Лъв V], и то само един епизод от него – издигането на щит [вж. fig. 1 и pl. I], че копистът е нанесъл легенда, която отразява сражението между ромеи и българи и бягството от полесражението на Лъв Арменец! По-скоро бих допуснал обратното: легендата е написана предварително, а след това е сгрешил миниатюристът? Бихме могли да допуснем, че тази легенда (заета от друг ръкопис и съпровождана друга миниатюра?) е предназначена за fol. 12^r, и то обясняваща двете миниатюри (a и b) – бягството на Лъв Арменец и последното поражение на ромеите?

Основен текст: Scylitzes, p. 6.13–19.

Други извори: Theophanes, p. 502; Georg. Mon. Cont., coll. 977–980; Theoph. Cont., 14–16; L. Grammaticus, p. 206.13–22; Genesis, 3.21–4.39.

Литература: Златарски. История. Т. 1. Ч. 1, с. 268; История на България. Т. 2, с. 139; Дуйчев. Миниатюрите, № 53, fol. 147^r; Ostrogorsky, p. 229.

№ 4

Fol. 17^{v-b}

Издание: Estorañan, No 30; Божков, фиг. 7.

Легенда: Βούλγαροι (ляво) – Ῥωμαῖοι (дясно) (Grabar–Manoussacas 24); превод: „Българи“ – „Ромеи“.

Описание: Божков, с. 193. Миниатюрата е повредена (изтрита) извънредно много. Сравнително добре запазените легенди (особено Ῥωμαῖοι) позволяват да се твърди, че български конници преследват ромеи – нещо, което би трябвало да подсказва победа на българска войска над византийска.

Анализ на събитието: Миниатюрата е разположена в долния регистър на fol. 17^v, след текст от 6 реда с начало: „τὴν μὲν ἀλήθειαν ἐπικαλύψας... μὴ ἀτυχήσειν αὐτόν“ (Scylitzes, p. 12.93–95, 1–3) и продължение: „Ἀλλὰ ταῦτα μὲν... τὴν ῥηθῆσεσθαι μέλλουσαν“ (Scylitzes, p. 12.4–6). Пасажът (прекъснат от мин. b) продължава на fol. 18^r: „Βούλγαροι τινες ... προσικονομοῦντος“ (Scylitzes, p. 12.7–23). Или, казано с други думи, миниатюрата е връзана в пасаж (Scylitzes, p. 12.4–23), който описва преговорите за размяна на пленници между Крум и Михаил I, последвалите военни действия и победата на българите. А за да бъде по-точен, ще отбележа, че тя е илюстрация на последния етап от описаните събития (Scylitzes, p. 12.20–23). Божков сравнително точно назовава миниатюрата: „Победата на българите над византийците във войната за пленниците“ (фиг. 7 и с. 193), но се позовава неточно на пасаж, който се отнася вече към царуването на Лъв V (Scylitzes, p. 13.32–34), докато миниатюрата и абзацът, който тя илюстрира, се отнасят към времето на Михаил I.

Основен текст: Scylitzes, p. 12.4–23.

Други извори: Theophanes, 497–498.

Литература: Златарски. История. Т. 1. Ч. 1, с. 264; История на България. Т. 2, с. 138.

№ 5

Fol. 18^{v-a}

Издание: Estorañan, No 32; Божков, фиг. 8.

Легенда: Κροῦμος ὁ Βούλγαρος (Grabar–Manoussacas 26); превод: „Крум Българина“.

Описание: В лявата половина на миниатюрата е изобразена шатра (или преносима юрта?); вътре на подвижен сгъваем стол седи кан Крум – легендата и червените ботуши не оставят съмнение – с протегнати ръце. Извън шатрата, в

дясната половина на миниатюрата, е разположена група ромеи (въпреки че надпис няма), чиито изображения издават опит за индивидуализация – лице, цвят на облеклото.

Анализ на събитието: Обяснението на миниатюрата не е трудно. Първо, тя представя заключителната част на събитието, разказът за което започва с миниатюрата на fol. 18^r (S c y l i t z e s, p. 13.34–35). Второ, тя е вмъкната между пасажа, който е илюстриран на fol. 18^r (но това е първият ред на fol. 18^v): „[ἔδοξεν] οὖν τῷ βασιλεῖ πρεβεῖαν στείλαι καὶ λόγου κινήσαι περὶ εἰρήνης“ (S c y l i t z e s, p. 13.34–35), и „τοῦ δὲ Βουλγάρου φρουξαμένου“ (S c y l i t z e s, p. 13.35 sq.), тоест пасажът, който е илюстриран на fol. 18^{v-a}. Или, разглежданата миниатюра отразява разговорите на кан Крум с пристигналите в неговия лагер пратеници на император Лъв V. При това положение будят недоумение част от обясненията на А. Божков. Той пише следното (след правилния наслов: „Пратеници на византийския император Лъв V Арменец пред кан Крум“): „Миниатюристът не е по-обстоятелен в своя разказ – той обрисова подробно лицата и народността на пратениците, но не уточнява подробностите, свързани с ритуала и мястото на действието (sic). Ако се съди по характера на „постройките“, в които седят двамата владетели (sic), следва да се приеме, че преговорите се водят не в столичните центрове (sic), а при полеви условия“ (Б о ж к о в, с. 113).

Основен текст: S c y l i t z e s, p. 13.35–36.

Други извори: Theophanes, p. 503; Georg. Mon. Cont., coll. 977; Genesis, p. 9.84–93.

Литература: З л а т а р с к и. История. Т.1. Ч. 1, с. 272; История на България. Т.2, с. 139; Ostrogorsky, p. 230.

№ 6

Fol. 18^{v-b}

Издание: E s t o p a ῆ a n, No 33; Б о ж к о в, фиг. 9.

Легенда: τροπή Ῥωμαίων (ляво) – Βούλγαροι (дясно) (Grabar–Manousas a s a s, 27); превод „Поражение на ромеите“ – „Българи“.

Описание: Б о ж к о в, с. 193. Две групи конници, от които едната преследва другата (твърде опростено решение). Легендите не позволяват колебание – ромеите са претърпели поражение и бягат, а българите ги преследват.

Анализ на събитието: Миниатюрата е вмъкната между „Τὰ Ῥωμαῖκα στρατεύματα“ и „τῶν δὲ Βουλγάρων“ (S c y l i t z e s, 13.37–38). Тя продължава разказа на миниатюрата от fol. 18^r и 18^{v-a}, тоест след като кан Крум отхвърлил мирните предложения на Лъв V Арменец, се стигнало до ново сражение, в което ромеите – за кой ли път (?) – отново претърпели поражение.

Основен текст: S c y l i t z e s, p. 13.36–38.

Други извори: Theophanes, p. 503.

Литература: З л а т а р с к и. История. Т.1. Ч. 1, с. 271; История на България. Т.2, с. 139; Ostrogorsky, p. 230.

№ 7

Fol. 19^r

Издание: E s t o p a ῆ a n, No 34; Б о ж к о в, фиг. 10; G r a b a r – M a n o u s a s a s a s, fig. 8 et pl. III.

Легенда: νίκη Ῥωμαίων (ляво) – τροπή Βουλγάρων (дясно) (G r a b a r – M a n o u s a s a s a s 28); превод „Победа на ромеите“ – „поражение на българите“.

Описание: Б о ж к о в, с. 194. Композицията на миниатюрата нито е изненадваща, нито е необичайна. За разлика от предходната миниатюра (fol. 18^{v-b}) този път византийците (доста по-многобройни!) преследват българите. Легендата доуточнява събитията.

Анализ на събитието: „Разчитането“ на сюжета, както видяхме, не е трудно; не е трудно и отъждествяването. Следвайки хронологията на разказа, установяваме, че става дума за обръщане на хода на сражението (fol. 18^{v-b}) благодарение на Лъв V. Нещо повече, българите в крайна сметка са победени, бягат и едва спасяват ранения си владетел. Затруднение предизвиква друго – правилното определение на илюстрираните събития „извън Скилица“. Очевидно Йоан Скилица е смесил или произволно е свързал две събития: настъплението на кан Крум към византийския престолен град и опитът на Лъв V Арменец за покушение над българския владетел. Едва ли може да се приеме предположението, че последният български воин на миниатюрата (той очевидно е убит, а не ранен), който лежи безмълвно на коня си, е кан Крум.

Основен текст: Scylitzes, 13.38–14.54.

Други извори: Theophanes, p. 503; Georg. Mon. Cont., coll. 980–981; L. Grammaticus, p. 208.

Литература: Златарски. История. Т. 1. Ч. 1, 272–274; История на България. Т. 2, с. 139; Ostrogorsky, p. 230; Дуйчев. Миниатюрите, № 54, fol. 148^v.

№ 8

Fol. 35^r

Издание: Estorañan, No 78; Божков, фиг. 12; Grabar–Manoussacas, fig. 25.

Легенда: Μουρτάγων ὁ βασιλεὺς Βουλγάρων (Grabar–Manoussacas 72); превод „Муртагон, цар на българите“.

Описание: Божков, 195–196; Grabar–Manoussacas 72. Четири палатки (шатри, юрти?), представени във вертикален разрез. В най-дясната е изобразен българският владетел. Той е седнал на походен стол, а пред него, във втората палатка (средната от предния план), художникът е вмъкнал две мъжки фигури. Отвън пред палатката има два коня с доста раздвижени форми.

Анализ на събитието: Безспорно миниатюрата е свързана с участието на кан Омуртаг в разгрома на Тома Славянина. Въпросът е кой момент отразява. Мястото на миниатюрата не може да ни подсказе решението. Тя се намира на fol. 35^r между следните два пасажа: „καὶ δὴ τῶν Ῥωμαίων ὄρων ἔντοσθεν γεγονῶς κατὰ τὸν Κηδοῦκτον χῶρον οὕτω καλούμενον τὴν παρεμβολὴν ἐπήξατο“ (Scylitzes, p. 37.82–84) и „ἤκούετο δὲ, καὶ λαθεῖν ταῦτα τὸν ἀλοστάτην οὐκ ἦν“ (Scylitzes, p. 37.84–85). При това положение обяснението трябва да се търси в самата миниатюра. По-логично е да се допусне, че кан Омуртаг проважда пратеници до византийския василевс (както е приел Божков), отколкото да се приеме, че той разговаря с посланици на Михаил II. Миниатюристът е „уловил“ момент, в който българският владетел дава последните си напътствия на своите хора, готови всеки момент да напуснат палатката и да яхнат конете си. Това тълкуване се подкрепя и от текста. Тъй като идеята на Йоан Скилица е, че Омуртаг предложил услугите си на Михаил II (а не обратното: василевсът потърсил помощ от българите), може да се приеме, че миниатюристът е изобразил точно този момент.

Основен текст: Scylitzes, p. 37.71–75 (не 37.75–78, както приема Манусакас).

Други извори: Georg. Mon. Cont., coll. 698; Theoph. Cont., p. 64; Genesius, p. 29.87–95.

Литература: Златарски. История. Т. 1. Ч. 1, с. 309; История на България. Т. 2, с. 150; Ostrogorsky, p. 235; Lemerle, P. Thomas le Slave. – TM, 1, 1965, 255–297; Тивчев, П. Бунтът на Тома Славянина и намесата на българския хан Омуртаг. – Ист. пр., 1969, № 5, 68–76.

Fol. 35^{v-a}*Издание:* E s t o p a ñ a n, No 79; Б о ж к о в, фиг. 13.*Легенда:* ὁ βασιλεὺς Βουλγάρων (дясно) – διώκων τῶν Θωμᾶν (ляво) (G r a b a r – M a n o u s s a c a s, 73; превод „Царят на българите преследва Тома.“*Описание:* Б о ж к о в, с. 196; Grabar – Manoussacas 73. Традиционно решение: две групи конници, които не се различават помежду си, освен че едната преследва другата (препускат наляво). Дори предводителят на българите (кан Омуртаг?) почти не се отличава от Тома.*Анализ на събитието:* Страхувайки се, че не е в състояние да продължава обсадата на столицата и в същото време да се противопоставя на българите, Тома събрал армията си и решил да даде сражение. В това сражение Тома бил напълно разбит, голяма част от хората му били избити, а останалите се спасили с бягство. Миниатюрата отразява тъкмо този последен епизод.*Основен текст:* S c y l i t z e s, p. 38.95, 1–5.*Други извори:* T h e o r h. C o n t., 64–66; Genesius, 29.95–30.11.*Литература:* З л а т а р с к и. История. Т.1. Ч. 1, 308–309; История на България. Т.2, с. 150; O s t r o g o r s k y, p. 235; F i n e. Balkans. I, p. 106; L e m e r l e, P. Цит. съч.; Т и в ч е в, П. Цит. съч.Fol. 67^{v-b}*Издание:* E s t o p a ñ a n, No 175; Б о ж к о в, фиг. 20; G r a b a r – M a n o u s s a c a s, fig 71.*Легенда:* Βόγορις ὁ ἄρχων Βουλγάρων μηνύων τῇ βασιλίδι Θεοδώρα (ляво) – ἡ βασιλὶς Θεοδώρα δεχομένη τοὺς παρὰ τοῦ Βογόριδος πεμφθέντας (дясно) (G r a b a r – M a n o u s s a c a s 169); превод „Богорис, владетелят на българите, който изпраща известие до василиса Теодора“ – „Василиса Теодора, която изслушва пратениците на Богорис.“*Описание:* Б о ж к о в, с. 199; G r a b a r – M a n o u s s a c a s 169. Шаблонна, семпла, декоративна композиция. В дясната половина на миниатюрата е изобразен българският владетел, който връчва посланието си до императрицата; в лявата половина – императрица Теодора получава посланието. В центъра на композицията са представени чифт коне (символизират придвижването на българските пратеници), които я уравновесяват.*Анализ на събитието:* Миниатюрата е свързана със следния пасаж от Скилица: „Българският владетел Богорис, след като чул, че жена с невръстно дете управлява ромеите, започнал да се държи дръзко“ (S c y l i t z e s, p. 90.42–43), и илюстрира следващия: „Затова и проводил някакви пратеници до императрицата със закана, че ще наруши договора и ще извърши нападение срещу ромеите“ (S c y l i t z e s, p. 90.43–45). Обяснението на А. Божков („княз Борис I изпраща вестителя до императрица Теодора, майка на византийския император Михаил III“) е по-точно от това на М. Манусакас („Echange d’ambassadeurs entre Boris, roi des Bulgares et l’impératrice“). Едва ли има съмнение, че на миниатюрата е представена само част от тези събития: осъществяването на намерението на Борис. Двойката пратеници е една и съща; те приемат посланието на българския кан и го предават на византийската императрица.*Основен текст:* S c y l i t z e s, p. 90.43–45.*Други извори:* T h e o r h. C o n t., p. 162; Genesius, p. 61.89–95, 1–4.*Литература:* З л а т а р с к и. История. Т.1. Ч. 2., 2–3; История на България. Т.2, 213–214.

№ 11

Fol. 68^r

Издание: E s t o p a ñ a n, No 176; Б о ж к о в, фиг. 21; G r a b a r – M a n o u s s a c a s, fig. 72.

Легенда: Βούλγαροι (ляво) – ὁ Βουλγάρων ἄρχων σὺν παντὶ τῷ αὐτῷ λαῷ τὸν τῶν χριστιανῶν ἐπικλοῦντες Θεόν, διὰ τὸν λιμόν, καθῶς ὑπὸ Θεοδώρου καὶ τῆς οἰκειᾶς αὐτοῦ ἀδελφῆς ἐμυσταγωγήθησαν (дясно) (G r a b a r – M a n o u s s a c a s 170); превод „Българи“ – „Владетелят на българите с целия си народ, признаващ заради глада християнския Бог, относно когото бил посветен от Теодор и собствената си сестра.“

Описание: Б о ж к о в, с. 199; G r a b a r – M a n o u s s a c a s, 170. Композицията е опростена, илюстративна. В дясната половина българският кан и група боили, застанали пред входа на сграда (или юрта?), с която образуват едно цяло, отправят молба към небето. Срещу тази група е изобразена друга, вероятно символизираща българския народ.

Анализ на събитието: Сюжетът не е труден за разгадаване. След неуспеха си да „уплаши“ Теодора Борис попаднал под влияние на сестра си (бивша пленница във Византия и християнка) и Теодор Куфара и, притиснат от появилия се масов глад сред народа му, решава да приеме Христовата вяра.

Основен текст: S c y l i t z e s, p. 90.62–65 (легендата почти повтаря текста).

Други извори: T h e o p h. C o n t., p. 163–164; G e n e s i u s, p. 69.42–52.

Литература: З л а т а р с к и. История. Т.1. Ч. 2, с. 21; История на България. Т. 2, с. 214; O s t r o g o r s k y, p. 258.

№ 12

Fol. 68^v

Издание: E s t o p a ñ a n, No 177; Б о ж к о в, фиг. 22, 23; G r a b a r – M a n o u s s a c a s, fig. 73.

Легенда: ὁ μοναχὸς Μεθόδιος βαπτίζων τὸν ἄρχων Βούλγαρων (ляво) (G r a b a r – M a n o u s s a c a s 171); превод: „Монахът Методий, кръщаващ владетеля на българите.“

Описание: Б о ж к о в, с. 200; G r a b a r – M a n o u s s a c a s 171. Вертикален разрез на сграда, която загатва за внушителност и монументалност. Почти в средата, на фона на две колони, увенчани с триъгълен фронтон, е разположен кръщелен купел, в който е клекнал кан Борис. До него, от дясната му страна, е лицето, което извършва кръщението, а отляво – прислужник, който държи завивка (кърпа). Най-вдясно от Борис (в лявата част на миниатюрата) се вижда фигура в дълга синя дреха (в подобна дреха е облечен един от двамата пратеници на fol. 67^v – тук № 10). (Божков твърди, че това е женска фигура, и я отъждествява със сестрата на Борис.)

Анализ на събитието: Кръщението на Борис не се нуждае от никакви обяснения освен от едно: несъответствието между основния текст и легендата (вж. и G r a b a r – M a n o u s s a c a s, p. 20). За какво става дума? Според Скилица (S c y l i t z e s, p. 91.84) кръщението на българския владетел е извършено от анонимен епископ. А легендата уверява, че го е направил „монахът Методий“. Наистина Скилица говори за монах художник на име Методий, който по нареждане на Борис украсявал ловния дворец на българския владетел. Въздействието на стенописите (художникът вместо ловни сцени изобразил Второто пришествие) било такова, че Борис тутакси склонил да стане християнин (S c y l i t z e s, p. 91.71–83). Според М. Манусакас (G r a b a r – M a n o u s s a c a s, p. 20) това е довело до смесване на събитията и до грешката на миниатюриста.

Появата на тази миниатюра в Scylitzes Matritensis е лесно обяснима: художникът е копирал своя модел, без да обърне внимание на пасажа, който илюстрира. Тези размествания са се изплъзнали от вниманието на Божков (цит. съч., с. 145), който категорично твърди, че покръстването е извършено „от самия живописец, още повече, че той е и монах“ (sic).

Основен текст: Scylitzes, p. 91.83–85.

Други извори: Theoph. Cont., 164–165.

Литература: Златарски. История. Т.1. Ч. 2, 27–43; Гюзелев, В. Княз Борис I. С., 1969, с. 81, 103–104; История на България. Т. 2, 214–215; Дуйчев. Миниатюрите, № 57, fol. 163^v; Ostrogorsky, p. 258; Fine. Balkans. 1, 117–119; Божков, И. Няколко бележки върху Scylitzes Matritensis (Madrid, Bibl. Nac., Vitr. 26–2). – Проблеми на изкуството, 3, 1991, № 3, с. 23 (по-нататък: Божков. Няколко бележки).

№ 13

Fol. 82^{r-a}

Издание: Estorañan, No 206; Божков, фиг. 26.

Легенда: ὁ ἀρχιεπίσκοπος Μανουὴλ καὶ οἱ σὺν αὐτῷ μαρτυρίου στέφονται τέλει (ляво) – Κουτράγων ὁ Βούλγαρος ὁ υἱὸς Κρούμου (средата) – ὁ ἀρχιερεὺς Μανουὴλ καὶ οἱ σὺν αὐτῷ (дясно) (Gragar – Manoussacas 200); превод: „Архиепископ Мануил и придружаващите го, увенчани с мъченическия край“ – „Българинът Кутрагон [Омуртаг], син на Крум“ – „Архиереят Мануил и придружаващите го.“

Описание: Божков, фиг. 201; Gragar – Manoussacas 200. Интересна миниатюра със сложна композиция и висока художествена стойност. Миниатюристът е представил два епизода от описаните събития; в дясната половина Мануил и придружаващите го пленници проповядват християнската вяра; в лявата половина е представено наказанието: кан Омуртаг дава разпорежданията си и посичане на виновниците.

Анализ на събитието: Миниатюрата и легендата отразяват точно илюстрирания текст: пленниците, които Крум е взел от Тракия (Адрианопол, Девелт), проповядват християнството сред българите и действията на Омуртаг за пресичане корените на злото. Имам две бележки, които засягат миниатюрата и нейното обяснение. 1, А. Грабар – М. Манусакас (цит. съч., № 200, с. 57) погрешно обясняват дясната половина на миниатюрата: „puis, à la suite de la prédication de l'archevêque Manuel, ce même (!) prince et le peuple se laissant convertir (sic!)“. 2. Съответствие между текста и легендата в един пункт, което има важно значение: това е името на българския владетел – Κουτράγων. Тази форма се среща и в ръкописи А, С, N, F, H (вж. Scylitzes, p. 117: varia lectiones); следователно протографът, който е служел за модел на Мадридския Скилица, е от това семейство.

Основен текст: Scylitzes, p. 117.11–30.

Други извори: Theoph. Cont., 216–217.

Литература: Златарски. История. Т.1. Ч.1, 293–294; История на България. Т. 2, 155–156; Fine. Balkans. 1, 107–108. Вж. и тук, по-горе П.1.а: миниатюрата към Cod. Vaticanus gr. 1613; Божков. Няколко бележки, № 4, с. 23.

№ 14

Fol. 82^{r-b}

Издание: Estorañan, No 207; Божков, фиг. 27.

Легенда: οἱ αἰχμάλωτοι (ляво) – Κουτράγων ὁ Βούλγαρος τὸν βασιλεῖον παῖδα λαβὼν ἀπάξεται, δοὺς μῆλον αὐτῷ (Gragar – Manoussacas 201); превод: „Пленниците“ – „Българинът Кутрагон ласкаво прегръща детето Василий и му дава ябълка.“

Описание: Б о ж к о в, с. 202. Голяма група византийски пленници напускат българската столица. Омуртаг, седнал на трон (или на сгъваем, преносим стол?), прегръща малкия Василий. Миниатюрата е дело на художника, изпълнил и миниатюрата на fol. 82^{r-a}.

Анализ на събитието: Тази миниатюра заедно с предходната илюстрират много добре текста, който описва съдбата на византийските пленници в България така, както е представена от Скилица (друго решение у L. G r a m m a t i c u s, 233.1–233.4). Настоящата миниатюра представлява първи епизод от историята на младостта на Василий I.

Основен текст: S c y l i t z e s, p. 117.35–118.45.

Други извори: T h e o p h. C o n t., p. 217.

Литература: M o r a v c s i k, G. Sagen und Legenden über Kaiser Basileios I. – DOP, 15, 1961, 59–126.

№ 15

Fol. 85^{v-a}

Издание: E s t o p a n, No 214; Б о ж к о в, фиг. 29.

Легенда: ὁ Βασίλειος – ὁ Βούλγαρος (ляво) – ἡ ἑστία – ὁ Ἀντίγονος (дясно) (G r a b a r – M a n o u s s a c a s 208); превод: „Василий“ – „Българинът“ – „къщата“ – „Антигон“.

Описание: Б о ж к о в, с. 203. Миниатюрата е съставена от две равностойни повествователни части: вдясно – пиршеството в дома на Антигон; художникът е представил две групи, едната седнала, другата изправена край масата; двете групи водят оживен разговор. Вляво е изобразена маса, край която седят трима души и бореците се Василий и българският атлет.

Анализ на събитието: На угощение, организирано от Антигон (син на кесаря Варда), началник на схолите, присъствали и българи, „приближени“ и „приятели“, които похвалили достойнствата на един български атлет. Теофил, господарят на Василий, предложил борба между двамата. Василий с лекота излязъл победител в схватката. Осми епизод от живота на Василий.

Основен текст: S c y l i t z e s, p. 123.3–124.31.

Други извори: T h e o p h. C o n t., 229.1–230.15; G e n e s i u s, p. 89–90.

Литература: M o r a v c s i k, G. Цит. съч. Вж. тук, с. 87.

№ 16

Fol. 108^r

Издание: E s t o p a n, No 254; Б о ж к о в, фиг. 31.

Легенда: Βούλγαροι (ляво) – τροπῆ καὶ φόνος Ῥωμαίων (дясно) (G r a b a r – M a n o u s s a c a s 247); превод: „Българи“ – „Поражение и избиване на ромейте“.

Описание: Б о ж к о в, с. 204. Две групи сражаващи се конници, които се различават само по позицията си в сражението – лявата („българи“) преследва и триумфира над дясната („ромей“).

Анализ на събитието: Миниатюрата е разположена на fol. 108^r между „τὸ Κρηνίτης καὶ ὁ Κοурτίκιος Ἀρμένιος καὶ ἄλλοι πολλοί“ (S c y l i t z e s, p. 176.92–93) и „τῶν κατασχεθέντων ἀπὸ τῆς ἐταιρείας τοῦ βασιλέως...“ (пак там, 176.93). Това местоположение не оставя никакво съмнение, че е изобразено първото сражение между Симеон и византийската войска, предводителствана от Кринит и арменец Куртикий, състояло се нейде из Тракия (или тема Македония).

Основен текст: S c y l i t z e s, p. 175.75–176.96.

Други извори: T h e o p h. C o n t., 357–358; L. G r a m m a t i c u s, 261–262; G e o r g. M o n. C o n t., coll. 771.

Литература: Б о ж и л о в. Цар Симеон, с. 89; O s t r o g o r s k y, p. 282; F i n e. Balkans. 1, p. 137.

№ 17

Fol. 108^v

Издание: E s t o p a ñ a n, No 255; Б о ж к о в, фиг. 30.

Легенда: Τοῦρκοι (ляво) – τὸ Ῥοδοστόλον (дясно) – ὁ Συμεών (по-долу) (G r a b a r – M a n o u s s a c a s 248); превод: „Турки“ – „Родостолон“ [Доростолон-Дръстър] – „Симеон“.

Описание: Б о ж к о в, с. 203. Миниатюрата е типична за разгръщането на подобен сюжет. В лявата ѝ половина препуска многобройна конница (турките, тоест маджарите); под нея, в по-долен регистър, лежат ранени и убити. С малка преднина трима конници, символизиращи българската войска, успяват да се вмъкнат през портата в крепостта, която е представена съвсем схематично (кръгла форма, 7 кули със зъбери и в първия пояс – триделно помешение, увенчано с арки, които се опират на колони, завършващи с капители). Двете групи се различават благодарение на легендите.

Анализ на събитието: Сюжетът на тази миниатюра е ясен. Българската войска, предводителствана лично от Симеон, е разбита от маджарите, съюзници на Византия, и е принудена да се укрие в Дръстър (в текста и в легендата – Ῥοδοστόλον; според друг извор [D. A. I. 40: p. 176.11] Симеон намерил убежище в крепостта Мундрага). G r a b a r – M a n o u s s a c a s 248 – неправилно обяснение, противоречащо на основния текст: „Les Bulgares vaincus par les impériaux, aidés par les Turcs...“ (sic)

Основен текст: S c y l i t z e s, p. 177.14–19.

Други извори: T h e o p h. C o n t., 358.20–359.2; L. G r a m m a t i c u s, p. 268.6–11.

Литература: Б о ж и л о в. Цар Симеон, с. 91; O s t r o g o r s k y, 282–283; F i n e. B a l k a n s. 1, p. 138.

№ 18

Fol. 109^{r-a}

Издание: E s t o p a ñ a n, No 256; Б о ж к о в, фиг. 32, 33; G r a b a r – M a n o u s s a c a s, fig. 124.

Легенда: Λέων ὁ βασιλεύς (ляво) – ὁ ἀποκρισιάριος (дясно, по-долу) (G r a b a r – M a n o u s s a c a s 249); превод: „Василевсът Лъв“ – „пратеникът“.

Описание: Б о ж к о в, с. 204. Миниатюрата, за разлика от редица други, фиксира само един момент: императорът, седнал на трон (интересно изображение на двореца – вж. G r a b a r – M a n o u s s a c a s 249), приема послание от „пратеник“. Отзад се виждат група придворни.

Анализ на събитието: Миниатюрата се разчита лесно. За да се обясни окончателно, трябва само да се отгъдестви пратеникът (Божков погрешно пише „пратеници“). Миниатюрата е „врязана“ в следния пасаж: „[ἔγρα]ψε πρὸς τὸν βασιλέα, μὴ πρότερον ποιῆσαι εἰρήνην, πρὶν ἂν ἀπολήφεσθαι τοὺς αἰχμαλώτους Βουλγάρους“ (S c y l i t z e s, p. 177.32–34) и „ἔπένευσε πρὸς τοῦτο ὁ βασιλεὺς...“ (пак там, с. 177.33–34). Това положение предполага две решения: пратеник на Симеон, който съобщава на Лъв VI, че мир няма да има, преди императорът да освободи българските пленници, или пристигането на Теодор, οἰκέτιος на Симеон в Константинопол, който отвел освободените българи? Като че ли първото предположение е по-приемливо.

Основен текст: S c y l i t z e s, p. 177.31–35.

Други извори: T h e o p h. C o n t., 359.12–15; L. G r a m m a t i c u s, p. 268; G e o r g. M o n. C o n t., coll. 773.

Литература: Б о ж и л о в. Цар Симеон, 92–93.

№ 19

Fol. 109^{r-b}

Издание: E s t o p a ῥ ῆ ἄ ν, No 257; Б о ж к о в, фиг. 33, 34; G r a b a r – M a n o u s s a c a s, fig. 125.

Легенда: Βούλγαροι (ляво) – Ῥωμῶλοι (дясно); (G r a b a r – M a n o u s s a c a s 250); превод: „Българи“ – „Ромеи“.

Описание: Б о ж к о в, с. 205. Поредната миниатюра, на която е изобразено сражение между две войски, този път твърде ожесточено. Това впечатление се подсилва от фигурите на убити или ранени ромеи, които изхвъркват от конете си. (G r a b a r – M a n o u s s a c a s 250: „Curieux motif des cavaliers qui tombent de cheval, les deux jambes en l'air.“)

Анализ на събитието: Няма никакво съмнение, че миниатюрата изобразява битката при Булгарофигон. Тя е вместена в долната третина на fol. 109^r сред текста, описващ битката: „[καὶ πολέ]μου...ἐγένετο φθόρος“ (S c y l i t z e s, p. 178.53–54). Останалата част от пасажа: („... ἀπώλετο δὲ... περισωθέντος“, S c y l i t z e s, p. 178.53–56) е на fol. 109^v.

Основен текст: S c y l i t z e s, p. 178.52–56.

Други извори: T h e o p h. C o n t., p. 360; L. G r a m m a t i c u s, p. 269; G e o r g. M o n. C o n t., coll. 774.

Литература: Б о ж и л о в. Цар Симеон, с. 93; O s t r o g o r s k y, p. 283.

№ 20

Fol. 117^v

Издание: E s t o p a ῥ ῆ ἄ ν, No 282; Б о ж к о в, фиг. 40.

Легенда: Ἀλέξανδρος ὁ βασιλεύς (G r a b a r – M a n o u s s a c a s 275), превод: „Василевсът Александър“.

Описание: Б о ж к о в, 208–209. Лявата половина на миниатюрата е заета от императорския дворец; император Александър седи на трон, а от дясната му страна са се изправили двама придворни. В дясната половина на миниатюрата са разположени две групи: в близост до василевса двама души, които явно разговарят с него, а зад тях – шестима придворни (?).

Анализ на събитието: Миниатюрата е врязана в следния текст: „καὶ ἀπειλαῖς χρησάμενος κατὰ Συμεών, ἐν τούτοις καταλήττειν τοῦτον οἰόμενος“ (S c y l i t z e s, p. 195.4–5) и „ὑποστρεψάντος...ἄπλα κινεῖν...“ (пак там, с. 195.5–8). Очевидно става дума за Симеоновото пратеничество при Александър (912 г.). Пратениците били зле посрещнати от новия василевс и това довело до нарушаване на мирните отношения между България и Византия.

Основен текст: S c y l i t z e s, p. 195.95, 1–5.

Други извори: T h e o p h. C o n t., p. 380.5–11; L. G r a m m a t i c u s, p. 287; G e o r g. M o n. C o n t., coll. 798.5–9.

Литература: Б о ж и л о в. Цар Симеон, с. 98.

№ 21

Fol. 120^r

Издание: E s t o p a ῥ ῆ ἄ ν, No 290; Б о ж к о в, фиг. 41.

Легенда: Συμεών Βούλγαρος συνεσθίων τῷ βασιλεῖ (G r a b a r – M a n o u s s a c a s 283); превод: „Симеон българинът, който се храни заедно с василевса.“

Описание: Б о ж к о в, с. 209. Композиционното решение е доста схематично. Миниатюрата представлява вертикален разрез на сграда, чиято лява половина е едноетажно преддверие, а дясната се състои от два етажа. Приземният етаж е голямо помещение, оформено чрез колонада и арки. Горният етаж има подобно решение, но в десния му край чрез едно затворено пространство се загатва за

други части на двореца. В това помещение се хранят (както разбираме от легендата) цар Симеон и малолетният василевс Константин VII Багренородни. Трина слуги поднасят блюдата, а в предверието е представена група, която „наблюдава“ хранещите се. Очевидно художникът е решил да изобрази само двете основни лица.

Анализ на събитието: Разкриването на сюжета не предизвиква никакви затруднения. Текстът и легендата ни осведомяват, че става дума за тържествения обяд във Влахерните, след коронацията на цар Симеон (август 913 г.).

Основен текст: Scylitzes, p. 200.21–24.

Други извори: Theoph. Cont., p. 385.8–24; L. Grammaticus, 291.15 – 292.21; Georg. Mon. Cont., coll. 803.

Литература: Божиков. Цар Симеон, с. 104; Дуйчев. Миниатюрите, № 60, fol. 172^г; Ostrogorsky, p. 289; Fine. Balkans. I, 144–145.

№ 22

Fol. 121^{г-а}

Издание: Estorañan, No 292; Божиков, фиг. 42, 43.

Легенда: Βούλγαροι (Grabar–Manoussacas 285); превод: „Българи“.

Описание: Божиков, 209–210. В лявата половина на миниатюрата е изобразена многобройна българска войска (легендата сочи народността ѝ принадлежност). Дясната половина е заета от крепост. Наивният рисунък, опитите за обемност и триизмерност, широката цветова гама я правят твърде интересна. Художникът е поставил един любопитен детайл: първият воин от българската войска е уловен за ръка от един от тримата войници (ромей?), които стоят на крепостната врата, тоест българите се вмъкват в крепостта с ромейска помощ?

Анализ на събитието: Сюжетът се разшифрова лесно, след като установим мястото на миниатюрата. Тя е разположена в горната третина на fol. 121^г; последният ред на fol. 120^в гласи: „... αὐτὴν τῷ Συμεῶν“ (Scylitzes, p. 202.64). Текстът под миниатюрата (всичко 15 реда, а след това миниатюра *b*) започва с „μετ’ ὀλίγων δὲ ἀπεστάλη παρὰ αὐγούστης Βασίλειος πατρίκιος“ (пак там, с. 202.64–65). Или, с други думи, миниатюрата е „връзана“ в абзаца: „Πολιορκουῖντος δὲ τοῦ Συμεῶν τὴν Ἀδριανοῦπολιν.....πάλιν αὐτὴν ἀνεκτίσαντο“ (пак там, с. 202.61–66). Следователно миниатюрата изобразява първата част на разказа: предаването на Адрианопол (след продължителна обсада от страна на Симеон) от Панкратука. (Дали художникът е представил Панкратука, който води за ръка българския владетел и го вкарва в крепостта?) Трябва да се отбележи странната грешка у Grabar–Manoussacas 285: „La cité d’Andrianople est livrée aux impériaux (sic) par un traître.“

Основен текст: Scylitzes, p. 202.61–64.

Други извори: Theoph. Cont., 387.14–18; L. Grammaticus, 293.20–294.3.

Литература: Божиков. Цар Симеон, с. 121; Ostrogorsky, p. 289.

№ 23

Fol. 121^{г-б}

Издание: Estorañan, No 293; Божиков, фиг. 42.

Легенда: ὁ πρωτοπαπᾶς τοῦ παλατίου μετὰ τῶν τιμίων ξύλων παρασκευάζων τὸν λαὸν ὀμνύειν (Grabar–Manoussacas 286); превод: „Протопопът на двореца със светия кръст, подготвящ войската да положи клетва.“

Описание: Божиков, с. 210–211. Лявата половина на миниатюрата е заета от византийския лагер (палатки, воини, щитове, копия). Първият в редицата полага клетва пред протопопа (единственото духовно лице!) и придружаващите го.

Анализ на събитието: Византийските войници, командвани от Лъв Фока, положили клетва преди битката при Ахелой, че ще умрат един за друг (Продължителят на Теофан съобщава името на протопопа – Константин, наречен Кефала).

Основен текст: Scylitzes, p. 203.81–85 (легендата е буквална заемка от текста: „...ὁ πρωτοπαπᾶς τοῦ παλατίου μετὰ τῶν τιμίων ξύλων παρασκεύασε...“)

Други извори: Theoph. Cont., 388–389; L. Grammaticus, p. 294.

Литература: Божил ов. Цар Симеон, с. 124.

№ 24

Fol. 121^v

Издание: Estorañan, No 294; Божков, фиг. 44.

Легенда: Ῥωμαῖοι (ляво) – Βούλγαροι (дясно) (Grabar–Manoussas 298); превод: „Ромеи“ – „Българи“.

Описание: Божков, с. 211. Традиционната схема на сражение между две войски. Художникът и тук не се е постарал да остави белези, по които да различим сражаващите се групи (еднакви по цвят кончета – сини, червени, тъмнокафяви – еднакви дрехи, въоръжение) – единственият опознавателен белег е легендата.

Анализ на събитието: Миниатурата е вместена между „καὶ φόνοϛ αὐτῶν ἐγένετο πολὺς“ (Scylitzes, p. 203.1) и началото на следващия абзац „ἰδρῶτε δὲ τοῦ δομεστίκου“ (пак там, с. 203. 1 сл.). Тя отразява тъкмо предшествващия текст – първоначалното настъпление на ромеите в сражението край Ахелой.

Основен текст: Scylitzes, p. 203.86–95.1.

Други извори: Theoph. Cont., 388.13–390.2; L. Grammaticus, 294.10–296.19; Georg. Mon. Cont., 806.8–808.3.

Литература: Божил ов. Цар Симеон, с. 124; Ostrogorsky, p. 289; Fine. Balkans. 1, 149–150.

№ 25

Fol. 122^r

Издание: Estorañan, No 295; Божков, фиг. 45.

Легенда: Βούλγαροι (ляво) – τροπῆ Ῥωμαῖοι (дясно) (Grabar–Manoussas 288); превод: „Българи“ – „поражение на ромеи“.

Описание: Божков, с. 211. Миниатурата не се различава много от предходната; забелязват се само известни промени в цветовата гама. По-голямата част от българите са въоръжени с мечове, които размахват воинствено, докато ромеите са вдигнали нагоре копията си и бягат.

Анализ на събитието: Поражението на ромеите, което Скилица обосновава с инцидента с Лъв Фока – бягството на коня му и настъпилата суматоха сред ромеите. (Грбар не е прав, когато обвинява художника, че е нарисувал белия кон без ездач по-близо до българите. Той е по средата между двете групи.)

Основен текст: Scylitzes, 203.1–204.17.

Други извори: вж. № 24.

Литература: вж. № 24.

№ 26

Fol. 122^v

Издание: Estorañan, No 296; Божков, фиг. 46.

Легенда: Ῥωμαῖοι (ляво) – Βούλγαροι τρέπονται (дясно) (Grabar–Manoussas 289); превод: „Ромеи“ – „Българи, обърнати в бягство“.

Описание: Божков, 211–212. Двете групи сражаващи се са малко по-добре обособени, внушават по-скоро преследване, отколкото стълкновение, тоест съществува съответствие между легенда и изображение. Цветово миниатурата е по-близо до 121^{v-a}.

Анализ на събитието: Според Грабар–Манусакас (№ 289, р. 72) това е трети епизод на сражението при Ахелой. Подобно тълкуване е погрешно. Няма съмнение, че в случая е представено сражението при Катасирги (септември 917 г.) (Божков тук е по-точен!) Миниатюрата е вместена в текста, описващ това сражение, последвало поражението на ромеите при Ахелой: „[αἴ]τιος τῆς νίκης Ῥωμαιοῖσις γενόμενος“ (Scylitzes, p. 205.56) и „καὶ τὰ μὲν κατὰ τὸν πόλεμον συνὴν ἔχθη γενέθαι οὕτως“ (пак там, с. 205.56–57). От друга страна, Скилица, съзнателно или не, предава невярно събитието. Изворите, които са по-близо до него, са категорични: „През нощта българите неочаквано ги нападнали, Доместикът избягал, а Николай, синът на Дука, и мнозина други заедно с него били убити.“

Основен текст: Scylitzes, p. 205.52–57.

Други извори: Theoph. Cont., p. 390; L. Grammaticus, p. 296; Georg. Mon. Cont., coll. 808.

Литература: Божков. Цар Симеон, с. 126; Няколко бележки, № 5, с. 23; Ostrogorsky, p. 289.

№ 27

Fol. 148^{r-a}

Издание: Estorañan, No 385; Божков, фиг. 51; Грабар–Манусакас, fig. 187.

Легенда: няма.

Описание: Божков, с. 215. Като композиция миниатюрата е ясна и добре уравновесена. Състои се от две равностойни части. Вляво, край схематично представен дворец, е изобразен владетел с корона, седнал на трон, който дава нареждане на своя приближен. Вдясно – същото лице предава известие на арабски владетел.

Анализ на събитието: Сюжетът не е труден за разгадаване, въпреки че липсва легенда. Миниатюрата е разположена между „[Ἄ]φρων ἐκλέμψας προετρέπετο στόλον κατὰ τῆς βασιλίδος ἀναγαγεῖν“ (Scylitzes, p. 264.73–74) и „ὑπισχεῖτο δὲ καὶ αὐτὸς διὰ Θράκης...“ (пак там, с. 264.74–75). Или, казано с други думи, миниатюрата е свързана с текста, който разкрива намерението на цар Симеон да се съюзи с Фатимидите от Египет и Северна Африка, по-точно с Убайдалах ал-Махди (909–934). Миниатюрата отразява първия етап на преговорите – цар Симеон провожда пратеник, който занася посланието му на арабския владетел.

Основен текст: Scylitzes, p. 264.71–79.

Литература: Божков. Цар Симеон, 140–141 (бел. 28–32: други извори и лит.).

№ 28

Fol. 148^{r-b}

Издание: Estorañan, No 386; Божков, фиг. 52; Грабар–Манусакас, fig. 188.

Легенда: няма.

Описание: Божков, с. 215. Тази миниатюра има малко по-усложнена композиция. Тя е триделна; най-вляво войници охраняват група лица (пленници?), в средата същата група пленници (араби и българи?) е отведена пред императора (?), който седи на трон в голяма сводеста зала (третата, най-дясна част на миниатюрата).

Анализ на събитието: Миниатюрата е вместена в следния текст: „καὶ πρὸς τὸ Βυζάντιον ἀναπέμπονται μετὰ τῶν Σαρακηνῶν“ (Scylitzes, p. 264.82–83) и „οὓς ἴδων ὁ βασιλεὺς...“ (пак там, с. 264.83). Няма съмнение, че тя

илюстрира първия абзац, според който на връщане от Африка българите и арабите (те вероятно отивали при Симеон със заръка от арабския владетел) били заловени нейде из Калабрия и отведени в Константинопол.

Основен текст: Scylitzes, p. 264.79–83.

Литература: Вж. № 27.

№ 29

Fol. 148^{v-a}

Издание: E s t o p a ñ a n, No 387; Б о ж к о в, фиг. 53, 54; G r a b a r – M a n o u s s a c a s, fig. 189.

Легенда: няма.

Описание: Б о ж к о в, с. 216; Миниатюрата продължава разказа на предходната: императорът надарява арабите (те се различават добре по облеклото), докато в десния край на изобразителното поле българите (?), съпроводени от един ромей, влизат (или са вкарани) в укрепена сграда (горният етаж завършва с кула и бойници).

Анализ на събитието: И тази миниатюра не е трудна за обяснение. Тя е вмъкната между: „... ἀμείβειν οἴδασιν οἱ βασιλεῖς Ῥωμαίων τοὺς ἐαυτῶν πολεμίους“ (Scylitzes, p. 264.90–91) и „ἀπελογίσατο...“ (пак там, с. 264.91). Миниатюрата илюстрира тъкмо пасажа, под който е поместена: Роман Лакапин хвърлил българите в тъмница, а арабите надарил богато и ги върнал при ал-Махди с думите: „Ромейските императори знаят по такъв начин да се отплащат на своите неприятели.“ Интерпретацията на Грабар–Манусакас (№ 380, с. 86) е учудващо неточна: „L'empereur renvoie les princes (sic) arabes avec des cadeaux, mais retient les Bulgares et l'argent (sic) qu'ils avaient avec eux, sous le prétexte que les Bulgares n'avaient pas payé un tribut dû à la suite d'un traité antérieur (sic).“

Основен текст: Scylitzes, p. 264.83–91.

Литература: Вж. № 27; Б о ж и л о в. Няколко бележки, № 6, с. 24.

№ 30

Fol. 165^{r-a}

Издание: E s t o p a ñ a n, No 433; Б о ж к о в, фиг. 59.

Легенда: ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης ὁ Τριμισηκῆς (ляво) – Ῥωμαῖοι (в средата) – ἡ μεγάλη Πρεσθλάβα (дясно горе) (G r a b a r – M a n o u s s a c a s 426); превод: „Василевсът Йоан Цимисхий“ – „Ромей“ – „Велики Преслав“.

Описание: Б о ж к о в, с. 217. Композицията на миниатюрата е интересна, дори бих казал необичайна. Велики Преслав (Вътрешният град?) е представен като шестоъгълна крепост с една висока кула. Защитниците на града са по стените на кулата. Срещу крепостта, в средата на миниатюрата, е разположена група ромей, които са седнали на пейки, сякаш са на Хиподрума (иконографията вероятно е заимствана от някое изображение на Хиподрума – вж. G r a b a r – M a n o u s s a c a s 426, p. 93). Зад тях Йоан Цимисхий, седнал на трон, разговаря с двама души. Зад трона има два оседлани коня.

Анализ на събитието: Миниатюрата едва ли се нуждае от обяснение. На нея е представена, макар и по странен начин, обсадата на българската столица от Йоан Цимисхий (пролетта на 971 г.).

Основен текст: Scylitzes, p. 295.24–27.

Други извори: L. D i a c o n u s, 129–138.

Литература: З л а т а р с к и. История. Т.1. Ч. 2, 609–613; История на България. Т. 2, 393–395; O s t r o g o r s k y, 319–320; F i n e. Balkans. 1, p. 186.

№ 31

Fol. 166^r

Издание: E s t o p a ñ a n, No 436; Б о ж к о в, фиг. 60; G r a b a r – M a n o u s s a c a s, fig. 213.

Легенда: Ῥωμαῖοι τὴν τῶν Σκυθῶν πόλιν λαμβάνουσι (средата) – <Σ>κύθαι (дясно) (G r a b a r – M a n o u s s a c a s 429); превод: „Ромеи превземат града от скитите“ – „Скити“.

Описание: Б о ж к о в, с. 218. Овладеяването на Велики Преслав, защищаван от русите на Светослав, е представено сравнително добре. Конниците, разположени най-вляво, сякаш загатват за пълния кръг на обсадата. В средата са разположени помощни войски. Дясната половина е отделена за самата преславска крепост и решителната атака на ромеите, които по поставените стълби достигат до върха на стената.

Анализ на събитието: Миниатюрата не се нуждае от обяснение. Тя представя завладяването на българската столица от Йоан Цимисхий (април 971 г.).

Основен текст: S c y l i t z e s, p. 296.60–297.77.

Други извори: L. D i a c o n u s, 129–138.

Литература: вж. при № 30. Вж. още Дуйчев. Миниатюри, № 65, fol. 183^r.

№ 32

Fol. 167^v

Издание: E s t o p a ñ a n, No 438; Б о ж к о в, фиг. 61; G r a b a r – M a n o u s s a c a s, fig. 214.

Легенда: ὁ στόλος – Ἰωάννης βασιλεὺς ὁ Τζιμισκῆς (ляво) – οἱ Σκύθαι (дясно) (G r a b a r – M a n o u s s a c a s 431); превод: „Флотът – василевс Йоан Цимисхий“ – „Скитите“.

Описание: Б о ж к о в, с. 219. Вляво на миниатюрата са изобразени две лодки (те по-скоро наподобяват шейни!), които символизируют византийския флот. В непосредствена близост до тях е император Йоан Цимисхий на кон. Пред него византийска конница преследва „скитите“ (русите), които успяват да се скрият в крепостта.

Анализ на събитието: Миниатюрата е разположена между „...τοὺς Σκύθαι ἐτρέψατο“ (S c y l i t z e s, p. 300.76) и началото на следващия абзац: „μὲν δὲ τῶν ἡμερῶν...“ (пак там, 300.76 – в ръкописа на нов ред). Няма съмнение, че илюстрира предходния текст, който гласи: „И тъй като флотът вече пристигнал, императорът започнал да напада укрепленията (стените) и често отблъсквал скитите, които се противопоставяли.“

Основен текст: S c y l i t z e s, p. 300.74–76.

Други извори: L. D i a c o n u s, p. 143.

Литература: З л а т а р с к и. История. Т.1. Ч. 2, 614; История на България. Т. 2, с. 396; Д у й ч е в. Миниатюри, № 64, fol. 178^{v-b}; O s t r o g o r s k y, p. 320.

№ 33

Fol. 168^r

Издание: E s t o p a ñ a n, No 439; Б о ж к о в, фиг. 62.

Легенда: ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης ὁ Τζιμισκῆς (дясно) – οἱ ἀποκρισιάριοι (G r a b a r – M a n o u s s a c a s 432); превод: „Василевсът Йоан Цимисхий“ – „пратениците“.

Описание: Б о ж к о в, с. 219. Йоан Цимисхий, седнал на трон, „вписан“ в една малка сграда с двускатен покрив, разговаря с двама пратеници. Зад него, в лявата половина на миниатюрата, трима конници препускат надясно.

Анализ на събитието: Божков, без да използва легендата, е извлякъл обяснението на сюжета от текста: „Пратеници от Констанция и другите крепости, намиращи се отвъд Истър, пред император Йоан Цимисхий.“ Макар че не навлиза в подробностите на събитието, това обяснение е точно. Обяснението на Грабар–Манусакас е: „Jean Tzimiskès reçoit deux ambassadeurs russes venus de l’autre rive du Danube“ (№ 431, р. 93). Твърдението, че това са *руски* пратеници, е невярно. Дватама не са съобразили, че подобни преговори са невъзможни, тъй като самият Скилица съобщава: „И щом настъпи денят всички [руси – б. а.], които били пръснати на стража из разни крепости, били извикани в Доростол и дошли веднага“ (S c y l i t z e s, р. 301.92–94). Едва след това идва съобщението за пратениците: „При него [Йоан Цимисхий б. а.] дошли пратеници от Константия и другите крепости, намиращи се отвъд Истър. Те му искали прошка за сторените злини и му се предавали заедно с укрепленията. Той ги приел благосклонно и изпратил хора да завземат крепостите, както и войска, нужна да ги охранява“ (пак там, с. 301.2–7). Внимателното запознаване със събитията показва, че става дума за пратеници на българското население, което се предавало на ромеите. Миниатюрата отразява два момента от този разказ: разговора на Йоан Цимисхий с пратениците и изпращането на войската, която отива да завладее въпросните градове и крепости.

Основен текст: S c y l i t z e s, р. 301.2–7.

Други извори: няма.

Литература: Божков. Анонимът на Хазе, с. 121; Божков. Няколко бележки, № 7, с. 24.

№ 34

Fol. 172^{v-a}

Издание: E s t o p a ñ a n, No 450; Божков, фиг. 67; G r a b a r – M a n o u s a c a s, fig. 221 и pl. XXXIV.

Легенда: τὸ ἄρμα καὶ αἱ τῶν βασιλέων στολαὶ καὶ ἐπάνω ἢ εἰκὼν τῆς Θεοτόκου (ляво) – ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης ὁ Τζιμισκῆς ἐρχόμενος πρὸς τὴν Πόλιν (дясно) (G r a b a r – M a n o u s a c a s 443); превод: „Колесницата и царските дрехи и горе – иконата на Богородица“ – „Император Йоан Цимисхий, който отива към града“ (Константинопол).

Описание: Божков, с. 222. Най-вляво е представен, макар и само загатнат, Константинопол. Към града се е насочила тържествена процесия: най-отпред два коня теглят колесница, на която е поставена икона на Богородица Елеуса (иконата е „огледална“, тоест детето Исус е от дясната страна на Богородица. Дали това е грешка на миниатюриста или е възпроизведено копие, което е грешно? На fol. 114^r [E s t o p a ñ a n, No 271; G r a b a r – M a n o u s a c a s, р. 139] е представена друга подобна икона, но вече с правилна иконография.) След колесницата язди Йоан Цимисхий, а зад него се виждат двама конници.

Анализ на събитието: Легендата на миниатюрата не оставя никакво съмнение при тълкуването на сцената: художникът е представил част от триумфа на Йоан Цимисхий след успешното приключване на войната от 971 г. и покоряването на Източна България. Всичко би могло да свърши дотук, ако иконата, взета като плячка от Велики Преслав, не беше привличала толкова често вниманието на изследователите и не беше породила някои своеобразни тълкувания. Ще припомня писаното от А. Божков: „Разглежданите миниатюри от хрониката на Скилица предлагат не само по-ранна датировка за българския принос в развитието на темата (XI в.) [иконографията на Богородица Умиление – б. а.], но и нови елементи за нейното кристализиране като композиция в източнокристиянското изкуство. Едновременно с това първата от тези миниатюри [fol. 172^{v-a}–

б.а.] свидетелства, че иконата на Първата българска държава се е ползвала вече с официално признание – император Йоан Цимисхий се е интересувал от нея вероятно не само като молебен предмет, но и като голямо художествено произведение.“ (Б о ж к о в, с. 222; Б о ж к о в, А. Българската икона. С., 1984, с. 14.) Това становище търпи критика в няколко основни пункта: 1. Непонятно защо „българският принос“ в иконографията на Богородица Умиление се датира в XI в. Ако миниатюрата отразява точно типа на преславската икона, „българският принос“ трябва да бъде отнесен към X в. със сигурен *terminus ante quem* 971 г. (напоследък Т. Тотев прие, че още в края на IX – първата половина на X в. тя е служела като образец за производство на керамични икони. Вж. Т о т е в, Т. *L'atelier du céramique peinte du monastère royal de Preslav*. – *Cahiers archéologiques*, 35, 1987, р. 14). 2. Няма никакви доказателства, че когато е работел, художникът е имал пред очи „преславската икона“. *Scylitzes Matritensis*, както вече видяхме, датира от средата на XII или края на XIII в. и е изготвен в Южна Италия, тоест две столетия след събитието и в център, твърде отдалечен от Константинопол. 3. Дори фактът (?), че *Scylitzes Matritensis* е копие (както доказва М. Манусакас), не подкрепя идеята на Божков, тъй като загубеният протограф също би трябвало да стои далеч от столичния художествен център. 4. Ако приемем, че миниатюристът се е ръководил от текста на Скилица, появата на тази икона на fol. 172^{v-a} остава необяснима, тъй като там е казано само: „икона на Божията майка“ (εἰκόνα τῆς θεομήτρος – *Scylitzes*, р. 310.61; същата информация намираме и у Й. Зонара, който следва Скилица). Единствено съвременникът на тези събития Льв Дякон пише за „икона на Божията майка, която държала в обятията си богочовека Славо“ (*L. Diaconus*, р. 158). Тогава остава само едно възможно решение: художникът е използвал типологизирани модели, заимствал е от други илюстрирани ръкописи, отразил е собственото си предпочитание или вкус към определен иконографски модел. 5. Най-сетне трябва да се отхвърли идеята за импекционерските наклонности на Йоан Цимисхий. Действията на василевса имат определено идеологическо и политическо звучене. Той не само е покорил Велики Преслав, но е и лишил българската престолнина от неговата покровителка и иконата ѝ (едно съпоставяне с Велико Търново, с култа към Св. Димитър Солунски и неговата чудотворна икона просто се налага, вж. Б о ж и л о в, Асеневци. I, № 1, с. 28). Тези действия намират продължение в „деградирането“ на цар Борис II (вж. № 35). От друга страна, религиозният характер на триумфа и преди всичко тържествената процесия, украсена с иконата на Богородица, символизируют, подчертават провиденциалния характер на победата на Византия. (Вж. в този смисъл: Л ъ в Д я к о н. История, с. 215, бел. 65.)

Основен текст: *Scylitzes*, р. 310.54–62.

Други извори: *L. Diaconus*, р. 158.

Литература: З л а т а р с к и. История. Т.1. Ч. 2, с. 627; История на България. Т. 2, с. 396; *Ostrogorsky*, 320–321; *Fine Balkans*. 1, 187–188; Б о ж и л о в. Няколко бележки, № 8, с. 24.

№ 35

Fol. 172^{v-b}

Издание: *Estorañan*, No 451; Б о ж к о в, фиг. 67; *Grabar–Manoussacas*, fig. 222.

Легенда: ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης (ляво) – οἱ ἐκδύοντες τὴν βασιλικὴν στολὴν τὸν Βορίσιν, βασιλέα Βουλγάρων (средата) (*Grabar–Manoussacas* 444); превод: „Василевсът Йоан“ – „Тези, които събличат царската одежда на Борис, царя на българите.“

Описание: Б о ж к о в, с. 223. Йоан Цимисхий, седнал на трон пред някаква сграда на форума (според Л. Дякон в двореца). Пред него двама ромеи свалят дрехата на Борис и му взимат короната. Вдясно група ромеи наблюдават сцената.

Анализ на събитието: Сюжетът на тази миниатюра, снабдена с ясна и категорична легенда, едва ли се нуждае от подробно обяснение. Сцената е продължение от триумфа на Йоан Цимисхий (№ 34) и представя „деградирането“ на цар Борис II, тоест българският владетел тържествено бил лишен от онези знаци, които все още, макар и формално, говорели за неговата позиция, и бил удостоен с дворцовата титла магистър (G r a b a r – M a n o u s s a c a s 444, р. 95: допускат, че Борис е изобразен още веднъж – първият от групата вдясно – вече като магистър). Разказът на Скилица възпроизвежда с известни съкращения и неточности писаното от Лъв Дякон.

Основен текст: S c y l i t z e s, р. 310.62–69.

Други извори: L. D i a c o n u s, 158–159.

Литература: вж. № 34.

№ 36

Fol. 184^v

Издание: E s t o p a ñ a n, No 479; Б о ж к о в, фиг. 73, 74.

Легенда: Βούλγαροι (ляво) – κυκλωθεῖς φονεύσται παρὰ ὁ δοῦξ Γρηγόριος (средата) – Βούλγαροι (дясно) (G r a b a r – M a n o u s s a c a s 472); превод: „Българи“ – „Дук Григорий, обкръжен и умъртвяван от българите“ – „Българи“.

Описание: Б о ж к о в, с. 225. Две групи от по 5 конници – лявата в две колони, а дясната в една, – за които от легендата научаваме, че са българи, убиват един ромей (дук Григорий Тароник). Твърде елементарна композиция.

Анализ на събитието: Сюжетът се тълкува лесно с помощта на основния текст и легендата. Самуил извършил набег към Солун (не както твърди Божков: „Войските на цар Самуил обсаждат Солун“), пленил Ашот Таронит, син на дук Григорий Таронит, а след това убил и самия дук, излязъл насреща му. При обяснението на тази миниатюра Грабар–Манусакас (№ 472, р. 100) са допуснали труднообяснима грешка: „Constantin blessé à mort, tombe de son cheval“ (sic).

Основен текст: S c y l i t z e s, р. 341.13–22.

Други извори: няма.

Литература: З л а т а р с к и. История. Т.1. Ч. 2, 695–696; История на България. Т. 2, с. 410; Б о ж и л о в, И. Actes d’Ivignon, I, № 10 и българите на Халкидическия полуостров (под печат); Б о ж и л о в. Няколко бележки, № 9, с. 24–25.

№ 37

Fol. 185^{r-a}

Издание: E s t o p a ñ a n, No 480; Б о ж к о в, фиг. 75, 77.

Легенда: ὁ μάγιστρος Νικηφόρος ὁ Οὐρανὸς ἐπιτιθέμενος τοῖς Βουλγάροις ἄφνω καὶ τρέπων αὐτούς, πλήξας καὶ αὐτὸν τὸν Σαμουήλ (средата) – Βούλγαροι (дясно) (G r a b a r – M a n o u s s a c a s 473); превод: „Магистър Никифор Уран напада внезапно българите и ги обръща в бягство, ранява и самия Самуил“ – „Българи“.

Описание: Б о ж к о в, 225. Поредната миниатюра, изобразяваща сражение. Малко необичайна композиция. Група от 6 конници убива (или доубива) паднали от конете воители. В дясната третина на миниатюрата художникът е поставил друга група воители, единият от които наблюдава избиването, а останалите гледат в обратна посока.

Анализ на събитието: Йоан Скилица съобщава, че Самуил след набега си към Солун продължил на юг към Тесалия, Беотия, Атика и Пелопонес и потеглил

обратно през Коринтския провлак. Край р. Сперхей, където се установил на лагер, бил нападат от магистър Никифор Уран и претърпял тежко поражение. Самуил и синът му Гаврил Радомир (в текста – Роман: вж. Б о ж и л о в, И. Битолският надпис на цар Иван Владислав и някои въпроси от средновековната българска история. – Ист. пр., 1971, № 1, 96–97) били тежко ранени и едва се спасили.

Основен текст: Scylitzes, p. 342.38–47.

Други извори: Zonaras, p. 558.

Литература: З л а т а р с к и. История. Т.1. Ч. 2, 698–699; История на България. Т. 2, с. 410; Ostrogorsky, 334.

№ 38

Fol. 185^{r-b}

Издание: E s t o p a ñ a n, No 481; Б о ж к о в, фиг. 75, 78.

Легенда: ὁ Σαμουήλ (ляво) – ὁ γάμος – ὁ γάμος τῆς θυγατρὸς Σαμουήλ μετὰ αἰχμαλώτου Ἀσωτίου, υἱοῦ τοῦ Ταρωνίτου (дясно); превод: „Самуил“ – „сватбата“ – „сватбата на Самуиловата дъщеря с пленения Ашот, син на Таронит“.

Описание: У Божков липсва – както при описанието на миниатюрите, така и сред цикъла за цар Самуил (с. 148–150), – но е възпроизведена два пъти. Миниатюрата представлява надлъжен разрез на църква. Един епископ, подпомогнат от дякон, извършва бракосъчетание. Зад брачната двойка са представени две групи – едната от жени, другата от мъже, сред които е цар Самуил.

Анализ на събитието: Според Скилица Самуил се принудил да омъжи дъщеря си (Мирослава: интерполация в Cod. Vind. Hist. gr. 74 – Scylitzes, p. 342: varia lectioes) за пленения Ашот Таронит, тъй като тя била влюбена в него. След сватбата новобрачната двойка била пратена в Дирахиум (Драч), тъй като Ашот бил натоварен с отбраната на областта (сватбата не е била извършена в Дирахиум, както се твърди у G r a b a r – M a n o u s s a c a s 474, p. 101).

Основен текст: Scylitzes, p. 342.52–55.

Други извори: няма.

Литература: З л а т а р с к и. История. Т.1. Ч. 2, с. 713; История на България. Т. 2, с. 411; Fine. Balkans. I, p. 194. Вж. тук с. 74, както и просопографския каталог, № 401. Б о ж и л о в. Няколко бележки, № 10, с. 25.

№ 39

Fol. 186^r

Издание: E s t o p a ñ a n, No 482.

Легенда: ὁ Νικολιτὰς ἀλοῦς (в ръкописа ἀλοῦς, тоест грешка в ударението; вж. и G r a b a r – M a n o u s s a c a s, p. 13) ἐβλήθη ἐν τῇ φυλακῇ δέσμιος (ляво) – Βασίλειος ὁ βασιλεὺς ὁ ἀδελφὸς Κωνσταντίνου βασιλέως (средата) – ὁ Νικολιτὴς ἀλοῦς (същата грешка) δέσμιος ἤχθη πρὸς βασιλέα (дясно) (G r a b a r – M a n o u s s a c a s 475); превод: „Николица, заловен, хвърлен в окови в затвор“ – „василевсът Василий, брат на василевса Константин“ – „Николица, заловен, отвеждан във вериги при василевса“.

Описание: Б о ж к о в, с. 226. Миниатюрата се състои от две сцени. В лявата половина е изобразен затвор (той е част от друга сграда), в който лежи мъж с оковани крака. В дясната половина е представен императорът, който седи на трон, а един войник, въоръжен с копие, води пленник (мъжът от лявата половина на миниатюрата) със завързани отзад ръце.

Анализ на събитието: Никола, наречен заради малкия си ръст Николица, бил управител на Сървия. След като бил пленен, той бил отведен в Константинопол и почетен със сан патриций. Но Николица избягал и пак се включил във

военните действия. Заловен отново, той бил върнат в Константинопол и хвърлен в затвор. Миниатюрата представя тъкмо тези последни събития.

Основен текст: Scylitzes, p. 344.14–16.

Други извори: няма.

Литература: вж. тук № 432 от просопографския каталог.

№ 40

Fol. 186^v

Издание: Estorañan, No 483; Божков, фиг. 81, 82.

Легенда: Βασίλειος ὁ βασιλεὺς ὁ ἀδελφὸς Κωνσταντίνου βασιλέως (ляво) – ὁ σκηνὴ τοῦ Σαμουήλ (средата) – ὁ Σαμουήλ (дясно) (Grabar–Manoussas 476); превод: „Василевсът Василий, братът на василевса Константин“ – „палатката на Самуил“ – „Самуил“.

Описание: Божков, 226–227. Миниатюрата е триделна. В лявата третина (или, по-точно, половина) е изобразена група конници начело с василевса, която препуска надясно. В самия център на миниатюрата е поставена голяма палатка, в чиято вътрешност се виждат група хора. В самия десен край двама конници препускат надясно.

Анализ на събитието: През 1003 г. Василий II след неколкомесечна обсада превзел Видин. По същото време Самуил нападнал околностите на Адрианопол. Наскоро след това двамата противници се срещнали край Вардар. Самуил станувал безгрижно на единия бряг на реката (също както при Сперхей!) и бил изненадан от Василий II. Българският цар бил принуден да се спасява с бягство и да изостави лагера си.

Основен текст: Scylitzes, p. 346.56–64.

Други извори: Zografas, 559–560.

Литература: Златарски. История. Т.1. Ч. 2, 722–723; История на България. Т. 2, с. 415; Ostrogorsky, p. 335.

№ 41

Fol. 195^r

Издание: Estorañan, No 484.

Легенда: τὸ Σίρμιον – οἱ τρεῖς δουλεύται τοῦ ἀδελφοῦ Νεστόγγου Σέρμωνος καὶ αὐτὸς ὁ τοῦ Σιρμίου κρατῶν ὀμίλων μετὰ τοῦ Διογένους (ляво) – ὁ ποταμός (средата) – Κωνσταντῖνος ὁ Διογένης παίων κατὰ τῆς πλευρᾶ τὸν ἀδελφὸν Νεστόγγου Σέρμων καὶ ἀναιρῶν (средата, по-долу) – οἱ τρεῖς δουλευταὶ αὐτοῦ τοῦ Διογένους (по-долу) (Grabar–Manoussas 477); превод: „Сирмион“ – „тримата служители на Сермон, брат на Нестонг, и той самият, владетел на Сирмион, разговарят с Диоген“ – „Константин Диоген, който мушка в хълбока брата на Нестонг, Сермон, и го убива“ – „тримата служители на Диоген“.

Описание: Липсва у Божков. Вляво – град Сирмиум. Трима души, които излизат от града. Убийството на „Сермон“ от Константин Диоген; множество коняри държат кон.

Анализ на събитието: вж. подробно тук с. 75, както и № 410 от просопографския каталог.

Основен текст: Scylitzes, 365.15–366.24.

Други извори: няма.

Литература: вж. по-горе при анализа. Божков. Няколко бележки, № 11, с. 25.

№ 42

Fol. 199^r

Издание: E s t o p a ñ a n, No 492; Б о ж к о в, фиг. 83; G r a b a r – M a n o u s s a c a s, fig. 237.

Легенда: Ῥωμανὸς βασιλεὺς ὁ Ἀργυρὸς (ляво) – ὁ μάλιστα Προυσιάνος τυφλοῦται (средата) – ἡ μήτηρ αὐτοῦ ἐξωρίζεται (дясно) (G r a b a r – M a n o u s s a c a s 485); превод: „Василевс Роман Аргир“ – „магистър Прусиан бива ослепен“ – „майка му е прогонена“ (заточена).

Описание: Б о ж к о в, с. 227. Надлъжен разрез на сграда. Вляво императорът, седнал на трон, дава нареждане. В дясната половина на сградата двама служители изпълняват заповедта и ослепяват Прусиан. Най-вдясно друг дворецов служител извежда зостѝ Мария, майката на Прусиан, от двореца.

Анализ на събитието: вж. подробно № 167 и 169 от просопографския каталог.

Основен текст: S c y l i t z e s, p. 376.82–86.

Други извори: Z o n a r a s, p. 574.

Литература: вж. по-горе при анализа.

№ 43

Fol. 203^v

Издание: E s t o p a ñ a n, № 503; Б о ж к о в, фиг. 84.

Легенда: ὁ Προυσιάνος κείρεται μοναχός (средата) (G r a b a r – M a n o u s s a c a s 496); превод: „Прусиан е подстриган за монах.“

Описание: Б о ж к о в, с. 228. Миниатюрата се състои от две сцени, които представят цялото събитие. В лявата половина е изобразен Прусиан, облечен в дълга бяла риза. Той е заобиколен от група монаси. В дясната половина на миниатюрата, в рамките на църква, представена в надлъжен разрез, се извършва самият акт на замонашаването. Прусиан вече е с монашеска дреха, заобиколен е от същата група, а вдясно в предапсидното пространство (?) е застанал игуменът на манастира, който се различава от останалите по светлосиньо-виолетовата си дреха.

Анализ на събитието: вж. тук № 169 от просопографския каталог.

Основен текст: S c y l i t z e s, p. 384.10–12.

Други извори: Z o n a r a s, p. 566.7–11, 574.13–17.

Литература: вж. при анализа.

№ 44

Fol. 215^r

Издание: E s t o p a ñ a n, No 531; Б о ж к о в, фиг. 86, 87; G r a b a r – M a n o u s s a c a s, fig. 255 и pl. XXXIX.

Легенда: Βούλγαροι (ляво) – Πέτρος Βούλγαρος ὁ Δελεάνος (средата) (G r a b a r – M a n o u s s a c a s 524); превод: „Българи“ – „Българинът Петър Делян“.

Описание: Б о ж к о в, с. 228. Иконографията на тази миниатюра е твърде интересна. Две групи българи в разноцветни облекла (сини, зелени, кафяви) и червени шапки вдигат на ръце (първите фигури от двете групи) Петър Делян. Този акт би трябвало да символизира провъзгласяването на император (цар) от войската. В случая интересно е решението на този акт – Петър Делян е повдигнат на кръстосани ръце, а не на щит (P s e l l o s. I, p. 77.21–22: Петър Делян е вдигнат на щит). Защо? От деветте сцени на коронация в целия ръкопис 8 представят църковния ритуал и само една – коронацията или, по-точно, провъзгласяването

на император (fol. 10^v). Дали отсъствието на щит подчертава незаконността на акта? (А. Грабар не е включил тази миниатюра в групата на сюжет „коронация“ – G r a b a r – M a n o u s s a c a s, p. 137). За вдигането на щит: D e r N e r s e s s i a n, S. L'illustration des psautiers grecs du Moyen Age. II. Londres. Add. 19352 (Bibliothèque des Cahiers Archéologiques, 5). Paris, 1970, pl. 13, fig. 37; L a s s u s, J. L'illustration byzantine du Livre des rois. Vaticanus grecus 333 (Bibliothèque des Cahiers Archéologiques, 9). Paris, 1973, pl. XXIX, fig. 99; pl. XXX, fig. 101.

Анализ на събитието: Сюжетът е ясен: въстаналите българи провъзгласяват Петър Делян за цар на България.

Основен текст: S c y l i t z e s, p. 409.87–95, 1–4.

Други извори: P s e l l o s. I, 76–77 (особено 77.21–22).

Литература: З л а т а р с к и. История. Т. 2, 41–52; История на България. Т. 2, с. 28; O s t r o g o r s k y, 348–349.

№ 45

Fol. 215^v

Издание: E s t o p a ñ a n, No 532; Б о ж к о в, фиг. 88, 89.

Легенда: ὁ Δελεάνος – ὁ Τειχομηρός (ляво); – Βούλγαροι (дясно) (G r a b a r – M a n o u s s a c a s 525); превод: „Делян“ – „Тихомир“ – „Българи“.

Описание: Б о ж к о в, с. 229. В лявата половина на миниатюрата (тя заема долната третина на fol. 215^v) са изобразени двама мъже, седнали и водещи разговор. Легендите показват, че единият е Делян, а другият Тихомир. Заслужава отбелязване следното: двамата са представени със свършено еднакви дрехи, обувки, шапки; седнали са на еднакви дървени кресла без облегалка; краката им са стъпили на еднакви килимчета. Единственият опит за индивидуализация е проявен при лицата на двамата – докато Петър Делян има заострена черна брадичка, Тихомир е голоблад. В дясната половина на миниатюрата са представени група българи, прави, които наблюдават разговарящите.

Анализ на събитието: Почти едновременно с въстанието на Петър Делян (1040 г.) в Драчката тема също избухнало въстание и тамошните българи обявили за цар на България някой си Тихомир. Така възникнали два центъра на въстанието, два лагера, две войски. Петър Делян призовал Тихомир да обединят силите си и го склонил да дойде при него. Миниатюрата отразява срещата между двамата.

Основен текст: S c y l i t z e s, p. 410.20–26.

Други извори: Z o n a r a s, p. 599.

Литература: З л а т а р с к и. История. Т. 2, с. 53; История на България. Т. 3, с. 29.

№ 46

Fol. 216^r

Издание: E s t o p a ñ a n, No 533; Б о ж к о в, фиг. 90, 91; G r a b a r – M a n o u s s a c a s, fig. 256.

Легенда: ὁ Δελεάνος (ляво) – Βούλγαροι – ὁ Τειχομηρός (дясно) (G r a b a r – M a n o u s s a c a s 526); превод: „Делян“ – „Българи“ – „Тихомир“.

Описание: Б о ж к о в, с. 230. В лявата страна на миниатюрата е изобразен Петър Делян (легендата ни уверява в това) със същите дрехи, същата шапка и седнал на същото кресло. Дясната му ръка е полуизпъната напред – жест, който символизира устен изказ. В останалите две трети на миниатюрата художникът е представил интересна сцена – група български войници нападат един мъж, който според легендата е Тихомир (той е заобиколен от тях).

Анализ на събитието: След като двете въстанически войски се събрали, Петър Делян произнесъл реч пред българите. Той заявил, че е потомък на Самуил (син на Гаврил Радомир) и би искал да бъде цар. Ако за тях това е нежелателно,

те могат да го премахнат и да изберат Тихомир. Българите предпочели първата възможност и убили Тихомир с камъни.

Основен текст: Scylitzes, p. 410.26–37.

Други извори: Zonaras, p. 599.

Литература: Златарски. История. Т. 2, 53–54; История на България. Т. 3, с. 29.

№ 47

Fol. 217^{r-a}

Издание: Estorañan, No 534; Божков, фиг. 93, 94.

Легенда: ὁ Δελεάνος – Ἀλουσιανὸς πατρικίος (ляво) – Βουλγάρων στρατόπεδων (дясно) (Grabar – Manoussacas 527); превод: „Делян“ – „патриций Алусиан“ – „лагер на българите“.

Описание: Божков, с. 230. Миниатюрата е с усложнена композиция. Вляво е представена вътрешността на разкошна червена палатка, увенчана с двураменен кръст. На легло, застлано със синя покривка, е полулегнал Петър Делян. Палатката се охранява от войници (отзад). Служител на Делян въвежда Алусиан. Зад Иван-Владиславовия син стоят още 6 души (виждат се трима, а на другите се забелязват само шапките). Дясната половина на миниатюрата е запълнена с лагера на Деляновата войска – виждат се голям брой войници и 4 разноцветни палатки.

Анализ на събитието: Миниатюрата е ясна. Художникът е изобразил пристигането на Алусиан, син на цар Иван Владислав, в лагера на Петър Делян. Учудване предизвиква тълкуването на А. Грабар – М. Манусакас (цит. съч., с. 199): „Les Bulgares, commandés par Alousianos, assiègent Thessalonique (sic).“ Миниатюристът е изобразил пристигането на Алусиан в лагера на въстаниците край Острово (Scylitzes, p. 413.3–4). Едва след това Алусиан е изпратен към Солун (пак там, 413.7–8) – събитие, което не е представено на миниатюрата.

Основен текст: Scylitzes, 412.88–413.95, 1–6.

Други извори: Psellos, I, 80–81; Zonaras, 602–603.

Литература: Златарски. История. Т. 2, с. 60; История на България. Т. 3, с. 32. Божков. Няколко бележки, № 12, с. 25; вж. тук № 152 от просопографския каталог.

№ 48

Fol. 217^{r-b}

Издание: Estorañan, No 535; Божков, фиг. 93, 95; Grabar – Manoussacas, fig. 257.

Легенда: ἡ Θεσσαλονίκη – οἱ Θεσσαλονικεῖς (ляво) – τρέπονται Βούλγαροι (дясно) (Grabar – Manoussacas 528); превод: „Солун“ – „Солунчани“ – „Отстъпващите българи“.

Описание: Божков, 231–232. В лявата половина на миниатюрата е изобразен Солун – колонада с арки, увенчани с кули и зъбери, както и една куполна църква. От града излизат устремно конници (впечатлението за победа се подсилва от двама тръбачи), които преследват отстъпващите българи.

Анализ на събитието: Алусиан получил от Петър Делян 40 000-на войска и се отправил към Солун. След шестдневна несполучлива обсада ромеите (подпомогнати от Св. Димитър!) излезли от града и нанесли голямо поражение на отстъпващите българи.

Основен текст: Scylitzes, p. 413.13–414.26.

Други извори: Zonaras, 602–603.

Литература: Златарски. История. Т. 2, 65–68; История на България. Т. 3, с. 32. Вж. тук № 152 от просопографския каталог.

Fol. 217^{v-a}

Издание: E s t o p a ῖ a n, No 536; Б о ж к о в, фиг. 96, 97; G r a b a r – M a n o u s s a c a s, fig. 258.

Легенда: τὸ ἄριστον δ' ἐποίησεν ὁ Ἀλουσιάνος καλέσας τὸν Δελεάνου καὶ τοὺς Βουλγάρους (ляво) – ἡ τύφλωσις τὸν Δελεάνον – ὁ Ἀλουσιάνος (дясно) (G r a b a r – M a n o u s s a c a s 529); превод: „обядът, който дава Алусиан, като кани Делян и българите“ – „ослепяването на Делян“ – „Алусиан“.

Описание: Б о ж к о в, с. 232. Миниатюристът е изобразил двуетажна сграда със сложен архитектурен план. На втория етаж сред зала, маркирана с два стълба и две колони, е разположена маса, край която са седнали четирима мъже. Един прислужник поднася ново блюдо. Първият етаж е зает от по-голяма зала. Едната половина наподобява залата на втория етаж, а другата е цяла, без колонади. В нея двама души са притиснали на земята Петър Делян (както гласи легендата) и го ослепяват.

Анализ на събитието: Скилица съобщава, че след поражението край Солун Петър Делян и Алусиан започнали взаимно да се подозират. И двамата търсели удобен случай да се отърват един от друг. Алусиан се оказал по-ловък: той организира обяд, на който поканил Делян, и след като го напил, успял да го ослепи.

Основен текст: S c y l i t z e s, p. 414.29–35.

Други извори: P s e l l o s, I, § XLIX, p. 81.20–23; Z o n a r a s, p. 603.

Литература: З л а т а р с к и. История. Т. 2, с. 69; История на България. Т. 3, с. 32. Вж. тук № 152 от просопографския каталог.

Fol. 217^{v-b}

Издание: E s t o p a ῖ a n, No 537; Б о ж к о в, фиг. 96, 98; G r a b a r – M a n o u s s a c a s, fig. 259.

Легенда: Μιχαὴλ ὁ βασιλεὺς ὁ ἀδελφὸς Ἰωάννου (ляво) (G r a b a r – M a n o u s s a c a s 530); превод: „Василевс Михаил, братът на Иоан“.

Описание: Б о ж к о в, с. 233. Вляво е седнал император Михаил IV. Пред него е разположена византийската войска. Дървена преграда, представена съвсем схематично, я разделя от друга войска, която по нищо не се различава от нея.

Анализ на събитието: Божков е онасловил тази сцена по следния начин: „Мануил Ивац издига дървена преграда при Прилеп, за да спре армията на император Михаил IV“ (фиг. 98, с. 233). У G r a b a r – M a n o u s s a c a s 530, p. 112, четем: „Triomphe de l'empereur Michel sur les Bulgares.“ По-точно би било: „Сражение между ромеите, предводителствани от император Михаил IV, и българите на Мануил Ивац“ – сражение, което бележи края на въстанието от 1040–1041 г.

Основен текст: S c y l i t z e s, p. 414.41–45.

Други извори: няма.

Литература: З л а т а р с к и. История. Т. 2, 78; История на България. Т. 3, с. 33–34. Вж. просопографски каталог, № 365.

БЕЛЕЖКИ

¹ M i l l e t, G. Portraits byzantins. – Revue de l'art chrétien, 1911, No 5; Α ἰ μ π ρ ο υ, Στ. Λεὺκωα βυζαντινῶν ἀυτοκρατόρων. Ἰσθῆναί, 1930; О к у н е в, Н. Л. Портреты королей ктиторов в српской церковной живописи. – Byz. Slav., 2, 1930; Р а д о ј ч и ћ, С. Портрети српских владара у средњем веку. Скопље, 1934; G r a b a r, A. L'empereur dans l'art byzantin. Paris, 1936 (Variorum Reprints. London, 1971); V e l m a n s. Le portrait; S p a t h a r a k i s. The Portrait; Л и х а ч е в а, В. Д. – ВВ 40, 1979, 221–223; В а к а л о в а, E. Society and Art in Bulgaria in the 14th Century. – Byz. Bulg., 8,

1986, 17–53. Бурић, В. Портрети византијских и српских владара с повељама – В: Ивић, П., В. Бурић, С. Вирковић. Есфигменска повеља деспота Ђурђа. Београд–Смедерево, 1989, 20–55. Тук треба да припомним и интересните набљудења на Ј. Н. Любарски за словесни, литературни портрет в творчеството на Михаил Псел: (Михаил Псел. Личност и творчество. М., 1978, 230–244).

² V e l t i n g, H. Das illuminierte Buch in der Spätbyzantinischen Gesellschaft. Heidelberg, 1970; V e l m a n s. Le portrait, passim; S p a t h a r a k i s. The Portrait, 241–261.

³ V e l m a n s. Le portrait, p. 93.

⁴ S p a t h a r a k i s. The portrait, 241–261; Л и х а ч е в а, В. Д. – ВВ, 40, 1979, 221–223.

⁵ Описание на ръкописа: D e v r e e s s e, R. Bibliothèque nationale. Département des mss. Catalogues des mss. grecs. II. Le fonds Coislin. Paris, 1945, 69–70; S p a t h a r a k i s. The Portrait, 107–118. Освен литературата, посочена у Ду й ч е в, И. Образи на двама българи от XI в. – В: Ду й ч е в, Б. Българско средновековие, с. 530, бел. 5, вж. и Л а з а р е в, В. Н. История византийской живописи. М., 1986, с. 221, бел. 24.

⁶ Ду й ч е в, И. Цит. съч., 544–545.

⁷ S p a t h a r a k i s. The Portrait, 112–118.

⁸ D u m i t r e s c u, C. L. Remarques en marge du Coislin 79: les trois eunuques et le problème du donateur. – Буз., LVII, 1987, 1, 32–45. Далеч съм от мисълта да разглеждам подробно, и то в критичен план тази статия. И все пак няколко думи са необходими, най-малкото заради това, че г-жа Думитреску е категорична: на fol.2^r първоначално са били представени император Михаил VII Дука и четири митрополити от неговото време и от неговото обкръжение. След частичен кодикологичен анализ, преди всичко на тетрада I, приемайки идеята на Й. Спартакис за „колаг“ на миниатюрите и техния ретуш, К. Думитреску посвещава основната част от статията си на личността на дарителя и историята на кодекса. Отправна точка е фигурата отдясно на императора (тук А1), титулувана протопроедър и протовестиарий, която тя определя като свнух и я отъждествява с Йоан, митрополит на Сидис (Памфилия). Ръкописът, поръчан от него, е завършен около 1071–1072 г. (тогава той е промоциран като протопроедър и протовестиарий), но преди края на 1072 г., когато Йоан е изпаднал в немилост след конфликт с Никифорица. За съжаление тази реконструкция не почива на доказателства. Още по-свободна е следващата реконструкция: К. Думитреску установява прилика (sic!) между Йоан (fol.2^r: фигурата отдясно на василевса) и монаха Сава от миниатюрата на fol.2bis и не се колебае да ги обяви за роднини (sic!). Така според авторката кодексът е попаднал в ръцете на Сава. След брака на Никифор III Вотаниат с Мария Аланска (1078 г.) ръкописът е „преправен“, тоест образите са ретуширани, надписите към тях са подменени, старите миниатюри са сменени с новите и ръкописът бил поднесен в дар на василевса (?). Тази възстановка е още по-произволна и неподкрепена със сериозни аргументи.

⁹ Ду й ч е в, И. Цит. съч., с. 545.

¹⁰ Вж. тук № 139 и 253 от просопографския каталог.

¹¹ Ду й ч е в, И. Цит. съч., с. 545.

¹² O i k o n o m i d è s. Les listes de préséance, p. 311; L'évolution, p. 131.

¹³ Вж. тук № 139 и 253 от просопографския каталог.

¹⁴ O i k o n o m i d è s. Les listes de préséance, p. 311; G u i l l a n d. Inst. II, 89–98.

¹⁵ Ду й ч е в, И. Цит. съч., с. 545.

¹⁶ A n n e S o m n è n e. Alexiade, I, p. 72.12.

¹⁷ Вж. тук № 254 от просопографския каталог.

¹⁸ Вж. тук № 139 от просопографския каталог.

¹⁹ За манастира вж. J a n i n. Les églises et les monastères, I, 158–160.

²⁰ D e l e h a u e. Турца; S p a t h a r a k i s. The portrait, p. 198.

²¹ P s e u d o - K o d i n o s, p. 146.2 и Index s.v.

²² Пак там, 145.23 – 146.2.

²³ У с п е н с к и й, П. Первое путешествие в Афонские монастыри и скиты. 2. Прил. М., 1881, с. 71; П е т р о в, С. и Х. К о д о в. Старобългарски музикални паметници. С., 1973, обр. 8; Б а к а л о в а, Е. Образите на Йоан Кукузел и византийската традиция за представяне на певци. – В: Йоан Кукузел. Живот, творчество, епоха. С., 1981 (Музикални хоризонти, 18–19), 170–171 и фиг. 1; В а с и л е в, А. Български светци в изобразителното изкуство. С., 1987, 142–143 (всички изображения на светеца).

²⁴ За хирономията: С o n o m o s, D. Byzantine Trisagia and Cheroubika of the 14th and 15th Centuries. A study of the Late Byzantine Liturgical Chant. Thessaloniki, 1974, 325–367; Н у с к е, Н. Die Cheironomie und die Entstehung der Neumenschrift. – Musikforschung, 32, 1979, 1–16; Г о н ч е в а, Е. Преписи на хирономическото певческо упражнение на Йоан Кукузел. – Изв. на Инст. по музикознание, 18, 1974, 209–302.

²⁵ E u s t r a t i a d e s, S. et S p y r i d o n of the Laura. Catalogue of the Greek Manuscripts in the Library of the Laura on Mount Athos, with Notices from other Libraries. Cambridge, 1925 (Harvard Theological Studies. T. XII), p. 209.

²⁶ Вж. посочванията у Б а к а л о в а, Е. Цит. съч., с. 188, бел. 3. Последни издания: пак там, фиг. 2; В а с и л е в, А. Цит. съч., фиг. 100.

²⁷ Μ α μ α λ ά κ η ς, 'Ι. Τὸ Ἅγιον Ὅρος ("Αθῶς) διὰ μέσον τῶν αἰῶνων. Θεσσαλονίκη, 1971, σ. 208; Ξ ύ δ η ς, Θ. Ἀθῶνικοὶ ὑμνογραφικοὶ κώδικες. – Νέα Ἔστια, ἔτος 37, Τ. 74, τ. 875, σ. 81; За някои по-късни изображения на Йоан Кукузел вж. В а с и л е в, А. Цит. съч., 142–143; Б а к а л о в а, Е. Цит. съч., с. 192, бел. 60.

²⁸ O m o n t, H. Inventaire sommaire des manuscrits grecs de la Bibliothèque nationale et des autres bibliothèques de Paris et des Départements. 2. Paris, 1888, p. 142; P s e u d o - K o d i n o s, 303–304; S p a t h a r a k i s. The Portrait, p. 234.

²⁹ P s e u d o - K o d i n o s, 303–304. Издание на списъка тип Хексабиблос: 305–306.

³⁰ P s e u d o - K o d i n o s, p. 303, n. 2; S p a t h a r a k i s. The Portrait, p. 235, fig. 178.

³¹ Miniatures byzantines de la Bibliothèque nationale. 66 Photographies inédites. Introduction par A. Grabar. Paris, 1939, No 66.

³² Б о ж и л о в. Асеневици. Приложение II/3, 459–462. Вж. и тук, № 371 от просопографския каталог.

³³ Други публикации: Λ ά μ π ρ ο υ, Στ. Εἰκόνες Ἰωάννου Ἡ' τοῦ Παλαπολόγου καὶ τοῦ πατριάρχου Ἰωσήφ. – NE, 4, 1907, 407–408; D e l v o u e, Ch. L'art byzantin. Paris, 1967, fig. 207; S p a t h a r a k i s. The Portrait, fig. 177.

³⁴ V e l t i n g, H. Die Auftraggeber der spätbyzantinischen Bildhandschrift. – In: Art et société à Byzance sous les Paléologues. Venise, 1971, p. 156, 171. За други изображения на патриарх Йосиф (фреската „Поклонение на влъхвите“ от Беноцо Гоцоли в капелата на Медичите – двореца Рикарди, Флоренция, както и надгробната му плоча в църквата „Санта Мария Новела“ – Флоренция) вж. Б о ж и л о в. Асеневици, с. 461.

³⁵ Ὁ ρ λ ά ν δ ο υ, Ἀ. Τὰ βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Καστορίας. – АВМЕ, 4, 1938, 104–106; Д у й ч е в, И. Приноси към историята на Иван Асен II. – В: Д у й ч е в. Бълг. средновековие, 315–316; П е λ ε κ α ν ί δ η ς, Στ. Καστορίας. Θεσσαλονίκη, 1953, табл. 140, 141; K a l o p i s s i - V e r t i, S. Dedicatory Inscriptions and Donor Portraits in Thirteenth – Century Churches of Greece. Wien, 1992, p. 95, fig. 79–81.

³⁶ Ὁ ρ λ ά ν δ ο υ, Ἀ. Цит. съч., с. 105.

³⁷ Д у й ч е в, И. Цит. съч., 316–317; СБК, 2, с. 277; И в а н о в а, В. Два надписа на Асеневици – Батошевският и Врачанският. – ИБАИ, 15, 1946, 133–134; K a l o p i s s i - V e r t i, S. Op. cit., p. 95.

³⁸ Ὁ ρ λ ά ν δ ο υ, Ἀ. Цит. съч., с. 106.

³⁹ Д у й ч е в, И. Цит. съч., 317–319.

⁴⁰ V o s c h k o v, A. La peinture bulgare dès origines au XIXe siècle. Recklinghausen, 1974, p. 75; Търновска средновековна художествена школа. С., 1985, с. 18; В а к а л о в а, Е. Society and Art in Bulgaria in the 14th Century. – Byz. Bulg., 8, 1986, p. 21.

⁴¹ V e l m a n s. Le portrait, p. 124; Corpus de peinture monumentale byzantine. Grèce, 1. Castoria. Athènes, 1983, 4–5; Л а з а р о в, И. Политическата криза в България в периода 1241–1277 г. Автореферат. В. Търново, 1988, 6–7.

⁴² Б о ж и л о в, Асеневици, II, № 2, 256–257. Вж. и тук, № 76 от просопографския каталог.

⁴³ Б о ж и л о в. Асеневици, I, № 19; II, № 4 и № 2, както и с. 267, бел. 67.

⁴⁴ Пак там, с. 255 и № 6–11, както и тук № 19, 26, 39, 40, 79, 90.

⁴⁵ Пак там, II, № 1, с. 252.

⁴⁶ Пак там, II, № 4, с. 259.

⁴⁷ Пак там, 261–264.

⁴⁸ R a m o n M u n t a n e r, § ССХII, p. 856; Б о ж и л о в. Асеневици, II, № 4, с. 259.

⁴⁹ Б о ж и л о в. Асеневици, II, № 23, с. 314.

⁵⁰ Д у й ч е в, И. Цит. съч., с. 317.

⁵¹ Л а з а р о в, И. Цит. съч.; Управлението на Михаил II Асен и Ирина Комнина (1246–1256). – Векове, 1984, № 2, 12–19.

⁵² Д у й ч е в, И. Цит. съч., с. 317; Б о ж к о в, А. Търновска средновековна ..., 6–7.

⁵³ Л а з а р о в, И. Политическата криза..., 6–7; Управлението на Михаил II Асен..., с. 14.

⁵⁴ Σ ω τ ρ ί ο υ. Ἡ εἰκὼν, σ. 30; M i l l e t, G. Portraits byzantins. – Revue de l'art chrétien, 61, 1911, p. 449 (описание на образа), както и фиг. 3 (рисунок на Г. Мийе) и фиг. 4 (кръговете с двуглавите орли); V e l t i n g, H. Das illuminierte Buch..., p. 79.

⁵⁵ Σ ω τ ρ ί ο υ. Ἡ εἰκὼν, σ. 31; Б о ж и л о в. Асеневици, с. 372.

⁵⁶ Б о ж и л о в. Асеневици, II, № 57, 372–374 и тук № 37 от просопографския каталог.

⁵⁷ Описанието на ръкописа: G i a n n e l l i, C. Codices Vaticani graeci. Codices 1485–1683. Città del Vaticano, 1950, 276–278; Š e v č e n k o, I. The Illumination of the Menologium of Basil II. – DOP, 16, 1962, 245–276. Издание: F r a n c h i d e ' S a v a l i e r i, P. II Menologio di Basilio II. Cod. Vaticano greco 1613. T. 1: Testo; T. 2: Tavole. Torino, 1907 (= Codices e Vaticanis selecti, VII). Подбрана лит.: D i e h l, Ch. Manuel d'art byzantin. I–II. Paris, 1925–1926, 632–635; E b e r s o l t, J. La miniature byzantine. Paris–

Bruxelles, 1926, 35–36; F r o l o v, A. L'origine des miniatures du Menologe du Vatican. – ЗРВИ, 6, 1960, 29–41; Š e v č e n k o, I. Цит. съч., 245–276; Л а з а р е в, В. Н. Цит. съч., с. 70, 214 и бел. 56.

⁵⁸ F o l l i e r i – D u j č e v. Un acolutia, 71–106 (особено с. 93 и сл.) PG. T. 117. Вж. тук: миниатюрите от Scylitzes Matritensis, No 13.

⁵⁹ Тук ще посоча някои ръкописи: Пролог от XIII в., БАН 72 (К о д о в, X. Опис на славянските ръкописи в Библиотеката на БАН. С., 1969, с. 136: точен превод на Синаксара в Менология на Василий II), Пролог от XIV в., БАН 73 (К о д о в, X. Цит. съч., с. 141), Дамянов пролог, БАН 74 (К о д о в, X. Цит. съч., с. 149), Висарионов пролог, БАН 75 (К о д о в, X. Цит. съч., с. 153). Издание на текста: А н г е л о в, Б. Ст. Старобългарски текстове. I. Среднобългарска редакция на разказа за византийските християни, избити при Крум и наследниците му. – Изв. на Архив. инст. при БАН, 1, 1957, 267–274.

⁶⁰ За наследниците на кан Крум и свързаните с тях събития вж. В e š e v l i e v, V. Eine nicht genügend anerkannte hagiographische Quelle. – In: Polychronion (Festschrift Franz Dölger zum 75. Geburtstag). Heidelberg, 1966, 90–104; Г ю з е л е в, В. За наследника на кан Крум на българския престол. – В: Сборник в памет на проф. Александър Бурмов. С., 1973, 137–142.

⁶¹ Вж. някои археологически материали, съответстващи на предметите, изобразени на миниатюрата у С т а н ч е в, С., С. И в а н о в. Некрополът до Нови пазар. С., 1958, 19–23.

⁶² I v a n o v, J. Le costume des anciens bulgares. – In: L'art byzantin chez les Slaves – les Balkans. Premier recueuil dédié à la mémoire de Th. Uspenskij. Paris, 1930, 325–333.

⁶³ S p a t h a r a k i s. The Portrait, p. 25; Л а з а р е в, В. Н. Цит. съч., с. 70.

⁶⁴ Цветна репродукция: Α ά μ π ρ ο υ, Στ. Λεύκομα τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων. Ἀθήνα, 1930; R i c e, D.-T. The Art of Byzantium. London, 1959, pl. XI; H a u s s i g, H. W. A History of Byzantine Civilisation. London, 1971, fig. 10; S p a t h a r a k i s. The Portrait, fig. 6; I v a n o v, J. Цит. съч., с. 328, табл. 47.

⁶⁵ S c h r a m m, P.-F. Das Herrscherbild in Kunst des frühen Mittelalters. – Vorträge der Bibliothek Warburg, 2, 1924, p. 171 (недостъпно, вж. S p a t h a r a k i s. The Portrait, p. 23).

⁶⁶ G r a b a r, A. L'empereur dans l'art byzantin. Paris, 1936 (Variorum Reprints. London, 1971), 86–87; S p a t h a r a k i s. The Portrait, p. 23 (тълкуването е подкрепено и със стиховете на fol. II^v); Л а з а р е в, В. Н. Цит. съч., с. 70.

⁶⁷ Вж. тук с. 73, както и просопографския каталог s.v.

⁶⁸ D e A n d r e s, Gr. Catalogo de los Codices griegos de la Biblioteca Nacional. Madrid, 1987, n° 347 (=Vitr. 20–2), 532–536.

⁶⁹ E s t o p a ñ a n, No 1–574.

⁷⁰ W i l s o n, N. G. The Madrid Scylitzes. – Scrittura e civiltà, 1978, No 2, 209–219; G r a b a r – M a n o u s s a c a s; Ф о н к и ч, Б. Л. ВВ, 42, 1981, 229–232; Š e v č e n k o, I. The Madrid Manuscript of the Chronicle of Skylitzes in the Light of its new Dating. – In: Byzanz und der Westen. Studien zur Kunst des Europäischen Mittelalters. Hrsg. von I. Hutter mit einem Vorwort von H. Hunger. Wien, 1984, 117–130.

⁷¹ G r a b a r – M a n o u s s a c a s, p. 131 sq.

⁷² Пак там, 25–128.

⁷³ Пак там, с. 12, 174.

⁷⁴ Вж. бел. 69.

⁷⁵ Б о ж и л о в. Няколко бележки, 18–25.

⁷⁶ Първи цялостен опит у Б о ж к о в, 133–186.

⁷⁷ Пак там, 137–139.

⁷⁸ Пак там, 150–154.

⁷⁹ Числото след „Grabar–Manoussacas“ отбелязва номера на съответната легенда.

⁸⁰ Подробно за миниатюрата на fol. 10^v у Б о ж и л о в. Няколко бележки, № 4, с. 22.

⁸¹ Вж. бел. 79.

ЧАСТ III

ПРОСОПОГРАФСКИ КАТАЛОГ

№ 1 АВРАМ (Ἀβραμ)

Игумен на Зографския манастир. Подписал един акт на прота Исаак от 1316 г., а през следващата 1317 г. е засвидетелстван в документ от манастира Кастамониту.

Извори: Actes d'Esphigménou, No 12, ред 140; Actes de Kastamonitou, No 3, ред 82.

Литература: Actes d'Esphigménou, p. 88.

№ 1а АГАТА (Ἀγάθη)

Дъщеря на Йоан Хризиллий, българин от Драч (вж. № 451). Съпруга на цар Самуил. Бракът вероятно е бил сключен в самото начало на последната четвърт на X в. (а може и по-рано). От този брак е роден Гаврил Радомир, български цар (1014–1015).

Извори: Scylitzes, p. 349.50–51.

Литература: Златарски. История. Т. 1. Ч. 2., с. 680, 743; Moravcsik. Byzantinoturcica II, p. 52.

№ 2 АКИНДИН, Григорий (Γρηγόριος ὁ Ἀκίνδυνος)

Григорий Акиндин¹ е роден в Прилеп (вероятно към 1300 г.)² „ἐκ τοῦ γένους καὶ τῶν...μυσοῦς πατρίων...“³ или „ὁ ἐκ Μυσοῶν Ἀκίνδυνος“⁴. Макар че не липсват опити тези пасажи от съответните ръкописи да се тълкуват като указание за славянския произход на Григорий Акиндин⁵ (идеята, че той е „македонски славянин“⁶, не заслужава сериозно внимание), не може да се отрече, че преобладава мнението за неговата българска етническа принадлежност⁷. За родителите му не се знае почти нищо. Фамилното име Ἀκίνδυνος е познато и разпространено през XIV в.⁸, но този факт не може да ни бъде в помощ, когато се опитваме да надникнем по-дълбоко в родословието на Григорий Акиндин. Налага се мнението, че Григорий е монашеско име⁹.

Григорий Акиндин е получил образованието си в Пелагония (Битоля) и сетне в Солун. Писмата му показват добра подготовка по риторика и класическа литература¹⁰. Учил е при Тома Магистър¹¹ и архидякон Вриений¹². След като завършва учението си в Солун, известно време преподава граматика във Верея¹³. Между 1326 и 1331 г. се запознава с Григорий Палама и заедно с него отива в Света гора и се настанява в ермитажа „Св. Сава“ край Великата Лавра¹⁴. Пред 1332 г. се завръща в Солун и наскоро след това се запознава с Варлаам „who was destined to play such a fatal role in his life“¹⁵. През 1337 г., когато Варлаам обвинява за първи път исихазма, Григорий Акиндин е в Константинопол. Там той е покровителстван от Евдокия Хумнина Палеологина¹⁶, дъщеря на Никифор Хумнос и съпруга на деспот Йоан Палеолог¹⁷. Някъде по това време (във всички случаи

преди 1341 г.) той скъсва с Варлаам¹⁸. На състоялите се през 1341 г. два синода Григорий Акиндин е осъден и принуден да подпише издадения Том¹⁹. Починал е в изгнание преди май 1348 г.²⁰ Той е осъден и след смъртта си на Синода през 1351 г.²¹

Григорий Акиндин е водил богата кореспонденция. Запазени са 76 негови писма, адресирани до 26 души. Сред кореспондентите са: Никифор Григора²², Григорий Палама²³, Варлаам²⁴, патриарх Йоан XIV Калека²⁵, Тома Магистър²⁶. Григорий Акиндин е автор на богословски трактати²⁷ и поетични творби²⁸.

¹ Последни биографични очерци за Григорий Акиндин: PLP, 1, № 495 (всички извори и пълен списък на лит.); A k i n d y n o s. Letters. IX–XXXIII (Angela Constantinides Hero).

² PLP, 1, No 495.

³ P a r i s. gr. 1238, f. 283^v, 293^v.

⁴ Моск. Синод. Собрания 233 (143/CXLIV). Вж. П р о х о р о в, Г. Публицистика Йоанна Кантакузина 1367–1371 г. – ВВ, 29, 1968, с. 334.

⁵ В е с к. Kirche, p. 716: „Geboren im bulgarischen Prilep von Slavischen Eltern“; PLP, 1, No 495: „Als Sohn slavischer Eltern in Pelagonia (Bitola) aufgewachsen...“

⁶ Š e v č e n k o, I. Society and Intellectual Life in the Fourteenth Century. – In: XIVe Congrès International des études byzantines. I. Bucarest, 1974, p. 74, n. 16.

⁷ D u j č e v, I. Riflessi della religiosità italo-greca nel mondo slavo ortodosso. – In: La chiesa greca in Italia dall' VIII al XVI secolo. Padova, 1973, p. 192; A k i n d y n o s. Letters, p. IX.

⁸ PLP, 1, No 496: Йоан Акиндин (1336, Родос), № 497, 498: Йоан и Михаил Акиндин (и двамата свещеници в Константинопол през 1357 г.).

⁹ Π α λ α μ ᾱ. Συγγράμμ. III, σ. 238.22–31; A k i n d y n o s. Letters, p. IX, n. 5.

¹⁰ A k i n d y n o s. Letters, p. X.

¹¹ Пак там, № 56, с. 234.75–76.

¹² Пак там, № 58, с. 238.26; M e y e n d o r f f. Introduction, p. 62, n. 91; A k i n d y n o s. Letters, p. X.

¹³ PG, 151, cols. 650D – 651A; A k i n d y n o s. Letters, p. X.

¹⁴ M e y e n d o r f f. Introduction, p. 58.62–63; Φ ι λ ὀ θ ε ο ς. Ἁγιολ. ἔργα, σ. 301, δ. 549: началото на дружбата между двамата е отнесено към 1323 г.

¹⁵ A k i n d y n o s. Letters, p. XI; L o e n e r t z. BFG I, p.83; PLP, 1, No 495.

¹⁶ V e r r e a u x, J. Notes prosopographiques sur la famille Choumnos.– Byz. Slav., 20, 1959, No 17, 260–261.

¹⁷ P a r a d o p u l o s. Genealogie der Palaiologen, No 61.

¹⁸ A k i n d y n o s. Letters, p. XIV; L o e n e r t z, BFG I, p. 83 (скъсването между двамата е отнесено към 1335–1341).

¹⁹ L o e n e r t z, BFG I, p. 85; G o u i l l a r d, J. Le synodikon de l'Orthodoxie: édition et commentaire. – TM, II, p. 241; A k i n d y n o s. Letters, p. XV; D a r r o u z è s. Regestes V, No 2204. За Синода от 1347: M e y e n d o r f f, J. Le Tome synodal de 1347. – ЗРВИ, 8/1, 1963, p. 225; D a r r o u z è s. Regestes V, No 2269, 2270.

²⁰ M e y e n d o r f f. Introduction, p. 132, n. 2; A k i n d y n o s. Letters, p. XXXIII.

²¹ PG, 151, col. 758 A; D a r r o u z è s. Regestes V, No 2324; G o u i l l a r d, J. Op. cit., p. 81. Григорий Акиндин е анатемосан и в цар Бориловия Синодик: П о п р у ж е н к о. Синодик, с. 95, § 176 (Палаузов препис).

²² A k i n d y n o s. Letters, No 1, 2, 17, 18, 43, 44.

²³ Пак там, № 5, 11.

²⁴ Пак там, № 7–10.

²⁵ Пак там, № 25, 37, 38, 63.

²⁶ Пак там, № 56.

²⁷ Ф и л о в с к и, J. Белешки кон делото „Περί ουσίας καὶ ἐνεργίας“ од Григорий Акиндин. – Жива антика, 23, 1973, № 1, 33–66; Ф и л о в с к и, J., М. П е т р у ш е в с к и. Γρηγορίου τοῦ Ἀκινδύνου „Πραγματεία εἰς τὸ περὶ οὐσίας καὶ ἐνεργείας ζήτημα“. Βιβλ. Β΄, κεφ. ζ' – κη'. – Пак там, 23, 1973, 2, 317–365; П и т с ᾶ κ η, К. Γρηγορίου Ἀκινδύνου. Ἀνεκδοτὴ πραγματεία περὶ Κωνσταντίνου Ἀρμενοπούλου. – In: Ἐπετηρίς τοῦ Κέντρου Ἑρευνῆς τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου, 19, 1972. Ἐν Ἀθήναις, 1974, 111–216.

²⁸ M e r c a t i, S. G. Sulle poesie di Niceforo Gregora. – In: M e r c a t i I, p. 191; PG, 150, coll. 843–862.

Извори: PG, 148, coll. 71, 74 sq.; 150, coll. 849, 901; 151, coll. 585, 598–601, 603, 605–612, 627, 651 = Φιλόθεος, Ἁγιολ. ἔργα I, 475, 493, 494, 496, 498, 501, 502, 505, 507, 509, 510, 512–514, 528, 553, 583, 584, 585.; PG, 151, coll. 669, 674, 693–695, 697, 700, 704, 708, 712, 714, 716, 718–720, 722–724, 731, 754–756, 758, 924, 1074, 1089; PG, 152, coll. 288, 297, 305, 309, 328, 692; PG, 154, coll. 700; PG, 160, coll. 217; MM, I, 288, 290, 294, 346, 404–407, 409, 424, 501, 503, 530, 545, 568, 574; II, 113,

249, 267, 294; Gouillard, J. Op. cit., 81, 85, 87, 89, 91; Παλαμᾶ. Συγράμμ. I, 168, 203, 220, 296; II, 69, 95, 244, 246, 255, 267–277, 349, 354, 618; III, passim; Ἰωσηφ Καλοθέτου Λόγοι. Ἐκδ. Δ. Γ. Τσάμης. Θεσσαλονίκη, 1975, 41, 46, 71, 78, 80, 86, 101, 135, 195, 198, 200–203, 205, 230, 234, 241; Φιλόθεοу. Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Κοκκίνου. Δογματικά Ἔργα. Α'. Ἐκδ. Δημ. Β. Καϊμάκη. Θεσσαλονίκη, 1983, 19, 25, 26, 31, 32, 35, 41, 48, 78, 113, 123, 125, 147, 149, 153, 177, 180, 199, 226, 246, 261, 279, 281, 306, 314, 318, 323, 343, 353, 355, 358, 359, 369, 386, 388, 394, 395, 397, 412–414, 425, 431, 448, 450–454, 467, 468, 471, 505, 510, 529, 540, 554; Gen. Scholarios. Oeuvres, I, p. 118; II, p. 459; III, 94, 212, 214, 228, IV, p. 395; VI, 281, 283, 285; Cant., I, p. 556; III, 166–172, 179–181, 185; Nic. Gregora, II, p. 906; III, p. 139; Meyendorff. Introduction, 61, 86, 88, 114, 124, 126, 132, 375, 400–410, 414, Nic. Greg. Corr., 10, 275; Brownig, R. David Dishypatos' Poem on Akindynos. – Byz., 25–27, 1955–1957, 713–745; Φιλόθεοу. Ἔργα. I, 304, 363, 387; Mercati. Notizie, 60, 205, 221, 233, 239, 246, 266; PLP, I, No 495 (пълен списък на изворите).

Литература: Цялата литература е събрана в PLP, I, № 495. Тук ще отбележа само някои основни работи, както и някои пропуски или публикации, появили се след 1976 г.: Иванов, Й. Българите в Македония. С., 1917 (фотот. изд. С., 1986), 156–157; Dujčev, I. Reflessi della religiosità... (вж. тук бел. 7), 192–194; Meyendorff. Introduction, 61–63, 68–70, 86–88, 99, 105–109, 112, 125, 132, 401, 404; Spiritual Trends in Byzantium in the Late Thirteenth and Early Fourteenth Centuries. – In: Art et Société à Byzance sous les Paléologues. Venise, 1971, p. 69; Loenertz, R. -J. Dix-huit lettres de Grégoire Acindyne analysées et datées. – In: Loenertz. BFG I, 81–110; Weiss. Kantakuzenos, 104, 109–112, 117–122, 133, 151; Candali, M. La confesion de fe antipalmatica de Gregorio Acindino. – OCP, 25, 1959, 215–264; Beyer, H.-V. David Disypatos als Theologe und Vorkämpfer für die Sache des Hesychnasmus. – JÖB, 24, 1975, 107–128; Nikephoros Gregoras. Antirhetika I. Einleitung, Textausgabe, Übersetzung und Anmerkungen von Hans-Veit Beyer. Wien, 1976 (= Wiener Byzantinischen Studien. Bd. XII), 30, 55–58, 65–67, 77–80, 81, 83, 88, 96, 100, 102–103, 106–108, 110, 116; Podskalsky, G. Orthodoxe und Westliche Theologie. – In: XVI Internationaler Byzantinistenkongress. Acten I/2. JÖB, 31/2. Wien, 1981, p. 519.

№ 3 АЛЦЕКО (ALZECO, ALCIOCUS)

Личността на този първобългарски вожд дълго време бе обект на спорове. Но вече би могло да се каже, че историческата критика, след като прецени внимателно противоречивите извори, достигна до един задоволителен, общоприемлив резултат. А той е: анонимният син на кан Кубрат (споменат бегло от Теофан и патриарх Никифор), Алциок (Фредегар) и Алцеко (Павел Дякон) са едно лице¹. Какво може да се каже за него? Според византийските автори Алцеко е петият (най-малкият?) син на първостроителя на стара Велика България. След смъртта на кан Кубрат (между 663 и 668 г.) той заедно с четвъртия син (Кубер?) потеглил на запад. Но за разлика от брат си, който се настанил в Панония, Алцеко достигнал до Италия и намерил убежище в Пентаполис в Равенския екзархат². По всяка вероятност той е останал във византийските владения твърде малко време, защото към 663–664 г. заедно с цялата си войска отишъл при краля на лонгобардите Гримоалд и поискал позволение да се засели в страната му. Лонгобардският владетел го изпратил при сина си Ромоалд в Беневент с нареждане да му отдели земя за заселване. Така Алцеко и придружаващите го българи се настанили, този път трайно, в областта Кампобасо – Сепинум, Бовианум, Исерния. Той се отказал от титлата дукс (получена вероятно от византийците по време на пребиваването си в Пентапол) и в замяна получил лонгобардското достойнство гастолдиус³. За съдбата на Алцеко и на останалите българи знаем само това, с което Павел Дякон завършва разказа си: „Те живеят и до днес [края на VIII в.] по тези места и никак не са забравили собствения си език, макар и да говорят на латински.“⁴

¹ Последно изложение на въпроса у Бешевлиев. Първобългари, 46–47. Против отъждествяването на Алциок (Фредегар) и Алцеко (Павел Дякон): Мутафчиев. История. Т. I, с. 118; Петров, П. Образование на българската държава. С., 1981, с. 137.

² Theophanes, p. 357; Nicephorus, p. 34.

³ Paulus Diaconus. Historia Langobardorum. – MGH SS. Ed. Waitz, p. 154. За „гастолдиус“: Бешевлиев. Първобългари, с. 176, бел. 6.

⁴ Paulus Diaconus. Op. cit., p. 154.

Извори: Theophanes, p. 357; Nicephorus, p. 34; Gesta Dagoberti I regis Francorum. Ed. Br. Krusch. – MGH. Scriptores rerum Merovingicorum. II, p. 411; Paulus Diaconus. Historia Langobardorum, p. 154; Antonius de Bonfinis. Rerum ungaricarum Decades. Ed. I. Fogd, B. Ivany et L. Juhasz. T. I. Lipsiae, 1936, p. 172.

Литература: Златарски. История. Т. 1. Ч. 1, 118–121; Мутафчиев. История. Т. 1, 117–118 (Мутафчиев, П. История на българския народ 681–1323. С., 1986, с. 103); Кос, М. O bolgarskem knezu Alcioku in slovenskem knezu Valuku. – In: Šišičev zbornik. Zagreb, 1929, 251–256; Guillou, A. Régionalisme et indépendance dans l'empire byzantin au VIIe siècle. L'exemple de l'Exarchat et de la Pentapole d'Italie. Roma, 1969 (Istituto storico italiano per il Medio Evo. Studi storici fasc. 75–76), 100–102; Guillou, A. Migration et présence slaves en Italie du VIe au XIe siècle. – ЗРВИ, 14–15, 1973, 13–14; Gjuzeliev, V. The Protobulgarians. – In: Gjuzeliev, V. Medieval Bulgaria. Byzantine Empire. Black Sea – Venice – Genova. Villach, 1988, 26–27; История. Т. 2, с. 68; Петров, П. Цит. съч., с. 111, 117, бел. 95, 136–137, 191; Бешевлиев. Първобългари, 46–47.

№ 4 АНТИС ("Ανθης)

Антис (българин или славянин?) е познат само от един печат, чиято легенда гласи: „Антис, императорски протоспатарий ἐπὶ τοῦ χρυσοτρίκλινοῦ и комеркиарий на българите.“ Тази информация, макар и твърде оскъдна, все пак разкрива едно лице, чиято титла е принадлежала към императорските достойнства. В същото време то е изпълнявало любопитната длъжност комеркиарий на българите. Къде? В Константинопол или в някой провинциален граничен град като Девелт? По всяка вероятност той не може да бъде отъждествяван със своя омоним (№ 5), който е бил евнух. На тази мисъл ме навежда и предложената дата на печата – последните десетилетия на IX в., докато дейността на № 5 се отнася към първата половина на X в.

Извори: Zacos II, № 910.

№ 5 АНТИС ("Ανθης)

Известен благодарение на един печат (първата половина на X в.) с легенда: „Антис, императорски спатарокувикуларий и епопт на Армениякон.“ Притежателят на този печат е имал запазената за евнуси титла спатарокувикуларий (VI място според Филотей) и е изпълнявал длъжността надзирател, ревизор (контрольор) на данъчния кадастър в темата Армениякон. Различен от № 4.

Извори: Zacos II, № 911.

№ 6 АНТИС ("Ανθης)

Споменат като жител на Ая Евфимия (катепаникион Каламария) през 1321 г. Племенник на Димитър Каламарас (син е на един от двамата му братя Константин или Теодор), който стои начело на семейството и данъчната единица. Различен от № 7.

Извори: Actes de Lavra II, № 109, 141.

Литература: PLP Addenda, № 90116.

№ 7 АНТИС ("Ανθης)

Парик в с. Айя Евфимия (катепаникион Каламария). Син на Ἰωάννου τοῦ Πλυτοῦ. Неженен, глава на семейство, което се състои от по-малките му братя Валсамон и Георгий и овдовялата му сестра Кириаки с двете ѝ деца Йоан и Никола. Различен от № 6.

Извори: Actes de Lavra II, № 109, 197.

Литература: PLP Addenda, № 90117.

№ 7a АНТИС ТЕОДОР ("Ανθης Θεόδωρος)

Свещеник в Константинопол (1357 г.). Не може да бъде идентифициран с нито един от неговите едноименници.

Извори: H u n g e r, H. Exarchenlisten des Patriarchen Kallistos I im Patriarchatregister von Konstantinopel. – In: Church and Learning in Byzantium: Essays and Learning in honour of Professor J. M. Hussey. London, 1988, 6/39.

Литература: PLP Add. und Corr. Fasz. 1–8, № 91217.

№ 8 АРГИЙ ("Αργιος)

Българин, участвал в турската войска, която през 1466 г. превзела Хексалион. Съществува вероятност да е живеел във Византия и оттам да е попаднал в османската армия.

Извори: Ζώρ α ς, Χρονικόν, σ. 75.

Литература: PLP, I, № 1240.

№ 8a АРГИП ("Αργυρος)

В едно „Псевдо Дионисиево пророчество“ (според характеристиката на А. Пертузи), запазено в два ръкописа (Laud. gr. 27 и Vat. gr. 145 – Bibl. Bodleiana, Oxford), е споменат „мъж, българин, на име Аргир“, който наемква за „ὕποταξι τὰ δυτικά ἔθνη“ и „ἔνωσιν πίστεως“. За съжаление този обширен текст – както целият, така и отделните му части – трудно се поддава на датировка. А. Пертузи справедливо отбелязва, че ако една част от „пророчеството“ би могла да бъде отнесена към времето между 1152 и 1204–1261 г., то други, между които е и епизодът с Аргир, не биха могли да бъдат датирани точно. При това положение времето и мястото, свързани с живота на този българин, остават неизвестни.

Извори: P e r t u s i, A. Fine di Bisantio e fine del mondo. Significato e ruolo storico delle profezie sulla caduta di Costantinopoli in Oriente e in Occidente. Edizione postuma a cura di Enrico Morini. Roma, 1988 (Istituto storico per il Medio Evo – Nuovi Studi Storici – 3), p. 182. 325–330.

Литература: Пак там, 47, 170.

№ 9 АСЕН МИХАИЛ ('Ασάνης Μιχαήλ)

Михаил е син на цар Константин Асен (1257–1277) и Мария Палеологина Кантакузина. Роден е преди 1272–1273 г. – тогава вече бил приобщен към върховната власт в страната и провъзгласен за съцар. След смъртта на баща му (1277 г.) Мария направила всичко възможно да осигури трона за малолетния си син, проти-

вопоставяйки се както на Ивайло, така и на Михаил VIII Палеолог. Въпреки тези усилия, през 1279 г., след влизането на Йоан III Асен в Търново, Мария и Михаил били изпратени в Константинопол. До 1300 г. съдбата на Михаил е неизвестна. Тогава част от търновските велможи, враждебно настроени към Теодор Светослав, провели свои представители във византийската столица и поканили Михаил да заеме бащиния си престол. Но усилията на претендента не довели до очакваната династическа промяна. По думите на Пахимер той нападнал, но след като не постигнал нищо, се скитал „извън Търново“. Това е последното известие за Михаил. Не се знае дали се е завърнал във Византия, или е намерил смъртта си някъде из България.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневи, I, № 26.

№ 10 АСЕНИНА ЕЛЕНА

Дъщеря на цар Иван II Асен (1218–1241) от втория му брак с унгарската принцеса Анна (Мария). Родена към 1224 г. През 1235 г. Елена била омъжена за никейския престолонаследник Теодор II Ласкарис. Тъй като тя била непълнолетна, била отгледана и възпитана от императрица Ирина. През 1237 г. баща ѝ скъсал съюза си с Никейската империя и я поискал обратно. Но още в края на същата година или в самото начало на 1238 г., след възстановяването на добрите отношения с империята, Елена се завърнала в Никея. Между 1254 и 1258 г. Елена била византийска императрица. Смъртта на нейния съпруг Теодор II Ласкарис я лишила твърде млада от това най-високо достойнство в източноправославния свят. Елена е имала 6 деца: Ирина (съпруга на цар Константин Тих Асен), Мария (съпруга на Никифор, син на Михаил II Епирски), Теодора (съпруга на Матийо дьо Валинкур), Евдокия (омъжена за Гийом ди Винтимилия), На (съпруга на деспот Яков Светослав) и Йоан IV Ласкарис (1258–1261).

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневи, I, № 15.

№ 11 АСЕНИНА МАРИЯ

Мария е най-голямата дъщеря на българския цар Иван II Асен от първия му брак с Анна, сетнешната монахиня Анисия. Родена е най-късно към 1212–1214 г. Мария била омъжена (*terminus post quem*: 11.XII.1228 г.) за деспот Мануил Ангел, брат на солунския император Теодор Ангел Дука Комнин, и нейният брак скрепил съюза между България и Епир. През 1237 г. Иван II Асен подкрепил Теодор Ангел, който успял да овладее Солун, изпратил брат си на заточение, а Мария – в Търново. Това е последното известие за най-голямата дъщеря на българския цар.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневи, I, № 13.

АСЕНЕВЦИ

Литература: Б о ж и л о в. Асеневи, I, № 20–23; II, № 1–83, 249–398; Приложение I: Асеновата *δίασπορά* (с. 401–434). Биографичните бележки, които следват (85 на брой), са съвсем кратки. За подробностите, изворите и литературата вж. препратките към съответния номер от цитираната моя книга.

№ 12 АСЕН, АВРААМ ПАЛЕОЛОГ
(Ἀσάνης, Ἀβράαμ Παλαιολόγος)

Личност, позната единствено от т. нар. „Константинополски сарайски кодекс на Осмокнижието“ или, по-точно, от приписките към този ръкопис. Роден в самото начало на XIV в., най-вероятно между 1305 и 1310 г. Син на Михаил Асен (№ 48) и внук на Йоан III Асен (№ 28). Брат на Ярослав Асен (№ 66).

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневци, II, № 12.

№ 13 АСЕН АЛЕКСАНДЪР (Asen Alexander)

Отбелязван само в един венециански документ от 19.IV.1395 г., като покойник. Принадлежността му към фамилията е несигурна, но все пак допустима. Роден е вероятно към 1320–1325 г. Живял в Константинопол, в квартала Кинигос. Имал е една дъщеря, Ирина Асенина (№ 73), омъжена за венецианския гражданин Паоло де Бернардо, и един внук на име Марк де Бернардо Асен (№ 45).

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневци, II, № 42.

№ 14 АСЕН АЛЕКСАНДЪР (Ἀσάνης Ἀλεξάνδρος)

Александър Асен, кореспондент на папа Пий II (1458–1464), е живял в средата и втората половина на XV в. Според писмото на римския първосвещеник (единственият извор за живота на този потомък на Асеневата фамилия) Александър Асен в неизвестно за нас време приел католическата вяра и направил немалко услуги на Римската църква. Тъкмо заради това папата решил да окаже помощ на Александър Асен, който се стремял да освободи о. Имброс, овладян от турците през 1456 г. В писмото подробно се разглеждат условията, при които тази помощ би могла да бъде оказана. За съжаление намеренията за освобождаването на Имброс не били осъществени, а за самия Александър Асен не се знае нищо повече.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневци, II, № 82. Приложение II/8, 482–485.

№ 15 АСЕН АЛЕКСИЙ (Ἀσάνης Ἀλέξιος)

Алексий Асен е известен от два документа, първият от които е издаден в 1365 г., а вторият – 10 години по-късно, в 1375 г. През 1365 г. той се е намирал в Сяр, в двора на бившата сръбска царица Елена (сестра на българския цар Иван Александър) – вече монахиня Елисавета – и е бил член на тамошния митрополитски съд. Подписът му под решението на Сярската митрополия уведомява, че той е „δοῦλος καὶ ἐξάδελφος“ на Елена (Елисавета). Вторият документ свидетелства, че през 1375 г. Алексий Асен все още е бил в Сяр, но вече като служител на византийската империя. След тази дата (август 1375 г.) следите на Алексий Асен се губят.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневци, II, № 30.

№ 16 АСЕН АЛЕКСИЙ (Ἀσάνης Ἀλέξιος)

Син на Димитър Асен (№ 24), управител на Мухли. Загинал в борбите срещу турците (*terminus ante quem*: 1458 г.).

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеновци, II, № 61.

№ 17 АСЕН АНДРЕЙ (Ἀσάνης Ἀνδρέας)

Андрей Асен е син на Исаак Асен (№ 26) и брат на великия примикирий Андроник Асен (№ 20), Михаил Асен (№ 49) и Ирина Асенина Филантропина (№ 77). Наскоро след абдикацията на Йоан VI Кантакузин (декември 1354 г.), по всяка вероятност в началото на 1355 г., Андрей и неговият брат Михаил били изпратени от Йоан V Палеолог в Морея, за да отстранят оттам деспот Мануил Кантакузин. Мисията на двамата братя завършила без успех. Андрей Асен е кореспондирал с Димитър Кидоний, от когото е получил писмо към 1373–1374 г. Баща на Исаак Асен (№ 27).

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеновци, II, № 20.

№ 18 АСЕН АНДРЕЙ (Ἀσάνης Ἀνδρέας)

Андрей Асен е син на Исаак Асен (№ 27) и внук на Андрей Асен (№ 17). Ἐξάδελφος на император Мануил II Палеолог. Между 1405 и 1409 г. управител (кефалия?) на о. Лемнос. Участник в синода от 1409 г., осъдил патриарх Матей. Починал около 1416 г. Мануил II Палеолог му посветил трактата си „Περὶ ὀνειράτων“ („За сънищата“), а известният византийски поет Йоан Хортасменос по искане на неговата съпруга На Асенина (№ 83) съчинил епитафия за Андрей и наскоро починалия му син Мануил Асен (Асанопулос, № 42).

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеновци, II, № 50.

№ 19 АСЕН АНДРОНИК (Ἀσάνης Ἀνδρόνικος)

Андроник Асен е вторият син на бившия български цар и сетне византийски деспот Йоан III Асен (№ 28). Роден е по всяка вероятност в началото на 80-те години на XIII в. Така, както е позната, кариерата му започва към 1310 г., когато е назначен за управител („κεφαλῆ“ или „charitainе“) на византийска Морея. На тази длъжност той остава 11 години (докъм лятото на 1321 г.), воювайки успешно с франките (особено добре документираната война от 1320 г.). След завръщането си в Константинопол известно време остава в сянка (бил замесен в аферата Сиргианис), от която излиза през 1324 г. Тогава той е сред подписалите (и то на първо място!) договора с Венеция. Възшествието на младия Андроник III Палеолог (24 май 1328 г.) подобрило значително неговите позиции. През лятото на 1329 г. Андроник Асен е в Димотика сред най-близкото обкръжение на новия василевс, а няколко години по-късно (в 1332 г.) срещахме името му в поредния договор с републиката на „Св. Марко“. По същото време той е и управител на Галиполи.

Минават 10 години и тогава отново се срещахме с Андроник Асен. В самото начало на новата гражданска война (есента на 1341 г.) той се намирал в лагера

на узурпатора Йоан VI Кантакузин (негов зет), където са били и двамата му синове – Йоан и Мануил. Впоследствие интригите на Алексий Апокавк го отвели сред привържениците на константинополското правителство, което му поверило командването на войската в Тракия. Но твърде скоро, след конфликт с великия дук Апокавк, той се озовал в затвора. В тъмницата Андроник Асен прекарал около 3 години. През февруари 1347 г. бил освободен и заедно с Григорий Палама изпратен да преговаря с Йоан Кантакузин – преговори, завършили с примирието от 8.ІІ. 1347 г. За последен път Андроник Асен се споменава през 1351 г., когато заедно с Йоан V Палеолог пребивавал в Солун. След тази година следите му се губят. Андроник Асен е бил женен и е имал 4 деца: Йоан Асен (№ 29), Мануил Асен (№ 41), Ирина Асенина (№ 74) и Елена Асенина (№ 71).

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневици, II, № 6.

№ 20 АСЕН АНДРОНИК (Ἀσάνης Ἀνδρόνικος)

Великият примикирий Андроник Асен е син на Исаак Асен (№ 26) и брат на Андрей Асен (№ 17), Михаил Асен (№ 49) и Ирина Асенина Филантропина (№ 77). Сведенията за него са оскъдни. Знае се, че заедно със сестра си е наследил бащините си права над манастира „Св. Богородица τῆς Παναγιωτῆσης“. Terminus post quem за смъртта му: януари 1383 г.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневици, II, № 19.

№ 21 АСЕН АНДРОНИК (Ἀσάνης Ἀνδρόνικος)

Син на деспот Мануил Асен (№ 41). Роден към 1325–1326 г. Отгледан от Йоан Кантакузин и леля си Ирина, тъй като между 1335 и 1341 г. баща му бил в затвора. През 1351 г. Андроник вече е паниперсеваст и заедно с баща си и чичо си Михаил Асен (№ 49) заседава редом с императора по време на Синода от 1351 г. Карьерата му не спира дотук. През 1354 г. той вече бил севастократор, направил неуспешен опит да подпомогне Йоан VI Кантакузин и след абдикацията на последния се оттеглил във Виза. Това е последното известие за него.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневици, II, № 33.

№ 22 АСЕН ГЕОРГИ (Ἀσάνης Γεώργιος)

Георги Асен – един от многобройните представители на гръцката диаспора в Италия след 1453 г. – е известен от писмо на изтъкнатия италиански хуманист Франческо Филелфо. През лятото на 1465 г., по препоръка на Теодор Газа, е пристигнал от Неапол в Милано.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневици, II, № 80.

№ 23 АСЕН ДИМИТЪР (Ἀσάνης Δημήτριος)

Сведенията за Димитър Асен са много оскъдни – той ни е познат благодарение на 3 документа от архива на манастира Ксиропотаму, които съдържат повече сведения за имотите, оставени в наследство на двете му дъщери, отколкото

лични данни. Починал е през 1349 г. или малко преди това. Баща на Томаис (№ 93) и Филипа (№ 94).

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневици, II, № 28.

№ 24 АСЕН ДИМИТЪР (Ἀσάνης Δημήτριος)

Димитър Асен е бил роден в самото начало на XV в. В Пелопонес се е появил скоро след 1449 г. (установяването на деспот Димитър Палеолог в Мистра?). От 1453 г. (най-късно!) той е бил управител на Мухли. Отбранявал героично града срещу турците, но след продължителна обсада (лялото на 1458 г.) бил принуден да се предаде на султан Мохамед II. По-нататъшната му съдба е неизвестна. Димитър Асен е имал 4 деца – трима синове: N. (№ 57), Алексей (№ 16) и Йоан (№ 33), както и една дъщеря – На. Асенина (№ 87), наречена от съвременните учени „Мухлиотиса“.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневици, II, № 59.

№ 25 АСЕН ДИМИТЪР (Ἀσάνης Δημήτριος)

Един от представителите на Асеновата диаспора в Италия след падането на Константинопол. През зимата на 1455 г. заедно с брат си (?) Михаил Асен (№ 52) и Михаил Дромокатес Хрисоларас той се намирал в Милано при Франческо Филелфо, а малко след това, снабдени с препоръката на последния, тримата вероятно се отправили при маркиза на Мантуа Лодовико Гонзага.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневици, II, № 76.

№ 26 АСЕН ИСААК (Ἀσάνης Ἰσαάκιος)

Исаак Асен е един от петимата синове на Йоан III Асен и Ирина Палеологина Асенина. Рождената му дата е неизвестна. През 1341 г. е бил велик дук – факт, който недвусмислено подсказва, че кариерата му е започнала, както и на братята му, далеч преди тази година. Още в самото начало на гражданската война (септември–октомври 1341 г.) той е играл видна роля в антикантакузиновата коалиция, за което бил възнаграден или по-скоро поощрен. В деня на коронацията на малолетния Йоан V Палеолог (19.XI.1341) Исаак Асен бил сред онези константинополски аристократи (и то първи!), които били почетени с титли от новия василевс: той бил въздигнат в сан паниперсеваст. В края на 1344 или самото начало на 1345 г. Исаак Асен бил изпратен при „Сюлейман, сатрап на Караси във Фригия“. Ролята му в политическия живот на византийската столица нараствала след убийството на великия дук Алексей Апокавк (11.VII.1345 г.). Тогава той образувал своеобразен „триумвират“, на който била поверена върховната власт в Константинопол. Съглашението от 8.II.1347 г. и особено влизането на Йоан Кантакузин в Константинопол и повторната му коронация (май 1347 г.) вероятно са променили съдбата на Исаак Асен. Липсата на известия за него позволява да се допусне, че той се е оттеглил от активна политическа дейност. Починал е наскоро след това, преди октомври 1351 г. Името на Исаак Асен се среща в приписка към едно четвроевангелие, преписано по негово искане от Георги Гализиотис (1346 г.), и в едно стихотворение, чийто автор е Мануил Фил.

Исаак Асен е бил женен два пъти. От първата си съпруга Теодора Архантлун той не е имал деца (или поне няма сведения за това). От втората си, неизвестна по име, съпруга той е имал 4 деца: великия примикирий Андроник Асен (№ 20), Михаил Асен (№ 49), Андрей Асен (№ 17) и Ирина Асенина Филантропина (№ 77).

Извори и литература: Б о ж л о в. Асеневици, II, № 7.

№ 27 АСЕН ИСААК (Ἀσάνης Ἰσαάκιος)

Основният извор за живота и кариерата на Исаак Асен е една епитафия, чийто автор е Марк Евгеник. Има основания да се допусне, че той е син на Андрей Асен (№ 17) и внук на Исаак Асен (№ 26). Твърде близък до императорския двор (той е $\theta\epsilon\iota\omicron\varsigma$ на Мануил II Палеолог), Исаак Асен е изпълнявал различни задължения и извънредни мисии. Върхът на неговата кариера е длъжността епарх на Константинопол. В изворите се споменава за последен път през 1429 г. Починал е наскоро след тази дата, на преклонна възраст, като монах. От наслова на епитафията се знае, че Исаак Асен е погребан в константинополския манастир, посветен на $\chi\rho\iota\sigma\tau\omicron\upsilon\ \tau\omicron\upsilon\ \phi\iota\lambda\alpha\nu\tau\rho\acute{\omega}\lambda\omicron\upsilon$, където е прекарал последните си дни. Бил е женен за Анна Асенина Палеологина (№ 70), от която е имал 2 деца: Андрей Асен (№ 18) и На. Асенина (№ 85).

Извори и литература: Б о ж л о в. Асеневици, II, № 40.

№ 28 АСЕН ЙОАН III (Ἀσάνης Ἰωάννης)

Първороден син на Мицо и Мария Асенина (дъщеря на цар Иван II Асен от брака му с Ирина Комнина). *Terminus ante quem* за раждането му: 1261–1262 г. Прекарва детството и юношеството си в имението край р. Скамандър (обл. Трояда), което баща му получил в замяна на Месемврия и Анхиало, предадени на Михаил VIII Палеолог. В началото на 1278 г. бил оженен за Ирина, дъщеря на ромейски василевс, и провъзгласен за цар на българите. Веднага след това с помощта на византийска войска той се опитал да овладее престола на дедите си. Усилията му се увенчали с успех едва след като Ивайло бил разбит от татарите. През пролетта на 1279 г. Йоан Асен влязъл в Търново и заедно със съпругата си Ирина били „приветствани като царе“. Но царуването на Йоан III Асен продължило по-малко от една година. Заплашван както от опозицията на търновското боярство (то излъчило претендент за престола в лицето на Георги Тергер), така и от Ивайло (той все още не се бил отказал от идеята да си върне царския трон), Йоан Асен обсебил съкровищата на българските царе, тайно напуснал българската столица и се добрал до Месемврия. Оттам вече по-спокойно отплавал за Константинопол. След като не сполучил да си върне престола, този път с татарска помощ, Йоан Асен се настанил отново, вече завинаги, във Византия. Няколко години по-късно (*terminus post quem*: 1282) той окончателно (или поне официално) се отказал от претенциите си към българския престол и бил удостоен с титлата деспот „съгласно по-раншните споразумения с баща му“. За по-нататъшната му съдба сведения липсват. Починал е вероятно през пролетта на 1302 г.

От брака си с Ирина Палеологина Йоан Асен е имал 7 деца: Михаил (№ 48), Андроник (№ 19), Исаак (№ 26), Мануил (№ 40), Константин (№ 39), Теодора (№ 90) и Мария (№ 79).

Извори и литература: Б о ж л о в. Асеневици, II, № 1.

№ 29 АСЕН ЙОАН (Ἀσάνης Ἰωάννης)

Йоан Асен е първороден син на Андроник Асен (№ 19) и брат на Мануил Раул Асен (№ 41), Ирина Асенина Кантакузина (№ 74) и Елена Асенина (№ 71). Роден е в самото начало на XIV в., но първото известие за него датира от 1335 г. През тази година бил обвинен, заедно с брат си Мануил, че участва в заговор срещу Андроник III Палеолог, и бил затворен в тъмница в гр. Вира. От затвора излязъл едва след 6 години и заедно с брат си се наредил сред привържениците на Йоан Кантакузин. През пролетта на 1342 г. той бил сред тези, които съпровождали Йоан Кантакузин в похода му на запад. Наскоро след това бил назначен за управител на Мелник. На този пост Йоан Асен останал само няколко месеца, до юли 1342 г., когато бил принуден да предаде града на Хрельо. През 1343 г. го намираме управител на областта Мора (или Ахридос – по средното и долното течение на Арда). В сражението срещу Момчил на 7.VI.1345 г. край Перитерион Йоан Асен командвал лявото крило на Кантакузиновата армия (тежковъоръжената конница). Веднага след влизането на Йоан VI Кантакузин в Константинopol (май 1347 г.) Йоан и брат му Мануил били удостоени с титлата севастократор. През 1355 г. той вече е деспот и архонт на Перитерион. За последен път е споменат в една простагма на великия воевода Йоан Углеша, която датира от 1358 г. Йоан Асен е бил женен за неизвестна по име дъщеря на Алексий Апокавк. Децата му от този брак – ако е имал такива – са неизвестни. Макар и с колебание, можем да допуснем съществуването на един негов внук, също Йоан Асен (№ 32).

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневи, II, № 14.

№ 30 АСЕН ЙОАН (Ἀσάνης Ἰωάννης)

Йоан Асен е брат на Константин Асен (№ 38) и това е единственият сигурен факт от неговото родословие и мястото му в Асеновата фамилия. С него се срещаме за първи път през 1371 г. На 5 декември той бил задържан заедно с „архонтите“ Глава (№ 264), Мануил Вриений, ланиперсеваст Цамблак и Агалон. Обикновено се приема, че посочените лица били привърженици на Кантакузиновата династия и поощрявали Андроник, първородния син на император Йоан V Палеолог, да лиши своя баща от власт. Йоан Асен е бил кореспондент на Димитър Кидоний и писмата на последния (на брой 7) са единственият извор за живота и дейността на Йоан Асен между 1374–1375 и 1383 – годината, когато е споменат за последен път.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневи, II, № 32, както и приложение П/6, 476–479.

№ 31 АСЕН ЙОАН (Ἀσάνης Ἰωάννης)

Йоан Асен е споменат в две приписки на страниците на Cod. San. Marco 303, f. I и f. 212^v. Според първата Йоан Асен е διδάσκαλος на о. Еврип, а втората ни уведомява за неговата смърт, настъпила на 20.VI.1386 г. Други сведения за Йоан Асен липсват.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневи, II, № 39, както и приложение П/6, 476–479.

№ 32 АСЕН ЙОАН (Ἀσάνης Ἰωάννης)

Йоан Асен ни е познат само от една маргинална бележка в Cod. Barber. gr. 449, fol. 247^r (евангелие, преписано от Мануил Хагиостефанитис). Може да се приеме, макар и хипотетично, че той е внук на деспот Йоан Асен (№ 29). Роден е не по-рано от 1385–1387 г. Бил е женен за На. Ласкарина Палеологина и е имал една дъщеря – Елена Асенина Палеологина (№ 72).

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневици, II, № 48, както и приложение III/6, 476–479.

№ 33 АСЕН ЙОАН (Ἀσάνης Ἰωάννης)

Йоан Асен е най-малкият син на Димитър Асен (№ 24). Загинал в борбите срещу турците (преди 1458 г.) в разцвета на силите си и оставил „невръстно сираче и съпруга“.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневици, II, № 62.

№ 34 АСЕН ЙОАН (Ἀσάνης Ἰωάννης)

В хартиен ръкопис от първата половина на XIV в. (синаксар за март–август), произхождащ от Родос, е запазена следната маргинална бележка: „О, Христе, помагай на твоя раб Йоан Асен.“ Бележката е малко по-късна от ръкописа – от XIV–XV в.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневици, II, № 64.

№ 35 АСЕН, ЙОАН ДИСИПАТОС (Ἀσάνης, Ἰωάννης ὁ Δυσύπατος)

Cod. 4252.132 от атонския манастир Ивирон (според описанието на Сп. Ламброс) е хартиен ръкопис от XV в. в обем 127 л. и съдържа трагедиите на Софокъл „Електра“ и „Аякс“. На л. 65^r намираме следната кратка бележка: „Исусе Христе, помагай на твоя раб Йоан Асен Дисипатос.“ Този кратък текст е дал повод за ненужни спорове. Докато Ламброс го приема за поръчител („критор“) на ръкописа, то Фогел–Гардхаузен гледат на Йоан Асен като на копист. Единственият сигурен факт е, че кодексът е бил в ръцете на Йоан Асен и от този факт може да се направи заключение за неговите интереси.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневици, II, № 81.

№ 36 АСЕН, ЙОАН ДУКА (Ἀσάνης, Ἰωάννης Δούκας)

Собственик на печат (днес в Атинския археологически музей) с легенда: „Γραφὰς σφραγίζω Ἰωάννου Δούκα τοῦ Ἀσάν“. Очевидно Йоан е потомък на Асеневици по мъжка линия, а неговата майка е била Дука, което обяснява присъствието на това име в легендата на печата.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневици, II, № 66.

№ 37 АСЕН, ЙОАН ДУКА АНГЕЛ ПАЛЕОЛОГ
ΡΑΟΥΛ ΛΑΣΚΑΡΙΣ ΤΟΡΝΙΚ ΦΙΛΑΝΤΡΟΠΙΝ
(Ἀσάνης, Ἰωάννης Δούκας Ἄγγελος Παλαιολόγος
'Ραοῦλ Λάσκαρις Τορνίτζης Φιλανθρωπηνός)

Изображението, надписът и епиграмата в ямбически триметри – трите извора за това лице с 8 фамилни имена (най-добра илюстрация за необичайната симбиоза на Асеновата фамилия), се намират в черквата на манастира „Мега Спилеон“ (край Калаврита – Пелопонес). Отъждествяването е трудно, но все пак би могло да се допусне, че изображеното дете е син на деспот Димитър Палеолог и Теодора Асенина (№ 92). Малкият Йоан е бил роден към 1444 и е починал преди 1449 г., когато родителите му се настанили в Мистра.

Извори и литература: Б о ж л о в. Асеновци, II, № 57.

№ 38 АСЕН КОНСТАНТИН (Ἀσάνης Κωνσταντῖνος)

За живота и дейността на Константин Асен (брат на Йоан Асен – № 30) притежаваме група от 11 извора, твърде разнообразни по своя характер и произход: писма на Димитър Кидоний, Мануил Калекас, Мануил II Палеолог, богословски трактати, документи, наративни текстове. Внимателното проучване на тези извори е свързано с много трудности, но в замяна ни предлага един твърде интересен образ. По всяка вероятност Константин Асен се е родил към 1338–1340 г. Кариерата му – продължителна и разностранна – е започнала през 1358 г., когато той придружавал Йоан V Палеолог в пътуването му до егейския остров Аркла, чиято цел била преговори със султан Орхан. След тази първа проява го виждаме сред участниците във важни мисии с външнополитически характер (1369–1371) и разглеждането на важни дела с религиозен характер (1383, 1409 г.). Константин Асен е изявен противник на Григорий Палама и вероятен привърженик на Варлаам и Акиндин; той е знаменит ритор, пише богословски трактати и епически поеми, композира музика и драматични творби. Произведенията му достигат внушителното число 69! Датата на смъртта му е неизвестна – знаем, че в 1415 г. все още бил жив.

Извори и литература: Б о ж л о в. Асеновци, II, № 31.

№ 39 АСЕН, КОНСТАНТИН ПАЛЕОЛОГ
(Ἀσάνης, Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος)

Син на Йоан III Асен и Ирина Палеологина Асенина. Първото сигурно известие за Константин датира от 1324 г. Тогава той заедно с брат си Андроник (№ 19), великия логотет Теодор Метохит, протовестиария Андроник Кантакузин, великия папиас Константин Палеолог и великия друнгарий на виглата Димитър Палеолог Торник е подписал склучения през октомври договор с Венеция. През 1328 г. Константин Асен командвал войските на Андроник II в битката срещу армията на претендента Андроник. Битката се състояла край р. Мелана (Източна Тракия) и завършила с катастрофално поражение за войските на стария император, а самият Константин Асен бил заловен в плен. През 1341 г. заедно с брат си Исаак (№ 26) заема страната на легитимния император Йоан V Палеолог против узурпатора Йоан Кантакузин. Отново е сред подписалите поредния договор с

Венеция (25.III.1342 г.), но наскоро след това е арестуван по нареждане на Алексей Апокавк. Трудно е да се каже докога Константин Асен е останал в затвора, кога и от кого е бил освободен и каква е била по-нататъшната му съдба, тъй като това е последното известие за него. Константин Асен е имал един син – Михаил Асен (№ 50).

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневци, II, № 9.

№ 40 АСЕН МАНУИЛ (Ἀσάνης Μανουήλ)

Мануил Асен е син на Йоан III Асен и Ирина Палеологина Асенина. Данните за него са съвсем оскъдни. Споменат е два пъти в изворите, към 1344 и 1345 г., когато е пребивавал в обсадения от Стефан Душан Сяр.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневци, II, № 8.

№ 41 АСЕН МАНУИЛ (Ἀσάνης Μανουήλ)

Мануил Асен (познат и като Мануил Комнин Раул Асен) е син на Андроник Асен (№ 19) и брат на Йоан Асен (№ 29), Ирина Асенина (№ 74) и Елена Асенина (№ 71). Роден е вероятно в началото на XIV в. Първото известие за него е свързано с участието му в битката срещу турците на Орхан при Пелеканон (10.VI.1329 г.). Две години по-късно, по време на битката при Русокастро (18.VII.1331 г.) срещу българската войска, предводителствана от цар Иван Александър, Мануил Асен (вече велик примикирий) командвал императорския отряд. През 1335 г. той бил обвинен, че заедно с брат си Йоан участвал в заговор срещу Андроник III и бил затворен в крепостта Вира. В тъмницата Мануил Асен прекарал 6 години и бил освободен по настояване на сестра си Ирина, съпруга на Йоан Кантакузин, в края на септември или началото на октомври 1341 г. На 26 октомври с.г. Мануил и брат му Йоан присъствали на коронацията на Йоан Кантакузин в Димотика и се наредили сред най-близките привърженици на претендента. През зимата на 1341–1342 г. Мануил Асен заедно с пинкерния Йоан командвал 16 тагми, които охранявали лагера на Кантакузин от възможни враждебни действия на законната власт в Константинопол. През 1342–1343 г. Мануил Асен отбранявал Димотика от нападенията на Алексей Апокавк и после на Иван Александър. За да отблъсне атаките на българите, той ходил в Смирна с цел да осигури помощта на Умур Паша. През 1344 г., когато Йоан Кантакузин започнал да печели победи над противниците си, Мануил Асен бил назначен за „архонт“ на Виза. В края на май 1347 г., след влизането на Йоан Кантакузин в Константинопол и повторната му коронация, Мануил Асен и неговият по-голям брат Йоан били удостоени със севастократорско достойнство. През 1351 г. Мануил Асен вече е деспот. Участва в работите на Синода, свикан срещу противниците на паламизма, и командва византийските войски, които, подпомогнати от венецианците, направили опит да овладеят Галата. Наскоро след тези събития Мануил, заедно с деспот Никифор (зет на Йоан Кантакузин), предводителства войската, която трябвало да се противопостави на генуезкия флот, ръководен от Паганино Дория. Не се знае какво е участието му в събитията от декември 1354 г., тоест абдикацията на Йоан Кантакузин (синът му Андроник Асен играе по-значителна роля – вж. № 21), но безспорно той останал свързан с фамилията Кантакузин: две години по-късно, през 1356 г., го виждаме редом с Матей Кантакузин в междуособиците

с Йоан V Палеолог. За последен път е споменат в простагма, издадена от великия войвода Йоан Углеша през 1358 г.

Мануил Асен се е оженил през 1321 г. за дъщерята на протостратор Теодор Синадин Анна (№ 68). От този брак той е имал един син – севастократор Андроник Асен (№ 21).

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневици, II, № 15.

№ 42 АСЕН МАНУИЛ (Ἀσάνης Μανουήλ)

Син на Андрей Асен (№ 18) и На. Асенина (№ 83). Роден между 1395 и 1405 г., починал в края на 1415 или началото на 1416 г.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневици, II, № 52.

№ 43 АСЕН, МАНУИЛ ЛАСКАРИС (Ἀσάνης, Μανουήλ Λάσκαρις)

Управител на о. Имброс между 1438/39 и 1444 г. От два надписа и една оскъдна маргинална бележка се знае, че възстановил крепостните стени и организирал отбраната на острова срещу нарастващата заплаха от османските турци. След завръщането му в Константинопол съдбата му е неизвестна.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневици, II, № 71.

№ 44 АСЕН МАНУИЛ СОФИАНОС (Ἀσάνης, Μανουήλ Σοφιανός)

Един от представителите на Асеневата диаспора в Италия след падането на Константинопол. Срещаме го в Рим към 1463–1465 г. Снабдил се с препоръчително писмо от деспот Тома Палеолог до маркиз Лодовико Гонзага, той заминал за Мантуа. Други сведения за него няма.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневици, II, № 79.

№ 44а АСЕН МАНУИЛ (Ἀσάνης Μανουήλ)

Свещеник и композитор, автор на Ἐποίησα κρῆμα (Cod. Iviron 985, fol. 109^r 1425 г.). Не може да бъде отъждествен с нито един от познатите омоними.

Извори и литература: Јаковљевић, А. Манојло Влатир, domestik Свете Софије. – В: Хиландарски сборник, 6, 1986, с. 153.

№ 45 АСЕН, МАРК ДЕ БЕРНАРДО (Marcus de Bernardo Dictus Asani)

Син на Ирина Асенина (№ 73) и венецианеца Паоло де Бернардо. Дете от смесен брак, Марк автоматически попада в една категория население на империята, т. нар. „гасмули“ (γασμοῦλοι). Има основания да се допусне, че той не е приел (или не е получил?) венецианско гражданство и е останал поданик на Византия. За Марк се знае само, че през 1395 г. е получил от Франческо де Бернардо заем от 720 дуката. Други сведения за него липсват.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневици, II, № 44.

№ 46 АСЕН МАТЕЙ (Ἀσάνης Μαθαῖος)

Матей е син на Павел Асен (№ 64) и брат на Теодора Асенина (№ 92). Роден е в първите години на XV в. За първи път се споменава в изворите през 1423 г., когато придружавал деспот Димитър Палеолог в пътуването му до Будапеща. Годината 1441 отбелязва повратен момент в съдбата на Матей Асен. Това е женитбата на деспот Димитър Палеолог (петия син на император Мануил II) с Теодора Асенина, сестра на Матей. Оттук нататък животът и дейността на Матей са свързани със съдбата на неговия зет. Още през следната 1442 г. Матей се проявява като ак гивен сътрудник на деспот Димитър, който с помощта на султан Мурад II обсадил Константинопол с цел да измести от престола първородния си брат Йоан VIII. След несполуката на този опит деспот Димитър и Матей Асен били арестувани, но скоро успели да избягат и да се укрият при генуезците в Галата. Има основание да се допусне, че Матей е бил сред приближените на деспот Димитър, когато той е пребивавал на о. Лемнос, между 1443 и 1449 г. През есента на 1449 г. Матей последвал своя зет, който получил като апанажно владение част от Морея и се настанил в Мистра. Веднага след това го виждаме с мисия при султан Мурад II, чиято цел била да се потърси помощта на турците срещу брата на деспот Димитър, деспот Тома Палеолог. През 1452 г. Матей Асен командвал морейските войски, които в сражението край Леондарион нанесли тежко поражение на турските войски. През 1454 г. той вече е управител на една от стратегическите крепости в Пелопонес – Коринт. Тази негова дейност продължила до 6.VIII.1458 г., когато след продължителна обсада бил принуден да предаде града на султан Мохамед II. Падането на Коринт не сложило край на кариерата на Матей. Наскоро след това събитие той на два пъти изпълнявал мисии до султана, а след това, начело на турски войски, освободил деспот Димитър, който бил обсаден в Монемвазия от брат си Тома Палеолог. Матей Асен играл решителна роля в събитията, довели до овладяването на Морея от османците. Той посредничил в преговорите между деспот Димитър и Махмуд паша (известно време дори прекарал в плен), донесъл на своя господар условията за капитулация и довел в Мистра сестра си и нейната дъщеря. След капитулацията през май 1460 г. Матей Асен последвал в Адрианопол деспот Димитър, който получил от султана островите Лемнос и Имброс и отчасти Самотраки и Тасос. През 1463 г. той придружавал султана в похода, довел до завладяването на Босна, а през лятото на 1465 г. участвал в поредното турско настъпление срещу Пелопонес. Матей Асен починал на 29.III.1467 г. Той бил женен за дъщеря на Йоан Евдемонос, от която имал една дъщеря (№ 88), починала скоро след баща си.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеновци, II, № 54.

№ 47 АСЕН, МАТЕЙ ПАЛЕОЛОГ РАУЛ МЕЛИКЕС (Ἀσάνης, Μαθαῖος Παλαιολόγος Ῥαοὺλ Μελίκης)

Матей е потомък на известната турска фамилия Меликес (Μελίκης, Μελέκ, Μελέχ, Μελήκ), която води своето начало от селджукския султан Изз-ад-Дин Кайкаус II или по-точно от неговия по-малък син Константин Мелек, който след освобождаването на баща си останал в Константинопол, приел Христовата вяра и получил гръцко образование. Матей е син на Мануил Раул Меликес (правнук на Константин Мелек) и Елена Асенина (№ 72). Той е представител на най-богатия и най-влиятелния клон на фамилията Меликес, който се установил в Пелопонес.

В оскъдните бележки на страниците на Cod. Barber. gr. 449 (IV 31) намираме сведения повече за нравствения облик на Матей, отколкото конкретни биографични данни. Починал преди 20.V. 1497 г., без да остави потомство.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеновци, II, № 83.

№ 48 АСЕН МИХАИЛ (᾿Ασάνης Μιχαήλ)

Михаил Асен е най-големият син на Йоан III Асен и Ирина Палеологина Асенина. За първи път се срещаме с него към 1303 г., когато след сватбата на сестра си Мария (№ 79) с водача на каталанската компания (или „алмугаварите“) Роже дьо Флор той става един от най-близките хора на своя зет. Тъкмо по това време Рамон Мунтанер го титулува „emperador de Latzaura“ (= Загора–България), което подсказва, че Михаил (след смъртта на баща си Йоан в началото на 1302 г. – вж. № 28) се е смятал за реален претендент за българската корона. Следващото известие за него е от 1327 г., когато заедно с протовестиария Андроник Палеолог управлявал Западна Македония и част от Тесалия и Епир. Един от активните привърженици на Андроник II Михаил, бил сред командващите войските на стария император в Македония. След пораженията, нанесени от претендента Андроник III, приближените на Андроник II, сред които бил и Михаил Асен, намерили убежище при сръбския крал Стефан Дечански. Тъкмо тогава Михаил станал господар на крепостта Просек, но за твърде кратко време: той предал града на сърбите и потърсил закрилата на Стефан Дечански. Оттук нататък съдбата на Михаил трудно може да бъде проследена. Няколко интересни епиграфски паметника позволяват да се допусне, че Михаил е останал в Сърбия, вероятно не е стоял настрана от политическия живот и е починал след 1345 г. Погребан е (?) в манастира Хортиатис (край Солун), по-точно край църквата „Преображение Господне“. Михаил е бил женен, но съпругата му не го е последвала в Сърбия (вж. № 81). От този брак е имал двама сина – Авраам Асен (№ 12) и Ярослав Асен (№ 66). От втори брак, вече в Сърбия (?), вероятно е имал и една дъщеря на име Ирина.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеновци, II, № 4.

№ 49 АСЕН МИХАИЛ (᾿Ασάνης Μιχαήλ)

Михаил е син на Исаак Асен (№ 26) и брат на Андрей Асен (№ 17), Андроник Асен (№ 20) и Ирина Асенина Филантропина (№ 77). Вероятно е бил сред участниците в Синода от 1351 г. През 1355 г. заедно с брат си Андрей бил изпратен в Морея, за да отстрани оттам деспот Мануил Кантакузин. Мисията не сполучила, а след тази година следите на Михаил се губят.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеновци, II, № 21.

№ 50 АСЕН МИХАИЛ (᾿Ασάνης Μιχαήλ)

Син на Константин Асен (№ 39). В края на 1342 г. заедно с баща си той бил арестуван по заповед на великия дук Алексей Апокавк. Докога е останал в затвора, не се знае. Между 1347 (?) и 1355 г. е бил управител на о. Лесбос. Починал наскоро след това. Михаил бил женен (преди 1330 г.) за Ирина Комнина

Кантакузина Палеологина Ασенина (№ 75). От този брак имал деца, които починали вероятно в ранна възраст.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Ασενевци, II, № 23.

№ 51 АСЕН МИХАИЛ (Ἀσάνης Μιχαήλ)

Сведенията за Михаил Асен са съвсем оскъдни. Той е споменат само в един документ от 1335 г., свързан с процеса срещу митрополита на Филипи, обвинен в прелюбодеяние и заговор срещу императора.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Ασενевци, II, № 25.

№ 52 АСЕН МИХАИЛ (Ἀσάνης Μιχαήλ)

Μιχαήλ Асен заедно със своя брат (?) Димитър (№ 25) пристигнал в Италия след завладяването на Константинопол. С препоръката на Франческо Филелфо (около 1455 г.), придружавайки Михаил Дромокатес Хрисоларас – роднина на известния италиански хуманист, – двамата братя се отправили към Мантуа при маркиз Лодовико Гонзага. След това следите им се губят.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Ασενевци, II, № 77.

№ 53 АСЕН МИХАИЛ (Ἀσάνης Μιχαήλ)

Пратеник на деспот Димитър Палеолог в Неапол при Алфонсо V Арагонски. Михаил Асен напуснал Мистра през ноември 1355 г. и пристигнал в Неапол преди 30.VII. 1456 г. За съдбата му не знаем нищо повече.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Ασενевци, II, № 78.

№ 54 АСЕН НИКИФОР (Ἀσάνης Νικήφορος)

Νικήφορ Асен е бил един от византийските представители на събора в Базел (23.VII.1431 – 23.XII.1437). Приятел – неизвестно откога и откъде – на Франческо Филелфо. Споменат в едно писмо (6.X.1436 г.) на последния до Димитър Иалеос, който също се намирал в Базел. Това е всичко, което се знае за Νικήφορ Асен.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Ασενевци, II, № 70.

№ 55 АСЕН N. (Ἀσάνης)

Споменат в едно писмо на Йоан Хумнос (син на Νικήφορ Хумнос) до филипополския митрополит (terminus ante quem за написването на писмото: 1332–1339). Това споменаване не ни подсказва нищо конкретно за личността на неизвестния Ἀσάνης.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Ασενевци, II, № 26.

№ 56 АСЕН N. (Ἀσάνης)

Известен от една кратка бележка в завещанието на великия стратопедарх Димитър Цамблак (Cod. Vat. gr. 2176), датиращо от 1366–1367 г. Всички опити за отъждествяване на N. Асен с някое познато лице от фамилията са неудачни.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневици, II, № 29.

№ 57 АСЕН N. (Ἀσάνης)

Най-големият син на Димитър Асен (№ 24). Загинал във войните срещу турците преди 1458 г.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневици, II, № 60.

№ 58 АСЕН N. (Ἀσάνης)

Вероятно копист, изготвил препис от Хрониката на Михаил Глика (ръкопис от XIV/XV в. в манастира Кутлумуш). Принадлежността му към Асеновата фамилия остава недоказана.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневици, II, № 65.

№ 59 АСЕН N. (Ἀσάνης)

Пратеник на император Мануил II Палеолог при великия войвода на Босна Сандал Хранич Косача. Тази мисия е известна само от един документ, съхраняван в Дубровнишкия архив (*Diversa cancellariae*, XLII, ff. 129–130), датиращ от 13.IV.1423 г., и затова не може да се каже нищо повече нито за „Asan“, нито за характера на изпълняваната от него мисия.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневици, II, № 68.

№ 60 АСЕН N. (Ἀσάνης)

Споменат в кратка маргинална бележка в един гръцки ръкопис (първата половина на XV в.), който съдържа части от „Анабазис“ (книга 7) и „Киропедия“ на Ксенофонт. От текста на бележката научаваме само, че N. Асен е „най-благородният“, което подсказва, че принадлежи към Асеновата фамилия и покровителства кописта, негов приятел. Всякакъв опит да бъде идентифициран би бил неоправдан и неуспешен.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневици, II, № 72.

№ 61 АСЕН N. (Ἀσάνης)

Кореспондент на Йоан Евгеник; получател на едно писмо, което може да бъде датирано в 40-те – 50-те години на XV в.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневици, II, № 74.

№ 62 АСЕН N. РАУЛ (Ἀσάνης Ῥαούλ N.)

Раул Асен е споменат в една патриаршеска грама от декември 1399 г. По време на процес, воден от Алексей Цамблак Кавалариос, той предявил своите права на основател (ктитор) на константинополския манастир „Исус Христос Филантропос“. Други сведения за N. Раул Асен липсват, а опитът да бъде идентифициран е несполучлив.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневци, II, № 47.

№ 63 АСЕН ПАВЕЛ (Ἀσάνης Παῦλος)

Монахът Павел Асен безспорно е потомък на Йоан III Асен, но мястото му в генеалогическата стема на фамилията не може да бъде установено. Не е известно дори светското му име – няма съмнение, че той е приел името Павел при подстригването си за монах. Бил е в близки приятелски отношения с Григорий Палама, от когото е получил две писма (около 1343 г.) – първото е критика на възгледите на Григорий Акиндин, а във второто се разглежда въпросът за т. нар. „голяма“ или втора монашеска схима. Други сведения за Павел Асен няма.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневци, II, № 27.

№ 64 АСЕН ПАВЕЛ (Ἀσάνης Παῦλος)

За първи път се срещаме с Павел Асен през 1437 г., когато той изпълнявал дипломатическа мисия при султан Мурад II. С тази мисия император Йоан VIII Палеолог искал да предупреди султана за започващия събор във Ферара–Флоренция и за своето заминаване за Италия. През 1438–1439 г. Павел Асен бил κεφαλή на византийската столица. През пролетта на 1441 г., по-точно на Великата събота (според Силвестър Сиропулос) или на самия Великден, 16 април (както пише Сфранцес), Павел Асен заедно с дъщеря си Теодора тайно отишъл в Месемврия. Там Теодора се омъжила против волята на цялото му семейство за деспот Димитър Палеолог (петия син на император Мануил II Палеолог). Последното известие за Павел Асен датира от 20.X.1442 г.: на тази дата той починал от апоплектичен удар. Павел Асен е бил женен (името на съпругата му не се среща в изворите) и е имал 3 деца: Матей Асен (№ 46), Теодора (№ 92) и Симонида (монахиня Софросина – № 89).

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневци, II, № 53.

№ 65 АСЕН, ХРИСТОФОР ПАЛЕОЛОГ („Cristoforo Assani Paleologo“)

Познат ни е от два документа от Дубровнишкия архив (около 1438 г.). Двойната фамилия Палеолог Асен не оставя съмнение, че Христофор принадлежи към Асеневата фамилия. Но сведенията са недостатъчни, за да кажем нещо повече за него или за присъствието му в Дубровник.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневци, II, № 73.

№ 66 АСЕН, ЯРОСЛАВ ПАЛЕОЛОГ (Ἀσάνης, Ἱεροσλάβος Παλαιολόγος)

Син (?) на Михаил Асен (№ 48) и брат на Авраам Асен Палеолог (№ 12). Фигурира наред със своя брат в Сарайския кодекс на Осмокнижието. Непознат от други извори. Необичайно за Асеневици собствено име – Ярослав.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневици, II, № 13.

№ 67 АСЕНИНА АННА (Asseguina-Asseuina Anna)

Анна Асенина, comitisse de Acchisio (около 1372– 1374 г.), е спомената в няколко писма на папа Григорий XI. Няма съмнение, че тя принадлежи към Асеновата фамилия, но други сведения, които биха ни позволили да надникнем в биографията ѝ, липсват.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневици, II, № 37.

№ 68 АСЕНИНА, АННА КОМНИНА ДУКИНА ПАЛЕОЛОГИНА
(Ἀσάνηνα, Ἄννα Κομνηνῆ Δούκαινα Παλαιολογίνα)

Анна Комнина Дукина Палеологина Асенина (или Анна Синадинина) е дъщеря на протостратора Теодор Синадин. През декември 1321 г. се е омъжила за Мануил Асен (№ 41). Изобразена е заедно със съпруга си в Типика на константинополския манастир „Св. Богородица τῆς Βεβαίας Ἐλπίδος“. Повече сведения за нея липсват. От брака си с Мануил Асен Анна е имала един син – паниперсеваст, след това севастократор, Андроник Асен (№ 21).

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневици, II, № 16.

№ 69 АСЕНИНА, АННА КОНДОСТЕФАНИНА
(Ἀσανίνα, Ἄννα Κοντοστεφανίνα)

Анна без съмнение е Асеновка по рождение. Може да се допусне, че е родена между 1335/36 и 1345 (?) г. и е дъщеря (?) на деспот Мануил Асен (№ 41). Към 1357 г. се е омъжила за великия примикирий (тогава все още протосеваст) Йоан Кондостефан, който заедно с брат си, великия стратопедарх Алексий, основал атонския манастир Пантократор. Последното известие за нея датира от август 1374 г. Тъй като тя не е спомената в завещанието на съпруга си, съставено на 1.VIII.1384 г., може да се приеме, че е починала преди тази дата, а нейното име е вписано в Поменика на Протатон. Би могло да се твърди, макар и не без колебание, че Анна е имала двама сина.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневици, II, № 34.

№ 70 АСЕНИНА, АННА ПАЛЕОЛОГИНА
(Ἀσανίνα, Ἄννα Παλαιολογίνα)

Анна (позната само от един партриаршески документ, издаден през 1400 г.), по баща Гуделина (тя е сестра на Георги Гуделис – № 309), а по мъж Асенина

Палеологина, е била омъжена за Исаак Асен (№ 27). Имала е две деца – син Андрей Асен (№ 18) и дъщеря На. Асенина (№ 85).

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневици, II, № 41.

№ 71 АСЕНИНА ЕЛЕНА (Ἀσανίνα Ἑλένη)

По-малката от двете дъщери на Андроник Асен (№ 19). Позната ни е единствено от две стихотворения на Мануил Фил, в които липсват конкретни биографични данни.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневици, II, № 18.

№ 72 АСЕНИНА ЕЛЕНА ПАЛЕОЛОГИНА

(Ἀσανίνα, Ἑλένη Παλαιολογίνα)

Елена е дъщеря на Йоан Асен (№ 32) и На. Ласакрина Палеологина. Родена около началото на XV в. Съпруга на Мануил Раул Меликес – пелопонески аристократ, принадлежащ към най-богатия и най-влиятелния клон на турско-византийската фамилия Меликес. Майка на Матей Асен Палеолог Раул Меликес (№ 47).

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневици, II, № 49.

№ 73 АСЕНИНА ИРИНА („domina Herini dicta Asania“)

Дъщеря на Александър Асен (№ 13). Родена към 1350–1355 г. Била е омъжена за венецианеца Паоло де Бернардо, но и след сватбата е носила бащината си фамилия. Останала вдовица (съпругът ѝ починал преди 13.IV.1395 г.), тя продължила да живее в бащината си къща в Константинопол. От брака си с Паоло де Бернардо Ирина е имала един син – Марк де Бернардо Асен (№ 45).

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневици, II, № 43.

№ 74 АСЕНИНА, ИРИНА КАНТАКУЗИНА

(Ἀσανίνα, Εἰρήνη Καντακουζηνή)

Ирина Асенина е дъщеря на Андроник Асен (№ 19) и съпруга на Йоан VI Кантакузин, византийска императрица (1347–1354); сестра на деспот Йоан Асен (№ 29), деспот Мануил Асен (№ 41) и Елена Асенина (№ 71). Родена е към 1303–1305 г. Между 1318 и 1320 г. Ирина се омъжила за Йоан Кантакузин. Играла решителна роля в борбата на своя съпруг за константинополския престол (1341–1347). На 21.V. 1346 г. в Адрианопол била коронясана по „традиционния начин“ от йерусалимския патриарх Лазар. Една година по-късно, на 21.V.1347 г., за втори път, вече в Константинопол, Йоан Кантакузин и Ирина били коронясани тържествено в църквата „Св. Богородица Влахернска“. Като византийска императрица Ирина продължила да играе активна роля в политическия живот на страната. На 10.XII.1354 г. заедно със своя съпруг тя абдикирала и се оттеглила в константинополския манастир „Кира Марта“, като приела монашеското име Евгения. Починала е между 1363 и 1379 г. От брака си с Йоан VI Кантакузин Ирина е имала 6 деца – трима синове: Матей, Мануил и Андроник, и три дъщери – Мария, Теодора и Елена. От тях единствено Матей Кантакузин (1325–1391),

съимператор (1353–1357), приел и фамилното име на майка си – Асен. От Матей фамилията Асен преминава и върху неговата дъщеря Елена Асенина Кантакузина, съпруга на дон Луис Фадрик от Арагона, граф на Салона.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневи, II, № 17.

№ 75 АСЕНИНА, ИРИНА КОМНИНА КАНТАКУЗИНА ПАЛЕОЛОГИНА
(Ἀσανίνα, Εἰρήνη Κομνηνὴ Καντακουζηνὴ Παλαιολογίνα)

Ирина е дъщеря на великия конетабъл Йоан Палеолог Комнин Дука Синадин и Томаис Комнина Дукина Ласкарина Кантакузина. Преди 1330 г. тя се омъжила за Михаил Асен (№ 50) (дватама са изобразени като съпружеска двойка в Типика на манастира „Св. Богородица τῆς Βεβαίως Ἑλλάδος“, съставен през тази година). Каква е била съдбата на Ирина след затварянето на съпруга ѝ в 1342 г., не знаем. Между 1347 и 1355 г. пребивавала в Лесбос, тъй като Михаил Асен бил управител на острова. След смъртта на съпруга си (преди 1355 г.?) Ирина поръчала на Никифор Григора да напише епитафия. Други сведения за нея липсват.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневи, II, № 24.

№ 76 АСЕНИНА, ИРИНА ПАЛЕОЛОГИНА (Ἀσανίνα, Εἰρήνη Παλαιολογίνα)

Ирина* е най-голямата от трите дъщери на император Михаил VIII Палеолог. Родена преди 1261–1262 г., през 1278 г. била омъжена за Йоан III Асен (№ 28). Българска царица (1279 – началото на 1280 г.). След напускането на България Ирина и нейният съпруг живели в имението си край Скамандър и в Константинопол. Останала вдовица (към 1302 г.), Ирина свързала съдбата си с дъщеря си Мария, която към края на 1302 г. се омъжила за вожд на каталанските наемници Роже дьо Флор. През 1308 г. обвинена, че подготвя заговор срещу брат си Андроник II, Ирина била хвърлена в затвор. Това е последното известие за нея.

* Тъй като Ирина е византийка, няма основание тя да бъде включена в едно изследване, посветено на българите в империята. Но тя носи фамилното име Асен – а такива случаи има както в Асеновата фамилия, така и в други фамилии, които ще бъдат разгледани по-долу, – и за пълнота е приобщена към Асеневи.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневи, II, № 2.

№ 77 АСЕНИНА, ИРИНА ФИЛАНТРОПИНА
(Ἀσανίνα, Εἰρήνη Φιλανθρωπηνή)

Дъщеря на паниперсеваст Исаак (№ 26) от втория му брак. Сестра на Андроник Асен (№ 20), Андрей Асен (№ 17) и Михаил Асен (№ 49). Рождената ѝ дата е неизвестна. Заедно с брат си Андроник Асен наследила след смъртта на баща си правата му върху манастира „Св. Богородица τῆς Παναγιωτίσσης“. Омъжена за великия етериарх и кефалия на о. Лемнос – Георги Дука Филантропин. Липсват сведения за деца на Ирина от този брак, както и за времето, мястото и обстоятелствата на нейната смърт.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневи, II, № 22.

№ 78 АСЕНИНА (?) МАРИЯ (Κιραμαρία)

Дъщеря на Мицо и сестра на Йоан III Асен. През 1279 г. (дотогава тя пребивавала в имението на баща си край р. Скамандър) Мария била омъжена за търновския болярин и бъдещ български цар Георги Тертер. Този политически брак, който не дал особени резултати, бил разтрогнат към 1283–1284. Тогава между Георги I Тертер и Андроник II Палеолог бил сключен мирен договор (Византия най-сетне възприела Тертер като български цар и се примирила с мисълта, че е дошъл краят на претенциите на Йоан III Асен), който наред с останалите проблеми уредил и семейното положение на българския владетел: в България били върнати първата съпруга на Тертер и синът му Теодор Светослав, а Мария била изпратена в Константинопол. Други сведения за нея липсват. От брака си с Георги I Тертер тя имала една дъщеря – Анна (№ 448).

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневици, II, № 3.

№ 79 АСЕНИНА МАРИЯ (Ἀσανίνα Μαρία)

Мария е по-малката от двете дъщери на Йоан III Асен и Ирина Палеологина Асенина. Родена е към 1287–1288 г. В края на 1303 г. се омъжила за водача на каталанските наемници („алмугаварите“) Роже дьо Флор. През лятото на 1304 г. Мария се намирала в Галиполи, където нейният съпруг, получил вече титлата кесар, си бил устроил собствен двор, в който основна роля играели неговите роднини Асеневици. Наскоро след това тя се завърнала в Константинопол, тъй като била бременна. След убийството на Роже дьо Флор (4.IV.1305 г.) Мария не се появява повече в изворите. Според каталонския историк Мунтанер тя живеела в Константинопол и родила син, който бил жив, когато той започнал да пише книгата си, тоест на 15.V.1325 г.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневици, II, № 11.

№ 80 АСЕНИНА МАРИЯ (Ἀσανίνα Μαρία)

Мария Асенина (починала през 1397 г.) е спомената в Типика на константинополския манастир „Св. Богородица τῆς Βεβαίας Ἐλπίδος“ или по-точно в поменика, поместен след неговата втора част. От краткия текст научаваме единствено, че Мария е била съпруга на „кир Йоан“ и че двамата са оставили на манастира сумата 300 иперпери, която трябвало да послужи за ежегодното почитане на паметта на двамата съпрузи.

Извори и литература: Божилков. Асеневици, II, № 45.

№ 81 АСЕНИНА Na. (Ἀσανίνα)

Съпруга на Михаил Асен (№ 48). След бягството на мъжа ѝ в Сърбия (пролетта на 1328 г.) тя била отведена заедно със съпругите на останалите приближени на Андроник II Палеолог в Димотика. С нея се срещахме отново след 14 години. През 1342 г. тя била обвинена, че е привърженичка на Йоан Кантакузин, хвърлена в тъмница и бичувана. С това известията за Na. Асенина се изчерпват.

От брака си с Михаил Асен тя е имала двама сина (?) – Авраам Асен (№ 12) и Ярослав Асен (№ 66).

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневици, II, № 5.

№ 82 АСЕНИНА Na. (Ἀσσάνια)

Неизвестна по име дъщеря на великия примикирий Андроник Асен (№ 20). В 1383 г. се омъжила за N. Раул – брак, скрепен в разрез с църковните закони и довел до наказание на свещеника, който го благословил.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневици, II, № 38.

№ 83 АСЕНИНА Na. (Ἀσσάνια)

Съпруга на Андрей Асен (№ 18) и майка на Мануил Асен (№ 42). Позната единствено от епитафията-оплакване („Θρήνος ἐπιτάφιος“), написана по нейна молба от Йоан Хортасменос.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневици, II, № 51.

№ 84 АСЕНИНА Na. (Ἀσσάνια)

Позната само от едно синодално решение, издадено през септември 1400 г. От текста научаваме, че нейният съпруг е бил вече покойник и тя е притежавала две градини в Константинопол – едната, продадена на дякона Георги Евгеник, а другата – дадена на дългосрочна аренда.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневици, II, № 67.

№ 85 АСЕНИНА Na. (Ἀσσάνια)

Дъщеря на Исаак Асен (№ 27) и Анна Асенина Палеологина (№ 70). Била омъжена за Георги Филантропин и имала една дъщеря, която починала твърде млада, преди да достигне брачна възраст.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневици, II, № 69.

№ 86 АСЕНИНА Na. (Ἀσσάνια)

Асенина, „архонтка“, се е намирала в Адрианопол между септември 1453 и 27.II.1454 г. От това време датира едно писмо на съдията Никола Исидорос до „дидаскал кир Димитриос“, в което тя е спомената. Всякакъв опит да бъде идентифицирана с познато лице от фамилията е несполучлив.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневици, II, № 75.

№ 87 АСЕНИНА Na. (Ἀσσάνια)

Дъщеря на Димитър Асен (№ 24). Родена през 30-те години на XV в. Позната в съвременната научна литература (или, както писа навремето Е. Лъогран:

„vulgairement connue“) с прозвището „Мухлиотиса“. Основание за това прозвище би могло да се потърси само във факта, че нейният баща е бил управител на Мухли, защото липсват извори, които биха документирали, че въпросният град е родното ѝ място. Съпруга на Франко Ачиайуоли, дук на Атина (1455–1456), а след това господар на Тива (до 1460 г.). След смъртта на съпруга ѝ (той бил умъртвен по нареждане на пелопонеския управител Заган паша) На. Асенина била отведена в Константинопол. Вдовицата на Франко Ачиайуоли – изворите твърдят, че била изключителна красавица – направила поразяващо впечатление в столицата. Скоро тя се омъжила за бившия протовестиарий на Трапезундската империя Георги Амируцес, който, за да осъществи любовта си, нарушил църковните закони. От първия си брак На. Асенина имала трима синове – Матео, Габриеле и Жакопо, които след 1460 г. били зачислени в еничарския корпус.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневи, II, № 63.

№ 88 АСЕНИНА На. (Ἀσάνινα)

Дъщеря на Матей Асен (№ 46). Не знаем никакви подробности за живота ѝ, освен че починала наскоро след баща си (29.Π. 1467).

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневи, II, № 55.

№ 89 АСЕНИНА, СИМОНИДА ПАЛЕОЛОГИНА (Ἀσάνινα, Σιμωνίς Παλαιολογίνα – Σοφροσύνη)

Дъщеря на Павел Асен (№ 64), сестра на Матей Асен (№ 46) и Теодора (№ 92). Позната от две писма, които ѝ е написал и изпратил патриарх Геннадий Схоларий – първото отпреди 1453 г. (тогава авторът все още не е бил константинополски първосветител), а второто – от времето между 1453 и 1465 г. Тъкмо тогава Симонида се е подстригала за монахиня и е променила името си на Софросини. Манастирът, в който е намерила убежище, не може да се отъждестви.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневи, II, № 58.

№ 90 АСЕНИНА ТЕОДОРА (Ἀσάνινα Θεοδώρα)

Дъщеря на Йоан III Асен и Ирина Палеологина Асенина. През лятото на 1308 г. тя била омъжена за един от водачите на каталанската компания – Феран Ксименес д'Аунес, който постъпил на византийска служба. Каква е била съдбата на този брак, не знаем, тъй като липсват данни. Но от едно синодално решение, датиращо от 1343 г., научаваме, че през 1321 г. Теодора Асенина се е омъжила за Мануил Тагарис. Оттук нататък следите ѝ се губят.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневи, II, № 10.

№ 91 АСЕНИНА ТЕОДОРА – ГИЗИ (Ἀσάνινα Θεοδώρα – Ghisi)

Принадлежността на Теодора към Асеневата фамилия е безспорна, но нейното място в родословната стема не може да бъде установено. Теодора Асенина е съпруга на Бартоломео III Гизи, сеньор на островите Тинос и Микнос и на една трета от Негропонт, и майка на Джорджо III Гизи – последен

представител на тази венецианска династия в егейския архипелаг. Теодора надживяла съпруга си и починала малко преди 21.V. 1398 г.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневици, II, № 46.

№ 92 АСЕНИНА ТЕОДОРА (Ἀσάνινα Θεοδώρα)

Дъщеря на Павел Асен (№ 64), сестра на Матей Асен (№ 46) и Симонида (№ 89). На 16.IV. 1441 г. тя се омъжила за деспот Димитър Палеолог. Между 1442 и 1449 г. пребивавала на о. Лемнос – апанажно владение на съпруга ѝ. От 1449 г. вече е в Мистра, столица на морейските владения на деспот Димитър. След май 1460 г., когато Морея била завладяна от турците, тя споделила съдбата на своя съпруг и се настанила в Адрианопол. Теодора имала дъщеря – Елена – и може би един син, починал твърде рано (№ 37). Смъртта на Теодора, последвала твърде скоро смъртта на деспот Димитър и на дъщеря ѝ Елена, може да бъде ограничена между септември 1470 и август 1471 г.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневици, II, № 56.

№ 93 АСЕНИНА ТОМАИС (Ἀσάνινα Θωμάϊς)

Томаис Асенина е дъщеря на Димитър Асен (№ 23) и сестра на Филипа Асенина (№ 94). Починала през първата половина на 1349 г.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневици, II, № 35.

№ 94 АСЕНИНА ФИЛИПА (Ἀσάνινα Φιλίππα)

Филипа Асенина е дъщеря на Димитър Асен (№ 23) и сестра на Томаис Асенина (№ 93). През 1349 г. е била все още непълнолетна, но е била омъжена за Михаил Кондопетрис. Водила дело с манастира Ксиропотаму по повод семейния им имот в Ермилия. Други сведения за нея няма.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневици, II, № 36.

№ 94а АСЕНИНА, Na. ПАЛЕОЛОГИНА ДЕРМОКАИТИСА (Ἀσάνινα, Παλαιολογίνα Дерμοκαίτισσα)

В пареклезиона на манастира Хора (Константинопол) – Кахрие Джамия, над гробница F има фрагментарен портрет, на който са изобразени 3 фигури: мъж, жена и дете. Дрехата на женската фигура е украсена с монограми, които, свързани, се четат: Асенина Палеологина Дермокаитиса. Съпругът ѝ, пак според монограмите, е Палеолог. При това положение може да се допусне, че тя е Дермокаитиса по баща, а Палеологина Асенина по мъж (?). Починала и погребана в манастира Хора преди 1330 г. (?)

Извори: Underwood, P. A. The Kariye Djami. New York, I, 290–291; II, Plates, 546, 547.

Литература: Nicol, D. M. The Byzantine Family of Dermokaites circo 940–1453. – Byz. Slav., 35, 1974, p. 6; PLP 3, № 5215; PLP 9, № 21401 (съпругът).

ADDENDA: АСЕНЕВАТА ДИАСПОРА

Литература: Б о ж л о в. Асеневи. Приложение I, 1–8, 401–434.

АСЕНЕВИ ВЪВ ФРАНКСКА МОРЕЯ

№ 95 АСЕН, АНДРОНИК ЗАКАРИЯ (Assan [Asanis], Andronic Zaccaria)

Андроник Асен Закария е син на Чентурионе I Закария (баюл на Морея и велик конетабъл на княжеството) и на неизвестна по име дъщеря (?) на Андроник Асен (№ 19). За първи път се среща с Андроник към 1373–1374 г., когато бил провъзгласен за баюл на Морея. Наскоро след това той е сред морейските барони, които воювали срещу ромеите край крепостта Гардини. През 1387 г. той вече е велик конетабъл на княжеството, барон на Халандрица, а най-късно през 1388 г. – и барон на Аркадия (след женитбата си с дъщерята на Ерар III лъо Мор). През 1388 г. той се намесил в конфликта между Венеция и наварците, от една страна, и дука на Атина и Коринт – Нерио Ачиайуоли и неговия зет – деспот Теодор I Палеолог, от друга. Този конфликт приключил с договор, сключен на 22.V.1390 г. между Венеция, Андроник Асен и Нерио Ачиайуоли. През 1395–1397 г. Андроник е споменат в редица венециански документи, засягащи положението на княжеството. Починал през 1401 г. Андроник Асен Закария е имал четирима синове: Ерар IV, барон на Аркадия, Чентурионе II, принц на Морея, Бенедето и Стефано Закария, архиепископ на Патра. От тях само Чентурионе II носел фамилното име Асен (№ 97).

Извори и литература: Б о ж л о в. Асеневи. Приложение I/1, № 1. Към посочените там извори вж. и Μ α λ τ έ ζ ο υ, Χρ. Οί ιστορικές περιπέτειες τής Κορίνθου στὰ τέλη τοῦ 14ο αἰῶνα. – Εἰδικτικα, 3, 1979, 33, 37, 38, 44, 48, 50.

№ 96 АСЕН, ЙОАН ЗАКАРИЯ (Assan [Assanis], Joannis Zaccaria)

Йоан Асен Закария е незаконороден син на последния морейски княз Чентурионе II Асен Закария. Дълго време пленник на деспот Тома Палеолог, женен за сестра му Катерина (вероятно след 1432 г. той бил затворен в крепостта Хлумуциос). През 1453 г., когато в Морея избухнало въстанието, ръководено от Мануил (Джин) Кантакузин, Йоан Асен успял да избяга и се присъединил към въстаниците. През 1454 г. в Аетос той се провъзгласил за принц на Морея, но усилията му да укрепи своето положение били неуспешни. След като турците подкрепили двамата деспоти – Димитър и Тома Палеолог, а войските на Турхан паша превзели Аетос, Йоан Асен потърсил убежище във венецианските владения в Месения и бил приет радушно от властите в Модон. Йоан Асен прекарал няколко години там с отпуснатата му от венецианския сенат пенсия от 400 дуката. През 1459 г. го намираме в Генуа. С две писма, носещи дата 17 юни, той е препоръчан на папа Пий II и патриарха на Аквилея като „принц на Морея, свален от турците“. Няколко години по-късно Йоан Асен отишъл в Рим и сполучил да спечели симпатиите на папа Павел II (1464–1471), който му дал месечна издръжка. Починал в Рим през 1469 г.

Извори и литература: Б о ж л о в. Асеневи. Приложение I/1, № 3.

№ 97 АСЕН, ЧЕНТУРИОНЕ II ЗАКАРИЯ (Assan, Centurione II Zaccaria)

Син на Андроник Асен Закария (№ 95). Първото известие за него датира от 1395 г., когато след поражението на морейските войски попаднал в плен на деспот Теодор I Палеолог. Освободен след няколко месеца (декември 1395). През 1402 г. Мария Закария, вдовица на Пиер дьо Сен-Сюперан и регентка на княжеството, назначила своя племенник Чентурионе за баюл на Морея. Чентурионе не пропуснал да се възползва от тази позиция и на 20.IV.1404 г. крал Ладислав го провъзгласил за принц на Морея. Относително дългото властване на Чентурионе II (1404–1430) – последния принц на Франкска Морея – преминало под знака на упоритите борби срещу настъплението на византийците от Мистра, срещу агресивните действия на Карло Токо (дук на Левкадия и граф на Кефалония) и наследниците му и в противоречиви отношения с Венеция. Вплетен в тези постоянни, ожесточени борби, Чентурионе II постепенно загубил всичките си владения. Краят настъпил през юли 1429 г., когато Чентурионе бил обсаден от деспот Тома Палеолог в семейното владение Халандрица. През септември с.г., изчерпал всичките си сили, морейският княз бил принуден да отстъпи. Чентурионе II се съгласил да сключи мир с деспот Тома Палеолог, да му даде за съпруга дъщеря си Катерина и като нейна зестра – остатъците от княжеството (крайбрежна Месения с изключение на Аркадия). Сватбеното тържество се състояло през януари 1430 г. и Морейското княжество престанало да съществува. Последните две години от живота си Чентурионе II Асен Закария преживял като барон на Аркадия. След неговата смърт през 1432 г. Тома Палеолог заловил и затворил съпругата му (а вероятно и незаконния му син Йоан), а последните остатъци от княжеството присъединил към собствените си владения.

Чентурионе II имал две дъщери – споменатата по-горе Катерина, наследничка на княжеството, и На. Закария, омъжена за Оливеро Франко, както и един незаконороден син Джовани (Йоан) Асен Закария (№ 96).

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневици. Приложение I/1, № 2.

АСЕНЕВЦИ В ТРАПЕЗУНД

№ 98 АСЕН НИКОЛА (Ἀσάνης Νικόλαος)

Познат единствено от Cod. Vindob. Jur. gr. 7 (хартиен ръкопис от XIV в.), fol. 231^v, „Никола, син на Асен“ (№ 99) е един от свидетелите на брачния договор на Георги, син на Леос от Трапезунд, и Теодора, дъщеря на Георги Калациос. Трудно е да се докаже, че N. Асен и синът му Никола принадлежат към Асеновата фамилия. Все пак колебанието дава известно основание те да бъдат включени в този списък.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневици. Приложение I/2, № 1.

№ 99 АСЕН N. (Ἀσάνης)

Баща на Никола Асен. Невъзможно е да се установи дали в случая Асен е собствено име (тогава въпросното лице няма нищо общо с Асеновата фамилия), или пък е фамилно име, а собственото съгласно твърде разпространената практика е пропуснато.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневици. Приложение I/2, № 1.

АСЕНЕВЦИ В КРИМСКА ГОТИЯ И МОЛДОВА

№ 100 АСЕНИНА, МАРИЯ ЦАМБЛАКИНА ПАЛЕОЛОГИНА (Ἀσάνινα, Μαρία Τζαμπλακόνισσα Παλαιολογίνα)

Произходът на Мария и нейното място в генеалогическата стема на фамилията не могат да бъдат установени с точност. Единственото сигурно указание е, че тя е Асенева по рождение, а по брак Цамблакина. Мария е съпруга на Йоан, принц на Кримска Готия (1444–1446) със столица Мангуп (Теодоро). Дватамата са имали син – Алексей, починал към 1446 г. След тази дата Мария и Йоан се оттеглили в Трапезунд (властта в Мангуп била поета от по-малкия брат на Йоан – Олобей) и там дочакали смъртта си.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневи. Приложение I/3, № 1.

№ 101 АСЕНИНА, МАРИЯ ПАЛЕОЛОГИНА (Ἀσάνινα, Μαρία Παλαιολογίνα)

Макар и с колебание, може да се приеме, че тя е неизвестна дъщеря на Мария Цамблакина Палеологина Асенина и принц Йоан IV. На 14.IX.1472 г. Мария Асенина Палеологина се омъжила за Стефан Велики, войвода на Молдова (1457–1504). Животът ѝ като господарка на „Молдовлахия“ (както гласи надгробният ѝ надпис) не бил много щастлив. Пренебрегната от съпруга си, тя починала 5 години по-късно, на 19.XII.1477 г. Тленните ѝ останки били положени в манастира Путна. Според един не съвсем сигурен извор от брака си със Стефан Велики Мария Асенина Палеологина е имала 2 дъщери.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневи. Приложение I/3, № 2.

АСЕНЕВЦИ В КИПЪР

№ 102 АСЕН НИКОЛА (Ἀσάνης Νικόλαος)

Никола Асен (ок. 1430–1436) – композитор, химнограф, протопсалт на о. Кипър – е засвидетелстван в 12 различни по съдържание и по време на изготвянето им ръкописи. Независимо от различното изписване на фамилното име (Ἀσάν, Ἀσάνης, Ἀσανιώτης), очевидно е, че във всичките ръкописи става дума за едно и също лице. По-трудно е да се каже със сигурност дали Никола Асен е потомък на Асенева фамилия и ако е, какво го е отвело на остров Кипър.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневи. Приложение I/4.

АСЕНЕВЦИ ВЪВ ВЕНЕЦИЯ

№ 103 АСЕН N. (Assene)

С решение на Съвета на десетте (4.I.1415/16) се нарежда да бъде внушено на „гръцкия свещеник Асен“, че ако има намерение да извършва служба според гръцкия обичай, ще бъде прогонен от Венеция за срок от 5 години. Трудно е да се каже дали този гръцки свещеник N. (?) Асен, живеещ във Венеция, е потомък на Асеневици или не.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневи. Приложение I/5.

АСЕНЕВЦИ В НЕАПОЛ

№ 104 АСЕН ГЕОРГИ (Georgius Assanus)

Брат на Тома Асен (№ 105). Споменат в неговото завещание. Имал е една дъщеря – Мария Асенина Палеологина (№ 108) – и може би втора дъщеря, която била омъжена за Н. Рали (Раул), тъй като по-късно се явява някой си Пиетро Рали, племенник на Мария.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневци. Приложение I/6, № 2.

№ 105 АСЕН, ТОМА ПАЛЕОЛОГ (Assanus, Thomas Palaeologus)

Тома Асен Палеолог е първият потомък на Асеневата фамилия, заселил се в пределите на Неаполитанското кралство. Принадлежността му към фамилията не буди съмнение. По-трудно е да се установи точното му място в генеалогическата стема. Би могло да се допусне, че е внук на Матей Асен (№ 46). Известно е, че преди да емигрира в Неаполитанското кралство, Тома Асен бил „господар на Коринт“ и взел дейно участие в някои опити за освобождение на Гърция. Трудно е да се каже кога се е заселил окончателно в Италия. Във всички случаи това е станало преди 1506 г., тъй като по това време вече се е намирал в Калабрия, където имал икономически интереси и привилегии, отстъпени му от крал Фердинанд. В неизвестно за нас време Тома Асен се установил окончателно в Неапол. От живота му в столицата на кралството е известен само един, но много важен момент: действията му, свързани с построяването на православната църква „Св. св. Петър и Павел“, чийто ктитор е бил. Издигането на този храм било важно явление не само в живота на Тома Асен, но и в съдбините на гръцката емиграция в Неапол, която намерила в църквата (наричана и „La Capella Paleologo“) естествен център за обединение на гръцкия елемент и създаване на гръцка община в града. Датата на смъртта на Тома Асен Палеолог не може да бъде установена със сигурност (1523 или след 1533 г.?). Той не е имал деца – поне няма сведения – и негова наследница, която получила всички права върху църквата „Св. св. Петър и Павел“, била племенницата му Мария Асенина Палеологина (№ 108).

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневци. Приложение I/6, № 1.

№ 106 АСЕН, ФЕДЕРИКО ПАЛЕОЛОГ (Assanus, Federicus Palaeologus)

Споменат в документ, издаден в Неапол на 8.VII. 1525 г. Липсват други сведения за него и това пречи да се установят точните му връзки с фамилията, към която без съмнение принадлежи.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневци. Приложение I/6, № 3.

№ 107 АСЕНИНА, ВИКТОРИЯ РАЛИ ПАЛЕОЛОГИНА (Asan, Victoria Ralles Palaeologus)

Дъщеря на Пиетро Рали, правнучка на Георги Асен (№ 104). Последна представителка на фамилията Асен в Неапол. Виктория наследила правата и

привилегиите върху църквата „Св. св. Петър и Павел“ със завещанието на своя баща, съставено на 27.IX.1558 г. След нейната смърт управлението на църквата било поето от гръцката православна община в Неапол.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневи. Приложение I/6, № 5.

№ 108 АСЕНИНА, МАРИЯ ПАЛЕОЛОГИНА
(Assanina, Maria Palaeologina)

Дъщеря на Георги Асен (№ 104) и племенница на Тома Асен (№ 105). Нямала деца и определила за свой наследник в завещанието си, съставено на 18.I.1538 г., племенника си Пиетро Рали.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневи. Приложение I/6, № 4.

„АСЕНЕВЦИ“ В АТОНСКИТЕ ПРАКТИКИ

№ 109 АСЕН (Ἀσάνης)

Син на Йоан Клоστοгенис (парик в Радоливо – 1316 г.) и Кали; брат на Мария.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневи. Приложение I/8, с. 432.

№ 110 АСЕН (Ἀσάνης)

Брат на Михаил Клоστοгенис (парик в Радоливо – 1341 г.). Вероятно малолетен или все още неженен и затова – член на братовото си семейство.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневи. Приложение I/8, с. 432.

№ 111 АСЕН (Ἀσάνης)

Син на Василий Лестица (парик в Радоливо – 1316 г.) и Кали; брат на Кали и Анна.

Извори и литература: Божилов. Асеневи. Приложение I/8, с. 432.

№ 112 АСЕН (Ἀσάνης)

Син на Йоан Лестица (парик в Радоливо – 1341 г.) и Драгана; брат на Василий.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневи. Приложение I/8, с. 432.

№ 113 АСЕН (Ἀσάνης)

Парик в Радоливо (1341 г.). Син на Димитър Скапелиотис (споменат в практикона от 1316 г.) и Кали; брат на Йоан. През 1341 г. Асен (както и брат му Йоан) е бил женен и глава на семейство: жена Добрана, синове Василий и Димитър, дъщеря Зой.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневи. Приложение I/8, с. 432.

№ 114 АСЕН (᾿Ασάνης)

Брат на Йоан Контреос (парик в Радоливо – 1341 г.). Неженен, вероятно малолетен.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневи. Приложение I/8, с. 432.

№ 115 АСЕН АТАНАС (᾿Ασάνης ᾿Αθανάσιος)

Парик на Великата Лавра в с. Дримосирта (катепаникия Каламария), 1409 г.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневи. Приложение I/8, с. 433.

№ 116 АСЕН (᾿Ασάνης – ᾿Ασώνης)

Някогашен собственик на имот в катепаникията Акрус – преди 1301 г.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневи. Приложение I/8, с. 433.

№ 117 АСЕН (᾿Ασάνης, ᾿Ασώνης, ᾿Ασώνης)

Собственик на имот, разположен край Иерисо. Споменат в два документа – 1320 и 1338 г., както и в един „каталог“, съставен от манастира Ксенофон (между 1320 и 1338 г.). Идентичен с № 116 (?).

Извори: Actes de Xénophon, № 14, ред 42; № 25, ред 87; App. II, ред. 115.

Литература: Б о ж и л о в. Асеневи. Приложение I/8, с. 433 (там е използвано старото издание на ксенофонските акти).

№ 118 АСЕН (᾿Ασάνης)

Собственик на имот в Източна Македония.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневи. Приложение I/8, с. 433.

№ 119 АСЕН (᾿Ασάνης)

Собственик на имоти – орни земи, лозя, мелници – разположени между Солун и Терме (западната част на Халкидическия полуостров) в катепаникията Каламария.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневи. Приложение I/8, с. 433.

№ 120 АСФИР (АСФЕР) (᾿Ασφίρ)

Византиец от български произход. Пленен по време на походите на кан Крум. Загинал като мъченик в България през 813 г. Дуйчев приема, че той произхожда от района на Адрианопол, докато Гюзелев го разглежда като потомък на Куберовите българи. Двете схващания могат да се съгласуват, ако допуснем, че Асфер води произхода си от онези българи, които са придружили Мавър (вж. № 397) и

са се настанили в Тракия (?). Името Асфер – Ἀσφῆρ, би могло да се тълкува като деформация на Аспар – Аспарух (И. Дуйчев).

Извори: F o l l i e r i, E. e I. D u j č e v. Un acolutia inedita, 76.26, 84.210.

Литература: F o l l i e r i, E. e I. D u j č e v. Un acolutia inedita, p. 104; G j u z e l e v, V. Les Protobulgares. S., 1979, p. 46; същото и в: G j u z e l e v, V. Medieval Bulgaria. Byzantine Empire. Black Sea–Venice – Genova. Vilbach, 1988.

№ 121 БАЛДО (БАЛДЪО?) (Πάλδα)

Син на неизвестен по име „български архонт“, τὸ γένος ἐκ τῶν Βουλγάρων (XV в.).

Извори: D u c a s, p. 337.6–8.

№ 122 БАЯН (Βαϊάνος)

Патриций и стратег. Известен само от един печат, който издагелите датират между средата на VII и средата на VIII в.¹ Името безспорно е тюркско – Βοϋιαν (надпис от Плиска)² или Βοϊαν³. В. Бешевлиев го отъждествява с Баян (Βαϊάνος), брат на кан Токт (765–766?), кавхан през същия период⁴. Това отъждествяване, колкото и примамливо да е, трудно може да бъде прието, тъй като според патриарх Никифор наскоро след възшествието (766 г.) на Токт двамата братя загинали. При това положение остава открит въпросът: кога Баян е пребивавал (и то продължително време!) във Византия – от печата знаем, че той е бил стратег (на тема?) и е имал високото по това време достойнство патриций. Преди брат му да бъде избран за български кан? Едва ли! Трудно ми е да допусна, че един български имигрант в империята с продължителна кариера в провинциалната и военната администрация би се завърнал в България, а неговият брат би бил избран за български владетел. Като че ли най-логичното е да се допусне, че Баян, патриций и стратег, произхожда от средата на Куберовите българи⁵.

¹ Z a c o s – V e g l e r y I, 1, № 594; Pl. 65.

² Б е ш е в л и е в. ПН, № 7.

³ Пак там, № 83, с. 233.

⁴ Пак там, № 233; Б е ш е в л и е в. Първобългари, с. 92.

⁵ Вж. тук гл. I, § 1, с. 14.

Извори: Z a c o s – V e g l e r y I, 1, № 594; Pl. 65.

Литература: Б е ш е в л и е в. Първобългари, с. 92; ПН, № 83, 232–233.

№ 123 БАЯН (Βαϊάνος)

Баян – вероятно потомък на Куберовите българи (?) или пък емирант от по-късно време, запазил тюркското си име. Засвидетелстван около 880 г. на длъжността протостратор (?) – „...τοῦ πρώτου τῶν ἱπλοκόμων“.

Извори: S c y l i t z e s, p. 157.88, 91.

№ 124 БАЯН (Βαϊάνος)

Български аристократ, появил се във Византия след 1018 г., вероятно в Мала Азия. През 1034 г., заедно с Гуделис (№ 304) и Проват, бил заподозрян, че е

привърженик на Константин Даласин. Имотите и на тримата били конфискувани и дадени на Константин, втория брат на император Михаил IV Пафлагонец.

Извори: Scylitzes, p. 396.26 (24–27).

Литература: Schlumberger. L'Épocrée, III, p. 187; тук, гл. III, § 2; Cheynet. Pouvoir, p. 46, № 38.

№ 125 БЕЛОТА ВАСИЛИЙ (Μπελωτᾶς Βασίλειος)

Парик в с. Враста, засвидетелстван в два документа (1318, 1321 г.). Брат на Константин Белота (№ 128). Съпруга Росана.

Извори: Actes d'Esphigménou, № 14, ред 30; № 15, ред 28; № 16, ред 20.

Литература: Божлов. Белота, 74–75; PLP, 8, № 19666. Вж. тук, гл. I, § 2, с. 42; Dujčev, I. Slavica dans les Acta Athoa. I. – Byz. Bulg., 5, 1978, p. 293.

№ 126 БЕЛОТА ВАСИЛИЙ (Μπελωτᾶς Βασίλειος)

Парик в с. Враста, споменат в практикон на манастира Есфигмену от 1318 г. Брат на Теодор Белота (№ 130). Заедно с другия си брат Белян (Μπελέανος) и сестра си Кали формирал едно семейство или, по-точно, данъчна единица.

Извори: Actes d'Esphigménou, № 14, ред. 59–60.

Литература: Божлов. Белота, (вж. № 125) 74–75; вж. тук, гл. I, § 2, с. 42; Dujčev, I. Slavica, p. 293.

№ 127 БЕЛОТА ДИМИТЪР (Μπελωτᾶς Δημήτριος)

Парик в с. Враста (1300 г.). Съпруга Анна, синове Димитър и Христодул, снаха Стана.

Извори: Actes d'Esphigménou, № 8, ред. 54–55.

Литература: Божлов. Белота, 73–74; вж. тук гл. I, § 2, с. 42; Dujčev, I. Slavica, p. 293. PLP, 8, № 19667.

№ 128 БЕЛОТА КОНСТАНТИН (Μπελωτᾶς Κωνσταντῖνος)

Парик в с. Враста, засвидетелстван в два практикона на Есфигмену (1318, 1321 г.). Брат на Василий Белота (№ 125). Съпруга Мария, синове Димитър и Василий, дъщеря Кали.

Извори: Actes d'Esphigménou, № 14, ред. 28–29; № 15, ред 29; № 16, ред 21.

Литература: Божлов. Белота, 74–75; Dujčev, I. Slavica, p. 293; вж. тук, гл. I, § 2, с. 42; PLP, 8, № 19668.

№ 129 БЕЛОТА САВА (Μπελωτᾶς Σάβας)

Парик в с. Враста, (1300 г.). Съпруга Ирина. Синове Никола и Димитър, дъщеря Зой.

Извори: Actes d'Esphigménou, № 8, ред 73.

Литература: Божлов. Белота, 73–74; Dujčev, I. Slavica, p. 293; вж. тук, гл. I, § 2, с. 42.

№ 130 БЕЛОТА ТЕОДОР (Μπεαλωτᾶς Θεόδωρος)

Парик в с. Враста, (1318 г.). Брат на Василий Белота (№ 126), Белян и Кали. Съпруга Драгна, син Димитър, дъщеря Анна и Мария.

Извори: Actes d'Esphigménou, № 14, ред 58.

Литература: Б о ж л о в. Белота, с. 75; D u j ě в, I. Slavica, p. 293; вж. тук, гл. I, § 2, с. 42.

№ 131 БЕЛОТА N. (Μπεαλωτᾶς)

Парик в с. Враста (1300 г.). Съпруга: N. и син (?) Димитър.

Извори: Actes d'Esphigménou, № 8, ред 81.

Литература: Б о ж л о в. Белота, с. 74; D u j ě в, I. Slavica, p. 293; вж. тук, гл. I, § 2, с. 42.

№ 132 БОГДАН (Βόγδανος)

Богдан е бил топарх на вътрешните крепости или, ако трябва да се използва българският еквивалент, ичиргу боила, при последния български владетел от Първото царство – Иван Владислав. През 1018 г. той бил сред онези български велможи, които сложили оръжие пред Василий II. Преминавайки в средите на византийската аристокрация, Богдан бил удостоен с титлата патриций. Няма съмнение, че той е идентичен с Богдан, който заедно с Прусан (№ 169), Глава (№ 255) и Гуделис (№ 302) и Роман Куркуа участвал в заговора срещу Константин VIII. По нареждане на василевса всички заговорници били ослепени.

Извори: S c y l i t z e s, 357.79, 372.88.

Литература: З л а т а р с к и. История. 2, с. 34; К а ж д а н. Славяне, с. 33; Г ю з е л е в, В. Ичиргу боилите в Първата българска държава (VII–XI в.). – ГСУ ФИФ, 65, 1973, с. 171; История. Т. 2, с. 418; S c h l u m b e r g e r. L'Épopée, II, p. 384; III, p. 18; G u i l l a n d, R. Patrices au règne de Basile II. – JÖB, 20, 1971, p. 84. C h e y n e t. Pouvoir, 40, 234.

№ 133 БОРИЛАС (Βορίλας)

Парик в с. Каменикия (Серско) към 1323–1326 г.

Извори: Actes de Chilandar, 225.

Литература: P L P, 2, № 2983.

№ 134 БОРИЛАС (Βορίλας)

Парик в с. Радоливо, починал преди април 1341 г. (датата на издаването на практикона). Оставил вдовица Ирина и дъщеря Анна.

Извори: D ö l g e r. Praktika, RV, ред 38.

Литература: Д у й ч е в. Славянски, с. 361; P L P, 2, № 2982.

№ 135 БОРИЛАС ЙОАН (Βορίλας Ἰωάννης)

Парик в с. Радоливо през 1341 г.; съпруга Кали, дъщеря Ирина и зет Теодор.

Извори: D ö l g e r. Praktika, RV, ред 198.

Литература: Д у й ч е в. Славянски, с. 361; P L P, 2, № 2984.

№ 136 БОРИЛАС ХРИСОС (ХРИЗ) (Βορίλας Χρύσος)

Парик в с. Радоливо, вероятно починал преди 1316 г. (в практикона е споменат неговият син: „Μιχαηλ ὁ υἱὸς Χρύσου τοῦ Βορίλα“).

Извори: D ö l g e r. Praktika, RK, ред 48.

Литература: Д у й ч е в. Славянски, с. 361; PLP, 2, № 2985.

№ 137 БОРИЛИА КАЛИ (Βορίλία Καλή)

Кали Борилия (Βορίλία – борнлиа : genetivus от борнлъ)¹ е вдовица и глава на семейство в с. Радоливо през 1341 г. Според Е. Трап² тя е снаха на Хрисос (Хриз) Борилас (№ 136), тоест тя е идентична с Кали, съпругата на Михаил, син на Хрисос³. Какви основания има за подобно отъждествяване и въобще, възможно ли е то? През 1316 г. семейството на Михаил се е състояло от него, съпруга Кали и „νύμφην χήραν Ἐλένην“ (съпруга на неизвестен по име брат?). Двадесет и пет години по-късно, в 1341 г., семейството на вдовицата Кали Борилия се състои от самата нея, четиримата ѝ синове – Василий, Константин, Хрисос и Михаил, – както и две снахи, Зой (съпруга на Василий) и Анна (съпруга на Константин)⁴. В полза на отъждествяването говорят следните факти: Кали от 1316 и Кали от 1341 г. живеят в едно и също село (Радоливо); двамата сина на Кали от 1341 г. – Хрисос и Михаил – възпроизвеждат имената на дядото (№ 136) и бащата. От друга страна, времето, изминало между издаването на двата практикона (25 години), позволява раждането на четиримата синове на Кали и женитбата на първите двама.

¹ Д у й ч е в. Славянски, с. 361.

² PLP, 2, № 2986.

³ D ö l g e r. Praktika, RK, ред 48.

⁴ Пак там, RV, ред. 40–41.

Извори: D ö l g e r. Praktika, RK, ред 48; RV, ред. 40–41.

Литература: Д у й ч е в. Славянски, с. 361; PLP, 2, No 2986.

№ 138 БОРИЛИА МАРИЯ (Βορίλία Μαρία)

Мария Борилия е вдовица и глава на семейство в с. Радоливо през 1341 г. Имала е един син – Йоан, снаха Кали и внучка Анна.

Извори: D ö l g e r. Praktika, RV, ред 69.

Литература: Д у й ч е в. Славянски, с. 361; PLP, 2, № 2987.

№ 139 БОРИЛОС – БОРИЛ (Βορίλος, Βορίλος, Βορίλας)

Борил, заедно със сънародника си Герман (№ 254), са двамата приближени на император Никифор III Вотаниат (1078–1081), които са играли твърде забележителна роля през краткотрайното му властване. Макар че изворите обхващат само 3 години от живота и дейността на Борил, те са напълно достатъчни, за да се изгради образът на тази интересна личност. Първият въпрос, на който трябва да се намери възможно най-точният отговор, е неговата народност. Съвременните нему автори се колебаят. Според Анна Комнина Борил е „варварин“¹, „скит“², или „варварин от славянски род“³. А нейният съпруг Ники-

фор Вриений добавя и етнонима „мизиец“: „εἴτε Σκύθην, εἴτε Μυσόν“⁴. Това разноречие и преди всичко употребата на архаични етноними са се отразили върху мненията на съвременните учени. Докато част от тях повтарят или възприемат буквално твърденията на двамата византийски историци⁵, не са малко и онези, които са се опитали да отидат по-далеч и да видят какво се крие зад цитираните етноними, необичайни за народностната характеристика на епохата. Тъкмо тези по-сериозни опити са довели до категоричното мнение, че Борил е българин⁶. Струва ми се, че подобно становище едва ли би могло да бъде оспорено: „мизиец“ плюс „славянин“ е достатъчно основание за подобно твърдение. Що се отнася до писаното от В. Златарски, че Борил е бил от смесен произход, тоест българо-кумански⁷, то едва ли трябва да се разглежда обстойно, тъй като почива единствено на етимологията на името Борил.

Борил е играл изключителна роля в политическия живот на империята между 1078 и 1081 г. Тук ще припомним основните събития така, както ни ги представят изворите: Борил е този, който подпомага едва ли не най-активно Никифор Вотаниат при овладяването на ромейския престол⁸; пак той е, който се разправя с противниците на новия василевс – ликвидира опита за узурпация на Никифор Вриений⁹, създава и интриги (според Анна Комнина) срещу Георги Мономахат¹⁰ и особено срещу Алексей Комнин¹¹. Улеснен от голямата власт, която придобива постепенно, той дори насочва погледа си към трона¹². Участвал активно във възшествието на Никифор Вотаниат, Борил е пак този, който не само присъства при падането на василевса, но и грубо сваля от него знаците на императорската власт¹³. Тази позиция на Борил в управляващата върхушка на Византия най-често се обяснява с личните връзки, които са го обвързвали с Никифор Вотаниат. В изворите той е характеризиран като „δοῦλος“¹⁴, οἰκεῖος (οἰκειότατος)¹⁵ и πίστος (πιστιότατος)¹⁶ на василевса – терминология, която обикновено характеризира личната зависимост на едно лице от друго. Но позицията на Борил има и реален израз, отразен в неговия *cursus honorum*. Кариерата му безспорно е започнала преди 1078 г., но нито нейното начало, нито понататъшната ѝ хронология могат да бъдат установени. Първата титла, с която ни е известен, е проедър¹⁷. След възшествието на Никифор III Вотаниат той вече е протопроедър¹⁸. Запазените печати, а и писмените извори показват, че Борил дълго време е бил свързан с корпуса на чуждестранните наемници, т. нар. „етници“¹⁹. В самото начало (?) той е бил μέγας πριμικήριος τῶν ἐθνῶν²⁰ (тогава е имал титлата проедър), а по-сетне ἐθνάρχης (ἐξ ἐθνῶν)²¹. Най-вероятно ще бъде, ако се допусне, че той е командвал корпус от български наемници²², който е изиграл определена роля в узурпацията на Никифор III Вотаниат.

Преди повече от сто години Г. Шлюмберже публикува един печат, който би могъл да хвърли светлина върху друг момент от кариерата на Борил. Легендата на печата (от колекцията на Ермитажа) гласи: „Κύριε βοήθει Βορίλ προέδρω καὶ πριμικήριω τῶν εὐαγγῶν“²³, тоест Борил е бил висш служител във фондациите с благочестива цел, съществували по това време във Византия²⁴. Този печат (M–6864) заедно с още два, идентични нему (M–3009 и M–6853), бяха публикувани от В. Шандровская, която предложи ново четене на края на легендата – τῶν ἐθνικῶν. При това положение цялата легенда гласи: „Κύριε βοήθει Βορίλ προέδρω καὶ μεγάλω πριμικήριω τῶν ἐθνικῶν.“²⁵ Според руската изследователка трудно може да се каже дали и трите печата са от една матрица или не²⁶. Но публикуваните снимки (фиг. 1–3) сякаш подкрепят отрицателния отговор. Разбира се, тази констатация не решава задочния спор, въпреки че вероятната грешка на такъв специалист като Г. Шлюмберже (не само εὐαγγῶν – ἐθνικῶν, но

и изпускането на μεγύλλω) ми се вижда труднообяснима. От друга страна, разчитането на Шандровская („ἐθνικῶν“) се подкрепя от писмените извори, които категорично свидетелстват за службата на Борил в корпуса на етниците. Но окончателно решение в полза на едното или другото разчитане може да се вземе едва след ново изучаване на трите печата.

Върхът в кариерата на Борил безспорно е длъжността παραδυναστεύων, тоест своего рода първи министър²⁷ – длъжност, която той споделял с Герман²⁸. Това категорично сведение на Анна Комнина бе оспорено от П. Льомерл, който ги изключи от списъка на първите министри в империята през XI в. (7 души: от Йоан Орфанотроф до Михаил Псел). Според френския учен те [Борил и Герман] „apparaissent plutôt comme des intimes et favoris de l'empereur que comme responsables des affaires publiques“²⁹. Един спор би ме отвел твърде далеч, затова накратко ще отбележа следното: Борил (а и Герман) вероятно не може да се сравнява с политически личности като Йоан Орфанотроф, Никифорица или Михаил Псел, но той безспорно е бил това, което П. Льомерл нарича всемогъщ министър (механизъм, звено, което, без да има институционална стойност, играе голяма роля) или „лице, което осъществява в действителност, с пълното доверие на василевса, ръководството на държавните дела, без тази роля да бъде определена от специална титла“³⁰. Тъкмо тази позиция на Борил оправдава и неговото присъствие край Никифор III Вотаниат в миниатюрата от Cod. Coisl. 79³¹.

Остава да се кажат няколко думи за Борил, видян от съвременните му автори (преди всичко Анна Комнина и Никифор Вриений, но и по-късните Кедрин и Зонара). Без колебание трябва да отбележа, че този образ е деформиран, необективен, отрицателен, ругателен³². И едните, и другите са субективни и пристрастни в преценките си – докато Анна Комнина и Никифор Вриений са съпричастни към някои дела на Борил (искат да докажат на всяка цена, че Борил е този, който е отговорен за ослепяването на Никифор Вриений-баща, а не Алексей Комнин)³³, Георги Кедрин и Йоан Зонара стават изразители на отрицателното отношение към „варварите“, на ненавистта на сенаторите (членовете на синклита) към всемогъщите министри на Никифор III Вотаниат³⁴.

Борил се споменава за последен път във връзка със събитията от пролетта на 1081 г., тоест свалянето на Никифор III Вотаниат и началото на Комниновата епоха. Каква е била по-нататъшната му съдба, не знаем.

¹ А п п е С о м п ъ н е. Alexiade, I, p. 28.

² Пак там, I, 57–58

³ Пак там, I, с. 64.3–4: „δύο βαρβάρων Σθλαβογενῶν“.

⁴ N i c. В р у е н н i o s, p. 283.1–2.

⁵ L e m e r l e. Cinq études, p. 262, 300; А н н а К о м н и н а. Алексиада (Любарски), с. 449, бел. 91; К а ж д а н. Славяне, с. 34; C h a l a n d o n, F. Essai sur le règne d'Alexis Ier Comnène (1081–1118). Paris, 1905, p. 35 etc.

⁶ M o g a v c s i k. Byzantinoturcica II, p. 93; Д у й ч е в. Българ. средновековие, 529–545; История. Т. 3, с. 27; N i c. В р у е н н i o s (P. Gautier), p. 58, note 2: „sans doute d'origine bulgare“.

⁷ З л а т а р с к и, В. Н. Потеклото на Петра и Асеня, водителите на въстанието в 1185 г. – В: З л а т а р с к и, В. Н. Избр. произв. Т. 2. С., 1984, 328–336.

⁸ N i c. В р у е н н i o s, p. 249.

⁹ Пак там, с. 283.18–21.

¹⁰ А п п е С о м п ъ н е. Alexiade, I, p. 58.

¹¹ Пак там, I, с. 58, 72.

¹² Пак там, с. 72; вж. тук, гл. III, § 2.

¹³ Пак там, с. 100.

¹⁴ Пак там, I, 57.24, 68.22, 71.28; С e d r. II, p. 743. В колекцията на Г. Закос (Zacos II, № 393) откриваме един интересен печат, на чиято лицева страна е изобразен Св. Георги, а легендата на обратната страна гласи „Αγίε Γεώργιε, βοήθει τῷ σῶ δοῦλῳ Βορίλλῳ“. Издателят не е датирал печата, но, струва ми се, той би могъл да се свърже с нашия Борил.

- ¹⁵ Anne Comnène. *Alexiade*, I, p. 28.18; Nic. Bryennios, 249.11–14, 283.1–2.
¹⁶ Nic. Bryennios, 249.11–14, 283.1–2.
¹⁷ Schlumberger. *Sigillographie*, p. 395, № 3; Шандровская, В. Печать с именем Борила. – Сообщения Государственного ордена Ленина Эрмитажа, 31, 1973, 46–48, по-точно с. 46.
¹⁸ Nic. Bryennios, p. 283.1–2.
¹⁹ Вж. лит., посочена тук, гл. III, § 1, с. 110.
²⁰ Шандровская, В. Цит. съч., с. 46.
²¹ Nic. Bryennios, p. 283.1–2.
²² Вж. тук, гл. III, § 1, с. 113.
²³ Schlumberger. *Sigillographie*, p. 395, № 3.
²⁴ Oikonomidès. *L'évolution*, 138–140.
²⁵ Шандровская, В. Цит. съч., с. 46.
²⁶ Пак там, с. 48, бел. 1.
²⁷ Lemerle. *Cinq études*, 260–263.
²⁸ Anne Comnène. *Alexiade*, I, p. 68.22, 27; вж. тук гл. III, § 3, с. 121.
²⁹ Lemerle. *Cinq études*, p. 262.
³⁰ Пак там, с. 261.
³¹ Вж. тук гл. V, § 1.
³² Lemerle. *Cinq études*, p. 300.
³³ Anne Comnène. *Alexiade*, II, p. 91.
³⁴ Вж. бел. 32.

Извори: Anne Comnène. *Alexiade*, I, p. 28.18, 57.24, 58.11, 20–21, 64.3–5, 68.22, 27, 71.28, 72.10, 23, 100.2, 101.2; II, 91.4; Nic. Bryennios, 59.15–22, 249.11–14, 283.1–2, 18–21; Zonaras, 720.12–14, 725.5–10, 726.15, 727.1; Cedr., II, p. 743; Schlumberger. *Sigillographie*, p. 395, № 3; Шандровская, В. Печать с именем Борила. – Сообщения Государственного ордена Ленина Эрмитажа, 31, 1973, 46–48; Zacos, II, № 393; Cod. Coisl. gr. 79, fol. 2^r.

Литература: Chalandon, F. *Essai sur le règne d'Alexis Ier (1081–1118)*. Paris, 1905, p. 35; Златарски. *История*. Т. 2, с. 166; Потеклото на Петра и Асеня, водачите на въстанието в 1185 г. – В: Златарски, В. Н. Избр. произв. Т. 2. С., 1984, 328–336; Могавсик. *Byzantinoturcica*, II, p. 93; Дуйчев, И. *Образи на двама българи от XI в.* – В: Дуйчев. *Бълг. средновековие*, 529–545; Крекић, Б. *О позиву „скити“ за балканские словене код Ане Комнине.* – Год. Филоз. фак. у Новому Саду, 1964–1965, 1–3; Я. Н. Любарски. – В: Анна Комнина. *Алексиада*, 10, 449, бел. 91, 462, бел. 178, 464; бел. 188; Шандровская, В. Цит. съч., 46–48; P. Gautier. – In: Nic. Bryennios, p. 58, n.2; Lemerle. *Cinq études*, 262, 300, 302; Spatharakis. *The Portrait*, 107–118; Angold. *Empire*, p. 103; Βάρζος, I, 69, 92, 123; Cheynet. *Pouvoir*, 84 (№ 105), 90 (№ 113), 183, 304–305, 311, 357.

№ 140 БОРИЛОС ДИМИТЪР (Βορήλος Δημήτριος)

Свещеник в Ежова (катепаникион Стримон – дн. Дафне)¹. Син на Йоан Борилос (№ 141). Споменат като свидетел в един дарителен акт от 1327 г.

¹ *Paysages de Macédoine*, p. 147, carte J 6 (E 14).

Извори: Actes de Kutlumus, № 13, ред 21.

Литература: PLP, 2, № 2988.

№ 141 БОРИЛОС ЙОАН (Βορήλος Ἰωάννης)

Жител на Ежова (1327 г.?). Баща на Димитър Борил (№ 140).

Извори: Actes de Kutlumus, № 13, ред 21.

Литература: PLP, 2, № 2989.

№ 141а БОРИЛЕ (?) ГЕОРГИ (Borile Georgius)

Споменат в завещанието на Йоан Ласкарис Калоферос (05.VII.1388).

Извори: Dé m. C y d. C o g r. I. Appendix V 10:32.

БОРИС (Βορίς – Βορίσης)

Името Βορίς (или Βορίσης) безспорно е от български произход (ворнсъ). Но наред с тези форми в документалния материал, произхождащ от Атон, се срещат още две форми, които фонетично са твърде близки до първите: Μπουρής и Μποῦρος (дали в случая Μλ = β означава по-късно проникване на тези български (?) имена в гръкоезична среда?; вж. в този смисъл В г u n e t. *Toronyetes slaves*, 244–248). Ив. Дуйчев (Славянски, с. 366) без колебание прие, че етимологически те също са свързани с **ворнсъ**. За съжаление, ако за първата форма (Μπουρής) това би могло да се допусне, макар и с колебание, за втората (Μποῦρος) би било много по-трудно. Ето защо познатите ми случаи ще изброя тук, без да им отделям самостоятелно място в каталога: Μπουρής Γεώργιος – 1341 (D ö l g e r. *Praktika*, V, ред 74); Μπουρής Λέων – 1301 (D ö l g e r. *Praktika*, A, ред. 124 (218–219); Μποῦρος – 1320 (*Actes de Xénophon*, № 14, ред. 29, 35; № 25, ред. 79, 83; App. II, ред. 107, 110); Μποῦρος – 1320, 1338 (пак там, № 14, ред. 42, 53; № 25, ред. 87, 92; App. II, ред. 114, 120); Μποῦρος Ἰωάννης – 1320 (пак там, № 14, ред 40; № 25, ред 86; App. II, ред 114); Μποῦρος Κυριακός – 1320 (пак там, № 14, ред 48; № 25, ред 90; App. II, ред 117); Μπούρου Καλή ἡ τοῦ – 1320 (пак там, № 14, ред 55; № 25, ред 95; App. II, ред 121). Заслужава отбелязване фактът, че тези лица (Μποῦρος, баща на Кали може би е идентичен с някои от предните?) са живели в Иерисо между 1301 и 1338 г.

№ 142 БОРИС СИМЕОН (Βορίς Συμεών)

Свидетел на сватбения договор между Хриза (дъщеря на Йоан Канавуцис) и Михаил Верис, сключен на 28.VII.1370 г. в Константинопол.

Извори: Mercati, S. G. *Intorno a Giovanni Canabutzes.* – In: Mercati, I, p. 402 (р. 401: грешна дата: 1380); Ferrarì dalle Spade. *Registro Vaticano*. SBN, 4, 1935, p. 266.

Литература: Mercati, I, p. 401; Д у й ч е в, И. *Образи на двама българи от XI в.* – В: Д у й ч е в. *Бълг. средновековие*, с. 532 (погрешно го отнася към втората половина на XI в.); PLP, 2, № 2991.

№ 143 БОРИС ТЕОДОР (Βορίς Θεόδωρος)

Подписал заедно със Симеон Борис (№ 142) сватбения договор от 1370 г.

Извори: Mercati, I, p. 402; Ferrarì dalle Spade. *Op. cit.*, p. 266.

Литература: Mercati, I, p. 401; Д у й ч е в, И. *Бълг. средновековие*, с. 532; PLP, 2, № 2990.

№ 144 БОРИС (Βορίσης)

Собственик на имот в Лоротон (катепаникион Каламария) – 1321 г.

Извори: *Actes de Lavra II*; № 109, ред 206.

Литература: PLP, 2, № 2992.

№ 145 БОРИСИНА (Να.) (Βορίσινα)

Вероятно съпруга на Βορίς (Βορίσης). Собственичка на имот в Добродол (край Скопие) – 1299 г. (?).

Извори: Actes de Chilandar, 126; Мошин, Б., Л. Славева. Манастирът св. Никита во Скопска Црна Гора и хиландарският пирг Хрусја. – В: Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија. Т. 1. Скопје, 1975, с. 290.

Литература: PLP, 2, № 2993.

№ 146 ВАСИЛИЙ

Първият български архиепископ след възстановяването на българската държава, от 1204 г. примас на българската църква. Василий, към 1231–1232 г., недоволен от църковната политика на Иван II Асен (отхвърляне на унията с Рим и възстановяването на каноническото и йерархическото общение с православния Изток), се оттеглил в Атон. Починал наскоро след това.

Извори: Васильевски, В. Г. Обновление болгарского патриаршества при царе Йоанне Асене II в 1235 года. – ЖМНП, ч. 298, с. 54.

Литература: Иречек. История на българите, с. 302, бел. 38; Златарски. История. Т. 3, 362–365, 367; Никол, П. Църковната политика на Иван Асена II. – БИБ, 3, 1930, 84–85, 89; Цанкова-Петкова, Г. Восстановление Болгарского патриаршества в 1235 г. и международное положение Болгарского государства. – ВВ, 28, 1968, с. 139; Griechisch-bulgarische Bündnisse in den Jahren 1235 und 1246. – Byz. Bulg., 3, 1969, р. 57; История. Т. 3, с. 171; Данчева-Василева, А. България и Латинската империя (1204–1261). С., 1985, 134–135; Gjuzelev, V. Das Papstum und Bulgarien im Mittelalter. – In: Gjuzelev, V. Forschungen zur Geschichte Bulgariens im Mittelalter. Wien, 1986 (= Miscellanea Bulgarica 3), р. 188 (47); Bulgarien und Kaiserreich von Nikaia (1204–1261). – JÖB, 26, 1977, 148 (= Miscellanea Bulgarica 3), р. 218; Tarnidis, I. Byzantine-Bulgarian Ecclesiastical Relations during the Reigns of Ioannis Vatatzis and Ivan Asen II, up to the year 1235. – Cyrillomethodianum, 3, 1975, р. 34.

№ 147 ВАСИЛИЙ (Васнани)

Игумен на Зографския манастир, засвидетелстван чрез подпис в един акт от „Свети Пантелеймон“ (1430 г.) † проигъмень изографьски ѿеромонах Васнани.

Извори: Actes de Saint Pantéléémôn, № 20, ред 11.

Литература: Actes de Xéropotamou. App. III, 241–243; PLP, 2, № 2375, вж. и тук, гл. II, § 4.

№ 148 ВЕСКО ВАСИЛИЙ (Βέασκος Βασίλειος)

Василий Веско (Вѣско?) е скевофилак в Солун (1309 г.), табулариос между 1295 и 1309 г.; клирик (1309 г.). Няма съмнение, че Веско е фамилно име.

Извори: Actes de Xéropotamou, № 12, ред. 40, 44; Actes de Chilandar, № 25, ред. 62, 66.

Литература: Actes de Xéropotamou, р. 100; Dujčev. Praktika, 605–606; Славянски, 360; PLP, 2, № 2539.

№ 149 ВЕСКО ГЕОРГИ (Βέασκος Γεώργιος)

Парик в с. Радоливо (1316 г.); съпруга Ирина, син Константин, снаха Кали. Към семейството му принадлежи и брат му Димитър с жена си Кали.

Извори: Dölgег. Praktika, RK, ред 35.

Литература: Дуйчев. Славянски, с. 360; PLP, 2, No 2540.

№ 150 ВЕСКО ДИМИТЪР (Βεάσκος Δημήτριος)

Съдбата на Димитър Веско е свързана със Солун. Той е бил велик иконом, дякон, йеродякон и едновременно с това композитор и копист (1295–1299). Кореспондент на Григорий Кипърски и Теодор Педиазин.

Извори: T r e u, M. Theodori Pediasimi eiusque amicorum quae exstant. Programm des Victoria-Gymnasium zu Potsdam, 1899, p. 45; Εὐστρατιάδου, Σ. Γρηγορίου τοῦ Κυπρίου οἰκουμενικοῦ πατριάρχου ἐπιστολαὶ καὶ μῦθοι. Ἀλεξάνδρεια, 1910, 6; Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Ἀ. Ἰωάννης Σταυράκιος καὶ Δημήτριος Βεάσκος. – ΒΒ, 13, 1906, 493–495; Σακελίωv, Ἰ., Ἀ. Σακελίωv. Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος. Ἀθήναι, 1892, σ. 159; Ἰβήρις, Ἰ. Ἀγιορειτικὰ ἀνάλεκτα. – Γρηγορίου Παλαμᾶς, 2, 1918, σ. 257; D ö l g e r, F. Aus den Schatzkammern des Hl. Berges. München, 1948, № 59/60, ред 33.

Литература: L e Q u i e n, M. Oriens christianus. P. Parisiis, 1740, col. 52, № XLIV; Kurtz, L. – BZ, 16, 1907, 692–693; P e t i t, L. Le Synodicon de Thessalonique. – EO, 18, 1916–1919, p. 247; T r e u, M. Op. cit., p. 61; Εὐστρατιάδου, Σ. Ἐρᾶκες μουσικοί. – ΕΕΒΣ, 12, 1936, p. 75; C a n a r t, P. Codices Vaticani Graeci 1745–1962. II. Introd. Add. Città del Vaticano, 1973, p. LIV; Actes de Xéropotamou, p. 100; Д у й ч е в. Проучвания. I, с. 119, бел. 4; Славянски, с. 360; P L P, 2, № 2541.

№ 151 ВЕСКО МИХАИЛ (Βεάσκος Μιχαήλ)

Баща на Георги – № 149 (Γεώργιος ὁ υἱὸς Μιχαήλ τοῦ Βεάσκου), починал преди 1316 г. Парик в Радоливо.

Извори: D ö l g e r. Praktika, RK, ред 34.

Литература: Д у й ч е в. Славянски, с. 360; P L P, 2, № 2542.

ВЛАДИСЛАВОВИЧИ

Фамилията „Владиславовичи“ не се среща в изворите. Но аз я употребявам (тя бе въведена от А. П. Каждан) по две причини: за удобство и за да мога да събера всички потомци на цар Иван Владислав (1015–1018) на едно място.

Литература: З л а т а р с к и. История. Т. 2, passim; К а ж д а н. Социальный состав, с. 90, 105, 107, 111, 116, 126, 139, 170, 174, 176, 197, 200, 206, 211, 213, 215–217; История. Т. 3, passim; B o ž i l o v. Les Bulgares, 172–175.

№ 152 АЛУСИАН (Ἀλουσιάνος)

Името Ἀλουσιάνος (по-рядко Ἀλουσιανός и Ἀλλουσιάνος) – форма, разпространена и през XIII–XV в.¹, – е било обект на многократни проучвания, но те не са довели до единодушие относно неговия произход. Преди повече от половин столетие Й. Иванов се опита да обоснове арменската му принадлежност² – опит, който не получи одобрението на специалистите³. Ив. Дуйчев, тръгвайки от рядко срещаната форма Ἀλουϊσιάνος⁴ (грешно изписване?), допуска, че то произхожда от латинското средновековно име Aluisius⁵. Може би най-близо до действителността е Стр. Гичев, който положи немалко усилия да изведе „Алусиан“ от еврейското „alluf“ – „господар“, „предводител“ със значение на име и на титла⁶. Както се вижда – мнения, които трудно биха могли да се съгласуват и които може би очакват проверката на времето.

Алусиан е вторият син на българския цар Иван Владислав (1015–1018) – в това Йоан Скилица е категоричен⁷. Но едно недотам точно твърдение на Михаил Псел⁸, преминало и при Зонара⁹, позволи на някои съвременни учени да приемат,

че Алусиан е бил син на Арон (брат на цар Самуил), тоест той е бил брат на Иван Владислав. Това схващане съвсем основателно бе опровергано от В. Н. Златарски¹⁰ и неговото възраждане едва ли би могло да бъде подкрепено¹¹. С Алусиан се срещаме за първи път през 1018 г. в трагичните за българската държава дни. Докато майка му Мария заедно с тримата си по-малки синове (Траян, Радомир и Климент) се предала на Василий II, тримата по-големи – Прусиан, Алусиан и Арон, се укрили в планината Тмор и се опитали да организират съпротива срещу ромеите¹². Този опит завършил несполучливо и наскоро след това те също били принудени да сложат оръжие. Най-големият брат Прусиан (№ 169) получил достойнството магистър, а Алусиан и Арон (№ 158) – патриций¹³.

Карьерата на Алусиан не била блестяща. Двадесет и две години по-късно, в 1040 г., той все още бил патриций и стратег на Теодосиуполис¹⁴ (дн. Ерзерум – Армения)¹⁵. Нещо повече, тъкмо по това време той бил в немилост¹⁶, имотът, който притежавал (по-точно – собственост на съпругата му) в Харсианон – тема и крепост (дн. Мусалимкале – между Севастия и Апазия)¹⁷, бил конфискуван по нареждане на Йоан Орфанотроф, освен това трябвало да заплати глоба от 50 литри и му било наредено да не напуска дома си и да не се появява в Константинопол¹⁸. Така Алусиан дочакал въстанието на Петър Делян, което променило съдбата му. Историята на това движение, което целяло възстановяването на българското царство, и ролята на Алусиан в него са добре известни, за да се спирам подробно на тях. Ето защо ще набележа само онези моменти, които са свързани с живота на втория Иван-Владиславов син. Алусиан се появил в лагера на Петър Делян, когато българите били постигнали сериозни успехи. Провъзгласеният за цар Петър Делян бил принуден да се съобразява с присъствието на Алусиан – все пак той бил син на последния български цар – и да му отдели почетно място край себе си. Той дори му поверил ръководството на най-сериозната военна кампания – настъплението срещу Солун. Опитът на Алусиан да овладее града завършил неуспешно и той безславно се завърнал в лагера на Делян¹⁹. Воден от своите амбиции, той успял на организираното от самия него пиршество да ослепи Петър Делян и по този начин да допринесе за ликвидирането на българското движение²⁰. Веднага след това Алусиан избягал в Мосинопол, където бил приет добре от василевса, бил почетен с титлата магистър и изпратен в Константинопол²¹. Оттук нататък следите му се губят²².

Алусиан бил женен за арменка, от която имал деца, но тяхното отглеждане е много трудно²³. Единствената възможност е те да се потърсят сред онези лица, които носят фамилното име Алусиан. Подобен метод е несигурен, но все пак може да се допусне, че Алусиан е имал двама синове – Самуил Алусиан (№ 157) и Василий Алусиан (№ 153), и една дъщеря – На. (№ 173)²⁴.

¹ PLP, I, № 692–697.

² И в а н о в, Й. Произход на цар Самуиловия род. – В: Сборник в чест на Васил Н. Златарски. С., 1925, с. 56, 59, 60.

³ A d o n t z. N. Samuel l'Armenien roi des Bulgares. Extrait des Memoires de l'Académie Royale de Belgique. Cl. de lettres, 39, 1938, p. 37, note 3.

⁴ С е д г., II, p. 678.22.

⁵ Д у й ч е в, И. Върху някои български имена и думи у византийските автори. – В: Д у й ч е в. Проучвания, II, 339–340.

⁶ G i ĉ e v, Str. Essay on Interpreting the Name Allousian. – EB, 6, 1967, 165–178; К е к а в м е н, с. 391, бел. 332 (Г. Г. Литаврин).

⁷ S c y l i t z e s, p. 360.51.

⁸ P s e l l o s, I, p. 79.5–6.

⁹ Z o n a r a s, p. 601.7–8.

¹⁰ З л а т а р с к и. История. Т. 2, 60–62, 485–486.

¹¹ G i ĉ e v, Str. Op. cit., 165–178; К е к а в м е н, с. 391, бел. 332 (не е ясно дали Г. Г. Литаврин

приема становището на Стр. Гичев или не). Едва ли има смисъл да подновявам основния аргумент на В. Н. Златарски (Иван Владислав е единственият син на Арон, който е избегнал гибелта – Scylitzes, 329.86–81) и затова ще наблегна на един друг момент. Според Скилица докато тримата по-малки синове на Иван Владислав били заведени от царица Мария при Василий II (с. 359.21–22), тримата по-големи (Пруссиан, Алусиан, Арон) продължили съпротивата още известно време (с. 359.26 и сл.). Малко след това той изброява и шестимата: Пруссиан, Алусиан, Арон, Траян, Радомир, Климент (с. 360.51). Това четене, което е интерполация във Vindob. Hist. gr. 74 и Scorial. T. III. 9, се подкрепя от друга интерполация (Vindob. Hist. gr. 74), която не оставя никакво съмнение: „...Προυσιάνος καὶ οἱ τοῦτου δύο ἀδελφοί, Ἀλουσιάνος καὶ Ἀαρών, οἱ τοῦ Βλαδισθλάβου παῖδες“ (с. 359.32–33).

¹² Scylitzes, p. 359.21–22, 26.

¹³ Пак там, с. 360.44–46.

¹⁴ Пак там, с. 413.89.

¹⁵ Oikonomidès. Les listes de préséance, p. 355.

¹⁶ Psellos, I, p. 80.1–7: § XLVI.

¹⁷ Scylitzes, p. 413.92–94. За локализацията вж.: Oikonomidès. Les listes de préséance, p. 348.

¹⁸ Вж. бел. 16.

¹⁹ Scylitzes, p. 413.4–414.26; вж. тук гл. V, § 2, № 48.

²⁰ Scylitzes, p. 414.29–35; Psellos, I, 81.1–4. Вж. тук гл. V, § 2, № 49.

²¹ Scylitzes, p. 414.35–38. Според Михаил Псел (I, p. 82.15–16: § XLIX): „...τῆς πρῶτης τιμῆς ὀξυῶσας ὁ αὐτοκράτωρ...“ Това неясно съобщение на Псел бъде неправилно изтълкувано от Е. Рено (Psellos I, p. 82, note 2), който твърди, че Алусиан получил титлата патриций. Тази грешка е коригирана от Я. Любарски (М. Псел. Хронография. М., 1978, с. 273, бел. 42).

²² В типика на константинополския манастир „Христос Пантократор“ (за него: Janin. Les églises et les monastères, I, 515–523) е отбелязано, че император Йоан II Комнин дарява на манастирското братство „целия имот на Алусиан“ („ἡ ἅλασα ὑπόστασις ἡ οὐσα... τοῦ Ἀλουσιάνου“), който се намирал в „τὸ ἐμπόριον или τὸ χωρίον Μάδουτος“ (епископия, сетне митрополия в Херсонес Тракийски – вж. Dagouzés, J. Notitiae Epis soratum Ecclesiae Constantinopolitanae. Paris, 1981, № 7.163, 9.59, 10.59, 16.32, № 20.47; 123, 124, 134, 141, 144, 164; № 11.70, 12.68, 13.778, 15.18, 16.68, 17.80, 18.80, 20.48), тоест къща, други постройки, баня, градина, лозе, 5 домена: Св. Георги τοῦ Μήλου, Св. Димитър, Кохлакея, Кареон и Стлави (οἱ Σθλάβοι), както и две села с парниците проскатимени, които живеят там (Gautier, P. Le Turikon du Christ Sauveur Pantokrator. – REB, 32, 1974, p. 119. 1488–1495). Кой е този Алусиан? Преди години Г. Цанкова-Петкова (За аграрните отношения в средновековна България (XI–XIII). С., 1964, с. 45, бел. 118в) без колебание го отъждестви със сина на Иван Владислав. Последният издател на Типика П. Готие прояви колебание и изброи някои личности, с които той би могъл да бъде сближен: Самуил Алусиан (№ 158 – смесва го с № 152), Василий Алусиан (№ 153 – и него смесва с № 152!), граматик Михаил Алусиан (вж. тук, бел. 24) (Gautier, P. Op. cit., p. 118, note 19). Трябва да се отбележи категорично, че няма сериозни основания Алусиан от Типика на Пантократор да бъде идентифициран с някое от шестте лица, известни със собствено или фамилно име Алусиан (№ 152–157). Сякаш най-примамлива е хипотезата той да бъде отъждествен с № 152, и то не заради името, а заради факта, че имотът на Алусиан (от Типика) в неизвестно време е попаднал в ръцете на императорската фамилия. Как? По какъв начин? Дали това не напомня за конфискацията, жертва на която е станал Алусиан (№ 152)? Но от Скилица знаем (Scylitzes, p. 413.94), че на Алусиан е било отнето само намиращото се в Харсиан наследство на неговата съпруга. Можем ли да допуснем, че Алусиан се е сдобил с този значителен имот, описан подробно в Типика, след събитията от 1041 г.? Подкрепа в изворите за подобно допускане липсва. Най-сетне, ако мислим за тази идентификация, трябва да отговорим на още един въпрос: може ли толкова дълго време (до 1136 г., когато е издаден Типика) името на Алусиан (№ 152) да се свързва с този имот?

²³ Psellos, I, p. 80.10: Алусиан е имал жена и деца, но без повече подробности. За произхода на жена му вж. Златарски, В.Н. Избр. произв. Т.2. С., 1984, с. 150, 153.

²⁴ Установяването на роднинските връзки между Алусиан (№ 152) и останалите петима, които имат фамилното име Алусиан (№ 153–157), е извънредно трудно, за да не кажа невъзможно. Името Алусиан (за Палеологовата епоха вж. PLP I, № 692–697) едва ли е достатъчно за сигурно отъждествяване. Ето защо тук само ще отбележа още едно лице, което би могло да бъде свързано с фамилията (?). Става дума за Михаил Алусиан, споменат на два пъти в прочутия Cod. Mag. gr. 524 ff. 18^v, 106^v (вж. Λάμπροϋ, Σπ. Ὁ Μαρκανδὸς κώδιξ 524. – NE, 8, 1911, I, σ. 17, 42; σ. 144, 215). В първия случай наистина става дума за „... Μιχαὴλ τοῦ Ἀλουσιάνου“ („Ἀλουσιάνου Μιχαήλ“), докато във втория вече имаме работа с „... τοῦ Ἀλουσιάνου Μιχαήλ τοῦ γραμματικῶ ἀπὸ τοῦ κανικλείου τοῦ Ἀγιοθεοδώριτου...“ Михаил Агиотеодорит е добре известен от други извори и неговите curriculum vitae и cursus honorum могат да бъдат проследени сравнително пълно: граматик, ἐπὶ τοῦ κανικλείου, императорски секретар, логотет на дрома и орфанотроф; починал между 1178 и 1183 г. (вж. Horna, K. Eine unedierte Rede des Konstantin Manasses. Wiener Studien 28.

Wien, 1906, 193–198; К а ж д а н, А. П. Братя Айфеодориты при дворе Мануила Комнина. – ЗРВИ, 9, 1966, 86–90; Georges et Démétrios Tornikès. Lettres et discours. Ed. J. Dargouzes. Paris, 1970, p. 56, 128, note 3; Guillaud. Les logothètes, 61–62; Michelitalkos. Lettres et discours. Ed. P. Gautier. Paris, 1972, 49–50; "Εγγράφα Πατριάρχου Ι, 131 σημ. II, 20.53; 201, 202, 204–205). В нашия случай интересното е присъствието на името Алусиан, което даде основание на някои изследователи да свържат Михаил Агиотеодорит-Алусиан с Алусиан (№ 152). А.П. Каздан категорично отхвърля подобна възможност, но в същото време не се поколеба да отбележи: „Остається вполне вероятным, что Айфеодориты происходили из эллинизированной болгарской фамилии“ (К а ж д а н, А. П. Цит. съч., с. 87). Какво още би могло да се каже? Очевидно фамилията Агиотеодорити (за нея освен цит. лит. вж. К а ж д а н. Социальный состав, с. 94, 113, 119, 129, 136, 151, 178, 194, 210) няма преки и близки връзки с фамилията Алусиан. Би могло да се допусне, че Михаил Агиотеодорит е носил и името Алусиан (впрочем съвсем рядко!) по женска линия, тоест неговата майка е била потомка на Алусиановци?

Извори: Scylitzes, 359.26, 359.33, 360.51, 413.89 (412.88–414.38); Psellous, I, 79–82; Zonaras, 601.7–603.11; Mathieu d'Edesse. Chronique. Trad. par E. Dulaurier. Paris, 1858, p. 164; Кекавмен, с. 162.10–11; Златарски, В. Н. Избр. произв. Т. 2. С., 1984, с. 147; Κωνσταντινουπόλου. Βυζ. μολυβδόβουλα, σ. 23, 110.

Литература: И р е ч е к. История на българите, 219, 234, 235, 238; Schlumberger. L'Épopée, III, 297–307; З л а т а р с к и. История. Т. 1. Ч. 2, с. 667, 779; т. 2. 44–45, 49, 60–70, 76, 114, 127–129, 210, 485–486; Моливдовулът на Алусиан. – В: З л а т а р с к и, В. Н. Избр. произв. Т. 2. С., 1984, 147–157; Laurent, V. Bulgarie et princes bulgares, 420–422; Моравски. Byzantinoturcica, II, p. 64; Ostrogorsky. Histoire, p. 348; Д у й ч е в, И. Върху някои български имена и думи у византийските автори. – В: Д у й ч е в, И. Проучвания, II, 339–340; Л и т а в р и н, Г. Г. Болгария и Византия, 388–393 (бълг. превод: 290–300); К а ж д а н. Славяне, с. 35; Кекавмен (Г. Г. Л и т а в р и н) 391, бел. 392; 393, бел. 335, 338, 394, бел. 339; М. П с е л. Хронография (Я. Н. Л ю б а р с к и), 237, 277, 296; История. Т. 3, 25, 32, 34; Fine. Balkans, I, 204, 205–206. Cheynet. Pouvoir, 52, № 51, 49; 51, № 45, 276, 388, 389.

№ 153 АЛУСИАН ВАСИЛИЙ (Ἀλουσιάνος Βασίλειος)

Василий Алусиан – вероятно син на Алусиан (№ 152) – е известен като дук на Едеса между 1068 и 1071 г. По същото време той е притежавал достойнството проедър. Навремето В. Н. Златарски¹ го отъждестви с „магистър Василий Парадунавис“, споменат в колофона на Cod. Coislin. 263² – отъждествяване, което бе опровергано категорично³. Други сведения за Василий Алусиан няма⁴.

¹ З л а т а р с к и, В. Н. Една датирана приписка на гръцки от средата на XI в. – В: З л а т а р с к и, В. Н. Избр. произв. Т. 2. С., 1984, 162–166.

² Текстът на колофона у L e m e r l e. Cinq études, p. 39.

³ Пак там, 41.50–51, 52.

⁴ Вероятно на него е принадлежал един неиздаден печат с легенда: Κύριε βοήθει Βασίλειφ βεστάρχη καὶ στρατηγῶ (печатът е от колекцията на Дъмбъртън Оукс). Й о р д а н о в, И. Византийски печати на потомците на последния български цар Иван Владислав (под печат).

Извори: Mathieu d'Edesse. Chronique. Trad. par E. Dulaurier. Paris, 1858, 164–166; Ш а н д р о в с к а я. Из истории, с. 457.

Литература: З л а т а р с к и, В. Н. Моливдовулът на Алусиан. – В: З л а т а р с к и, В. Н. Избр. произв. Т. 2. С., 1984, с. 153; Една датирана приписка..., 162–166; Ш а н д р о в с к а я. Из истории, с. 457; А р у т ю н о в а, В. А. Византийские правители Эдессы в XI вв. – ВВ, 35, 1973, с. 144, 151, 153.

№ 154 АЛУСИАН ДАВИД (Ἀλουσιάνος Δαβίδ)

Познат от един печат с легенда: Θεοτόκε βοήθει Δαβίδφ τῷ Ἀλουσιάνφ. Връзките му с Алусиан (№ 152) и точното му място в родословната стема на фамилията са неизвестни.

Извори: Laurent. Bulgarie et princes bulgares, p. 422.

Литература: Воžilov. Les Bulgares, p. 173.

№ 155 АЛУСИАН ЕЛПИДИФОР (Αλουσιάνος Ἐλπίδορος)

Известен от печат, съхраняван в колекцията на Ермитажа. Легендата, изписана върху двете страни на печата, гласи: „Κύριε βοήθει τῷ σῶ δούλῳ Ἐλπίδορῳ κουροπαλάτῃ τῷ Ἀλουσιάνῳ.“ Издателката на печата В. С. Шандровская не го датира, но палеографските му белези позволяват да бъде отнесен към втората половина на XI в. Връзките на Елпидофор – твърде рядко име¹ – с фамилията остават неясни.

¹ Съвсем рядко е засвидетелствано и близкото по графика и по звучене име „Ἐλπίδος“, вж. Z a c o s-V e g l e r y I, № 606 (scholarum), № 1276 (и двата печата датират от VI–VII в.); L a u r e n t. C o r p u s II, № 1021 (протоспатарий, ἐπὶ τοῦ χρυσοτρικλίνου, съдия и епарх – XI в.); Z a c o s, II, № 139 (спатарокандидат и ἐπὶ τῆς μεγάλης εταιρείας – IX – началото на X в.).

Извори: Ш а н д р о в с к а я. Из истории, с. 459.

№ 156 АЛУСИАН КОНСТАНТИН (Αλουσιάνος Κωνσταντῖνος)

Както и двамата му предшественици, така и Константин Алусиан ни е познат благодарение на един печат: „Κύριε βοήθει Κωνσταντῖνῳ βεστάρχη τῷ Ἀλουσιάνῳ.“

Извори: L a u r e n t. Bulgarie et princes bulgares, p. 420.

Литература: В о ž и л о в. Les Bulgares, p. 173.

№ 157 АЛУСИАН САМУИЛ (Ἀλουσιάνος Σαμουήλ)

Самуил Алусиан е единственият сред своите омоними, за когото има категоричното свидетелство, че е българин: ὁ βεστάρχης Σαμουήλ ὁ Ἀλουϊσιανός [Ἀλουσιάνος]¹ ὁ Βούλγαρος². В.Н. Златарски без колебание прие, че той е син на Алусиан (№ 152). Това становище на българския медиевист (то бе аргументирано преди всичко с идеята, че Σαμουήλ ὁ Ἀλουϊσιανός = Σαμουήλ ὁ Ἀλουσιάνος)³ може да бъде прието и подкрепено с нови доказателства, въпреки че днес познаваме и други лица със същото фамилно име, които биха могли да се свържат с Алусиан (№ 152)⁴. Със Самуил се срещаме за първи път през зимата на 1069 г. Тогава той и командваните от него войски, които били на лагер в темата Армениакон, получили нареждане да нападнат разбунтувалия се латински наемник Криспин, но в завързалото се сражение били разбити. От несъвсем ясният разказ на хронистите може да се допусне, че Алусиан е бил сред пленените, които наскоро след това били освободени⁵. А Аталиат и продължителят на Скилица са единомислещи, когато говорят за позицията на Самуил: по времето на описаните събития той е имал титлата вестарх, докато функциите му са малко по-неопределени – командир на 5 тагми от Запад, разположени на лагер в Армениакон. Тази несполука изглежда не е оказала влияние върху по-нататъшната кариера на Самуил. Свидетелство за това са два печата (от две матрици с малко различие в текста), чиято легенда гласи: „† Θεοτόκε βοήθει τῷ σῶ δούλῳ Σαμουήλ προέδρῳ καὶ δούκι τῷ Ἀλουσιάνῳ.“⁶ Очевидно следващата стъпка на Самуил е била свързана с по-високата титла проедър. В същото време той е запазил своята длъжност (вече категорично посочена: дук) – командир на тагмата (част от схолите или екскувитите), настанени в провинцията⁷. Обяснението на това придвижване в ранговата таблица може да се крие в роднинските отношения на Самуил с Роман IV Диоген (1068–1071): неговата неизвестна по

име сестра (№ 173) е била съпруга на василевса (преди брака му с императрицата-вдовица Евдокия). По-нататъшната съдба на Самуил-Алусиан е неизвестна. В. Н. Златарски допусна, че кариерата му е била грубо прекратена след смъртта на Роман Диоген⁸, но сведения за подобен крах липсват⁹.

¹ За формата Ἀλουϊσάωνος (вероятно грешно изписване: среща се у Продължителя на Скилица, но не и у Михаил Аталиат) вж. при № 152.

² Седр., II, р. 678.21.

³ Златарски, В. Н. Моливдовул на Самуил Алусиан. – В: Златарски, В. Н. Избр. произв. Т. 2. С., 1984, с. 174.

⁴ В полза на това твърдение говорят: името Самуил (?), хронологията и роднинските връзки на Самуил Алусиан с император Роман IV Диоген – вж. тук, както и № 173.

⁵ Athaliata, 123.8–124.8; Седр., II, 678.21–679.4.

⁶ Златарски, В. Н. Моливдовул..., с. 173. В легендата на печата от Ермитажа (Шандровска я. Из истории, с. 498) липсва формулата τῷ σφ̄ δούλῳ.

⁷ Oikonomidès. L'évolution, р. 143.

⁸ Златарски, В. Н. Моливдовул..., с. 180.

⁹ Според два неиздадени печата (Иорданов, И. Византийски печати. № 153, б. 4) Самуил Алусиан е бел вестарх и стратег и след това (но преди 1069 г.) вестарх и дук на Едеса.

Извори: Athaliata, 123.8–124.8; Седр., II, 678.21–679.4; Κωνσταντοπούλου. Βυζ. μολυβδόβουλα, 228; Златарски, В. Н. Моливдовул..., с. 173; Мушмов, Н. Монетите и печатите на българските царе. С., 1924, с. 156, № 240; Шандровска я. Из истории, с. 458.

Литература: Златарски, В. Н. Моливдовул..., 173–174, 178–180; История. Т. 2, 128–129; Моравчик. Byzantinoturcica II, р. 265; Каждан. Соц. состав, с. 134; Славяне, с. 35; Воژیлов. Les Bulgares, р. 173. Сһеупет. Pouvoir, 276, 279; 311 (грешна идентификация).

№ 158 АРОН (Ἀρών)

Арон е третият син на цар Иван Владислав (1015–1018). Преки указания за това няма, но редът, по който Йоан Скилица изброява царските синове, е достатъчно основание за подобно твърдение¹. Годината на раждането му е неизвестна, но няма съмнение, че тя трябва да се търси някъде в началото на второто хилядолетие. Арон, както братята си, се появява в трагичната за българския народ 1018 г. Заедно с двамата си по-големи братя Прусиан и Алусиан той прави опит да организира едно от последните гнезда на съпротивата срещу ромеите, оттегляйки се в планината Тмор². Този опит продължава твърде кратко и тримата братя са принудени да склонят глава пред Василий II. Докато Прусиан е почетен с титлата магистър, Алусиан и Арон получават достойнството патриций³.

Арон е този потомък на Иван Владислав, който има най-продължителна и най-успешна кариера, въпреки че някои от родствениците му успяват да получат по-висока титла⁴. Неговият cursus honorum може да бъде установен сравнително пълно благодарение на разнообразните по произход, характер и време извори: византийски и арменски; хроники, жития и приписки; печати и надписи. Това изобилие на извори – твърде рядко срещано – поставя пред изследвача един проблем: отъждествяването на всички лица с името Арон, споменати във въпросните извори, с Иван-Владиславовия син. Проблемът се усложнява допълнително от четирите омонима, най-близки по време до Арон – № 158, 159, 161 и 162. Внимателното изучаване на изворите показва, че съществува само едно по-сериозно затруднение: отъждествяването на Арон от един от печатите, съхранявани в Ермитажа („Арон, магистър и дук на Иверия и Велика Армения“)⁵, и Арон от известния надпис от Ани („магистър Арон“)⁶. Затруднението идва от някои биографични данни, които намираме в надписа: магистър Арон пристигнал на Изток, в крепостта Ани „в разцвета на красотата и годините на младостта“. Назначаването на Арон на длъжността „дук на Иверия и Велика Армения“ или

„Ани и Иверия“ може да бъде установено сравнително точно – към 1048–1049 г.⁷ Вече казах, че третият син на Иван Владислав е роден в началото на XI в. Следователно, когато е пристигнал в Ани (Армения), той е бил на около 45 години. При това положение може ли да се каже, че е бил в разцвета на младостта си? Внимателното претегляне на всички „за“ и „против“ показва, че синът на българския цар може да бъде отъждествен с Арон от надписа в Ани, независимо от някои колебания при възрастовата му характеристика. Защо? Към 1047–1049 г. Арон е вест и катепан на Васпуракан⁸. От друга страна, преди 1057 г. той вече е получил следващата титла магистър и е назначен за дук на Иверия⁹. А пребиваването на Арон от надписа в Ани (Армения) се отнася към времето след 1048/49 и преди 1057 г. При това положение всякакви съмнения за отъждествяването отпадат¹⁰.

Нека сега се върнем към кариерата на Арон. Какво прави впечатление? През първите тридесетина години тя върви бавно и трудно. Както вече казах, още в 1018 г. Арон получава титлата патриций¹¹. Едва в 1048 г. той е вест (в неизвестно за нас време той е бил и антипат¹²) и катепан на Васпуракан¹³. По време на пребиваването си на този пост Арон е в центъра на военните действия срещу селджуките¹⁴. Наскоро след тези събития го намираме на нова длъжност – дук на Иверия и Велика Армения, или Ани и Иверия, с титлата магистър¹⁵. За дейността на Арон в Ани знаем само това, което ни предлага издълбаният по негово нареждане надпис: възстановил и укрепил допълнително стените и кулите на крепостта, построил със свои средства водопровод „за радост и освежаване на жадните“, осигурил данъчни облекчения за живущите в града чрез „грамота със златен печат“, дадена от „самодържавната порфирородна царица“ (Теодора, 1055–1056 – това указание датира надписа)¹⁶.

През 1057 г. кариерата на Арон на Изток е прекъсната за кратко време. В Константинопол назрявали събития – действията на Исаак Комнин за овладяването на престола, – които принудили император Михаил VI да събере всички войски, все още подкрепящи го. Йоан Скилица е този, който ни осведомява, че „магистър Арон и дук“ и заместникът на източните схоли Теодор командвали войските, които трябвало да се противопоставят на претендента. Но опитът им не сполучил и те били разбити¹⁷. Веднага след това двамата се явили в двореца и се отказали от задълженията си¹⁸. Този акт, както и последвалото възшествие сякаш предполагали края на Ароновата кариера. Но се случило точно обратното. Два печата с напълно еднаква легенда („Κύριε βοήθει Ἰακώβον προέδρῳ καὶ δουκί“¹⁹) показват недвусмислено, че Арон не само не загубил дотогавашната си позиция, но и се изкачил в ранговата таблица, получавайки достойнството проедър. Обяснението на тази стъпка нагоре не е трудно: новата императрица Екатерина е била негова сестра (вж. № 165). Този факт е бил напълно достатъчен, за да заличи участието на Арон в събитията от 1057 г. Оттук нататък започва последният етап от кариерата на Арон, такава, каквато изворите позволяват да бъде възстановена.

Цитираните два печата свидетелстват, че към 1057 г. или самото начало на 1058 г. Арон вече е бил проедър и дук. Дук на какво или на кого? Дали е командвал някоя военна част (контингент от тагмата?)? На този въпрос не може да се отговори със сигурност. Каквато и да е била длъжността му, нейното изпълнение е било краткотрайно и Арон отново се отправил на Изток: към 1058 г. той вече бил дук на Едеса²⁰. Пребиваването му там продължило не повече от година. През 1059 г., както свидетелства колофонът към Cod. Coislin gr. 263, f. 157²¹, проедър Арон е бил дук на Месопотамия. Това е последната длъжност, заемана от Арон, за която имаме сведения. Но един печат от колекцията на Г. Закос

показва, че Арон е получил и достойнството протопроедър – между 4.IV.1059 г. (датата на колофона) и 25.XII.1059 г. (абдикацията на Исаак I Комнин). Ето легендата на печата: Κύριε βοήθει Ἀαρὼν πρωτοπροέδρω καὶ δοῦκι²². Ако отъждествяването е правилно²³, това е последното известие за Арон.

Многобройните извори, за които вече стана дума, не съдържат никакви сведения за семейството на Арон. Затова всички предположения за синове или за техния брой – един или двама (Радомир и Теодор Арон – № 161 и 162) – са условни²⁴.

¹ Scylitzes, p. 359.33, 360, 51.

² Пак там, с. 359.26. За планината Тмор, намираща се в Албания, вж. З л а т а р с к и. История. Т.1. Ч. 2, с. 779.

³ Scylitzes, p. 360.46.

⁴ Вж. например № 155 Елпидофор Алусиан – куропалат.

⁵ Ш а н д р о в с к а я, В. Неизвестные печати Аарона, магистра и дуки Иверии и Великой Армении, и проедра и дуки. – Сообщения Государственного ордена Ленина Эрмитажа, 37, 1973, с. 61.

⁶ Б е н е ш е в и ч, В. Три Анийские надписи XI века из эпохи византийского владчества. Л., 1921, 2–4; Б а р т и к я н, Р. М. „Эникон“ в Византии и столице армянских Багратидов в эпоху византийского владчества (1045–1064). – Истор.-филол. журнал АН АрмССР, 1968, № 2, с. 121.

⁷ Преди това Арон е бил катепан на Васпуракан. Вж. тук, с. 242, бел. 13.

⁸ Пак там.

⁹ O i k o n o m i d è s, N. Byzantine Lead Seals. Dumbarton Oaks. Trustees for Harvard University. Washington, 1985 (Dumbarton Oaks. Byzantine Collection. Publication No 7), p. 24, fig. 79.

¹⁰ Като допълнително доказателство може да бъде посочено, че Арон от надписа, Арон от печата от колекцията на Dumbarton Oaks (вж. бел. 9) и Арон от печата от Эрмитажа (вж. бел. 5) имат една и съща титла – магистър.

¹¹ Вж. бел. 3.

¹² Вж. Z а с о s, П, № 352: „Κύριε βοήθει τῷ σῶ δοῦλῳ Ἀαρὼν πατρικίῳ, ἀνθυπάτῳ, βέστη καὶ κατελάνῳ Βασπουρακάν.“

¹³ Scylitzes, p. 448.51–52; Z а с о s, П, № 352.

¹⁴ През 1048 г. Арон и Катакалон Кекавмен отблъснали първото настъпление на селджуките, като разбили армията им, предводителствана от Хасан (Scylitzes, p. 448.48–449.77). Наскоро след това Тогрул бег изпратил нова, още по-голяма (100 000) армия. На първо време Арон и Кекавмен решили да се затворят в крепостите и градовете до пристигането на подкрепления (пак там, 449.79–452.59). Решителното сражение станало край „Κατετροῦ φροῦριον“ (Gabudru или Gaboudrou – Schlumberger. L'Épopée, III, p. 558; Kapetru-Vryonis. The Declin, p. 86), в което византийските войски, подпомогнати от грузинци, удържали пълна победа (Арон командвал лявото крило). Scylitzes, 452.73–454.13; Aristakès Lastivert, 80, § XIII, 68–69; Schlumberger. L'Épopée, III, 558–560; Nonigman, E. Die Ostgrenze des Byzantinischen Reiches von 363 bis 1071. Bruxelles, 1935, p. 179; Grouset, A. Histoire de l'Arménie des origines à 1071. Paris, 1947, p. 177; Vryonis. The Declin, p. 86 (там събитията са отнесени към следващата 1049 г.)

¹⁵ Ш а н д р о в с к а я, В. Неизвестные печати Аарона..., с. 61; O i k o n o m i d è s, N. Byzantine Lead Seals..., p. 24; А р у т ю н о в а - Ф и д а н я н, В. Византийские правители фемы Иверия. – Вестник общественных наук АН АрмССР, 1973, 2 (362), 63–78; Ю з б а ш я н, К. Н. Новые данные для изучения византийской администрации в Армении и Грузии в XI в. – В: Кавказ и Византия. Т. 2, 1980, с. 70.

¹⁶ Вж. бел. 6.

¹⁷ Scylitzes, p. 492.68–495.58; Z o n a r a s, p. 660; Psellios, П, p. 90 (без имена); Schlumberger. L'Épopée, III, p. 796.

¹⁸ Scylitzes, p. 496.72 (71–74).

¹⁹ Ш а н д р о в с к а я, В. Неизвестные печати Аарона..., с. 62; Z а с о s, П, № 353 (3 екземпляра).

²⁰ Schlumberger. Sigillographie, 316–317: „Κύριε βοήθει Ἀ[α]ρὼν μαγίστρω καὶ δοῦκει (sic) Ἐδέσης“.

²¹ L e m e r l e. Cinq études, p. 39: „Ἀαρων προέδρου καὶ ἀνταδέλφου τῆς ἀγούστης Μεσοποτατίας“.

²² Z а с о s, П, № 354.

²³ На лицевата страна на този печат, както и на другите, които сигурно могат да бъдат приписани на Арон (Z а с о s, П, № 352, 353; Schlumberger. Sigillographie, 316–317, и др.), е изобразен Св. Теодор – очевидно светецът-покровител на Арон.

²⁴ З л а т а р с к и. История. Т. 2., 132–133; Laurent. Aaron, p. 394; Β ά ρ ζ α ς, I, № 15, p. 88, бел. 17

Извори: Scylitzes, 359.26, 33, 360.46, 360.51, 448.51–52 (448.48–449.77), 449.78–452.59, 452.73, 453.75, 77, 94, 454.13, 493.83, 494.34, 38, 495.43, 52, 496.72; Z o n a r a s, 636–641, 660;

Psellos, II, p. 90; Mathieu d'Édesse. Chronique. Trad. par Ed. Dulaurier. Paris, 1858, p. 87; Повествование вардагета Аристакса Ластивертци. М., 1968, 94–95; Peeters, P. Histoires monastiques géorgiennes, II. Vie de S. Georges l'Hagiorite. – An. Boll., 36–37, 1917–1919 [1922], p. 135, § 74; Lemerle. Cinq études, p. 39; Бенешевич, В. Три Анийские надписи XI века из эпохи византийского владычества. Л., 1921, 2–4; Бартиян, Р. М. „Эникон“ в Византии и столице армянских Багратидов в эпоху византийского владычества (1045–1064). – Истор.-филол. журнал АН АрмССР, 1968, 2, с. 121; Schlumberger. Sigillographie, 316–317; Zacos, II, № 352, 354; Oikonomides, N. Byzantine Lead Seals. Dumbarton Oaks. Trustees for Harvard University. Washington, 1985 (Dumbarton Oaks. Byzantine Collection. Publication No 7), p. 24, fig. 79; Шандровская, В. Неизвестные печати Аарона, магистра и дуки Иверии и Великой Армении, и проедра и дуки. – Сообщения Государственного Эрмитажа, 37, 1973, с. 60–64.

Литература: Schlumberger. L'Épopée, III, 558–560, 796; Златарски. История. Т. 1. Ч. 2, 44–46, 60, 71, 81, 129–132, 134–135, 485–496; Една датирана приписка на гръци от средата на XI в. – В: Златарски, В. Н. Избр. произв. Т. 2. С., 1984, 162–163; Psellos, II, p. 90 [Е. Рено]; Lascaris, M. Sceau de Radomir Aaron. – Byz. Slav., 3, 1931, 2, 404–409; Дуйчев, И. – ИИД, 11–12, 1931–1932, 375–384; Lugenat. Aaron, 392–393; Нонигман, Е. Die Ostgrenze des Byzantinischen Reiches von 363 bis 1071. Bruxelles, 1935, p. 179; Grousset, R. Histoire de l'Arménie des origines à 1071. Paris, 1974, p. 177; Vronis. The Decline, p. 86; Каядан. Славяне, 35–36; Lemerle. Cinq études, p. 41; Guillaud. Titres et fonctions, XII, p. 96, XXVI, p. 275; Nic. Врупинос, p. 99, note 7 (П. Готие); Юзбашян, К. Н. Новые данные для изучения византийской администрации в Армении и Грузии в XI в. – В: Кавказ и Византия. Т. 2. 1980, с. 70; Завещание Евстафия Воилы и вопросы фемной администрации „Иверии“. – ВВ, 36, 1974, 74–75, 77–78; L'administration byzantine en Arménie aux Xe – XIe siècles. – Revue des études arméniennes, N. S., 10, 1973–1974 (1976), 150–151; Арутюнов-Афиданян, В. Византийские правители фемы Иверия. – Вестник общественных наук АН АрмССР, 1973, 2 (362), 63–78; Бартиян, Р. М. О феме Иверия. – Пак там, 1974, 12(384), 68–79; Михал Псел. Хронография, с. 289, бел. 10 (Я. И. Любарский); История. Т. 3, с. 25; Воژیлов. Les Bulgares, 173–174. Cheyette. Pouvoir, 52, 69, 263, 340–342.

№ 159 АРОН (Ἀρών)

Управител (дук?) на Месопотамия в 1112 г. Други сведения липсват и няма възможност да се установи дали Арон е собствено или фамилно име, дали е потомък на Арон (№ 158) и ако е, какво е мястото му във фамилията.

Извори: Zaphanalian-Kakkine. Catalogue des anciennes traductions arméniennes (siècles IVe–XIIIe). Venise, 1889, p. 611; Peeters, P. Traductions et traducteurs dans l'hagiographie orientale. – An. Boll., 40, 1922, 273–274.

Литература: Lugenat. Aaron, p. 393; Médaillier Vatican, p. 153; Каядан. Славяне, с. 36.

№ 160 АРОН (Ἀρών)

Арон (не би могло да се каже дали името е собствено или фамилно) ни е познат от две стихотворения, които му е посветил Теофилакт Охридски. Повече информация съдържа първото, едно осемстишие, онаслено: „Τοῦ Βουλγαρίος εἰς τὸν φιλολογοτάτον Ἀρών κεκαθικότα αὐτὸν εἰς τὴν τένταν αὐτοῦ“¹, тоест „От [господин Теофилакт, архиепископ] на България до многоучения Арон, който го прие в палатката си.“ Основният мотив на тази кратка епиграма е сравнението между старозаветния Арон и новия Арон, между палатката (τέντα или σκηνή) на единия и другия. Втората епиграма, едно петстишие, подхваща същия мотив – гостоприемството, което Арон е предложил на своя гост (ако приемем буквално сведението?), охридския архиепископ Теофилакт². Както се вижда, това е единствената конкретна информация (освен че Арон е φιλολογοτάτος). Тъкмо тя бе използвана от С. Дж. Меркати, който се опита да отгъдести Теофилактовия Арон с Арон или Арониос (№ 163), обвинен в заговор срещу Алексей I Комнин (1107 г.)³. Италианският учен видя основание за тази

идентификация в израза на Анна Комнина „ἀλελθὼν εἰσάγει εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ Ἀαρῶν...“⁴. Но това сближаване едва ли е достатъчно. Защото трябва да се отговори на въпроса, дали Арон е пребивавал нейде из западните краища на Балканския полуостров и там е приел Теофилакт в палатката си (ако приемем сведението за реално), или пък охридският архиепископ го е посетил някъде другаде. Поставям този въпрос, защото няма никакви указания, че през 1107 г. Теофилакт е посетил лагера на Алексий Комнин край Марица⁵ – там, където е разкрит заговорът на Арон (№ 163)⁶.

Идеята на С. Дж. Меркати – казвам идея, защото тя остана без сериозни доказателства, – бе подхваната от П. Готие. Покойният френски учен, който бе най-добрият познавач на Теофилакт в наши дни, а и на просопографските проблеми през XI–XII в., без колебание подкрепи тази идентификация. Нещо повече, към нея той добави още едно лице – Радомир [Арон] (№ 171). За съжаление П. Готие бе така уверен в това отъждествяване, че не приведе никакви доказателства в негова подкрепа⁷. При това положение личността на Теофилактовия приятел Арон остава неясна. Не ни улеснява и хронологията на поезията на охридския първосвещеник, която може да бъде установена само частично – за някои от епиграмите може да се допусне, че са писани към 1096–1111⁸ или 1102–1104⁹, а за други има категорично свидетелство – 1125–1126¹⁰. Ако приемем последната дата за достоверна (според Готие това е и последното известие за Теофилакт)¹¹, за двете епиграми, посветени на Арон, разполагаме само с *terminus ante quem*: 1125–1126 г. Но това съвсем не ни улеснява. Ето защо аз предпочитам, поне засега, да не отъждествявам Арон с някой омоним и да му отдели самостоятелно място.

¹ Mercati, S. G. Poesie di Teofilatto di Bulgaria. – In: Mercati, I, p. 369, No XI; Théophile d'Acrida. Discours, traités, poésies. Introduction, texte, traduction et notes par P. Gautier. Thessalonique, 1980 (CFHB XII/1), p. 367, № 11.

² Mercati, S. G. Poesie..., p. 369, No XII; Théophile d'Acrida, p. 367, No 12.

³ Mercati, S. G. Poesie..., 357–358.

⁴ Anne Comnene. Alexiade, III, p. 91.7–8.

⁵ Подробно при № 163.

⁶ Едва ли в това трудно време – нашествието на Боемунд в западните области на Балканите – Теофилакт би предприел подобно пътуване.

⁷ Théophile d'Acrida, 124–125, № 11, 366, note 2. Едва след написването на тази просопографска бележка се запознах със статията на И. Ъур и ъ. Теофилакт Охридски под шатором Арона. – ЗРВИ, 27/28, 1989, 69–91, в която обстойно се аргументира тази идентификация. Наред с това тук има и много полезни бележки за фамилията Арон.

⁸ Епиграма, адресирана до Никифор Вриений (№ 1) – с. 119.

⁹ Епиграма до монаха Нил (№ 10) – с. 124.

¹⁰ Епиграма № 4, с. 353.

¹¹ Пак там, с. 37.

Извори: Mercati, S. G. Poesie di Teofilatto di Bulgaria, No XI–XII, p. 369; Théophile d'Acrida, № 11–12, p. 367 (превод: р. 366).

Литература: Mercati, S. G. Poesie di Teofilatto di Bulgaria, 357–358; Théophile d'Acrida, 124–125, 366, note 2; Каждан. Славяне, с. 36.

№ 160а АРОН ЙОАН (Ἀαρῶν Ἰωάννης)

Йоан Арон, вестис, е познат от един печат (XI в.?), открит в Поморие (Анхиало). Датата на печата ми позволява да допусна, че той би могъл да се свърже с фамилията.

Извори: Jorgаnov, I. Le molybdblulle du vestès Jean Aaron. – Palaeobulgarica, 1990, 1, p. 106.

Литература: Пак там, 107–109.

Радомир Арон (назован категорично и с двете си имена) е познат от 3 печата, които отразяват 3 различни момента от неговия *cursus honorum*. Легендата на най-ранния печат гласи: „Κύριε βοήθει τῷ σῶ δούλῳ Ῥαδομηρῷ μαγίστρῳ, βεστάρχη στρατηγῷ τῷ Ἄαρών.“¹ Изброяването на двете титли може би подсказва, че първата, с която Радомир е заел място в ранговата таблица, е вестарх – освен ако допуснем, че той е започнал кариерата си от по-ниско стъпало, но то не е отразено в печата. Що се отнася до длъжността му, тя остава неясна, но би могло да се приеме, че Радомир Арон е командвал определена военна част – постоянно или временно, в хода на някоя важна кампания. Следващият печат е с легенда: „Θεοτόκε βοήθει Ῥαδομηρῷ προέδρῳ καὶ δουκὶ τῷ Ἄαρών.“² Тук Радомир е получил следващата титла (проедър) и по-висок пост във военната администрация – командир (дук) на част от тагмата, разположена в провинцията³. Третият печат отразява върха в кариерата на въпросния Радомир Арон, или поне такава, каквато ни е позната: „Θεοτόκε βοήθει τῷ σῶ δούλῳ Ῥαδομηρῷ πρωτοπροέδρῳ τῷ Ἄαρών“, тоест той е протопроедър, изкачил се още на едно стъпало, но в момента не изпълнява определена длъжност⁴.

Могат ли трите печата да бъдат приписани на едно и също лице? Основания за това има (различната инвокация едва ли би била сериозна пречка) – и в трите случая става дума за Радомир Арон, а последователността, постъпателността на кариерата подсказва, че едва ли става дума за повече от едно лице. Що се отнася до датировката на печатите, тя би могла да ни помогне само условно – първите два печата се отнасят обикновено към втората половина на XI⁵, а третият – към началото на XII в.⁶ Но и трите датировки са обвързани с отъждествяването на Радомир Арон.

Кой е Радомир Арон? Обнародвайки печат № 2, М. Ласкарис без колебание го отъждестви с Радомир (№ 171), чиято дейност съвпада с началните години от царуването на Алексий I Комнин⁷. Веднага след това В.Н. Златарски прие, че той е син на Арон (№ 158), но отхвърли отъждествяването с Радомир (№ 171) (според него последният е идентичен с Арон – сина на цар Иван Владислав – вж. № 170 и 171)⁸. Най-обстойно с този въпрос се занимава В. Лоран. На първо време той разграничи двамата Радомировци – № 161 и 171⁹, но впоследствие ги обедини, прие, че става дума за едно и също лице, което отъждестви с Арон, дук на Месопотамия (№ 159)¹⁰. Това мнение бе възприето и от В. Шандровская¹¹. Както се вижда, попадаме в омагьосан кръг, от който трудно може да се излезе (ако прибавим и становището на П. Готие, според което Радомир [№ 171] е идентичен с Арон [№ 160], затрудненията стават още по-големи). Ето защо съм склонен да видя в Радомир Арон самостоятелна личност¹², и то не заради улесненията, които предлага подобна хипотеза, а поради естеството на изворите. Докато печатите са единодушни – става дума за *Радомир Арон*, – Анна Комнина говори за *Радомир* (без титли и длъжности), а арменските извори – за *Арон*, дук на *Месопотамия* (това би трябвало да присъства в легендата на печат № 2). При това положение приемам мнението на В. Н. Златарски, че Радомир Арон е син на Арон (№ 158). Сведения няма, но би могло да се допусне, че както и други представители на фамилията, така и той е правил кариера в източните провинции на Византия. Последователно е получил титлите вестарх, магистър, проедър и протопроедър; като стратег, а след това и като дук Радомир Арон е командвал определени контингенти от византийската войска, може би част от тагмата (във втория случай?).

¹ Laurent, V. Bulgarie et princes bulgares dans la sigillographie byzantine. – EO, 33, 1934, p. 424; Médaillier Vatican, No 148.

² Laskaris, M. Sceau de Radomir Aaron. – Byz. Slav., 3, 1931, 2, p. 404.

³ Oikonomidès. L'évolution, p. 143.

⁴ Шандровская. Из истории, с. 456.

⁵ Laurent, V. Médaillier Vatican, p. 152.

⁶ Шандровская. Из истории, с. 457.

⁷ Laskaris, M. Sceau de Radomir Aaron, 404–412.

⁸ Златарски. История. Т. 2, с. 133.

⁹ Laurent, V. Bulgarie et princes bulgares..., p. 426.

¹⁰ Laurent, V. Médaillier Vatican, p. 153.

¹¹ Шандровская. Из истории, с. 457.

¹² За разлика от: Воژیлов. Les Bulgares, p. 174.

Извори: Laurent, V. Bulgarie et princes bulgares, p. 424; Médaillier Vatican, No 148; Laskaris, M. Sceau de Radomir Aaron, p. 404; Шандровская. Из истории, с. 457.

Литература: Laurent, V. Bulgarie et princes bulgares, 424–426; Médaillier Vatican, 152–153; Laskaris, M. Sceau de Radomir Aaron, 404–412, спеч. 411–412; Дуйчев, И. – ИИД, 11–12, 1931–1932, 375–384; Златарски. История. Т. 2, с. 133; Моравчик. Byzantinoturcica, II, p. 51; Каждан. Славяне, с. 36; Вожілов. Les Bulgares, p. 174; Шандровская. Из истории, с. 457.

№ 162 АРОН ТЕОДОР (Ἀρὼν Θεόδωρος)

Теодор Арон, вероятно син (?) на Арон (№ 158), е бил управител на Тарон, загинал в битка срещу турците към 1055 или 1056 г.

Извори: Повествование вардапеда Аристахэса Ластивертци. Перевод с древнеармянского, вступ. статья, комм. и прил. К. Н. Юзбашяна. М., 1968, с. 105.

Литература: Скабалланович, Н. Византийское государство и церковь в XI веке. СПб., 1884, с. 198, бел. 7; Laskaris, M. Sceau de Radomir Aaron, p. 410; Златарски. История. Т. 2, с. 132, бел. 3; Каждан. Славяне, с. 36; Вожілов. Les Bulgares, p. 174.

№ 163 АРОН–АРОНИОС (Ἀρώνιος)

Арониос (N.) – Арон¹ и неговият брат Теодор (Арониос–Арон?) са познати единствено от разказа на Анна Комнина. Принадлежността им към фамилията Арон е безспорна: „Ἀνὴρ [Арониос–Арон] γάρ τις ἐξ Ἀρωνίου ἐκείνους ἀπὸ μέρους ἀνέλκων τὸ γένος“², тоест „някой си мъж, чийто произход от една страна възхождаше към прочутите Ароновци“. Към това Анна Комнина веднага добавя: „καὶ ἐκ δόθων κατήγυετο“³, тоест „въпреки че е бил незаконороден“. Тези интересни, но кратки сведения бяха интерпретирани по различен начин. Според Д. Моравчик двамата братя са синове на Радомир, внук на Иван Владислав (?)⁴, М. Ласкарис пък прие, че Арониос–Арон (и брат му Теодор, разбира се) е незаконен потомък на син или дъщеря на Арон (№ 158)⁵ – мнение, което среща съпротивата на В. Н. Златарски. Българският учен от своя страна допусна, че Арониос и Теодор биха могли да са внуци на Арон (№ 158), тоест синове на Теодор или Радомир⁶. Я. Н. Любарски ги схваща като синове или внуци на Арон (№ 158)⁷. Най-сетне К. Варзос ги провъзгласи за синове на Радомир, внук на Арон (№ 158)⁸. Както се вижда, извънредно трудно е да се предложи нова хипотеза или пък да се подкрепи някоя от вече съществуващите – и в двата случая сериозна аргументация ще липсва.

Арониос–Арон (N.) и брат му Теодор са влезли в разказа на Анна Комнина заради заговора, организиран от тях срещу Алексей I Комнин. Този заговор се отнася към 1107 г., когато василевсът се отправил на поход срещу Боемунд и се спрял на лагер на брега на Марица, в Ψύλλος⁹. Заговорът, след любопитни

перипетии, бил разкрит благодарение на признанията на Стратигиос, слуга на Арониос–Арон. Присъдата на Алексей I Комнин гласяла: майката на двамата братя (Анна е премълчала нейното име) била изпратена в Хировахи, а Арониос–Арон и Теодор били заточени в Анхиало¹⁰.

¹ Анна Комнина употребява двете форми на името: Alexiade, III, 88.22 (Ἀαρώνος); 88.29, 89.22, 90.9, 16, 91.8, 13, 15 (Ἀαρών), Alexiade. T. 4. Index. Par P. Gautier. Paris, 1976, s. v.

² А п п е С о т п ѐ п е. Alexiade, III, p. 88.22.

³ Пак там, с. 88.23.

⁴ М о г а в с и к. Byzantinoturcica II, p. 134.

⁵ L a s c a r i s, M. Sceau de Radomir Aaron, p. 410.

⁶ З л а т а р с к и. История. Т. 2, с. 133, бел. 3.

⁷ А н н а К о м н и н а. Алексиада, с. 598, бел. 1303.

⁸ В ђ р џ о с, I. 88, бел. 17, 100.

⁹ Според Б. Лейб (А п п е С о т п ѐ п е. Alexiade, III, p. 88, note 3) в случая става дума за Кипсела. На тази локализация възрази Я. Н. Любарски (А н н а К о м н и н а. Алексиада, с. 598, бел. 1302), който отбелязва, че Кипсела се е намирала на левия бряг на Марица и за да се стигне до града (идвайки от Константинопол), не е било необходимо да се преминава реката. Отъждествяването, предложено от П. Готие (А п п е С о т п ѐ п е. Alexiade, 4. Index, p.141), е съвсем общо: Южна Тракия, близо до Марица.

¹⁰ От Анхиало (дн. Поморие) произхожда печат, собственост на вестис Йоан Арон (вж. № 160а). Твърде примамливо е да отъждествим собственика на този печат с Арониос–Арон, но това би било само една хипотеза, и то без сериозни доказателства.

Извори: А п п е С о т п ѐ п е. Alexiade, III, p. 88.19–91.17.

Литература: З л а т а р с к и. История. Т. 2, с. 133, бел. 3; L a s c a r i s, M. Sceau de Radomir Aaron, p. 410; М о г а в с и к. Byzantinoturcica II, 134; L a u r e n t. Aaron, 391–393; L e i b, B. Complots à Byzance contre Alexis Ier Comnène (1081–1118). – Byz. Slav. 23, 1962, 2, 271–273; Д у й ч е в, И. Същинското значение на името Μόκρος у Анна Комнина. – В: Д у й ч е в. Бълг. средновековие, с. 195; В о ž и л о в. Les Bulgares, p. 174; В ђ р џ о с, I, σ. 100; C h e y n e t. Pouvoir, No 132, p. 102, 290, No 22, 368, No 45, 374.

№ 164 АРОН (?) ТЕОДОР (Ἀαρών – Ἀαρώνιος Θεόδωρος)

Брат на Арониос–Арон (N.) (№ 163). Участвал в заговор срещу Алексей I Комнин (1107 г.) и заточен в Анхиало.

Извори: Вж. № 163.

Литература: Вж. № 163.

№ 165 ЕКАТЕРИНА – монахиня КСЕНИЯ (Αἰκατερίνα – Ξένη)

Екатерина е дъщеря на цар Иван Владислав¹ (някои извори погрешно сочат за неин баща цар Самуил)². Родена е в началото на XI в., може би към края на първото десетилетие³. Към 1025 г.⁴ била омъжена за Исаак Комнин. Между 1057 и 1059 г. е византийска императрица. След абдикацията на своя съпруг и оттеглянето му в манастира Студион Екатерина се установила в манастира Мирелей (дн. Бурум джами – на югоизток от Аксарай)⁵, приемайки монашеското име Ксения⁶. От брака си с Исаак I Комнин Екатерина имала две деца – син Мануил, роден към 1030 г. и починал между 1042 и 1057 г.⁷, и дъщеря Мария, която в 1059 г. я последвала в манастира Мирелей⁸. Една приписка към евангелие, подарено на „...ἀγίας Τριάδος μονήν τῆς Χάλκης...“⁹, свидетелства, че през 1063 г. Екатерина (Ксения) е била все още жива¹⁰.

¹ Scylitzes, p. 492.50–51.

² Nic. В г у е н н и о с, p. 77.11–13. Тази грешка е повторена у D u c a n g e. Fam. byz., p. 143; P r é c i s historique de la mission impériale des Comnènes, où l'on trouve l'origine, les moeurs et les usages des maniates. Précédé d'une Filiation directe et reconnue par Lettres – Patentes du Roi du mois

d'avril 1782, depuis David, dernier Empereur de Trébizonde, jusqu'à Demetrius Comnène, actuellement capitaine de cavalerie en France. Amsterdam, 1784, p. 55; S c h l u m b e r g e r. L'Ероπέе II, p. 411.

³ В ђ ρ ζ ο ς, I. σ. 41.

⁴ Пак там.

⁵ J a n i n. Les églises et les monastères, I, p. 353.

⁶ G l u c a s, p. 604. Твърдението на Г. Кедрин, че Екатерина е приела името Елена (C e d r. II, p. 650), е погрешно. Името Ксения се потвърждава от приписката към евангелието от 1063 г. Вж. бел. 10.

⁷ В ђ ρ ζ ο ς, I. σ. 18.

⁸ Пак там, № 8, с. 18–19.

⁹ Н е е отбелязан у J a n i n. Les églises et les monastères, I, 487–488 (?).

¹⁰ D i e h l, Ch. L'Évangélaire de l'impératrice Catherine. – Comptes rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres, 1922, p. 244.

Извори: S c y l i t z e s, p. 492.50–51; C e d r. II, 648.10–11, 649.5–8, 650.5– 651.15; G l u c a s, p. 604; N i c. B r y e n n y o s, p. 77.11–13; P s e l l o s, II, 131–133, 137; Scripta minora, No 112; Z o n a r a s, p. 660; Σ ά θ α ς. MB, 356–358; D i e h l, Ch. L'Évangélaire de l'impératrice Catherine, p. 244; Chr. Byz. Brev., No 14, § 71, p. 143; 'Ι ω η λ. Χρονογραφία έν συνόξει. Ed. I. Bekker. Bonnae, 1836, p. 64.

Литература: D u c a n g e. Fam. byz., 143; Précis historique... (вж. бел. 2), p. 55; S c h l u m b e r g e r. L'Ероπέе, p. 411; D i e h l, Ch. L'Évangélaire de l'impératrice Catherine, 243–248; З л а т а р с к и. История. Т. 2, 136–137; M o r a v c s i k. Byzantinoturcica II, 58, 212; G u i l l a n d, R. Patricienne a ceinture. – In: G u i l l a n d. Titres et fonctions, No XXVI, p. 275; М и х а и л П с е л. Хронография, с. 289, бел. 3, 71 (Я. Н. Любарски); К а ж д а н. Славяне, с. 37; В о ž i l o v. Les Bulgares, p. 175; История. Т. 3, с. 25; J a n i n. Les églises et les monastères, I, p. 352; В ђ ρ ζ ο ς, I, 26–27, 41, 44–47, 58; C h e y n e t. Pouvoir, p. 345.

№ 166 КЛИМЕН[Т] (Κλίμεν[τ])

Син на цар Иван Владислав, вероятно – най-малкият. Съществуването на шестия син на българския цар е очевидно: Скилица категорично говори за две групи от по трима синове¹, като имената на петима от тях са известни благодарение на интерполацията във Vind. Hist. gr. 74². Шестото име, това на Климент, се намира в Scorial. Т. III.³ Други сведения за Климент липсват.

¹ S c y l i t z e s, 360.51.

² Пак там, 360.51, както и с. XXXII от Увода.

³ Пак там.

Извори: S c y l i t z e s, 360.51.

Литература: З л а т а р с к и. История. Т. 2, с. 136 (анонимно); В о ž i l o v. Les Bulgares, p. 175; Р е к, Ст. След култа св. Климента Охридского в династии Комитопулов. – В: Кирило-Методиевски студии. Т. 4. С., 1987, 176–179.

№ 167 МАРИЯ (Μαρία)

Съпруга на цар Иван Владислав. Не се знае нищо за произхода и възрастта ѝ. Появява се за първи път във връзка с трагичните събития от 1018 г. След смъртта на съпруга си (убит край стените на Драч) тя започнала преговори за капитулация с Василий II, използвайки архиепископ Давид. Наскоро след това, придружена от тримата си по-малки синове и шестте си дъщери, Мария се явила пред василевса. Василий II я приел ласкаво и благосклонно и я удостоил с титлата ζωστή. Участвала в триумфа на Василий II, като вървяла пред василевса победител. След заговора на първородния ѝ син Прусиан, към 1028–1029 г. (вж. № 169) тя била изпратена в манастира Мантиней (Вукеларион), а малко по-късно била заточена нейде в темата Тракезион. От брака си с Иван Владислав Мария имала 12 деца – шестима синове: Прусиан (№ 169), Алусиан (№ 152), Арон (№ 158), Траян (№ 172), Радомир (№ 170), Климент (№ 166), и 6 дъщери: Екатерина (№ 165) и 5, чиито имена са неизвестни (№ 174–178).

Извори: Scylitzes, 357.76–79, 359.21–22, 26–29, 360.49–50, 363.59, 365.90, 376.85–86, 384.12–13; Zonaras, p. 566.2–11.

Литература: Schlumberger. L'Europe II, 384, 386, 396, 411; III, 100; Златарски. История. Т.1. Ч. 2, 778, 785, 789; Т. 2, 4, 34–35, 61; История. Т. 2, с. 418; Т. 3, с. 25; Guillard, R. Patricienne à ceinture. – In: Guillard. Titres et fonctions, XXVI, p. 274.

№ 168 МАРИЯ (Μαρία)

Според Анна Комнина Мария произхождала от „една от първите български фамилии“¹. Никифор Вриений е по-конкретен, но малко неточен: Мария водела своя род по баща от царя на българите Самуил, бидейки дъщеря на неговия син Траян (той е син на Иван Владислав, а не на Самуил – вж. № 172), а по майка – от Кондостефани, Аваланти и Фока². Рождената ѝ дата е неизвестна, но тъй като се е омъжила преди 1066 г. (вж. по-долу), може да се допусне, че се е родила най-късно между 1045–1050 г. И двата основни извора, с които разполагаме, наблягат твърде много на нейната външност: „най-красивата от жените“, съчетаваща външна хубост с вътрешна красота (Ник. Вриений)³, отличавала се с такава красота, хармония на тялото и лицето, че между нейните съвременнички едва ли би могло да се намери по-хубава жена (Анна Комнина)⁴. Преди 1066 г. Мария се оженила за Андроник Дука⁵, първороден син на кесаря Йоан Дука⁶. Играла забележителна роля в политическия живот особено в двора на своя зет Алексий I Комнин (в изворите най-често се споменава като протовестиариса – по титлата, която притежавал нейният съпруг)⁷. Поддържала връзки с Леон Халкидонски и Теофилакт Охридски. Мария свързала името си с реконструкция на манастира Хдра (Кахрие джамия)⁸. Благодарение на поменика в Типика на манастира „Богородица Кехаритомене“ знаем, че Мария е починала на 21 ноември⁹, вероятно между 1095 и 1100 г.¹⁰ От брака си с Андроник Дука Мария е имала 5 деца: Михаил¹¹, Йоан¹², Ирина (съпруга на Алексий I Комнин)¹³, Анна¹⁴ и Теодора¹⁵.

¹ Anne Comnène. *Alexiade*, I, p. 80.27–28.

² Nic. Bryennios, p. 219. Грешката на Ник. Вриений, че Траян е син на Самуил, е преминала и в някои съвременни изследвачи: Б. Лейб (Anne Comnène. *Alexiade*, I, p. 173); Janin. *Les églises et les monastères*, I, p. 534; Polemis. *The Doukai*, No 22, p. 58.

³ Nic. Bryennios, p. 219.

⁴ Anne Comnène. *Alexiade*, I, p. 80.28–31.

⁵ Polemis. *The Doukai*, No 21.

⁶ Пак там, № 13.

⁷ Anne Comnène. *Alexiade*, I, 79.13, 22–20, 80.10, 23; II, p. 61.11.

⁸ Nic. Greg., I, p. 459; Janin. *Les églises et les monastères*, I, p. 534.

⁹ Gautier, P. *Le Typikon de la Théotokos Kecharitomène*. – REB, 43, 1985, p. 125, ред. 1852–1854.

¹⁰ Пак там, с. 124, бел. 37; Gautier, P. *L'Obituaire du Typikon du Pantokrator*. – REB, 27, 1969, p. 248.

¹¹ Polemis. *The Doukai*, № 24.

¹² Пак там, № 25.

¹³ Пак там, № 26; Georges et Démétrius Tornikès. *Lettres et discours*. Introduction, texte, analyses, traduction et notes par J. Darrouzès. Paris, 1970, 235, 237, 257, 261, 263, 269, 305; Gautier, P. *Le Typikon*.... 6–9; Βάρζος, I, No 15, p. 88, 97–113, както и Index s.v.

¹⁴ Polemis. *The Doukai*, № 27.

¹⁵ Пак там, № 28.

Извори: Anne Comnène. *Alexiade*, I, 79.13, 22–23, 80.10, 23, 27–31; II, 61.11; III, 223.21–23; Nic. Bryennios, p. 219; Gautier, P. *Le Typikon* ..., p. 125, ред. 1852–1854; PG, 126, col. 420D (Писмата на Теофилакт Охридски, архиепископ български. Превел от гръцки митрополит Симеон, Варненски и Преславски. – СББАН, 27, 1931 с. 94); Ἐπιστολὴ πρὸς τὴν πενθέραν Ἄνναν τὴν πρωτοβεστάρισσαν. Ἐκδ. Ἄ. Λαυριώτου. – Ἐκκλ. Ἀλήθ., 20, 1900, 404–405.

Литература: Златарски. История. Т. 2, с. 134; Polemis. *The Doukai*, № 21, p. 58; Gautier, P. *L'Obituaire du Typikon du Pantokrator*. – REB, 27, 1969, p. 248; Анна Комнина.

Алексиада. М., 1965 (Я. Н. Любарски), 467–468, бел. 221; с. 534, бел. 770; К а ж д а н. Славяне с. 36; Б о ж л о в. Асеневи. Приложение П/2, с. 456; L'arbre généalogique de la reine Hélène à Mateise.– Etudes historiques, 12, 1984, р. 14; Γ λ α β ί ν α, 'Απ. 'Η ἐπὶ 'Αλεξίου Κομνηνοῦ (1081–1118) περὶ ἱερῶν σκευῶν, κεκτημένων καὶ ἁγίων εἰκόνων ἔρις (1081–1095). Θεσσαλονίκη, 1972, 129, 132, 139, 142, 148–150; Β ἄ ρ ζ ο ς, 1, 74, 88, 89, 99, 107, 143, 146, 198, 315; C h e y n e t. Pouvoir, 89, 279.

№ 169 ПРУСИАН–ПРЕСИАН (Προυσιάνος–Πρεσιάνος)

Най-старият син¹ на българския цар Иван Владислав (1015–1018) се е наричал Прусиан (или поне това е най-разпространеното изписване на името му)², но може би правилната българска форма е Пресиан–Персиан (?) (Πρεσιάνος–Πρῆσιανός)³. К. Иречек⁴ и В. Н. Златарски⁵ неправилно използват и името Фружин. През 1018 г. Прусиан заедно с братята си Алусиан (№ 152) и Арон (№ 158) е сред последните защитници на българската независимост. Укрепил се в планината Тмор, той се опитал да организира едно гнездо на съпротива срещу ромеите, но превъзхождащите сили на противника го принудили да склони глава пред византийския василевс. Приет от Василий II в Девол, той бил удостоен с титлата магистър⁶. Трудно е да се каже дали веднага е получил пост във византийската провинциална администрация. Но едно по-късно известие показва, че Прусиан е бил стратег на темата Вукиларий⁷. С името на Прусиан е свързан един любопитен епизод, малко неочакван за византийската действителност от началото на XI в. Според Йоан Скилица наскоро след 1025 г. той се скарал с Василий Склир. Скарването бързо прераснало във въоръжен двубой между двамата, който някои съвременни изследователи наричат дуел⁸. Реакцията на василевса също била бърза: и двамата участници в „дуела“ били изпратени на заточение – Прусиан на остров Плати, а противникът му на о. Оксия (двата най-западни острова от групата Принцови острови в Мраморно море)⁹. Към 1029 г. Прусиан (очевидно вече напуснал Плати) организирай съзаклатие, чиято цел била да постави на ромейския престол Теодора (дъщеря на Константин VIII). Така поне твърди Скилица, но не без основание в действията на Прусиан можем да съзем опит за решаване на „българския въпрос“, тоест възобновяване на българската държава „отгоре“¹⁰. Опитът завършил с неуспех. Теодора не била наказана, но Прусиан бил ослепен и затворен в константинополския манастир Мануил¹¹. Наскоро след това, вероятно към 1030 г., той се подстригал за монах¹². Известия за по-нататъшната му съдба липсват¹³.

¹ Наистина преки сведения липсват, но редът, по който са изброени Иван-Владиславовите синове (S c y l i t z e s, р. 360.51), описанието на събитията в планината Тмор, както и безспорният факт, че от шестимата братя само Прусиан получил достойнството магистър (вж. бел. 6), правят това твърдение съвсем основателно.

² S c y l i t z e s, 359.32, 360.44, 372.86.

³ Тази форма е засвидетелствана само в два ръкописа на Скилица, а именно: Vid. Hist. gr. 74 и Scorial. T. III, 9. Вж. S c y l i t z e s, р. 360.51 и посочените разночетения; Д у й ч е в, И. Пресиан–Персиан. – В: Д у й ч е в. Проучвания, II, 343–346.

⁴ И р е ч е к. История на българите, 219, 220, 231, 232, 234, 236.

⁵ З л а т а р с к и. История. Т. 2, с. 34.

⁶ S c y l i t z e s, 359.26, 32–38, 40 – 360.44.

⁷ Пак там, с. 372.81.

⁸ S c h l u m b e r g e r. L'Épopée, III, р. 15.

⁹ S c y l i t z e s, р. 372.80–85. В. Н. Златарски (История. Т. 2, с. 34) без каквото и да било основание твърди, че о. Плати се намира край африканския бряг (sic!). От него тази грешка е преминала в ГИБИ, VI, с. 298, бел. 3. За острова и тамошния манастир „Св. Четиридесет мъченици“, приютявал заточеници, вж. J a n i n. Les églises et les monastères, II, р. 67.

¹⁰ Подробности вж. тук, гл. III, с. 116.

¹¹ Scylitzes, p. 376.82–86. За манастира Мануил (μονὴ τοῦ Μανουήλ) вж. Janin. Les églises et les monastères, I, 320–322.

¹² Scylitzes, p. 384.10–12.

¹³ Скилица споменава за последен път името на Прусиан през 1048 г. Но това негово споменаване – „архонтът на областта [Васпуракан – б.а.], вестът Арон, сына на Владислав и брат на Прусиан...“ (Scylitzes, p. 448.51–52) – не дава основание да се твърди, че по онова време Прусиан е бил между живите.

Извори: Scylitzes, p. 359.26, 32, 32–38, 360.44–46, 360.51, 372.80–86, 376.82–86, 384.10–12, 448.51–52; Zonaras, 566.7–11, 574.13–17; Scyl. Matr., ff. 199^v, 203^v.

Литература: Schlumberger. L'Épopée, II, 386–387; III, 14–18; Златарски. История. Т. 1. Ч. 2, 772–774, 779–780; Т. 2, 33–36, 49, 60–61; Иречек. История на българите, 219, 220, 231, 232, 234, 236; Моравсик. Byzantinoturcica, II, p. 257; Дуйчев, И. Пресиан–Персиан. – В: Дуйчев. Проучвания, II, 343–346; Каждан. Славяне, с. 35; Janin. Les églises et les monastères, I, p. 320; Guillard. Titres et fonctions, XII, p. 96, XXVI, p. 274; Seibt, W. Die Skleroi. Wien, 1976, No 13, 65–66; Božilov. Les Bulgares, p. 173, note 225; История. Т. 3, с. 25; Cheynet. Pouvoir, 39, 40 et No 1 (при No 27), No 31, p. 41–42; 279, 305, n. 15.

№ 170 РАДОМИР (Ῥαδομηρός)

Син на цар Иван Владислав. Споменат само веднъж от Скилица (Vind. Hist. gr. 74 и Scorial. Т. III, 9) заедно с петимата си братя. Вероятно един от тримата братя, които майка им Мария завела при Василий II още преди окончателното покоряване на България.

Извори: Scylitzes, p. 360.51.

Литература: Иречек. История на българите, с. 220; Златарски. История. Т. 2, с. 135; Каждан. Славяне, с. 36; История. Т. 3, с. 25; Fergus, J. John Scylitzes and Michael of Devol. – ЗРВИ, 10, 1967, p. 169; Božilov. Les Bulgares, p. 174.

№ 171 РАДОМИР (Ῥαδομηρός)

Според Анна Комнина Радомир произхожда от благородна българска фамилия и бил роднина на нейната майка, императрица Ирина¹. Това известие не оставя място за съмнение, че Радомир е потомък на Иван Владислав. Какво знаем още за него? Дълго време е бил пленник при селджуките и е успял да изучи езика им², участвал е в битката при Левунион (29.IV.1091 г.)³ и в обсадата на Никея (юни 1097 г.)⁴. В. Н. Златарски категорично го отъждестви с Иван-Владиславовия син Радомир (№ 170) – опит, който в никакъв случай не би могъл да се нарече сполучлив⁵, М. Ласкарис пък предложи той да бъде идентифициран с Радомир Арон (№ 161)⁶. На първо време В. Лоран отхвърли тази идентификация⁷, но впоследствие я прие и подкрепи⁸. А. П. Каждан зае неутрална позиция⁹. Мисля, че доказателствата „за“ и „против“ са равностойни¹⁰, и затова съм склонен да разглеждам споменатия от Анна Комнина Радомир като самостоятелна личност. За съжаление данните, с които разполагам, не позволяват да се установи точното му място в стемата на фамилията.

¹ Anne Comnène. Alexiade, II, p. 138.12–16.

² Пак там, III, с. 15.2–4.

³ Вж. бел. 1.

⁴ Anne Comnène. Alexiade, III, 14.10–16.15.

⁵ Златарски. История. Т. 2, 135–136. Българският учен не привежда никакви доказателства освен съвпадението на имената. Но това съвпадение едва ли е достатъчно. Дори да допуснем, че Радомир е роден през 1015 г. (това е мнението на В. Н. Златарски), в 1091 г. той би трябвало да е на 76 години, а през 1097– на 82! Тази преклонна възраст едва ли би му позволила да участва така активно във военни действия.

⁶ Lascaris. Radomir Aaron, 404–409.

⁷ Laurent. Bulgarie et princes bulgares, p. 426.

⁸ Laurent. Médaille Vatican, p. 153.

⁹ К а ж д а н. Славяне, с. 36

¹⁰ Основните аргументи „за“ са: печатите (вж. № 161), които произхождат от втората половина на XI в., и съобщението на Анна Комнина, че през определен период Радомир е бил на изток; там би могла да се отнесе и дейността на Радомир Арон. Срещу предложеното отъждествяване биха могли да се изтъкнат следните възражения: Анна Комнина познава добре и двете имена (Радомир и Арон), а в случая избягва да ги употреби заедно, да назове едно и също лице с тях; пропуска и всякакви указания за титли и длъжности на Радомир. Кариерата на Радомир Арон (вж. № 161) сякаш има много малко допирни точки с Радомир. Може би Радомир е идентичен с Йоан Радомир куропалат (наскоро издаден печат от колекцията Seyrig-Paris, Bibliothèque Nationale)?

Извори: А п п е С о т п ъ п е. Alexiade, II, p. 138.12–16; III, 14.10–16.15.

Литература: З л а т а р с к и. История. Т. 2, 135–136; L a s c a r i s. Radomir Aron, 404, 411, 412; Laurent. Bulgarie et princes bulgares, p. 426; A a r o n, p. 395; Médaille Vatican, p. 153; Д у й ч е в, И. – ИИД, 11–12, 1931–1932, 375–384; К а ж д а н. Славяне, с. 36; В о ѝ и л о в. Les Bulgares, p. 174.

№ 172 ТРАЯН (Τραϊανός)

Син на цар Иван Владислав. Липсват известия, които биха позволили изграждането на по-пълна характеристика. Съпругата му е била свързана с 3 известни фамилии – Кондостефани, Аваланди (Валанди) и Фока. От този брак гой е имал поне една дъщеря – Мария, която се е омъжила за протовестиария Андроник Дука (вж. № 168).

Извори: S c y l i t z e s, p. 360.51; N i c. Bryennios, p. 219.18–22.

Литература: З л а т а р с к и. История. Т. 2, 134, 253,323; М о г а в с и к. Byzantinoturcica, II, p. 329; К а ж д а н. Славяне, с. 36; P o l e m i s. The Doukai, № 21, p. 58; В о ѝ и л о в. Les Bulgares, p. 174.

№ 173 Na [АЛУСИАНОВА ?]

Дъщеря на Алусиан (№ 152) и сестра на Василий Алусиан (№ 153) и Самуил Алусиан (№ 157). Съпруга на Роман Диоген (преди да стане император); имала син на име Константин.

Извори: С e d г., II, p. 678.21.

Литература: З л а т а р с к и, В. Н. Моливдовулът на Алусиан. – В: З л а т а р с к и, В. Н. Избр. произв. Т. 2, с., 1984, с. 153; История. Т. 2, с. 127.

№ 174 Na.

Дъщеря на Иван Владислав. Съпруга на Роман Куркуа, ослепен заради участието му в български заговор срещу империята (вж. тук с. 116).

Извори: S c y l i t z e s, p. 372.87–88.

Литература: З л а т а р с к и. История. Т. 2, с. 34, 137; К а ж д а н. Славяне, с. 37; В о ѝ и л о в. Les Bulgares, p. 175.

№ 175 Na.

Дъщеря на Иван Владислав.

Извори: S c y l i t z e s, p. 359.22.

№ 176 Na.

Дъщеря на Иван Владислав.

Извори: Scylitzes, p. 359.22.

№ 177 Na.

Дъщеря на Иван Владислав.

Извори: Scylitzes, p. 359.22.

№ 178 Na.

Дъщеря на Иван Владислав. Следите и на четирите се губят след 1018 г.

Извори: Scylitzes, p. 359.22.

№ 179 ВЛАДО (Βλάδων)

Владо, парик в Стомион, катепаникион Каламария (1300 г.); син на вдовицата Μπελαΐα, брат на Τύχων, Йоан, Георги и Стана.

Извори: Actes de Xénophon, № 4, ред 7; No 5, ред 6.

Литература: PLP Add. und Corr. Fasc. 1–8, No 91514.

№ 180 ВЛАДО (Βλάδες)

Владо, син на Криводеканикис (Κρυβοδεκονίκης), парик на Великата Лавра в 'Αΐδαρόκαστρον край Принарион (тема Сяр–Стримон) и Анна (1317, 1321 г.).

Извори: Actes de Lavra, II, No 105, ред 15; No 112, ред 12.

Литература: PLP, 2, No 2777.

№ 181 ВЛАДО (Βλάδες)

Собственик на имот близо до Хермелия (катепаникион Хермелия) (1322/23, 1325 г.).

Извори: Actes de Xénophon, No 19, ред. 48, 63, 77; № 21, ред. 21, 28, 40; Actes de Lavra, No 114, ред 35.

Литература: PLP Add. und Corr. Fasc. 1–8, No 91515.

№ 181a ВЛАДО (Βλάδος)

Собственик на имот в Паракладион (катепаникион Хермелия) (1324 г.)

Извори: Actes de Lavra II, No 114, ред 35.

Литература: PLP, 2, No 2778.

№ 182 ВЛАДО (Βλάδος – Βλάντος)

Владо ὁ τῆς Μοιροῦς, парик на Есфигмену в Крушово (катепаникион Стримон); жена – Ирина, синове – Димитър и Константин (1318–1321).

Извори: Actes d'Esphigménou, No 14, ред. 108–109; No 15, ред 70; No 16, ред 49.

Литература: PLP Addenda: Ἀαρῶν – Ἰωνᾶς, No 90247; Add. und Corr. Fasc. 1–8, No 91516.

№ 183 ВЛАДО (Βλάντος)

Владо (зет на Ἰωάννης ὁ τῆς Νικηφορίας), парик на Великата Лавра в Крия Пигадия (катепаникион Каламария), жена Ирина, син – Димитър, дъщеря – Анна (1321 г.).

Извори: Actes de Lavra, II, No 109, ред. 432, 436.

Литература: PLP, 2, No 2786.

№ 184 ВЛАДЦЕРТИС (Βλαδτζέρτης)

Познат от един печат с легенда: „Κύριε βοήθει τῷ σῶ δούλῳ Βλαδτζέρτη μαγίστρῳ καὶ κατεπάνῳ Μεση(μ)βρίας.“¹ Според Г. Закос (той датира печата в първата половина на XI в.) Владцертис² е сред онези българи, които след 1018 г. са получили почетни титли и длъжности във византийската администрация. Той дори е склонен да го разглежда като управител на България³. Струва ми се, че това мнение е неоснователно. Наистина сред управителите на темите България или Парадунавон има такива, които са титулувани катепан: Симеон, вест и каτεπάνω τοῦ Παραδουνάβου⁴, Давид Арианит, каτεπάνω τῆς Βουλγαρίας⁵, Михаил, вестарх и каτεπάνω Παραδουνάβου⁶, и др. Но случаят с Владцертис е друг: той е катепан на Месемврия, тоест на един град, и вероятно на близката около града територия. Следователно присъствието на Владцертис в Месемврия трябва да се отнесе най-рано към началото на властването на Алексей I Комнин (1081–1118), когато е осъществена тъкмо такава реформа: назначаване на серия дуксове-катепани (в гранични или заплашени от вражески действия територии), които командвали военните сили, разположени в отделни градове и принадлежащата им територия⁷.

¹ Z a c o s II, No 1059.

² Според Закос (цит. съч., с. 460) името безспорно е от славянски произход.

³ Z a c o s II, No 1059, p. 460: „Vladzertes is not mentioned in the list of governors of Bulgaria compiled by Bănescu...“ Както се вижда, Г. Закос пренебрегва топонима Месемврия и не уточнява за коя от двете теми – Парадунавон или България – става дума.

⁴ B ā n e s c u, N. Les duchés byzantins de Paristrion (Paradounavon) et la Bulgarie. Bucarest, 1946, p. 70.

⁵ Пак там, с. 120; S c y l i t z e s, p. 358.85–87.

⁶ Z a c o s II, No 602.

⁷ O i k o n o m i d è s. L'évolution, p. 148.

Извори: Z a c o s II, No 1059.

ВОИЛА (τῶν Βοῖλαδῶνς, Βοῖλας, Βοῖλας, Βόηλας, Βοῖλας)

Литература: V r y o n i s. The Will, 263–277; St. Ioannicii the Great (754–848) and the “Slavs” of Bythinia. – Byz., 31, 1961, 245–248; M o r a v c s i k. Byzantinoturcica, II, 93–94; К а ж д а н. Социальный состав, с. 49, 108, 121, 124, 154, 173, 175, 198, 201, 213, 217; L e m e r l e. Cinq études, 13–63; B o ž i l o v. Les Bulgares, p. 180; PLP, 2, No 2933–2941.

№ 185 ВОИЛА (Βοῦίλας)

Дякон τοῦ βασιλικοῦ κληροῦ в Константинопол (1285 г.). Подписал Синодалния том, с който бил осъден бившият патриарх Йоан Век.

Извори: PG, 142, col.; Laurent, V. Les signatures du second Synode de Blakhernes (été 1285). – EO, 26, 1927, p. 149.

Литература: Laurent. Regestes IV, № 1490; PLP, 2, No 2934.

№ 186 ВОИЛА (Βοῦίλας)

Парик в Радоливо (1316 г.); съпруга – Теодора, дъщеря – Анна (вдовица на Георги Колар [Κωλάρις]).

Извори: Dölg er. Praktika, RK, ред 17.

Литература: Д у й ч е в. Славянски, с. 361; PLP, 2, No 2933.

№ 187 ВОИЛА (Βοῦίλας)

Парик в Радоливо (1341 г.); съпруга – Мария (вероятно втора?), син – Георги, дъщеря – Стиляни, доведени синове – Йоан и Димитър, снаха от Йоан – Анна, внук Георги.

Извори: Dölg er. Praktika, RV, ред. 195–196.

Литература: Д у й ч е в. Славянски, с. 361; PLP, 2, No 2938.

№ 188 ВОИЛА (Βοῦίλας)

Воила е притежавал поземлен имот в Света Марина (Мария) в западната част на Халкидическия полуостров¹; той е бил съсед на монахинята Агапи Ангелина Сфранцина Палеологина, която през 1341 г. е продала своята собственост на брат си Теодор Дука Спартенос² и на зет си Мануил Факсинос. Тъкмо в този продавателен акт е споменат Воила.

¹ L e f o r t. Villages, 162–166, carte 10.

² Стемата на фамилията Спартенос. – Пак там, с. 166.

Извори: Actes de Lavra, III, app. XII, p. 208.14.

Литература: PLP 2, No 2936; Actes de Lavra, III, p. 207; L e f o r t. Villages, p. 164.

№ 189 ВОИЛА (Βοῦίλας)

Собственик на земя в Гостомпус (Зихна). Споменат в практикон от 1342 г.

Извори: L e m e r l e. Un praktikon, p. 284, ред 26.

Литература: Д у й ч е в. Praktika, p. 606; PLP, 2, № 2935.

№ 190 ВОИЛА (Βοῦίλας)

Собственик (преди 1342 г.) на траπέζης, тоест бюро за размяна на пари, в Константинопол.

Извори: Actes de Lavra, III, No 123, ред 109.

Литература: Dölg er. Regesten, No 2885; PLP, 2, No 2939.

№ 191 ВОИЛА (Βοΐλας)

Парик на Филотей на остров Лемнос (1355 г.).

Извори: Regei, W., E. Kurtz, B. Korabiev. Actes de Philothée. – ВВ, 20, 1913, Прил. 1, № 10, ред 98.

Литература: PLP, 2, No 2937.

№ 192 ВОИЛА АРСЕНИЙ (Βοΐλας Ἀρσένιος)

Пневматик в Короне (1493 г.?).

Извори: Ζερλέντης, Π. Τοῦ Κορωναίου κλήρου κατὰ τοῦ ἱεράρχου αὐτῶν βησσαρίωνα γράμμα. – Παλαμᾶς, 3, 1919, σ. 405.

Литература: PLP, 2, No 2940.

№ 193 ВОИЛА ВАРДА (Βοΐλας Βάρδας)

Патриций Варда Воила бил стратег на темата Халдея. През 923 г. той организирал заговор срещу Роман Лакапин (от останалите заговорници са известни Адриан Халдос и Тацатис Арменеця). Заговорниците се събрали въоръжени в крепостта Пайперте (Παΐπερτε) в Халдея. Но намиращият се в Кесарея (Кападокия) domestik на схоците Йоан Куркуа успял да се справи с бунта. Съдбата не била съвсем неблагоприятна към Варда Воила: той станал монах.

Извори: Georg. Cont. apud Theoph. Cont., 896.9–897.2; Scylitzes, 217.66–218.81.

Литература: Vroņis. The Will, p. 273; Božilov. Les Bulgares, p. 180; Moravcsik. Byzantinoturcica, II, p. 93; Барткян, Р. Завещанието на Евстатий Воила като значителен извор за историята на Армения и Грузия. – В: Бамбер Матеналарани, 5, 1960, с. 397 (на армен. ез. – недостъпно. Вж. Lemerle. Cinq études, p. 20, note 19, p. 53); Cheynet. Pouvoir, p. 224.

№ 193а ВОИЛА ВАСИЛИЙ (Βοΐλας Βασίλειος)

Василий Воила е бил презвитер на константинополската църква „Св. Богородица Милостива“ (нелокализирана) и е подписал завещанието на монахиня Мария – Кали, съпруга на Симватий Пакуриани (1098 г.).

Извори: Actes d'Iviron, II, No 47, ред 70.

Литература: Japin. Les églises et les monastères, I, p. 176–177; Laurent. Corpus, V/2, p. 7 (бележка за църквата и нейните печати); Actes d'Iviron, II, No 47, notes: p. 176.

№ 194 ВОИЛА ГЕОРГИ (Βοΐλας Γεώργιος)

Някогашен собственик на изоставен поземлен имот на о. Лемнос (1355 г.). Впоследствие собственост на Великата Лавра. Идентичен с № 191?

Извори: Actes de Lavra, III, № 136, ред. 89–90.

Литература: PLP Addenda Ἀσρών – Ἰωνάς No 90250.

№ 195 ВОИЛА ГЕОРГИ (Βοΐλας Γεώργιος)

Георги Воила е копист, чиято дейност може да бъде ограничена между 1354–1434 г.

Извори: Mercati. Notizie, p. 137, No 1.
Литература: В е с к. Kirche, p. 745; Παπαδοπούλου, Σ. Ἑλληνικαὶ μεταφράσεις Ἐομιστικῶν ἔργων. Ἀθῆναι, 1967, σ. 143.

№ 196 ВОИЛА ЕВНУХ (Βοΐλας „τῆ ἑσεί Εὐνούχου“)

Евнухът Воила е свидетел на завещанието на Кали (монахиня Мария), съпруга на куропалата Симбатий Пакуриани (1098 г.).

Извори: Actes d'Iviron, II, No 47, l. 70; Цанкова-Петкова, Г. За аграрните отношения в средновековна България (XI–XIII). С., 1964, 178–185 (с. 184); ГИБИ, VII, 70–78 (с. 78).

№ 197 ВОИЛА ЕВСТАТИЙ (Βόηλας Εὐστάθιος)

Единственият извор за живота и кариерата на Евстатий Воила е неговото завещание, копие (съвременен на оригинала) от което е запазено в Cod. Coisl. 263, ff. 159^r – 165^r. Към този текст би могъл да се добави и колофонът към същия ръкопис (157^v)², но в случая неговата стойност е ограничена. Евстатий Воила е роден и е прекарал по-голямата част от живота си в Кападокия³. Сведения за годината на раждането му липсват. Имената на родителите му (бащата е починал, когато Евстатий е бил малък)⁴ са неизвестни. Имал е двама по-големи братя, починали рано⁵, и сестра на име Ирина⁶. Според собствените му думи Евстатий прекарал 15 години (1036–1051?)⁷ на императорска служба⁸. Каква точно е била тази служба, не се знае (П. Льомерл допуска, че кариерата му е била свързана с Кападокия, тоест с провинцията, а не със столицата Константинопол)⁹. Можем само бегло да проследим неговия cursus honorum: πρωτοσπυθάριος, ἐπὶ τοῦ χρυσοτρικλίνου καὶ ὑπατος¹⁰, πρωτοσπυθάριος ὑπατος¹¹, πρωτοσπυθάριος καὶ ὑπατος¹². След това, в продължение на 8 години (1051–1059), той не е бил на активна служба¹³. Точно по това време (вероятно към 1051/52 г.) Евстатий напуснал родната Кападокия и се заселил в близост до Едеса¹⁴. В текста не са посочени причините за това преселване, но П. Льомерл, след като разглежда всички хипотези (особено идеята за връзка със заговора на Роман Воила – вж. № 202), допуска, че то е свързано със съдбата на фамилията Апокап¹⁵ – дук Михаил [Апокап] (негов ἀνθεντήης)¹⁶ и синовете му Василий Апокап¹⁷ и Фаресианис Апокап (той ги нарича ἀνθεντόπουλοι)¹⁸. Последното сигурно известие за Евстатий е от април 1059 г. (по-точно 4.IV.1059, откогато датира колофонът)¹⁹, тоест тогава, когато е съставил завещанието си. Трудно е да се каже дали е решил да се разпорежи с имуществото си, защото е чувствал, че приближават последните му дни²⁰, или това е само проява на предвидливост и той е живял дълго след 1059 г. Евстатий Воила е бил женен – името на съпругата му е Анна (починала на 26.IX.1055 г.)²¹. От този брак той е имал 3 деца – син Роман (роден към 1049/50 и починал към 1052/53 г.)²² и 2 дъщери: Ирина (омъжена за спатарокандидат Григорий)²³ и Мария (омъжена за мерарк Михаил)²⁴. Завещанието на Евстатий Воила – един твърде интересен документ – дава представа за положението и преди всичко за собствеността на един провинциален аристократ от средата на XI в. – поземлен имот²⁵, скъпи предмети, като икони, кръстове, реликвирии, литургически предмети и тъкани²⁶, книги²⁷.

¹ Описание на ръкописа: L e m e r l e. Cinq études, 15–19 (Ш. Аструк); издание: пак там, 20–29 (с посочване на по-старото издание на В. Бенешевич); преводи: V r o n i s. The Will, 264–272; Сборник документов по социально-экономической истории Византии. М., 1951, 169–173 (М. В. Левченко); L e m e r l e. Cinq études, 29–35 (анализ на текста, разделен на параграфи).

² Последно издание на тази изключително интересна приписка: L e m e r l e. Cinq études, p. 39; указание за многобройните предходни издания: с. 38; коментар: с. 39–44.

³ Пак там, 27.232–233; 44 (коментар).

⁴ Пак там, с. 20.2.

⁵ Пак там, с. 20.3.

⁶ Пак там, с. 23.236.

⁷ Пак там, с. 49.

⁸ Пак там, с. 20.9–11.

⁹ Пак там, 53–56.

¹⁰ Пак там, с. 21.20.

¹¹ Пак там, с. 29.287.

¹² Пак там, с. 39.3–4 (колофонът).

¹³ Пак там, с. 21.11–12; 52–53 (хронологически уточнения на П. Льомерл).

¹⁴ Пак там, 44–47.

¹⁵ Пак там, 57–58.

¹⁶ Пак там, 20.9–10; 21.32, 22.66; за дук Михаил Апокап: 49–50.

¹⁷ Пак там, 50–51.

¹⁸ Пак там, 51–52; οὐθεντοπούλοι: с. 22.74. А тримата заедно са назовани κύριοι: с. 22.70.

¹⁹ Пак там, с. 39.13.

²⁰ Фразата, с която започва завещанието, е неясна и дори двусмислена. Вж. пак там, с. 29, бел. 20.

²¹ Пак там, 21.35; 48 (доказателства на П. Льомерл за датата).

²² Пак там, 21.38, 23.105, 27.231; 48.

²³ Пак там, 23.82–83; 29.278.

²⁴ Пак там, 23.94, 29.278, 47. Тримата са отбелязани тук и не им се отделя специално място в каталога.

²⁵ Подробно изучаване на домена на Евстатий Воила: пак там, 58–63.

²⁶ Пак там, с. 24.118–140; коментар: 35–37 (Даница Леко).

²⁷ Пак там, 24.141–25.166. Анализ на библиотеката: M a n g o, C. Byzantium. The Empire of New Rome. New York, 1980, 239–240.

Извори: L e m e r l e. Cinq études, 20–29, 39. Вж. и бел. 1, 2.

Литература: Литературата върху Евстатий Воила е твърде голяма. В много случаи името на този провинциален аристократ само се споменава в съчинения по други въпроси (колофона от Cod. Coisl. 263 и по проблемите с неговото тълкуване). Ето защо ще препратя към L e m e r l e. Cinq études, 15–63 (лит. до 1976/1977). Вж. и ГИБИ, VI, 88–89 (пропуснато от П. Льомерл). От литературата, появила се след тази дата, ще отбележа: S v o r o n o s, V. Remarques sur les structures économiques de l'Empire byzantin au XIe siècle. – ТМ, 6, 1976, p. 52, 53, 61; A h r w e i l e r, H. Recherches sur la société byzantine au XIe siècle: nouvelles hierarchies et nouvelles solidarités. – ТМ, 6, 1976, p. 102; L e m e r l e, P. The Agrarian History of Byzantium. From the origins to the Twelfth Century. Galway University Press, 1979, 204, n. 1, 222, n. 2; M a n g o, C. Byzantium. The Empire of New Rome. New York, 1980, 54, 239–240; K a z h d a n, A. et G. C o n s t a b l e. People and Power in Byzantium. Dumbarton Oaks, Washington, D.C., 1982, p. 164; A n g o l d. Empire, 65, 88; H e n d y. Studies, 209, 211, 216, 218, 566; C h e y n e t. Pouvoir, p. 63, No 69 et n. 1; 223, 235, 290, 294–295, 298.

№ 198 ЙОАНИКИЙ [от ВОИЛАДИТЕ] (Ἰωαννίκιος [τῶν Βοϊλαδῶν])

Йоаникий, канонизиран наскоро след смъртта му, е първият известен представител на фамилията Воила. За живота и инокеските му подвизи разполагаме с 3 жития. От тях по-голяма стойност имат двете по-стари, написани от монасите Петър и Сава (автор на третото е Симеон Метафраст). Той бил роден през 762 г. (житието на Петър)¹ или 753/54 г. (житието на Сава)² в с. Марикат (Витиния) и произхождал „от рода на Воиладите“ (τῶν Βοϊλαδῶν)³. Преди замонашването си се отдал на военна кариера, взел участие в експедиция на Изток, а след това 6 години служил в Константинопол⁴. Като войник от корпуса на екскувитите⁵ взел участие в сражението край Маркели (20.VII.792 г.) срещу българите⁶. Наскоро след това станал монах и се подвизавал в продължение на половин столетие из манастирите на Олимп – Агаврос, Антидион, Валеос, „Св. Георги“ (метох на Агаврос), Еристи, Лизос, Тасиос, Трихаликс, Аррос⁷ и др. Би могло да се каже, че той бил пъгуващ монах: С. Менго, тълкувайки един пасаж от житието, написано

от Сава, дори отбелязва, че светецът страдал от остро заболяване, което французите наричат *la bougeotte*, тоест „мания за пътуване“. По време на едно от тези пътувания Йоаникий още веднъж влязъл в съприкосновение с България: по чудотворен начин той успял да освободи ромеи, пленени от българите през 811 г.⁸ Починал на 3.XI.846 г.⁹

¹ За датата вж. M a n g o, C. *The Two Lives of St. Ioannikios and the Bulgarians*. – In: *Okeanos. Essays presented to Ihor Ševčenko on his Sixtieth Birthday by his Colleagues and Students*. Harvard Ukrainian Studies, VII, 1983, p. 395.

² Пак там, с. 396 (С. Менго отдава предпочитание на хронологията в житието, написано от Петър – вж. с. 403).

³ *Acta Sanctorum*. Nov., II, 1, 1894, coll. 337D–338A. За βοῖλας – [първо]българска титла, към която безспорно възхожда τῶν Βοῖλαδῶν – вж. Б е ш е в л и е в. ПН, 60–65. За произхода на Йоаникий – от българи, преселили се във Витиния през VII в., вж. тук, гл. I, § 1, както и посочената статия на С. Врионис.

⁴ M a n g o, C. *Op. cit.*, p. 397.

⁵ За корпуса на екскувитите, създаден от император Лъв I, вж. O i k o n o m i d è s. *Les listes de préséance*, p. 330. Според житието, написано от Сава (Mango, C. *Op. cit.*, p. 396), Йоаникий постъпил в този корпус, когато бил на 19 години.

⁶ За битката при Маркели: З л а т а р с к и. *История*. Т. 1. Ч. 1, с. 243; *История*. Т. 2, с. 130; S p e c k, P. *Kaiser Konstantin VI*. Vol. 2. München, 1978, p. 666; M a n g o, C. *Op. cit.*, p. 395, 397, 398, 400–401.

⁷ Подробно у M a n g o, C. *Op. cit.*, 395–398, както и цит. книга на Р. Жанен.

⁸ *Acta Sanctorum*, II, Nov. coll. 359B–C; PG, 116, coll. 68C–69A.

⁹ M a n g o, C. *Op. cit.*, p. 396, 398.

Извори: *Acta Sanctorum*, Nov. II, 1. Bruxelles, 1894, coll. 332–383 (житието, написано от Сава); coll. 384–435 (житието, написано от Петър). Вж. H a l k i n. ВНГ, № 935, 936; PG, 116, coll. 36–92 (житието, написано от Симеон Метафраст); ГИБИ, IV, 132–140 (откъси от трите жития).

Литература: V r y o n i s, S. Jr. *St. Ioannicius the Great (754–846) and the „Slavs“ of Bithynia*. – *Byz.*, 31, 1961, 245–248; J a n i n. *Les églises et les monastères*, II, p. 132, 133, 135–136, 140, 141, 143, 148, 150, 152 – 154, 164, 172, 188, 190, 197; B o ž i l o v. *Les Bulgares*, p. 180; M a n g o, C. *Op. cit.*, 393–404.

№ 199 ВОИЛА КОНСТАНТИН (Βοῖλας Κωνσταντῖνος)

На Великден 798 г. императрица Ирина се отправила в тържествена процесия към църквата „Св. Апостоли“. Тя била придружавана от четирима патриции, сред които бил и Константин Воила.

Извори: T h e o p h a n e s, p. 474.5–11 (спец. 10–11).

Литература: V r y o n i s. *The Will*, p. 273; G u i l l a n d. *Titres et Fonctions*; B o ž i l o v. *Les Bulgares*, p. 180.

№ 200 ВОИЛА КОНСТАНТИН (Βοῖλας Κωνσταντῖνος)

Константин Воила, ὁ ἐπὶ τῆς τραπέζης, οἰκεῖος и φίλος на василевса, бил свързан със заговора на патриция и мистика Иоан срещу Роман I Лакапин (925 г.). Избягал от Константинопол, укрил се в Олимп и станал монах. Името на манастира, в който намерил убежище, е неизвестно (вероятно в местността Μονοκάστανος, тоест „Самотния кестен“, където се установил и Иоан?).

Извори: T h e o p h. C o n t., p. 903.1–19 (спец. 13–19).

Литература: V r y o n i s. *The Will*, p. 273; J a n i n. *Les églises et les monastères*, II, p. 169, n. 1; B o ž i l o v. *Les Bulgares*, p. 180.

№ 200а ВОИЛА МИХАИЛ (Βωηλαῖς Μειχαήλ)

Μιχαήλ Βοίλα, вероятно жител на Иерисо, е свидетел на един акт за дарение (1071 г.), заверен в епископията на Иерисо.

Извори: Actes d'Iviron, II, No 39, 1.38.

№ 201 ВОИЛА ПЕТРОНАС (Βοίλας Πετρωνᾶς)

Протоспатарий Петронас Воила бил катепан на Никополис (по средата на диагонала, свързващ Трапезунд и Севастия). През 939 г., след като Йоан Куркуа овладял крепостта Мастатон (Армения), той бил „въведен“ (εἰσῆγαγεν) в нея, тоест вероятно станал катепан на отвоюваната от арабите крепост. Други сведения за Петронас Воила няма.

Извори: D.A.I., § 45, p. 212.146–147.

Литература: D.A.I., II, p. 177; Moravcsik. Byzantinoturcica, II, 93–94; Vryonis. The Will, p. 273; Božilov. Les Bulgares, p. 180. Cheynet. Pouvoir, p. 224.

№ 202 ВОИЛА РОМАН (Βοίλας Ῥωμανός)

Роман Воила е една от интересните личности на византийския единадесети век. Хронистите единодушно го представят като шут, комедиант (σκηνουργός), който ежедневно забавлявал император Константин IX Мономах със странния си говор и пиянските си номера. Наред с това те не пропускат да отбележат, че той бил умен и културен – качества, които му осигурили голямо влияние върху василевса. Константин IX бил готов да му даде най-големи достойнства, взел го „от кръстопътя и го поставил на оста на Ромейската държава“ („ἀπὸ τῶν τριόδων εἰς τὸν Ῥωμαϊκὸν μεθιστᾶ ἄξονα“), направил го свой пръв телохранител („τὰ πρῶτα τῶν σωματοφυλάκων χειροτονεῖ“) и съветник („σύμβουλος καθίστα“) и т.н. Изглежда, че Роман Воила се възползвал от това положение и организирил заговор, чиято цел била овладяване на престола. Заговорът не сполучил, той бил наказан и отдалечен от двореца, но твърде скоро си върнал предишните позиции. Навремето Сп. Ламброс се усъмни в правдивостта на този образ, изграден от Михаил Псел и Йоан Скилица (последвани от Йоан Зонара и Михаил Глика). Неговото съмнение бе подето от П. Льомерл, който с основание писа, че в случая се сблъскваме с един фалшив образ, рожба на определени тенденции във византийската хронография от XI в. Френският учен отбеляза, че Роман Воила принадлежал към сенаторската аристокрация и че заедно със своите приятели от сената (Μ. Глика ги нарича „οἱ συνωμόται“) е организирил въпросния заговор, който може да се датира към 1050–1052 г.

Извори: Psellos, II, 38.1–45.17; Scylitzes, 473.64–474.84; Zonaras, 644.16–646.13; Michaelis Glycae Annales. Rec. I. Bekkerus. Bonnae, 1836, p. 597.

Литература: Schlumberger. L'Épopée III, 656–665; Λάμπρου, Σπ. Ἦτο ὁ Ῥωμανὸς Βοίλας γελωτοποιᾶς. – NE, 9, 1912, 301–304; Vryonis. The Will, p. 273; Lemerle. Cinq études, 53–54; Božilov. Les Bulgares, p. 180. Cheynet. Pouvoir, 61 (No 67), No 69; 62–63, 200, 223, 256.

№ 203 ВОИЛАТОС АТАНАС (Βοιλᾶτος Ἀθανάσιος)

Свещеник (†1348), собственик на лозе (впоследствие то преминало към манастира Хортауту) в Тамеос (близо до Солун), в местността Монодендрион.

Извори: Actes de Xénophon, No 28, ред. 2, 17.

№ 204 ВОЙАНИТ ЙОАН (Βοιανήτης? – Ἰωάννου τῶν Βοιανητῶν)

Йоан Войанит – Ваюнит (?) – 1262 г. (Кефалония). Според И. Дуйчев „τῶν Βοιανητῶν“ би могло да се свърже с личното име **Боџанъ** или с името на племето ваюнители (Βαΐουνηῖται). Трудно е да се отдаде категорично предпочитание на едната от двете възможности, но употребата на множествено число сякаш накланя везните в полза на втората възможност.

Извори: ММ, V, с. 64.

Литература: Д у й ч е в. Славянски, с. 361.

№ 205 ВОЙОАНИС (ВОЙАНИС) ВАСИЛИЙ
(Βοϊωάννης Βασίλειος – Βοϊανός, Bagianus Basilius)

Скилица познава това лице под името Βοϊωάννης, а някои гръцки документи, произхождащи от Южна Италия, като Βοϊανός. Латинските текстове предлагат много по-голямо разнообразие – Војано, Вујано, Вудіано, Вугіано, Вугіанус, Воіано, Vulcano¹. Внимателното проучване² показва, че то може да бъде изведено единствено от българското име Боян (**Боџанъ**), чиято правилна гръцка транскрипция е Βοϊανεύς – Βοϊανός. Другото име на Боян (?), Василий, ни е познато благодарение на един пасаж от „Gesta Roberti Wiscardi“:

Multa Graecorum cum gente *Basilii* ire
Iussus, in hunc audax anno movet arma sequenti,
Cui catapan facto cognomen erat *Bagianus*³.

Това известие на Гийом Апулийски решава и въпроса с характера на двете имена: Василий – собствено, а Боян (Войанос) – фамилно („cognomen erat Bagianus“)⁴. Какво знаем за Василий Боян? Единственият познат период от живота му е между 1017 и 1028 г., когато той е бил катепан на византийска Италия. На този пост Василий Боян заместил Контолеон Торник през декември 1017 г.⁵ Той пристигнал в Италия в критичен за империята момент – византийските владения на полуострова били заплашени от разбунтувалия се Мелис (Мел, Мело или още Мелус – жител на Бари, от лонгобардски произход) и норманите, нахлули в Апулия. Неговият предшественик нямал успех в борбата срещу нашествениците, нещо повече, на 22.VI.1017 г. (само месец след като пристигнал в Италия) той претърпял тежко поражение в сражението край Аренула⁶. Пред Василий Боян стояла тежката задача да възстанови византийското господство в Южна Италия. И той успял да се справи блестящо с това, заради което съвременните учени не скъпят похвалите си: „un des plus grands [fameus] catépan d'Italie“⁷. Василий Боян реорганизирил византийската войска, възстановил или построил наново редица крепости – Тройя, Трикарико, Драгонара, Чивитате Ференцуола, Мелфи, Фиорентино⁸, разгромил Мелис в битката при Кана (Cannis), овладял Капуа, извършил десант в Сицилия (Месина), воювал срещу хърватите в Далмация. Или, както пише Скилица: „ὅς [Боян] πᾶσαν τὴν Ἰταλίαν μέχρι Ῥωμῆς τότε τῷ βασιλεῖ παρέστῆσαν“⁹. В изворите Василий Боян е засвидетелстван с титлата протоспатарий (обичайна за управителите на византийска Италия от това време) и длъжността катепан или στρατηγὸς κατεπάνω¹⁰. Някога Г. Шлюмберже писа, че сред колекцията на Мордман има печат, принадлежащ на „храбривия катепан Боян (Војаннès)“, и цитира неговата легенда: Господи, помагай на своя роб Йоан, патриций, императорски протоспатарий и стратег на Лонгобардия“¹¹. За съжаление аргументи в полза на тази атрибуция липсват, а по мое мнение тя е неприемлива. Други сведения за Василий Боян няма.

¹ За различните форми на името Боян вж. S c h l u m b e r g e r. L'Épopée, II, p. 568, note 2; Guillaume de Pouille. La Geste de Robert Guiscard. Edition, traduction, commentaire et introduction par Marguerite Mathieu. Palermo, 1961, p. 265 (по-нататък Guillaume de Pouille).

² За правилната форма Βοϊάνος вж. M a t h i e u, M. Noms grecs déformés ou méconnus. – La nouvelle Cléo, 1952, p. 299 et suivi. За произхода на името: Д у й ч е в. Прочувания, I, с. 10 (и цит лит.)

³ Guillaume de Pouille, p. 102.84–86.

⁴ Разбира се, би могло да се допусне, че Василий е християнското име на Боян (?), но това е само едно предположение, за което в случая няма доказателства. Противното мнение е подкрепено от категоричното известие на Гийом Апулийски.

⁵ Guillaume de Pouille, p. 102.57–60. Вж. и бележките на с. 263–264.

⁶ Пак там, с. 102.71–76.

⁷ Пак там, с. 92, бел. 4, 265.

⁸ Пак там, с. 143, 270, 343 и Pl. V; Guillo u, A. Geografia amministrativa del katepanato bizantino d'Italia (IX–XI s.). – In: Guillo u, A. Culture et société en Italie Byzantine (VIe–XIe s.). London, 1978, No IX, p. 117; Italie méridionale byzantine ou Byzantins en Italie méridionale. – Ibidem, No XV, p. 163.

⁹ Scylitzes, p. 426.40–41.

¹⁰ Guillaume de Pouille, p. 102.87 (за неправилната етимология – κατὰ πᾶν – καταπᾶν вж. καταπᾶνω – с. 105, бел. 1); Guillo u, A. Zwei Katepansurkunden aus Tricarico. – In: Quellen und Forschungen aus italiänischen Archiven und Bibliotheken, 41, 1961, 28, редове 30 и 42.

¹¹ Schlumberger. L'Épopée III, 52–53.

Извори: Scylitzes, p. 426.39–41; Guillaume de Pouille, 102.84–86, 104.91–94, 108.190–191, 110.204–205, 112.247–249, 116.347; Leonis Marsicani et Petri Diaconi. Chronica monasteri Casiensis. Ed. W. Watenbach. – MGH SS, VII. Hannoverae, 1846, 653, 665, 666; Trinchera, Fr. Syllabus graecorum membranarum. Napoli, 1865, No XVII–XX, p. 18–22; Lupus Protospatharius. – MGH, V, p. 57; Guillo u, A. Zwei Katepansurkunden aus Tricarico. – In: Quellen und Forschungen aus italiänischen Archiven und Bibliotheken, 41, 1961, p. 28.

Литература: Trinchera, Fr. Syllabus graecorum membranarum. Napoli, 1865, p. 576; Storia de'Normani di Amato di Montecassino vulgarizzata in antico francese. A cura di Vincenzo de Bartholomaeis. Roma, 1935, 29, n. 3, 30, n. 1, 31, n. 1, 32, n. 3, 34, n. 2, 36, n. 1, 38, n. 1, 45, n. 1, 46, n. 4, 87, 89, n. 1, 153; Gay, J. L'Italie méridionale et l'empire byzantin depuis l'avènement de Basile Ier jusqu'à la prise de Bari par les Normands (867–1071). Paris, 1904, 410–449; Chalandon, F. Histoire de la domination normande en Italie et en Sicile. I. Paris, 1907, p. 55 et suivi; Schlumberger. L'Épopée, II, 568–569, 574–588, 591–592, 596, 599–600; III, 50–53, 147, 261, 317; Guillo u, A. Geografia amministrativa del katepanato bizantino d'Italia (IX–XI s.). – In: Guillo u, A. Culture et société en Italie Byzantine (VIe–XIe s.). London, 1978, No IX, p. 117; Italie méridionale byzantine ou Byzantins en Italie méridionale? – Ibidem, No XV, p. 163; Falkenhause n, V. von. Untersuchungen über die byzantinische Herrschaft in Süditalien vom 9. bis im 11. Jahrhundert. Wiesbaden, 1967, 86–90; Božilov. Les Bulgares, p. 178; Каждан. Славяне, с. 37; Ostrogorsk y. Histoire, p. 340. Cheynet. Pouvoir, 35 (n° 18), 234, 308.

№ 206 ВОЙОАНИС (БОЯН) КОНСТАНТИН (Βοϊάννης Κωνσταντῖνος)

Константин Войоанис е споменат в една синодална бележка от февруари 1198 г., издадена по повод искане, представено от Алексий Капандритис. В нея се описва как Константин насила разтрогнал брака на сестра си Евдокия (преди това тя била омъжена за Варда Макромато) с въпросния Алексий. Последният представил пред съда документи, с които доказал, че бракът му с Евдокия е напълно законен. Няма никакви данни, че Константин Войоанис и сестра му Евдокия са имали някаква, макар и далечна, родствена връзка с № 205 или № 207.

Извори: PG, 119, coll. 889b–982a; Ράλη, Γ. Α., Μ. Ποτλή. Σύσταγμα τῶν θεῶν καὶ ἱερῶν κανόνων. 5. Ἀθήναι, 1856, 103–104.

Литература: Les Regestes des actes du patriarcat de Constantinople. Vol. I. Les actes des patriarches. Fasc. II et III. Les regestes de 715 à 1206 par V. Grumel. Deuxième édition revue et corrigée par J. Darrouzès. Paris, 1989, No 1192; Πιτσάκης, Κ. Τὸ κάλυμα γάμου λόγῳ συγγενείας ἐβδόμου βαθμοῦ ἐξ αἵματος στὸ βυζαντινὸ δίκαιο. Ἀθήναι, 1985, σ. 355, бел. 109; Каждан. Славяне, с. 37; Cheynet. Pouvoir, p. 303, n. 2.

№ 207 ВОЙОАНИС (БОЯН?) Ν. (Βοϊωάννης, Echaugustus)

И в този случай Скилица употребява името Βοϊωάννης¹. Гийом Апулийски обаче използва странната форма Echaugustus², чието обяснение е затруднено. Етимологията, която се е наложила в научната литература, е: Echaugustus е латинизация на ex-agusto, което от своя страна е деформация на гръцкото прилагателно ἑξᾶκουστός³. Като приемам това мнение за най-задоволително, все пак бих искал да отбележа и една друга възможност: Echaugustus е превод на ἐκ ἑξ σέβαστος (?). Какви са роднинските отношения между Василий Войоанис (Боян) (№ 205) и Ν. Войоанис (Боян)? Докато в известието на Скилица липсва конкретност (...Βοϊωάννην...καὶ εἰς ἐκεῖνον ἀναφέροντα τὴν τοῦ γένους... Βοϊωάννην...⁴), то Гийом Апулийски е категоричен: той е син на Василий⁵. Както при бащата, така и при сина познаваме само „италианския“ период от кариерата му. През 1041 г. Войоанис (Боян) бил назначен за катепан на византийска Италия, замествайки на този пост Михаил Докианос, който не бил постигнал никакви успехи срещу норманите. Според Гийом Апулийски Ν. Войоанис (Боян) се опитал да окуражи византийската войска, като произнесъл голяма реч, с която напомнил за подвизите на Ахил и Александър Македонски. Усилията му били напразни, не помогнали и неговите качества на командир („...δοκοῦντα πρακτικὸν ἄνδρα εἶναι καὶ ἐν πολέμοις εὐδόκιστον...“)⁶: на 3.IX.1041 г. в равнината, разположена между Монтепелозо и Монте Серико⁷, ромеите претърпели голямо поражение. „Echaugustus“ бил пленен и увенчал триумфа на Аденолф, дук на Беневенто: той вървял пеш пред коня на последния, когато влизали в града⁸. Наскоро след това Ν. Войоанис (Боян) бил освободен срещу откуп⁹. Други сведения за него няма.

¹ Scylitzes, p. 426.38.

² Guillaume de Pouille, p. 116.345.

³ Пак там, 271–272.

⁴ Scylitzes, p. 426.38–40.

⁵ Guillaume de Pouille, p. 116.345–347.

⁶ Scylitzes, p. 426.38–39.

⁷ Guillaume de Pouille, p. 272. Скилица (Scylitzes, p. 427.44) погрешно твърди, че битката е станала край Монополи.

⁸ Guillaume de Pouille, p. 120.393–395.

⁹ Пак там, с. 273.

Извори: Scylitzes, 426.37–427.47; Guillaume de Pouille, 116.345–120.395; Leonis Marasiani et Petri Diaconi Chronica Monasterii Casinensis. Ed. Wattenbach. – MGH SS, VII, p. 676; Storia de Normanni di Amato Montecassino vulgarizzata in antico francese. A cura di V. de Bartholomaeis. Roma, 1935, 27–28.

Литература: За трудовете на J. Gay и F. Chalandon вж. при № 205; Schlumberger. L'Épopée, II, p. 579; III, 266–267; К а ж д а н. Славяне, с. 37; Cheynet. Pouvoir, 53 (No 52), 234, 387, п. 34.

№ 208 ВОЙСИЛ (Βοοσίλας, Βοησίλας)

Войсил¹ е най-малкият брат на българския цар Смилец (1292–1298)². Не знаем нищо за ролята му в тежките за България дни, настъпили след смъртта на Смилец (1298 г.), когато престолът бил отреден на малолетния Йоан³. Но като не забравяме, че вдовстващата царица майка На. Палеологина търсела подкрепата на зет си, деспот Елтимир (брат на цар Георги I Тертер), може с увереност да се твърди, че братята на покойния цар били изтласкани на заден план. Събитията от 1300 г. (появата на татарина Чака в Търново и последвалото възшествие на Теодор Светослав) променили рязко политическото положение в страната и принудили роднините и привържениците на Смилец да напуснат България.

Тъкмо тогава Войсил, следвайки по-големия си брат Радослав (№ 439), емигрирал във Византия⁴. Както би трябвало да се очаква, той постъпил на византийска служба. Първата изява на Войсил била през 1304 г., когато предвождал ромейската войска в сражението при р. Скафида⁵. През следващите две години се срещаме често с Войсил, който командвал отряди от чуждестранни наемници: начело на алани и туркопули той е в лагера на Михаил IX край Адрианопол; воювал заедно с великия стериарх Н. Дука Нестонг (№ 423) и Умбертопул срещу каталаните край Галиполи; командваните от него алани и туркопули търпят поражение; най-сетне, през 1306 г., заедно с Марул, той ръководел византийската войска, разположена в Тракия⁶. Оттук нататък в продължение на 16 години той се губи от погледа ни. Следващото известие за него датира от 1322 г., когато напуснал лагера на Андроник II и се присъединил към Андроник III. На следната 1323 г., като се възползвал от събитията в България (смъртта на Георги II Тертер и избора на Михаил III Шишман Асен)⁷, Войсил завладял земите, разположени между Стилбнос (Сливен) и Копсис⁸, създал самостоятелно владение⁹ (плацдарм за овладяване на българския престол?) и се титулувал „деспот на Мизия“¹⁰. Неговите действия били съгласувани с настъплението на Андроник III срещу България и конкретно срещу Пловдив. Но един любопитен епизод, разказан от Йоан Кантакузин, попречил на това единодействие: Войсил не се явил на определения сборен пункт в Потука¹¹, тъй като се отровил с гъби. Наскоро след това новият български цар Михаил III Шишман Асен преминал в настъпление, успял да изтласка Войсил от ефимерното му владение и го принудил да търси убежище във Византия. Последното известие за Войсил датира от 1328 г. Тогава той заедно с Вриений настъпил срещу Охрид, където се били укрепили последните привърженици на Андроник II Палеолог.

¹ И р е ч е к. История на българите, с. 338, бел. 18: името Войсил съответства на гръцкото *Στρατοκράτορ*.

² P a c h y m e r e s, II, p. 446.1–2.

³ Йоан IV Смилец или Йоан Комнин Дука Ангел Врана Палеолог – вж. № 437.

⁴ P a c h y m e r e s, II, p. 266.6–7: тук става дума само за емиграцията на Радослав, но едва ли трябва да приемем, че Войсил не е съпровождал брат си.

⁵ Разказът на Пахимер (P a c h y m e r e s, II, p. 446.2–13) оставя противоречиви впечатления, но все пак може да се допусне, че крайната победа била за българите.

⁶ Издаденият от П. Пусен текст гласи: „Αμα δε τούτοις προσταττομένοις... δι δὴ ἐν μέρει μὲν περὶ τὸν ἐπὶ τοῦ στρατοῦ Μαρούλην ἐν μέρει δὲ περὶ τὸν βασιλέα τοῖς ὄχυροῖς κατεστρατοπεδεύοντο...“ (P a c h y m e r e s, II, p. 602.12–15). Наскоро А. Файе (F a i l l e r, A. Une dernière mention de Bulgare Vojsil dans l’Histoire de Pachymeres. – REB, 43, 1975, p. 229), въз основа на два от ръкописите на Пахимер (Barber. gr. 199 и 204) коригира *βασιλέα* (неправилно четене на П. Пусен) на *Βοσσίλαν*. При това положение трябва да бъде поправен и преводът на съответния пасаж в ГИБИ X, с. 213. Ето как трябва да гласи: „Докато ставаха тези работи [бягството на аланите – б.а.], нашите не можах да се противопоставят на такова множество и затова едната част [от войската] под командването на военачалника Марул, а другата под ръководството на Войсил се разположиха на лагер в укрепените места.“

⁷ Б о ж и л о в. Асеневици, I, № 26, 120–121.

⁸ Точното местоположение на Копсис не е установено. Напоследък се отъждествява с т.нар. „Аневско кале“ край Сопот, но подобно твърдение подлежи на доказване. Вж. Д ж а м б о в, И. За местоположението на средновековния град Копсис. (Според историческите сведения и новите археологически проучвания). – Археология, 1986, № 1, 19–28; Средновековната крепост „Аневско кале“ край Сопот. Към проблема за средновековния град Копсис. – В: Средновековният замък в българските земи XII–XIV в. Сопот, 1987, 9–16.

⁹ И р е ч е к. История на българите, 338–339: Войсил основал независимо княжество, „планински княз“. За обхвата на Войсилвите владения вж. История. Т. 3, с. 193, 242, 294.

¹⁰ За „деспот на Мизия (мизите)“ вж. тук, с. 114–115.

¹¹ Нелокализиран. Опитът гр. Потука да бъде отъждествен със средновековното селище над тракийския град Севтополис (край Казанлък) е неуспешен. Вж. Б о ж и л о в, И. – Ист. пр., 1974, № 1, 125–126.

Извори: P a s c h u m e r e s, II, 446, 524, 543, 549; C a n t. I, 134, 172, 176–177, 179, 277.

Литература: И р е ч е к. История на българите, с. 329, бел. 53, 330, 332, 334, 338, 339, 345; М у т а ф ч и е в. История. Т. 2, с. 197, 205, 206, 213, 220, 221, 223; M o r a v s k i. Byzantinoturcica, II, p. 93; D ö l g e r, F. Παράσπορα. Etal, 1961, p. 226; Б у р м о в. Шишмановци I, 225–242; Ф е р ј а н ч и њ. Деспоти, 146–147; L a i o u. Constantinople, p. 290; В о с с h. Andronikos, III, p. 29, 46, 56–59; В о ž i l o v. Les Bulgares, p. 170; История. Т. 3, с. 193, 242, 294, 298, 299, 302, 309, 323, 324; П о л о в, А. Крепости и укрепительни съоръжения в Крънската средновековна област. С., 1982, с. 16, 17, 19, 22, 23, 107, 114, 126; Б о ж и л о в. Асеновци, I, № 26, с. 121; P L P, 2, No 2926; F i n e. Balkans, II, p. 226, 228, 230, 269; Д ж а м б о в, И. За местоположението на средновековния град Копсис. (Според историческите сведения и новите археологически проучвания). – Археология, 1986, № 1, с. 20, 26; Средновековната крепост „Аневско кале“ край Сопот. Към проблема за средновековния град Копсис. – В: Средновековният замък в българските земи XII–XIV в. Сопот, 1987, 14–15.

№ 209 ВУЛГАРА АННА (Βουλγάρα Ἄννα)

Вдовица; парик на Ксенофон в с. Стомион (катепаникион Каламария) (1338 г.); син – Георги.

Извори: Actes de Xénophon, No 25, ред 13.

Литература: P L P, 2, No 3028.

№ 210 ВУЛГАРИА МАРИЯ (Βουλγαρία Μαρία)

Вдовица; парик на Великата Лавра в Гомату (катепаникион Иерисо-Ревеникия) (около 1300 г.); син – Атанас.

Извори: Actes de Lavra, II, No 91, III, ред. 67–68.

Литература: P L P, 2, No 3030.

№ 211 ВУЛГАРИА МАРИЯ (Βουλγαρία Μαρία)

Вдовица; парик на Великата Лавра в Гомату (катепаникион Ревеникия) (1321 г.); синове – Георги и Йоан, дъщеря – Ефросини.

Извори: Actes de Lavra, II, No 109, ред. 598–599.

Литература: P L P, 2, No 3031.

№ 212 ВУЛГАРИА Nа. (Βουλγαρία)

Майка на Никифор (Νικηφόρος ὁ τῆς Βουλγαρίας...), парик на Великата Лавра в Гомату (катепаникион Ревеникия). Починала преди 1321 г. Името ѝ е неизвестно (може би е Тсодора, ако съдим по името на внучката ѝ?). Не е идентична с № 210 и 211.

Извори: Actes de Lavra, II, No 109, ред. 525, 530, 564.

Литература: P L P, 2, No 3029.

№ 213 ВУЛГАРИНА ПАНОРЕА (Βουλγαρίνα Πανωραία)

Майка на Стефан и баба на Михаил (Μιχαήλ ὁ υἱὸς Στεφάνου τοῦ τῆς Βουλγαρίνας ἤτοι τῆς Πανωραίας...), парик на Великата Лавра в Лоротон (катепаникион Каламария). Починала преди 1321 г.

Извори: Actes de Lavra, II, No 109, ред 220.
Литература: PLP, 2, No 3032.

№ 214 ВУЛГАРИС (Βουλγάρης)

Монах на о. Крит (1467 г.).

Извори: Λ α ύ ρ δ α, Β. Κρητικά παλαιογραφικά. – Κρητικά χρονικά. 5, 1951, σ. 260.
Литература: PLP, 2, No 3033.

№ 215 ВУЛГАРИС ГРИГОРИОС (Βούλγαρις Γρηγόριος)

Григорий Вулгарис (края на XIII–началото на XIV в.) е познат от един ръкопис, съхраняван в Библиотека Амброзиана, чието основно съдържание са Овидиевите „Метаморфози“, преведени на гръцки от Максим Плануд. Накрая на ръкописа има стихове: „τοῦ μακαριωτάτου καὶ σοφωτάτου γρηγορίου βουλγαρίας εἰς τὸν σοφώτατον κύριον Μάξιμον...“.

Извори: Catalogus Codicum Graecorum bibliothecae Ambrosianae, digesserunt Aemilius Martini et Dominicus Bassi. I. Mediolani, 1906, No 43, p. 52.

Литература: Β ο ž i l o v. Les Bulgares, p. 181.

№ 216 ВУЛГАРИС, НИКОЛА КАКОКЕФАЛОС

(Βούλγαρις, Νικόλαος Κακοκέφαλος)

Споменат в един ръкопис от манастира Ватопед. Живял през XV в. или малко по-късно?

Извори: E u s t r a t i a d e s, S., A. V a t o p e d i n o s. Catalogue of the Greek Manuscripts in the Library of the Monastery of Vatopedi on the Mount Athos. Cambridge, 1924, p. 207.

Литература: PLP, 2, No 3037.

№ 217 ВУЛГАРИС ТЕОДОР (Βούλγαρις Θεόδωρος)

Парик на атонския манастир Дионисиу във Вунеда, о. Лемнос (1425–1430).

Извори: Actes de Dionysiou, No 21, ред. 84–85; No 25, ред. 118–119.

Литература: PLP, 2, No 3034.

№ 218 ВУЛГАРИОТИС (Βουλγαριώτης)

Син на Ἰωάννης ὁ Τζυκαλᾶς, парик на Ивирон в Като Волво (катепаникион Каламария) (1341 г.). Появата на това лично име в семейство, в което не са засвидетелствани други български или славянски имена (името на сестрата на Вулгариотис е неизвестно) може да се обясни с българския произход по майчина линия (?).

Извори: D ö l g e r. Praktika, V, ред 324.

Литература: Д у й ч е в. Славянски, с. 361; PLP, 2, No 3038.

№ 219 ВУЛГАРОПУЛОС ДИМИТЪР (Βουλγαρόπουλος Δημήτριος)

Парик на Великата Лавра в Айя Евфимия (катепаникион Каламария) (1321 г.). Липсват сведения за семейство.

Извори: Actes de Lavra, II, No 109, ред 168.

Литература: PLP, 2, No 3040.

№ 219а ВУЛГАРОПУЛОС (Βουλγαρόπουλος Ἰωάννης)

Парик на Кутлумуш в Иерисо (1454 г.). Липсват данни за семейството му.

Извори: Actes de Kutlumus, No 47 bis, ред. 7, 20^о.

№ 220 ВУЛГАРОПУЛОС N. (Βουλγαρόπουλος N.)

Земевладелец в Иерисо (1317 г.).

Извори: Actes de Zographou, No 54, ред 114; М о ш и н, В. Акти изъ светогорских архива. Београд, 1939, с. 183.

Литература: Д у й ч е в. Славянски, с. 361; PLP, 2, No 3039.

№ 221 ВУЛГАРОС (Βούλγαρος)

Собственик на имот в местността Лигири край Гомату (катепаникион Иерисо и Ревеникия), съседен на домена на Великата Лавра (1300 г.).

Извори: Actes de Lavra, II, No 91 I, ред 33.

Литература: PLP, 2, No 3044.

№ 222 ВУЛГАРОС (Βούλγαρος)

Парик на Великата Лавра в Дримосита (катепаникион Каламария); починал преди 1321 г. В практикона, съставен през тази година, са вписани вдовицата му Теодоти, синът му Димитър и дъщеря му (също вдовица) Ирина със сина си Георги, които образуват едно семейство и в същото време–данъчна единица.

Извори: Actes de Lavra, II, No 109, ред 347.

Литература: PLP, 2, No 3041.

№ 223 ВУЛГАРОС (Βούλγαρος)

Собственик на лозя в с. Лоротон (катепаникион Каламария). В практикона за имотите на Великата Лавра, изготвен през 1321 г. от Константин Пергаменос и Георги Фарисей, Вулгарос е споменат 4 пъти. Има основания да се допусне, че и в четирите случая става дума за едно и също лице. Но в същото време не мога да приема идеята на Р. Валтер, че Вулгарос е идентичен с някой от тримата негови съселяни, споменати в същия документ, а именно: Василий Вулгарос (№ 229), Михаил Вулгарос (№ 244) и Никола Вулгарос Вамвакас (№ 246). Двама от тях са отбелязани в практикона почти в съседство с Вулгарос: Василий Вулгарос (ред. 212–213) – Вулгарос (ред. 214–215); Михаил Вулгарос (ред 250) – Вулгарос (непосредствено преди него на същия ред). От това следва, че в двата случая

става дума за двама Вулгарос – първият идентичен с Василий, а вторият – с Михаил; второ, описвачите и в двата случая съзнателно са пропуснали да отбележат собствените имена на двамата Вулгарос – нещо, което е неприемливо. Що се отнася до Никола Вулгарос Вамвакас, той едва ли би могъл да се отъждестви с Вулгарос, собственика на лозя.

Извори: Actes de Lavra, II, No 109, ред. 214–215, 236, 250.

Литература: PLP, 2, No 3045.

№ 224 ВУЛГАРОС (Βούλγαρος)

Бивш собственик на лозе в с. Каравеой (катепаникион Каламария) (1321 г.).

Извори: Actes de Lavra, II, No 109, ред 297.

Литература: PLP, 2, No 3042.

№ 225 ВУЛГАРОС (Βούλγαρος)

Собственик на „императорска градина“ („τοῦ βασιλικοῦ κήπου τοῦ Βουλγάρου“) на о. Лемнос – 1425, 1430 г.

Извори: Actes de Dionysiou, No 22, ред 17; No 25, ред 47.

№ 226 ВУЛГАРОС АГАПИТОС (Βούλγαρος Ἀγαπητός)

Парик на Великата Лавра в с. Καλέτζικα (о. Лемнос) (1034 г.); жена – Лулудия, син – Георги.

Извори: Actes de Lavra, II, No 99, ред. 127–128.

Литература: PLP, 2, No 3046.

№ 227 ВУЛГАРОС ВАСИЛИЙ (Βούλγαρος Βασίλειος)

Василий Вулгарос е бил турмарх на военен контингент (турма), съставен от българи и разположен в темата Солун, по-точно в източната част на Халкидическия полуостров. През 996 г. (или наскоро преди това) чрез монаха Фотий, епискепитис, получил имота Хавуния (Χαβούνια), който бил част от домена на Ивирон в Полигирос. След възражения на манастира в Касандра се гледало дело, което постановило Хавуния да бъде върнат на Ивирон. В замяна Василий получил имот на полуостров Касандра: 500 модия обработваема земя, четири хилядни гори, 8 модия лозе, къщи и парици.

Извори: Actes d'Iviron, I, No 10, ред. 3, 7, 8, 11, 27, 36–38, 42.

Литература: Б о ж и л о в, И. Actes d'Iviron, I, No 10 и българите на Халкидическия полуостров (под печат). Вж. и тук, гл. I, с. 17, гл. III, с. 112–113.

№ 228 ВУЛГАРОС ВАСИЛИЙ (Βούλγαρος Βασίλειος)

Парик на Ивирон (1301 г.) в с. Ксилоригион (катепаникион Каламария); жена – Теодора и две дъщери – Кали и Ирина.

Извори: D ö l g e r. Praktika A, ред. 382–383.

Литература: Д у й ч е в. Славянски, с. 361; PLP, 2, No 3048.

№ 229 ВУЛГАРОС ВАСИЛИЙ (Βούλγαρος Βασίλειος)

Парик на Великата Лавра в Лоротон (катепаникион Каламария) (1321 г.); съпруга – Евдокия, дъщеря – Ирина, зет – Димитър и трима внуци – Йоан, Георги и Теодора. Вж. № 223.

Извори: Actes de Lavra, II, No 109, ред. 212–213.

Литература: PLP, 2, No 3047.

№ 230 ВУЛГАРОС ГЕОРГИОС (Βούλγαρος Γεώργιος)

Парик в Лангавикия (Халкидики, югоизточно от Солун – северозападно от ез. Лангада); син на Каломения: Γεώργιος, ὁ υἱὸς τῆς Καλομενίας ἦτοι Βούλγαρος (1323 г.). Трудно е да се каже дали „Вулгарос“ е негово прозвище или на баща му, който не е споменат, тоест дали Георги е първо или второ поколение българин, заселил се на Халкидическия полуостров.

Извори: Schreiner, P. Zwei unedierte Praktika aus der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts. – ЮВ, 19, 1970, р. 38, ред 10.

Литература: Oikonomidès, N. Notes sur un praktikon de proniaire (juin 1323). – ТМ, 5, 336–338; PLP, 2, No 3049.

№ 231 ВУЛГАРОС ГЕОРГИОС (Βούλγαρος Γεώργιος)

Парик на Ксенофон (1338 г.) в Стомион (катепаникион Каламария); съпруга Петрония.

Извори: Actes de Xénophon, No 25, ред 11.

Литература: Моравчик. Byzantinoturcica, II, р. 105; Дуичев. Славянски, с. 361; PLP, 2, No 3051.

№ 232 ВУЛГАРОС ГЕОРГИОС (Βούλγαρος Γεώργιος)

Парик на Ивирон (1341 г.) в Радоливо; съпруга – Мария, син – Михаил, снаха (братова?) – Кали (вдовица) и племенник – Михаил.

Извори: Dölgel. Praktika RV, ред 204.

Литература: Моравчик. Byzantinoturcica, II, р. 105; Дуичев. Славянски, с. 361; PLP, 2, No 3050.

№ 233 ВУЛГАРОС ДИМИТЪР (Βούλγαρος Δημήτριος)

Парик на Ивирон в Гомату (катепаникион Иерисо) (1301 г.); жена – Кали, дъщеря на Йоан (син на Константин Дикранис); член на семейството на тъста си.

Извори: Dölgel. Praktika A, ред 96.

Литература: Дуичев. Славянски, с. 361; PLP, 2, No 3052.

№ 234 ВУЛГАРОС ДИМИТЪР (Βούλγαρος Δημήτριος)

Парик на Ивирон в Гомату (катепаникион Иерисо) (1301 г.); жена Евдокия, син Константин.

Извори: D ö l g e r. Praktika A, ред 100.

Литература: Д у й ч е в. Славянски, с. 361; PLP, 2, No 3054.

№ 235 ВУЛГАРОС ДИМИТЪР (Βούλγαρος Δημήτριος)

Бивш притежател на 100 модия земя на о. Лемнос, преминала в собственост на атонския манастир Дионисиу (преди 1425 г.).

Извори: Actes de Dionysiou, No 25, ред 56.

Литература: PLP, 2, No 3053.

№ 236 ВУЛГАРОС ЙОАН (Βούλγαρος Ἰωάννης)

Обущар по професия, жител на Радоливо (1098 г.); съпруга – Димитрия, и 4 дъщери – Кали, Анна, Варвара и Мария. Известно е името на баща му (Никола), което показва, че е поне второ поколение българин в Радоливо.

Извори: D ö l g e r. Schatzkammern, No 65, ред 21; Actes d'Iviron, II, No 48, 1, 21; ГИБИ, VI, с. 36.

Литература: ГИБИ, VI, с. 36.

№ 237 ВУЛГАРОС ЙОАН (Βούλγαρος Ἰωάννης)

Парик на Великата Лавра в Гомату (катепаникион Ревеникия); починал преди 1300 г. В описа, датиращ от тази година, са включени: вдовицата му Теодора (глава на семейството и данъчната единица), синове – Йоан и Никифор, дъщеря – Мария, зет – Теодор, зълва – Анна, и девер – Ксенос.

Извори: Actes de Lavra, II, No 91 III, ред. 18–19.

Литература: PLP, 2, No 3055.

№ 238 ВУЛГАРОС ЙОАН (Βούλγαρος Ἰωάννης)

Парик на Великата Лавра и Дримосита (катепаникион Каламария) (1321 г.); съпруга – Аргиро, синове – Константин и Симеон, дъщеря – Мария.

Извори: Actes de Lavra, II, No 109, ред. 360–361.

Литература: PLP, 2, No 3056.

№ 239 ВУЛГАРОС ЙОАН (Βούλγαρος Ἰωάννης)

Йоан Вулгарос бил жител на Янина. Няма сведения кога и по какъв повод се е появил там. През 1379 г., когато деспот Тома Прелюбович се разправил с населението на града, той бил сред жертвите, които са отбелязани специално (това вероятно говори за социалното му положение?): според автора на „Янинската хроника“ Йоан Вулгарис бил хвърлен от висока скала.

Извори: Β ρ α ν ο ύ σ η, Α. Τὸ Χρονικὸν τῶν Ἰωαννίνων κατ'ἀνέκδοτον δημόδη ἐπιτομήν. – Ἐπετηρὶς τοῦ Ματθαίωτικοῦ Ἀρχείου, 12, 1962, с. 89.

Литература: Пак там, с. 112.

№ 240 ВУЛГАРОС ЙОАНИКИЙ (Βούλγαρος Ἰωάννικιος)

Йоаникий Вулгарос (монах Йосиф) е копист (1284–1285), известен от гръцки ръкопис, някогашна собственост на светогорския манастир Пантократор.

Извори: В л а д и м и р, А. Систематическое описание рукописей Московской Синодальной библиотеки. М., 1894, с. 222.

Литература: PLP, 2, No 3057.

№ 241 ВУЛГАРОС КОНСТАНТИН (Βούλγαρος Κωνσταντῖνος)

Парик на Великата Лавра в Света Евфимия (катепаникион Каламария) (1321 г.); съпруга Ксанти.

Извори: Actes de Lavra, II, No 169, ред 195.

Литература: PLP, 2, No 3058.

№ 242 ВУЛГАРОС ЛЕОН (Βούλγαρος Λέων)

Леон Вулгарос, протоспатарий и стратег, е известен само от един печат, датиран твърде общо: XI–XII в. На лицевата страна на печата е изобразен Св. Никола, който благославя с дясната си ръка, а в лявата държи евангелие. На обратната страна се чете легенда: „Κύριε βοήθει Λέοντι πρωτοσπαθαρίῳ καὶ στρατηγῶ τῶ βουλγάρῳ.“

Извори: L a u r e n t. Orghidan, No 335, p. 172, pl. XLII.

Литература: В о ž и л о в. Les Bulgares, p. 172.

№ 243 ВУЛГАРОС МАНУИЛ (Βούλγαρος Μανουήλ)

Парик на Ивирон в Ксилоригион (катепаникион Каламария) (1301 г.); съпруга Анна, дъщеря Мария.

Извори: D ö l g e r. Praktika A, ред 384.

Литература: М о г а в с i k. Byzantinoturcica, II, p. 105; Д у й ч е в. Славянски, с. 361; PLP, 2, No 3059.

№ 244 ВУЛГАРОС МИХАИЛ (Βούλγαρος Μιχαήλ)

Парик на Великата Лавра в Лоротон (катепаникион Каламария) (1321 г.); жена – Кали, дъщеря – Мария, и брат – Ксенос.

Извори: Actes de Lavra, II, No 109, ред 250.

Литература: PLP, 2, No 3060.

№ 245 ВУЛГАРОС НИКОЛА (Βούλγαρος Νικόλαος)

Никола Вулгарос (в текста Вулгарис?) в неизвестно време и при неизяснени обстоятелства („ἀπὸ λύπης“) приел исляма. С ὑπόσχεσις, регистрирана от синода на константинополската патриаршия през юли 1391 г., той тържествено се отказал от мюсюлманската религия и отново приел християнската вяра. Той не само обещал, че ще остане завинаги християнин, но и заявил, че ще даде

възможност децата му да бъдат отгледани и възпитани в лоното на християнската религия. Последната фраза е неясна – дали децата му са помюсюлманчени заедно с него или пък са родени в мюсюлманска среда?

Извори: ММ, II, № 425, p. 155.

Литература: Darrouzès, J. Le registre synodal du patriarcat byzantin au XIVe siècle. Paris, 1971, 124, 149, 156, 166, note 18; Régestes VI, No 2891; Моравски. Byzantinoturcica, II, p. 105; PLP, 2, No 3036; Božilov. Les Bulgares, p. 181.

№ 246 ВУЛГАРОС НИКОЛА ... ВАМВАКАС
(Βούλγαρος, Νικόλαος... Βαμβακάς)

Парик на Великата Лавра в Лоротон (катепаникион Каламария) (1321 г.); съпруга – Ирина, син – Атанас, дъщеря – Анна. Вж. № 223.

Извори: Actes de Lavra, II, No 109, ред. 261–262.

Литература: PLP, 2, No 3061.

№ 246а ВУЛГАРОС ПЕТЪР (Βούλγαρος Πέτρος)

Петър Българина участвал в заговора за убийството на кесаря Варда (21. IV. 865), а само 2 години по-късно – в убийството на император Михаил III (23/24. IX. 867).

Извори: L. Grammaticus, 244, 251; Pseudo-Symeon, 678; Georg. Mon. Cont. 740, 749.

Литература: Guillard. Inst., II, p. 27; Božilov. Les Bulgares, p. 179.

№ 247 ВУЛГАРОС РОСОС (Βούλγαρος Ῥώσος)

Парик на Великата Лавра в Кастрон (катепаникион Хермелия) (1321 г.); съпруга Евгенд.

Извори: Actes de Lavra, II, No 109, ред. 495.

Литература: PLP, 2, No 3062.

№ 248 ВУЛГАРОС (?) ХРИСТОФОРΟΣ
(Βούργαρις – Βούργαρος – Βούλγαρος (?) Χριστοφόρος)

За живота на Христофор Вулгарос (Вургарос?), макар и за кратък период от него, притежаваме група извори, различни по своя произход, език и съдържание. Тъй като някои от тях трудно се съгласуват помежду си, ще ги изброя, след което ще ги съпоставя и едва тогава ще се опитам да възстановя кариерата на Христофор дотолкова, доколкото е възможно.

1. Надпис от „Св. Богородица Халкеон“¹, издълбан на мраморния горен праг на входната врата: „† Ἀφηρόθη ὁ πρὶν βέβηλος τόπος εἰς ναὸν περιβλέπτον τῆς Θεοστόκου παρὰ χριστοφόρου τοῦ ἐνδοξοτάτου βασιλικοῦ πρωτοσπαθαρίου καὶ κατεπάνω Λαγουβαρδίας καὶ συμβίου αὐτοῦ Μαρίας καὶ τῶν τέκνων αὐτῶν Νικηφόρου, Ἀννης καὶ Καταλῆς μηνὲ σελτεμβρίου ἢ Ἰνδικτιῶνος ιβ' ἔτους ρφλζ'†.“²

2. Надпис от същата църква върху триумфалната арка: „† Ἐπὶ ὀνόματος τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος Χριστόφορος πρωτοσπαθᾶριος καὶ κατεπάνω ἅμα τῇ συμβίου αὐτοῦ Μαρίας ἀνέστησαν

εὐκτήριον τοδε (?) τῆς Παναγίας Θεοτόκου ὑπὲρ λύτρου καὶ ἀφέσεως τῶν ἐγκλημάτων αὐτῶν†.“³

3. Лупус Протоспатарий: Христофор пребивава в Италия (Бари?) и е назначен за катепан на мястото на Василий Войоанис (Боян) (вж. № 205)⁴.

4. Cronaca Siculo-Saracena: „ἐν τῷ ρφλζ' ἔτει ἰνδικτιῶνος ιβ', ἐβασίλευσε Ῥωμανὸς καὶ ἐτρέπῃ Χριστόφορος Βούργαρις εἰς τὸ Ῥήγιον καὶ ἐσφάγη ἀπο τοῦ στρατοῦ τοῦ βασιλέως λαὸς πολλὸς ὑπὸ τῶν Ἀγαρηνῶν.“⁵

5 Diploma del 1095 di Enrico Conte di Monte S. Michele Arcangelo... (в този документ са изброени дарения на катепаните на Италия от 1007 г. [Алексий Ксифий] до 1052 г. [вест Аргир])⁶.

6 Печат с легенда от двете страни: „Θεοτόκε βοήθει τῷ σῶ δούλῳ Χριστοφόρῳ πρωτοσπαταρίῳ, ἐπὶ τοῦ κοιτῶνος καὶ κατεπάνω Θεσσαλονίκης καὶ Βουλγαρίας.“⁷ Какви са отношенията между тези 6 извора? Един дори бегъл поглед показва, че № 1–5 се отнасят за едно и също лице – Христофор, катепан на Лонгобардия (Италия)⁸, като 4 от тях (№ 1, 3, 4, 5) съдържат дати, които определят хронологически дейността на това лице във византийска Италия: 1028–1029 г. Единственият извор, който не може веднага да бъде свързан с тази група, е № 6 – печат на Христофор, катепан на Солун и България. Той би могъл да бъде съпоставен само с № 2 (вторият надпис от църквата „Св. Богородица“). Какво би могло да ги сближи? Името (Христофор), титлата (протоспатарий), длъжността (катепан) и географията (Солун – № 2 е ктитор на църква в града, а № 6 – катепан на област, която частично е определена чрез споменаването на същия град⁹). Какво би могло да ги отдалечи един от друг? Христофор от № 2 е катепан на област, която не е обозначена в надписа, докато Христофор от № 6 е катепан на Солун и България. Това различие лесно би могло да се заличи, ако приемем, че е нормално (?) в един ктиторски надпис да отсъства географско указание за изпълняваната от ктитора функция (при положение, че лицето е свързано по някакъв начин с града, в който се намира строената от него църква); и обратно, в легендата на един печат, собственост на византийски функционер, подобен елемент е задължителен. Второ, № 6, преди да бъде удостоен с титлата протоспатарий, е бил ἐπὶ τοῦ κοιτῶνος¹⁰ – сведение, което не намираме в надписа. Подобно различие би могло да се отстрани с аргумента, приведен по-горе: изброяването на всички титли (или поне на предходната), които едно лице е притежавало, в легендата на печат е почти задължително (или поне общоприето!), докато същото не би могло да се каже за надпис. При това положение заключението, което се налага, е: Христофор от № 2 и № 6 са едно и също лице; следователно цялата група извори (№ 1–6) съдържа сведения за протоспатарий и катепан Христофор. За да приключим анкетата, трябва да се отговори на още два въпроса: а) № 2 едновременен ли е с № 1 или с № 6?; б) кога № 6 е бил катепан на Солун и България? Преди дейността му в Южна Италия или след това? На първия въпрос сякаш е по-лесно да се отговори: и двата надписа произхождат от една и съща църква; № 1 е точно датиран (септември 1028 г.) и отразява крайния момент на строежа; следователно и № 2 е от същото време! Но ако се размислим, може да намерим и второ решение. То се обуславя от наличието на два ктиторски надписа в една и съща църква. Защо? И което е по-важно – единият (№ 2) не предшества ли другия (№ 1), още повече, че има различия в съдържанието? На второто питане също може да се отговори двузначно. Но сякаш по-приемливо е мнението, че Христофор е бил катепан на Солун и България преди 1028 г. – той е бил свързан със Солун, пребивавал е там¹¹ и затова се е заел да построи църквата „Св. Богородица“ (сигурен terminus ante quem за

построяването на църквата: септември 1028 г.). Но тук може да се възрази: Христофор е пребивавал в Солун, но все още не е бил катепан на Солун и България! Тази длъжност той е изпълнявал след завръщането си от Италия, тоест от 1029 г. нататък! Очевидно е, че се движим в един затворен кръг и ключът за него е в понятието: „катепанат Солун и България“. Тъй като подробното разглеждане на този въпрос би ме отвело твърде далеч¹², тук ще се опитам да изложа основното. Първо, сигурно ли е четенето на печата? На последните 3 реда от обратната страна със сигурност може да се види: ΘΕΣΣΑΛΟΝ ΣΡΟΛΓΑ¹³. Този текст без сериозни колебания би могъл да бъде развързан по следния начин: Θεσ(σ)αλον(ίκης) (καὶ) Βο(υ)λγα(ρίας). Второ, съчетанието: „Солун и България“ е необичайно за византийската административна практика и по мое знание се среща за първи път. Естественният въпрос, който възниква, е: към кое време би могло да се отнесе това териториално обединение? Титлата (протоспатарий) и наименованието на изпълняваната длъжност (катепан) ни насочват към началните години от византийското господство в българските земи. Първият известен управител на тема България (1018 г.) е Давид Арианит, за когото Скилица пише, че Василий II „καὶ στρατηγὸν αὐτοκράτορα λιπὼν ἐν τῇ πόλει [Скопие] Δαβίδ πατρίκιον τὸν Ἀριανίτην κατεπάνω Βούλγαρίας προσονομάτος αὐτόν“¹⁴. Вторият е Константин Диоген, който към 1026 г. „δοῦκα τῆς Βουλγαρίας ἐποίησεν“¹⁵. В същото време трябва да се отбележи, че към 1023 г. (? – във всички случаи преди 15.XII.1025) дук на Солун е бил Никола Кавасила¹⁶, а към 1028–1029 – Константин Диоген¹⁷. При това положение кога бихме могли да вместим обединението на двете теми (Солун и България) и дейността на Христофор? Няма съмнение, че това обединение е било краткотрайно, предизвикано от конкретни обстоятелства и по-лесно би могло да се отнесе към времето преди 1028 г., отколкото след това.

Нека да възстановим кариерата на Христофор според цитираните извори. Според печата, публикуван от Г. Закос, неговият *cursus honorum* започва с ἐπι τοῦ κοιτῶνος (никакви данни за годината). Следващото стъпало е значително по-високо – той вече е протоспатарий и катепан на Солун и България (*terminus ante quem*: 1028 г.). През 1028 г. е в Италия, в Бари, с неизвестна позиция (Г. Шлюмберже допуска, че Христофор е бил помощник на катепана Василий Войоанис [Боян]). През същата година (*terminus ante quem*: септември) той вече е катепан на Лонгобардия (според надписа) или на Италия и Калабрия (писмените извори). Кариерата му във византийска Италия е била краткотрайна: след една несполука бил отзован (1029 г.). Като катепан на Солун и България Христофор започнал строежа на малката, но изящна кръстокуполна църква, посветена на Св. Богородица. Църквата е била завършена, когато той вече е бил катепан на Лонгобардия. Христофор е бил женен (съпруга Мария) и е имал три деца – Никифор, Анна и Катакали.

¹ Това наименование е свързано с нейното местонахождение – тя се намира в квартала на медникарите казанджии. Вж. J a n i n. Les églises et les monastères, II, p. 383.

² S p i e s e r, J. M. Inventaires en vue d'un recueil des inscriptions historiques de Byzance. I. Les inscriptions de Thessalonique. – TM, 5, 1973, No 13, p. 163 (с бележки за предходните издания).

³ Пак там, No 14, с. 164.

⁴ L u p u s P r o t o s p a t a r i u s. – MGH SS, V, 51–63.

⁵ La Cronaca-Siculo-Saracena di Cambridge con doppio testo greco scoperto in Codici contemporanei delle Bibliotheca Vaticana e Parigina. Per G. Cozza-Luzi con accompagnamento del testo arabo per C. B. Lacumina. Palermo, 1890 (Documenti per servire della Storia di Sicilia pubblicati a cura della Societa Siciliana per la storia patria. Quarte serie. Cronache e scrittori di Storia Siciliana. Vol. II), p. 86; C h r. Byz. Brev. I, No 45, p. 329, n. 155.

⁶ Codice diplomatico del Regno di Carlo I e II d'Angio... dal 1265 al 1309. Raccolti annotati e pubblicati per Giuseppe del Giudice. Napoli, 1863. Appendice I, No V, p. XIV.

⁷ Z a c o s, II, No 969.

⁸ Едва ли трябва да се съмняваме, че и двата надписа са дело на едно и също лице.

⁹ Като допълнителен аргумент би могло да се изтъкне обстоятелството, че църквата е посветена на Богородица и Богородица присъства в инвокативната формула на печата (Θεοτόκε βοήθει...).

¹⁰ O i k o n o m i d è s. Les listes de préséance. Index s.v.

¹¹ Според Шлюмберже (L'Épopée III, p. 51) Христофор е бил родом от Солун.

¹² Той ще бъде разгледан в статията ми „Протоспатарий Христофор Вулгарос, катепан на Солун, България и Лонгобардия“.

¹³ Z a c o s, III, Pl. 91, No 969.

¹⁴ S c y l i t z e s, p. 358.85–87. За него вж. З л а т а р с к и. История. Т. 2, 6–12, 534; В ä n e s c u, N. Les duchés byzantins de Paristrion (Paradounavon) et de Bulgarie. Bucarest, 1946, 118–120, 173.

¹⁵ S c y l i t z e s, p. 373.95; З л а т а р с к и. История. Т. 2, с. 12, 14, 534; В ä n e s c u, N. Op. cit., 135–137, 173.

¹⁶ S c y l i t z e s, p. 368.80–81.

¹⁷ Пак там, 376.86–88.

Извори: La Cronaca Siculo-Saracina..., p. 86; C h r. Byz. Brev. I, No 45, p. 329, n. 155; Codice diplomatico del Regno di Carlo I e II d'Angio..., App. I, No V, p. XIV; L u p u s Protospatrius. – MGH SS, V, 51–63; S p i e s e r, J. M. Inventaires en vue d'un recueil des inscriptions historiques de Byzance. I. Les inscriptions de Thessalonique. – TM, 5, 1973, No 13, 14; Z a c o s, II, No 969.

Литература: S c h l u m b e r g e r, L'Épopée, III, p. 51–52; G a y, J. L'Italie méridionale et l'Empire Byzantin depuis l'avènement de Basile Ier jusqu'à la prise de Bari par les Normands (867–1071). Paris, 1904, p. 434; F a l k e n h a u s e n, V. von. Untersuchungen über die byzantinische Herrschaft in Südtalien vom 9., bis im 11. Jahrhundert. Wiesbaden, 1967, p. 78, 100, 184; P a p a d o p u l o s, K. Die Wandmalereien des XI. Jahrhunderts in der Kirche Παναγία τῶν Χαλκῶν in Thessaloniki. Graz-Köln, 1966, p. 12; G u i l l o u, A. Geografia amministrativa del katepanato bizantino d'Italia (IX–XI sec.). – In: G u i l l o u, A. Culture et société in Italia byzantine. London, 1978, No IX, p. 117, n. 9; J a n i n. Les églises et les monastères, II, p. 383; S p i e s e r, J. M. Op. cit., p. 164; К а ж д а н. Славяне, с. 33; В о ž i l o v. Les Bulgares, p. 172; Z a c o s, II, No 969.

№ 249 ГАВРИИЛ (Гаври́ль)

Монахът Гавриил, безспорно българин по произход¹, е книжовник, работил в Света гора и преди всичко в Зографския манастир (преди 1359–1360 г.)². Името му е свързано с преписването и отчасти със съставянето на намиращите се в Синайския манастир „Св. Екатерина“ ръкописи № 23 и 24. Ръкописите съдържат съответно Постния и Цветния триод (наречени в приписката-послепис **СОУГОУБЕНЪ ТРИПЪСНЪЦЪ**)³, преведени от старец Йосиф (№ 370) и Закхей Загорянин Философ (№ 344). Основен извор за книжовната дейност на Гавриил са приписките към двата ръкописа, сред които първостепенно значение има приписката на л. 389^a от Постен триод № 23, открита наскоро и публикувана от Г. Попов. Тъй като тази приписка представлява голям интерес, ще цитирам част от нея в превод: „... Започна се тази книга, наречена триод, в Светата Атонска гора, в дома на светия великомъченик Георги, наречен Зограф, от мен грешния и недостоеен монах Гавриил... И така, отци и братя, нека узнае светиня ви, че изводът беше добър, но аз бях немощен – с едното си око не виждах; и друго – служенето в църква ме отвличаше...“⁴ Някои от другите приписки също подчертават мъчителния труд на книжовника: „**Азъ ѱбогын Гаври́ль писа**“⁵, „**починн ѱбогын Гаври́ль ѱ Великого троуда**“⁶. Тъкмо поради това в своята работа Гавриил бил подпомогнат от монах Серапион (№ 442), за което свидетелства приписката на л. 338^b от Цветен триод № 24⁷. Очевидно Гавриил е принадлежал към онзи кръг книжовни дейци, работили в Атон, чието ядро било съставено от споменатите вече Йосиф и Закхей Загорянин, както и от известния старец Йоан (№ 368). Тяхната цел била обновяване на основния фонд на старобългарската литература, както и неговото допълване с нови преводи. Съдбата на двата ръкописа, изготвени от Гавриил, е твърде

интересна – през 1359/60 г. митрополитът на Сяр Яков ги изпратил като дар в Синай⁸. Как са попаднали в негови ръце, не е съвсем ясно. Други сведения за Гавриил няма.

¹ В приписката на л. 389^a към № 23 се казва: „... σὶν ἰσβὼδὲ ἰσβέδε... ἵζὺ γρῦτςкаго жзыка въ нашъ българскый“. Вж. Попов. Бълг. книжовници, с. 404.

² През тази година двата сборника са били изпратени в Синай. Вж. бел. 8.

³ Стојановић. ССЗН, 1, № 116.

⁴ Попов. Бълг. книжовници, с. 404 (преводът е на издателя на приписката).

⁵ Пак там, с. 406.

⁶ Пак там, с. 404.

⁷ Пак там.

⁸ Стојановић. ССЗН, 1, № 116. За Яков вж. Нанник, Chr. Jakov von Serres und die Codex Sin. Slav. 21. – Археографски прилози. 3. Београд, 1981, 137–142; Tarnidis, I. Les relations serbes avec le centre hésychaste du Mont Sinaï au XIVe siècle. – In: L'art de Thessalonique et des pays balkaniques et les courants spirituels au XIVe siècle. Belgrade, 1987, 138–139; Tarnidis, I. The Slavonic Manuscripts discovered in 1975 at St. Catherine's Monastery on Mount Sinaï. Thessaloniki, 1988, 28–52.

Извори: Попов. Бълг. книжовници, с. 404–406.

Литература: Сырку. К истории, 1/1, 454–456; Сперанский, М. Н. Славянская письменность XI–XIV вв. на Синае и в Палестине. – ИОРЯС, 32, 1927, 107–108; Стојановић. ССЗН, 1, № 116, с. 42; Попов. Бълг. книжовници, 403–407; Гюзелев. Училища, с. 72; Норовская псалтирь, с. 50.

№ 250 ГАВРИИЛ (Γαβρίηλ)

Йеромонах Гавриил от скита „Антоний Велешки“ на Великата Лавра „Св. Атанасий“ (Атон) е автор на 3 приписки по страниците на два ръкописа, днес в библиотеката на Лаврата: Z – 31 (четириевангелие, XIV в.), л. 13^b и Z – 52 (панигирик, края на XIV в., българска подложка), лл. 5^b, 221^b.

Извори: Нихоритис, К. Резултати от едно научно пътуване в Света гора. – Език и литература, 38, 1983, 68–72.

Литература: Нихоритис, К. Нови сведения за неизвестни южнославянски книжовници, ръкописи и преписи от Атонските манастири. – В: Кирило-Методиевски студии, т. 3, 1986, с. 198; Гюзелев. Училища, с. 75.

№ 251 ГЕЛАЗИЙ (Γελάσιος)

Зографският старец Гелазий е сред подписалите едно писмо на прота и съвета в Карея от 1496 г.

Извори: Actes de Dionysiou, No 38, ред 15.

Литература: Actes de Dionysiou, p. 182 (Notes); App. Tableau, II, p. 212.

№ 252 ГЕНАДИЙ (Γεννάδιος)

Γεννάδιος ὁ ἐκ Βουλύρων бил монах във Великата Лавра „Св. Атанасий“ (около 1359 г.). По нареждане на патриарх Калист трябвало да бъде изгонен от манастира, тъй като заедно с други монаси (Атанасий Спата, бившият игумен Нифон, неговия брат Дионисий, свещеника Геннадий Исавър, Козма Алванити) предизвикал разногласие в манастирската общност, забравял своите монашески задължения. Присъствието на изброените монаси в Лаврата било опасно както за самите тях, така и за онези, които са дошли там, за да търсят спасение за душите си.

Извори: Actes de Lavra, III, No 135, ред 19.

Литература: Actes de Lavra, IV, 33–34; Dagrouzès. Regestes, V, No 2408, PLP, 2, No 3653.

№ 253 ГЕРАСИМ (Γερασμῆς)

Герасим, наречен българин („γερασμῆς глаголюмаго влѣгарина“) е бил монах в Хилендар. Споменат е в приписка към сборник от времето на деспот Стефан Лазаревич, тоест между 1402 и 1427 г.

Извори: Стојановић. ССЗН, I, № 241; Иванов. БСМ², с. 266.

Литература: Dujčev, I. Chilandar et Zographou au Moyen Age. – In: Dujčev. Medioevo, III, p. 502; Гюзлев. Училища, с. 73; Иванова, Кл. О славянском переводе „Панопли Догматики“ Евфимия Зигабена. – В: Исследования по древней и новой литературе. Л., 1987, с. 104.

№ 254 ГЕРМАН (Γερμανός)

Герман, българин по произход, като своя събрат по съдба Борил (вж. № 139) е играл значителна роля по време на краткотрайното царуване на Никифор III Вотаниат (1078–1081); замесен във всички по-важни събития през тези три години – възшествието на Никифор, потушаване на заговори, интриги, подпомагане на Борил в стремежа му да овладее върховната власт в империята. Протопроедър и декан, впоследствие заедно с Борил παραδυναστεύων. Изворите обикновено го поставят на втори план, след неговия приятел, но това едва ли може да оправдае характеристиката на Анна Комнина: „Γερμανός ἀπλούστερος ὢν“. Тук по-скоро трябва да видим субективна преценка, която съзнателно води към деформация на образа. Изчезва след узурпацията на Алексий I Комнин (1081 г.)

Извори: Аппе. Соинне. Alexiade, I, 57.24, 58.11, 21, 64.5, 72.12, 24; Nic. Bryennios, p. 59.15–22; Zonaras, 720.12–14, 725.5–10, 726.15–727.1; Cedr., II, p. 743; Cod. Coisl. gr. 79, fol. 2^r.

Литература: Chalandon, F. Essai sur le règne d'Alexis Ier (1081–1118). Paris, 1905, p. 35; Златарски. История. Т. 2, с. 166; Потеклото на Петра и Асеня, водачите на въстанието в 1185. – В: Златарски, В. Н. Избр. произв. Т. 2. С., 1984, 328–336; Дуйчев, И. Образи на двама българи от XI в. – В: Дуйчев. Българско средновековие, 529–545; Крекић, Б. О позиву „скити“ за балканские словене код Ане Комнинне. – Год. Филоз. фак. у Новому Саду, 1964–1965, 1–3; Я. Н. Любарски. – В: Анна Комнина. Алексиада, 10, с. 462; бел. 178, с. 464; бел. 188; P. Gautier. – In: Nic. Bryennios, p. 58, n. 2; Lemerle. Cinq études, p. 262, 300, 302; Patharakis. The Portrait, 107–118; Anglo-Byzantine Empire, p. 103; Вързо, I, 69, 123; Cheynet. Pouvoir, p. 90, 183, 304, 357.

ГЛАВА (Γλαβῆς)

Литература: Moritz, H. Die Zunamen bei den byzantinischen Historikern und Chronisten. 2. Landshut, 1898, p. 47; Laurent. Médaillier Vatican, 53–54; Polemis. The Doukai, p. 120; Каждан. Социальный состав, 95, 108, 115, 118, 126, 139, 173, 175, 188, 201, 202, 207, 213, 214; PLP, 3, No 5676–5699; Schreiner, P. Eine unbekannte Beschreibung der Pammakaristos-kirche (Fethiye Camii) und weitere Texte zur Topographie Konstantinopels. – DOP, 20, 1971, 217–248; Mango. The Monument, 1–42; Cheynet. Pouvoir, p. 232, 278, 372.

№ 255 ГЛАВА (Γλαβῆς)

Глава е сред най-изтъкнатите участници в заговора срещу Константин VIII (terminus ante quem: 1028 г.). Ослепен заедно с Богдан (№ 132), Гуделис (№ 302) и Роман Куркуа. Други сведения за него няма.

Извори: Scylitzes, p. 372.89.

Литература: Schlumberger. L'Épopée, III, p. 18; Златарски. История. Т. 2, с. 34; Каждан. Славяне, с. 38; Cheynet. Pouvoir, p. 40 (No 28). Вж. тук, гл. III, с. 116.

№ 256 ГЛАВА (Γλαβᾶς)

Сред най-близките сподвижници на Лъв Торник (1047 г.) Скилица отбелязва и „οἱ ἐκ τοῦ γένους τοῦ Γλαβᾶ“. Кой е този Глава, който в 1047 г. е бил толкова известен, че хронистът се е задоволил с неговото име, представяйки роднините му? Идентичен с № 255? Едва ли! И то не защото онзи е бил ослепен (№ 256 не е взел участие в узурпацията), а защото едва ли можем да допуснем, че 20 години по-късно той е бил толкова добре познат и тъй популярен. Може би е потомък на Василий Глава (№ 269?).

Извори: Scylitzes, p. 442.74–75.

Литература: Schlumberger. L'Épopée, III, p. 526; К а ж д а н. Славяне, с. 38. Cheynet. Pouvoir, p. 60 (No 65).

№ 257 ГЛАВА (Γλαβᾶς)

През 1252 г. император Йоан III Дука Ватацес преминал Хелеспонта и се отправил срещу деспот Михаил Комнин Дука. Докато пребивавал край Воден, при него дошъл като „беглец“ (πρόσφυξ) от Кастория Глава. Това е единственото известие за този член на фамилията, а оскъдните данни не позволяват неговото отъждествяване.

Извори: Asropolita, p. 90.18–19; Scutariota, p. 504.19–20; Ephraemus, v. 8690.

Литература: Laurent. Médaillier Vatican, p. 54; Ahnweiler. Smyrne, p. 170; ВИИИ, VI, с. 157, бел. 9.

№ 258 ГЛАВА (Γλαβᾶς)

Глава е бил прониар в Лоротон (катепаникион Каламария). Отбелязан е в два документа: първият е от 1300 г. (периоризмос на Димитър Апелмене), а вторият – от 1321 г. (периоризмос на Пергаменос и Фарисей).

Извори: Actes de Lavra, II, No 90, ред. 139, 141–142; No 108, ред. 213, 216.

Литература: Actes de Lavra, IV, p. 105; PLP 2, No 4213; Lefort. Villages, 94, 102, п. 2.

№ 259 ГЛАВА (Γλαβᾶς)

Земевладелец в с. Сиври, на полуостров Касандра (1333 г.). Имотът му е назван Преторион (Πραιτώριον).

Извори: Actes de Xénophon, No 22, ред 17. Споменат и в един неиздаден акт от Ватопед (пак там, с. 172).

Литература: PLP, 2, No 4212.

№ 260 ГЛАВА (Γλαβᾶς)

Етериархът Глава е познат от един документ от 1337 г.

Извори: MM, I, p. 177.

Литература: Ahnweiler. Smyrne, p. 170; Karlin-Hayter, P. L'Hétériarque. – JÖB, 23, 1974, p. 136; PLP, 2, No 4214.

№ 261 ГЛАВА (Γλαβᾶς)

Глава ни е познат от едно известие на Йоан Кантакузин. Знаем, че е бил скутериос и е починал около 1343/44 г. Опитът да бъде отъждествен с Глава (№ 262) е несполучлив. Мисля, че има самостоятелно място в стемата на фамилията.

Извори: S a n t., II, p. 426.

Литература: G u i l l a n d. Titres et fonctions, No XXV, 85–86; A s d r a c h a. Les Rhodopes, I, p. 207; P L P, 2, No 4217.

№ 262 ГЛАВА (Γλαβᾶς)

Кариерата на Глава (нито един извор не споменава собственото му име) ни е сравнително добре позната. От 1329 г. той е главен съдия на ромеите (καθολικὸς κριτῆς τῶν Ῥωμαίων) – институция, създадена от Андроник III Палеолог – и е член на първата колегия, съставена от четирима души (заедно с Йосиф, митрополит на Апрос, дикеофилакса дякон Григорий Клидас и Никола Матарангос)¹. Изпълнявайки тази висока длъжност, той е оставил подписа си върху няколко документа: от 1330², 1334³, 1336 г.⁴

През 1337 г. Глава и неговите колеги били съдени с обвинението, че са взимали подкупи. Трима от тях, между които и Глава, били признати за виновни, освободени от длъжност и изпратени на заточение⁵. С Глава се срещаме отново през 1341 г. – по време на боледуването на Андроник III той бил изпратен при императрица Ксения⁶. Това известие на Кантакузин даде основание на П. Льомерл да постави въпроса, дали Глава не е бил възстановен на предишната си длъжност. Той потърси опора в един акт от манастира Кутлумуш, датиращ от 1375 г. В него е споменат и главният съдия Глава⁷ – споменаване, което би могло да се обясни по два начина: Глава е бил възстановен на първоначалната си длъжност и е доживял до 1375 г. или пък този акт е фалшификат. П. Льомерл прояви известно предпочитание към второто решение⁸. Това тълкуване на акт № 33 от Кутлумуш изигра решаваща роля при опита за отъждествяване на главния съдия Глава и скутериоса Глава (№ 261), както и за твърдението, че е починал към 1343 г.⁹ Окончателното решение на въпроса за кариерата на Глава след деградирането му през 1337 г. и след появата му в императорския двор към 1341 г. бе подпомогнато от публикуването на един неизвестен документ от архива на Дохиариу. Документът датира от 1344 г. и в него е споменат: „τοῦ λογοθέτου τῶν οἰκειακῶν καὶ καθολικοῦ κριτοῦ τῶν Ῥωμαίων τοῦ Γλαβᾶ“¹⁰. Това известие позволява да се направят следните изводи: 1. Глава (най-късно през първата половина на 1341 г.) е бил върнат от заточение и е бил отново назначен за главен съдия на ромеите. 2. Едновременно с това той е направил още една крачка в своята кариера: логотет на ойкейкаона, тоест логотет на частното съкровище (вече почетна титла, 39-ата по ранг, а не служба)¹¹. 3. Той не е идентичен със скутериоса Глава (№ 261). 4. Най-сетне, той не е починал през 1343/44 г. За съжаление датата на смъртта на Глава не може да бъде установена. Акт № 33 от Кутлумуш (1375 г.) не би могъл да е сигурен *terminus ante quem* или *post quem*, тъй като споменаването на Глава не дава основание за заключение, дали все още е бил жив или не. Накрая трябва да спомена, че Глава е получател на едно писмо от Никифор Григора¹². Издателят на това писмо Р. Гийян предложи то да бъде отнесено между 1330 и 1340 г.¹³ П. Льомерл справедливо възрази: тъй като в писмото липсва длъжността, която Глава е изпълнявал по това време (главен съдия на ромеите), то би трябвало да бъде отнесено към времето преди 1329 г.¹⁴

¹ За тази институция вж. L e m e r l e, P. Le juge général des Grecs et la réforme judiciaire d'Andronic III. – In: Mémorial L. Petit. Paris, 1948, 292–316 (= L e m e r l e, P. Le monde de Byzance: Histoire et Institutions. London, 1978, No X).

² Actes de Zographou, No 28, ред. 128–130.

³ Actes d'Esphigménou, No 19, ред. 38.

⁴ MM, I, p. 177; D a r r o u z è s. Regestes, V, No 2177, p. 135.

⁵ N i c. G r e g., I, 537–538; L e m e r l e, P. Op. cit., p. 301, 309; D a r r o u z è s. Regestes, V, No 2177 (допълнителни извори и лит.).

⁶ S a n t., II, p. 91; L e m e r l e, P. Op. cit., p. 309.

⁷ Actes de Kutlumus, No 33, ред. 19–20.

⁸ L e m e r l e, P. Op. cit., p. 306.

⁹ G u i l l a n d. Titres et fonctions, No XXV, 85–86; A s d r a c h a. Les Rhodopes, I, p. 207.

¹⁰ Actes de Docheiariou, No 23, ред. 8–9.

¹¹ P s e u d o- K o d i n o s, p. 182.24–25; G u i l l a n d. Les Logothètes, 98–99.

¹² N i c. G r e g. C o r r. No 90.

¹³ Пак там, с. 112, 335.

¹⁴ L e m e r l e, P. Op. cit., p. 309, note 2.

Извори: Actes de Zographou, No 28, ред. 128–130; Actes de Kutlumus, No 33, ред. 19–20; Actes d'Esphigménou, No 19, ред. 38; Actes de Docheiariou, No 23, ред. 8–9; MM, I, p. 177; N i c. G r e g. C o r r. No 90 (p. 112–113); S a n t., II, p. 91; N i c. G r e g., I, 537–538.

Литература: N i c. G r e g. C o r r., p. 335 (R. G u i l l a n d); L a u r e n t, V. EO, 26, 1927, p. 358; L e m e r l e, P. Le juge général... (вж. бел. 1), p. 302, 303, 306, 309; Actes de Kutlumus, p. 127, 380 (P. Lemerle); G u i l l a n d. Titres et fonctions, No XXV, 85–86; M e y e n d o r f f. Introduction, p. 75; K o v p o y o c η. Γαβλαῖς, 412, 414; D a r r o u z è s. Regestes, V, No 2177; A s d r a c h a. Les Rhodopes, I, p. 207; Ж и в о ј н о в и њ, М. Судство у грчким областима Српског царства. – ЗРВИ, 10, 1967, с. 242; PLP, 2, No 4215; PLP, Add. und Corr. Fasc. 1–8, No 91682 (подменя No 4215).

№ 263 ГЛАВА (Γλαβῆς)

Войник-парик в Заблантия (Тесалия) (1348 г.).

Извори: С о л о в ј е в, А., В. М о ш и н. Грчке повеле српских владара. Београд, 1936, с. 164.
Литература: PLP, 2, No 4218.

№ 264 ГЛАВА (Γλαβῆς)

Глава ни е познат от една кратка хроника. Според нея на 5.XII.1371 г. император Йоан V Палеолог наредил да бъдат арестувани „архонтите Глава, Йоан Асен (№ 30), Мануил Вриений, паниперсеваст Цамблак и Агалон“. Причината за това задържане не е указана в текста, но обикновено се приема, че посочените лица, сред които е и нашият Глава, са поощрявали Андроник, първородния син на василевса, да лиши своя баща от власт. По-нататъшната съдба на Глава е неизвестна.

Извори: C h r. В у з. В г е в., 1, No 9.23, p. 94.

Литература: C h a r a n i s, P. The Strife among Palaeologi and the Ottoman Turks, 1370–1402. – Вуз., 16, 1942–1943, 1, p. 291; Θ ε ο χ α ρ ί δ ο υ, Γ. Τζαμπλάκωνες. – Μακεδονικά, 5, 1961–1963, σ. 178; N i c o l. Byzantium 1261–1453, 286–287; C h r. В у з. В г е в., 2, 301–302; Б о ж и л о в. Асеневи, II, № 32 (Йоан Асен); PLP, 2, No 4211.

№ 265 ГЛАВА (Γλαβῆς)

Свещеник, засвидетелстван в 1382 г.

Извори: C h r. В у з. В г е в., 1, No 47, 4, p. 345.

Литература: PLP, 2, No 4216.

№ 266 ГЛАВА (Γλαβᾶς)

Глава е познат от един патриаршески питакион от юли 1401 г. Поводът за издаването на този документ е конфликтът между него и хартофилакса на солунския митрополит или, по-точно, пикантната история между Глава и две племеннички на хартофилакса (Глава бил сгоден за едната, а хартофилакът искал да го принуди да се ожени за другата, обвинявайки го, че е имал незаконни връзки с нея).

Извори: ММ, II, № 661, р. 522.

Литература: D a r r o u z è s. Regestes, VI, No 3222; P L P, 2, No 4209.

№ 267 ГЛАВА (Γλαβᾶς)

Копист, засвидетелстван в 1409 г.

Извори: V o g e l-G a r d t h a u s e n. Schreiber, р. 276.

Литература: P L P, 2, No 4210.

№ 268 ГЛАВА АТАНАС (Γλαβᾶς ὁ Ἀθανάσιος)

Монах-копист, засвидетелстван в 1359 г.

Извори: В e e s, N. A. Die Inschriftenaufzeichnung des Kodex Sinaiticus Graecus 508 (976) und die Maria-Spiläotissa-Kloster-kirche bei Sille (Lykaonien). Berlin, 1922, р. 394.

Литература: В e e s, N. A. Op. cit., р. 663; P L P, 2, No 4219.

№ 269 ГЛАВА ВАСИЛИЙ (Γλαβᾶς Βασίλειος)

Около 998–999 г. Василий Глава заедно с Ватацес и двамата знатни жители на Адрианопол („τινες τῶν ἐκ τῆς Ἀδριανουπόλεως ἰλλούστριοι“), отличили се във военните действия („στρατηγικαῖς ἀρχαῖς διαπρέψαντες“), страхувайки се, че могат да бъдат заподозрени в симпатия към българите, избягали в България. След бягството на Василий Глава императорът задържал сина му 3 години в затвор. Няма данни за по-нататъшната съдба на Василий Глава и семейството му.

Извори: S c y l i t z e s, р. 343.72–76.

Литература: S c h l u m b e r g e r. L'Europe, II, 147–148; З л а т а р с к и. История. Т. 1. Ч. 2, с. 714; К а ж д а н. Славяне, с. 37; ГИБИ, VI, с. 280, бел. 2; P o l e m i s. The Doukai, р. 120; S z e m i o t h, A., T. W a s i l e w s k i. Sceaux byzantins du Musée National de Varsovie. – Studia Zródloznawcze. XI. Warszawa–Poznan, 1966, р. 27; C h e y n e t. Pouvoir, р. 34, No 5.

№ 270 ГЛАВА ГЕОРГИ (Γλαβᾶς Γεώργιος)

Севаст Георги Глава е известен благодарение на неговия печат, от който са запазени 4 екземпляра: колекцията „Лихачов“ (сега в Ермитажа – Санкт Петербург), колекцията от Ватиканския музей, Националния музей във Варшава и Археологическия музей във Велико Търново. Надписът е метричен, двустичен, което гласи: „Μῆτερ Θεοῦ σκέτε τὸν σὸν δοῦλον //σεβαστὸν τὸν Γλαβᾶν Γεώργιον“, тост „Майко Божия, закрилай роба свой, // севаста Глава Георги.“ Печатът (четирите екземпляра вероятно произхождат от една матрица?) по иконография и палеографски белези бе датиран в XII в. (В. Лоран) или в самия край на столетието (Т. Василевски). Какво още може да се каже за севаст Георги

Глава? Четирите екземпляра подсказват голяма обществена активност на техния собственик, а четвъртият, само той е открит при археологически разкопки (Велико Търново – Царевец, в непосредствена близост до източната крепостна стена), е единственото указание за връзките на Георги Глава.

Извори: Л и х а ч е в, Н. П. Историческое значение итало-греческой иконописи изображение Богоматери в произведениях итало-греческих иконописцев и их влияние на композиции некоторых прославленных русских икон. СПб., 1911, с. 94, фиг. 204; L a u r e n t. Bulles métriques, No 651; p. 221; Médaillier Vatican, No 67; S z e m i o t h, A., T. W a s i l e w s k i. Op. cit., No 35, p. 27 (вж. лит. към № 269); Т о т е в, К. Печат на севаст Георги Глава. – В: Царстващият град Търнов. Археологически проучвания. С., 1985, 252–254.

Литература: L a u r e n t. Médaillier Vatican, 53–54; S z e m i o t h, A., T. W a s i l e w s k i. Op. cit., p. 27; К а ж д а н. Славяне, с. 38; Т о т е в, К. Цит. съч., 252–254.

№ 271 ГЛАВА ГЕОРГИ (Γλαβῶς Γεώργιος)

Георги Глава, вероятно жител на гр. Сяр, е бил свидетел на една сделка между Мануил Лигарас и йеромонаха Исаак Кидонис (1301 г.). К. Аздраха го идентифицира с Глава (№ 261) и с Георги Глава (№ 272). За съжаление тази идентификация не е подкрепена с никакви доказателства. Струва ми се неприемливо, дори невъзможно, отъждествяването на едно лице, което в 1301 г. е достигнало зряла възраст (свидетел при продажба на имот), с друго, което в 1342 г. командва кавалерия във войската на Йоан Кантакузин (вж. № 272).

Извори: Actes d'Esphigménou, No 9, ред 12.

Литература: A s d r a c h a. Les Rhodopes, I, p. 207, notes 61, 62; PLP, 2, No 4220.

№ 272 ГЛАВА ГЕОРГИ (Γλαβῶς Γεώργιος)

Георги Глава е един от четиримата (останалите трима са: Михаил Тарханиот, Георги Факрасис и Йоан Палеолог), командващи отряд от 1000 конници, който бил оставен от Йоан Кантакузин да охранява Димотика по време на неговия поход на запад (пролетта на 1342 г.). К. Аздраха приема – без да привежда доказателства, – че той е бил син на протостратора Михаил Дука Глава Тарханиот (№ 285) и го идентифицира с Георги Глава (№ 271) и Глава (№ 261). За възраженията против това отъждествяване вж. № 271. Липсва в PLP.

Извори: C a n t, II, p. 195.

Литература: L a u r e n t. Médaillier Vatican, p. 54; A s d r a c h a. Les Rhodopes, I, p. 207, notes 61, 62.

№ 272a ГЛАВА ГЕОРГИ (Γλαβῶς Γεώργιος)

Георги Глава, ἐνδοξότατος (ὕπατος) τῶν φιλοσόφων и διδάσκαλος τοῦ εὐαγγελίου (XIV?), е автор на една омилия, позната както на гръцки (Cod. Athon. gr. 2717, ff. 243^r–248^v; Cod. Athos Laur. 1281 = I 197, ff. 374–381^v), така и в нейния славянски (сръбски) превод. Отъждествяването му с други известни членове на фамилията е невъзможно.

Извори: L a u r i o t e s, Sp., S. E u s t r a d i a d e s. Catalogue of the Greek Manuscripts in the Library of the Laure of the Mont Athos. Cambridge, 1925, p. 213; N o w a c k, G. – REB, 19, 1961, p. 231; K a k r i d i s, I. Codex 88 des Klosters Dečani und seine griechischen Vorlagen. Ein Kapitel der serbisch-byzantinischen Literaturbeziehungen in 14. Jahrhundert. (Slawistische Beiträge 233). München, Otto Sagner, 1988 (машинописен екземпляр, недостъпен – вж. F a i l l e r, A. – REB, 47, 1989, p. 296).

Литература: Radanović, V. Platon u srpskoslovenskim prevodima dela Grigorija Palama. – Cyrillomethodianum, 8–9, 1984–1985, p. 211; PLP Add. und Corr. Fasz., 1–8, No 91684; Failler, A. – REB, 47, 1989, 296–297.

№ 2726 ГЛАВА ГЕОРГИ (Γλαβᾶς Γεώργιος)

В хартиен ръкопис от XIII в. (днес в „Библиотека Марциана“ – Венеция) по-късна ръка („manus alia recentior subscripsit“) е добавила следния текст: „Ἐγεννήθη ὁ υἱός μου Γεώργιος ὁ Γλαβᾶς τῷ ζωοῦ ἔτει (= 1383 г.), ἰνδ. ζ' μηνὶ ἀγούστῳ ἰβ' ἡμέρα πέμπτη, ὥρα α'" (fol. 35v)¹, тоест „Моят син Георги Глава се роди през 6991 (= 1383 г.), индиктион 6, 12 август, петък, 1 часа.“ Други сведения за Георги Глава няма и той не може да бъде отъждествен с никой от неговите омоними.

¹ Bibliothecae Divi Marci Venetiarum. Codices Graeci manuscripti. Rec. E. Mioni. Vol. II (V). Cod. 300–675. Roma, 1985, Cod. gr. 482 (coll. 290). Olim card. Bessarioni (474), p. 287.

Извори: Вж. бел. 1.

Литература: PLP, Add. und Corr. Fasz. 1–8, No 91683.

№ 273 ГЛАВА ДИМИТЪР (Γλαβᾶς Δημήτριος)

Димитър Глава, велик друнгарий на виглата (μέγας δρουγγάριος τῆς Βίγλης или още μέγας δρουγγάριος τοῦ Κόμητος) е подписал една грама, издадена от Йоан Калоитис във връзка със спор с манастира Дохиариу.

Извори: Actes de Docheiariou, No 38, ред. 22, 25.

Литература: Пак там, с. 219; PLP Add. und Corr. Fasz., 1–8, No 91685.

№ 274 ГЛАВА ИГНАТИЙ (Γλαβᾶς Ἰγνάτιος)

Митрополит на Солун (1336–1341); кореспондент на Никифор Григора. Автор (?) на едно съчинение, посветено на изчисляването на затъмненията.

Извори: Nic. Greg. Corr. No 57 (p. 98); No 91 (p. 113); Gouillard, J. Le Synodikon de l'orthodoxie. – TM, 2, 1967, p. 114; Actes de Chilandar, 270, 272.

Литература: Voissonade. Anecdota graeca III, 335–336; Laurent, V. Notes critiques II: La correspondance de Grégoras. – EO, 26, 1927, p. 359; Petit, L. Les évêques de Thessalonique. – EO, 5, 1901–1902, p. 91; Le Synodicon de Thessalonique. – EO, 18, 1916–1919, p. 248; Darrouzès. Regestes, V, No 2170, 2176, 2197, 2202; PLP, 2, No 4222.

№ 275 ГЛАВА ИСИДОР (Γλαβᾶς Ἰσίδωρος)

Йоан (светско име) Глава е роден през 1342 г. На 1. IV. 1375 г. става монах и приема името Исидор. А само 5 години по-късно, на 25. V. 1380 г., е избран за митрополит на Солун. Исидор Глава управлява своето паство в трудни условия – скоро след възшествието си той влиза в конфликт с патриарх Нил, а откъм 1383 г. започва продължителната обсада на Солун от турците. На 26. X. 1383 г. (деня на Св. Димитър) Исидор произнася едно слово, с което се обръща към паството си. В края на същата 1383 или през пролетта на 1384 г. Исидор напуска Солун – деяние, за което е санкциониран от Синода: лишаване от митрополитската катедра (септември 1384 г.). Една година по-късно (септември–октомври 1385 г.) той е реабилитиран и възстановен в предишния си сан. Запазва митрополитското си

достойнство до смъртта си на 11. I. 1396 г. Всички извори и цялата литература, посветена на Исидор Глава, са събрани от Е. Трап: PLP, 2, No 4223. Мисля, че е излишно да преповтарям тези десетки заглавия и затова тук ще посоча само някои дребни пропуски или публикации, появили се след 1977 г.

Извори: Actes de Lavra, III, No 150, ред 18; Actes de Dochériariou, No 48, ред 20.

Литература: V r y o n i s, Sp. Jr. Isidor Glabas and the Turkish Devshirme. – Speculum, XXXI, 1956, 3, 433–443; V a c a l o p o u l o s, A. History of Macedonia 1354–1833. Thessaloniki, 1973, p. 60; J a n i n. Les églises et les monastères, II, 348–349, 369, note 3, 388, 398; T u s c u l u m Lexicon, griechischer und lateinischer Autoren des Altertums und des Mittelalters. 3. neu bearb. und erw. Aufl. von W. Buchwald, A. Hollweg, O. Prinz. München–Zürich, Artemis Verl., 1982, 281–292; D a r r o u z è s. Regestes, VI, No 2703–2707, 2735, 2738, 2763, 2772, 2790, 2791, 2796, 2805, 2819, 2822, 2823, 2826, 2829, 2847–2849, 2852–2854, 2897, 2914, 2944, 2967, 2979, 2980, 2982, 2988, 3041, 3149, 3165.

№ 275а ГЛАВА ЙОАНОТУС (Glaba Ioannothus)

Споменат заедно със своята майка в завещанието на Йоан Ласкарис Калоферос (5. VII. 1388 г.): „chira Maria mater Iohannoti Glaue“.

Извори: D é m. C y d. C o r r. I. Appendix, V, 10:31–32.

№ 275б ГЛАВА КАТАКАЛОН (Γλαβᾶς ὁ Κατακαλών)

Катакалон Глава е известен от един все още неиздаден печат. Противно на мнението на Ж.-Кл. Шейне, аз съм склонен да приема, че Глава е фамилното име, а Катакалон – личното.

Извори: F o g g. Museum, No 3150.

Литература: C h e y n e t. Pouvoir, p. 278 et n. 89.

№ 276 ГЛАВА КОНСТАНТИН (Γλαβᾶς Κωνσταντῖνος)

Константин Глава е засвидетелстван през 1283 г. в Смирна.

Извори: MM, IV, p. 271.

Литература: PLP, 2, No 4224.

№ 277 ГЛАВА, КОНСТАНТИН ТАРХАНИОТ ДУКА (Γλαβᾶς, Κωνσταντῖνος Ταρχανειώτης Δούκας)

Познат от кратка епиграма на Мануил Фил, посветена на Богородица („Εἰς τὴν ὑπεράγνον Θεοτόκου“). С нея Константин благодари на Божията майка за чудотворното си изцеление от хемороидите, от които страдал дълго време.

Извори: M a n. P h i l a e Carmina, I, No 83, p. 37.

Литература: P o l e m i s. The Doukai, No 90.

№ 278 ГЛАВА КОНСТАНТИН (Γλαβᾶς ὁ Κωνσταντῖνος)

Протонотарий в Сяр през 1379 г. Подписал един акт, издаден от митрополита на Мелник Митрофан. Късно копие на този неиздаден документ е съхранявано у покойния В. Лоран.

Извори: D a r r o u z è s. Regestes, VI, No 2692.
Литература: PLP, Addenda: Ἀσράων – Ἰωνᾶς, No 90281; PLP, Add. und Corr. Fasz. 1–8, No 91686.

№ 279 ГЛАВА МАНУИЛ (Γλαβᾶς Μανουήλ)

Писач на грамота в Стаги (Тесалия) – 1422 г.

Извори: Βέη, Ν. Σερβικά καὶ Βυζαντιακά γράμματα Μετεώρου. – Βυζαντίς, 2, 1911, 52, 55.
Литература: PLP, 2, No 4225.

№ 280 ГЛАВА ТАРХАНИОТ, МАКАРИЙ (Γλαβᾶς Ταρχανειώτης, Μακάριος)

Макарий Глава Тарханиот, чичо на Йоан V Палеолог („περιπόθητος θεῖος τῆς βασιλείας μου“), бил изпратен на о. Лемнос (1361 г. – според Lavra, III, p. 212) с мисия да организира укрепването и възстановяването на селищата Палеокастрон и Коцинос. Йоан V Палеолог със специално писмо, адресирано до Великата Лавра и Ватопед, изисквал манастирите, които имали имоти на острова, да съдействат на Макарий Глава Тарханиот в изпълнение на неговата мисия. В 1367 г. Макарий вече е бил монах.

Извори: Actes de Lavra, III, Appendice XIV, p. 213; MM I, p. 507.

Литература: H u n g e r, H. Kaiser Johannes V Palaiologos und der Heilige Berg. – BZ, 45, 1953 (същото в: H u n g e r, H. Byzantinische Grundlagenforschung. London, Variorum, Reprints, 1973, No VIII), 370–375; D ö l g e r. Regesten, No 3140; Actes de Lavra, III, p. 212; IV, p. 146, note 537.

№ 281 ГЛАВА, СИР МУРИНОС МАРКОС ДУКАС (Γλαβᾶς, ὁ σир Μαρίνος Μάρκος Δούκας)

За Маркос Дукас Глава, или още сир Муринос, се знае твърде малко. Д. Полемис допуска, че някой от прадедите му е имал италиански произход (Μουρίνος – Murino), а Ф. Дьолгер направо сочи за негов баща протовестиария Димитър Муринос. При това положение майка му е произхождала от фамилията Дукас Глава. Маркос е бил ὀλίγον στρατιώτης и е притежавал имот в катепаникион Хермилия, който подарил на атонския манастир Дохиариу (преди 1344 г.). Споровете около този имот между монасите от Дохиариу и Ксиропотаму са отразени в 6 документа – изворите, благодарение на които познаваме сир Муринос. Тези 6 документа са: грама на орфанотрофа Едесинос, апографевс на Волерон, Пополиас, Сяр, Стримон, Мелник, Солун и Верия (1344 г.); епистолий на патриарх Калист до Йоан V Палеолог (1355 г.); грама на патриарх Калист (септември 1355 г.); хрисовул на Йоан V Палеолог (22.IX.1355 г.); писмо на патриарх Филотей до монасите от Ксиропотаму (1370 г.); грама на Маркос Дукас Глава сир Муринос (1370/71 г.)

Извори: Actes de Dochériariou, No 22, ред. 18, 21, 25–26; No 31, ред 8; No 32, ред. 1, 5, 10, 12; No 33, ред. 21, 33; No 39, ред 9; No 40, ред. 22, 24–28.

Литература: D ö l g e r, F. Byzantinische Diplomatie. Etbal, 1956, 332–333; Schatzkammern, p. 314; Regesten IV, No 2357; P o l e m i s. The Doukai, No 92; Actes de Dochériariou. Introduction, 17 – 19, 32; O i k o n o μ ῆ δ η, Ν. Ἱερὰ μὴν Δοχειαρίου. Κατάλογος τοῦ Ἀρχείου. – Σύμμεικτα, 3, 1978, 10, 27, 41, 42, 103.

№ 282 ГЛАВА МИХАИЛ (Γλαβᾶς Μιχαήλ)

Единственото, което се знае за Михаил Глава, е, че е бил кореспондент или, по-точно, получател на писма от Михаил Гаврас (1324–1325/26 г.).

Извори: Mich. Gabras, II, 554, 572, 609, 632.

Литература: Mich. Gabras, I, 55; PLP, 2, No 4226.

№ 283 ГЛАВА МИХАИЛ (Γλαβᾶς Μιχαήλ)

Μιχαήλ Глава, свещеник и ὁ ἐπὶ τῶν γονάτων (първи от четвъртата петорка служители на църквата) в Сярската митрополия, е сред подписалите един акт на Константин Ласкарис (1377 г.).

Извори: Actes de Lavra, III, No 148, ред 54.

Литература: PLP, Addenda: Ἀαρώων – Ἰωνᾶς, No 90282; PLP, Add. und Corr. Fasz. 1–8, No 91687.

№ 284 ГЛАВА МИХАИЛ (Γλαβᾶς Μιχαήλ)

Μιχαήλ Глава е бил свещеник в църквата „Св. Никола“ в Солун (1405–1406).

Извори: Παπαγεωργίου, Π. Περί χειρογράφου εἰσαγγελίου Θεσσαλονίκης.– BZ, 6, 1897, p. 545.

Литература: PLP, 2, No 4227; J a n i n. Les églises et les monastères, II, p. 401, note 6.

№ 285 ГЛАВА, МИХАИЛ ДУКА ТАРХАНИОТ (Γλαβᾶς, Μιχαήλ Δοῦκας Ταρχανειώτης)

Дълго време протостраторът Михаил Глава Тарханиот бе смесван със своя омоним Михаил Тарханиот Палеолог (син на Никифор Тарханиот и на Мария Палеологина, сестра на Михаил VIII Палеолог)¹. Едно по-внимателно проучване на изворите и на историческия контекст разреши проблема и разграничи категорично личностите на двама от най-прочутите военни дейци по времето на Андроник II Палеолог².

Сравнително многобройните и разностранни извори предлагат следните форми на името на Михаил Глава: Γλαβᾶς³ Тарханиот Глава⁴, Глава Тарханиот⁵, Дука Глава⁶ и Михаил Дука Глава Тарханиот⁷. Колкото и да са важни тези свидетелства, те не могат окончателно да решат въпроса за произхода на Михаил Глава. Но въпреки някои колебания⁸ надделява мнението, че той е Глава по баща и Тарханиот по майка⁹. За съжаление родителите остават неизвестни. Единственият извор (извън посочените), който ни дава някаква нишка, е твърде труден за изясняване. Думата ми е за т. нар. „Посланически доклад“ на Теодор Метохит. В това извънредно интересно съчинение известният византийски интелектуалец и политически деец отбелязва, че Михаил Глава му е твърде приближен (кръвно) и „по жена най-близък роднина“¹⁰. За съжаление тази фраза, както и да бъде тълкувана, не може да доведе до никакви положителни резултати¹¹.

Тази липса на яснота при установяване на произхода на Михаил Глава не пречи на изследвачите да правят опити за уточняване на неговата роднена година. Обикновено се предлага десетилетието между 1250 и 1260 г.¹² Веднага трябва да отбележа, че това предположение не почива на никакви доказателства, дори

на едно елементарно съпоставяне с отделни дати от кариерата на Михаил Глава. Достатъчно е да се отбележи, че към 1261 г. Михаил Глава вече е бил велик папиас (или куропалат – вж. по-долу) и е бил натоварен от Михаил VIII Палеолог с важна военнополитическа мисия (приемането на Месемврия от Мицо)¹³, за да се види, че той не би могъл да е роден към 1250–1260 г. При това положение за негова рождена година би могла да се посочи поне 1240 г.¹⁴

Михаил Глава безспорно е най-изявената личност сред многобройната фамилия Глава. Такива са и оценките за него в съвременната византоложка литература. Това положение не е случайно, а почива на данни, почерпани от изворите. Рядко личности от византийската история са получавали такива възторжени характеристики от своите съвременници. Той е „мъж храбър и изпитан във военните дела“¹⁵, „опитен във военното командване“¹⁶, „приятел на монасите и на добродетелта“¹⁷. Особено разточителна в своите похвали е съкратената версия на Пахимеровата „История“¹⁸: „чудесен и достоен за похвали“¹⁹, „чест за благородническото съсловие“²⁰, „притежаващ големи достойнства, които се дължат на интелигентност и действеност, на уменията му във военното командване и на добродетелта“²¹, „твърде благороден не само по душа, но и по тяло“²². Спирам догук, ограничавайки се с историците, и оставям настрана многобройните епиграми на Мануил Фил. Какво се крие зад тези ласкави преценки?

Военната кариера на Михаил Глава продължава почти половин столетие. Първата му сериозна мисия датира откъм 1261 г.²³ Тогава той трябвало да получи Месемврия, която сваленият български цар Мицо разменя с имение в Мала Азия²⁴. През 1278 г., по време на узурпацията на Ивайло, Михаил Глава командва византийските войски, които трябва да сломят новия български цар и да подпомогнат възшествието на Йоан III Асен. Съвременните автори, сред които изпква Мануил Фил, му приписват невероятни подвизи и овладяването на голяма част от Източна България²⁵. Само няколко години по-късно той воюва в Албания (1281 г.)²⁶, а към 1282–1283 г. оглавява 4000 татари, които били насочени към Сърбия²⁷. Към 1297–1298 г. отново воюва със сърбите и след неособено сполучливите си военни действия съветва Андроник II Палеолог да започне преговори със Стефан Урош II Милутин (1282–1321) – преговори, водени от византийска страна от Теодор Метохит и довели до брака на сръбския крал със Симонида²⁸. Последната му проява на бойното поле е войната с България през 1304 г. Тогава Михаил Глава съпровождал Михаил IX Палеолог и взел участие в известното сражение край Скафида, за успешния край на което претендирали и двете страни²⁹.

По време на продължителната си кариера Михаил Глава на два пъти заемал длъжности във византийската провинциална администрация – веднъж като *ἐπίτροπος* на Тракия³⁰ и втори път като стратег на Солун с доста големи пълномощия³¹. Изворите, с които разполагаме, говорят за богат *cursus honorum* на Михаил Глава. Той е бил последователно велик папиас³², куропалат³³, пинкерний³⁴, велик конетабъл³⁵ и най-сетне – протостратор³⁶. Тази схема поставя само един проблем или, по-точно, съдържа една аномалия. За какво става дума? Като описва събитията от 1261 г., Пахимер пише, че Михаил Глава е „куропалат и по-късно велик папиас“³⁷. От Псевдо-Кодинос се знае, че редът е обратен: велик папиас (24) и куропалат (19)³⁸. Едно от обясненията на това Пахимерово твърдение е, че по-предното място за куропалата в сравнение с великия папиас е било новост за средата на XIV в.; в самото начало на столетието редът все още е бил обратен³⁹. Като приемам това обяснение, не изключвам и една грешка на Пахимер, тоест „велик папиас и по-късно куропалат“. Един проблем извън цитирания

cursus honorum бе поставен от К. Аздраха: според нея Михаил Глава е бил и велик доместик⁴⁰. За съжаление в изворите няма подобни сведения.

Както вече посочих, Пахимер особено много набляга на едно качество на Михаил Глава: φιλομόναχος. Действителността наистина подкрепя подобна характеристика. Сведенията, с които разполагаме, показват, че Михаил Глава е бил ктитор на 5 манастира. Безспорно на първо място трябва да бъде поставен константинополският манастир „Св. Богородица Памакаристу“⁴¹. Основан към средата на XII в.⁴², манастирът свързва трайно съдбата си с имената на Михаил Глава и неговата съпруга (края на XIII в.)⁴³. Изворите са категорични: това е неговият [на Михаил Глава] „собствен манастир“ („τὴν ἰδίαν μονὴν τὴν τῆς πᾶμμακαρίστου θεοτόκου“)⁴⁴; той е „ὁ δημιουργὸς τῆς μονῆς τῆς εὐθάδε“⁴⁵; надписите в църквата на манастира, както и бележките в Trinity College (Cambridge) 0.2.36 го представят без колебание като „κτίτωρ τῆς μονῆς τῆς Παμμακαρίστου“⁴⁶. По всяка вероятност през 1278 г., по време на похода срещу България, Михаил Глава установява връзки с монаха Козма от Созопол (малко по-късно той го назначава за игумен на Памакаристу) и става ктитор на тамошния манастир „Св. Йоан Продром“⁴⁷. През 1303 г. Михаил Глава възобновява фреските на параклиса (или по-точно малка трикорабна базилика) „Св. Евтимий“, разположен в базиликата „Св. Димитър“ (Солун)⁴⁸. Съкратената версия на Пахимеровата „История“ предлага имената на още два манастира, обект на благотворителната, ктиторската дейност на Михаил Глава – манастира Присклавица (Πρισκλάβηζα) в Прилеп и „Св. Богородица Атениотиса“ (Константинопол). И двата манастира са неизвестни от други извори⁴⁹.

За да бъде завършен портретът на Михаил Глава, би трябвало да се отбележи, че е намирал време и за книжовна дейност. Според Мануил Фил той е бил автор на екзегетични творби⁵⁰ и на ръководство по военно дело⁵¹.

Михаил Глава е бил женен за Мария Дукина Комнина Палеологина Вранина. От този брак е имал една дъщеря, която е била омъжена за Андроник Палеолог или, както гласи пълното му име, Андроник Комнин Врана Дука Ангел Палеолог (братовчед на Андроник II), автор на съчинението „Срещу евреите“ и на романа „Калимах и Хризорх“⁵².

Годината на смъртта на Михаил Глава е неизвестна. Правят се различни предположения: малко преди 1315⁵³, 1310–1315⁵⁴, 1310⁵⁵, 1307 г.⁵⁶ Напоследък С. Менго, аргументирайки се с твърдението, че Пахимер е споменал Михаил Глава като покойник, прие, че terminus ante quem за смъртта на протостратора е 1308 г. (тогава Пахимер е завършил своята „История“)⁵⁷.

¹ P a r a d o r u l o s. Genealogie der Palaiologen, No 24.

² L a u r e n t, V. Kyra Martha. Essai de topographie et de prosopographie byzantine. – EO, 38, 1929, 298–305; Θ ε ο χ α ρ ῖ δ ο υ, Γ. Μιχαήλ Δούκας Γλαβᾶς Ταρχανειώτης (προσωπογραφικά). – Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 7, 1957, 191–206; P o l e m i s. The Doukai, No 89.

³ P a c h y m e r e s, I, p. 350.8–9; II, p. 271.17; съкратена версия на Пахимер: F a i l l e r, A. Pachymeriana altera. – REB, 46, 1988, p. 80; N i c. G r e g. I, p. 484. Повечето от епиграмите на Мануил Фил (вж. „Извори“) също предпочитат Глава.

⁴ P a c h y m e r e s, II, p. 12.13; 183.5; съкратена версия на Пахимер: F a i l l e r, A. Pachymeriana altera, 77.78.

⁵ P a c h y m e r e s, II, p. 445.14; съкратена версия на Пахимер: F a i l l e r, A. Pachymeriana altera, p. 81.

⁶ M a n. P h i l a e Carmina, I, 36.80; II, 230–233, 241, 413.

⁷ M a n g o. The Monument, p. 21; S c h r e i n e r. Pammakaristoskirche, p. 222.34–35.

⁸ F a i l l e r, A. Pachymeriana altera, p. 76, note 2.

⁹ M a n g o. The Monument, p. 11.

¹⁰ T h e o d o r e M e t o c h i t e. Presbeutikos. – In: M a u r o m a t i s, L. La fondation de l'empire serbe: le kralj Milutin. Thessaloniki, 1978, p. 100.402–403.

- ¹¹ ВИИНЈ, VI, с. 102, бел. 50 (И. Бурић).
- ¹² Θ ε ο χ α ρ ί δ ο υ. Op. cit., p. 199; P o l e m i s. The Doukai, No 89; ВИИНЈ, VI, 32, бел. 66 (Л. Максимович); 96, бел. 37 (И. Джурич); *Tusculum Lexikon*, p. 292 (1250).
- ¹³ Б о ж и л о в. Асеневици, I, № 20, с. 111, както и тук, по-долу.
- ¹⁴ M a n g o. The Monument, p. 11: 1235 г.
- ¹⁵ P a c h y m e r e s, II, p. 445.15.
- ¹⁶ N i c. G r e g. I, p. 159.
- ¹⁷ P a c h y m e r e s, I, p. 183.13–14: „φιλομόναχος ὄν καὶ φιλάρετος“ за двата епитета вж.: F a i l l e r, A. *Pachymeriana altera*, p. 78, note 10.
- ¹⁸ За нея: F a i l l e r, A. *La tradition manuscrite de l'histoire de Georges Pachymère (livres I–VI)*. – REB, 37, 1979, 164–178.
- ¹⁹ F a i l l e r, A. *Pachymeriana altera*, p. 77.
- ²⁰ Пак там, с. 78.
- ²¹ Пак там.
- ²² Пак там, с. 80.
- ²³ За датата вж. Б о ж и л о в. Асеневици, I, № 20, с. 111; F a i l l e r, A. *Pachymeriana altera*, 76–77, note 5.
- ²⁴ P a c h y m e r e s, I, p. 350.6–16; Б о ж и л о в. Асеневици, I, № 20, с. 111; M a n g o. The Monument, p. 12; A s d r a c h a. *Les Rhodopes*, I, p. 288; F a i l l e r, A. *Pachymeriana altera*, p. 78.
- ²⁵ P a c h y m e r e s, II, p. 183.5–11; M a n. *Philae Carmina*, II, No 237, 241.95–255.322 (описаните тук завоевания трудно се поддават на хронологизация, тоест кои от тях се отнасят към 1278, кои – към 1304 г., вж. тук, по-долу). П е т р о в, П. Българо-византийските отношения през втората половина на XIII в., отразени в поемата на Мануил Фил „За военните подвизи на известния чутовен протостратор“. – ИИБИ, 5, 1956, 546–572; История на България. Т. 3, 285–286; F a i l l e r, A. *Pachymeriana altera*, p. 288.
- ²⁶ M a n g o. The Monument, p. 13. За спорната хронология на тези събития вж. ВИИНЈ, VI, с. 592, бел. 3.
- ²⁷ P a c h y m e r e s, II, 12.8–13.2; M a v r o m a t i s, L. Op. cit., p. 32; M α υ ρ ο μ ᾶ τ η, Α. Οἱ πρῶτοι Παλαπολόγοι. Προβλήματα πολιτικῆς πρακτικῆς καὶ ἰδεολογίας. Ἀθήνα, 1983, σ. 35; ВИИНЈ, VI, с. 32, 164.
- ²⁸ P a c h y m e r e s, II, 271–272; T h e o d o r e M e t o c h i t e s. Presbeutikos. – In: M a v r o m a t i s, L. Op. cit., p. 97; вж. и: 34, 36, 41, 42; ВИИНЈ, VI, 34–46, 592–595 (с. 36, бел. 76а: дискусиата около инициатора на преговорите); F a i l l e r, A. *Pachymeriana altera*, p. 79.
- ²⁹ P a c h y m e r e s, II, p. 445.13–17; Ц в е т к о в а, Б. Българо-византийските отношения през царуването на Теодор Светослав. – Изв. на семинарите при Истор.-филол. фак. на Университета „Климент Охридски“, 3, 1948, 13–14; Ф е р ј а н ч и ћ, Б. Михајло IX Палеолог (1277–1320). – В: Зборник Филозоф. фак. XIII–I. Београд, 1974, 341–342.
- ³⁰ N i c. G r e g., I, p. 484; A s d r a c h a. *Les Rhodopes*, I, p. 288 (изпълнението на тези функции е отнесено към 1292 г., но това предположение не е подкрепено с извори). За ἐπίτροπος вж. M a к с и м о в и ћ. Виз. пров. управа. Index, с. v.
- ³¹ P a c h y m e r e s, II, p. 272.2; M a v r o m a t i s, L. Op. cit., p. 34: „gouverneur de l'Occident“; M a n g o. The Monument, p. 13 (управител на западните провинции на империята). По-подробно за позицията на Михаил Глава в Солун вж. във: ВИИНЈ, VI, с. 36, бел. 76 (Максимович).
- ³² P a c h y m e r e s, I, p. 350.8; G u i l l a n d, R. Inst. I, 244, 245, 254; P o l e m i s. The Doukai, No 89; A s d r a c h a. *Les Rhodopes*, I, p. 288 (около 1261 г.).
- ³³ P a c h y m e r e s, I, p. 350.9; G u i l l a n d, R. Etudes sur l'histoire administrative de l'Empire byzantin. Le curoplate. – Βυζαντινά, 2, 1970, 211–212; P o l e m i s. The Doukai, No 89; A s d r a c h a. *Les Rhodopes*, I, p. 288 (около 1261–1273 г.).
- ³⁴ P a c h y m e r e s, II, p. 12.12; G u i l l a n d. Inst. I, p. 254; P o l e m i s. The Doukai, No 89; A s d r a c h a. *Les Rhodopes*, I, p. 288 (преди 1282 г.).
- ³⁵ P a c h y m e r e s, II, 12.12–13; 271.17; 445.14–15; N i c. G r e g., I, p. 159; G u i l l a n d. Inst. I, p. 472; P o l e m i s. The Doukai, No 89; A s d r a c h a. *Les Rhodopes*, I, p. 288 (между 1282 и 1297 г.).
- ³⁶ P a c h y m e r e s, II, 183.6; 445.14–15; M a n. *Philae Carmina*, II, No 257, p. 240 (както и повечето от останалите епиграми – вж. Извори); N i c. G r e g., I, p. 484; G u i l l a n d. Inst., I, p. 485; P o l e m i s. The Doukai, No 89; A s d r a c h a. *Les Rhodopes*, I, p. 288 (между 1297 и 1303 г.: M a n g o. The Monument, p. 14).
- ³⁷ P a c h y m e r e s, I, p. 350.8–9: κουροπαλάτην καὶ μέγαν παλιῶν ἐσύστερον. Този ред се приема от P o l e m i s. The Doukai, No 89.
- ³⁸ P s e u d o - K o d i n o s, 137.11; 138.3.
- ³⁹ G u i l l a n d. Inst., I, p. 245; F a i l l e r, A. *Pachymeriana altera*, p. 76, note 3.
- ⁴⁰ A s d r a c h a. *Les Rhodopes*, I, p. 288.
- ⁴¹ За манастира вж. J a n i n. *Les églises et les monastères*, II, 208–213; M a n g o. The Monument, 3–10; B e l t i n g, A., C. M a n g o, D. M o u r i k i. *The Mosaics and Frescos of St. Mary Pammakaristos*

(Fethiye Cami) at Istanbul. Dumbarton Oaks. Washington, D. C., 1978; M a j e s k a, G. Russian Travelers to Constantinople in the Fourteenth and Fifteenth Centuries. Dumbarton Oaks. Washington, D. C., 1984, 345–346; S c h r e i n e r. Pammakaristoskirche, 217–241.

⁴² J a n i n. Les églises et les monastères, II, p.208; M a n g o. The Monument, 3–10.

⁴³ S c h r e i n e r. Pammakaristoskirche, 221–226; M a n g o. The Monument, 39–42 (английски превод на текста от Trinity College 0.2.36).

⁴⁴ P a c h y m e r e s, II, p. 183.13–14; F a i l l e r, A. Pachymeriana altera, p. 80 (съкр. версия).

⁴⁵ M a n. Philae Carmina, II, No 237, p. 241.24.

⁴⁶ M a n g o. The Monument, p. 21; S c h r e i n e r. Pammakaristoskirche, p. 222.34–35.

⁴⁷ M a n. Philae Carmina, II, No 237, p. 245.102–107; P a c h y m e r e s, II, 182; F a i l l e r, A. Pachymeriana altera, p. 80, 82; Π α π α δ ο π ο ύ λ ο υ – Κ ε ρ α μ έ ω ς, Α. Ἡ ἐν νήσῳ Σωζοπόλεως βασιλικὴ μὴν Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου καὶ ἡ τύχη τῆς βιβλιοθήκης. – ΒΒ, 7, 1900, 661–695.

⁴⁸ S p i e s e r, J.-M. Inventaires en vue d'un recueil des inscriptions historiques de Byzance. I. Les inscriptions de Thessalonique. – ТМ, 5, 1973, p. 167; M a n g o. The Monument, p. 14; В И И Н Ј, VI, с. 96, бел. 37 (И. Джурич). За параклиса вж. J a n i n. Les églises et les monastères, II, 372–373; G o u m a p e t e r s o n, Th. The parecclesion of St. Euthymios in Thessaloniki. Art and Monastic Policy under Andronikos II. – The Art Bulletin, 58, 1976, fasc. 2, 168–173; T s i t o u r i d o u, A. La peinture monumentale à Salonique pendant la première moitié du XIVe siècle. – In: L'art de Thessalonique et des pays balkaniques et les courants spirituels au XIVe siècle. Belgrade, 1987, 9–10.

⁴⁹ F a i l l e r, A. Pachymeriana altera, 80, 83.

⁵⁰ M a n. Philae Carmina, II, No 219, 230–233; P o l e m i s. The Doukai, No 89.

⁵¹ M a r t i n i, E. A proposito d'una poesia inedita di Manuel File. – Reale Istituto Lombardo di Scienze e Lettere. Rendiconti. Serie II, 29, 1896, 470–471; P o l e m i s. The Doukai, No 89.

⁵² Подробно за смесването на Андроник Палеолог с Андроник Асен: Б о ж л о в. Асеновци, II, № 6, с. 276; M a n g o. The Monument, p. 17.

⁵³ Θ ε ο χ α ρ ι δ ο υ, Γ. Op. cit., p. 202; P o l e m i s. The Doukai, No 89; В И И Н Ј, VI, с. 96, бел. 37 (И. Джурич).

⁵⁴ В И И Н Ј, VI, с. 32, бел. 66 (Л. Максимович).

⁵⁵ Tusculum Lexikon, p. 292.

⁵⁶ A s d r a c h a. Les Rhodopes I, p. 288.

⁵⁷ M a n g o. The Monument, p. 15.

Извори: P a c h y m e r e s, I, 350.8–10; II, 12.12–13.2, 183.5–14, 271.17–272.9; 445.13–17; F a i l l e r, A. Pachymeriana altera, 77, 78, 80, 81 (съкратена версия на Пахимеровата „История“); N i c. G r e g., I, 159, 494; T h e o d o r e M e t o c h i t e. Presbeutikos. – In: M a v r o m a t i s, L. La fondation de l'empire serbe: le kralj Milutin. Thessaloniki, 1978, 97–100; M a n. Philae Carmina, II, No 87, 98, 170, 191, 223, 224; II, 7, 57, 79, 219, 237, 242; M a n. Philae Carmina inedita, 65, 76; M a r t i n i, E. A proposito d'una poesia inedita di Manuel File. – Reale Istituto Lombardo di Scienze e Lettere. Rendiconti. Serie II, 29, 1896, 470–471; S c h r e i n e r. Pammakaristoskirche, 221–226; C r u s i u s. Turcogaecia, p. 189 (писмо на Стефан Герлах до Мартин Крузнус); M a n g o. The Monument, p. 21, fig. 2a, 6; 13, 24b; 25a–6; 39–42; S p i e s e r, J.-M. Inventaires en vue d'un recueil des inscriptions historiques de Byzance. I. Les inscriptions de Thessalonique. – ТМ, 5, 1973, p. 167.

Литература: C r u s i u s. Turcogaecia, p. 189; Σ ι δ ε ρ ι δ η ς, Χ. Περί τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μονῆς τῆς Παμπακαρίστου καὶ τῶν κητόρων αὐτῆς. – Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως, (Παράρτημα 20) 22, 1892, 19–32; Θ ε ο χ α ρ ι δ ο υ, Γ. Μιχαὴλ Δουκάας Γλαβᾶς Ταρχανειώτης (προσωπογραφικά). – Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 7, 1957, 191–206; L a u r e n t, V. Kyrä Martha. Essai de prosographie et de prosorographie byzantine. – ΕΟ, 38, 1929, 298–305; З л а т а р с к и. История. Т. 3, 445, 493, 504–510, 560–568, 603–607; Ц в е т к о в а, Б. Българо-византийските отеления през царуването на Теодор Светослав. – Изв. на семинарите при Истор.-филос. фак на Унив. в София „Климент Охридски“, 3, 1948, 13–14; П е т р о в, П. Българо-византийските отеления през втората половина на XIII в., отразени в поемата на Мануял Фил „За военните подвизи на известния чужденец протостратор“. – ИИБИ, 6, 1956, 546–572; P o l e m i s. The Doukai, No 89; A s d r a c h a. Les Rhodopes, I, 287–288; J a n i n. Les églises et les monastères, I, 208–211; II, 372; S c h r e i n e r. Pammakaristoskirche, 217–241; N i c o l. Byzantium 1261–1453, p. 100, 123, 126; M a n g o. The Monument, 1–42, G u i l l a m d. Inst., p. 244, 245, 254, 472, 485; Etudes sur l'histoire administrative de l'Empire byzantin. Le cortège. – Вυζαντινά, 2, 1970, 211–212; M a v r o m a t i s, L. La fondation, p. 32, 34, 36, 41, 42; Ф е р ј а н ч и њ, Б. Михајло IX Палеолог (1277–1320). – В: 350 години Филозоф. фак. XII–I. Београд, 1974, 341–342; В И И Н Ј, VI, 7, 32–36, 58, 64, 96–98, 101–103, 164, 582, 592–595, 606; F a i l l e r, A. Pachymeriana altera, 75–83; История на България. Т. 3, с. 278, 285, 286, 302, 304.

№ 286 ГЛАВА НИКИТА (Γλαβᾶς Νικήτας)

През лятото на 1050 г. протоспатарий Никита Глава бил топотирит на схолите, тоест командвал тази най-важна част от тагмата (тогава тя била разположена в Адрианопол), която взела участие във войната срещу печенезите. По всяка вероятност идентичен с патриция, ипата и стратега Никита Глава, известен от един печат.

Извори: Scylitzes, p. 471.1–3; Schlumberger, Sigillographie, p. 667.

Литература: Златарски. История. Т. 2, с. 103; Каждан. Славяне, с. 38; Diaconu, P. Les Petchenègues au Bas-Danube. Bucarest, 1970, p. 74; Cheynet. Pouvoir, p. 233.

№ 287 ГЛАВА, НИКОЛА КОМНИН ДУКА ТАРХАНИОТ (Γλαβᾶς, Νικόλαος Κομνηνός Δούκας Ταρχανειώτης)

Велик папиас, ктитор на константинополския манастир „Св. Богородица Памакаристу“ (XIII в.).

Извори: Schreiner, Pammakaristoskirche, p. 222.19–20.

Литература: Schreiner, Pammakaristoskirche, 230–233; Mango. The Monument, p. 39.

№ 288 ГЛАВА СТЕФАН (Γλαβᾶς Στέφανος)

Засвидетелстван на о. Кос през 1271 г.

Извори: MM, IV, p. 228.

Литература: PLP, 2, No 4228.

№ 289 ГЛАВА ТЕОДОР (Γλαβᾶς Θεόδωρος)

Композитор, протопсалт от Мароня (1436 г.).

Извори: Εὐστρατιάδου, Σ. Ἐρῶδες μουσικοί. – ΕΕΒΕ, 12, 1936, p. 65 (Cod. Laur. E 173); Χατζηγιακούμης, Μ. Μουσικά χειρόγραφα Τουρκοκρατίας (1453–1832). I. Ἀθήναι, 1975, σ. 279.

Литература: PLP, 2, No 4221.

№ 290 ГЛАВЕНА Na. (Γλάβαινα)

Земевладелка в с. Селарион, Македония (1308 г.).

Извори: Βατοπεδίνοу, Ἀ. Ἀγορευτικά ἀνάλεκτα. – Παλαμᾶς, 3, 1919, σ. 43.

Литература: PLP, 2, No 4201.

№ 291 ГЛАВЕНА Na. (Γλάβαινα)

Na. Главена, протостраториса, спомената в типика на константинополския манастир „Св. Богородица Добра [Сигурна] Надежда“ (τῆς Βεβαίας Ἐλπίδος). Според Е. Трап тя е идентична с Мария Дукина Комнина Вранина Тарханиотиса, дъщеря на Теодосия Главена (№ 298).

Извори: Delehaue. Turica, p. 95.

Литература: Laurent, V. Kyra Martha, 297–305; Θεοχαρίδου, Γ. Μιχαήλ Δούκας Γλαβᾶς Ταρχανειώτης..., σ. 195 (вж. № 285, Литература); PLP, 2, No 4202.

№ 292 ГЛАВЕНА Na. (Γλάβαινα)

Земевладелка в катепаникион Хермелия (Западна Македония) през 1322–1323 г.

Извори: Actes de Xénophon, No 19, ред. 18, 37.

Литература: PLP, Add. und Corr. Fasz. 1–8, No 91681.

№ 293 ГЛАВЕНА Na. (Γλάβαινα)

Земевладелка в областта на Смирна (1287 г.).

Извори: MM, IV, p. 228.

Литература: PLP, 2, No 4203.

№ 294 ГЛАВЕНА ДУКИНА Na. (Γλάβαινα Δούκαινα)

Земевладелка в катепаникион Хермелия (1321 г.).

Извори: Actes de Lavra, II, No 108, ред. 560, 561, 563, 564, 566, 568, 576–578.

Литература: PLP, 2, No 4204.

№ 295 ГЛАВЕНА ИРИНА (Γλάβαινα Ειρήνη)

Ирина Главена е позната от една кратка хроника. Ето какво е записано там: „κατὰ τὴν <...> τοῦ ἀπριλλίου, τῆς ε΄ ἰνδικτιῶνος, τοῦ ζωμέ΄ ἔτους ἑκοιμήθη ἡ γλυκοτάτη μου ἀδελφή, κυρὰ Εἰρήνη ἡ ὠραία“¹, тоест „на <...> април, индиктион 5, 6845 (=1337) година почина най-пленителната ми сестра, госпожа Ирина Главена..“ Родословието ѝ научаваме от автобиографичните бележки, които намираме в същата хроника: авторът е син на Йоан Мелитиниотис († 3. XI. 1332); имал е брат Никола Мелитиниотис и двама чичовци – монахът Макарий Мелитиниотис и Теодор Метохит (?)². Следователно Ирина е Мелитиниотиса по рождение, а Главена – по съпруг.

¹ С h г. В у з. Brev., I, No 86:7, p. 611.

² Пак там, 3, с. 610.

Извори: С h г. В у з. Brev., I, No 86, p. 611; Bibliothecae Divi Marci Venetiarum. Codices Graeci manuscripti. Rec. E. Mioni. Vol. I (IV). Cod. Gr. 79 (coll.461). Olim cardinal Besarionis, f. I^r, p. 117.

Литература: С h г. В у з. Brev., II, p. 248; PLP, 2, No 4205.

№ 296 ГЛАВЕНА МАРИЯ (Γλάβαινα Μαρία)

Позната само от един печат (XI–XII в.), чиято легенда гласи: „† Κύριε βοήθει Μαρία μοναχῆ καὶ χαριστικαρέα τῆ Γλαβαίνη“. Според издателя на печата В. Лоран терминът харистикариса (малко необичаен за този тип надписи) означава, че Мария (светско име Марта?) е основателка на женски манастир, посветен на Св. Стефан. Не може да се каже със сигурност къде се намира манастирът – в Константинопол или в провинцията. Към това тълкуване бих направил една уговорка: Мария Главена не е основателка на въпросния манастир, а го е притежавала под формата на харистикариат¹.

¹ За харистикариата като форма на собственост през XI–XII в.: L e m e r l e. Cinq études, 10–11 (с основната лит.), 79, 82, 101, 105, 185, 281, 284.

Извори: L a u r e n t. Corpus, V, 2, No 1336.

Литература: Пак там, 237–238; C h e y n e t. Pouvoir, p. 372, No 64.

№ 297 ГЛАВЕНА, ТЕОДОРА ДУКИНА ВРАНИНА
(Γλάβαινα, Θεοδώρα Δούκαινα Βράνινα)

Теодора Главена е живяла през първата половина на XIV в. и е била омъжена за Константин Комнин Дука Тарханиот. Ако съпругът не е идентичен с Константин Тарханиот Дука Глава (№ 277), то тя е Главена по рождение.

Извори: S c h e i n e r. Pammakaristoskirche, p. 222.

Литература: Пак там, с. 232; P L P, 2, No 4208; M a n g o. The Monument, p. 39.

№ 298 ГЛАВЕНА ТЕОДОСИЯ (Γλάβαινα Θεοδοσία)

Теодосия Главена, монахиня в Константинопол († 1292 г.). Майка на Мария Дукина Вранина Палеологина Тарханиотиса (монахиня Марта) и на Константин Комнин Дука Тарханиот (съпруг на № 297).

Извори: S c h e i n e r. Pammakaristoskirche, p. 222.

Литература: Пак там, 231–232; P L P, 2, No 4206; M a n g o. The Monument, p. 39.

№ 299 ГЛАВЕНА, ТЕОДОТИ ДУКИНА ТАРХАНИОТИСА
(Γλάβαινα, Θεοδότη Δούκαινα Τарχανειώτισσα)

Произходът на Теодоти Главена е неясен. А. Пападопулос неоснователно приема, че тя е дъщеря на протостратора Михаил Глава (№ 285)¹. На 13 години била омъжена за Дука Хандринос², а на 16 години починала.

¹ P a r a d o p u l o s. Genealogie der Palaiologen, No 25. Критика у P o l e m i s. The Doukai, No 91, p. 122, note 2.

² P o l e m i s. The Doukai, No 81.

Извори: M a n. P h i l a e Carmina inedita, 74–75.

Литература: P a r a d o p u l o s. Genealogie der Palaiologen, No 25; P o l e m i s. The Doukai, No 91; P L P, 2, No 4207.

ГУДЕЛИС–ГУДЕЛИОС (Γουδέλης–Γουδέλιος)

Литература: Λ ά μ π ρ ο υ, Σπ. Γουδέλης, 211–221; Β α γ ι α κ ά κ ο υ, Δ. Βυζαντινά όνόματα και έπωνύμια έκ Μάνης. – Πελοποννησιακά, 3, 1959, 196–197; Β α γ ι α κ ά κ ο υ, Δ. Σχεδιάσμα περί τών τοπωνυμικών και άνθραπωνυμικών σπουδών έν Έλλάδι 1833–1962. Π. Άθηνά, 67, 1963–1964, σ. 199; A h r w e i l e r. Smyrne, p. 170; К а ж д а н. Славяне, 38–39; Социальный состав, 38, 94, 107, 117, 127, 140, 173, 175, 181, 201, 207, 213, 217; В о ž i l o v. Les Bulgares, 176–177; C h e y n e t. Pouvoir, 49, No 1, 195, 224, 225, 351, No 78, 370.

№ 300 ГУДЕЛИНА, АННА АСЕНИНА ПАЛЕОЛОГИНА
(Γουδέλινα, Άννα Άσανίνα Παλαιολογίνα)

Вж. тук, № 70.

№ 301 ГУДЕЛИНА, ТЕОДУЛА ПАЛЕОЛОГИНА
(Γουδέλινα, Θεοδούλη Παλαολογίνα)

Теодула (това е монашеското име – Теодора?) Палеологина Гуделина е позната от една приписка към евангелие (преписано в средата на XII в. в Константинопол), което днес се намира в Бодлеанската библиотека в Оксфорд. Според приписката тя дарява евангелието за спасението [на душата] на своя съпруг Никола Гуделис (тук № 321): „ ἐγὼ Θεοδούλη μοναχὴ ἢ κατὰ κόσμον Παλαιολογίνη ἢ Γουδελίνη ἀφιερῶ τὸ παρὸν ἄγιω εὐαγγέλιον ψυχικῆς ἕνεκα σωτηρίας τοῦ μακαρίτου μου αὐθέντου μου τοῦ ἀνδρός μου κύρ Νικολάου τοῦ Γαυδέλη ἐκείνου...“

Извори: G r e g o r y, C. R. Textkritik des Neuen Testament. I. Leipzig, 1900, p. 417; A Summary Catalogue of Western Manuscript in the Bodleian Library at Oxford. V. 1905, p. 593; Corpus der byzantinischen Miniaturenhandschriften. Bd. 1. Oxford Bodleian Library. I. Von Irmgard Hutter. Stuttgart, 1977, No 42 (fol. 357*), p. 72.

Литература: PLP, 2, No 4340 (при съпруга ѝ Никола); PLP, Add. und Corr. Fasz. 1–8, No 91698.

№ 302 ГУДЕЛИС (Γουδέλης)

Гуделис (първият представител на фамилията във Византия?) заедно с Богдан (№ 132) и Глава (№ 255) е бил ръководител на заговор срещу Константин VIII (terminus ante quem: 1028 г.). Ослепен след разкриването на заговора. Други сведения за него няма.

Извори: S c y l i t z e s, p. 327.89.

Литература: S c h l u m b e r g e r. L'Ероπέе, III, p. 18; З л а т а р с к и. История. Т. 2, с. 34; G u i l l a n d. Titres et fonctions, No XIII, p.12; К а ж д а н. Славяне, с. 38. C h e y n e t. Pouvoir, p. 40, n° 28. Вж. тук, гл. III, с. 116.

№ 303 ГУДЕЛИС (ГУДЕЛИОС) (Γουδέλιος)

Гуделиос е син на Маниакис („ὁ Γουδέλιος τοῦ Μανιάκη υἱός“). Очевидно Гуделис (Гуделиос) е собствено име, а Маниакис – фамилно. Според Скилица той е баща на прочутия протоспатарий Георги Маниакис, но връзката му с двете фамилии остава неясна. Споменат в 1032 г. без указание дали е жив или не, във връзка с кампанията на Георги Маниакис срещу Едеса.

Извори: S c y l i t z e s, p. 387.87.

Литература: S c h l u m b e r g e r. L'Ероπέе, III, p. 88; G u i l l a n d. Titres et fonctions, No XIII, p. 12.

№ 304 ГУДЕЛИС (Γουδέλης)

Гуделис, заедно с Баян (№ 124) и Проват, „трима мъже от Мала Азия, благородни и богати“, били заподозрени, че са съмишленици на Константин Даласин. Имотите им били конфискувани и дадени на Константин, втория брат на Михаил IV (1034 г.). Други сведения за Гуделис няма и връзката му с фамилията не може да бъде проследена.

Извори: S c y l i t z e s, p. 396.26.

Литература: S c h l u m b e r g e r. L'Ероπέе, III, p. 187; C h e y n e t. Pouvoir, p. 46 (n° 38), 224–225. Вж. и тук, гл. III, § 2.

№ 304a ГУДЕЛИС (Γουδέλης)

Гуделис е парик на манастира Ивирон в с. Радоливо (1154 г.). Брат на Никола Зорос и роднина на Никола Гуделис (№ 320).

Извори: Actes d'Ivion, II, n° 53, 1.93; Appendice II, p. 287, l. 2, 15, 32–33; L e f o r t, J. Le cadastre de Radolibos (1103), les géomètres et leur mathématiques. – ТМ, 8, 1981, Appendice 2, p. 308, No 13.

№ 304б ГУДЕЛИС (Γουδέλης)

Парик на манастира Ивирон в с. Радоливо (1103 г.).

Извори: Actes d'Ivion, II, n° 53, 1.88, 128, 161, 496.

№ 305 ГУДЕЛИС (Γουδέλης)

Земевладелец на о. Кефалония (1264 г.).

Извори: Τ ζ α ν ν έ τ α τ ο ς, Θ. Τò πρακτικὸν τῆς λαπνικῆς ἐπισκοπῆς Κεφαλληνίας τοῦ 1264. Ἀθήναι, 1965, σ. 79.

Литература: PLP, 2, No 4330.

№ 306 ГУДЕЛИС (Γουδέλης)

Известен от един кратък надпис върху пръстен. От него се научава, че Гуделис е бил сгоден за Мария (XIII–XIV в.).

Извори: H a d z i d a k i s, M. Un anneau byzantin du Musée Benaki. – BNJ, 17, 1939–1943, p. 204.

Литература: PLP Addenda Ἀαρῶν – Ἴωνᾶς, No 90284; PLP, Add. und Corr. Fasz. 1–8, No 91693.

№ 307 ГУДЕЛИС (Γουδέλης)

Гуделис е бил виночерпец при Анна Савойска. Подарил на манастира „Св. Безсребърници“ (Космидион–Константинопол) имот, който се намирал в Клисура (района на Атира – Източна Тракия). През 1342 г. Алексий Апокавк го назначил за архонт на Полистилон (Абдера). В началото на 1344 г. (?) градът се предал на Йоан Кантакузин, а Гуделис бил арестуван. Наскоро след това претендентът го освободил и го изпратил като посланик в Константинопол.

Извори: C a n t., II, 277, 394–395; L a p p a - Z i z i k a s, E. Un chrysobule inconu en faveur du monastère des Saint-Anargures de Kosmidou. – ТМ, 8, 1981, p. 268 (fragment IV), ред 11.

Литература: G u i l l a n d. Inst., I, p. 250; A s d r a c h a. Les Rhodopes, I, p. 197–198; PLP, 2, No 4332; L a p p a - Z i z i k a s, E. Op. cit., p. 263; PLP, Add. und Corr. Fasz. 1–8, No 91694.

№ 308 ГУДЕЛИС (Γουδέλης)

Търговец на вино в Константинопол (1390 г.). Идентичен с Гуделис от 1430–1440 г.?

Извори: C o d. F 80 Vallicelliana, f. 288^v; I o r g a. Notes et extraits, I, p. 49; Α ά μ π ρ ο υ, Σπ. Σύμμικτα – Σημειώσεις ἐκ τοῦ κώδικος F 20 τῆς Valicell. ff. 277^a– 292^a ἰδ' αἰῶνος – NE, 18, 1924, p. 126. La comédie de Katablattas: invective du XVe siècle. Ed. P. C a n i v e t – N. O i k o n o m i d è s. – Δύπτυχα, 3, 1982–1983, p. 67.

№ 309 ГУДЕЛИС ГЕОРГИ (Γουδέλης Γεώργιος)

Георги Гуделис е брат на Анна Асенина Палеологина¹. Това е, което знаем за неговия произход. За щастие животът и кариерата му, макар и без големи подробности, могат да бъдат проследени в продължение на 40 години. За първи път се срещаме с него на 2. XI. 1382 г., когато подписва договор с Генуа². През 1386 г. вече изпълнява високата длъжност *μεσάζων*³. В 1390 г. отново срещаме името му в документи, свързани с отношенията с Генуа⁴. През 1409 г. като *οἰκέτο*ς на Мануил II Палеолог присъствал на синода, занимаващ се с патриарх Матей I⁵. Най-сетне през 1423 г. той е сред подписалите поредния договор с Венеция⁶. Какво друго би могло да се каже за Георги Гуделис? Благодарение на няколко документа, излезли от патриаршеската канцелария, можем да надникнем в една друга страна от живота на Гуделис, деловата: сделки със сестра му Анна Асенина, финансови взаимоотношения, търговски сдружения⁷. Бил е в приятелски отношения с Димитър Кидонис, от когото е получил едно писмо⁸, както и с Йоан Хортасменос. Бил е женен, но името на съпругата му е неизвестно. От този брак е имал поне един син – Йоан Гуделис (№ 313).

¹ Вж. тук № 70.

² *Atti Soc. Lig. Stor. Patr.* 13, 139, No 26; *Dölg er. Regesten*, V, No 3177.

³ *Dém. C y d. C o r r.*, II, No 357. За *μεσάζων*: В е с к, Н.-G. *Der byzantinische Ministerpräsident.* – *BZ*, 48, 1955, 309–338; В е р р е а υ χ, J. *Contribution à l'étude de l'administration byzantine: 'Ο μεσάζων.* – *Byz. Slav.*, 16, 1955, 270–296; L o e n e r t z, R.-J. *Le chancelier impérial à Byzance au XIVe et au XIIIe siècle.* – In: L o e n e r t z. *BFG*, I, 441–465.

⁴ В а r k e r, J. W. *John VII in Genova: a Problem in Late Byzantine Source Confusion.* – *ОСР*, 28, 1962, p. 236; *Dölg er. Regesten*, V, No 3191.

⁵ L a u r e n t. *Mathieu Ier*, p. 134.259.

⁶ *MM*, III, No 36, p. 172.

⁷ *MM*, II, No 557 (p. 361–366), No 581 (p. 400–401), No 650 (p. 499–501), No 675 (p. 546–550).

⁸ Вж. бел. 3.

Извори: *MM*, II, No 557 (p. 361–366), No 581 (p. 400–401), No 650 (p. 499–501), No 675 (p. 546–550); III, No 36, p. 172; *Atti Soc. Lig. Stor. Patr.* 13, 139, No 26; В а r k e r, J. W. *Op. cit.*, p. 236; *Dém. C y d.*, I, No 75, p. 108.21–22; No 84, p. 117.17; II, No 357, p. 300–301; L a u r e n t. *Mathieu Ier*, p. 134.259; H u n g e r. *Chortasmenos*, No 8, p. 157–159.

Литература: Γ ο υ δ έ λ η ς. Λάμπρου. 215–217; *Dölg er. Regesten*, V, No 3177, 3191; H u n g e r. *Chortasmenos*, 76–77; L a u r e n t. *Mathieu Ier*, p. 57 et note 104; T r a p. *Asenen*, p. 165; D a r r o u z è s. *Regestes VI*, No 2910, 3113, 3140, 3211, 3232, 3284, p. 501; PLP, 2, No 4334; Β ο ž i l o v. *Les Bulgares*, p. 177; Асеневици, II, No 41; M a t s c h k e, K.-P. *Die Schlacht bei Ankara und das Schicksal von Byzanz (Forschungen zur mittelalterl. Gesch. 29)*. Weimar, 1981, p. 288; *Deutsche Literaturzeitung*, 100, 1979, p. 347; L a i o u - T h o m a d a k i s, A. *The Byzantine Economy in the Mediteranean Trade System. Thirteen-Fifteenth Centuries.* – *DOP*, 34–35, 1980–1981, 199–202, 221; *The Greek Merchant of the Palaeologan Period: A collective portrait.* – *Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, 57/1, 1982, p. 109; PLP, Add. und Corr. Fasz; 1–8, No 91696.

№ 310 ГУДЕЛИС, ДИМИТЪР ПАЛЕОЛОГ (Γουδέλης, Δημήτριος Παλαιόλογος)

Роднинските отношения на Димитър Палеолог Гуделис с останалите членове на фамилията не могат да бъдат установени. В замяна на това изворите ни предлагат интересни данни за връзките му с Палеологовата династия: той е *ἐξάδελφος* на Мануил II Палеолог¹ и *θεῖος* на Йоан VIII Палеолог². За първи път се срещаме

с него през 1406 г.: той е сред подписалите поредния договор с Венеция³. През 1409 г. Димитър Гуделис заседава на синода, осъдил патриарх Магей I⁴, а през 1416 г., когато отново заседава на синода, свикан в църквата „Св. Апостоли“, и участва в преговори с Флоренция, той заема високата длъжност *μεσάζων*⁵. През 1418 г. и 1423 г. Димитър Гуделис подписва още два договора с Венецианската република⁶.

¹ Laurent Mathieu Ier, 133.236, 134.254–255.

² MM, III, No 36, p. 172; DVL II, No 178, p. 341.

³ MM, III, No 24, p. 153; DVL, II, No 163, p. 302.

⁴ Вж. бел. 1.

⁵ Sylvestre Syropoulos, p. 102; Λάμπροу. ΠΠ, III, σ. 359 (за *μεσάζων* вж. тук № 309, бел. 3). Е. Трап (PLP, 2, No 4331, 4335) проявява известно съмнение при отъждествяването на Гуделис, *μεσάζων*, и Димитър Палеолог Гуделис.

⁶ MM, III, No 36, p. 163, 173; DVL, II, No 171, 178, p. 317, 341; Dölger. Regesten, No 3373, 3408; Hung. Chortasmenos, p. 77; Barker. Manuel II, p. 352.

Извори: MM, III, No 24, p. 153, No 36, p. 162, 172; DVL, II, No 163, p. 302; No 171, p. 317; No 178, p. 341; Λάμπροу. ΠΠ, III, σ. 359; Sylvestre Syropoulos, p. 102; Laurent Mathieu Ier, 133.236, 134.254–255.

Литература: Λάμπροу. Γουδέλης, 218–219; Verreux, J. Contribution à l'étude de l'administration byzantine: Ο μεσάζων. – Byz. Slav., 16, 1955, 286–288; Hung. Chortasmenos, p. 77; Sylvestre Syropoulos, p. 103, No 9; Laurent Mathieu Ier, p. 56; Dölger. Regesten, No 3359; Božilov. Les Bulgares, p. 177; PLP, 2, No 4331, 4335; Ђурић, И. Сумрак Византије. Београд, 1984, с. 209, 211, 403; Darrouzès. Regestes, VI, No 3284.

№ 311 ГУДЕЛИС ЙОАН (Γουδέλης Ἰωάννης)

Йоан Гуделис е бил сред онези малоазиатски магнати, които са подпомогнали узурпацията на Никифор Вотаниат. В. Лоран приписва на същото лице един печат (името Йоан не се чете), чийто собственик е титулован „βασιλικῶ πρωτοσπαθαρίῳ καὶ μεγάλῳ χαρτουλαρίῳ τοῦ γενικοῦ λογοθεσίου τῷ Γουδέλῃ“. Ако приемем тъждествеността на двамата Гуделис (твърде несигурна и неаргументирана!), печатът датира отпреди бунта на Никифор Вотаниат (есента на 1077 г.). Със сигурност на Йоан Гуделис би могъл да се отдаде един друг печат, чиято легенда гласи: „Κύριε βοήθει Ἰωάννη νοβελισίμῳ Γουδέλῃ“. Този печат вероятно отразява върха на неговата кариера, настъпил след възшествието на Никифор III Вотаниат.

Извори: Sedg., II, p. 726; Schlumberger. Sigillographie, p. 549, No 2 (втори екземпляр: DO, 58.106, No 817 – вж. Laurent. Corpus, II, p. 168); Laurent. Corpus, II, No 349.

Литература: Polemis, D. The Accession of Nikephoros III Botaneiates. – BZ, 58, 1965, p. 69; Griónis. The Declin., p. 105; Nic. Bruennios, p. 238, n. 3; Laurent. Corpus, II, 168–169; Каждан. Славяне, с. 38; Cheynet. Pouvoir, p. 351, n. 78.

№ 312 ГУДЕЛИС ЙОАН (Γουδέλης Ἰωάννης)

Парик на Ватопед във Верия (1338 г.); съпруга Ирина, синове Константин и Михаил.

Извори: Θεοχαρίδου, Γ. Ἡ Μία διαθήκη καὶ μία δίκη βυζαντινῆ. Θεσσαλονίκη, 1962, No 3, ред. 42–43.

Литература: PLP, 2, No 4336.

№ 313 ГУДЕЛИС ЙОАН (Γουδέλης Ἰωάννης)

Син на Георги Гуделис (№ 309)¹. Женен за неизвестна по име дъщеря на Теодора Трихадена²; οἴκεϊος на Мануил II Палеолог. Изворите, с които разполагаме, представят само една страна от неговата дейност – търговски операции, извършвани съвместно с баща му или самостоятелно.

¹ ММ, II, No 557, p. 361.

² Пак там, No 656, с. 511.

Извори: ММ, II, No 557, p. 361; No 572, p. 388; No 656, p. 511; No 675, p. 549–550.

Литература: Λάμπροу. Γουδέλης, σ. 217; Hung. Chortasmenos, p. 76; Laurent. Corpus, II, p. 169; PLP, 2, No 4337; Matschke, K.-P. Die Schlacht..., 131, 189; Laiou-Thomadakis, A. The Byzantine Economy..., p. 221; The Greek Merchant..., p. 109; PLP Add. und Corr. Fasz. 1–8, No 91697.

№ 314 ГУДЕЛИС КОНСТАНТИН (Γουδέλης Κωνσταντῖνος)

Κωνσταντῖνος ὁ τὴν ἐπωνυμίαν Γουδέλης, селянин (дребен земевладелец ?) в Западна Македония (20-те – 30-те години на XIII в.); женен за Ирина, дъщеря на Стан Вуругос (Буругос ?).

Извори: Chomatianus, No NA'; coll. 229, 231–233.

Литература: Nicol, D. M. Refugees, mixed population and local patriotism in Epiros and Western Macedonia after the Fourth Crusade. – In: XV Congrès international d'Etudes byzantines. Rapports et co-rapports. Athènes, 1976, p. 6.

№ 315 ГУДЕЛИС ЛЪВ (Γουδέλης Λέων)

Известен от печат с метрична легенда: „Σφραγὶς Λέοντος μαγίστρου τοῦ Γουδέλη.“ Предложението за идентификация с № 316 с основание е отхвърлено от В. Лоран.

Извори: Laurent. Bulles, No 688 (два екземпляра, с посочване за по-старото издание).

Литература: Λάμπροу. Γουδέλης, 212–213; Laurent. Bulles, p. 231; Каждан. Славяне, с. 38.

№ 316 ГУДЕЛИС ЛЪВ (Γουδέλης Λέων)

Приятел и кореспондент на солунския митрополит Евстатий. Опитът да бъде отъждествен с № 315 бе отхвърлен от В. Лоран.

Извори: Eustathii metropolitae Thessalonicensis Opuscula. Frankfurt/M., 1832 (reprint: Amsterdam, 1964), p. 341, No 35.

Литература: Λάμπροу. Γουδέλης, 212–213; Laurent. Bulles, p. 231; Ahrweiler. Smyrne, p. 170; Каждан. Славяне, с. 39.

№ 317 ГУДЕЛИС ЛЪВ (Γουδέλης Λέων)

Земевладелец на о. Кос (1261 г.).

Извори: ММ, VI, p. 209.

Литература: Laurent. Bulles, No 688, p. 231 (споменат само като омоним на № 315); PLP, 2, No 4338.

№ 318 ГУДЕЛИС МАНУИЛ (Γουδέλης Μανουήλ)

Към 1417/18 г. пребивавал (временно или постоянно ?) в Тесалия. Познат от една кратка бележка: „ὁ ἐπὶ τοῦ τραπέζης καὶ τὸν ἐπιτραπέζην ὁ κύρ Μανουήλ ὁ Γουδέλης“.

Извори: Ἐν θυμῆσεων ἤτοι χρονικῶν σημειωμάτων συλλογὴ πρώτη. – ΝΕ, ζ'. 1910, σ. 153, No 102.

Литература: Λάμπροу. Γουδέλης, 217–218; PLP, 2, No 4339.

№ 319 ГУДЕЛИС МИХАИЛ (Γουδέλης Μιχαήλ)

Познат от печат с легенда: „Γραφὰς σφραγίζω Μιχαήλ τοῦ Γουδέλου“ (XI–XII в.).

Извори: Schlumberger. Sigillographie, p. 667, No 1; Laurent. Bulles, No 80, p. 31.

№ 320 ГУДЕЛИС НИКОЛА (Γουδέλης Νικόλαος)

Парик на манастира Ивирон в с. Радоливо (1103 г.). Роднина на № 304^a.

Извори: Actes d'Iviron, II, n° 53, ред 92; Lefort, J. Le cadastre de Radolibos (1103), les géomètres et leurs mathématiques. – ТМ, 8, 1981, Appendice 2, p. 310, No 221.

№ 321 ГУДЕЛИС НИКОЛА (Γουδέλης Νικόλαος)

За Никола Гуделис се знае, че е живял през XIV в. (?) и е бил женен за Теодула Палеологина Гуделина (№ 301). Е. Трап допуска възможност за отъждествяване с № 322 или дори с № 323 (?).

Извори: Gregory, C. R. Textkritik des Neuen Testament. I. Leipzig, 1900, p. 417; A Summary Catalogue of Western Manuscripts in the Bodleian Library of Oxford, I, 1905, p. 593; Corpus der Byzantinischen Miniaturhandschriften. Bd. 1. Oxford Bodleian Library. I. Von Irmgard Hutter. Stuttgart, 1977, No 42 (fol 357^v), p. 77.

Литература: PLP, 2, No 4340.

№ 322 ГУДЕЛИС НИКОЛА (Γουδέλης Νικόλαος)

Копист (XIV); възможност за отъждествяване с № 321.

Извори: Turyn, A. The Manuscript Tradition of the Tragedies of Aeschilus. New York, 1943, p. 56; The Byzantine Manuscript Tradition of Euripides. Urbana-Illinois, 1957, p. 338.

Литература: PLP, 2, No 4342.

№ 323 ГУДЕЛИС НИКОЛА (Γουδέλης Νικόλαος)

Първото известие за Никола Гуделис датира от 1436 г.; тогава той и Исидор, митрополит на Киев, са изпратени при великия московски княз с цел да го поканят да води делегация на събора във Ферара–Флоренция. След 2 години го срещаме във Ферара и Нюрнберг. Тринадесет години по-късно, през 1451 г., уговаря брак на една своя дъщеря със син на Георги Сфранцес. По време на обсадата на Константинопол (пролетта на 1453 г.) той отбранява подстъпите към

Силиврийската порта и заедно с Димитър Палеолог командва резервите. Понатагъшната му съдба е неизвестна.

Извори: *Analekten der Mittel- und Neugriechischen Literatur.* Ed. A. E. Olisien. Leipzig, 1857, III, p. 64; Λάμπρου Γουδέλης, p. 219; Sylvestre Syropoulos, 162, 296, 596; Hofmann, G. *Acta Camerae Apostolicae et civitatum Venetiarum, Florentinae I annae de concilio Florentino.* Roma, 1950, 46–47; Sphrantzes. Minus, p. 88.11–15.

Литература: Λάμπρου Γουδέλης, 219–220; Gill, J. *Le concile de Florence.* Paris, 1961, p. 128; Dölgel. *Regesten*, No 3460; Sylvestre Syropoulos, p. 297, n. 5; Božilov. *Les Bulgares*, p. 177; PLP, 2, No 4341.

№ 324 ГУДЕЛИС ТЕОДОСИЙ (Γουδέλης Θεοδόσιος)

Византийски писател; автор на житие на Св. Леонтий, игумен на патмоския манастир „Св. Йоан“ и сетне патриарх на Йерусалим (единият от двата ръкописа на това житие представлява руло, автограф на самия Теодосий, изготвено около 1200 г.), и на похвално слово за Св. Христодул, основател на същия манастир.

Извори: Βρανούσι, 'Ε. *Τὰ ἀγιολογικὰ κείμενα τοῦ ὁσίου Χριστοδοῦλου. Φιλολογικὴ παράδοσις καὶ ἱστορικὰ μαρτυρία.* Ἀθῆναι, 1966, 75–78, 156–157; Vranousi, E. *Contribution à l'étude de la paléographie diplomatique: Les actes de Patmos.* – In: *La paléographie grecque et byzantine.* Paris, 1977, p. 447.

Литература: "Εγγράφα Πάτμου *1, *8, *15, *68, *71, *78, *110.

№ 325 ГУДЕЛИС ФИЛИП (Γουδέλης Φίλιππος)

Споменат в един патриаршески акт (1401 г.) във връзка с търговските дела на неговия роднина (?) Георги Гуделис (№ 309).

Извори: MM, II, No 675, p. 549.

Литература: PLP, 2, No 4343.

№ 326 ГУДЕЛИС ХРИСТОФОР (Γουδέλης Χριστόφορος)

Христофор Гуделис е познат от печат, чиято легенда гласи: „Θεοτόκε βοήθει Χριστοφόρῳ μαγίστρῳ καὶ στρατηγῷ τῷ Γουδέλῃ.“ Според К. Варзос той е бил зет на император Никифор III Вотаниат – женен за неизвестна по име негова сестра. Това твърдение на гръцкия учен е подкрепено с едно позоваване на Продължителя на Скилица (Кедрин). За съжаление на посоченото място става дума за Йоан Гуделис, сподвижник на Никифор Вотаниат отпреди възшествието му, получил по-късно високата титла новелисим (вж. № 311). При това положение писаното от В. Лоран („On n’y rencontre, non plus qu’ailleurs, aucun Christofore“) остава в сила.

Извори: Laurent. Orghidan, No 336, p. 172, pl. XLII.

Литература: Laurent. Orghidan, p. 172; Каждан. *Славяне*, с. 38; Βάρζος, I, стемата между с. 128 и 129.

№ 327 ГУДЕЛИС КАТАКАЛОН (Γουδέλης Κατακαλών)

Гуделис Катакалон е бил протопапас в Кукулос, край Клазомене (Мала Азия); известен е като писач на един акт от 1275 г. (?).

Извори: MM, IV, No 91, p. 166.

Литература: Ahrweiler. *Smyrne*, p. 117; Božilov. *Les Bulgares*, p. 177; PLP, 5, No 11426.

№ 328 ГУДЕЛИС ТИРАНОС (Γουδέλης Τύραννος)

Гуделис Тиранос, заедно с Алексий Стратигопул, Михаил Палеолог и други командвал войската, изпратена срещу епирския деспот Михаил (1253 или 1254 г.) по време на поредната военна кампания на Йоан III Дука Ватацес.

Извори: A s s c r o p o l i t a, p. 90.6–7; S c u t a r i o t a, p. 501.10.

Литература: A h r w e i l e r. S m y r n e, p. 170.

№ 329 ГУДЕЛИС ТИРАНОС (Γουδέλης Τύραννος)

Малоазийски магнат от района на Смирна, οἰκῆτος на василевса; трудно би могъл да се идентифицира с № 328. През 1294 г. той оставил на манастира „Св. Богородица Лемвиотиса“ ниви, лозя, стопански постройки, работилници, магазини (в Смирна и Нимфеон?), домашни животни и др.

Извори: ММ, II, № 180, p. 285–287.

Литература: O s t r o g o r s k y, G. Preise und Löhne in Byzanz.–BZ, 32, 1932, p. 310; А н г е л о в, Д. Принос към поземлените отношения във Византия през XIII в. I. Мала Азия и егейските острови. – ГСУ ФИФ, 47, 1952, 17–18, 57; A h r w e i l e r. S m y r n e, p. 170.

№ 330 ГУДЕЛИС ВАСИЛИЙ ЦИКАНДИЛИС (Γουδέλης, Βασίλειος Τζικανδήλης)

Група разнородни извори от XII в. (поезия, исторически съчинения, документи, печати) съдържат сведения за Цикандил Гуделис и Василий Цикандил. Внимателното им съпоставяне и изучаване показва, че в случая става дума за едно и също лице – Василий Цикандил¹ Гуделис. Василий е бил син на Льв Гуделис² (№ 331) и Анна Комнина³; внук на Христофор Гуделис (№ 326) и На. Вотаниатина (сестра на Никифор III Вотаниат). Рождената му дата е неизвестна, но след като знаем, че към 1147 г. е бил „стратег“, той би трябвало да е роден най-късно към 1120 г. Началото на кариерата му е неизвестно – легендите на двата познати печата не съдържат никаква конкретна информация⁴. По времето на Втория кръстоносен поход (1147 г.) той вече е бил натоварен със сериозни военни задължения. Наскоро след 1162 г. Василий Гуделис командвал византийските войски, които се противопоставили на армията на Килидж Арслан, а няколко години по-късно участвал в Синода от 1166 г. В документите на Синода той е „τοῦ σεβαστοῦ κυροῦ Γουδελίου τοῦ Τζικανδήλη“, „τοῦ πανσεβάστου σεβαστοῦ κυροῦ Γουδελίου τοῦ Τζικανδήλη“. Към 1149/50 г. (?) Василий Цикандил Гуделис се оженил за Евдокия Ангелина Комнина⁵, дъщеря на Константин Ангел и Теодора Комнина (дъщеря на Алексий I Комнин)⁶.

¹ За фамилното име Цикандил вж. T r a p p, E. Die Etymologie des Namens Tzikandiles. – JÖB, 22, 1973, p. 233.

² Β ά ρ ζ ο ς, I, 94, σ. 664, както и родословната стема на Вотаниатите между с. 128–129 (отъждествяване на анонимния баща от NE, 8, 1911, с. 124 и Льв Цикандил).

³ Тя не е отъждествена от К. Варзос: Β ά ρ ζ ο ς, I, σ. 664 и бел. 10.

⁴ L a u r e n t. Orghidan, No 478: 'Αθλοφόρε φύλατε Γουδέλην Τζυκανδύλην; No 479: Σκέποις με Γουδέλιον τὸν Τζυκανδύλην.

⁵ За нея: Β ά ρ ζ ο ς, I, No 94.

⁶ Пак там, No 38.

Извори: Α ά μ π ρ ο υ, Σπ. 'Ο Μαρκτιανὸς κῶδιξ. – NE, 8, 1911, σ. 124, No 103; σ. 152, No 234; PG, coll. 236 D; 253 B–C; C i n n a m u s, 72, 77; L a u r e n t. Orghidan, No 478, 479.

Литература: Α ά μ π ρ ο υ. Γουδέλης, 213–215; C h a l a n d o n, I. Les Comnène. II. Jean Comnène (1118–1143) et Manuel Comnène (1143–1180). Paris, 1912, 648–649; Ш е с т а к о в, С. Заметки и

стихотворения. Cod. Marciani gr. 524. – ВВ, 24, 1923–1926, 53–54; Laurent. Orghidan, 239–240; Stiernon, L. Notes de titulature et de prosopographie byzantines. Sébaste et gembros. – REB, 23, 1965, p. 242; К а ж д а н. Славяне, 38–39; Воژیлов. Les Bulgares, p. 177.

№ 331 [ГУДЕЛИС] ЛЪВ ЦИКАНДИЛ (Γουδέλης, Λέων Τζικωνδήλης)

Севаст Лъв Цикандил Гуделис е син на Христофор Гуделис (№ 326); женен за Анна Комнина, от която е имал син – Василий Цикандил Гуделис (№ 330).

Извори: Theodoros Prodromos. Historische Gedichte. Wien, 1974, No 65, 501–502.

Литература: Гарр, Е. Die Etymologie des Namens Tzikandeles. – JÖB, 22, 1973, p. 233, n. 4; Βάρζος I, No 94, σ. 664, n. 10, както и стемата на Вотаниатите между с. 128–129.

№ 332 ДАВИД (Δαβίδ)

Давид от Охрид, стратег на Самос (Δαβίδ τοῦ ἀπὸ Ἀχριδῶν στρατηγοῦντος Σάμου...) към 1024 г.; заедно с флота на морската тема Кивиреотон и солунския дук Никифор Кавасила унищожил разбунтувалия се отряд руски наемници, предводителствани от Хризохир, роднина на покойния тогава киевски княз Владимир.

Извори: Scylitzes, p. 368.75–80.

Литература: Schlumberger. L'Éprouée, II, 613–615; ГИБИ, VI, с. 297, бел. 3; Воژیлов. Les Bulgares, p. 172.

№ 333 ДАВИД БОРИС (Δαβίδ Βορίσης)

Син (?) на самоския стратег Давид (№ 332); по време на българското въстание през 1072 г. той бил сред византийските пълководци, които край Костур разбили отряда, предвождан от Петрила.

Извори: Συνέχεια Χρονογραφίας Ἰωάννου Σκυλίτζη. Ἐκδ. Εὐδ. Τσολάκη. Θεσσαλονίκη, 1968, σ. 368.5.

Литература: Златарски. История. Т.2, с. 144; Моравски. Byzantinoturcica, II, p. 96; ГИБИ, VI, с. 336, бел. 1; К а ж д а н. Славяне, с. 34; Воژیлов. Les Bulgares, p. 172.

№ 334 ДАМЯН ДОБРОМИР (Δαμιανός Δοβρομηρός)

Дамян Добромир е познат от един печат (два екземпляра, които взаимно се допълват), чиято легенда гласи: „Δαμιανῶ ἀνθυλάτῳ πατρικίῳ καὶ δουκὶ Θρᾷκης καὶ Μεσολοτακίας ὁ Δοβρομηρός.“¹ Този печат решава един изключително важен въпрос из историята на византийската провинциална администрация в Източна България в края на X – началото на XI в.: окончателната локализация на катепаната, а после дукството Месопотамия (единствен извор: Ескориалската тактика²) в земите на север от Долни Дунав³. Не може да се каже същото, когато се разглежда въпросът за собственика на печата, тоест Дамян Добромир може ли да бъде отъждествен с някое вече известно лице от българската или византийската история или не? Две са възможностите за отъждествяване: 1. Добромир (№ 338), Самуилов велможа и управител на крепостта Верия; в 1001 г. се предал на ромеите и Василий II го почел с високата титла антипат. Въпреки известното съвпадение по време (дукството Тракия и Месопотамия било създадено в самото начало на XI в.⁴) отъждествяването на Добромир с Дамян Добромир е невъзможно най-малко по две причини: а) не е известно Добромир

(№ 338) да е имал още едно име (ако допуснем, че двете имена са собствени, а не собствено и фамилно); б) Добромир в 1001 г., вливайки се в редиците на византийската аристокрация, получава титлата антипат, докато Дамян Добромир е имал много по-продължителна кариера: печатът свидетелства, че той е бил патриций, преди да стане антипат. 2. Втората възможност за идентификация предлага споменатият от Йоан Скилица ὁ νεός Δοβρομῆρος (№ 339) – вероятно син на Добромир (№ 338). На пръв поглед изразът на византийския историк („младият Добромир“) дава възможност да се допусне, че собственото му име е било Дамян. Но това предположение отпада веднага, ако обърнем внимание на факта, че Дамян Добромир в самото начало на XI в. вече е имал богат и продължителен *curtus* honorem, докато „младият Добромир“ е преминал на византийска страна в 1018 г.⁵

Отхвърляйки тези две възможности за отъждествяване, остава да се отговори на още един въпрос: може ли Дамян Добромир да е друг син на Добромир (№ 338), неизвестен на Скилица? Струва ми се, че и тази възможност трябва да бъде отхвърлена, тъй като изразът ὁ νεός Δοβρομῆρος навежда на мисълта за единствен син на стария Добромир.

И така, Дамян Добромир е личност, която не е известна от други извори. Той или рано е преминал във византийските редове (поне през 90-те години на X в.), или пък е българин, който се е установил или родил във Византия преди 976 г. Веднага след повторното покоряване на Източна България от империята (1000 г.) Дамян Добромир, вече антипат (а преди това патриций), бил назначен за дук на новосъздаденото и, бих казал, временно териториално обединение Тракия и Месопотамия, тоест българските земи от Северна Тракия до откъднунавските области⁶.

¹ Йорданов, И. Моливдовули на Дамян Добромир, дук на Тракия и Месопотамия. – ИИМ–Варна, 20, 1984, 99–100.

² O i k o n o m i d è s. Les Listes de préséance, p. 263.31.

³ Божлов, И. Бележки върху византийската администрация в Североизточна България (971–1000). – В: Сборник в чест на акад. Христо Христов. С., 1988, с. 22, 27.

⁴ Пак там, с. 27.

⁵ Като още един аргумент против подобно отъждествяване бих отбелязал, че липсват сведения, дали младият Добромир е получил някаква титла, и ако е получил, каква е била тя.

⁶ Божлов, И. Бележки..., с. 27.

Извори: Йорданов, И. Моливдовули на Дамян Добромир, дук на Тракия и Месопотамия. – ИИМ–Варна, 1984, 99–100.

Литература: Йорданов, И. Цит. съч., 99–104; Божлов, И. Бележки върху византийската администрация в Североизточна България (971–1000). – В: Сборник в чест на акад. Христо Христов. С., 1988, с. 19, 27.

№ 334а ДАНИИЛ (Данїль)

Игумен на Зографския манастир в 1370 г. Подписът му стои на едно решение на съвета в Карея: „**игуменъ чьтїѣл н царьскнѣ швнтѣлн зоуграфа данїль свѣщенноїмнонъ**“.

Извори: Actes de Chilandar, No 153, p. 324.2–3.

№ 335 ДИОНИСИЙ (Днѡннскїє)

В празничен миней № 25 от манастира „Св. Екатерина“ в Синай (втората половина на XIV в.) на л. 292 се чете следната приписка: „**многогрѣшнї днѡннскїє пнсѣ въ крнтѣ**“. Опитът на Б. Ст. Ангелов да отхвърли идеята, че Дионисий е работил на о. Крит, като коригира **крнтѣ** → **крнтѣ** (= Крън! sic), и

да отъждестви Дионисий с ученика на Теодосий Търновски Дионисий Дивний е неубедителен.

Извори: И в а н о в а, Кл. Неизвестни служби на Иван Рилски и Михаил Войн. – ИИБЕ, 22 1973, с. 226; А н г е л о в, Б. Ст. Търновският книжовник Дионисий Дивний. – Старобългарска литература. Т. 7, 1980, с. 61.

Литература: А н г е л о в, Б. Ст. Цит. съч., 54–62; Г ю з е л е в. Училища, с. 88.

№ 336 ДИОНИСИЙ (Διονησιῆς)

Игумен на Зографския манастир. За съжаление 1399 г. предизвиква известно съмнение, тъй като документът, на който е засвидетелстван подписът на Дионисий („Διονησιῆς ηγούμενος Ζωγραφικῆς“), е фалшификат.

Извори: Actes de Docheiariou, Appendice VI, ред. 41–42. Вж. и P1.LXIX (оригинала на подписа, тъй като в издадения текст той е транскрибиран с латиница).

№ 337 ДОБРИАН (Δοβριανῆς)

Български книжовник, работил в Зографския манастир (края на XIII в.). Преписал един миней, носещ неговото име – някога съхраняван в Зограф, а днес – в Университетската библиотека в Одеса. Въз основа на една приписка Б. Ст. Ангелов свързва с името на Добриан и т. нар. „Хлудов миней“ (152).

Извори: И в а н о в, БСМ², с. 234; А н г е л о в, Б. Ст. Из старата българска, руска и сръбска литература. 2. С., 1967, 6–7; Българската литература и книжнина през XIII в. С., 1987, с. 198.

Литература: Г е о р г и е в, Е. Литературата на Втората българска държава. Литературата на XIII в. С., 1977, 144–148; Г ю з е л е в. Училища, с. 71.

№ 338 ДОБРОМИР (Δοβρομῆρος)

Самуилов болярин, управител на Верия. През 1001 г. предал крепостта на византийците и бил почетен от Василий II с високата дворцова титла антипат. Баща на № 339 (съпругата му била племенница на цар Самуил).

Извори: Scylitzes, p. 344.90–93; Zonaras, p. 559.15–16.

Литература: Schlumberger. L'Épopée, II, p. 387; З л а т а р с к и. История. Т. 1. Ч. 2, с. 718; Во ž и л о в. Les Bulgares, p. 171; История. Т. 2, с. 355, 411.

№ 339 ДОБРОМИР „МЛАДИЯТ“ (Δοβρομῆρος, ὁ νέος)

Син, по всяка вероятност единствен (вж. № 334) на № 338. През 1018 г. заедно с Лазарица (№ 395) и Несторица (№ 431) се предал на Василий II. След това следите му се губят.

Извори: Scylitzes, p. 359.31.

Литература: З л а т а р с к и. История. Т.1. Ч.2, с. 778.

№ 339а ДОБРОМИР (Δοβρομῆρος)

Известен от печат, съхраняван в музея на Антиохия (Antakya, музей Hatay). На лицевата страна е изобразена Богородица Оранта, а от двете страни МР и ΘΥ. На обратната страна четириредов надпис: Κ(ύριε) β(οή)θ(ει) Δοβ<ρ>μῆρω

Литература: Schlumberger, L'Épopée, II, p. 383; Златарски. История. Т. 1. Ч. 2, с. 775; История. Т. 2, с. 418.

№ 342 ДРАГШАН (Δραξάνος)

Драгшан бил управител (κατάρχων) на Воден (Едеса). След превземането на крепостта от ромеите (1001 г.) той пожелал да се засели в Солун. Там се оженил за дъщерята на първия от презвитерите на храма на победоносеца Димитрий и имал две деца от нея. Наскоро след това избягал от Солун и се завърнал в България, но отново бил заловен. По молба на тъста му Драгшан бил помилван и запазил предишното си положение. Впоследствие той успял да избяга още два пъти (междувременно му се родили още две деца) и най-сетне бил наказан със смърт, като го набили на кол.

Извори: Scylitzes, p. 345.27–33.

Литература: Schlumberger, L'Épopée, II, 224–225; Златарски. История. Т. 1. Ч. 2, с. 720; История. Т. 2., с. 355, 412, 416 (тук смъртта на Драгшан произволно се отнася към 1015 г.).

№ 343 ЕЛЕМАГ ('Ελεμάγος)

Името на този Самуилов велможа (познат единствено от Скилица) е достигнало до нас в няколко форми. Основната част от ръкописите дават формата 'Ελεμάγος, но се срещат и 'Ελέμαγος, 'Ελεμάτος, 'Ελεμάττε 'Ελινόγος ὁ Φραντζής¹. [Пра]българският произход на името Елемаг е доказан отдавна². Значително по-труден е въпросът с Φραντζής, име, засвидетелствано единствено във Vindob. gr. Hist. 74. Тук едва ли е възможно този въпрос да бъде разгледан изчерпателно³. Пък и това едва ли е необходимо. Достатъчно ще бъде да отбележа, че идеята за славянския (?) произход на името не е лишена напълно от основание. Трудно е да се установи и функцията на името Φραντζής – фамилно или прозвище (?). Единственото споменаване само в един от деветте ръкописа на Скилица не позволява това.

Елемаг е бил управител (ἄρχων) на крепостта Белград (Берат). През 1018 г. той не направил изключение и заедно със своите συναρχόντων, облечен в робски дрехи (?), се предал на Василий II. От по-нататъшния текст се вижда, че Елемаг бил удостоен със сана патриций и изпратен в Солун. Твърде скоро обаче (1019 г.?) той се опитал, заедно с патриция Гавра, да „завземе българската власт“. Този опит (извършен в Солун!) да се възобнови българската държава⁴ завършил несполучливо. За разлика от Гавра, който бил ослепен, Елемаг успял да се оправдае и да запази предишното си положение.

Два атонски документа позволяват да се надникне, макар и с голяма несигурност, в по-нататъшната съдба на Елемаг. И двата документа (единият от „Св. Пантелеймон“, а другият от Дионисиу) назовават руския манастир „Св. Пантелеймон“ τοῦ Σφρατζή⁵. Този факт даде основание на В. Лоран да допусне, че Елемаг, или по-точно Елинаг Францис, е бил ктитор на манастира⁶. Макар че тази идея не бе приета радушно от всички, все пак тя има право на съществуване.

¹ Scylitzes, p. 364.70, 71, 84, както и apparatus critique.

² Стойков, Р. Сигрица и Елемаг са прабългарски имена. – Ист. преглед, 1964, № 6, 63–67.

³ Loepertz, BFG, I, 3, 42 (и цит. лит.).

⁴ Подробно по този въпрос тук, гл. III, § 2, с. 115–116.

⁵ Actes de Dionysiou, No 1, ред 7; Actes de St. Pantéléèmon, No 3, ред. 8, 28–29.

⁶ Laurent, V. Σφρατζής et non Φραντζής. – BZ, 44, 1951, p. 374, n. 4, 376.

Извори: Scylitzes, p.364.68–70, 84–88.

Литература: Sc lumbege r. L'Ерорée, II, p. 398; З л а т а р с к и. История. Т. 1. Ч. 2, с. 636, 785–786; L a u r e n t, V. Σφραντζής et non Φραντζής. – ВЗ, 44, 1951, p. 374, п. 4, 376; С т о й к о в, Р. Сигрица и Елемар са прабългарски имена. – Ист. преглед, 1964, No 6, 63–67; История. Т.2, с. 355, 420; Actes de Dionysiou, p. 36; Actes de St. Pantéléémôn, p. 7; C h e y n e t. Pouvoir, n° 20, p. 36; 388, 404, n.122.

№ 343а ЕФРЕМ (Ἐφραίμ – 'Ефραίμ)

„Монахът Ефрем, старец изографски“ е подписал (на кирилица) един акт на прота Игнатий (между 1494 и 1496 г.) и е споменат в акт на солунския архиепископ Максим (1503–1504).

Извори: Actes de Dionysiou, No 37, ред 11, No 44.

Литература: Actes de Dionysiou, p. 181; A p p. Tableau, II, p. 212.

№ 344 ЗАКХЕЙ ФИЛОСОФ ЗАГОРЯНИН (Захєи фїлософ' загорєнїнь)

Български монах и книжовник, пребивавал в Константинопол (?) и в Света гора – Зограф и Великата Лавра. Няколко приписки по страниците на два Синайски ръкописа – Постен Триод № 23 и Цветен Триод № 24 – разкриват неговата дейност: „И още нареченият Закхей Философ, и той изведе другия извод от Цариград, в който се намираха събрания [синаксари] за времето на Фарисея [неделята на митаря и фарисея] до всички светии...“, „аз, убогий Гавриил, писах от извода на Закхей Загорянин...“. Цитираните текстове показват, че Закхей е бил преводач на част от Триода (другата част е била преведена от стареца Йосиф – № 370), тоест Синаксара на Никифор Калист Ксантопул.

Извори: П о п о в. Бълг. книжовници, с. 404, 406.

Литература: Г ю з е л е в. Училища, 72–73; И в а н о в а. Евтимий, с. 49; П о п о в. Бълг. книжовници, 404–407; Норовская псалтырь. Среднеболгарская рукопись XIV века. Т. 1. С., 1989, с. 50.

№ 345 ИВАН (Ἰωάννης)

Син на цар Симеон. Към 928 или 929 г. той се разбунтувал срещу по-големия си брат – цар Петър. Опитът за узурпация, макар че Иван бил подпомогнат от „ἐτέρων μεγιστάντων τοῦ Συμεών“ (Продължителя на Теофан), „ἐτέρων τῶν μεῦα δυναμέων“ (Скилица), не сполучил. Иван бил заловен, подложен на телесни наказания, затворен и замонашен. При неясни обстоятелства и условия император Роман I Лакапин успял да получи освобождаването на Иван и, което е още по-учудващо, позволение за емигриране в империята. След пристигането си в Константинопол Иван хвърлил расото, оженил се (кум бил император Христофор) и получил от василевса жилище и много имоти.

Извори: Theoph. Cont., p. 419.10–24; L. Grammaticus, 320.10–321.2; Scylitzes, 225.1–226.11.

Литература: З л а т а р с к и. История. Т.1. Ч.2, 513–514; D 8 l g e r. Regesten, No 621; M o r a v c s i k. Byzantinoturcica, II, p. 143; G u i l l a n d. Inst., II, p. 214; D u j č e v. I. San Teodoro Studita ed i Bulgari. – In: D u j č e v. Medioevo, I, p. 202, n. 2; B o ž i l o v. Les Bulgares, p. 164; F i n e. Balkans, I, p. 162; История. Т.2, с. 371.

№ 346 ИВАН (Ἰβάνης)

Иван, син на Тихота (Τιχουτῶς); един от тридесетте жители на Иерисо, чиито имена присъстват в споразумението с манастира Ивирон (982 г.).

Извори: Actes d'Iviron, I, No 5, ред 7.

№ 347 ИВАН (Ἰβάνης)

Иван, син на Критос (? τοῦ Κρίτου – Κρίτος); жител на Иерисо, участник в споразумението с Ивирон (982 г.).

Извори: Actes d'Iviron, I, No 5, ред 7.

№ 348 ИВАН (Ἰβάνης)

Иван е бил парик на манастира Ивирон в с. Довровикия (Източна Македония). Във фискалния регистър е вписан синът му Йоан (Ἰωάννης – съпруга Теодора); следователно Иван е починал преди втората половина на XI в. (датата на регистъра).

Извори: Actes d'Iviron, I, No 30, ред. 14 и 28.

№ 349 ИВАН (Ἰβάνης)

Иван, както и неговият омоним № 348, е бил парик на Ивирон в с. Довровикия; починал преди съставянето на регистъра, в който фигурира синът му Петър (съпруга Λουλιάννα).

Извори: Actes d'Iviron, No 30, ред. 16, 29.

№ 349а ИВАН (Ἰβάνης)

Познат от оловен печат, открит при археологически разкопки в крепостта Перник. Неговата легенда гласи: „Κύριε βοήθει τῷ σῷ δούλῳ Ἰβάννῃ“. Този текст не позволява да се направят по-пълни изводи за собственика на печата (заслужава отбелязване интересното изписване на българското име Иван). Единственото, което би могло да се допусне (като се държи сметка за останалите печати от Пернишката крепост) е, че Иван е живеел в Константинопол (XI в.?).

Извори: Перник. Т. 2. С., 1983, с. 135.

№ 349б ИВАН (Ἰβάνης)

Иван, ὁ μεζότερος, е бил парик на Ивирон в Мелитзиани (1103 г.)

Извори: Actes d'Iviron, II, No 53, 1.568–569.

№ 350 ИВАН (Ἰβάν)

Κληρικολόροκος на епископията Стаги в хорион Габрово (Γάβροβο – Тесалия) през 1163 г. Името Иван е транскрибирано фонетично – Ἰβάν. Този факт подсказва недвусмислено, че процесът на елинизация все още не е започнал.

Извори: Β ρ α ν ο ύ σ η, Ἰ. Τὸ ἀρχαιότερο σωζόμενο ἔγγραφο γιὰ τὴ Θεσσαλικὴ ἐπισκοπὴ Σταγῶν (τοῦ ἔτους 1163). Ἀνέκδοτα τεμάχια τοῦ ἐγγράφου καὶ μερικὲς πρῶτες παρατηρήσεις. – Σύμμεικτα, 7, 1987, σ. 29.

№ 351 ИВАН (Ἰβάνης)

Парик на Великата Лавра в с. Хостияни (1181 г.); син на зевгарата Василий.

Извори: Actes de Lavra, I, No 65, ред 65.

№ 352 ИВАН (Ἰβάνης)

Парик (зевгарат) на Великата Лавра в с. Хостияни. Вероятно покойник преди 1181 г., когато е съставен практиконът на Андроник Ватацес. В документа са отбелязани двамата му синове – Самуил и Черньо-Церине (Τζέρνης).

Извори: Actes de Lavra, I, No 65, ред 69.

№ 353 ИВАН (Ἰβάνης)

Парик (зевгарат) на Великата Лавра в с. Хостияни, починал преди 1181 г. Баша на Белкона (Велкона), (Βελκωνᾶς).

Извори: Actes de Lavra, I, No 65, ред 70.

№ 354 ИВАН (Ἰβάνης)

Парик на Великата Лавра в с. Хостияни (1181 г.). Син на Темерцукос (тоῦ Темерτζούκου), зевгарат.

Извори: Actes de Lavra, I, No 65, ред 73.

№ 355 ИВАН (Ἰβάνης)

Парик на манастира Есфигмену в с. Враста (към 1300 г.). В практикона, съставен от Димитър Апелмене, е отбелязан като тъст на Гридан (гръданъ, горданъ?): „Γριδάνος ὁ γαμβρὸς τοῦ Ἰβάνη ἔχει γυναῖκα Ζωήν ...“

Извори: Actes d'Esphigmenou, No 8, ред 30.

Литература: D u j ě v, I. Slavica dans les Acta Athoa I. – Byz.Bulg., 5, 1978, p. 292; PLP, 4, No 7976.

№ 356 ИВАН (Ἰβάνης)

Парик в с. Тополия (югоизточно от Серес – дн. Хризос); покойник преди 1342 г. В практикона е отбелязан неговият син: Μιχαήλ ὁ Ἰβάνης.

Извори: L e m e r l e. Un praktikon, p. 285, ред 35.

Литература: D u j ĉ e v. Praktika, p. 610; PLP, 4, No 7980.

№ 357 ИВАН (Ἰβάνης)

Парик-войник в Заблантия (Тесалия) през 1348 г.

Извори: С о л о в ј е в, А., В. М о ш и н. Гръче повеље српских владара. Београд, 1936, с. 164.

Литература: PLP 4, No 7979.

№ 358 ИВАН (Ἰβάνης)

Дохиар в манастира Хилендар (1388 г.).

Извори: Actes de Chilandar, p. 337; М о ш и н, В., А. С л а в е в а. Манастирот Св. Никита во Скопска Црна Гора и Хиландарскиот пирг Хрусија. –В: Споменици за средновековната и по-новата историја на Македонија. 1. Скопје, 1975, с. 370.

Литература: PLP, 4, No 7977.

№ 359 ИВАНКО (Ἰβαγκός)

Византийските автори не са единодушни, когато говорят за произхода на Иванко, убиеца на възобновителя на българското царство Иван I Асен (1186–1196). Известието на Акрополит, че Иванко е бил братовчед (πρωτεξάδελφος) на българския цар¹, не се потвърждава от други извори и очевидно е недостоверно². Скутариот, който също не е съвременник на събитията, когато характеризира Иванко, като го съпоставя с неговата жертва, отбелязва, че той е бил ὁμογενής на Иван Асен. Но преводът на ὁμογενής с „роднина“³ едва ли е оправдан от контекста. Едно съпоставяне на текста у Скутариот със съответното място у Никита Хониат ще ни подсказва, че първият е заимствал буквално от втория, с една малка промяна: „Ἄνθρ τις ὁμογενής αὐτῶ καὶ ὁμότροπος (Ἰβαγκός ὄνομα...“ и т. н.)⁴ – „ἄνθρ τις ὁμοφυής αὐτῶ καὶ ὁμότροπος ...“⁵. Или, казано по друг начин, Скутариот е заменил ὁμοφυής („с еднакъв ръст“, с „еднакъв вид“, тоест „подобен по външност“) с ὁμογενής. Какви са били основанията за подобна промяна? Изворите (преди всичко Хониат) не я оправдават. Нещо повече, опровергават я. Никита Хониат, не само съвременник, но и активен участник в събитията, безспорно е познавал добре първите Асеновци и е отразил в съчиненията си правилно техните роднински връзки. Но в случая има и още нещо. Хониат неслучайно е употребил тази фраза – „някакъв мъж, подобен нему [Иван Асен] по външен вид и по нрав“ – няма съмнение, че тя е свързана с основния мотив на разказа – предсказанието на пленения ромейски свещеник, че Иван Асен ще почине от насилствена смърт⁶, причинена от човек, който му е приближен, прилича му физически и нравствено. И може би тук се крие ключът за промяната, извършена от Скутариот – отдалечен във времето, той е искал да подчертае, че българският цар е станал жертва на меча на *свои сънародник*, тоест цитираната фраза би трябвало да се преведе: „Някакъв мъж, на име Иванко, подобен нему [Иван Асен] по род и по нрав.“

И така, кой е бил Иванко? Хониат е категоричен: той е измежду „τῶν οἰκείων“ на българския цар, тоест измежду най-близките, най-дейните участници във войните за възобновяването на българската държава в периода 1186–1196 г. Епизодът с убийството на Иван Асен е добре познат, за да се спирам обстойно на него⁷. Ще отбележа само, че умело ръководеният от севастократор Исаак заговор намерил чудесно оръжие в лицето на Иванко. Но смъртта на царя не решила проблемите; твърде скоро узурпаторът бил принуден да бяга в Константинопол.

Съгласно споразуменията с Исаак II Ангел Иванко (името му било променено на Алексий⁸ !) бил сгоден за малолетната внучка на василевса и изпратен във „Филипополската епархия“ да ръководи (στρατηγεῖν)⁹ военните действия срещу сънародниците си. Твърде скоро той нарушил сключеното споразумение (1198 или 1199 г.), „отцепил се“ от империята (Хониат го нарича ἀντάρτης, ἀλοστάτης)¹⁰, търсейки самостоятелност, или, по думите на Г. Острогорски, за да създаде „княжество в района на Родопите“¹¹. Тези му усилия били подпомогнати от българския цар Калоян¹². Първите действия на Иванко-Алексий били твърде сполучливи – той разбил ромеите край Кричим, а след това край Батрахокастрон (Баткун) нанесъл тежко поражение на изпратената византийска войска и пленил нейния предводител протостратора Мануил Камица¹³. Независимо от тези успехи намеренията му не могли да бъдат осъществени. Наскоро след тези победи Иванко, следвайки лъжливите обещания и клетви на ромеите, се явил в Константинопол пред Исаак II Ангел. Хониат не дава сведения за по-нататъшната му съдба, но едва ли трябва да се съмняваме в нея.

¹ A s c r o p o l i t a, p. 21.2.

² По тази причина той не е включен в книгата ми за Асеневици.

³ ГИБИ, VIII, с. 254 (М. Войнов).

⁴ S c u t a r i o t a, p. 416.30–31.

⁵ C h o n i a t e s. Historia, p. 469.37–38.

⁶ Пак там, 468.24 – 469.35.

⁷ Б о ж и л о в. Асеневици, I, № 1, 33–34.

⁸ C h o n i a t e s. Historia, p. 509.21.

⁹ Пак там, с. 569.22.

¹⁰ Пак там, 511.67, 518.22–23. Подробно за тези понятия вж. у Б о ж и л о в, И. Асеневици: *Renovatio imperii Bulgarorum et Graecolum*. – В: Б о ж и л о в, И. Седем етюда по средновековна история. С., 1995, No 3.

¹¹ O s t r o g o r s k y. Histoire, p. 433.

¹² Б о ж и л о в. Асеневици, I, № 3, с. 44.

¹³ C h o n i a t e s. Historia, 512.4 – 513.14.

¹⁴ Пак там, 519.27–35.

Извори: C h o n i a t e s. Historia, 469.37 – 472.19; 473.45–68; 509.18 – 513.31; 518.5 – 519.35; 535.88; Orationes. Z', p. 53.23; S c u t a r i o t a, 416.30 – 418.4; 418.11–20; 424.26 – 426.10; 426.23–427.6; A s c r o p o l i t a, p. 21.2; E p h g a e m i u s, p. 261 vv.6385; 6391–6400; p. 264 vv.6473–6504.

Литература: З л а т а р с к и. История. Т.3, 89–91, 102–104, 108–113, 116–120, 132–134; Д у й ч е в. Проучвания, I, с. 93; М о г а в с и к. Byzantinoturcica, II, p. 136; A s d r a c h a. La région des Rhodopes, p. 59, 60, 97, 168, 182, 208, 234, 235, 241, 254; История. Т. 3, 131–132; Б о ж и л о в. Асеневици, I, № 1, 33–34; № 3, 44–45; F i n e. Balkans, II, 28–33; Р а д и њ, Р. Обласни господари у Византији крајем XII и у првим деценијама XIII века. – ЗРВИ, 24–25, 1986, 176–193; C h e y n e t. Pouvoir, 131 (n° 188), 132–134, 137, 156, n. 1.

№ 360 ИВАНКО (Ἰβανκός)

Иванко (ортографията подсказва, че е бил първо поколение преселник?) е баща († 1317 г.) на Григорий (съпруга – Мария, син – Константин), парик на Великата Лавра в Доксомиус (югозападно от Радоливо – Източна Македония).

Извори: Actes de Lavra, II, No 104, ред 143.

Литература: PLP 4, No 7981.

№ 361 ИВАНКО КНЯЗ (?) (Ἰβανκὸς Κνέζης)

В документ (по-точно завещание) от 1445 г. стои името на свидетеля Ἰβανκοβὸς Κνέζης от Сидерокавсия. Е. Трап предава това съчетание по следния начин: „Richtiger Ἰβανκοβὸς Κνέζης“, тоест Ἰβανκοβὸς е име, а κνέζης – титла, длъжност? (в същото време в „Лексикона“ той фигурира на Κνέζης). Би могло да се допусне, че името е погрешно изписано и би трябвало да се чете Ἰβανκός (?) и че това лице е изпълнявало определена служба, характеризирана чрез славянската дума „кнез“ (κνέζης)?

Извори: Actes de Xéropotamou, No 30, ред 66.

Литература: PLP, 5, No 11875.

№ 362 ИВАНКО (Ἰβάνκος)

Кореспондент или, по-точно, получател на едно писмо от Димитър Кидонис (1364/65 г.). Управител на о. Лемнос. Е. Трап допуска възможността за идентификация с Константин Иванко (№ 363). Струва ми се, че между двамата има известно хронологическо разминаване, което прави отъждествяването им много трудно, за да не кажа невъзможно.

Извори: D é m. C y d o n e s. Сог., I, No 96, p. 131.

Литература: PLP, 4, No 7972; M o r a v c s i k. Byzantinoturcica, II, p. 136.

№ 363 ИВАНКО КОНСТАНТИН (Ἰβάνκος Κωνσταντῖνος)

Константин Иванко е бил учител по риторика в Солун, съдия в същия град (документ от 1404 г.), писател – автор на монодий за Солун (1396 г. – Е. Трап?), на анонимен памфлет (?)¹ и писмо до атонския прот Симон². Получател на писмо от император Мануил II Палеолог. Много трудно би могъл да бъде идентифициран с № 362.

¹ C o d. V a l i c. F 20, ff. 277–292. Изданието се подготвя от Н. Икономидис (вж. Actes du Prôtaton, p. 141, n. 305). Вж. откъси у M a n u e l I I P a l a e o l. Lettres, p. XLVI, notes 85, 86.

² L e g r a n d, E. Lettres de l'empereur Manuel II Paléologue. Paris, 1893, 107–112. Симон е изпълнявал длъжността прот в 1409. (Actes du Prôtaton, p. 141) или 1410–1416 г. (?) (PLP, 4, No 7973).

Извори: Actes de Docheiariou, No 51; M a n u e l I I P a l a e o l. Lettres, p. XLVI, notes 85, 86; No 45, p. 123–135; Λ ά μ π ρ ο υ, Σ λ. Σύμψικτα Συμειώσεις ἐκ τοῦ κώδικος F 20 τῆς Valicell., φ. 277α–292α ἰδ' αἰῶνος. – NE, 18, 1924, 125–127.

Литература: K r u m b a c h e r, K. Geschichte der byzantinische Literatur. München, 1897, p. 492; Actes du Prôtaton, p. 141, n. 305; M a n u e l I I P a l e o l. Lettres, XIII, XLVI, LV; PLP, 4, No 7973.

№ 364 ИВАЦ (Ἰβάτζης)

Ивац е бил един от най-изтъкнатите Самуилови приближени и военачалници („твърде виден и изпитан“ според Скилица). Под негово командване българите унищожили една византийска част, предвождана от стратега Георги Гонициат и протоспатарий Орест. Един от последните и най-изявени защитници на българската независимост. След като дори царица Мария и нейните деца се предали на Василий II, Ивац се оттеглил в планината Βροχωτός (бълг. Върхот или Врѡхот – близо до Девол?), където имал владения. Скилица подробно е описал усилията на новоназначения охридски стратег Евстатий Дафномил да се справи с Ивац.

Макар този разказ на византийския историк да наподобява по-скоро приказка, отколкото достоверно описание на действителни събития, можем да приемем крайния резултат – Ивац бил ослепен в резултат на предателство, заловен и хвърлен в затвор. Други сведения за него няма. Може би е имал един син – Мануил Ивац (№ 365).

Извори: Scylitzes, 354.76–79; 360.52–363.42.

Литература: Schlumberger. L'Épopée, II, 363, 390–394; Златарски. История. Т. 1. Ч. 2, с. 758, 774, 780–784; История. Т. 2, с. 355, 417, 418, 420; Cheynet. Pouvoir, p. 229.

№ 365 ИВАЦ МАНУИЛ (Ἰβάτζης Μανουήλ)

Вероятно син на Ивац, № 364 (Златарски не се съмнява в това). Каква е била съдбата му след падането на България през 1018 г. в продължение на 20 години, не се знае. С него се срещаме едва в 1040 г., когато придружавал Михаил IV в качеството му на „ῥκειωμένος ὄν τῷ βασιλεῖ“ (οἰκεῖος на василевса?). Впечатлен от успехите на въстаниците, Мануил Ивац заедно с обоза на отстъпващия Михаил IV преминал на страната на своите сънародници. Скилица го представя като последния ръководител на освободителното движение на българите (след ослепяването и залавянето на Петър Делян). Той организира последния център на съпротива край Прилеп, но бил победен, заловен и заедно с Делян отведен в Константинопол.

В един документ от атонския манастир Дохиариу, датиращ от 1117 г., се споменава за имот τοῦ Ἰβάτζη, който впоследствие станал императорски епископсис и бил отстъпен на Никифор Лимесинос. Издателят на документа Н. Икономидис допуска, че този имот е бил собственост на Мануил Ивац, а след неговата измяна е бил конфискуван.

Извори: Scylitzes, 411.40–45; 414.40–47; Actes de Docheiariou, No 4, ред 9.

Литература: Schlumberger. L'Épopée, III, 293, 307; Златарски. История. Т. 1. Ч. 2, 55–56, 78, 80; Каяндан. Славяне, 33–34; Социальный состав, с. 216; История, 3, с. 30, 33, 34, 37; Actes de Docheiariou, p. 76; Cheynet. Pouvoir, p. 49, No 45; 338; Вж. тук, гл. V, 2. А.в. № 50.

№ 366 ИЛИЦА (Ἠλίτζης)

Управител на Мъглен (Шлюмберже го нарича „prince du pays de Moglènes“). Пленен от ромеите след падането на крепостта в 1015 г. Може би е бил изпратен във Васпуракан заедно с част от предалите се български войници (вж. тук, гл. I, § 1). Cod. Vind. Hist. gr. 74 дава друго четене на името: ὁ Λίτζης.

Извори: Scylitzes, p. 352.33–34.

Литература: Schlumberger. L'Épopée, II, p. 356; Златарски. История. Т. 1. Ч. 2, 747–748; История. Т. 2, с. 355, 416.

№ 367 ЙОАН (Ἰωάννης)

„Стареца Йоан“ (πρεσβύτες Ἰωάννης) според автора на житието на Св. Еварист бил „Σκύθης δὲ ἦν οὗτος τὸ γένος“, но веднага след това се добавя „καὶ ἑπωνυμία ἕτερα κατὰ τὴν Βουλγάρων διάλεκτον ἥτις ἐρμηνευομένη κατὰ τὴν ἐλλάδα φωνὴν λέγεται μέλας“, тоест „а на български език той имал и друго име (прякор), което, преведено на гръцки език, означава *черен*“ – по всяка вероятност черноризец. Това не оставя съмнение, че стареца Йоан е бил българин

(малко преди това житиеписецът отъждествява „скити“ с „българи“). Според житието Йоан („Ἰωάννης τῆς ἐρημότητος τοῦ τῶν πρεσβυτέρων“) пребивавал в манастир, разположен в Скопел, край Петра (близо до Лозенград – Тракия), където го посетил и след това решил да остане Св. Еварист (842–843?).

Извори: Van de Vorst, Ch. La vie de St. Evariste higumène à Constantinople. – An.Boll., XLI, 1923, p. 301.28–302.9; ГИБИ, IV, с. 316.

№ 367а ЙОАН (Ἰωάννης – Ἰωάννης)

Игумен на Зографския манастир. Подписът му стои на един акт на прота Исаак от април–август 1322 г.: „† Ἰωάννης ἱερόμοναχὸς ἠγούμενός τῆς μοναστηρίου τῆς ζωγράφου“. Може би е идентичен с Йоан, подписал в 1340 г. Ἀγιορετικὸς τόμος?

Извори: Actes de Chilandar, No 77, ред 72; Παλαμᾶς, Συγγράμ. II, σ. 578.

Литература: Du jê v, I. Chilandar et Zographou au Moyen Age. – In: Du jê v. Medioevo, III, p. 492; Actes de Kastamonitou. Ed. diplomatique par N. Oikonomidès. Paris, 1978, p. 38; P.L.P., 4, No 8429.

№ 368 ЙОАН (Ἰωάννης)

Стареца Йоан е един от най-изявените дейци на българската книжовна култура през първата половина на XIV в.; предходник и стимулатор на онзи духовен подем, с който ще се характеризират последните десетилетия от живота на средновековна България. За съжаление и до днес стареца Йоан остава в сянката на своите следовници, а може би и ученици. Оправдание за това не може да се търси в липсата на извори. Животът и преди всичко книжовната дейност на Йоан са загатнати в една приписка (Синайски октоих № 19), чийто автор е неговият последовател Методий (№ 400). Йоан е живял и работил във Великата Лавра (Атон). Там той е предприел и осъществил огромна преводаческа дейност („прѣложнѣ шаго нзѣ грѣчьскыѣ въ вѣлгарскыѣ наш ѡзыкъ“). На неговото перо българската църква и литература дължат нови, поправени и значително подробни преводи на четириевангелия, праксапостоли, типичи, псалтири, минеи, лествици, патерици, „както и много други, които съчини и предаде на светите Божии църкви из българската земя...“ Методий, ръководен от своето преклонение пред стареца Йоан, не е поскъпил похвалите си и го е поставил редом с Йоан Дамаскин, Йосиф песнописец и Козма Маюмски. За съжаление други сведения за живота и, бих казал, епохалната дейност на стареца Йоан липсват.

Извори: Розов, Вл. Болгарские рукописи Йерусалима и Синая. – Минало, IX, 1914, 17–19; Иванов, БСМ², с. 275.

Литература: Сырку, История, I, 1, 456–457; Иванов, БСМ², с. 274; История на българската литература. I. С., 1962, с. 281, 286, 287, 290; Ковачев, М. Българско монашество в Атон. С., 1967, 39–40; Динев, П. Търновската книжовна школа в развитието на българската литература. – В: Търновска книжовна школа. Т. I., С., 1974, с. 19; Николова, Св. Търновската книжовна школа и преводната белетристична литература. – Пак там, 266–267; Патеричните разкази в българската средновековна литература. С., 1980, с. 62; Кожухаров, Ст. Търновската книжовна школа и развитието на химничната поезия. – В: Търновска книжовна школа. Т. I, с. 289; Попов, Български книжовници, с. 402; Българският книжовен живот в Атон през Средновековието. – В: Вековни български езикови традиции. Т. I. С., 1980, 81–85; Петканова, Д. Към биографията на Йоан Кукузел. – В: Йоан Кукузел – живот, творчество, епоха. С., 1981, 37–40; Гюзелев, Училища, с. 71; Иванова, Евтимий, с. 48; Русев, П. Естетика и майсторство на писателите от Евтимиевата книжовна школа. С., 1983, с. 16; Норовская псалтирь. Среднеболгарская рукопись XIV века. Т. I. С., 1989, с. 51.

№ 369 ЙОАСАФ

Игумен на Зограф в 1363 г. (?). Личността на Йосаф поставя един проблем, който не може да бъде решен задоволително. Проблемът се състои в следното: подписът на Йосаф стои на един документ (акт на прота Доротея) от 1363 г., но този документ е фалшиво копие на оригинала (А). Подписите на игумена не са имитирани, а подписът на Йосаф дори е добавен по-късно. При това положение има две възможности: или Йосаф е измислено лице, или той е действително лице, но подписът му е неавтентичен благодарение на един фалшиви кал Може би трябва да отдадем предпочитание на втората възможност, въпреки че за разлика от останалите игумени Йосаф не е „подписал“ оригинала (А). Тя като изданието почива на документ А и липсва снимка на документ В, ще предпадне подписа на Йосаф в транскрипция с латински букви: „† S(vj)kōnne i c(a)nskie ōbiteli Izografa igoumen Iōsaf ieromonach.“

Извори: Actes de St. Pantélémon, No 13 Appendix B, ред 35

Литература: Пак там, с. 108

№ 370 ЙОСИФ (Їѡсѣф)

„Светият старец Йосиф“ („старецът стъп глѣмъгън Ѳѡсѣф“), както го нарича монах Гавриил (№ 249) в приписката си към Синайския Постен триод № 23 (л. 389^v), принадлежал към монашеското братство на Великата Лавра (Атон). Съмишленик на „стареца Йоан“ (№ 368) и Закхей Философ Загорчанин (№ 344), които са образували един български книжовен център в Света гора. Дело на този кръг талантиливи и неуморими книжовници са редица нови преводи на богослужбна литература, разпространени не само из българските земи (вж. № 368), но достигнали и до някои отдалечени православни монашески центрове (манастира „Св. Екатерина“ в Синай). Според споменатата приписка: „Този извод [на Триода – б. а.] изведе светият старец, наречен Йосиф, от светата Лавра, от гръцки език на наш, български.“

Извори: Попов, Български книжовници, с. 404 (текст и превод).

Литература: Попов, Български книжовници, с. 404, 406–407, 409; Гюзелев, Училища, 72–73; Иванов, Евтимий, с. 49; Норовская псалтирь. Среднеболгарски рукопис XIV века. Т. I. С., 1989, с. 50.

№ 371 ЙОСИФ II (Їѡсѣф), ПАТРИАРХ НА КОНСТАНТИНОПОЛ (1416–1439)

Йосиф (светското му име е неизвестно) безспорно е бил от български произход, но родословието му е обект на спорове. Все пак най-правдоподобно е схващането, че е бил син на Шишман (№ 460) – син на българския цар Михаил III Шишман Асен (1323–1330). В неизвестна година Йосиф станал монах и прекарал младостта си в атонския манастир Алипу. В 1393 г. бил избран за митрополит на Ефес, а след 23-годишно епископстване в 1416 г. бил ръкоположен за константинополски патриарх. Привърженик на унията с римската църква, той взел дейно участие в заседанията на събора във Ферара–Флоренция, макар и на преклонна възраст. Починал на 10. VII. 1439 г., преди да завърши съборът. Погребан е във флорентинската църква „Санта Мария Новела“.

Извори и литература: Божлов, Асеновци. Приложение II, 3, 459–462; P.L.R. 4, No 9073; Zacos, II, No 53; Oikonomides, N. A Collection of Dated Byzantine Lead Seals. Dumbarton Oaks, Washington, D.C., 1986, No 160.

КАВХАН (КАВКАН, КАПКАН) (Καυχάνος, Καυκάνος, Καυχάνης)

Включването на тази фамилия в просопографския каталог на българите във Византия изисква някои обяснения. Добре е известно, че с понятията *καυχάνος*, *καυκάνος* и *καυχάνης* (напоследък В. Бешевлиев предпочита тази форма, въпреки че я изписва *κουχάνος*) в [пра]българските надписи и у някои византийски автори се означава най-висшата длъжност в централната администрация на Първото българско царство (според В. Бешевлиев – съуправител на владетеля до началото на IX в.). Известен спор биха могли да предизвикат само някои известия на Йоан Скилица и неговия продължител, които се отнасят към събитията непосредствено преди 1018 г. и въстанията на Петър Делян и Георги Войтех. Тук съм далеч от мисълта да се впускам в обстойна дискусия. Затова ще отбележа следното: не оспорвам схващането, че тази длъжност, [пра]българска по своя произход, би могла да съществува по това време. Но не бих могъл да приема почти категоричното твърдение, че тя е била наследствена и е преминавала от баща към син и от брат към брат (изразът у Продължителя на Скилица: „τοῦ τῶν Κοιυχάνων [καυχάνων или καυκάνων] γένους“ би могъл да се тълкува в смисъл, че от този род някога са излъчвани един или повече кавхани, но не че той е имал монополно право на тази длъжност). В случая я приемам като фамилно име по няколко съображения: а) точно така я схваща Йоан Скилица, за което свидетелстват изписванията *Δομετιανός ὁ Καυκάνος* и *Θεόδωρος Καυχάνης* (вероятно това е аргументът на А. П. Каждан да говори за фамилия „Кавханы“); б) четирите лица, които следват по-долу, принадлежат към една фамилия от две поколения; в) събирам ги на едно място за удобство.

Литература: Б е ш е в л и е в. ПН, 60–62; Първобългарите. Бит и култура. С., 1981, 45–50; Г ю з е л е в, В. Функциите и ролята на кавхана в живота на Първата българска държава (VII–XI в.). – ГСУ ФИФ, 60, 1966. С., 1967, 133–157; К а ж д а н. Социальный состав, с. 97, 126, 139, 168, 173, 175, 204, 207, 213, 215.

№ 372 КАВКАН (Καυκάνος)

Близък сподвижник на Петър Делян (1040 г.). Начело на една въстаническа войска овладял Драч (Дирахиум). По-нататъшната му съдба е неизвестна. Потомък на следващите трима?

Извори: Scylitzes, p. 411.54–55.

Литература: Schlumberger. L'Épopée, III, p. 294; З л а т а р с к и. История. Т. 2. 56, бел. 2; Б е ш е в л и е в. ПН, с. 61; Първобългарите. Бит и култура, с. 50; Г ю з е л е в, В. Цит. съч., с. 145; История. Т. 3, с. 30.

№ 373 КАВКАН ДОМЕТИАН (Καυκάνος Δομετιανός)

Пленен заедно с Илица (№ 366), управител на Мъглен (1015 г.). Може да се допусне, че заедно с част от предалата се българска войска бил изпратен във Васпуракан. В Cod. Vind. Hist. gr. 74 се среща формата *Πυκάνος*, която вероятно е деформация на *Καυχάνος* – *Καυχάνης*. Брат на № 374 и 375.

Извори: Scylitzes, p. 352.32–33, 353.51.

Литература: Schlumberger. L'Épopée, II, p. 356; З л а т а р с к и. История. Т. 1. Ч. 2, с. 745, 748, 755; Б е ш е в л и е в. В. Първобългарите. Бит и култура, с. 50; Г ю з е л е в, В. Цит. съч., с. 143; История. 2, с. 355, 416, 417.

№ 374 [КАВКАН] МЕЛИТОН (Καυκάνος Μελίτων)

Като говори за Теодор Кавкан (Капкан), Скилица отбелязва „ὁ ἀδελφὸς Δομετιανοῦ καὶ Μελίτωνος“. Коментирайки този пасаж, Златарски (а по-късно и П. Петров) допуска известна неточност: „някаго си Мелитона“. Няма съмнение, че както Дометиан, така и Мелитон е брат на Теодор. Мелитон се е предал (или е преминал на страната) на ромеите през 1015 г. заедно с брат си Теодор. Василевсът му оказал известни почести, но какви – Скилица не уточнява.

Извори: Scylitzes, p. 353.51.

Литература: Златарски. История. Т. 1. Ч. 2, с. 755; Гюзелев, В. Цит. съч., с. 144; История. Т. 2, с. 417.

№ 375 КАВКАН [КАПХАН] ТЕОДОР (Καυκάνος [Καπχάνης] Θεόδωρος)

Брат на Дометиан (№ 373) и Мелитон (№ 374). Наскоро след пленяването на Дометиан (1015 г.) Теодор и Мелитон доброволно преминали на страната на ромеите. Теодор не се задоволил с оказаните му почести (вероятно някаква титла?) и се заел със задачата да организира убийството на българския цар Иван Владислав. Опитът му не само че не сполучил, но той самият намерил смъртта си в местността (?) τὸ Στοῦπιον (Стоб?).

Извори: Scylitzes, p. 353.50–56.

Литература: Schlumberger. L'Épopée, II, p. 358; Златарски. История. Т. 1. Ч. 2, 755–757, 773; Бешевлиев. Първобългарите. Бит и култура, с. 50; Гюзелев, В. Цит. съч., с. 144; История. Т. 2, с. 355, 417.

№ 376 КАЛИМАН (Καλλιμάνος)

Българският произход на Калиман – земеделски собственик в Гомату (преди 1300 г.) – трудно може да бъде доказан освен чрез името, разпространено и в България.

Извори: Actes de Lavra, II, No 91, ред 46.

Литература: PLP, 5, No 10373.

№ 377 КАЛИСТ (Κάλλιστος)

Йеромонах Калист е преписал един гръцки стихирар (дн. в Националната библиотека в Атина), за което научаваме от приписката на л. 277^v. В български превод тя гласи: „Настоящият стихирар бе написан от моята ръка, грешния Калист, свещеноиннок, уж (?) духовник и йеромонах Гарелски (Γαρέλλη). През царуването на нашите самодържавни царе Иван Александър и новопросветената Теодора. В годината 6876, индикт 6, месец октомври.“ Тази приписка поставя два проблема. Първият е свързан с правилното обяснение на прозвището (?) Гарелски (Γαρέλλη). Дълго време то се приемаше за фамилно име на йеромонах Калист. Подобно тълкуване не само е неправилно, но и затваря пътя към намирането на отговор на основния въпрос: къде е преписан въпросният стихирар. Няма съмнение, че понятието Γαρέλλη трябва да се свърже категорично с тракийския град Γαρέλλα (Γαρέλλης, Γαρέλλων) – епископски, архиепископски и най-сетне митрополитски център¹. При това положение може да се твърди с увереност, че Калист е бил родом от Гарела или поне – трайно свързан с това селище. Вероятно

там е преписан и стихирарът, който сетне е попаднал в Сяр. Вторият проблем се състои във връзката между гръцкия език на ръкописа (и стихирара, и приписката) и възхвалата на българския цар Иван Александър и съпругата му Теодора П. Обяснението може да бъде само едно: тъй като през 1367 г. Гарела не е била в пределите на българската държава, остава да допуснем, че Калист е бил българин, живеел сред сравнително многобройно население от български произход и отразявал неговите тежнения към българската държава.

¹ Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae. Texte critique, introduction et notes par J. Darrouzès. Paris, 1981, 2.85; 3.563; 4.76, 81 (apparat critique); 7.71; 8.88; 11.108; 12.112; 14.95; 15.141; 16.101; 17.124; 18.125; 103, 156; 19.125; 20.46.

Извори: D u j ĉ e v, I. Una nota manoscritta con i nomi di Giovanni Alessandro, Re di Bulgaria e di Regina Teodora. – Studia Serdicensia, 2, 1940, 95–96; G u i l l o u, St. Jean-Prodrome, p. 193; С т а н ч е в, К., А. Д ж у р о в а. Археографски бележки от Националната библиотека в Атина. – Старобългарска литература, 9, 1981, 64–65; СБЛ, 3, с. 110 (превод).

Литература: СБЛ, 3, 378–379; Б о ж и л о в, Асеновци, I, No 33, с. 164.

КАРДАМ (Καρδάμης, Καρδαμῆς)

В българската средновековна история името Кардам (Καρδάμης, Κάρδαμος, Cardamus) се свързва с едноименния български кан (777–802). По всяка вероятност то е от [пра]български произход. Независимо от някои колебания (преди всичко Ив. Дуйчев), би могло да се допусне, че подобен произход имат и някои близки до това изписване имена (Καρδάμης, Καρδαμῆς), засвидетелствани във византийските извори. Разбира се, далеч съм от мисълта, че лицата, носещи тези имена са българи. В случая имаме работа с далечна [първо]българска традиция (заселване на Куберовите българи в Македония или по-късни миграции?) или отглас на [първо]българската именна практика.

Литература: M o g a v c s i k, Byzantinoturcica, II, 153–154; Д у й ч е в, И. Най-ранни връзки между първобългари и славяни. – В: Д у й ч е в, Бълг. средновековие, 96–97; Славянски, с. 364; А н г е л о в, Д. Образуване на българската народност. С., 1971, с. 283, бел. 22; P L P, 5, p. 121.

№ 378 КАРДАМ (Κάρδαμος)

Земевладелец в областта Регио (Калабрия) преди 1050 г. Множественото число в документа („χωράφιον εἰς Καρδαμους...“) говори за няколко лица с това име или за утвърдено фамилно име, тоест Кардамовци?

Извори: G u i l l o u, A. Le Brébion de la métropole byzantine de Région (vers 1050). Città del Vaticano, 1973 (= Corpus des Actes grecs d'Italie du Sud et de Sicile), p. 200, ред 520.

№ 379 КАРДАМ (Καρδαμῆς)

Земевладелец, жител на Солун (?) (1301 г.); притежавал имоти в с. Анисия, разположено на запад от града.

Извори: D ö l g e r, Praktika A, ред 448; K 592; P 579.

Литература: Д у й ч е в, Славянски, с. 364; P L P, 5, No 11181.

№ 380 КАРДАМ (Καρδάμης)

Земевладелец в Сяр. Подарил една градина на манастира „Св. Йоан Продром“ (1339–1342).

Извори: Guillou. St. Jean-Prodrôme, No 35, ред 13.
Литература: Д у й ч е в. Славянски, с. 364; PLP, 5, No 1183.

№ 381 КАРДАМ (Καρδάμης)

Велик чауш в Сяр (1365 г.). Един от византийците на служба в двора на царица Елена–монахиня Елисавета (вж. № 15 – Алексей Асен).

Извори: Actes d'Esphigmenou, No 27, ред 3.
Литература: Actes d'Esphigmenou, p. 159; D u j ě e v, I. Slavica dans les Acta Athoa I. – Byz. Bulg., 5, 1978, p. 292; PLP, 5, No 11184.

№ 382 КАРДАМ (Καρδάμης)

Споменат от Мануил Фил като посредник между поета и един анонимен велик стратопедарх (нач. на XIV в.?).

Извори: Man. Philae Carmina, I, p. 99.
Литература: M o r a v c s i k. Byzantinoturcica, II, p.153; PLP, 5, No 11182.

№ 383 КАРДАМ ГЕОРГИ (Καρδαμᾶς Γεώργιος)

Свещеник в Солун. Свидетел на един продавателен акт (1306 г.).

Извори: Actes de Xénophon, No 7, ред 29.
Литература: PLP Add. und Corr. Fasz. 1–8, No 92328.

№ 384 КАРДАМ ГРИГОРИЙ (Καρδάμης Γρηγόριος)

Монах, игумен на манастира Ватопед (1315 г.), копист, автор на писма до Йоан и Йосиф Хумнос.

Извори: Εὐελπίδου, Δ. Ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ μοναχοῦ Γρηγορίου τοῦ Καρδάμη. – In: Σπαρτίου ἐντρίτον, Κωνσταντινουπόλεως, 1874, 220–229; Actes d'Esphigmenou, No 11, ред 3; G r e g o r y, C. R. Textkritik des Neuen Testaments. III. Leipzig, 1909, p. 1163; L a u r i o t e s, Sp., S. E u s t r a t i a d e s. Catalogue of the Greek Manuscripts in the Library of the Laura on the Mount Athos. Cambridge, 1925, p. 342.

Литература: T r a p p, E. Probleme der Prosopographie der Palaiologenzeit. – JÖB, 27, 1978, p. 191; P a r a c h r y s s a n t o u, D. Hiérissos, métropole éphémère au XIVe siècle. – TM, 4, 1970, p. 402, n. 57; С м е т а н и н, В. А. Епистонография. Свердловск, 1970, 71–72; П а п а д о п у л о с-К е р а м е в с, А. – BZ, 19, 1910, p. 262; Θ ε ό φ υ λ ο ς. Χρονικὸν περὶ τῆς ἱερᾶς καὶ σεβασμίας μεγίστης μονῆς Βατοπεδίου. – Μακεδονικά, 12, 1972, σ. 112; PLP, 5, No 11185; Д у й ч е в, И. Най-ранни връзки... – В: Д у й ч е в. Бълг. средновековие, с. 96.

№ 385 КАРДАМ ЕВТИМИЙ (Καρδαμᾶς Εὐθύμιος)

Севаст Евтимий Кардам е служел в кавалерийския корпус, разположен в Солун. Бил е прониар и е притежавал имот в с. Хартофилакос (катепаникион Каламария) (1322–1323).

Извори: Actes de Xénophon, No 19, ред 2.
Литература: L e f o r t. Villages, p. 52; Actes de Xénophon, p. 157; PLP Add. und Corr. Fasz. 1–8, No 92331.

№ 386 КАРДАМ ЙОАН (Καρδάμης Ἰωάννης)

Протопапас в църквата „Асомату“ (разположена в квартала Асомату в Солун). Свидетел на един продавателен акт (1309 г.).

Извори: Actes de Xénophon, No 8, ред 62.

Литература: J a n i n. Les églises et les monastères. II, p. 355; PLP Add. und Corr. Fasz. 1–8, No 92329.

№ 387 КАРДАМ ЙОАН (Καρδάμης Ἰωάννης)

Виден гражданин на Солун (1420–1429), оказал парична помощ на църквата „Св. София“. Последното известие за Йоан Кардам е от 1429 г., тоест малко преди завладяването на града от турците.

Извори: K u g e a s, S. Notizbuch eines Beamten der Metropolis in Thessalonike aus dem Anfang des XV. Jahrhundert. – BZ, 23, 1914–1919, p. 145, No 22; p. 147, No 37.

Литература: Д у й ч е в, И. Най-ранни връзки... – В: Д у й ч е в. Българ. средновековие, с. 96; М е р т ζ і о υ, К. Μνημεῖα Μακεδονικῆς ἱστορίας. Θεσσαλονίκης, 1947, σ. 83; PLP, 5, No 11186.

№ 388 КАРДАМ НИКОЛА (Καρδάμης Νικόλαος)

Никола Кардам, οἰκεῖος на деспот Димитър Палеолог, е споменат в един документ от Хилендар (1322 г.).

Извори: Actes de Chilandar, p. 187.

Литература: Д у й ч е в, И. Най-ранни връзки ... – В: Д у й ч е в. Българ. средновековие, с. 96; PLP, 5, No 11187.

№ 389 КОЗМА [ЗОГРАФСКИ] (Κοσμα, Κοσμᾶς)

Единственият извор за живота и инокеските подвизи на Козма е неговото житие, съхранено в две версии – гръцка и българска. Естествено то ни поднася съвсем малко конкретни данни; всички останали детайли са агиографски топи. И все пак трябва да се обърнем към този текст. Според гръцката версия „ὁ ὅσιος ἐγγενήθη εἰς τὴν Βουλγαρίαν“, докато българската е категорична: „... **Κοσμα** **βασίς** **ὑπὸ** **рода** **βουλγαρικῶν**“. Това твърдение е подкрепено с указанието, че бъдещият светец се научил да чете и пише „**πρῶτῳ** **по** **πρηνόδομῳ** **своῶμῳ** **βουλγαρικόμῳ** **ᾠδῳ**, **τοῦ** **н** **по** **ελληνοгрῆσκόμῳ** **διалектῳ**...“ (в замяна на „ἔμαθε τὰ γράμματα τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης καὶ τῶν Βουλγάρων“). Козма твърде млад е отишъл в Света гора и станал монах в Зограф. Там преминал и целият му живот. Починал през 1422 (гръцката версия) или 1424 г. (българската версия).

Извори: D u j ě e v, I. La vie de Kozma de Zographou. – Хиландарски сборник, 2, 1971, 62–67.

Литература: D u j ě e v, I. Op. cit., 59–61; И в а н о в. БСМ², с. 262; Н а l k i n, F. Bibliotheca hagiographica graeca. I. Bruxelles, 1975, p. 136, No 393; Actes d'Esphigménou, p. 21; PLP, 6, No 13286; Н и х о р т и с, К. Нови сведения за неизвестни южнославянски книжовници, ръкописи и преписи от атонските манастири. – В: Кирило-Методиевски студии, 3, 1986, с. 200; В а с и л е в, А. Български светци в изобразителното изкуство. С., 1987, 162–163; П р а ш к о в, Л., А. Ш а р е н к о в. Паметници на културата на Света гора – Атон. С., 1987, с. 120, 140, 142, 164. Вж. тук, гл. IV, 269–271.

№ 390 КОНСТАНТИН ОХРИДСКИ (Κωνσταντῖνος Ἀχρίδινος)

Константин, наречен Охридски (или Охридчанин), е оставил две приписки – едната на гръцки, а другата на славянски – на л. 204^б от монашеския сборник (днес в Атинската национална библиотека, Cod. 2427), чийто основен текст е на гръцки език. Приписката на гръцки съдържа 1431 г.

Извори: Станчев, К., А. Джурова. Археографски бележки от Националната библиотека в Атина. – Старобългарска литература, 9, 1981, с. 64.

№ 391 КРАКРА (Κρακράς)

Кракра, началникът на Пернишката крепост (а вероятно и на цялата област по горното течение на Струма) е бил сред най-изявените Самуилови сподвижници. През 1002 г. той устоява на атаките, предприети от Василий II, и отблъсква ромеите, настъпващи на юг. През 1017 г. преговаря с печенезите (?) и се опитва да ги спечели за съюзници във войната срещу Византия. През пролетта на 1018 г. упоритият защитник на Перник склонил глава: в Адрианопол, където се намирал Василий II, пристигнали брат му и синът му, които заявили, че Перник и още 35 крепости, разположени в близките околности, се предават. Наскоро след това, когато василевсът пристигнал в Сяр, там дошли Кракра и началниците на въпросните крепости. Василий II приел благосклонно сложилите оръжие български военачалници и дал на Кракра достойнството патриций.

Извори: Scylitzes, 347.70–74; 356.28–36; 357.60–70.

Литература: Иречек. История, с. 217, 227, 230, 231; Schlumberger. L'Épopée, II, 382–383; Златарски. История. Т.1. Ч.2, с. 636, 724, 760–769, 775; Мутафчиев. История. Т.1, с. 383, 385; Кузманов, Пл. Селището Перник през вековете. С., 1963, 37–48, 48–51, 56, 68–71, 79, 83–85; Диасони, Р. Les Petchénègues au Bas-Danube. Bucarest, 1970, p. 39, n. 98; Божлов, И. България и печенезите (896–1018). – Ист. пр., 1973, № 2, 60–61; История. Т.2, с. 355, 415, 418, 426; Перник. Т.2. С., 1983, с. 6, 8–9.

№ 392 КУБЕР (Κούβερ)

Дълго време личността на Кубер предизвикваше спорове; немало учени бяха склонни да отъждествяват [пра]българския вожд от „Чудесата на Св. Димитър“ с [пра]българския кан Кубрат, основателя на Стара Велика България. Тези колебания, рожба единствено на близостта между двете имена, вече са преодолени и с увереност може да се твърди, че Кубер е бил син (четвърти?) на Кубрат. След постепенното разпадане на Стара Велика България и разделянето на петимата братя (наскоро след 663 г.) Кубер се отправил към Панония и заедно с придружаващите го българи приел върховенството на аварския хаган (според В. Бешевлиев това е станало към 670 г.). Към 680 г. той бил определен за архонт на сермисианите, тоест потомците на онези ромеи, които 60 години по-рано били отвлечени от Византия и по това време получили статута на самостоятелна етническа група или ἱδιον ἔθνος според анонимния автор на книга II от „Чудесата“. Тази промяна в позицията на Кубер – вожд не само на българите, но и на още една сравнително голяма малцинствена група – безспорно му е подсказала идеята да извоюва своята независимост от хагана (тази му идея е била подкрепена от желанието на сермисианите да се завърнат в родината на своите бащи и деди). Междусобиците в аварския хаганат били продължителни и упорити. Кубер, след като дал 5 или 6 сражения на хагана, преминал Дунава и

повел българите и сермисианите на юг, до Керамисийското поле (между Битоля и Стоби), където се установил. Намеренията на Кубер стават ясни от по-нататъшните му действия. На първо време той изпратил посолство в Константинопол, чиято цел била да се уредят отношенията с василевса (статута на независим Кубер вече имал *de facto*, но явно държал това да бъде санкционирано и особено настоявал василевсът да нареди на славянското племе драгувити да поеме изхранването на неговите хора). Следващата стъпка на Кубер (това, което П. Льомерл нарича „le grand dessein de Kouber“) е още по-интересна. Ръководен от своите първоначални намерения, които вече били добили завършен вид, и подтикван от факта, че част от сермисианите започнали да го напускат и да се заселват из различни области на империята, Кубер решил да овладее Солун. Планът трябвало да бъде осъществен с активното участие на Мавър (вж. подробно № 397). Но чудотворната намеса на светеца, покровител на града, и навременната поява на войските, изпратени от Константинопол, провалили намеренията на Кубер и неговия приближен. Не би трябвало да се гадае какво би станало, ако опитът на Кубер за овладяване на втория по значимост град на империята би завършил с успех, но идеята на П. Льомерл, че Кубер се е стремил да създаде още една българска държава (подобна на тази в североизточните части на полуострова), и че Кубер „est-il un Asparuch qui a échoué“, е напълно основателна. Съдбата на Кубер след тези две години (682–684), изминали от появата му в Керамисийското поле до несполуката в Солун, е неизвестна. В един от Мадарските надписи (I C), издълбан от името на кан Тервел (?), се говори за „моите чичовци в Солун“ (вж.). В. Бешевлиев без колебание приема, че в случая става дума за Кубер и цялото му семейство, включително и роднините на жена му. Ако приемем това отъждесняване (?), то последното датирано споменаване на Кубер е от 705 г. Друг факт, който заслужава отбелязване, е, че някои по-късни византийски автори предлагат сведения за лица, чиито имена безспорно могат да се свържат с Кубер – Гоџвер, Гоџмер (Theoph. Cont., 354–355; L. Grammaticus, 247.13, 264.8).

Извори: Lemerle. Miracles I: II.5, § 286, 288, 289, 291, 292, 297, 302, 304 – p. 228–231, 233; Бешевлиев. ПН, № С, с. 91.

Литература: Милев, Н. Кубрат от историята и Кубер в „Чудесата“ на Св. Димитър Солунски. – Пер. сп. на Българ. книж. д-во, 21, 1910, 557–586; Иванов, Й. Българите в Македония. С., 1917 (фотот. презид. С., 1986), 113–116; Златарски. История. Т. 1. Ч. 2, 121–122, 148, 150, 155–159, 161, 392, 400; Мутафчиев. История. Т. 1, 127–129; Дујчев, I. Un passage obscur des „Miracula“ de St. Démétrius de Thessalonique. – In: Дујчев. Medioevo, I, 45–53; Die Rolle des bulgarischen Volkstums und des bulgarischen Landschaften in der bulgarischen Geschichte. – In: Дујчев. Medioevo, I, 90–91; Грџоире, Н. L'origine et le nom des Croates et des Serbes. – Byz., 17, 1944–1945, 104–117; Бурмов, А. Славянските нападения срещу Солун в „Чудесата на Св. Димитър“ и тяхната хронология. – ГСУ ФИФ, 47, 1952, с. 172, 188–190, 205–207, 211–212; Баришић, Ф. Чуда Димитрија Солунског као историски извор. Београд, 1953; ГИБИ, III, с. 88; Тъпков-а-Займова, В. Нашествия и етнически промени на Балканите през VI–VII в. С., 1966, с. 97, 107; Дујчев. Българ. средновековие, с. 97, 109, 332–333; Slavia Orthodoxa, No XVII, 16–17; Вешевлиев, V. Randbemerkungen über die „Miracula Sancti Demetrii“. – Вуζαντινά, 2, 1970, p. 293–300; Бешевлиев. ПН, 99–100, 215–216; Antoniadis-Bibicou, H. A propos de la première mention d'un stratège des Caravisiens. – Byz. Slav., 27, 1966, 71–91; Аhrweilер, Н. Byzance et la mer. Paris, 1966, 27–30; Чhаrаnіs, P. Kouber. The Chronology of his Activities and their Effects on the Region around Thessalonica. – Balkan Studies, 11, 1970, No 2, 229–247; Ангелов, Д. Образование на българската народност. С., 1971, с. 142, 206–209, 216, 235–237, 311, 316, 345, 374, 380; Тоунбее, А. Constantine Prophyrogenitus and his World. Cambridge, 1973, p. 74, 438, 461–464, 621; Στράτου, Α. Τὸ Βυζάντιον στὸν Ζ' αἰῶνα. II (668–685). Ἀθῆναι, 1974, 71–75, 77–80, 85, 86, 101; Brownіng, A. Byzantium and Bulgaria. London, 1975, p. 46; Lemerle, P. Les anciens recueils des miracles de Saint Démétrius et l'histoire de la péninsule balkanique. – Bulletin de l'Académie Royale de Belgique. Classe des Lettres. 5e série. Tome LXV, 1979, 409–412; Miracles, II, 141, 143–149, 151, 153, 158–162, 173, 188; Воџилов. Les Bulgares, p. 152, 178. – Bulg. Hist. Review, 1982, No 2, p. 120; Gjuzelev, V. Les Protobulgares. S.,

Sofia-Press, 1979, 40–46 (същото на англ. ез. Bulgaria. Byzantine Empire, Black Sea – Venice-Genova. Villach, 1989, 38–42); История. Т.2, с. 107, 108, 118, 193, 261, 264, 276; Петров, П. Образуване на българската държава. С., 1981, с. 136, 182, 186, 188–191, 207, 235–237, 321–323, 336, 351, 352, 356, 362, 363, 367, 373, 374, 378, 379; Войнов, М., В. Тъпкова-Займова. България на Аспарух и България на Кубер. – Военноисторически сборник, 1982, № 5, 47–56; Θεοχαρίδου, Γ. Ἱστορία τῆς Μακεδονίας κατὰ τοὺς μέσους χρόνους (285–1354). Θεσσαλονίκη, 1980, 166–179; Овчаров, Д. Български средновековни рисунки-графити. С., 1982, с. 30; Fine. Balkans I, 44–49, 67, 72, 94, 191; Коледаров, П. Името Македония в историческата география. С., 1985, 38–39, 58, 82, 136, 140–142, 169; Бешевлиев. Първобългари, с. 21, 43, 46–54, 58; Воژیлов, I. El nacimiento de la Bulgaria medieval. – Revista de la Universidad Complutense. Madrid, 1988 (Volumen extraordinario: Bulgaria), p. 46; Lemel, T. Où en est „la question Kubер“? – Mélanges Nikos Svoronos, I. Réthymno, 1986, 51–58.

№ 393 КУКУЗЕЛ ЙОАН (Κουκουζέλης Ἰωάννης)

Животът и дейността на монаха, композитора, певца и учителя Йоан Кукузел са обвити в легенда. С увереност би могло да се твърди, че споровете между специалистите не затихват и до днес: както върху същността и мястото на неговото богато творчество в историята на източноправославната музика, така и върху неговата биография. Оскъдицата на конкретни данни е довела до един почти безпрецедентен факт: Йоан Кукузел е поставян в една твърде широка хронологическа рамка – от XII до XV в.! И все пак последните години сякаш наложиха идеята, че той е живял и творил през последните две десетилетия на XIII и първата половина на XIV в. Съвсем наскоро Е. Трап публикува една кратка, но много критична статия, чиято цел бе да преразгледа основните моменти от биографията на Йоан Кукузел¹. Ако трябва с няколко думи да обясня идеята на австрийския византолог, тя е следната: той поставя под съмнение не само епохата, в която е живял „ангелогласният“ певец, но и самата му личност²!

Характерът на настоящата книга не ми позволява да взема по-обстойно отношение към хипотезата на Е. Трап. И все пак няколко думи трябва да бъдат казани. Кои са основните пунктове в статията на Трап? Проява на не особена критичност от изследователите (в миналото Р. Паликарова-Вердей, днес Кр. Ханник)³; недоверие към Кукузеловото *житие* (Трап не си позволява дори да го нарече житие, Βίος, Vita; вместо очакваното „Life“ той употребява „narrative“, „invention“, „tale“)⁴; истинското име на композитора е *Пападопулос*, а името *Кукузел* (Κουκουζέλης) няма нищо общо със съчетанието „κουκία καὶ ζέλια“ (както гласи житието) и не насочва към неговия български произход⁵; най-сетне „Кукузеловата приказка“ („the Koukouzeles-tale“) е една „post-byzantine invention“ и е създадена през XVII–XVIII в. на територията на Охридската архиепископия (българският елемент в тази легенда се дължи на прояви на локална патриотична симбиоза)⁶!

Трудно ми е тук да взема отношение към тази хипотеза, която безспорно трябва да бъде обект на критично, безпристрастно оглеждане. И все пак няколко думи са задължителни. Бих казал, че Кукузеловото житие не заслужава чак толкова недоверие; то в никакъв случай не прави изключение от целия агиографски жанр. Идеята, че фамилията на композитора е Пападопулос, не е нова. Това име се среща и извън посочените от Е. Трап примери, но в сравнение с името Кукузел (независимо дали ще приемем интересните примери и разсъждения на Трап или не) неговата честота на употреба е нищожна (може би обяснението трябва да се търси в смесването на личността на Кукузел с други композитори?). Що се отнася до въпроса, кога, къде и защо е била „създадена Кукузеловата приказка“ („creating the Koukouzeles-tale“), ще отбележа само това: всичко е в сферата на разсъжденията (или, както се изразява Трап, става дума за „some reflections“),

извън фактите и едва ли трябва да бъде обект на критическо разглеждане. Все пак не бих пропуснал да отбележа, че използването на аргумент като: мотивът за отвеждането на детето Йоан в Константинопол твърде много напомнял набирането на момчета християни [за еничари!] от времето на Мурад II (а и по-късно)⁷ – едва ли е най-подходящо и най-уместно.

Хипотезата на Е. Трап е построена така, че тук не бих искал (а и не бих могъл, от неговата позиция) да привеждам аргументи като известния израз от житието: „μὲ δέτε μίλο Ἰωάννη γδέ μη σε, ὄχω“, полиелейната творба „Βούλαρα“ и т.н. Но не мога да подмина Cod. Sinait., 1256 (1308–1309), където се чете: „χεῖρ Ἰωάννου Παλαδοπούλου τοῦ Κουκουζέλη“⁸. В заключение бих отбелязал: докато хипотезата на Е. Трап не бъде подложена на обстойна критика, аз запазвам образа на Йоан Кукузел такъв, какъвто е изграден досега: роден от смесен (?) брак нейде из околностите на Дирахиум в последните десетилетия на XIII в.; получил своето образование в Константинопол, той прекарал основната част от живота си в Света гора, във Великата Лавра. Музикалната дейност на Йоан Кукузел е твърде значима и популярна, въпреки че не всички ръкописи, съдържащи негови творби, са добре изучени. Но независимо от това ще си позволя един пример. От 732 ръкописа с атонски произход 207 съдържат творби на Йоан Кукузел, тоест около 30%⁹. Тази картина би трябвало да накара всеки изследовател да се замисли, когато се занимава с личността на прочутия композитор. За да приключа, трябва да отбележа и една друга страна от популярността на Йоан Кукузел – неговите изображения. Само за средновековната епоха, тоест до 1453 г., те са 3: Cod. Kutlum.457 (XIV в.), Cod. Lavra I 178 (1377 г.) и Cod. Lavra 1656, f. 197¹⁰.

¹ Т р а п, Е. Critical Notes on the Biography of John Koukouzeles. – BMGS, 11, 1987, 223–229.

² Вж. и PLP, 6, No 13391.

³ Т р а п, Е. Op. cit., p. 223.

⁴ Пак там, 223–224, 227.

⁵ Пак там, 224–225.

⁶ Пак там, 227–228.

⁷ Пак там, с. 226.

⁸ V e n e š e v i č, V. Catalogus codicum manuscriptorum graecorum qui in monasterio Sanctae Catharinae in monte Sina asservantur. Tomus I. St. Petersburg (reprint: Hildesheim, 1965), p. 157.

⁹ По произход ръкописите се разпределят по следния начин: Ксенофонтос (28), Пантелеймон (49), Симонос Петрас (2), Григориу (15), Дионисиу (24), Ксиропотаму (44), Дохиариу (44), Констанониту (5). Вж. Б о ж и л о в, И. За популярността на композитора Йоан Кукузел. – В: Йоан Кукузел. Живот, творчество, епоха. С., 1981 (Музикални хоризонти 18–19), с. 134.

¹⁰ Вж. тук, гл. V. Б. 1.2; Б а к а л о в а, Е. Образите на Йоан Кукузел и византийската традиция за представяне на певци. – В: Йоан Кукузел..., 169–243. За по-късните изображения на Йоан Кукузел (Света гора, Албания, Югославия): пак там, с. 192, бел. 60; В а с и л е в, А. Български светци в изобразителното изкуство. С., 1987, 142–144.

Извори: а) С ы р к у, П. Житие Йоанна Кукузеля как источник для болгарской истории. – ЖМНП, 1892, июль, с. 130–141, 282; С а р а ф о в, П. Кратка биография на Йоан Кукузел или скромен принос към изучаването на историята на българския народен напев. С., 1893; Εὐστρατιᾶδου, Σ. Ἰωάννης ὁ Κουκουζέλης, ὁ Μαῖστωρ καὶ ὁ χρόνος τῆς ἀκριῆς αὐτοῦ. – ΕΕΒΣ, 14, 1938, 4–9; P a l i k a r o v a - V e r d e i l, K. La musique byzantine chez les Bulgares et les Russes (du IXe au XIVe siècle). Copenhagen, 1953, 195–200 (фр. превод); К о д о в, Хр. Кратка история на Йоан Кукузел, който отшелническивал във великия манастир Лавра на Света гора. – Бълг. музика, 1966, № 9, 35–38; б) Σ α κ κ έ λ ι ω ν, Ἰ., Σ α κ κ έ λ ι ω ν, Ἰ. Α. Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος. Ἀθήναι, 1892, 152, 163; Π α π α δ ο π ῦ λ ο υ - Κ ε ρ α μ έ ω ς, Ἰ. Α. Μανουήλ Χρυσάφης. – ΒΒ, 8, 1901, 535–544; В е n e š e v i č, V. Catalogus codicum manuscriptorum graecorum..., I, p. 157; T h i b a u t, J. B. Monuments musicographiques de la notation ekphonétique et hagiopolite de l'Eglise grecque. Saint-Petersbourg, 1913, 117–127; Λ ά μ π ρ ο υ, Στ. NE, 13, 1916, p. 254; L a u r i o t e s, S., Eustratiades, S. Catalogue of the Mount Athos. Cambridge, 1925, p. 452; Д и н е в, П. Архивни музикални творби на св. Йоан Кукузел. С., 1938; D e v a i, G. The musical study of Cucuzeles in a manuscript of Debrezen. – Acta antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae, 2, 1955, 151–179; The

musical study of Koukouzeles in a fourteenth Century Manuscript. – Ibidem, 4, 1958, 213–235; H u n g e r, H. Katalog der griechischen Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek. I. Codices hist.-phil. Wien, 1961, 304–305; Г р а н с т е р н, Е. Каталог греческих рукописей ленинградских хранилищ. – ВВ, 25, 1964, с. 204; H u n g e r, H., O. K r e s t e n. Katalog der griechischen Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek. II. Codices jur.-med. Wien, 1969, p. 70; Katalog der griechischen Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek. III/1. Codices theologici 1–100. Wien, 1976, p. 12; Σ τ ά τ η, Γ. Τὰ χειρόγραφα Βυζαντινῆς μουσικῆς Ἁγίου Ὁρους. 1–2. Ἀθήναι, 1975–1976 (Index s.v. Koukouzelis – вж. Б о ж и л о в, И. За популярността на композитора Йоан Кукузел, с. 134); J a k o v l e v i h, A. Инвентар музичких рукописа манастира Хиландара. – В: Хиландарски зборник, 4, 1978, с. 206, 210, 217; С т а н ч е в, К., Е. Т о н ч е в а. Българските песнопения във византийските акулутии. – Музикознание, 1979, № 2, 39–50; Йоан Кукузел. Живот, творчество, епоха. С., 1981 (статии на Е. Тончева, Св. Куюмджиева, Л. Брашованова-Станчева); J a k o v l e v i h, A. Манојло Влатир, домашик Свете Софије. – В: Хиландарски зборник, 6, 1986, 144–152, 156–159.

Литература: П а п а δ ο π ο ύ λ ο υ, Γ. Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς παρ' ἡμῶν ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς. Ἀθήναι, 1890, 261–265; T h i b a u t, J.-B. Op. cit., p. 117; Εὐστριάδου, Σ. Ἰωάννης Κουκουζέλης, ὁ Μαΐστωρ, καὶ ὁ χρόνος τῆς ἀκμῆς αὐτοῦ. – ΕΕΒΖ, 14, 1938, 3–86; P a l i k a r o v a - V e r d e i l, R. La musique byzantine chez les Bulgares et les Russes (du IXe au XIVe siècle). Kopenhagen, 1953, 193–210; Б р а ш о в а н о в а - С т а н ч е в а, Л. Проучвания върху живота и дейността на Йоан Кукузел. – Изв. Инст. музикозн., 6, 1959, 13–35; L e v u, K. A Hymn for Thursday in Holy Week. – Journal of the American Musicological Society, XVI, 1963, No 2, p. 155 sq.; S t e f a n o v i ć, D. Codex Peribleptos. – ЗРВИ, 8/2, 1964, p. 394; W i l l i a m s, E. V. John Koukouzeles' Reform of Byzantine Chanting for Great Vespers in the Fourteenth Century. Yale University, 1968; Д ж у д ж е в, С т. Йоан Кукузел – В: Бележити българи. Т. I. С., 1967, 601–614; Т о д о р о в а, Ж. Йоан Кукузел – великий реформатор православного песнопения. – В: Вклад болгарского народа в мировую сокровищницу культуры. С., 1968, 107–126 (същото на нем. ез. в: Bulgarische Beiträge zur europäischen Kultur. S., 1967, 111–127); Μ α μ α λ ά κ η, Ἰ. Τὸ Ἁγιὸν Ὁροσ (Ἁθῶς) διὰ μέσου τῶν αἰῶνων. Θεσσαλονίκη, 1971, 207–208; J a k o v l e v i ć, A. Koukouzeles' part in the funeral service of medieval Serbia and Byzantium. – Cyrillomethodianum, 1, 1970, p. 130; W i l l i a m s, E. A. Byzantine Ars Nova: The 14th Century Reforms of John Koukouzeles in the Chanting of Great Vespers. – In: Aspect of the Balkans Continuity and Change. Paris–Amsterdam, 1972, 221–229; Т о н ч е в а, Е. Neuentdeckte Abschriften des cheironomischen Lehrgesangs von Johannes Koukouzeles. – In: Actes du XIVe Congrès international des études byzantines. III. Bucarest, 1976, 579–688; Т о н ч е в а, Е. Звучали ли са мелодии от Йоан Кукузел в Търново през XIV в. – Музикознание, 1977, № 1, 39–52; С о н т о м о s, D. Byzantine Trisagia and Cherubika of the Fourteenth and Fifteenth Centuries. Thessaloniki, 1974, p. 380; D j o u g i e f f, S. Johannes Kukuzeles und die mittelalterliche bulgarische Musik. – In: Beiträge zur Musikgeschichte Osteuropas. Wiesbaden, 1977, 237–258; Т о т е о i, T. Remarques sur le travail manuel à Byzance au XIVe siècle. – In: Etudes byzantines et post-byzantines. I. București, 1979, p. 64; H u n g e r, H. Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner. II. München, 1978, 203–209, 214 (Ch. Hannick); В о ž i l o v, L. Les Bulgares, 182–183; Йоан Кукузел. Живот, творчество, епоха. С., 1981; P L P, 6, No 13391; К а р ρ α s, Σ. Ἰωάννης Μαΐστωρ ὁ Κουκουζέλης καὶ ἡ ἐποχὴ του. – In: Actes du XVe Congrès international des études byzantines. II. Athènes, 1981, 973–984; J a k o v l e v i ć, A. Ὁ Μέγας Μαΐστωρ Ἰωάννης Κουκουζέλης Παπαδόπουλος. – Κληρονομία, 14, 1982, 357–374; B r a s c h o w a n o v a, L. Die mittelalterliche bulgarische Musik und Joan Kuzel. Wien–Köln–Graz, 1974; Т о н ч е в а, Е. Das Polyteles-Gesangwerk Johannes Kukuzeles. – Mitteilungen des Bulgarischen Forschungsinstituts in Österreich, VI, 1984, No 2, 59–74; Т р а р ρ, E. Critical Notes on the Biography of John Koukouzeles. – BMGS, II, 1987, 223–229; P L P Add. und Corr Fasz. 1–8, No 92435.

№ 394 КУПЕРГ (Κούπεργος)

Българин (? – името Κούπεργος по всяка вероятност е деформация на Κούβερ). Участник в армията на Никифор I, настъпила срещу България през 811 г., загинал по време на този поход.

Извори: F o l l i e r i, E., I. D u j č e v. Un'acolutia inedita, p. 76.27.

Литература: F o l l i e r i, E., I. D u j č e v. Op. cit., p. 104; G j u z e l e v, V. Les Protobulgares. S., Sofia-Presse, 1979, p. 46 (същото на англ. ез. в: G j u z e l e v, V. Medieval Bulgaria, Byzantine Empire, Black Sea – Venise – Genova. Villach, 1988, p. 42).

№ 395 ЛАЗАРИЦА (Λαζαρίτζης)

Лазарица е сред онези *μεγιστῶνες τῶν Βουλγάρων* (заедно с Несторица – № 431 и младия Добромир – № 339), които през 1018 г. се явили при Василий II в Охрид и били „почетени по царски“ (*βασιλικῶν ἐτιμήτησαν*). По-нататък следите му се губят.

Извори: Scylitzes, p. 359.31–32.

Литература: Schlumberger. L'Épopée II, p. 387; Златарски. История. Т. 1. Ч. 2, с. 778; История. Т. 2, с. 418; Božilov. Les Bulgares, p. 171.

№ 396 ЛАХАНА (Λαχανᾶς)

Към 1294 г. някакъв българин („*τις τῶν Βουλγάρων*“) решил да се представи за Λαχανᾶς – Лахана (българския цар Ивайло, 1278–1279). Идеята му да воюва срещу настъпващите в Мала Азия турци бързо добила популярност сред населението на Константинопол. За да се убеди дали има работа с истинския Лахана-Ивайло, Андроник II поискал той да бъде идентифициран от съпругата му, бившата българска царица Мария. Въпреки че отговорът бил отрицателен, василевсът се съгласил Лахана да събере необходимата му войска (от българи и ромей?) и го назначил за неин стратег. Но разрастващото се влияние на самозванеца принудило Андроник II да се разправи с него. Набързо събраната войска била разпусната, а самият Лахана бил хвърлен в затвор. По-нататъшната му съдба е неизвестна.

Извори: Pachymeres, II, 188.14–192.10.

Литература: Ангелов, Д. История на Византия. Т. 3. С., 1972, 58–59; История. Т. 3, с. 290; Božilov. Les Bulgares, p. 181.

№ 396а ЛЮБОМИР (Λουβομηρός)

Славяно-българин (? – по думите на Дуйчев), участник в Никифоровата армия и мъченик за Христовата вяра (вж. и № 394, Куперг).

Извори: Follieri, E., I. Dujčev. Un'acoluta inedita, p. 84.217.

Литература: Follieri, E., I. Dujčev. Op. cit., p. 105; Gjuzelev, V. Les Protobulgares. S., Sofia-Press, 1979, p. 46 (същото на англ. ез. в: Medieval Bulgaria, Byzantine Empire, Black Sea: Venice – Genova. Villach, 1988, p. 42).

№ 397 МАВЪР (Μαῦρος)

Мавър (Μαῦρος) е бил българин – за това свидетелства титулт на V чудо, кн. II на „Чудесата на Св. Димитър“ („*τοῦ Μαῦρος καὶ Κούβερ τῶν Βουλγάρων*“) – и всякакви опити да бъде представен за ромей¹ са неоснователни и обречени на неуспех. Без съмнение той е бил един от „архонтите“ („*τινὰ τῶν αὐτοῦ ἀρχόντων*“) на Кубер, може би е най-изявеният от тях („the Man of Confidence“, както го наричат Закос–Веглери²). Поради мисията, която трябвало да изпълни, анонимният автор се е постарал да го характеризира по-обстойно: Мавър бил забележителна личност, лукав („*πανοῦργον ἐν πᾶσι*“), използвал всякакви „дяволски хитрини“, знаел 4 езика: нашия (ἡμᾶς)³, „както и ромейски, славянски и български“. Няма съмнение, че тези качества са го определили като най-добър изпълнител на замисления от Кубер план за овладяване на Солун (вж. № 392).

След като планът бил изработен на съвет и била положена клетва, Мавър се насочил към Солун. Вече в града, той отправил съответното искане към василевса, който не захъснал да се отзове. Мавър получил „ὠρατίωνα ὑλατοῦ“ и „βάνδον“, тоест писмен документ, с който му се давала титлата ипат, и жезъл⁴. Всички сермисиани⁵, напуснали Кубер и намиращи се в Солун, били поставени под командването на Мавър, който бил назначен за стратег. Това разпореждане било вписано в матрикулярния регистър на града⁶. В текста намираме някои интересни подробности за по-нататъшните действия на Мавър – той сформирал своята част, като назначил стотници, петдесетници и десетници. Осъществяването на замисления от Кубер план се провалило – ролята на византийския флот, командван от Сисиний, и чудотворната намеса на светеца са добре известни, за да се спирам на тях⁷. По-важна е съдбата на Мавър. Анонимният автор е категоричен: след неуспеха на замисъла Мавър останал в града, а малко по-късно бил прехвърлен, заедно с командваните от него сермисиани, в Константинопол (към 684 г.), посрещнат добре от василевса и повторно назначен за архонт на сермисианите⁸. По всяка вероятност той и командваната от него военна част били разположени нейде из Тракия⁹. Тук на помощ ни идва един доскоро неизвестен печат, чиито собственик безспорно е бил нашият Мавър. Ето неговата легенда: „Μαύρω πατρικίῳ καὶ ἄρχοντι τῶν Σερμησιάνων καὶ Βουλγάρων“¹⁰. Този кратък текст не само подкрепя, но и допълва съответния текст от „Чудесата“: Мавър не само успял да излезе добре от тежкото положение, в което бил попаднал, но и направил още една крачка в кариерата. Той получил нова, по-висока титла – патриций¹¹ – и бил назначен за „архонт на сермисианите и българите“ (очевидно част от българите са напуснали Кубер), тоест за „архонт на самостоятелна етническа военна група“¹². Ето защо тук малко неочакван се явява разказът на анонимния автор, който твърди, че синът на Мавър разкрил на василевса не само първоначалния план на Кубер и Мавър, но и зародилата се след това идея на неговия баща да убие императора¹³. П. Льомерл с право приема, че тук има известно преувеличение и че само така може да се обясни лекото наказание на Мавър: той бил лишен от поверения му пост и изпратен да живее в някакъв проастион (ἐν προαστείῳ)¹⁴.

Каква е била по-нататъшната съдба на Мавър? В „Чудесата“ повече сведения няма, но в замяна Теофан и Никифор разказват един интересен епизод, който заслужава внимание. Според двамата византийски автори през 711 г. император Юстиниан II възложил на някой си патриций Мавър¹⁵ да разруши кримския град Херсон. Мавър, след като пристигнал там, отказал да изпълни заповедта и подкрепил узурпатора Филипик Вардан. Наскоро след това новият василевс натонавил Мавър със задачата да убие сина на сваления Юстиниан II, Тиберий, и той се справил с тази задача. Идеята да се отъждестви Мавър от „Чудесата“ с Мавър на Теофан и Никифор е твърде съблазнителна. П. Льомерл, колебаейки се между двете възможности – патриций Мавър от 711 г. е тъждествен с Мавър-баща или с Мавър-син (?), все пак предпочете първата възможност¹⁶. И наистина срокът от 25 години, изминал след последното споменаване на Мавър в „Чудесата“, не е толкова голям, за да бъде съществена пречка при идентификацията; второ, едва ли синът на Мавър е имал същото необичайно за българите име. Допустимо е, че след възшествието на Юстиниан II Мавър е бил реабилитиран, получил е отново своята титла патриций и е спечелил доверието на новия император. Приемем ли това отъждествяване, можем да отдадем на Мавър още два печата, чиито легенди гласят: „Θεοτόκε βοήθει Μαύρω πατρικίῳ“¹⁷ и „Θεοτόκε βοήθει τῷ δούλῳ σου Μαύρω πατρικίῳ“¹⁸.

От „Чудесата“ знаем, че Мавър, преди да се отправи към Солун, бидейки езичник, е имал поне две жени („... αὐτοῦ γυναῖκας“) и най-малко един син (вж. № 397^a).

¹ Σ τ ρ ά τ ο υ, 'Α. Το Βυζάντιον στὸν Ζ' αἰῶνα. V(668–685). 'Αθήνα, 1974, 80–81.

² Ζ α σ ο s – V e g l e r y, I, 1, p. 635.

³ L e m e r l e. Miracles, II, p. 223, n. 3: „ἡμῶς“ – или е грешка, или свидетелство, че по това време в Солун се е говорел език (диалект?), различен от гръцкия.

⁴ Пак там, I, § 292: с. 230.6; D u j č e v, I. Un passage obscur des „Miracula“ de St. Démétrius de Thessalonique. – In: D u j č e v. Medioevo, I, 45–53; L e m e r l e. Miracles, II, p. 151.

⁵ Вж. гл. I, с. 15, бел. 11.

⁶ L e m e r l e. Miracles, I, § 292: p. 230.9; II, p. 151.

⁷ Пак там, I, § 294–300; II, 154–160.

⁸ Пак там, I, § 303: с. 233.11–13.

⁹ Пак там, II, с. 159.

¹⁰ Ζ α σ ο s – V e g l e r y, I, 1, No 934, pl. 82.

¹¹ Необяснимо защо В. Бешевлиев (Първобългари, с. 52) не вярва на „Чудесата“ и, предпочитайки печата, пише, че Мавър получил направо титлата патриций. А случаят е съвсем ясен: ипат и патриций са две последователни степени от cursus honorum'a на Мавър.

¹² В о ž i l o v. I. Les Bulgares dans la préséance et dans l'administration byzantine. – EB, 1978, No 3, 119–120, както и тук, гл. III, с. 112, специално.

¹³ L e m e r l e. Miracles, I, § 304: p. 233.14–26.

¹⁴ Пак там, II, с. 160: „en résidence surveillée“; ГИБИ, III, с. 165: „в предградията [на Константинопол ???]“ – в текста (L e m e r l e. Miracles, I, § 304: p. 233.24) проастион е в единствено число, така че този превод е неточен.

¹⁵ T h e o p h a n e s, 379–380; N i c e p h o r u s, 46–47. Внимание заслужава изразът на Теофан: „Μαβροῦ ὁ πατρικίος ὁ Βέσος (?)“. П. Льомерл (Miracles II, p. 152) основателно си задава въпроса, дали това е прякор, или подсказва етнически произход?

¹⁶ L e m e r l e. Miracles, II, p. 153, 160.

¹⁷ Ζ α σ ο s – V e g l e r y, I, 2, No 1552.

¹⁸ Пак там, No 2168. Издателите не свързват тези два печата с личността на Мавър от „Чудесата“, но това е сторено у L e m e r l e. Miracles, II, p. 153.

Извори: L e m e r l e. Miracles, II, § 292–295, 297, 301–304; Ζ α σ ο s – V e g l e r y, I, 1, No 934; 2, No 1552, 2168; O i k o n o m i d e s. Dated, No 25; Б е ш е в л и е в. ПН, № 80; T h e o p h a n e s, 379–380; N i c e p h o r u s, 46–47; S c u t a r i o t a, 118–119.

Литература: М и л е в, Н. Кубрат от историята и Кубер в „Чудесата“ на Св. Димитър Солунски. – Пер. сп. Бълг. книж. д-во, 21, 1910, 557–586; И в а н о в, Й. Българите в Македония. С., 1917 (фотот. преизд. С., 1986), с. 113; T a f f a l i, O. Thessalonique au quatorzième siècle. Paris, 1913, p. 5; З л а т а р с к и. История. Т.1. Ч.1, с. 121, 156–159, 392; D u j č e v, I. Un passage obscur des „Miracula“ de St. Démétrius de Thessalonique. – In: D u j č e v. Medioevo, I, 45–53; Б у р м о в, А. Славянските нападения срещу Солун в „Чудесата на Св. Димитър“ и тяхната хронология. – ГСУ ФИФ, 47, 1952, с. 188, 190, 206, 211; Б а р и ш и њ, Ф. Чуда Димитрија Солунског као историски извор. Београд, 1953; Т ъ п к о в а - З а и м о в а, В. Нашествия и етнически промени на Балканите през VI–VII в. С., 1966, с. 97, 107; В е š e v l i e v, V. Randbemerkungen über die „Miracula Sancti Demetrii“. – Βυζαντινά, 2, 1970, 294–296, 298–300; A n t o n i a d i s - B i b i c o u, H. A propos de la première mention d'un Stratège des Caravisiens. – Byz. Slav., 1966, 71–91; A h r w e i l e r, H. Byzance et la mer. Paris, 1966, 27–30; C h a g a n i s, P. Kouver. The Chronology of his activities and their effects on the region around Thessalonika. – Balkan Studies, 11, 1970, No 2, 229–247; А н г е л о в, Д. Образуване на българската народност. С., 1971, 208–209, 236; Т о у н б е е, А. Constantine Porphyrogenitus and his World. Cambridge, 1973, p. 74, 75, 462, 464; Σ τ ρ ά τ ο υ, 'Α. Το Βυζάντιον στὸν Ζ' αἰῶνα. V. 'Αθήνα (668–685) 1974, 72–74, 80, 81, 85–87; L e m e r l e, P. Les anciens recueils des miracles de Saint Démétrius et l'histoire de la péninsule balkanique. – Bulletin de l'Académie royale de Belgique. Classe des Lettres. 5e série. Tome LXV, 1979, 411–412; Miracles, II, p. 150, 153, 157–162, 188, 189; G j u z e l e v, V. Les Protobulgares. S., Sofia-Presse, 1979, 41–42 (същото на англ. ез. в: G j u z e l e v, V. Bulgaria, Byzantine Empire, Black Sea – Venice – Genova. Villach, 1988, 38–39); История. Т. 2, с. 108; П е т р о в, П. Образуване на българската държава. С., 1981, с. 182, 186, 293–301, 303, 307–309, 322, 323, 325, 326, 356, 367, 378, 379; В о й н о в, М., В. Т ъ п к о в а - З а и м о в а. България на Аспарух и България на Кубер. – Военноистор. сб., 1982, № 5, 50–56; Θ ε ο χ α ρ ῖ δ ο υ, Γ. Ἱστορία τῆς Μακεδονίας κατὰ τοὺς μέσους χρόνους (285–1354). Θεσσαλονίκη, 1980, 166–179; К о л е д а р о в, П. Името Македония в историческата география. С., 1985, 38–39, 140–141; Б е ш е в л и е в. Първобългари, 48–54; В о ž i l o v. Les Bulgares, p. 178.

№ 397а „МАВЪР“ (?) – син (Μαῦρος)

Името му е неизвестно. Според „Чудесата на Св. Димитър“ той разкрил на василевса замисъла на Кубер и Мавър за овладяването на Солун, както и намерението на баща си да убие императора (?). Идеята, че би могъл да се отъждестви с патриций Мавър (споменат от Теофан и Никифор под годината 711), както и с едноименния собственик на двата печата, публикувани от Закос-Веглери (№ 1552 и 2168), е почти неприемлива (вж. № 397).

Извори: L e m e r l e. Miracles, I, § 304: p. 233.15.

Литература: L e m e r l e. Miracles, II, 153, 159, 160; B e š e v l i e v, V. Randbemerkungen... (вж. No 397: лит.), p. 299; B e š e v l i e v. Първобългари, с. 53.

№ 398 МАКАРИЙ (Μακαριε)

Макарий, игумен на Зографския манастир (1311 г.?), е познат единствено от собствения му подпис, поставен върху един отрязък (supplément според П. Льомерл) с кратък текст, залепен към копие *B* от най-ранния документ за Зограф (980 г.). Подписът гласи: „† макариε ερομωναῦη ηγῶμενη ζῳγραφικῶη εἰς ἡμεῖς ἡμεῖς“. Дълго време се приемаше, че подписът е съвременен на документа, тоест Макарий е бил игумен на манастира в 980 г., но последните изследвания показаха, че животът и дейността на Макарий трябва да бъдат отнесени към началото на XIV в.

Извори: Actes de Zoographou, No 1, p. 3; Иванов. БСМ², 529, 533.

Литература: И в а н о в. БСМ², с. 534; D u j č e v. Le Mont Athos, p. 194; Actes du Prôtaton, p. 93; вж. тук, гл. II, § 4.

№ 398а МАКАРИЙ (Μακαριε)

Игумен на Зографския манастир (1347 г.). Подписът му стои под едно решение на съвета в Карея относно манастира Хилендар: „† ηζογραφα царскаго монѣстыря макариε ερομωναῦη подпнсаῦη“. Вероятно за същия Макарий става дума в един хрисовул на Стефан Душан от 1348 г.

Извори: Actes de Chilandar, No 136, p. 287; No 137, p. 291.

Литература: D u j č e v. Chilandar et Zoographou au Moyen Age. – In: D u j č e v, Medioevo, III, p. 500.

№ 399 КЕРА[ЦА] МАРИЯ-МАКАРИЯ (Κερα[ца], Κυράτζα Μαρία–Μακάρια)

Дъщеря на българския цар Иван Александър от втория му брак с Теодора II. Родена най-късно в началото на лятото на 1348 г. През лятото на 1355 г. Иван Александър и Йоан V Палеолог сключили мирен договор, който бил подкрепен със споразумение за брак между невръстните им деца Мария и Андроник IV. През пролетта на следващата 1356 г. Мария заминала за Константинопол и оттогава споделяла съдбата на своя съпруг Андроник IV. През 1370 г. тя родила син, който получил името Йоан. На два пъти за кратко време (1373, 1376–1379 г.) Мария била византийска императрица. Но след несполучливия край на втората узурпация на Андроник IV семейството се оттеглило в Селиврия (апанаж, получен през 1381 г.). На 28. VI. 1385 г. Андроник IV Палеолог неочаквано починал. Вероятно наскоро след това Мария станала монахиня и приела името Макария.

Следващата ни среща с нея е през 1389–1390 г., когато придружила сина си Йоан VII до Генуа. Очевидно тя е трябвало да съдейства на сина си, който търсел подкрепа в усилията си да овладее византийския престол. Наистина през 1390 г. Йоан VII Палеолог сполучил да завземе властта в столицата, но само за няколко месеца. През това време Мария-Макария изчаквала в Генуа и се завърнала в Константинопол в края на лятото на същата година, вероятно след като нейният син бил прогонен от града. Следващите години тя прекарала в Селиврия и едва в 1399 г. напуснала града и пристигнала в Константинопол заедно със сина си, който бил натоварен с управлението на империята в отсъствието на Мануил II Палеолог. Вероятно е починала след 1402–1403 г. От брака си с Андроник IV Мария имала един син – Йсан VII Палеолог, и две дъщери, чиито имена са неизвестни.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеновци, I, № 43.

№ 400 МЕТОДИЙ (Μεθoδίε)

Йеромонах Методий се е подвизавал във Великата Лавра „Св. Атанасий“ (Атон), а може би и в Зограф. Ученик (?), сподвижник на стареца Йоан (вж. № 368). Съставител на Синайски Октоих № 19, на чийто лист 217 се намира известната приписка, благодарение на която познаваме живота и преди всичко делото на стареца Йоан. В същото време приписката ни осведомява и за книжовната дейност на самия Методий. Според собствените му думи той е преписал 7 псалтира, 5 часослова, 4 литургии, 3 лествици.

Извори: Р о з о в, Вл. Болгарские рукописи Иерусалима и Синая. – Минало, 9, 1914, 17–19; И в а н о в. БСМ², с. 275.

Литература: С ы р к у. К истории, I, 1, с. 456; И в а н о в. БСМ², с. 274; К о в а ч е в, М. Българско монашество в Атон. С., 1967, 39–40; История на българската литература. Т. I. С., 1962, с. 281, 286; Д и н е к о в, П. Търновската книжовна школа в развитието на българската литература. – В: Търновската книжовна школа. Т. I. С., 1974, с. 19; Н и к о л о в а, Св. Търновската книжовна школа и преводната белетристична литература. – Пак там, с. 266; К о ж у х а р о в, Ст. Търновската книжовна школа и развитието на химничната поезия. – Пак там, с. 289; П о п о в. Бълг. книжовници, с. 402; П е т к а н о в а, Д. Към биографията на Йоан Кукузел. – В: Йоан Кукузел – живот, творчество, епоха. С., 1981, с. 37, 39; Г ю з е л е в. Училища, с. 74; И в а н о в а. Евтимий, с. 48; Норовская псалтырь. Среднеболгарская рукопись XIV века. Т. I. С., 1989, с. 51.

№ 401 МИРОСЛАВА (Μιροσθλάβα)

Дъщеря на българския цар Самуил. Според Йоан Скилица тя се влюбила в пленения през 995 г. Ашот Таронит (син на солунския дук Григорий Таронит). Самуил бил принуден да отстъпи пред чувствата и настойчивостта на дъщеря си и я омъжил за пленения ромей. Веднага след сватбата той изпратил новобрачната двойка в Драч, като възложил на зет си да отбранява областта. Но наскоро след това Ашот и Мирослава избягали на плаващите наоколо ромейски триери и пристигнали в Константинопол. Василий II възнаградил и двамата – Ашот получил титлата магистър, а Мирослава – зостй. Хронологията на тези събития не е съвсем ясна. Сватбата може да бъде датирана в 997 г. (след поражението на Самуил при Сперхей), а бягството – малко по-късно (?).

Извори: S c y l i t z e s, p. 342.52–60; S c y l. M a t r. fol. 185^{ab} – вж. тук, гл. V.Б.2.3 № 38.

Литература: З л а т а р с к и. История. Т. I. Ч. 2, с. 713, 727; История. Т. 2, с. 411, 415; F i n e. Balkans, I, p. 194, 195.

№ 402 МИТО (Μίτος или Μίτος)

Мито (с фамилно име или прозвище *Червенкос?*) е бил парик на Ивирон в Радоливо (1103 г.).

Извори: Actes d'Iviron, II, No 53. l. 229; L e f o r t, J. Le cadastre de Radolibos (1103), les géomètres et leur mathématiques. – ТМ, 8, 1981, p. 310, No 218.

№ 403 МИТО (Μίτος)

Мито е брат на Иванко (№ 359). Сведенията за него са съвсем оскъдни. Няма съмнение, че той се е появил във Византия заедно с брат си (1196 г.), съпътствал го е по време на неговите действия в Родопите и след пленяването му се е завърнал в България.

Извори: Choniates, Historia, p. 519.34–35; Scutariota, p. 427.5.

Литература: З л а т а р с к и. История. Т. 3, с. 134; В о ž и л о в. Les Bulgares, p. 165.

№ 404 МИТО НИКОЛА (Μίτος Νικόλαος)

Никола Мито е познат благодарение на един документ от манастира Есфигмену, съставен в 1294 г. Според документа той е бил протосеваст на българите и ἐπικράτωρ (управител) на Мосинопол. Позицията на Никола Мито е твърде любопитна. От една страна, той е командвал военна част, съставена от българите, населяващи Мосинопол и околностите (вж. гл. I, с. 33), с титлата протосеваст (вж. гл. III, с. 113). От друга, той е бил военен и граждански управител на самия град Мосинопол.

Извори: Actes d'Esphigménou. Appendice E, ред. 16–17.

Литература: Actes d'Esphigménou, p. 195; A s d r a c h a, C. Les Rhodopes dans la deuxième moitié du XIIIe siècle: Prosopographie. – REB, 31, 1973, p. 275; La région des Rhodopes, p. 64, 106; В о ž и л о в. Les Bulgares, p. 181; Les Bulgares dans la préséance et de l'administration byzantine. – EB, 1978, No 3, p. 119; PLP, 7, No 18135.

№ 404а МИТРОФАН (Μντροφάνης)

Игумен на Зографския манастир. Подписът му стои върху един документ от юни 1483 г. „гүмьнь ѱзографскї мнтрофанъ ієромонах“.

Извори: Actes de Zographou, No 55, p. 126.19.

№ 405 МИЦО (Μυτζήης)

Мицо (умалително от Димитър) е бил зет на Иван II Асен – вероятно женен за дъщеря му Мария. Произходът и миналото му са неизвестни. Може да се допусне, че като царски зет той е бил държател на апанажно (?) владение в югоизточните предели на България с център Месемврия. Безспорно един от първите хора сред обкръжението на цар Михаил II Асен (1246–1256). След смъртта на Михаил Асен и гибелта на цареубица Калиман Мицо за кратко време овладял българския престол. Загубил двубоя с Константин Тих Асен (1257–1277), Мицо се оттеглил във владенията си в Месемврия. Към 1260–1261 г. сключил договор с Михаил VIII Палеолог, според който отстъпвал на Византия владенията си по

Черноморското крайбрежие в замяна на имоти в областта Трояда, край р. Скамандър, както и с обещанието за брак между първородния му син Йоан и дъщеря на ромейския василевс. Вероятно починал преди 1278 г., когато Михаил VIII Палеолог решил да изпълни това обещание и омъжил дъщеря си Ирина за Йоан III Асен.

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеневи, I, № 20; II, № 1.

№ 406 МИЦО (Μίτζος)

Споменат в един практикон за имотите на константинополския манастир „Св. Богородица Зоодохос“ (собственост на Великата Лавра), съставен от протокинигоса Йоан Ватацес. Преди 1334 г. (тогава е съставен практиконът) Мицо продал на манастира две места за строеж (вероятно извън Константинопол?).

Извори: Actes de Lavra, III, No 122, ред 19.

№ 406а МИЦО (Μίτζος)

Парик на Ивирон (между 1044 и 1061 г.). В документа не е посочено местоживеенето му.

Извори: Actes d'Iviron, II, No 33, 1.12.

№ 407 МОМЧИЛ (Μομιτζίλος, Μομιτίλας)

Личността на Момчил – твърде противоречива, но и твърде характерна за Балканите в средата на XIV в. – е получила, както би могло да се очаква, твърде противоречиви оценки. Но не може да се отрече един безспорен факт – изключителната ѝ популярност. Нейното влияние, макар и за кратко време, върху събитията, вплели в един възел интересите на Византия, Сърбия и България, било такова, че следите от бурния живот на Момчил се откриват не само в съчиненията на съвременните му византийски автори (Йоан Кантакузин, Никифор Григора), но и в творби, възникнали извън географския ареал на Балканите (турския поет Енвери), и в паметници на народния епос, съставени през епохата на турското господство на Балканския полуостров.

Българският произход на Момчил е безспорен (Кантакузин: „τὸ γένος μεν Μυσός“)¹ и тъкмо заради това проявата на някои колебания едва ли е основателна и оправдана². По-сложен е въпросът с неговия социален произход. Кантакузин – човекът, който го е познавал много добре, – мълчи, а според Григора родителите му били неизвестни³. При това положение едва ли би било уместно да се правят някакви предположения. Кога се е родил Момчил? И за това няма сигурни данни. Добре осведоменият Кантакузин отново мълчи, а Григора твърди, че Момчил бил на тридесетина години по времето, когато се намесил активно в политическите събития⁴. Това ме кара да допусна, че е бил роден в началото на столетието, към 1305–1310 г. Известни сведения притежаваме за социалния статус на Момчил в България, преди да напусне родината си и да се установи във Византия. И Кантакузин, и Григора са категорични: Момчил се занимавал с грабежи, водел разбойнически живот („ἄστροικὸν...βίον...“)⁵. Тези сведения се приемат от повечето съвременни изследователи, които пишат за: „the Bulgarian Adventurer Haiduk Momčilo“ (Д. Никъл), „the Bulgarian Hajduk (Brigand) Momčilo“ (Г. Сулис),

„Momčilo... a Brigand Chief“ (Дж. Файн), „le hardi haïdouk Momtchilo“ (Г. Острогорски). Съвсем различна преценка намираме в съвременната българска историопис: „На младини той [Момчил – б.а.] бродел из планините на България с дружина недоволници, вдигнали глава срещу феодалния гнет. Преследван като „разбойник“ и „грабител“, Момчил избягал на византийска територия.“ Момчил, оставил трайни дири в народната памет, едва ли се нуждае от подобна „услуга“, тоест неговите действия да бъдат преобразени от разбойнически в изява на „народното недоволство“ срещу „феодалния гнет“. И така Момчил, след като се занимавал известно време с грабежи и разбойничествал по пътищата на България, бил принуден да потърси убежище в съседна Византия⁶. Какъв прием е получил там? Според Кантакузин императорът го зачислил сред „τοῖς στρατιώταις“ – съобщение, което някои съвременни учени тълкуват в смисъл, че Момчил получил „Military Fief“, а други, по-опростено – постъпил на служба във византийската войска. Каквато и да е била социалната му позиция, няма съмнение, че Момчил е имал за задача да охранява определен отрязък от византийско-българската граница или дори да нахлува понякога на българска територия. По всяка вероятност той не се е справил със задълженията си, а сигурно е продължил да практикува и стария си занаят. Страхувайки се от възмездие, което го очаквало от страна на византийските власти, Момчил отново потърсил убежище, този път в Сърбия.

Колко време е прекарал там и с какво точно се е занимавал, не се знае. Това, което съобщава Кантакузин, е: в разгара на гражданската война във Византия, към 1343 г., Момчил, начело на неколкохилядна войска, се появил на територията на империята, споразумял се с Кантакузин и бил назначен за управител на Меропа (Западните и Средните Родопи) от последния, тъй като бил ὀμόφυλον на тамошното население⁷. Тази промяна в положението на Момчил изисква известно обяснение. Ако се вярва на Кантакузин, той самият встъпил в определени отношения с Момчил. От своя страна Енвери твърди, че Момчил станал „съюзник“, „наемник“ или „васал“ на пашата, тоест на Умур. Колебанията на кое от тези две известия да се отдаде предпочитание са оправдани. Но аз мисля, че те биха могли да бъдат съчетани. Момчил безспорно се е преклонил пред силата на Смирненския паша или е уважил неговото могъщество, приел е да воюва под неговото върховно командване, но управлението на Меропа той е получил от Кантакузин – настоящ, а и бъдещ господар не само на Родопите, но и на цялата империя. Няма съмнение, че Момчил е дошъл при Кантакузин с цел да му предложи услугите си (своите и на четирихилядния си отряд) в замяна на определени привилегии (в случая управлението на Меропа). Твърде скоро това равновесие било нарушено. Почти самостоятелен в началото, Момчил не се поколебал да тръгне по пътя на още по-голямата, почти пълна независимост. Усилията му били поощрени от императрицата-майка Анна Савойска и Алексей Апокавк, които без колебание предложили на доскорошния разбойник деспотско достойнство⁸! Кантакузин, макар и изпреварен, решил да не изостави и удостоил Момчил с титлата севастократор⁹. Ето как Момчил, разполагащ със солидна военна сила, ухажван от две страни, получил двете най-високи достойнства в империята, твърде скоро се превърнал в независим владетел на част от Родопите и Беломорието или, както го характеризира съвременната историография: „independent prince“ и „feudal lord“ (Дж. Файн), „le voévide bulgare Momčil“ (К. Азраха). Наистина за кратко време Момчил успял да създаде едно почти независимо „княжество“. Макар и независим (доколкото е било възможно!), все пак Момчил не допуснал грешката да враждува с всички. След като получил достойнството деспот, той останал верен на Константинопол. Първоначално

Момчил нанесъл поражение на турците на Умур край Абдера, едва не пленил самия Кантакузин в едно сражение край Месина¹⁰. Но бъдещето недвусмислено показало, че той се присъединил към губещата страна. През пролетта на 1345 г. Кантакузин и Умур решили да се справят с непокорния Момчил. Решителното сражение станало под стените на Перитеорион. На 7 юни¹¹ Момчил и останалата част от неговата войска били унищожени от многократно превъзходящия ги противник. И Кантакузин, и Енвери не пропуснали да изразят своята възхита от подвизите на Момчил – подвизи, които го направили герой на народния епос на балканските народи¹².

¹ Сапт, II, р.402. За българския произход на Момчил вж. N i c o l. Kantakouzenos, p. 55; A s d r a c h a. La région des Rhodopes, p. 29, 97; S o u l i s. The Serbes, p. 24, 149; F i n e. Balkans, II, p. 303; История Византии. Т. 3. М., 1967, с. 144.

² Вж. някои бележки във ВИИН, VI, с. 454, бел. 314. Фактът, че Енвери започва своя разказ с изявлението: „Имаше в сръбската земя един воин, наречен Момчил...“ (M e l i k o f f - S a u a r, I. Le Destan d'Umur-Pacha. Paris, 1954, p. 101, vv. 1569–1570), няма решаващо, дори бих казал, няма никакво значение. Съвсем естествено турският поет започва своето описание на събитията оттам, откъдето му е било необходимо, тоест от появата на Момчил в лагера на Йоан Кантакузин и Умур. Всичко, което е свързано с биографията на Момчил преди този момент, не го интересува и той го е изоставил.

³ N i c. G r e g., II, p. 703: „ἐξάφρων γονέων“.

⁴ Пак там.

⁵ Пак там; Сапт, II, 402.

⁶ Сапт, II, 402; N i c. G r e g., II, p. 703.

⁷ Сапт, II, 402.

⁸ Пак там, с. 432.

⁹ Пак там.

¹⁰ Пак там, 427–432; N i c. G r e g., II, 705–707.

¹¹ За датата 7.VI.1345 г. вж. ВИИН, VI, с. 259, бел. 109.

¹² За образа на Момчил в народния епос вж. Г ю з е л е в, В. Момчил юнак. С., 1967, 91–109; S o u l i s. The Serbs, p. 260, n. 16 (лит.).

Извори: Сапт, II, 343, 402–403, 421, 427–432, 436–437, 473, 530–534; N i c. G r e g., II, 703–707, 727–729; M e l i k o f f - S a u a r, I. Le Destan d'Umur Pacha. Paris, 1954, 101, 111, 123–124; Cronicile slavo-romine din sec. XV–XVI. București, 1959, p. 190; С т о ј а н о в и ћ, Л. Стари српски родослови и летописи. Београд–Сремски Карловци, 1927, с. 207.

Литература: P a r i s o t, V. Cantacuzène, homme d'Etat et historien... Paris, 1845, 188–194; И р е ч е к. История на българите, с. 322, 352, 353, 363; Ф л о р и н с к и й, Т. Южные славяне и Византия во второй четверти XIV века. I. СПб., 1882, с. 71, 72, 74, 75; З л а т а р с к и, В. Ивайло и Момчил. Сравнителна характеристика – Българ. преглед, V, 1899, № 7, 103–115; Родопският юнак Момчил войвода. – БИБ, I, 1928, № 2, 118–131; Т у н г у з - П е р о в и ћ, Р. Деспот Момчило. – Гласник Земалског музеја у Босни и Херцеговини, 47, 1935, 35–48; К у р ц а к о в и ћ, Ст. О Момирџилос кој то крајтос тоџ. – Можедовика, 2, 1941–1950, 332–345; М у т а ф ч и е в. История. Т. 2, 263–268 [Ив. Дуйчев]; М о г а в с i k. Byzantinoturcica, II, p. 192; А н г е л о в, Д. Антифеодални движения в Тракия и Македония през средата на XIV в. – Ист. преглед, 1952, № 4–5, 439–456; L e m e r l e. Aydin, p. 158, 170, 174, 205–207, 210, 211, 214–215, 243–246; Ф е р ј а н ч и ћ. Деспоти, с. 12, 13, 45, 165; Г ю з е л е в, В. Момчил в светлината на един нов исторически извор. – Вести на Нар. музей – Хасково, I, 1965, 21–30; Момчил юнак. С., 1967; История Византии. Т. 3. М., 1967, 144–146; N i c o l. Kantakouzenos, 55–57, 59; А н г е л о в, Д. Българо-византийските отношения при царуването на Иван Александър. Втори период. – Военно-ист. сборник, 1974, № 1, 34–35, 38–44; A s d r a c h a. Les Rhodopes I, 201–202; La région des Rhodopes, p. 29, 52, 64, 65, 95, 97, 101, 170, 182, 208, 232, 253, 254; Chr. byz. Bres., II, p. 262; В о ж и л о в, I. Les Bulgares dans la préséance et l'administration byzantine. – EB, 1978, No 3, p. 117; Les Bulgares, 170–171; Асеновци, I, № 33, с. 155; В а р т у с и s, М. С. Chrelja and Momčilo: Occasional Servants of Byzantium in Fourteenth Century Macedonia. – Byz. Slav., 41, 1980, 201–221; История. Т. 3, 340–342, 458; S o u l i s. The Serbs, p. 24, 149–150; F i n e. Balkans, II, 303–305, 322; ВИИН, VI, с. 253–262, 452–458, 460–467, 472–477, 480; P L P, 8, No 19255.

№ 408 МОМЧИЛ (Момирџилос)

Парик на Великата Лавра „Св. Атанасий“ в с. Металин (катепаникион Иерисо). Починал преди 1300 г. В инвентара е записана неговата дъщеря, вдовицата

Теодора Мелакрини, която имала син Димитър и дъщеря Мария (омъжена за Теодор).

Извори: Actes de Lavra, II, No 91 III, ред 181.

Литература: PLP, 8, No 19257.

№ 409 МОМЧИЛ (Μομτζίλας)

Парик, син на вдовицата Зоя и брат на Никола (1342 г.), жител на Ликосхизма, край Сяр.

Извори: Actes de Lavra, II, No 112, ред 20.

Литература: PLP, 8, No 19252.

№ 409а МОМЧИЛ (Μομτζίλας)

Парик в с. Горνίτζοβας, катепаникион Зихна (1342 г.). Съпруга Кали (дъщеря на вдовицата Мария).

Извори: L e m e r l e. Un praktikon, p. 282, ред 12.

Литература: D u j ĉ e v. Praktika, p. 613; PLP, 8, No 19253.

№ 409б МОМЧИЛ–МОНАХ НЕОФИТ (Μομτζίλας – Νεόφυτος)

Според Катрари (втората половина на XIV в.) героят на неговите стихове и личен противник Момчил, или монах Неофит, е по род „влах“, по външен вид „албанец“, а по тяло – Βουλγαραλβανιτοβλάχος! Родителите му Стан и Франчила са по произход албанци, смесени с власи, но езикът им (а и на техния син) – до голяма степен български! Момчил-Неофит е бил родом от областта западно от Солун и за него се знае много малко извън негативния портрет, нарисуван от Катрари.

Извори: Дуйчев, И. Български думи във византийски стихове от XIV в. – В: Дуйчев. Проучвания I, 132–143.

НЕСТОНГ (НОСТОНГ) – НЕСТОНГИСА, НЕСТОНГОНИСА (Νεστόγγος, Νεστόγκων, Νοστόγγος – Νεστόγγισσα, Νεστογγόνισσα)

Литература: D u C a n g e. Fam. Byz., p. 182; Α ά μ π ρ ο υ, Σπ. NE, 9, 1912, σ. 413; С о л о в ъ е в. Греческие архонты, с. 282; Д у й ч е в. Последний защитник, 27–37; G u i l l a n d. Inst., I, 240, 310; A h r w e i l e r. Smyrne, p. 173; К а ж д а н. Социальный состав, с. 92, 102, 107, 120, 126, 140, 173, 175, 201, 213; L a u r e n t. Corpus V/3, p. 283; P o l e m i s. The Doukai, p. 150; G a u t i e r, P. Le typikon du Christ Sauveur Pantocrator. – REB, 32, 1974, p. 115, No 6; A n g o l d. Gouvernement, p. 69; PLP, 8, No 20197–20201, 20723–20728.

№ 410 НЕСТОНГ (Νεστόγγος)

Нестонг е първият известен с това име представител на фамилията (неин основател?). Брат на неизвестния по име управител на Сирмиум¹. Вероятно след овладяването на града от ромеите (1018 г.) той е споделил съдбата на по-голямата част от българската аристокрация, тоест влял се в средите на византийската върхушка, получавайки почетно звание и длъжност във византийската админи-

страция (провинциална или столична). Трудно е да се каже дали всички представители на византийската фамилия водят своя произход от Нестонг или пък от някой негов потомък. Други данни за Нестонг липсват, но може ли той да бъде отъждествен с някой негов омоним? Може би най-близо до него по време е Нестонг, баща на Мария Нестонгиса²? Трябва да отбележа и още една възможност, а именно: в типика на константинополския манастир „Христос Спасител Пантократор“, съставен през октомври 1136 г. по нареждане на основателя на обителта император Йоан II Комнин, е отбелязана „ὁ οἰκεῖοι τοῦ Νεστόργκου“ заедно с двата хотела, обработваеми площи и лозя, които са се намидали извън „τοιοῦτου κάστρου“³, тоест извън Редесто⁴. Идеята да видим в този Нестонг брата на сремския управител е твърде примамлива. За съжаление това е само една идея, която не би могла да се подкрепи със сериозни доказателства.

¹ Вж. тук, част I, гл. II, с. 75; част II, гл. V, 6–А, В, № 41.

² Вж. № 421 и 426.

³ Gautier, P. Le typikon du Christ Sauveur Pantokrator. – REB, 32, 1974, p. 115.1455–1456.

⁴ Пак там, с. 115, бел. 6.

Извори: Scylitzes, p. 365.15.

Литература: Златарски. История. Т. 1, 2, с. 786; Moravcsik. Byzantinoturcica, II, p. 210; Дуйчев. Последният защитник, с. 27, 33; Polemis. The Doukai, p. 150; Laurent. Corpus V/3, p. 283; Цанкова-Петкова, Г. За аграрните отношения в средновековна България. С., 1964, с. 45, бел. 118б.

№ 411 НЕСТОНГ АНДРОНИК (Νεστόργος Ἀνδρόνικος)

Андроник Нестонг, живял през първата половина на XIV в., е брат на Исаак Нестонг (№ 414). Георги Акрополит го характеризира като πρωτεξάδελφος на император Йоан III Дука Ватацес. За съжаление ние не знаем подробностите около това родство, което поставя фамилията Нестонг в завидно положение в императорския двор в Никея. Но от Акрополит знаем друго: към 1224 г. Андроник и Исаак Нестонг организирали заговор срещу василевса. След разкриването на заговора Андроник бил затворен в малоазийската крепост Магнезия. Наскоро след това той сполучил да избяга при турците, където починал.

Извори: Acropolita, 36–37; Scutariota, p. 471; Ephraemius, vv. 7985–7995.

Литература: Ducange. Fam. Byz., p. 182; Moravcsik. Byzantinoturcica, II, p. 210; Дуйчев. Последният защитник, с. 34; Guillard. Inst., I, p. 310; Polemis. The Doukai, p. 150; Ahrensweiler. Smyrne, p. 146, 173.

№ 412 НЕСТОНГ, АЛЕКСИЙ ДУКА (Νεστόργκων [Νεστόργκων], Ἀλέξιος Δούκας)

Алексий Дука Нестонг, братовчед (ἐξάδελφος) на Михаил VIII Палеолог, е имал дворцовата титла пинкерний и е бил управител (κεφαλῆ) на Солун. През септември 1267 г. той подписал един документ в полза на Зографския манастир.

Извори: Actes de Zographou, No VII, 22–24; Κουρίλας, Ἐ. Ὁ κατάλογος τῶν ἐπιστῆμων Ἀθωνικῶν ἐγγράφων τοῦ Οὐσπενσκη. – ВВБЗ, 8, 1931, p. 68.

Литература: Lemerle. Philippos, p. 233; Соловьев. Греческие архонты, с. 282, бел. 36; Moravcsik. Byzantinoturcica, II, p. 210; Дуйчев. Последният защитник, с. 34; Guillard. Inst., I, p. 244; Ahrensweiler. Smyrne, p. 173; Polemis. The Doukai, p. 151, No 131; Максимович. Виз. пров. управа, с. 12, 91; The Byz. Prov. Administr., p. 19, 150; PLP, 8, No 20727; Faller, A. – REB, 46, 1988, p. 273.

№ 413 НЕСТОНГ ГЕОРГИ (Νεστόγγος [Νοστόγγος] Γεώργιος)

Георги Нестонг, ἐπὶ τοῦ κεράσματος (пинкерний) и братовчед на Михаил VIII Палеолог, противопоставил се на промоцията на Михаил Палеолог за деспот след убийството на Музалон. Е. Трап допуска, че е брат на Михаил Нестонг (вж. по-подробно № 419).

Извори: A s c r o p o l i t a, p. 293.11–12 (Т. Скутариот); S c u t a r i o t a, p. 524; P a c h y m e r e s, I, p. 65, 75.

Литература: C h a r n a n. Mich. Paléologue, p. 34; M o r a v c s i k. Byzantinoturcica, II, p. 210; Д у й ч е в. Последният защитник, с. 35; G u i l l a n d. Inst., I, p. 244, 310; A h r w e i l e r. Smyrne, p. 173; P o l e m i s. The Doukai, p. 150; A n g o l d. Government, p. 82; P L P, 8, No 20724.

№ 414 НЕСТОНГ ИСААК (Νεστόγγος Ἰσαάκιος)

Исаак Нестонг е брат на Андроник Нестонг (№ 411). В изворите е засвидетелстван с титлата ἐπὶ τῆς βασιλικῆς τραπέζης. Както Андроник, така и той е πρῶτεξάδελφος на император Йоан III Дука Ватацес. През 1224 г. е разкрит заговор на двамата братя срещу василевса. Исаак, за разлика от брат си, получил много по-тежко наказание: той бил ослепен, а ръцете му били отрязани.

Извори: A s c r o p o l i t a, 36–37; S c u t a r i o t a, p. 471; E p h r a e m i u s, vv. 7985–7995.

Литература: D u C a n g e. Fam. Byz., p. 182; M o r a v c s i k. Byzantinoturcica, II, p. 210; Д у й ч е в. Последният защитник, с. 34; G u i l l a n d. Inst., I, p. 240, 310; P o l e m i s. The Doukai, p. 150; A h r w e i l e r. Smyrne, p. 146, 173.

№ 415 НЕСТОНГ ИСААК (Νεστόγγος Ἰσαάκιος)

Исаак Нестонг, ἐπὶ τῆς βασιλικῆς τραπέζης, към 1256 г. бил назначен за управител на Охрид (от името на никейския василевс), но наскоро след това преминал на страната на епирския владетел – деспот Михаил II Ангел. Предложението на Е. Трап да бъде отъждествен с № 416 – неговия омоним Исаак Нестонг – не може да бъде подкрепено.

Извори: A s c r o p o l i t a, p. 142, 143, 151.

Литература: M o r a v c s i k. Byzantinoturcica, II, p. 210; Д у й ч е в. Последният защитник, с. 34; G u i l l a n d. Inst., I, p. 240, 310; P o l e m i s. The Doukai, p. 150; N i c o l. Epiros, p. 162, 165; A n g o l d. Government, p. 291; P L P, 8, No 20200.

№ 416 НЕСТОНГ ИСААК (Νεστόγγος Ἰσαάκιος)

Исаак Нестонг по всяка вероятност е живял в Смирна или близките околности (или поне е пребивавал дълго време там). През 1281 г. е подписал един акт в качеството си на свидетел. Нямаме основание да го отъждествим – така, както предлага Е. Трап, – с неговия омоним Исаак Нестонг (415).

Извори: M M, IV, No 56, p. 123.

Литература: A h r w e i l e r. Smyrne, p. 173; P L P, 8, No 20199.

№ 417 НЕСТОНГ ЙОАН (Νεστόγγος Ἰωάννης)

Йоан Нестонг, магистър и стратег (XI в.?), е познат само по един, все още неиздаден печат.

Извори: Laurent. Corpus, V/3, p. 284.

Литература: Каждан, А.П. – ВВр, 37, 1976, с. 281; Božilov. Les Bulgares, p. 175.

№ 417а НЕСТОНГ, ЙОАН ДУКА (Νεστόγκων, Ἰωάννης Δούκας)

Известен от надписа върху един емайлиран кръст, който се датира във втората половина на XIII – първата половина на XIV в.

Извори: Effenberger, A. Ein byzantinisches Emailkreuz mit Besitzerinschrift. – Cahier archéologiques, 31, 1983, p. 116.

Литература: Пак там, 115–124; PLP, 8, No 20728.

№ 418 НЕСТОНГ, КОНСТАНТИН ДУКА (Νεστόγγος [Νοστόγγος], Κωνσταντῖνος Δούκας)

Първото известие за Константин Дука Нестонг ни отвежда към 1280 г. Тогава той придружил Андроник II Палеолог – все още съимператор на баща си Михаил VIII – в едно пътуване из Мала Азия, чиято цел била възобновяване на град Тралис, наречен впоследствие Андроникополис¹. Няма съмнение обаче, че той е навлязъл в политическия живот значително по-рано. Това ни подсказва службата, която е изпълнявал към 1280 г. – *παρακοιμώμενος τῆς μεγάλης σφενδόνης*². Следващата стъпка в кариерата на Константин Нестонг е свързана пак с малоазийските провинции на Византия – известно време той е бил управител на Ниса, но след несполучлива защита на града попаднал в турски плен³. Няколко години по-късно е сред подписалите поредния договор с Венеция (15.VI.1285)⁴. По-нататъшните ни срещи с него са оскъдни – към 1291 г. (?) той издава една *υρβύττα*⁵, а почти по същото време е споменат в документи, в които е страна на един имуществен спор с манастира „Св. Богородица Лемвиотиса“⁶. Като прибавя, че Константин Нестонг е бил *θεῖος*⁷ на Андроник II, кореспондент на Никифор Хумнос⁸, а Мануил Фил му е посветил едно стихотворение⁹, сигурните свидетелства се изчерпват. Идеята, че е бил брат на Алексий Дука Нестонг (№ 412), е почти недоказуема¹⁰, а опитът за отъждествяването му с N. Дука Нестонг (№ 423) е несполучлив¹¹.

¹ P a c h y m e r e s, I, p. 469.5–6; P o l e m i s. The Doukai, No 132.

² Тоест паракимомен на печата и носител на императорския меч в отсъствието на протостратора. P s e u d o - K o d i n o s, 175.23–176.5.

³ P a c h y m e r e s, I, p. 474.2–7; P o l e m i s. The Doukai, No 132.

⁴ T a f e l, G. L. F., G. M. T h o m a s. Urkunden zur älteren Handel- und Staatsgeschichte der Republik Venedig. Vol. 3. Wien, 1867 (réédition anastatique. Amsterdam, 1964), No 378, p. 339: „Avunculo Imperij nostri parachimumeno magne sfendonis domino Contantino Duca Nestingo“; D ö l g e r. Regesten, IV, No 2104.

⁵ MM, IV, No XLV, p. 103–104; За датата: A h r w e i l e r. Smyrne, p. 173;

⁶ Пак там, No CLIV (p. 258), No CLXIII (p. 267–268). Спорът, отразен в последния документ, е по повод един терен, разположен между Вари (собственост на манастира) и Приновари (собственост на Нестонг). В документа става дума за Йоан Дука Нестонг, но едва ли има съмнение, че „Йоан“ трябва да бъде поправено на „Константин“ (A h r w e i l e r. Smyrne, p. 173: „... Jean doit être corrigé en Constantin selon le manuscrit...“): трудно ми е да приема, че почти по едно и също време са съществували двама Дука Нестонг, двама чичовци на василевса и двама паракимомени на печата. Наистина напоследък стана известен един Йоан Дука Нестонг (втората половина на XIII – първата половина на XIV в. – вж. № 417а), но това едва ли може да промени нещата.

⁷ T a f e l, G. L. F., G. M. T h o m a s. Op. cit., III, No 378, p. 339; MM, IV, p. 258.

⁸ V e r p e a u x, J. Nicéphore Choumnos. Homme d'Etat et humaniste byzantin. Paris, 1959, p. 71, No 3.

⁹ M a n. Philae Carmina II, p. 260–263. За отъждествяването вж. J a n i n. Les églises et les monastères I, p. 477; P o l e m i s. The Doukai, p. 152, No 4. Според епиграмата на Фил Константин

Дука Нестонг е бил основател или реставратор на константинополския манастир „Св. Стефан“, където е и погребан.

¹⁰ Polemis. The Doukai, No 132, p. 152. Аргументите са еднакви фамилни имена и сведението, че Алексей (№ 412) е бил братовчед на Михаил VIII Палеолог, тоест неговият брат (?) Константин би могъл да бъде чичо на Андроник II.

¹¹ Привържениците на това отъждествяване не са малко; ще отбележа само някои: A h r w e i l e r. Smyrne, p. 165, 173; M a k s i m o v i h. Виз. пров. управа, с. 12, 17, 25, 26, 66, 68 = M a k s i m o v i c. The Byz. Prov. Administr., p. 19, 27, 41, 108, 109, 113. Против отъждествяването: P o l e m i s. The Doukai, No 132, 133. За да се реши окончателно този въпрос, трябва да разгледаме подробно изворите:

A. T a f e l - T h o m a s III, No 378: Константин Дука Нестонг, чичо на императора, паракимомен, 1285 г.

B. M M, IV, No 163, 164: Константин (в единия случай Йоан, вж. бел. б) Дука Нестонг, чичо на императора, паракимомен, 1292 г. (или 1307 г.?).

C. P a c h u m e r e s, I, p. 469, 475: Нестонг, паракимомен, 1280 г.

D. P a c h u m e r e s, II, 428–433, 502, 543, 624, 627. Нестонг Дука – паракимомен на двора, велик етериарх, ἐπί τοῦ στρατοῦ, кефалия (дук), 1304–1307 г.

E. M a n. Philae Carmina, II, 260–263: анонимно, паракимомен, стратег срещу турците.

Внимателното съпоставяне на всички известия показва следното: АВСЕ – едно и също лице; В–D две различни лица – едното *паракимомен* още в 1280 г., а другото – примикийрий на двора, ἐπί τοῦ στρατοῦ, велик етериарх (всичките, по-ниски от паракимомен на печата!) към 1304–1307 г. (!). С–D: също две различни лица. При това положение изводът е ясен: Константин Дука Нестонг и N. Дука Нестонг са две различни лица.

Извори: T a f e l, G. L. F., G. M. T h o m a s. Op. cit., III, No 378, p. 339; M M, IV, No 45, p. 163, 164; P a c h u m e r e s, I, p. 469, 474; M a n. Philae Carmina II, 160–263.

Литература: M o r a v c s i k. Byzantinoturcica, II, p. 210; C o л o в e в. Греческие архонты, с. 286, бел. 36; A н г е л o в, Д. Принос към поземлените отношения във Византия през XIII в. I. Мала Азия и егейските острови. – ГСУ ФИФ, 47, 1952, с. 16; Д у й ч e в. Последният защитник, с. 35; D ö l g e r. Regesten, IV, No 2104; J a n i n. Les églises et le monastères, I, p. 477; C h a r a n i s, P. The Aristocracy of Byzantium in the Thirteenth Century. – In: Studies in Roman Economic and Social History in Honor of Alan Chester Johanson. Princeton, 1951, 344–345; Social, Economic and Political Life in the Byzantin Empire. London, Variorum Repr., 1973, No IV, 99–101; G u i l l a n d. Inst., I, p. 209, 310, 599; A h r w e i l e r. Smyrne, p. 46, 57, n. 238, 151–153, 164, 165, 173; M a k s i m o v i h. Виз. пров. управа, с. 12, 17, 25, 26, 66, 68 = M a k s i m o v i c. The Byz. Prov. Administr., p. 19, 27, 41, 108, 109, 113; V e r r e a u x, J. Hiérarchie, p. 433; Nicéphore Choumnos. Homme d'Etat et humaniste byzantin. Paris, 1959, p. 71, No 3; F a s s o u l a k i s. Raoul, p. 27; P L P, 8, No 20201; F a i l l e r, A. – REB, 46, 1988, 273–274.

№ 419 НЕСТОНГ МИХАИЛ (Νεστόγγος Μιχαήλ)

Георги Пахимер съобщава, че през 1259 г. Михаил VIII Палеолог, наред с други промоции, въздигнал в сан протосеваст своя ἀὐτανέψλος Михаил Нестонг. Това е, което знаем за този член на фамилията, и на пръв поглед проблеми няма, освен един: роднинските връзки между Михаил Нестонг и Михаил VIII Палеолог. Наистина, Пахимер е посочил връзката: ἀὐτανέψλος. Но тъкмо това понятие предизвиква затруднения. В този случай то се схваща като *братовчед* (Π. Пусен: consobrinus; E. Трап: cousin). Струва ми се обаче, че по-точният превод е *племенник*. Основание за това тълкуване освен всичко друго дава контекстът, който гласи: „οὗς [Μιχαήλ Νεστόγγος и Михаил Палеолог – б.а.] καὶ ἀὐτανεψίλους ἐλέγομεν εἶναι κατὰ γένος τῷ βασιλεῖ“¹, тоест щом като Михаил Палеолог (син на Константин Палеолог, брат на Михаил VIII)², който пак по това време бил провъзгласен за мистик, е също ἀὐτανέψλος на императора, то в такива роднински връзки с него е бил и Михаил Нестонг. Могат ли да се установят корените на това родство? Има една възможност, която ще припомним тук. Na. Нестонгиса (№ 427) е била омъжена (преди 1237 г.) за Никифор Тарханиот. От този брак са родени Михаил Нестонг и Na. Нестонгиса (№ 429). След 1237 г., тоест след смъртта на Na. Нестонгиса, Никифор Тарханиот се е оженил за Мария (монахиня Марта) Палеологина, сестра на Михаил VIII Палеолог³. При това положение децата му от първия брак биха могли да са *племенници* на василевса.

¹ Pachymeres, I, p. 109.17–20.

² Papadopulos. Genealogie der Palaiologen, No 5.

³ Пак там, No 22.

Извори: Pachymeres, I, p. 109.17–20.

Литература: Guiland. Inst., I, p. 310; Ahrweiler. Smyrne, p. 173; Polemis. The Doukai, p. 150; PLP, 8, No 20726; Failer, A. – REB, 46, 1988, p. 273.

№ 420 НЕСТОНГ ТЕОДОР (Νεστόγγος Θεόδωρος)

Теодор Нестонг (заедно с Йоан Ангел) бил началник на гарнизона на Мелнишката крепост в 1255 г. Тъкмо тогава избухнало въстанието на местните българи, предводителствани от Драгота, което завършило с несполука. Липсват сведения за участието на Теодор Нестонг в тези събития и за по-нататъшната му съдба – дали след победата на ромеите той е запазил своята длъжност, или пък кариерата му е продължила другаде.

Извори: Asropolita, p. 115.5–7.

Литература: Ducange. Fam. Byz., p. 182; Moravcsik. Byzantinoturcica, II, p. 210; Дуйчев. Последният защитник, с. 34; Vlachos. Melenikon, p. 47; Guiland. Inst., I, p. 316; Ahrweiler. Smyrne, p. 173; Polemis. The Doukai, p. 150;

№ 421 НЕСТОНГ N. (Νεστόγγος)

Баща на Мария (№ 426), която познаваме от един печат, датиран според В. Лоран от XI в. Дали би могъл да бъде идентифициран с Нестонг (№ 410) – основателя на фамилията?

Извори: Laurent. Corpus V/3, p. 284.

Литература: Каждан, А. П. – ВВ, 37, 1976, с. 281; Воژیлов. Les Bulgares, p. 175.

№ 421a НЕСТОНГ N. (Νεστόγγος)

Баща на монахинята Ксени (№ 425). Известен само от споменаването в легендата на печата на дъщеря му. Отношенията му с Нестонг (№ 410) или пък с № 421 остават неразкрити.

Извори: Laurent. Corpus V/3, No 2014.

Литература: Laurent. Corpus V/3, p. 283–284; Каждан, А. П. – ВВ, 37, 1976, с. 281; Воژیлов. Les Bulgares, p. 175.

№ 422 НЕСТОНГ N. (Νεστόγγος)

През 1314 г. неизвестният по име Нестонг се оженил за дъщерята на севаст Евстатий Кинам. Две години по-късно той изоставил съпругата си, а с парите от нейната зестра закупил някакъв имот. Това предизвикало възраженията на неговия тъст, който се обърнал за съдействие към патриарх Йоан XIII Глика. С патриаршеско писмо от май 1316 г. Евстатий Кинам бил уведомен, че може да продаде купения от зет му имот и да възстанови сумата на зестрата, очаквайки Нестонг да се завърне при съпругата си.

Извори: MM, I, No 30 IV, 56–57; RPC, 1, No 38, 288–290.

Литература: Moravcsik. Byzantinoturcica, II, p. 210; Дуйчев. Последният защитник, с. 37; Ahrweiler. Smyrne, p. 173; Polemis. The Doukai, p. 150; Darrozes. Regestes, V, No 2060, 2067; PLP, 8, No 20723.

Установяването на точния облик на N. Дука Нестонг е свързано с някои трудности. Те идват от възможностите, които предлагат изворите за отъждествяването на няколко омоними. Ето защо ще започна с тези проблеми – без тяхното решаване не може да се продължи нататък.

А. 1. Пахимер твърде подробно представя Дука Нестонг, κεφαλῆ на Магнезия, велик етериарх (преди това примикирий на двора); заподозрян в заговор срещу василевса, той намерил убежище в константинополския манастир „Св. Богородица Перивлепту“, а наскоро след това бил лишен от своите достойнства и длъжности в държавната администрация. Всички тези събития се отнасят към 1304 г.¹

2. Малко по-нататък Пахимер говори за великия етериарх Дука, който бил реабилитиран, получил отново достойнството, от което бил лишен, и нов пост във военната администрация².

3. Най-сетне, пак на Пахимер дължим още две известия, в които става дума за великия етериарх Дука, който преди това бил ἐπὶ τοῦ στρατοῦ³. Дори след един бегъл поглед без колебание може да се приеме, че в първите два случая Пахимер говори за едно и също лице. Известни затруднения предизвикват последните две известия. Но те могат да бъдат отстранени: и във втория, и в третия случай се говори за „велик етериарх Дука“ – очевидно става дума за едно и също лице. И още нещо, в третата група известия се казва, че въпросното лице преди това е било ἐπὶ τοῦ στρατοῦ – указание, което липсва в първите две групи, но няма съмнение, че Дука Нестонг, преди да стане велик етериарх, е бил последователно примикирий на двора и ἐπὶ τοῦ στρατοῦ.

В. В едно писмо на патриарх Атанасий, което се отнася към 1306 – началото на 1307 г.⁴, се споменава „τῷ ἐπιειράρχῃ“. В. Лоран убедително доказва две неща: първо, в случая не става дума за някой от *εтериарсите*, а за *великия етериарх*; второ, този велик етериарх е Дука Нестонг⁵ – мнение, с което напълно можем да се съгласим.

С. Не са малко онези автори, които са склонни да отъждествят Дука Нестонг с Константин Нестонг (№ 418). Тъй като на тази възможност вече отговорих отрицателно, няма да я разглеждам тук⁶.

Какво знаем за Дука Нестонг? Неговият *curriculum vitae*, въпреки споровете, за които стана дума, не е особено богат. През 1304 г. той е бил кефалия на Магнезия. Почти по същото време влязъл в някакъв конфликт с Роже дьо Флор, а след това бил заподозрян в заговор срещу Андроник II Палеолог. С помощта на патриарх Атанасий Дука Нестонг намерил убежище в манастира „Св. Богородица Перивлепту“. По този начин той излязъл от трудното положение не само жив, но и невредим. Цената, която платил, била загуба на достойнството велик етериарх и на службата си. Най-късно в 1306 г. Дука Нестонг отново спечелил доверието на василевса, получил отново същото достойнство и заедно с Умбертопул и Войсил (№ 208) воювал срещу каталаните около Галиполи. Наскоро след това Пахимер го споменава като самостоятелен военен командващ в Тракия срещу „алмугаварите“. За неговия *cursus honorum* вече стана дума: преди 1304 г. Дука Нестонг е бил последователно примикирий на двора и ἐπὶ τοῦ στρατοῦ, а от юни 1304 г. – велик етериарх. Каква е била съдбата на Дука Нестонг след кампанията срещу каталаните-алмугаварите, не знаем. Мнението на Р. Гийян, че е станал монах в „Св. Богородица Перивлепту“, очевидно почива на недоразумение.

¹ P a c h y m e r e s, II, 428, 429, 431–433.

² Пак там, 502, 543.

³ Пак там, 624, 627.

⁴ L a u r e n t. Regestes, IV, No 1654; The Correspondence of Athanasius I Patriarch of Constantinople. Letters to the Emperor Andronicus II, Members of the Imperial Family, and Officials. Ed., transl. and Commentary by A. – M. M. Talbot. Washington, D.C., 1975 (DOT III–CFHB VII), 369–370.

⁵ L a u r e n t. Regestes, IV, No 1654, p. 449.

⁶ Вж. № 418.

Извори: P a c h y m e r e s, II, 428, 429, 431–433, 502, 543, 624, 627; The Correspondence of Athanasius I Patriarch of Constantinople, No 17, 60.

Литература: Д у й ч е в. Последният защитник, с. 35; G u i l l a n d. Inst., I, 209, 310, 599; Les empereurs de Byzance et l'attrait du monastère – In: G u i l l a n d, R. Etudes byzantines. Paris, 1959, p. 51; A h r w e i l e r. Smyrne, p. 165, 173; P o l e m i s. The Doukai, No 133; R a y b a u d. Le gouvernement, p. 198, No 38; М а к с и м о в и њ. Виз. пров. управа, 12, 17, 25, 26, 66, 69 = М а к с и м о в и ć. The Byz. Prov. Administr., 19, 27, 41, 108, 109, 113; L a u r e n t. Regestes, IV, No 1654; K a r l i n - H a y t e r, P. L'Hétériarque. – JÖB, 25, 1974, 116, n. 66, 134–136, 142; P L P, 8, No 20725; F a i l l e r, A. – REB, 46, 1988, p. 273.

№ 424 НЕСТОНГ N. ДУКА (Νεστόγγος Δούκας)

N. Дука Нестонг е бил кефалия на Сяр по време на сръбското господство там, пратеник в Авиньон през 1354 г. и след това член на църковния съд в Сяр – подписът му като велик папиас стои върху един документ от 1360 г. Автор на световна хроника.

Извори: L j u b i ć. Mon. Slav. merid., II, p. 264; T h e i n e r, A. Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia... II. Romae, 1860, p. 8; Actes de Chilandar, No 146, ред. 28, 88.

Литература: D u C a n g e, C. Glossarium ad scriptores mediae et infimae graecitatis. Paris, 1943, s.v. πατίας; М о г а в с с и k. Byzantinoturcica II, p. 210; С о л о в ъ е в. Греческие архонты, с. 82; Д у й ч е в. Последният защитник, с. 35; О с т р о г о р с к и. Серска област, с. 547; A h r w e i l e r. Smyrne, p. 173; P o l e m i s. The Doukai, No 134; Ж и в о ј н о в и њ, М. Судство у грчким областима српског царства. – ЗРВИ, 10, 1967, 201–203; S o u l i s. The Serbs, 52, n. 68 (p. 186), 80, n. 98 (p. 198–199), 151, n. 4 (p. 260); В И И Н, VI, 478, бел. 391; P L P, 8, No 20198.

№ 425 НЕСТОНГИСА КСЕНИ (Νεστόγγισσα Ξένη)

Ксени е позната от един печат (XI в.?), чиято легенда гласи: „Ξένη μοναχῆ ἡ τοῦ Νεστόγγου“, тоест тя е била дъщеря на неизвестен от други извори N. Нестонг (№ 421a).

Извори: L a u r e n t. Corpus, V/3, No 2014.

Литература: L a u r e n t. Corpus, V/3, p. 283; К а ж д а н, А. П. – ВВ, 37, 1976, с. 231; Социальный состав, с. 102; В о ž i l o v. Les Bulgares, p. 175.

№ 426 НЕСТОНГИСА МАРИЯ (Νεστόγγισσα Μαρία)

Мария, както и Ксени, е известна благодарение на един оловен печат, също от XI в. Неговата легенда гласи: „Μαρία πατρικία τῆ Νεστόγγου θυγατρί“. Може ли да се допусне някаква връзка между двете притежателки на печати (изключвам отъждествяването им)? И двете са живели през XI в., и двете са дъщери на N. Нестонг! Може да се приеме, поне като предположение, че двете са били сестри.

Извори: L a u r e n t. Corpus, V/3, p. 284.

Литература: L a u r e n t. Corpus, V/3, p. 284; К а ж д а н, А. П. – ВВ, 37, 1976, с. 281; В о ž i l o v. Les Bulgares, p. 175.

№ 427 НЕСТОНГИСА На. (Νεστογγίσα)

Три са известията, които ми позволяват да отъждествя На. Нестонгиса. И трите са на Пахимер: първо, говорейки за монахинята На. Нестонгиса (№ 429), той отбелязва: „ὅτι ἐκ προτέρως γυναικὸς τῆ Ταρχανειώτῃ γεγέννητο“¹; твърде близо до това известие е една глоса (към Пахимер, I, с. 294) в Cod. Monacensis gr. 442 (около 1350 г.)²: „ἐξ ἐτέρας γυναικὸς γεννηθεῖσα“ [На. Нестонгиса – № 429]³; третото известие ни насочва към вероятния произход на На. Нестонгиса: монахинята На. Нестонгиса е „ἐκ Νοστόγγων Ταρχανειώτισσαν“⁴. Няма съмнение, че в случая става дума за една и също жена, от фамилията Нестонг, за която знаем следното: от споменатата вече глоса научаваме, че тя е била дъщеря на Андроник Дука Априн⁵; майката не е спомената, но безспорно е Нестонгиса по произход, тъй като нейната дъщеря няма откъде да вземе това фамилно име. На. Нестонгиса е била женена за Никифор Тарханиот, починала е преди 1237 г. (тогава Никифор Тарханиот се е оженил повторно за Мария – по-късно монахиня Марта – сестра на Михаил VIII Палеолог)⁶ и е имала две деца – въпросната На. Нестонгиса и може би Михаил Нестонг (№ 419).

¹ P a c h y m e r e s, I, p. 296.8–9.

² За датата на ръкописа вж. F a i l l e r, A. La tradition manuscrite de l'Histoire de Georges Pachymerès (livres VII–XIII). – REB, 47, 1989, p. 163.

³ H e i s e n b e r g, A. Aus der Geschichte und Literatur der Palaiologenzeit. – Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse. München, 1920, p. 11.

⁴ P a c h y m e r e s, II, p. 354.11–12.

⁵ P o l e m i s. The Doukai, No 63.

⁶ P a p a d o p u l o s. Genealogie der Palaiologen, No 22.

Извори: P a c h y m e r e s, I, 296.8–9, II, 354.11–12; H e i s e n b e r g, A. Op. cit., p. 11.

Литература: Д у й ч е в. Последният защитник, с. 35; P o l e m i s. The Doukai, p. 103. No 63, p. 150–151.

№ 428 НЕСТОНГОНИСА ЕВДОКИЯ (Νεστογγόνισσα Εὐδοκία)

Евдокия Нестонгониса е позната единствено от една патриаршеска грама, издадена през септември–декември 1315 г. В този документ се отбелязва, че тъжителката е отгледала едно момиче и му е приготвила зестра. Впоследствие приемната ѝ дъщеря се е омъжила против нейната воля и се е разпоредила неправилно със зестрата си. Трибуналет присъдил Евдокия да си получи обратно заделения имот. Изпълнението на присъдата било възложено на митрополита на Филипи и архиепископа на Драма. Последното подсказва, че Евдокия е имала имоти в тази област. Какво знаем още за нея? В документа е титулувана „μεγάλη παλαίνα“, тоест тя е била омъжена за някой велик папиас. Освен това тя е наречена и леля на автократора. За съжаление това споменаване е недостатъчно, за да се установи степента на роднинските отношения. Опитът на Ж. Дарузес да я отъждестви с На. Нестонгониса (№ 429) е неоправдан – монахинята Нестонгониса (70-те години на XIII в.) едва ли може да бъде сближена с Евдокия (1315 г.), майка, макар и на осиновена дъщеря.

Извори: MM, I, No 9, p. 17–18; RPC, I, No 14, p. 188–190.

Литература: Д у й ч е в. Последният защитник, с. 35; G u i l l a n d. Inst. I, p. 254; A h r w e i l e r. Smyrne, p. 173; L e m e r l e, P. Recherches sur les institutions judiciaires à l'époque des Paléologues. II. Le tribunal du patriarcat ou tribunal synodal. – In: L e m e r l e, P. Le monde de Byzance: Histoire et institutions. London, 1978, No XII, p. 326; P o l e m i s. The Doukai, p. 151; D a r r o u z è s. Regestes, V, No 2043; PLP 8, No 20197; F a i l l e r, A. – REB, 46, 1988, 273–274.

№ 429 ΝΕΣΤΟΝΓΟΝΙΣΑ Να.
(Νεστογγόνισσα, Νοστογγόνισσα, Νοστόγγισσα)

Дъщеря на На. Нестонгиса (№ 427) и великия domestik Никифор Тарханиот. В изворите е споменавана само като Нестонгониса или монахиня Нестонгониса. Това подчертаване на майчината фамилия (майката, а може би и бабата също са били Нестонгиси?) е твърде впечатляващо, а дори и малко необяснимо! Все пак тя е и Тарханиотиса (само веднъж се отбелязва!), а не допускам, че иска да се разграничи от природените си сестри и братя, тъй като Пахимер говори за голяма близост между тях. В 1237 г., след смъртта на първата си съпруга, Никифор се оженил повторно за Мария (монахиня Марта), сестра на бъдещия император Михаил VIII Палеолог. Този брак на бащата приобщил дъщерята към най-висшето византийско общество. Монахинята Нестонгониса е взела много дейно участие в религиозно-политическия конфликт, разделил императорската фамилия, а и цялото византийско общество – т. нар. „арсенитска криза“, възникнала, след като Михаил VIII Палеолог свалил от патриаршеския престол (1265 г.) Арсений. Няма никакви основания да бъде отъждествена – така, както предлага Ж. Дарузес – с Евдокия Нестонгониса (№ 428).

Извори: P a c h y m e r e s, I, p. 292.10,26, 294.7–8, 296.8; II, 38.8, 354.11–12; H e i s e n b e r g, A. Op. cit., p. 11.

Литература: M o g a v c s i k. Byzantinoturcica, II, p. 210; Д у й ч е в. Последният защитник, с. 35; G u i l l a n d, R. Les empereurs de Byzance et l'attrait du monastère. – In: G u i l l a n d, R. Etudes byzantines. Paris, 1959, p. 47; P o l e m i s. The Doukai, No 63, p. 103, 151; P L P 5, No 12104 (при Йоан Комнин).

№ 430 ΝΕΣΤΟΡ (Νέστωρ)

Известията за Нестор, катепан на Дръстър или дук на Паристрион – според различните автори (Аталиат, Зонара), които по различен начин говорят за един и същи пост във византийската провинциална администрация – не са много, но са тълкувани превратно. Ще започна с произхода на Нестор. Докато Зонара мълчи по този въпрос (разказът му е съкратена версия на писаното от Аталиат и е нормално да пропусне етническата принадлежност на своя герой), Аталиат съобщава, че Нестор е „ἀπὸ Ἰλλυριῶν δὲ τὸ γένος“¹. Това недотам ясно известие е интерпретирано различно, особено от балканските учени: славянин, българин, влах. Струва ми се, че не само най-безпристрастен, но и най-точен бе неангажираният учен П. Готие: „... вестарх Нестор, без съмнение българин, който бил назначен за катепан на Дръстър, дук на Паристрион...“² Казвам най-точен, тъй като това обяснение се съгласува не толкова с понятието „Илирия“, колкото с категоричния израз, че Нестор имал „τῷ ὀμοτίμῳ τοῦ γένους“³ с населението на крайдунавските градове (Дръстър и други), което по това време (а и по-рано, и по-късно) не би могло да бъде друго [то е категорично разграничено от печенезите] освен българско⁴.

Какво знаем за съдбата на Нестор преди 1072–1073 г.? Според Аталиат той е бил един от „τῶν οἰκειοτάτων αὐτῷ“ [Михаил VII Дука]⁵ и „δοῦλον πατρῶων γεγονότα τοῦ βασιλεύοντος“⁶, тоест Константин X Дука, а според Зонара – „δοῦλος δὲ τῆς τοῦ πατροῦς τούτου τοῦ αὐτοκράτορος“⁷. Тази информация се допълва от наскоро публикувания печат на Нестор, чиято легенда гласи: „Θεοτόκε βοήθει τῷ σῷ δούλῳ Νέστορῃ τῷ ἀνθρώπῳ ἄνακτος τοῦ Δούκα“⁸, тоест „Богородице, помагай на своя роб, човек на владетеля [императора] Дука.“ Или,

ако трябва да възстановим цялата картина, Нестор е бил „οἰκεῖος, δοῦλος καὶ ὄνθρωπος τοῦ βασιλέως“ – добре позната и особено характерна за византийското общество след X–XI в. формула, която разкрива позицията на човек, принадлежащ към своего рода „каста“, твърде близо до василевса, обвързана здраво с него, понякога без определени функции в държавния апарат, но без съмнение с голямо влияние. Очевидно Нестор е завоювал това положение още при Константин X Дука (1059–1067), запазил го е вероятно и при Роман IV Диоген (1068–1071) и особено при Михаил VII Дука (1072–1078). Тъкмо в началото на властването на последния (вероятно към 1073 г.) Нестор бил удостоен с титлата вестарх и назначен за катепан на Дръстър (или дук на Паристрион). Неговото назначение било предизвикано от съществуващите бунтовнически настроения сред населението на крайдунавските градове. Появата на Нестор в Дръстър не оправдала надеждите на василевса. Новият катепан бързо възприел идеите на местното българско население (Аталиат твърди, че тази постъпка на Нестор била предизвикана от една допълнителна причина – конфискацията на неговите имуществва в Константинопол, извършена по нареждане на логотета Никифор; но в същото време не се знае дали тези действия на властта не са били следствие от новата позиция на Нестор), съюзил се с печенезите и с голяма войска се отправил към Тракия (дори Адрианопол не посмял да му се противопостави) и се разположил на лагер край Константинопол. По-нататък събитията са добре познати, за да ги разглеждам подробно. Нестор не сполучил да осъществи първоначалните си намерения (да му бъде предаден Никифор или дори да влезе в столицата) и бил принуден да се завърне в земите на север от Балкана. Други известия за него няма.

¹ Attaliata, p. 205.9

² Nic. Bryennios, p. 208, n. 5.

³ Attaliata, p. 205.18.

⁴ Ще отидем може би твърде далеч, ако допуснем, че Нестор има някакви роднински отношения с Несторица (№ 431)

⁵ Attaliata, p. 205.7.

⁶ Пак там, с. 205.9–10.

⁷ Zonaras, p. 713.8.

⁸ Oikonomides. Dated, No 95.

Извори: Attaliata, p. 205.5–206. 10, 207.21–209.23; Zonaras, 713.8–714.2; Oikonomides. Dated, No 95.

Литература: Златарски. История. Т. 2, 156–159; Мутафчиев, П. Съдбините на средновековния Дръстър. – В: Мутафчиев, П. Избр. произв. Т.2. С., 1973, 80–81; Етнографски промени по Долния Дунав през XI в. – В: Мутафчиев, П. Добруджа. Сборник от студии. С., 1947, с. 97; Вăнеску, N. Les duchés byzantins de Paristrion (Paradounavon) et de Bulgarie. Bucarest, 1946, с. 68, 90–93, 171; Литаврин, Г.Г. Болгария и Византия, с. 412–314; Стăнеску, E. La crise du Bas-Danube byzantin au cours de la seconde moitié de XIe siècle. – ЗРВИ, 9, 1966, 57–59; Диакону, P. Les Petchénègues au Bas-Danube. Bucarest, 1970, 100–109; Варнеа, I., Șt. Ștefanescu. Din istoria Dobrogei. 3. București, 1971, 136–137; Каждан. Славяне, с. 34; Тъпкова-Займова, В. Долни Дунав – гранична зона на византийския Запад. С., 1976, 61–66, 89–92; Nic. Bryennios, p. 208, n. 5 (П. Готие); История. Т.3, с. 73; Angelid. Empire, p. 98; Oikonomides. Dated, p.94; Cheynet. Pouvoir, p. 81, No 102; 350, 390–391.

№ 431 НЕСТОРИЦА ДАВИД (Νεστορίτζης Δαβίδ)

През 1014 г. (или началото на 1015?) Давид Несторица, един от Самуиловите пълководци, настъпвайки срещу Солун, бил разбит от тамошния дук Теофилакт Вотаниат. Вероятно същият Несторица (не е споменато името Давид) е бил сред онези български μευιστῆνες, които през 1018 г. се предали на Василий II в

Охрид и заедно с младия Добромир (№ 339) и Лазарица (№ 395) бил „почетен царски“.

Извори: Scylitzes, 350.60–61, 359.30–32.

Литература: Schlumberger. L'Épopée, II, p. 387; Златарски. История. Т. 1. Ч. 2, с. 778; Каяндан. Социальный состав, с. 99, 107, 121, 126, 140, 175, 201, 207, 213; История, 2, с. 418.

№ 432 НИКОЛИЦА (Νικολιτζῶς)

С Никола, наречен заради малкия си ръст Николица (така поне твърди Скилица), се срещаме за първи път в 1001 г.¹ Тогава той командвал гарнизона на крепостта Сервия. Николица оказал упорита съпротива на ромеите, но все пак крепостта била овладяна, а самият той – пленен. Василий II отвел своя пленник в Константинопол и го провъзгласил за патриций. Но това ново положение не удовлетворявало българския велможа и той успял да избяга от столицата и да се завърне при Самуил. Николица се включил във военните действия, но отново бил заловен (Скилица не сочи точната хронология) и в окови изпратен пак в Константинопол. През 1018 г. Николица, който бил „често залавян и често освобождаван“ (тоест той сполучил да избяга и втори път от Константинопол), се предал на Василий II, който наредил да го изпратят в Солун. Това е последното известие за Николица. Вероятно е имал един син – № 433.

¹ Мнозина изследвачи са склонни да отъждествят Николица с Никулица от Лариса, който бил заловен от цар Самуил (между 982 и 986 г.) и преселен в България. Подробно по този проблем и специално против предложената идентификация вж. у Кекавмен, 510–512, 681, 636.

Извори: Scylitzes, 344.93–95, 1–16; 363.43–49; Zonaras, 559.16–560.1.

Литература: Schlumberger. L'Épopée, II, 220–222, 395; Златарски. История. Т. 1. Ч. 2, 661–662, 718–719, 774, 778; Guillaud. Titres et fonctions, No XII, 90–91; Кекавмен, 52, 581, 636 (Г. Г. Литаврин); История. Т. 2, 355, 405, 412, 420.

№ 433 НИКОЛИЦА МЛАДШИ (Νικολιτζῶς, ὁ νέος)

Определението „ὁ νέος“, предшестващо името на Николица, подсказва, че той е бил син на „ὁ ὑεῖρων“ Николица – № 432. Младият Николица заемал високо положение във военната структура на Самуилова България. Когато през 1018 г. той се предал на Василий II в Скопие, Скилица съобщава каква е била неговата позиция: „командвал първия и най-боеспособен Самуилов военен отряд“. Тъкмо това е определило и отношението на Василий II към него: той „бил почетен с титлата протоспатарий и длъжността стратег“. По-нататъшната съдба на младия Николица е неизвестна.

Извори: Scylitzes, 358.81–84.

Литература: Schlumberger. L'Épopée, II, p. 222, п. 1; Златарски. История. Т. 1. Ч. 2, 777; История. Т. 2, с. 418.

№ 434 НИФОН (Νιφών)

Йеромонах Нифон е бил игумен на Зограф. Подписът му стои върху един документ от 1471 г.

Извори: Actes de Kastamonitou, No 7, ред 24.

Литература: Actes de Dionysiou, App. Tableau, II, p. 211.

През 913 г. един беглец от България, основавайки се на азилното право, потърсил спасение в константинополската църква „Св. София“. Този случай станал обект на кореспонденцията между българския цар Симеон и патриарх Николай Мистик. Упоритостта, с която българският владетел изисквал да му бъде предаден беглецът, показва, че последният е принадлежал към висшите кръгове на българското общество. Позицията на Симеон по това време е била такава, че Византия е била принудена да отстъпи и да върне беглеца в Преслав.

Извори: N i c o l a s I Patriarch of Constantinople. Letters. Greek Text and English Translation by R. J. A. Jenkins and L. G. Westerink. Washington, D. C., 1973 (Dumbarton Oaks Texts II), No 3, p. 18.23 sq.; No 4, p. 22.33 sq.

Литература: Д у й ч е в, И. Еще о славяно-болгарских древностях IX века. – В: D u j č e v. Slavia Orthodoxa, No II, p. 89; А н г е л о в, Д. Въпросът за политическите емигранти в отношенията между Византия и средновековна България. – В: Античная древность и средние века. Т. 10. Свердловск, 1973, с. 115; Б о ж и л о в. Цар Симеон, с. 103.

№ 436 ОНОФРИ–ОНОФОРИЕ (Ονοφορίε)

Онофри, или Онофорий, е бил игумен на Зографския манастир. Подписът му присъства върху един акт на протос Григорий и на съвета в Кария от 1496 г.: „старецъ онофоріе ѿ зографа“

Извори: Actes de Docheiariou, No 62, ред 28, Pl. LXIX.

№ 437 ПАЛЕОЛОГ, ЙОАН КОМНИН ДУКА АНГЕЛ ВРАНА (Παλαιολόγος, Ἰωάννης Κομνηνός Δούκας Ἄγγελος Βρανᾶς)

Син на българския цар Смилец (1292–1298) и на На. Палеологина, братовчедка на император Андроник II Палеолог (дъщеря на Константин Палеолог, по-малък брат на Михаил VIII Палеолог). След смъртта на баща си малолетният Йоан вероятно е бил провъзгласен за български цар под настояничеството на своята майка. Последвалите събития в България са добре известни, за да се спирам подробно на тях. Ще отбележа само, че след възшествието на Теодор Светослав (1300 г.) Йоан и неговата майка са били принудени да емигрират във Византия. Каква е била по-нататъшната съдба на Йоан? Вземайки фамилините имена на своята майка, той е водил светски живот, притежавал е редица имоти (част от тях са дарени на константинополския манастир „Св. Богородица τῆς Βεβαίας Ἐλπίδος“), не е проявявал претенции за българския престол (поне няма сведения) и не е бил използван като претендент от страна на Византия, какъвто е бил случаят с Михаил Асен (№ 9) – сина на Константин Тих Асен и Мария. От един пасаж в Типика на споменатия манастир „Св. Богородица τῆς Βεβαίας Ἐλπίδος“ научаваме, че Йоан е станал монах под името Йосиф. За съжаление не знаем датата на този акт – непосредствено преди смъртта му или значително по-рано. От същия запис се знае, че Йоан (монах Йосиф) е починал на 8 август неизвестна година (terminus ante quem: 1330 г., тоест съставянето на Типика) и може би е погребан в самия манастир.

Извори: D e l e h a u e. Turica, 93.12–16, 84.7–12.

Литература: Б о ж и л о в, И. Бележки върху българската история през XIII в. – В: Българско средновековие. Българо-съветски сборник в чест на 70-годишнината на проф. И. Дуйчев. С., 1980, 78–81.

№ 438 РАДОМИР (Радомиръ)

Дяк Радомир, син на Рад, е писач на известния Радомиров псалтир, съхраняван в библиотеката на Зографския манастир. Псалтирът датира от последната четвърт на XIII в. и може да се допусне, че е създаден в самия манастир.

Извори: К о д о в, Х., Б Р а й к о в, Ст. К о ж у х а р о в. Опис на славянските ръкописи в библиотеката на Зографския манастир в Света гора. Т. 1. С., 1985, № 1, с. 29, табл. СХІІІ; Д у й ч е в. СБК, 2, с. 280; Българска ръкописна книга X–XVIII. С., 1976, № 56; Българската литература и книжнина през XIII в. Под ред. на И. Божилов и Ст. Кожухаров. С., 1987, с. 195.

Литература: Г е о р г и е в. Литературата на XIII в., 103–104; Д ж у р о в а, А. 1000 години българска ръкописна книга. С., 1981, с. 36; Гюзелев. Училища, с. 71.

№ 439 РАДОСЛАВ (Ῥαδοσθλάβος)

Радослав е брат на българския цар Смилец (1292–1298) и на Войсил (№ 208). След смъртта на царя за негов приемник бил обявен малолетният му син Йоан IV (№ 437), но фактически държавното управление било в ръцете на майка му На. Палеологина. Вдовстващата царица търсела подкрепата на зет си деспот Елтимир. Очевидно двамата царски братя Радослав и Войсил били изтласкани на заден план. Събитията от 1300 г. (появата на татарина Чака в Търново и последвалото възшествие на Теодор Светослав) променили коренно политическото положение в страната и всички роднини и привърженици на Смилец били принудени да емигрират. За Радослав Пахимер е категоричен: „Българският севастократор Радослав бе преминал на страната на императора...“ Подробностите не са известни, освен една: Андроник II Палеолог потвърдил севастократорското достойнство на Смилецовия брат. Наскоро след това Радослав начело на византийска войска нападнал Крън, но бил разбит от деспот Елтимир, заловен, ослепен и изпратен във Византия. По-нататъшната му съдба е неизвестна.

Извори: Pachymeres, II, 266–267, 446.

Литература: И р е ч е к. История на българите, с. 329, 330 (погрешна генеалогия), 331–333, 430, бел. 38, 495, бел. 132; Н и к о в, П. Из историята на подбалканската област. – Родина, I, 1938, № 1, с. 31; М у т а ф ч и е в. История. Т. 2, с. 197, 201–202; М о г а в с и к. Byzantinoturcica, II, р. 258; Б у р м о в, А. Към историята на Крънската област. – В: Б у р м о в, А. Избр. произв., Т. 1, С., 1965; Ф е р ј а н ч и ћ, Б. Севастократори у Византији. – ЗРВИ, 11, 1968, с. 146; П о п о в, А. Крепости и укрепителни съоръжения в Крънската средновековна област. С., 1982, с. 16–19, 22; P l j a k o v, Z. Die Aussenpolitik des bulgarischen Staates um das Ende des 13. Jh. (1292–1300). – Etudes historiques, XII, 1984, 23–24; F i n e. Balkans II, p. 226, 228–229.

№ 439а РАЙКО (Ῥαΐκος)

Райко е братовчед на Момчил (№ 407). По време на решителното сражение на 7.VI.1345 г. той, заедно с 50 войници, се намирал в Перитеорион. Съдбата му след поражението на Момчил и ликвидирането на самостоятелното му владение е неизвестна.

Извори: Cant., II, p. 531.

№ 440 РОМАН (Ῥομᾶνός)

Роман е по-малкият от двамата сина на българския цар Петър (927–970). През 969 г., в разгара на военната кампания на киевския княз Светослав срещу България, Роман и по-големият му брат, престолонаследникът Борис, били изпратени в Константинопол в качеството на заложници. С този акт баща им е искал да спечели помощта на империята срещу нашествениците от североизток. На следната 970 г. (междувременно цар Петър починал) двамата братя се завърнали в Преслав. Съдбата на Роман продължавала да бъде нерадостна (брат му все пак станал цар!) – първоначално в руски плен, а след това във византийски (971 г.). И докато Борис бил деградиран и приобщен към столичната аристокрация чрез титлата магистър, към Роман отношението било още по-драстично – според Скилица той бил скопен! След възобновяването на военните действия между България и Византия, тоест след като четиримата комитопули започнали военна кампания за възстановяване на териториалната цялост на страната, Роман и Борис очевидно не останали безучастни. През 976 или началото на 977 г. двамата избягали от Константинопол. Но този път Роман имал по-голям шанс – брат му станал жертва на нещастен инцидент, а той сполучил да достигне невредим до България. Съществуват различни мнения за положението на Роман в българската държава след 976/977 г. – едни са склонни да видят в негово лице законния цар на България, други приемат, че той е заемал едно нетвърде ясно положение край Самуил и Арон. Струва ми се, че второто становище е по-оправдано – все пак той е бил скопен и не би могъл да бъде провъзгласен за официален владетел. Наистина сведения за позицията на Роман липсват (освен участието му в битката при Траянови врата – 17. VIII. 986 г.). Но това мнение едва ли би могло да се опровергае. Сведенията за края на Роман са противоречиви. Според разказа на арабския историк Яхъя Антиохийски той бил пленен от ромеите в 991 г. и починал в затвор към 997 г. Скилица предлага друга версия – Роман бил поставен от Самуил за управител на Скопие, попаднал във византийски плен към 1003 г. (!), получил титлите патриций и препозит (доказателство, че наистина е бил скопец!) и бил назначен за стратег на Абидос.

Извори: Scylitzes, 255.75, 288.93, 328.65–67, 329.75, 346.66; Zonaras, 495.9–10, 560.15–18; Бар. Розен, В. Р. Император Василий Болгаробойца. Извлечения из летописи Яхъя Антиохийского. СПб., 1883, с. 34, 18–20.

Литература: Иречек. История на българите, с. 197, 201, 212, 215, 218, 221, 222, 227, 437, 447; Schlumberger. L'Épopée, II, p. 231; Златарски. История. Т. 1. Ч. 2, с. 569, 590, 593, 598, 625, 627, 629, 642–644, 647–648, 650–660, 668, 673, 679, 690–695, 700–702, 723; Мутафчиев. История. Т. 1, с. 356, 370, 378; Баласчев, Г. Българите през последните десетгодишнини на Х в. С., 1929, 40–41; Благоев, Н. Българският цар Роман. – Македонски преглед, 1931, № 3, 15–34; № 4, 23–45; Moravcsik. Byzantinoturcica, II, p. 261; Ostrogorsky. Histoire, p. 325; Guiland. Titres et fonctions, No XII, 93–94; Петров, П. Образование и укрепване на Западната българска държава. I. Към хронологията на периода 966–976. – ГСУ ФИФ, 53, 1959, 140–141, 153–155, 159, 164–166, 170, 172, 174–176, 178–182, 184–188; Йончев, Л. Някои въпроси във връзка със Самуиловата държава. – Ист. пр., 1965, № 1, 45–46; Gowling, R. Byzantium and Bulgaria. London, 1975, p. 74; Божлов, И. Битолският надпис на цар Иван Владислав и някои въпроси от средновековната българска история. – Ист. пр., 1971, № 1, 94–95, 99–100; История. Т. 2, с. 358, 360, 362, 365, 366, 397, 398, 401–403, 407, 410, 415; Fine. Balkans, I, 188–190.

№ 441 САВИН (САБИН, СИВИН) (Σαβίνος, Sabinus)

Около личността на този български кан са се водели и продължават да се водят спорове. Неясните започват още с името. Докато Теофан¹ и Никифор²

говорят за Савин (Σαβίνος – Sabinus у Анастасий Библиотекар³), то в „Именника на българските владетели“ е отбелязан кан Винех (вннѣхъ)⁴. Мнозина учени (Бъри, Маркварт, Микола) се опитаха да докажат тъждествеността на тези две лица, но напоследък В. Бешевлиев успя да стори това убедително. Тръгвайки от известната сребърна чаша от Преслав с името на великия жупан Сивин (Σιβήην)⁵, той основателно предположи, че първоначално в „Именника“ е стояло името **снвннѣхъ**, тоест Сивин. Впоследствие началната сричка **сн-**, схваната от преписвача като старобългарското показателно местоимение „този“, е отпаднала и в достигналите до нас ръкописи се е съхранила формата **вннѣхъ**⁶.

Отстраняването на видимото противоречие между имената, които намираме в „Именника“, от една страна, и у византийските автори – от друга, не решава всички проблеми, свързани с личността на Сивин. В „Именника“ Винех (= Сивин) е поставен след Кормисош (= Кормесай) и преди Телец. У Теофан и Никифор нещата са по-различни, а именно: Савин (= Сивин–Винех) е наследил Телец. Как може да се излезе от това противоречие? Струва ми се, че и тук В. Бешевлиев посочи правилния изход. Тръгвайки от идеята за институцията на двамата владетели⁷, той не без основание допуска, че Сивин като наследник на Кормисош (= Кормеси) е бил първи владетел, а на Телец е била отредена позицията на втори владетел, съвладетел или капхан⁸.

И така, Сивин е бил български кан в 762–763 г.⁹ Какво може да се каже за неговото краткотрайно властване? През 762 г. българска войска, нарушавайки мирния договор, сключен след поражението при Маркеле (760 г.), нахлула на византийска територия и опустошила крайграничните области. На следващата 763 г. император Константин V организира голям поход по море и по суша срещу България. На 30 юни край Анхиало той нанесъл голямо поражение на българите, предводителствани от Телец. Веднага след това, според българския обичай, Телец бил убит, а Сивин направил опит да сключи мир. Но канът срещнал съпротивата на боилите и бил принуден да емигрира – през Месемврия той се добрал до Константинопол.

Онова, което знаем за пребиваването на Сивин във византийската столица, е твърде малко. С помощта на ромеите той сполучил да изведе от България съпругата си, както и съпругите на онези, които го придружавали в изгнанието. На следващата 764 г. Сивин, редом с Константин V, участвал в среща с български пратеници, дошли да преговарят за мир. Това е последното известие за него.

¹ Theophanes, 433.16, 17, 19, 20; 436.12–13.

² Nicephores, p. 70.3–27.

³ Theophanes, II, 285, 287.

⁴ Москов, М. Именник на българските ханове. С., 1988, с. 20.

⁵ Бешевлиев, ПН, № 87, с. 235.

⁶ Вж. бел. 4.

⁷ Тази идея на В. Бешевлиев заслужава сериозно внимание и би трябвало да се доразвие. Тук ще отбележа само, че тази институция, тоест съвладетелство, се среща и в първите години след възобновата на българското царство, по-точно при Иван I Асен, Петър и Калоян (между 1186 и 1197 г.). Вж. Божилков, Асеневци, I, № 1, с. 35; № 2, с. 41.

⁸ Бешевлиев, Първобългари, с. 88.

⁹ Пак там, 87–90, 218.

Извори: Theophanes, 433.16, 17, 19, 20; 436.12–13; II, 285, 287; Nicephores, p. 70.3–27; Sigeberti Gemblacensis Chronographia.– MGH, SS, p. 333; Москов, М. Именник на българските ханове. С., 1988, с. 20.

Литература: Златарски, История. Т. 1. Ч. 1, с. 193, 205, 208, 211, 215, 217–221, 237, 265, 303, 365–368, 370, 378, 406–407; Мутафчиев, История. Т. 1, с. 157; Moravcsik, Byzantinoturcica, II, 242, 262; Дуйчев, И. Най-ранни връзки между първобългари и славяни. – В: Дуйчев, Българско средновековие, с. 97; Еще о славяно-болгарских древностях IX-го века. – В: Дуйчев, Slavia Orthodoxa, No 2, p. 89; San Teodoro Studita ed i Bulgari. – In: Дуйчев, Medioevo, I, p. 202,

№ 2; Ангелов, Д. Въпросът за политическите емигранти в отношенията между Византия и средновековна България. – В: Антична древност и Средни века, 10, Свердловск, 1973, с. 112, 114; Бешевлиев, ПН, 235–236; Първобългари, 87–90, 218; История. Т. 2, с. 124; Fine. Balkans, I, p. 77; Москов, М. Именник на българските ханове. С., 1988, 318–327.

№ 441a СЕВАСТОПУЛ (Σεβαστόπουλος)

През 1329 г. българинът Севастопул („... τὸ γένος μὲν Μυσός...“) командвал отряд от 300 конници, негови сънародници („τοὺς τε ἰδίους...“), който бил включен във войската на Андроник III Палеолог, воюваща срещу турците в Мала Азия. Севастопул предприел една неочаквана атака, но бил напълно разбит.

Извори: С a n t., I, p. 354.5–10.

Литература: O i k o n o m i d è s. A p p o s, p. 364.

№ 442 СЕРАПИОН (Σεραπίων)

Серапион е бил монах в манастира Зограф (преди 1360 г.). От една кратка приписка към Цветен триод № 24 (Синай) научаваме, че той е преписал част от Триода, преведен от стареца Йосиф (№ 370) и Закхей Философ (№ 344), а съставен от монах Гавриил (№ 249).

Извори: П о п о в. Бълг. книжовници, с. 404.

№ 443 СИМЕОН (Σεμεωνъ)

Монахът Симеон е бил игумен на Зограф. Подписът му – „σεμεωνъ ннѣкъ н нгѣменъ зографъ напнсаль“ – стои върху един акт на прота Йоан от 1169 г.

Извори: Actes de Saint Pantéléémon, No 8, ред 59; Album, Pl. XX.

№ 444 ТЕЛЕРИГ (ТЕЛЕРЮГ) (Τελέριγος, Τελερύγυ)

Телериг (или още Телерюг, както ще видим по-долу) е български владетел – ὁ κύρις Βουλγαρίας или ὁ τῶν Βουλγάρων κύριος, както го нарича Теофан. Началната дата на неговото властване е несигурна. Докато В.Н. Златарски приема 768 г., В. Бешевлиев сочи 774 г., тоест тогава, когато Телериг се появява за първи път в изворите. Тази първа поява е добре известна – измамата, с която българският кан си е послужил, за да унищожи онези български боили, които са сътрудничили с Константин V – и едва ли трябва да бъде разглеждана подробно. Само 3 години по-късно Телериг трябвало да търси убежище при своя враг: през 777 г. той напуснал България по неизвестни причини и пристигнал в Константинопол, където бил приет радушно от Лъв IV. Византийският василевс го почел с титлата патриций и го оженил за Ирина (братовчедка на императрицата), разбира се, след като Телериг приел християнската вяра. Това съобщава Теофан за съдбата на българския владетел.

Преди двадесетина години бе обнародван печат (някога в колекцията на Г. Заκος, а днес в Fogg Museum of Art, No 2203, 2256 – два еднакви екземпляра), чиято легенда гласи: „Χριστέ βοήθει τῷ σῶ δούλῳ Τελερύγυ Θεοφυλάκτῳ πατρικίῳ“. Печатът – едва ли трябва да се съмняваме, че той е принадлежал на българския кан Телериг – потвърждава писаното от Теофан. Новото, което

предлага (освен малко по-различната форма на името – Τελέριυу вм. Τελερίγος у Теофан), е понятието θεοφύλακτος. Първите издатели на печата Г. Закос и А. Веглери го схванаха като почетен епитет към патриций – идея, подкрепена и от В. Бешевлиев, който превежда съчетанието като „богохраним патриций“. Н. Икономидис, който също публикува печата, е на противно мнение – това е новото християнско име на бившия български владетел. Очевидно, за да бъде изяснен, този въпрос заслужава по-голямо внимание. Тъй като подробностите могат да бъдат намерени в отделна статия¹, тук ще изложя само крайните резултати: 1. В нито една тактика от IX–X в. титлата патриций не се съпровожда от епитет. 2. От предлаганите 548 печата на патриции (те са сред повече от 6000 печата, издадени от Закос–Веглери, Закос и В. Лоран) няма нито един, в чиято легенда титлата патриций да се придружава с епитет, освен два случая, в които се среща формулата „σὺν Θεῷ πατρικίῳ“. Епитетът Θεοφύλακτος дотолкова, доколкото е засвидетелстван, се свързва обикновено с институция, а не с титла или длъжност. Не са редки съчетанията „Θεοφύλακτῳ πατρικίῳ“, тоест в случая става дума за лично име Теофилакт. 3. Възражението срещу двойното име (езическо и християнско) не е основателно, напротив, то е твърде често срещана практика сред българите (все пак не бива да се забравя, че Телериг е български владетел!). Името Теофилакт е много подходящо в случая – неопитът Телериг е имал нужда от име, което да му осигури закрилата на новия християнския Бог. Заключение: формулата „Θεοφύλακτῳ πατρικίῳ“ трябва да бъде схващана като лично име плюс титлата.

¹ Божилков, И. Телериг (Телерюг–Теофилакт) (под печат).

Извори: Theophanes, 448, 451; Sigeberti Gemblacensis Chronographia.– MGH, SS, VI, p. 334; Zacos–Veglery I/3, No 3188; Oikonomidès. Dated, No 41; Бешевлиев, ПН, № 82.

Литература: Иречек. История на българите, с. 135, 151, 158, 159, 162, 201 (Цериг!); Златарски. История. Т. 1. Ч. 1, с. 209, 226–227, 229–231, 233–240, 246, 265, 289; Мутафчиев. История. 1, 165–169; Moravcsik. Byzantinoturcica, II, p. 304; Ostrogorsky. Histoire, p. 198; Dujčev, I. San Teodoro Studita ed i Bulgari. – In: Dujčev. Medioevo, I, p. 202, No 2; Slavia Orthodoxa, No 2, p. 89; Ангелов, Д. Въпросът за политическите емигранти в отношенията между Византия и средновековна България. – В: Античная древность и Средние века. 10. Свердловск, 1973, с. 112, 114; Gullio, A. La civilisation byzantine. Paris, 1974, 160–161; Primov, V. Bulgaria in the Eighth Century. – Byz. Bulg., 5, 1978, 32–35; История. Т.2, 127–129; Бешевлиев. Първобългари, 96–100; Fine. Balkans, I, p. 77.

№ 445 ТЕОДОР (Θεόδωρος)

Патрицийт Теодор е познат благодарение на едно писмо, адресирано до него от Теодор Студит (759–826). В писмото (то е писано между 815 и 826 г.) известният богослов разглежда подробно въпроса на вярата, но няколко пасажа се отнасят пряко до съдбата на неговия кореспондент. Няма съмнение, че Теодор (езическото му име не знаем!) е избягал от България: „след като си избягал от неблагочестието на многобожието и на българското идолопоклонничество...“ („Βουλγαρικῆς εἰδωλολατρείας...“). Дали това са истинските причини, или емигрирането на Теодор е било по политически съображения, не е ясно. Но второто като че ли е по-приемливо. Безспорно в Константинопол той е приел християнството и ново име (много подходящо за случая – Теодор!), получил е титлата патриций и вероятно някаква служба във византийската администрация. Другият конкретен факт, който научаваме от писмото, е, че Теодор е бил противник на иконоборството, или, както се изразява Теодор Студит: „...избягващ общуването с иконоборците...“

Извори: PG, 99, No 55, coll. 1516C–1520A.

Литература: Гошев, И. Правилата на Студийския манастир. – ГСУ БФ, 17, 1939/1940, с. 6, бел. 2; Дуйчев, И. Еще о славяно-болгарских древностях IX-го века. – В: Dujčev. Slavia Orthodoxa, No II, p. 89; San Teodoro Studita ed i Bulgari. – In: Dujčev. Medioevo, I, 199–205; Ангелов, Д. Въпросът за политическите емигранти между Византия и средновековна България. – В: Антична древност и средние века, 10, 1973, с. 112, 114; ГИБИ, IV, с. 33, бел. 1; Воژیлов. Les Bulgares, p. 164.

№ 446 ТЕОДОСИЙ ТЪРНОВСКИ

През 1362 г. известният български исихаст Теодосий Търновски напуснал България и се отправил към Константинопол, придружен от четирима следовници (сред тях са били Евтимий и Киприан). Във византийската столица той бил посрещнат от своя някогашен съидейник и приятел, а сега – патриарх Калист. След кратко пребиваване в патриаршеския дворец Теодосий бил настанен в манастира „Св. Мамас“ (Мамант) (в западната част на Константинопол, близо до портата Ксилокеркос – дн. Белградкапи), който принадлежал на самия Калист. Теодосий починал там на 27. XI. 1362 или 1363 г.

Извори: Златарски, В. Н. Житие и жизнь преподобнаго отца нашего Феодосия иже в Трънове постничествовавшаго. – СбНУНК, 20, 1904, 32–33; Стара българска литература. Т. 4. Житиенски творби. Съст. и ред. Кл. Иванова. С., 1986, 464–466 (превод).

Литература: Сырку. К истории. Т. 1, 403–411; Дуйчев. Центры, 112.114; Гóвѣц. Κάλλιστος, 69–120; Гюзелев. Училища, с. 81; Иванова. Евтимий, 40–44.

№ 447 ТЕОКТИСТ (Θεόκτιστος)

Теоктист (†1477) е бил архидякон на Марк Ефески, а впоследствие митрополит на Молдова.

Литература: Dobrescu, N. Din istoria bisericii române. Secolul al XV-lea. București, 1910, p. 100; Elian, A. Moldova și Bizanțul în secolul al XV-lea. – In: Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan Cel Mare. București, 1964, p. 106; Вожілов. Les Bulgares, p. 184 (погрешно – Теодосий).

№ 448 ТЕРТЕР АННА

Анна е била дъщеря на Мария (сестра на Йоан III Асен – № 28) и на българския цар Георги I Тертер (1280–1292). Terminus post quem за нейното раждане: 1279 г. Към 1284 г. (?) е била дадена за съпруга на сръбския крал Стефан Урош II Милутин. Анна била сръбска кралица в продължение на 15 години, докато в 1299 г. получила развод от Милутин, който встъпил в поредния си, четвърти брак с малолетната дъщеря на Андроник II Палеолог Симонида. Анна Тертер, съгласно сключения между Сърбия и Византия договор, била изпратена в Константинопол. През 1301 г. тя се омъжила повторно за деспот Михаил (Димитър) Дука, имала деца от този брак, а от 1304 г. нататък, след като била арестувана заедно със съпруга си, следите ѝ се губят.

Извори: Kancelarski i notarski spisi (Acta cancellariae et notariae annorum 1278–1301). Ed. G. Gremošnik. Beograd, 1932, p. 122; Pachtumeres, II, 304.3–11; 408.10–21; Nic. Gregh., I, p. 204.

Литература: Polemis. The Doukai, No 51, p. 96; Mavromatis, L. La fondation de l'empire serbe: Le kralj Milutin. Thessaloniki, 1978, 36–53; Божлов. Асеновци, II, № 3, с. 258.

№ 448а ТОМА (Ῥωμα)

Игумен (?) на Зографския манастир, загинал на 10. X. 1277 г. заедно с 21 монаси и 4 миряни в резултат на запалването на манастира от „латинци“, наемници на Михаил VIII Палеолог. Манастирът бил унищожен, понеже монасите не приемали сключената в 1274 г. уния между Константинопол и Рим.

Извори: И в а н о в. БСМ², с. 439; СБЛ, 3, с. 83.

№ 449 ХИРОВОСК ЙОАН (Χοιροβοσκός Ἰωάννης)

Пахимер съобщава, че към 1303–1304 г. „един младеж, родом българин, по прякор Свинепас“ („...τις νεανίας τὸ γένος Βούλγαρος, Χοιροβοσκὸς τοῦ πίκλην...“), чието име било Йоан, събрал отряд от 300 души и предложил услугите си на император Михаил IX Палеолог за война срещу турците в Мала Азия. В началото в Константинопол изпитали страх от подобно явление (да не предизвика селски вълнения, а не поради неопитност отрядът да не погине, както твърди Пахимер!) и затова Йоан бил заловен и хвърлен в тъмница. Впоследствие българинът избягал и отново организирал своя отряд. Този път услугите му били приети и българите воювали в околностите на Скамандер. След първоначалните успехи те били разбити, а техният командир – заловен. За по-нататъшната съдба на Йоан Хировоск Пахимер съобщава две версии. Според първата българинът бил убит, а според втората (по-достоверна според византийския историк) избягал и се отправил към Балканския полуостров. Той бил почетен с титлата севаст на българите („τιμὴν λαβὼν ἐπὶ Βουλγάρους τῆς σεβαστότητος...“) и отново постъпил на служба при Михаил IX. С отряд от 1000 души Йоан воювал край Солун срещу турците и каталаните. Това е последното известие за него.

Извори: P a c h y m e r e s, II, 442.2–444.14.

Литература: A h r w e i l e r. Le sébaste, p. 35; B o ž i l o v. Les Bulgares, dans la préséance, p. 119; Les Bulgares, p. 181; O i k o n o m i d è s. A propos, p. 364.

№ 449а ХОТОМИР (Χοτομῆρος)

Българин (славянин?) на византийска служба. Пленен и загинал в България като мъченик (813 г.).

Извори: F o l l i e r i, E., I. D u j č e v. Un acolutia inedita, p. 76.23.

Литература: F o l l i e r i, E., I. D u j č e v. Un acolutia inedita, p. 105; G j u z e l e v, V. Les Protobulgares. Sofia-Press, 1979, p. 46.

№ 450 ХРАНИСЛАВ (Χρανίσθλαβος)

Хранислав, българин по произход (ἐκ Βουλγάρων), бил пленен от ромеите по време на войната срещу Ивайло и бил хвърлен в затвор. По-късно бил освободен, получил титлата велик чауш и като ἀρχηγός командвал войсковата част в битката край Герми (около Кизик) в 1305 г.

Извори: P a c h y m e r e s, II, p. 426.2–12.

Литература: B o ž i l o v. Les Bulgares, dans la préséance, p. 118.

№ 451 ХРИЗИЛИЙ ЙОАН (Χρυσήλιος Ἰωάννης)

Йоан Хризиллий, протевон (протеύων – управител) на Драч, е бил тъст на Самуил – неговата дъщеря Агата (№ 1а) е била омъжена за българския цар. Уведомил Василий II, че е готов да предаде града на ромеите, ако двамата му синове получат титлата патриций. Василевсът приел, изпратил потвърдително писмо и градът бил предаден на патриция Евстатий Дафномил (997 или 1005 г.?). По това време Йоан вече бил покойник, но Василий II спазил даденото обещание и синовете му получили исканата титла. Йоан Хризиллий е имал 3 деца – споменатата вече дъщеря Агата (№ 1а) и синове Никола Хризиллий (№ 452) и Теодор Хризиллий (№ 453).

Извори: Scylitzes, 342.61–343.67, 349.50–51.

Литература: Златарски. История. Т.1. Ч.2, с. 680, 727, 743; Moravcsik. Byzantinoturcica, II, p. 349; К а ж д а н. Славяне, с. 37, бел. 49; История. Т.2, с. 415; Воژیлов. Les Bulgares, p. 181; Cheynet. Pouvoir, p. 234.

№ 452 ХРИЗИЛИЙ НИКОЛА (Χρυσήλιος Νικόλαος)

Никола Хризиллий е син на Йоан Хризиллий (№ 451). Писаното от Скилица („ὁ πατρίκιος Νικόλαος ὁ Βούλγαρος ὡ Χρυσήλιος τὸ ἐπώνυμον“) за него е ключът, който ни разкрива произхода и съдбата на фамилията Хризиллий. За първи път се срещаме, макар и анонимно, с Никола към 997 (или 1005 ?) г., когато след предаването на Драч той (и брат му Теодор) получил титлата патриций. През 1033 г. се срещаме отново с Никола Хризиллий. Тогава арабинът Алим предал град Перкри, или Беркли (североизточно от ез. Ван), на ромеите. Докато неговият син преговарял в Константинопол, в Перкри се настанил ромейски гарнизон, командван от патриция Никола Хризиллий. Когато Алим научил, че преговорите в столицата на империята не дали резултат, той успял да си върне града (в битката загинали 6000 ромей!) поради проявената от Никола Хризиллий небрежност – така поне твърди Скилица.

Извори: Scylitzes, p. 388.33–44.

Литература: Златарски. История. Т.3, с. 121, бел. 4; Moravcsik. Byzantinoturcica, II, p. 349; Schlumberger. L'Épopée, III, p. 134; Guillard. Titres et fonctions, No XII, 83–86; Воژیлов. Les Bulgares, p. 181; Cheynet. Pouvoir, 234, 342, No 27.

№ 453 ХРИЗИЛИЙ ТЕОДОР (Χρυσήλιος Θεόδωρος)

Теодор Хризиллий е син на Йоан Хризиллий (№ 451) и брат на Никола Хризиллий (№ 452). Получил титлата патриций заедно с брат си. За втори път го срещаме в 1057(?) г., когато взел участие в бунта срещу Михаил VI.

Извори: Scylitzes, p. 498.32.

Литература: Schlumberger. L'Épopée, III, p. 147; Moravcsik. Byzantinoturcica, II, p. 349; Златарски. История. Т.3, с. 121, бел. 4; Guillard. Titres et fonctions, No XII, 85–86; No XIV, 7–8; Воژیлов. Les Bulgares, p. 181; Cheynet. Pouvoir, p. 68, No 80.

№ 454 ХРИСТОФОР (Χριστόφορος)

Христофор е познат от един печат, чиято легенда гласи: „Χριστόφορος βασιλικῷ σπαθαρακαυδιδάτω, ἐπὶ τῆς μεγάλης ἐταιρείας καὶ ἐρμηνευτῆ τῶν

Βουλγάρων.“ Легендата не предизвиква затруднения (Христофор е служел в т. нар. „Велика етерия“ и е бил преводач) освен в един пункт: правилното разчитане и обясняване на последната дума. В. Лоран отдава предпочитание на τῶν Βουλγάρων, но допуска и друга възможност: τῷ Βουλγάρῳ. При състоянието на печата (ред 6: ΤΡΥΛ, а ред 7 е заличен) не може да се отдаде със сигурност предпочитание на едното от двете четения. Но струва ми се, че това не е решаващо, тъй като и в двата случая – „Христофор... преводач на българите“ или „Христофор... Българина, преводач“ – няма съмнение, че Христофор е бил от български произход.

Извори: L a u r e n t. Corpus, II, No 469.

Литература: L a u r e n t. Corpus, II, p. 231.

№ 455 ХУМИР (Χουμήρ)

През 1972 г. Г. Закос и А. Веглери обнародваха един печат, чиято легенда гласи: „Θεοτόκε βοήθει τῷ δούλῳ σου Χουμήρ.“ Според тях печатът датира от първата половина на VIII в. Той би могъл да се съпостави с един друг оловен печат (останал неизвестен за двамата учени?), публикуван от Г. Шлюмберже преди повече от 100 години. Неговата легенда има следния вид: „Θεοτόκε βοήθει τῷ δούλῳ σου Χουμου πατρικίῳ.“ Френският учен го отнася най-общо към VII–VIII в. Почти пълното съвпадение на двете имена (Χουμήρ – Χουμου [Χουμούρ – Χουμήρ]) и времето, когато са отсечени печатите, не може да не направи впечатление. С твърде голямо основание може да се допусне, че и в двата случая става дума за една и съща личност, живяла около края на VII–началото на VIII в. Двата печата дават представа за два различни момента от кариерата на Хумир. И накрая, за произхода на Хумир. Мисля, че идеята на В. Бешевлиев, който съпоставя това име с имена като Пумир, Маламир и др., може да бъде приета. Вероятно Хумир е бил [първо]българин, който в края на VII в. се е установил във Византия, приел е християнската религия (без да смени името си?) и е поел пътя, по който са вървели всички чужденци в империята. Дали е принадлежал към Куберовите прабългари или не – не би могло да се докаже.

Извори: Z a c o s – V e g l e r y, I/3, No 3010; S c h l u m b e r g e r. Sigillographie, p. 564, No 3.

Литература: Б е ш е в л и е в. ПН, с. 233.

№ 456 ЦУИЛАС (Τζουίλας)

Цуилас (Чуила? – вероятно има връзка и с Τζούλας – вж. № 457–458), без да бъде ясно как и по какъв начин, е бил свързан с митрополита на Адрианопол Варлаам-Василий. Между 1279–1282 г. двамата били изпратени в Никея и ослепени.

Извори: P a c h y m e r e s, I, p. 303.12–14.

Литература: Β ο ῒ λ ο υ. Les Bulgares, p. 181; L a u r e n t. Regestes, IV, No 1442 (за случая, без споменаване на Цуилас).

№ 457 ЦУЛА (ЦУЛО) ГЕОРГИ (Τζουλος – Τζουλος Γεώργιος)

С името на Георги Цула са свързани 3 групи извори, които трябва да бъдат разгледани внимателно, преди да бъдат използвани за възстановяване на биографията на това лице.

А. Завършвайки разказа си за поредния поход на Василий II срещу България, Йоан Скилица продължава: „Василевсът, след като се завърнал в Константинопол през месец януари шест хиляди петстотин двадесет и четвърта година (6524 – 5508 = 1016), изпратил флот в Хазария (εἰς Χαζαρίαν), който имал за командир Монгос, сина на Андроник, дук на Лидос; със съдействието на Сфенгос, брат на Владимир – зет на василевса, той покорил страната (τὴν χώραν), а нейния архонт Георги Цуло (Γεωργίον τοῦ Τζούλα) пленил в първото стълкновение.“¹

Б. Втората група извори се състои от 3 оловни печата.

1. Първият, чието местонахождение днес е неизвестно, е издаден още от Г. Пичомберже. Неговата легенда гласи: „Κύριε βοήθει τῷ σῶ δουλῷ Τζούλα βασιλικῷ σπαθαρίῳ Χερσῶνος.“²

2. Вторият печат е открит в Херсон в края на миналия век и днес се съхранява в Ермитажа (Санкт Петербург). Легендата му има следния вид: „Γεωργίῳ βασιλικῷ πρωτοσπαθαρίῳ καὶ στρατηγῷ Χερσῶνος τῷ Τζούλα.“³

3. Третият печат също е познат още от края на миналото столетие, но днешното му местонахождение е неизвестно. Ето легендата: „Γεωργίῳ βασιλικῷ πρωτοσπαθαρίῳ καὶ στρατηγῷ Χερσῶνος τῷ Τζούλα.“ Легендата е не само еднаква с № 2, но и двата печата са от една матрица⁴.

Ако съпоставим трите печата, или № 1 с № 2 и 3, ще видим, че: а) принадлежали са на лице с една фамилия; б) това лице е пребивавало в Херсон; в) в първия случай то е императорски спатарий, а във втория (№ 2 и 3) – императорски протоспатарий, тоест и в двата случая става дума за едно и също лице, чиято кариера се развива по възходящ път (по-висока титла и нова длъжност). Следователно и трите печата са принадлежали на един и същи византийски функционер – Георги Цула, императорски спатарий на Херсон (?), а сетне императорски протоспатарий и стратег на Херсон. Печатите могат да се датират в началото на XI в.

В. Третата група извори също се състои от 3 печата, които произхождат от Крим.

1. Този печат (днес в Херсонския историко-археологически музей) е запазен лошо. На лицевата му страна е изобразена птица, обърната надясно, която държи в чоквата си клонче. На обратната страна се чете: „...φυλάκῳ τοῦ Τζούλα“⁵. Тълкуването на този текст е трудно и предизвиква дискусии. Ключът за обяснението – доколкото е възможно, разбира се, е в думата – φυλάκῳ. Според мен са възможни два варианта: а) – φυλάκῳ (с грешка при изписването или при разчитането?) може да се схване като форма на глагола φυλάσσω (φυλάττω), която се свързва с името (фамилията) на собственика. Примери за подобна употреба на този глагол по такъв начин има, макар и редки⁶. б) По-приемлива е втората възможност: – φυλάκῳ е съставна част на понятие, с което се означава някоя длъжност във византийската администрация. Възможностите за подобно възстановяване са богати: φύλαξ⁷, ἐπί τοῦ φύλακος (служител в императорското съкровище)⁸, δικαιοφύλαξ⁹, νομοφύλαξ¹⁰, θεσμοφύλαξ (служители в правосъдието, в трибунала на хиподрума)¹¹, ταγματοφύλαξ (офицер в тагмата – не се среща в писмените извори!)¹², σκευοφύλαξ (служител в патриаршията)¹³, χαρτοφύλαξ (също)¹⁴. Всички тези служби са в централната администрация и съчетани с името Цула (свързано с Крим?), ме карат да отхвърля подобна възможност. При това положение най-вероятното възстановяване на -φυλάκῳ е παραφύλαξ. Парафилаксите са съчетавали (?) и длъжността комеркиарии¹⁵. Познати са комеркиарии и парафилаксии на Абидос, Солун, Никея, Крит¹⁶. Следователно има основание да приемем, че въпросният печат е принадлежал

на N. Цула, парафилакс (офицер или комеркиарий?) в някой кримски град, принадлежащ на Византия.

2. Вторият печат се съхранява в Държавния исторически музей (Москва). На лицевата му страна има допоясно изображение на Св. Георги, а на обратната – следният надпис: „Γεωργίου πρωτοσπαθαρίου τοῦ Τζούλα τοῦ Ποσφόρου.“¹⁷

3. Третият печат се намира в същата колекция. Двете му страни са заети със следната легенда: „Κύριε βοήθει τῷ σῶ δούλῳ Γεωργίῳ βασιλικῷ πρωτοσπαθαρίῳ καὶ στρατηγῷ <Τ> ζούλα.“¹⁸

Какви са връзките между тези три печата? а) Фамилното име Τζούλας (при № 3 Ζούλα лесно се коригира на Τζούλα), както и личното име Георги (№ 2 и 3); б) титлата протоспатарий (№ 2 и 3); в) № 2 категорично се свързва с Босфор, а другите два са открити в Крим. При това положение изводът се налага от само себе си: трите печата са принадлежали на едно и също лице.

Нека сега видим какво е отношението между трите групи извори. Ще започна с Б и В, тоест с печатите. Какво би могло да ги обедини? а) фамилията Цула (във всичките 6 печата) и личното име Георги (Б 2 и 3, В 2 и 3); б) Георги Цула е бил последователно спатарий и протоспатарий; в) Георги Цула е бил стратег (командир на гарнизон (Б 2 и 3, В 3); г) кариерата му е свързана с Крим, Босфор и Херсон (Б 1, 2, 3 и В 2). При това положение едва ли ще сгрешим, ако свържем и шестте печата с едно лице – Георги Цула.

Веднъж решен въпросът за двете групи печати, нека погледнем какво е тяхното отношение към писаното от Йоан Скилица (Α). Къде биха могли да бъдат сблизени? а) Име и фамилия – Георги Цула (различното изписване на фамилното име – Τζοῦλος–Τζοῦλας – едва ли би могло да е решително); б) място на действие – Херсон (или по-общо – Крим); в) длъжност – архонт или стратег на Херсон; г) дата – началото на XI в. Заключение: Α=Б=В.

И така, кой е Георги Цула? Преди тридесетина години М.И. Артамонов изказа предположението, че той е бил от български произход. Съветският учен се аргументира с фамилното име Цула (Цуло), което той сблужи с българската династия Дуло¹⁹. Дали тази идея е основателна или не, трудно би могло да се каже (преминаването на Д в Τζ-)²⁰, но в случая по-важното е друго: югозападната част на Кримския полуостров е била гъсто заселена с [пра]българи²¹. Една голяма част от тях постепенно се е приобщила към византийските владения на полуострова, настанила се е в най-големите градски центрове (Херсон, Босфор и др.), вляла се е в местното византийско общество и е правила кариера в местната византийска администрация. Тази етническа картина в Крим ни дава основание да допуснем, че Георги Цуло е произхождал тъкмо от тази [пра]българска среда²². Благодарение на изучените по-горе извори кариерата му може да бъде представена по следния начин: първата му засвидетелствана позиция, макар и не съвсем ясна, е: спатарий в Босфор (?), а малко по-късно – същото положение (императорски спатарий), но вече в центъра на темата Херсон.

Вероятно наскоро след това той е бил парафилакс (офицер от гарнизона на града!), за да достигне в по-късно време високия пост управител на града – императорски протоспатарий и стратег (архонт) на Херсон. Стигаме до събитията от 1016 г., описани от Скилица. След като обосновано бе отхвърлена идеята за стълкновение между хазарския каганат, чийто представител в Херсон е бил Георги Цула, и Византия, единственото възможно обяснение бе предложено от М. И. Артамонов: бунт на местната византийска администрация начело с Георги Цула срещу Константинопол²³. От Скилица научаваме как е завършило това стълкновение: Василий II е изпратил флот срещу Херсон и с помощта на Киевска

Русия е успял да ликвидира бунта. По-нататъшната съдба на Георги Цула е неизвестна.

¹ Scylitzes, p. 354.88–94.

² Соколова, И.В. Монеты и печати византийского Херсона. Л., 1983, с. 159, № 42 (по-нататък: Соколова. Монеты и печати).

³ Пак там, с. 164, № 54.

⁴ Пак там, с. № 54а.

⁵ Пак там, с. 133, бел. 234.

⁶ Laurent. Corpus, II, No 228: Τοῦ κανκλείου τὰς γραφὰς Ἀλυάτου// ἡ Παρθένος, φύλαττε τοῦ Νικηφόρου.

⁷ Zacos, II, No 474, 756, 805; Laurent. Corpus, II, No 127, 129.

⁸ Laurent. Corpus, II, No 671.

⁹ Явява се по-късно, през втората половина на XI в., и съществува до XIV–XV в. Pseudo-Kodinos, 301.11, 308.20, 322.7, 322.73, 338.144; Laurent. Corpus, II, No 476; Zacos, II, No 660.

¹⁰ Появява се след 1048 г.: Laurent. Corpus, II, 483–484, както и No 912, 913.

¹¹ Среща се за първи път в Ескориалската тактика: Oikonomides. Les listes de préséance, p. 271.29, 304, 326; Laurent. Corpus, II, p. 485, No 914, 915, 1079 (последният: θεσμοφύλαξ τῶν κρίσεων); Zacos, V, No 978.

¹² Zacos, II, p. 442, No 596, 597, 1003.

¹³ Oikonomides. Les listes de préséance, p. 251.19; Zacos – Vegleru, I/2, No 1275, 1798, 2358A; Zacos, II, No 151, 538, 932.

¹⁴ Laurent. Corpus, II, No 558, 1124; Zacos, II, No 412, 413, 581, 647, 667, 668, 780.

¹⁵ Oikonomides. Les listes de préséance, 161.15, 343.

¹⁶ Zacos – Vegleru, I/2, p. 1201.

¹⁷ Соколова, И. В. Монеты и печати, с. 133, бел. 235.

¹⁸ Пак там, с. 134, бел. 236. Соколова предлага четенето Ζούλα, но аз мисля, че бихме могли да добавим едно Т, изпуснато от гравьора?

¹⁹ Артамонов, М. И. История хазар. Л., 1962, с. 436.

²⁰ Дали същото се отнася и за Тома Цулас (Τζούλας) – вж. № 458.

²¹ Якобсон, А. Л. Раннесредневековые сельские поселения Югозападной Таврики. (Материалы и исследования по археологии СССР, № 168). Л., 1970 (особено с. 193–195).

²² Артамонов, М. И. Цит. съч., с. 437; Соколова, И. В. Администрация Херсона в IX–XI вв. по данным сфрагистики. – В: Античная древность и средние века. 10. Свердловск, 1973, с. 209: „крымский болгарин Георгий Цула“. Фамилията Цула е засвидетелствана в надпис от 1503 г., намерен в Мангуп. Според надписа въпросният Цула е възстановил местната крепост. Вж. Соколова, И. В. Монеты и печати, с. 103.

²³ Артамонов, М. И. Цит. съч., с. 437.

Извори: Scylitzes, p. 354.88–94; Schlumberger. Sigillographie, p. 238, No 8; Соколова, И. В. Монеты и печати, с. 159, No 42; с. 164, No 54, 54а; 133–134, бел. 234–236.

Литература: Schlumberger. Sigillographie, p. 238; Schlumberger. L'Épigraphie, II, 366–367; Васильевский, В. Г. Труды. 2. СПб., 1912, с. 205; Левченко, М. В. Очерки по истории русско-византийских отношений. М., 1956, с. 384; Артамонов, М. И. История хазар. Л., 1962, 436–437; Litavrin, G. G. A propos de Tmutaracan. – Вуз., 35, 1965, No 2, p. 231; Пашуто, В. Т. Внешняя политика древней Руси. М., 1968, с. 317, бел. 124; Боженов, И. Битолският надпис на цар Иван Владислав и някои въпроси от средновековната българска история. – Ист. пр., 1971, № 1, с. 91; Соколова, И. В. Печаты Георгия Цулы и события 1016 г. в Херсоне. – В: Палестинский сборник, 23 (86), 1971, 68–74; Администрация Херсона в IX–XI вв. по данным сфрагистики. – В: Античная древность и средние века. 10. Свердловск, 1973, с. 209; Монеты и печати, 103–106; Actes du Prôtaton, p. 190; Литарин, Г. Г. Византийское общество и государство в X–XI вв. М., 1977, с. 273; Боженов. Анонимът на Хазе, с. 61; Cheynet. Pouvoir, No 39, p.35–36; 393 et p. 63.

№ 458 ЦУЛА ТОМА (Τζούλας Θωμάς)

Императорският протоспатарий и вероятно императорски *екпросопу* в Солун Тома Цула е познат от два документа (942–943), с които се определя границата между Иерисо и Света гора. Д. Папахрисанту прие, че той няма никакво отношение „с фамилията на протоспатарий Георги Цула, стратег на Херсон към 1016 г.“. Действително пряка връзка между двамата не може да бъде установена,

но еднаквото фамилно име прави впечатление и ме кара да допусна, че и двамата византийски функционери възхождат към един общ родословен корен.

Извори: Actes du Prôtaton, No 4, ред. 13–14; No 5, ред. 16, 35, 43.

Литература: Actes du Prôtaton, 56, 190; В о ж и л о в. Les Bulgares, p. 179; С о к о л о в а, И. В. Монеты и печати, с. 103; С h e y n e t. Pouvoir, p. 393 et n. 63.

№ 458a ЦУЛА ФОТЕЙНОС (Τζούλας Φωτεινός)

Познат единствено от печат, който все още не е издаден.

Извори: C o l l. Seyrig, No 3.

Литература: С h e y n e t. Pouvoir, p. 393, n. 63.

№ 459 ЧЕРНОГЛАВ ЙОАН (Τζερνόγλαβος Ἰωάννης)

Йоан Черноглав е бил друнгарий в турмата на българите, разположена в западната част на Халкидическия полуостров и командвана от турмарха Василий Българин (996 г.).

Извори: Actes d'Iviron, I, No 10, ред. 13, 29, 35.

Литература: Божилков, И. Actes d'Iviron, I, No 10 и българите на Халкидическия полуостров (под печат); тук, гл. I, с. гл. II, с. 17, 112.

№ 460 ШИШМАН (Σίσμανος)

Шишман според категоричното свидетелство на Кантакузин е син на българския цар Михаил III Шишман Асен от първия му брак. След възшествието на Иван Александър Асен през пролетта на 1331 г. Шишман избягал при татарите. Той живял при тях в продължение на 10 години и едва през лятото на 1341 г. (след 15 юни) се появил в Константинопол. Пребиваването му във византийската столица предизвикало конфликт между България и Византия. Пратеници на цар Иван Александър поискали Шишман да им бъде предаден; в противен случай войната между двете страни била неизбежна. След като ромеите под натиска на Кантакузин отказали да предадат Шишман, България и Византия извършили по една военна демонстрация, които завършили с подновяване на сключения преди години мирен договор.

По-нататъшната съдба на Шишман е неизвестна. Може да се допусне, че той е останал в Константинопол, оженил се е и е имал поне един син – бъдещия константинополски патриарх Йосиф II (№ 371).

Извори и литература: Б о ж и л о в. Асеновци, I, № 30.

БИБЛИОГРАФИЯ

ИЗВОРИ

- Анна Комнина. Алексиада: Анна Комнина. Алексиада. Вступителна статия, превод, коментари Я. Н. Любарского. М., 1965.
- Вилардуен. Завладяването на Константинопол: Жофроа дьо Вилардуен. Завладяването на Константинопол. Увод, превод от старофр., бел. и прил. Ив. Божилов. С., 1985.
- Иванов. БСМ²: Й. Иванов. Български старини из Македония. С, 1931 (фототип. изд.: С., 1970).
- Калист. Житие ТТ: Житие и жизнь преподобного отца нашего Теодосия иже в Трънове постничествовашаго, съписано светейшим патриархом Константина града кирь Калистом. Изд. В. Н. Златарски. – В: Сборник за народни умотворения, наука и книжнина, 20, 1904, 1–41.
- Кекавмен: Совети и расказы Кекавмен. Подготовка текста, введения, перевод и комментарий Г. Г. Литаврина. М., 1972.
- Л. Дяконов. История: Л. Дяконов. История. Перевод М. М. Копыленко. Статия М. Я. Сюзюмова. Коментарий М. Я. Сюзюмова, С. А. Иванова. Отвеств. ред. Г. Г. Литаврин. М., 1988.
- Норовская псалтирь: Норовская псалтирь. Среднеболгарская рукопись XIV века. Издание подготовили Е. Б. Чешко, И. К. Бунина, В. А. Дыбо, О. А. Князевская, Л. А. Науменко. Т. 1–2. С., 1989.
- Стојновић. ССЗН 1–6: Љ. Стојновић. Стари српски записи и натписи. 1–6. Београд – Ср. Карловци, 1902–1926 (Фототипска издања. Београд, 1982–1988).
- СБЛ 3–4: Стара българска литература. Т. 3. Исторически съчинения. Съст. и ред. Ив. Божилов. С., 1983; Стара българска литература. Т. 4. Житиесписни творби. Съст. и ред. Кл. Иванова. С., 1986.
- Томовић. Г. Томовић. Морфологија Тирличких натписа на Балкану. Београд, 1974.
- Шандровская. Из истории: В. С. Шандровская. Из истории Болгарии X–XI вв. по данным сфрагистики. – Byz. Bulg., VII, 1981, 455–467.
- Асрополита: Georgii Asropolitae Opera. Rec. A. Heisenberg. I. Lipsiae, 1903.
- Actes de Chilandar: Actes de l’Athos, V. Actes de Chilandar. I. Actes grecs. Publiés par L. Petit. – BB, 17, 1911. Прил. 1.
- Actes de Docheiariou: Actes de Docheiariou. Edition diplomatique par N. Oikonomidès. Paris, 1984 (Archives de l’Athos, XIII).
- Actes d’Esphigménou: Actes d’Esphigménou. Edition diplomatique par J. Lefort. Paris, 1973 (Archives de l’Athos, VI).
- Actes d’Iviron, I–II: Actes d’Iviron. I. Des origines au milieu du XIe siècle; II. Du milieu du XIe s. à 1204. Edition diplomatique par J. Lefort, N. Oikonomidès, D. Papachryssanthou. Paris, 1985, 1990 (Archives de l’Athos, XIV, XVI).
- Actes de Kastamonitou: Actes de Kastamonitou. Edition diplomatique par N. Oikonomidès, Paris, 1978 (Archives de l’Athos, IX).
- Actes de Kutlunus: Actes de Kutlunus. Edition diplomatique par P. Lemerle. Paris, 1945 (Archives de l’Athos, II) (Nouvelle édition remaniée et augmentée, 1988).
- Actes de Lavra, I–IV: Actes de Lavra, I. Des origines à 1204; II. De 1204 à 1328; III. De 1329 à 1500; IV. Etudes historiques, actes serbes, compléments et index. Par P. Lemerle, A. Guillou, N. Svoronos, D. Papachryssanthou. Paris, 1970, 1977, 1979, 1982 (Archives de l’Athos V, VIII, X, XI).
- Actes de Prôtaton: Actes de Prôtaton. Edition diplomatique par D. Papachryssanthou. Paris, 1975 (Archives de l’Athos, VII).
- Actes de Saint-Pantéléémôn: Actes de Saint-Pantéléémôn. Edition diplomatique par P. Lemerle, G. Dagron, S. Ćirković. Paris, 1982 (Archives de l’Athos, XII).
- Actes de Xénophon: Actes de Xénophon. Edition diplomatique par D. Papachryssanthou. Paris, 1986 (Archives de l’Athos, XV).
- Actes de Xéropotamou: Actes de Xéropotamou. Edition diplomatique par J. Bompaire. Paris, 1964 (Archives de l’Athos, III).
- Actes de Zographou: Actes de Zographou. Publiées par W. Regel, E. Kurtz et B. Korablev. – BB, 13, 1907.

- Akindynos:** Letters of Gregory Akindynos. Ed. by A. Konstantinides Hero. Dumbarton Oaks Text. Washington, 1983.
- Anne Comnène.** Alexiade I–III: Anne Comnène. Alexiade I–III. Texte établi et traduit par B. Leib. Paris, 1937, 1943, 1945 (réimpression, 1967).
- Anne Comnène.** Alexiade IV: Anne Comnène. Alexiade IV. Index. Par P. Gautier. Paris, 1976.
- Ansbert:** Historia de expeditione Friderici imperatori. Ed. A. Chroust. MGH SS, Nova series. V. Berlin, 1928, 15–70.
- Aristakès de Lastivert:** Aristakès de Lastivert. Récit des malheurs de la nation arménienne. Traduction française, introduction et commentaire par M. Canard et H. Berbérian. Bruxelles, 1973 (Bibliothèque de Byzantion, 5).
- Ataliotha Michaelis Ataliothae** Historia. Rec. Im. Bekkerus. Bonnae, 1853.
- Boissonade.** Anecdota graeca: J. Fr. Boissonade. Anecdota graeca e condicibus regiis. III, V. Parisiis, 1831, 1833.
- Boissonade.** Anecdota: J. Fr. Boissonade. Anecdota nova. Parisiis, 1844.
- Cammelli.** Dém. Cyd. Corr.: Démentrius Cydonès. Correspondance. Texte inédit établi et traduit par G. Cammelli. Paris, 1930.
- Cant:** Ioannis Cantacuzeni eximperatoris Historiarum Lobri IV. Ed. L. Schopen. I–III. Bonnae, 1828, 1831, 1832.
- Chalcocondylas:** Laonici Chalcocondylae Atheniensis Historiarum Libri decem. Ex. rec. Im. Bekkeri. Bonnae, 1843.
- Chomatianus:** Analecta sacra et classica spicilegio solesmensi parata. Ed. Joannes Baptista Cardinalis Pitra. VII. Parisiis – Romae, 1891.
- Chr. Byz. Brev.** I–III: P. Chreiner. Die byzantinischen Kleinchroniken (Chronica Byzantina breviora). I–III. Wien, 1975, 1977, 1979 (CFHB, XII/1–3).
- Cinnamus:** Ionnis Cinnami Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnini gestarum. Rec. A. Meineke. Bonnae, 1836.
- Cod. Vat. Graeci, III:** Codices Vaticani Graeci. Tomus III. Codices 604–866. Rec. R. Devreesse. Città del Vaticano, 1950.
- Critobul:** Critobul din Imbros. Din Domina lui Mahomed al II-lea anii 1451–1467. Ediție de V. Grecu. București, 1963.
- Crusius.** Turcograecia: Turcograecia libri a Martino Crusio in Academia Tybingensi Graeco et Latino Professore utraque lingua edita Basileae, 1584 (Ristampa anastatica, Modena, s.d.).
- Darrouzès.** Regestes V–VI: R. Darrouzès. Les registes des actes du patriarcat de Constantinople. Vol. I. Les actes des patriarches, fasc. V. Les registes de 1310 à 1376. Paris, 1977; fasc. VI. Les registes de 1376 à 1410. Paris, 1979.
- Delehaye.** Typica: H. Delehaye. Deux typica byzantins de l'époque des Paléologues. Bruxelles, 1921.
- Dém. Cyd. Corr. I–II:** Démentrius Cydonès. Correspondance. Ed. R. – J. Loenertz. I–II. Città del Vaticano, 1956, 1960 (Studi e Testi, 186, 208).
- Dölger.** Regesten, I–V: F. Dölger. Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches I–V, München, 1924–1965.
- Dölger.** Praktika: F. Dölger. Sechs byzantinische Praktika des 14. Jahrhunderts für des Athoskloster Iberon. Abhandlungen der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Phil.-Hist. Klasse. Neue Folge. Heft 28, 1949.
- Ducas:** Ducas. Istoria turco-bizantină (1341–1462). Ediție critică de V. Grecu. București, 1958.
- DVL:** G. M. Thomas, R. Predelli. Diplomatarium Veneto-Levantium sive acta et diplomata res Venetas Graecas atque Levantis illustrantia. I–II. Venetiis, 1880, 1899.
- Ἐκθ. Χρον.:** Ἐκθεσις Χρονική. Ed. Sathas. MB, 7, 557–610; Ed. Sp. Lambros. Ecthesis Chronica and Chronicum Athenarum. London, 1902.
- Ἐγγραφα Πάτμου I:** Ἐβρανοῦση. Βυζαντινὰ ἔγγραφα τῆς μονῆς Πάτμου. Α'–Αὐτοκρατορικά. Ἀθήνα, 1980.
- Φιλόθεος:** Ἀγιολ. ἔργα I: Φιλοθέου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Κοκκίνου. Ἀγιολογικὰ ἔργα. Α'. Ἐκδ. Δ. Γ. Τσάμη. Θεσσαλονίκη, 1985.
- Follieri, E. e I. Dujčev.** Un acolutia inedita: Follieri, E. e I. Dujčev. Un acolutia inedita per i martiri di Bulgaria dell'anno 813.– Byz., 33, 1963, 71–106.
- Genesius:** Iosephi Genesii regum libri Quattuor. Rec. A. Lesmueller – Werner et I. Thurn. Berlin, 1978 (CFHB, XIV).
- Georg. Mon. Cont.:** Georgi monachi dicti Hamartoli Chronicon. Ed. E. Muralt. Petropoli, 1859.
- Γούδα.** Ἐγγραφα: Μ. Γούδα. Βυζαντιακὰ ἔγγραφα τῆς... μονῆς του Βατοπεδίου. – ΕΕΒΣ, 3, 1926, 119–194; 4, 1927, 211–248.
- Guillaume de Pouille:** Guillaume de Pouille. La Geste de Robert Guiscard. Edition, traduction, commentaire et introduction par M. Mathieu. Palermo, 1961.
- Guillou.** St. Jean-Prodrôme: Les archives de Saint Jean-Prodrôme sur le mont Ménéécée. Par A. Guillou. Paris, 1955.

- Hunger. Chortasmenos: H. Hunger. Johannes Chortasmenos (ca. 1370—ca. 1436/37). Briefe, Gedichte und Kleine Schriften. Einleitung, Regesten, Prosopographie, Text. Wien, 1969.
- Kaľuźniacki. Werke: Werke des patriarchen von Bulgarien Euthymius (1375—1393). Herausgegeben von E. Kaľuźniacki. Wien, 1901 (Variorum Reprints, London, 1971).
- Kaľuźniacki. Panegyrischen Litteratur: Aus der panegyrischen Litteratur der Südslaven. Heransgegeben von E. Kaľuźniacki. Wien, 1901 (Variorum Reprints, London, 1971).
- Κωνσταντινοποῦλοῦ. Βυζ. Μολυβδόβουλα: Κ. Κωνσταντινοποῦλοῦ. Βυζαντικά μολυβδόβουλα τοῦ ἐν Ἀθῆναι Ἐθνικοῦ νομισματικοῦ Μουσείου. Ἀθῆναι, 1917.
- Lambros. Catalogues, I—II: S. p. Lambros. Catalogues of the Greek Manuscripts on Mount Athos. I—II. Cambridge, 1895, 1900.
- Λάμπροῦ. ΠΠ I—IV: Σ. π. Λάμπροῦ. Παλαολόγεια καὶ Πελοποννησιακά. I—IV. Ἀθῆναι, 1912, 1924, 1926, 1930.
- Laurent. Bulles: V. Laurent. Les bulles métriques dans la sigillographie byzantine. Athènes — Bucarest, 1932—1937.
- Laurent. Orghidan: V. Laurent. La collection C. Orghidan. Documents de sigillographie byzantine. Paris, 1952.
- Laurent. Médaillier Vatican: V. Laurent. Les sceaux byzantins du Médaillier Vatican. Città del Vaticano, 1962.
- Laurent. Corpus, II, V/1, 2, 3: V. Laurent. Le corpus des sceaux de l'Empire byzantin. II. L'administration centrale. Paris, 1981; V/1, 2, 3. L'Eglise. Paris, 1963, 1965, 1972.
- Laurent. Regestes, IV: V. Laurent. Le Patriarcat byzantin. Série I. Les registes des actes du Patriarcat de Constantinople. Vol. I. Les actes des patriarches. Fasc. IV. Les registes de 1208 à 1309. Paris, 1971.
- Laurent. Mathieu Ier: V. Laurent. Les triépiscopat du patriarche Mathieu Ier. — REB, 30, 1972, 5—166.
- Lemerle. Miracles, I—II: P. Lemerle. Les plus anciens recueils des Miracles de Saint Démétrius. I—II. Paris, 1979, 1981.
- Lemerle. Un praktikon: P. Lemerle. Un praktikon inédit des archives de Karakala (janvier 1342) et la situation en Macédoine orientale au moment de l'usurpation de Cantacuzène. — In: P. Lemerle. Le monde de Byzance: Histoire et institutions. London, 1978, No XVIII.
- L. Diaconus: Leonis Diaconi Caloënsis Historiae libri X. E. rec. C. B. Hasii. Bonnae, 1828.
- L. Grammaticus: Leonis Grammatici Chronographia. Rec. I. Bekkerus, Bonnae 1842.
- Man. Calecas. Corr.: Correspondance de Manuel Calecas. Publiée par R.-J. Loenertz. Città del Vaticano, 1950 (Studi e Testi 152).
- Manuel II Palaeol. The Letters: The Letters of Manuel II Palaeologus. Text, Translation and Notes by Georges T. Dennis. Washington, 1977 (Dumbarton Oaks Texts, IV).
- Man. Philae Carmina I—II: Manuelis Philae Carmina ex codicibus Escorialensis, Florentinis, Parisiinis et Vaticanis nunc primum edidit E. Miller. I—II. Parisiis, 1855, 1857 (réimpression: Amsterdam, 1967).
- Man. Philae Carm. inedita: Manuelis Philae Carmina inedita. Ae. Martini. — Atti della Real Accad. di Archeologia, XX. Supplementum. Napoli, 1900.
- Man. Philae. Ἱστορ. ποιήμ.: Μ. Γ. εἰ δέ ω ν. Μανουῆλ τοῦ Φιλῆ Ἱστορικὰ ποιήματα. — Ἐκκλ. Ἄλ. 3, 1883, 244—250, 605—606.
- Mansi: J. D. Mansi. Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio. 31 Vols. Florentia—Venezia (réimpression: J. B. Martini et L. Petit, avec continuation, vols 32—50. Paris, 1901 et suiv.).
- MM I—VI: F. Miklosic—I. Müller. Acta et diplomata graeca medii aevi. I—VI. Vindobonae, 1860—1890.
- Nicephorus: Nicephori archiepiscopi Constantinopolitani Opuscula historica. Ed. C. de Boor. Lipsiae, 1880.
- Nic. Bryennios: Nicéphore Bryennios. Histoire. Introduction, texte, traduction et notes par P. Gautier. Bruxelles, 1975 (CFHB, IX).
- Choniates. Historia: Nicetae Coniatae Historia. Rec. J. A. Van Dieten. Pars I. Prefationem et textum continens. Berolini et Novi Eboraci, 1975 (CFHB).
- Choniate s. Orationes: Nicetae Coniatae Orationes et epistulae. Rec. I. A. van Dieten. Berolini et Novi Eboraci, 1972 (CFHB, III).
- Nic. Greg.: Nicephori Gregorae Byzantina historia, I—II. Ed. L. Shopen. III. Ed. I. Bekker. Bonnae, 1829—1855.
- Nic. Greg. Corr.: Nicéphore Grégoras. Correspondance. Texte établi et traduit par R. Guillard. Paris, 1927.
- Oikonomidès. Les listes de préséance: N. Oikonomidès. Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles. Paris, 1972.
- Oikonomidès. Dated: N. Oikonomidès. A Collection of Dated Byzantine Lead Seals. Dumbarton Oaks, Washington, D. C., 1986.
- Pachymeris I—II: Georgi Pachymeris De Michaele et Andronico Palaeogis libri tredecim. Rec. I. Bekkerus. Bonnae, 1835.

- Παλαμᾶς. Συγγράμμ. I–III: Γρηγόριος τοῦ Παλαμᾶ. Συγγράμματα. Θεσσαλονίκη, 1962–1970.
- Παπαδοπούλου-Κεραμέως. Ἀνάλεκτα I: Ἀ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως. Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας, I. St. Petersburg, 1891.
- Procopius. De Bello: Procopii Caesariensis Opera Omnia. Vol. II. De Bellis libri V–VIII. Rec. J. Haury. Editio stereotypa G. Wirth. Lipsiae, 1963.
- Psellos I–II: Michel Psellos. Chronographie ou Histoire d'un siècle de Byzance (976–1077). I–II. Texte établi et traduit par E. Renaud. Paris, 1926, 1928 (réimpression: 1967).
- Pseudo-Kodinos: J. Verpeaux. Pseudo-Kodinos. Traité des Offices. Paris, 1966.
- Pseudo-Symeon: Theophanes Continuatus, Ioannis Cameniata, Symeon Magister... Rec. I. Bekkerus. Bonnae, 1838.
- RPK I: Das Register des Patriarchats von Konstantinopel. I. Teil 1315–1331. Herausgegeben von H. Hunger und O. Kresten. Wien, 1981 (CFHB, XIX/1).
- Sathas. MB, I–VII: C. Sathas. Μεσαιωνική βιβλιοθήκη ἢ Συλλογή ἀνεκδότων μνημείων τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας (Bibliotheca Graeca medii aevi). I–VII. Venise, 1872–1894.
- Sathas. Μνημεῖα, I–IX: C. Sathas. Μνημεῖα ἑλληνικῆς ἱστορίας. Documents inédits de la Grèce au Moyen age. Vols. I–IX. Paris, 1880–1890.
- Schlumberger. Sigillographie: G. Schlumberger. Sigillographie de l'Empire byzantin. Paris, 1884.
- Schreiner. Pammakaristoskirche: P. Schreiner. Eine unbekante Beschreibung der Pammakaristoskirche (Fethye Camii) und weitere Texte zur Topographie Konstantinopels. – DOP, 25, 1971, 217–248 (Texte: 221–226).
- Sphrantzes. Majus: Pseudo-Sphrantzes: Macarie Melissenos, Chronica 1258–1481. Ed. V. Grecu. București, 1966, 150–591.
- Sphrantzes. Minus: Georgios Sphrantzes. Memorii, 1401–1477. Ed. V. Grecu, 1966, 2–147.
- Scutariota: Ἀωνόμου Σύνουπτις χρονική. – In: Sathas. MB, VII.
- Stornajolo. Cod. Urb.: Codices Urbinae graeci Bibliothecae Vaticanae. Rec. C. Stornajolo. Romae, 1895.
- Theophanes: Theophanis Chronographia. Ed. C. de Boor, I–II. Lipsiae, 1883.
- Theoph. Cont.: Theophanes Continuatus... Rec. I. Bekkerus. Bonnae, 1838.
- Thiriet. Regestes, I–III: F. Thiriet. Regestes des délibérations du Sénat de Venise concernant la Roumanie. I, 1329–1399; II, 1400–1430; III, 1431–1463. Paris, 1958, 1959, 1961.
- Tury. Dated Greek Manuscripts: A. Tury. Dated Greek Manuscripts of the Thirteenth and Fourteenth Centuries in the Library of Italy. Chicago – London, 1972.
- Vasmer. Die Slaven: M. Vasmer. Die Slaven in Giechenland. Berlin, 1941.
- Villehardouin. I–II: Villehardouin. La conquête de Constantinople, I–II. Editée et traduite par E. Faral. Cinquième tirage. Paris, 1973.
- Τὸ χρονικὸν τῶν Ἰωαννίνων: Α. Βρανούση. Τὸ χρονικὸν τῶν Ἰωαννίνων κατ' ἀνέκδοτον δημόδη ἐπιτομήν. – Ἐπετηρὶς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου, 12, 1962, RU – 115.
- Zacos-Veglery, I: G. Zacos and A. Veglery. Byzantine Lead Seals. Vol. I. Part 1–3. Basel, 1972.
- Zacos II: G. Zacos. Byzantine Lead Seals. Vol. II. Compiled and Edited by J. Nesbit. Berne, 1984.
- Zonaras: Ioannis Zonaras Epitome historiarum libri XIII–XVIII. Ed. Th. Büttner-Wobst. Bonnae, 1897.

ЛИТЕРАТУРА

- Артюнова. Эдесса: В. Артюнова. Византийские правители Эдессы в XI в. – ВВ, 35, 1973, 137–153.
- Бешевлиев. Първобългари: В. Бешевлиев. Първобългари. История. С., 1984.
- Божилев. Анонимът на Хазе: И. Божилев. Анонимът на Хазе. България и Византия на Долния Дунав края на X в. С., 1979.
- Божилев. Цар Симеон: И. Божилев. Цар Симеон Велики (893–927): Златният век на средновековна България. С., 1983.
- Божилев. Асеневци: И. Божилев. Фамилията на Асеневци (1186–1460). Генеалогия и просопография. С., 1985 (Второ фототипно издание: 1994).
- Божилев. Белота: И. Божилев. Белота – български властел от началото на XIII в. – Ист. пр., 1971, № 1, 71–81.
- Божков: А. Божков. Миниатюри от Мадридския ръкопис на Йоан Скилица. С., 1972.
- Георгиев. Литература: Е. Георгиев. Литературата на Втората българска държава. I. Литературата на XIII в. С., 1977.
- Гюзелев. Училища: В. Гюзелев. Училища, скриптории, библиотеки и знания в средновековна България. XIII–XIV в. С., 1985.

- Д у й ч е в. Бълг. средновековие: И. Д у й ч е в. Бълг. средновековие. Проучвания върху политическата и културната история на средновековна България. С., 1972.
- Д у й ч е в. Проучвания I: И. Д у й ч е в. Проучвания върху българското средновековие. – СББАН. XI–I. С., 1945.
- Д у й ч е в. Проучвания II: И. Д у й ч е в. Проучвания върху средновековната българска история и култура. С., 1981.
- Д у й ч е в. Славянски: И. Д у й ч е в. Славянски местни и лични имена във византийските описни книги. В: Д у й ч е в. Проучвания, II, 354–370.
- Д у й ч е в. Последният защитник: И. Д у й ч е в. Последният защитник на Срем в 1018. – В: Д у й ч е в. Проучвания, II, 27–37.
- Д у й ч е в. Центри: И. Д у й ч е в. Центри византийско-славянското обшения и сотрудничества. – In: I. D u j c h e v. Slavia Orthodoxa. Variorum Reprints. London, 1970, No V, 107–129.
- З л а т а р с к и. История I–III: В. Н. З л а т а р с к и. История на българската държава през средните векове. Т. I. Ч. 1, 2; II, III. С., 1918, 1927, 1934, 1940.
- И в а н о в. Евтимий: К. И в а н о в а. Патриарх Евтимий. С., 1986.
- И в а н о в а. Исихазъм: К. И в а н о в а. Някои моменти на българо-византийските литературни връзки през XIV в. (Исихазъм и неговото проникване в България). – В: Старобългарска литература, 1, 1971, 209–242.
- И р е ч е к. История на българите: К. И р е ч е к. История на българите. Оправки и добавки от самия автор. С., 1978.
- К а ж д а н. Славяне: А. П. К а ж д а н. Славяне в составе господствующего класса Византийской империи в XI–XII вв. – В: Славяне и Россия. К 70-летию со дня рождения С. А. Никитина. М., 1972.
- К а ж д а н. Социальный состав: А. П. К а ж д а н. Социальный состав господствующего класса Византии XI–XII вв. М., 1974.
- Л и т а в р и н. Болгария и Византия: Г. Г. Л и т а в р и н. Болгария и Византия в XI–XII вв. М., 1960.
- М а к с и м о в и њ. Виз. пров. управа: Љ. М а к с и м о в и њ. Византијска провинцијска управа у доба Палеолога. Београд, 1972.
- М у т а ф ч и е в. История I–II: П. М у т а ф ч и е в. История на българския народ. I–II. С., 1943.
- Г. О с т р о г о р с к и СД: Сабрана дела Георгија Острогорског. I–VI. Београд, 1969–1970.
- О с т р о г о р с к и. Серска област: Г. О с т р о г о р с к и. Серска област после Душанове смрти. – В: Г. О с т р о г о р с к и. СД IV, 423–631.
- П о п о в. Бълг. книжовници: Г. П о п о в. Новооткрито сведение за преводаческата дейност на български книжовници от Света гора през първата половина на XIV в. – Български език, 28, 1978, № 5, 402–410.
- С о л о в њ е в. Греческие архонты: А. С о л о в њ е в. Греческие архонты в сербском царстве XIV века. – Вуз. Slav., II, 1930, 275–287.
- С ы р к у. К истории I, 1: П. С ы р к у. К истории исправления книг в Болгарии в XIV веке. Том I. Вып. I. Время и жизнь патриарха Евфимия Терновского. СПб., 1898 (Variorum Reprints, London, 1971).
- Ф е р ј а н ч и њ. Деспоти: Б. Ф е р ј а н ч и њ. Деспоти у Византији и јжнословенским земљама. Београд, 1960.
- Ф е р ј а н ч и њ. Севастократори: Б. Ф е р ј а н ч и њ. Севастократори у Византији. – ЗРВИ, 11, 1968, 141–192.
- A h r w e i l e r. Smyrne: H. A h r w e i l e r. L'histoire et la géographie de la région de Smyrne entre les deux occupations turques (1081–1317). – TM, I, 1965, 1–204.
- A h r w e i l e r. Le sébaste: H. A h r w e i l e r. Le sébaste, chef des groupes ethniques. – In: H. A h r w e i l e r. Etudes sur les structures administratives et sociales de Byzance. Variorum Reprints. London, 1971, No XIV, 31–36.
- A n g o l d. Government: M. J. A n g o l d. A Byzantine Government in Exile. Government and Society under the Lascarides of Nicea. London, 1975.
- A n g o l d. Empire 1025–1204: M. A n g o l d. The byzantine Empire 1025–1204. London and New York, 1984.
- A s d r a c h a. La région des Rhodopes: C. A s d r a c h a. La région des Rhodopes aux XIIIe et XIVe siècles. – Etudes de géographie historiques. Athen, 1976.
- A s d r a c h a. Les Rhodopes I–II: C. A s d r a c h a. Les Rhodopes au XIVe siècle. Histoire administrative et prosopographie. – REB, 34, 1976, 175–209; Les Rhodopes au XIVe siècle: administration et prosopographie ecclésiastique. – BNJ, XXII, 1979, 1–64.
- B a r k e r. Manuel II: J. W. B a r k e r. Manuel II Palaeologus (1391–1425). New Jersey, 1969.
- В á ρ ζ ο ς. I–II: К. В á ρ ζ ο ς. 'Η γενεαλογία τῶν Κομνηνῶν, I–II Θεσσαλονίκη, 1984.
- В е с к. Kirche: H. G. В е с к. Kirche und theologischen Literatur im byzantinischen Reich. München, 1959.
- В о n. Morée: A. В о n. La Morée franque. Recherches historiques, topographiques et archéologiques sur la Principauté d'Achaïe (1205–1430). Paris, 1969.

- Bosch. Andronikos III: U.-V. Bosch. Andronikos III. Palaiologos. Amsterdam, 1965.
- Božilov. Les Bulgares: I. Božilov. Les Bulgares dans l'Empire byzantin. – ГСУ ИФ, LIX, 1975, 1980, 145–194.
- Božilov. Les Bulgares dans la préséance: I. Božilov. Les Bulgares dans la préséance et dans l'administration byzantine. – EB, 1978, № 3, 112–120.
- Božilov. L'hagiographie bulgare: I. Božilov. L'hagiographie bulgare et l'hagiographie byzantine: unité et divergence. – In: Hagiographie, cultures et sociétés, IVe–XIIe siècles. Paris, 1981, 535–557.
- Bréhier. Byzance: L. Bréhier. Le Monde byzantin: I. Vie et mort de Byzance. Paris, 1969.
- Brunet. Toponymes slaves: F. Brunet. Sur l'hellénisation des toponymes slaves en Macédoine byzantine. – TM, 9, 1985, 235–265.
- Du Cange. Fam. Byz.: C. du Fresne Du Cange. Historia byzantina duplici commentario illustrata. I, Familiae Augustae Byzantinae. Familiae Dalmaticae, Sclavonicae, Turcicae. Paris, 1680 (Venise, 1729).
- Du Cange. Histoire I–II: C. du Fresne Du Cange. Histoire de l'Empire de Constantinople sous les empereurs français. Vol. I–II. Paris, 1657; éd. Venise, 1729 (Nouvelle édition entièrement refondue sur les manuscrits, et conforme à la seconde édition inédite qu'il avait préparée, revue par J. A. Buchon. Paris, 1826).
- Chalandon. Les Comnènes I–II: F. Chalandon. Essai sur le règne d'Alexis Ier Comnène (1081–1118). Paris, 1900; Les Comnènes, II. Jean II Comnène (1118–1143) et Manuel Ier Comnène (1143–1180). Paris, 1912.
- Charanis. Ethnic Changes: P. Charanis. Ethnic Changes in the Byzantine Empire in the Seventh Century. – DOP, 13, 1959.
- Charanis. The Slavic Element: P. Charanis. The Slavic Element in Byzantine Asia Minor. – Byz., XVIII, 1948, 69–83.
- Cheynet. Pouvoir: J. Cl. Cheynet. Pouvoir et contestations à Byzance (963–1210). Paris, 1990 (Byzantina Sorbonensia, 9).
- CMH IV/l, 2: The Cambridge Medieval History, IV, 1. Byzantium and its neighbours; 2. Government, Church and Civilization. Cambridge, 1966, 1967.
- Dennis. Man. II Palaeologus: G. Dennis. The Reign of Manuel II Palaeologus in Thessalonica, 1382–1387. Roma, 1960 (OCA, 159).
- Dujčev. Medioevo, I–III: Dujčev. Medioevo byzantino-slavo. I–III. Roma, 1965, 1968, 1971.
- Dujčev. Slavia Orthodoxa: I. Dujčev. Slavia Orthodoxa: collected Studies in the History of the Slavic Middle Ages. Variorum Reprints. London, 1970.
- Dujčev. Praktika: I. Dujčev. Contribution à l'étude des praktika byzantins. – In: Dujčev. Medioevo, III; 599–617.
- Dujčev. Le Mont Athos: I. Dujčev. Le Mont Athos et les Slaves au Moyen Age. – In: Dujčev. Medioevo, I, 487–510.
- Dujčev. Rap. littéraires: I. Dujčev. Rapports littéraires entre les Byzantins, les Bulgares et les Serbes aux XIVe et XVe siècles. – In: L'École de Morave et son temps. Beograd, 1972, 72–100.
- Estopañan: S. Cirac Estopañan. Scylitzes Matritensis. Tomo I. Reproducciones y miniaturas. Barcelona – Madrid, 1965.
- Eustratiades – Vatopedianos. Vatopedi: S. Eustratiades – A. Vatopedianos. Catalogue of the Greek Manuscripts in the Library of the Monastery of Vatopedi on Mount Athos. Cambridge, 1924.
- Εὐστρατιάδου – Βατοπεδίνου. Κατάλογος: Σ. Εὐστρατιάδου – Α. Βατοπεδίνου. Κατάλογος τῶν ἐν τῇ Ἱερα μονῆ Βατοπεδίνου Ἀποκειμένων κωδικῶν. Paris, 1924.
- Falkenhause. Untersuchungen: V. von Falkenhause. Untersuchungen über die byzantinische Herrschaft im Süditalien vom 9. bis im 11. Jahrhundert. Weisbaden, 1967.
- Fine. Balkans. I–II: J. V. A. Fine. The Early Medieval Balkans. A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth; The Late Medieval Balkans. A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest. Ann Arbor, The University of Michigan Press, 1983, 1987.
- Gill. Florence: J. Gill. The Council of Florence. Cambridge, 1959.
- Γόννη. Κάλλιστος: Δ. Γόννη. Τὸ συγγραφικὸν ἔργον τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Καλλίστου Α΄. Ἀθήναι, 1980.
- Grabar – Manoussacas: A. Grabar, M. Manoussacas. L'illustration du manuscrit de Skylitzès de la Bibliothèque nationale de Madrid. Venise, 1979.
- Guilland. Grégoras: R. Guilland. Essai sur Nicéphore Grégoras. Paris, 1926.
- Guilland. Inst. I–II: R. Guilland. Recherches sur les institutions byzantines. I–II. Berlin, 1967.
- Guilland. Les logothètes: R. Guilland. Les logothètes: études d'histoire administrative de l'empire byzantin. – REB, 29, 1971, 5–115.
- Halićki. Un empereur: O. Halićki. Un empereur de Byzance à Rome. Warszawa, 1930 (Variorum Reprints. London, 1972).

- Hannick – Schmalzbauer. Die Synadenoï: Chr. Hannick – G. Schmalzbauer. Die Synadenoï. Prosopographische Untersuchungen zu einer byzantinischen Familie. – JÖB, 25, 1976, 125–161.
- Hendy. Studies: M. Hendy. Studies in the Byzantine Monetary Economy (ca. 300–1450). Cambridge, 1985.
- Hunger – Kresten. Katalog: H. Hunger – O. Kresten. Katalog der griechischen Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek. T. 2. Codices juridici – Codices medici. Wien, 1969.
- Iorga. Byzance après Byzance: N. Iorga. Byzance après Byzance. Bucarest, 1971.
- Ἱστορία: Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, I: Ὁ ἑλληνισμός ὑπὸ ξένη κυριαρχία (περίοδος 1453–1669). Τουρκοκρατία – Λατινοκρατία. Ἀθήνα, 1974.
- Jacoby. La féodalité: D. Jacoby. La féodalité en Grèce médiévale. Les „Assises de Romanie“, sources, application et diffusion. Paris, 1971.
- Janin. Les églises et les monastères, I–II: R. Janin. La géographie ecclésiastique de l'Empire byzantin. Première partie: Le siège de Constantinople et le Patriarcat œcuménique. T. III. Les églises et les monastères. Paris, 1969; T. II. Les églises et les monastères des grands centres byzantins. Paris, 1975.
- Laiou. Constantinople: A. Laiou. Constantinople and the Latins. The Foreign Policy of Andronikos II, 1282–1328. Cambridge-Massachusetts, 1972.
- Laiou-Thomadakis. Peasant Society: A. Laiou-Thomadakis. Peasant Society in the Late Byzantine Empire. A Social and Demographic Study. Princeton, New Jersey, 1977.
- Λάμπρου. Γουδέλης: Σπ. Λάμπρου. Ὁ βυζαντινὸς οἶκος Γουδέλης. – NE, 13, 1916, 211–221.
- Lascaris. Radomir Aaron: M. Lascaris. Sceau de Radomir Aaron. – Byz. Slav., III, 1931, 404–412.
- Laurent. Aaron: V. Laurent. La famille des Aaron et ses homonymes. – EO, 33, 1934, 391–395.
- Laurent. Bulgarie et princes bulgares: V. Laurent. Bulgarie et princes bulgares dans la sigillographie byzantine. – EO, 33, 1934, 413–427.
- Lefort. Villages: J. Lefort. Villages de Macédoine. I. La Chalcidique occidentale. Paris, 1982.
- Lefort. Radolibos: J. Lefort. Radolibos: population et paysage. – TM, 9, 1985, 195–234.
- Lemerle. Philippos: P. Lemerle. Philippos et la Macédoine orientale à l'époque chrétienne et byzantine. Recherches d'histoire et d'archéologie. Paris, 1945.
- Lemerle. Aydin: P. Lemerle. L'Emirat d'Aydin, Byzance et l'Occident. Recherches sur la geste d'Ümür Pacha. Paris, 1957.
- Lemerle. Cinq études: P. Lemerle. Cinq études sur le XIe siècle byzantin. Paris, 1977.
- Loenertz. BFG I: R.-J. Loenertz. Byzantina et Franco-graeca. Roma, 1970.
- Mango. The Monument: C. Mango. The Monument and its History. – In: H. Beltin, C. Mango, D. Mouriki. The Mosaics and Frescoes of St. Mary Pammakaristos (Fethye Camii) at Istanbul. Dumbarton Oaks. Washington, D. C. 1978, 1–42.
- Matschke. Gouverneurs: Kl.-P. Matschke. Rolle und Aufgaben des Gouverneurs von Konstantinopel in der Palaiologenzeit. – Byz. Bulg., III, 1969, 81–101.
- Mercati. Notizie: G. Mercati. Notizie di Procoro e Demetrio Cidone, Manuele Caleca e Teodoro Meliteniota ed altri appunti per la storia della teologia e della letteratura bizantina del secolo XIV. Città del Vaticano, 1931.
- Mercati. CB, I–II: S. G. Mercati. Collectanea byzantina. I–II. Bari, 1970.
- Meyendorff. Introduction: J. Meyendorff. Introduction à l'étude de Grégoire Palamas. Paris, 1959.
- Moravcsik. Byzantinoturcica, I–II: G. Moravcsik. Byzantinoturcica, I. Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker; II. Sprachreste der Türkvölker in den byzantinischen Quellen. Berlin, 1958.
- Nicol. Epiros: D. M. Nicol. The Despotate of Epiros. Oxford, 1957.
- Nicol. Kantakouzenos: D. M. Nicol. The Byzantine Family of Kantakouzenos (Cantacuzenus), ca. 1100–1460. Dumbarton Oaks. Washington, D. C., 1968.
- Nicol. Byzantium 1261–1453: D. M. Nicol. The Last Centuries of Byzantium 1261–1453. London, 1972.
- Oikonomidès. L'évolution: N. Oikonomidès. L'évolution de l'organisation administrative de l'Empire byzantin au XIe siècle (1025–1118). – TM, 6, 1976, 125–152.
- Oikonomidès. A propos: N. Oikonomidès. A propos des armées des premiers Paléologues et des compagnies de soldats. – TM, 8, 1981, 353–371.
- Ὁρλάβλδου. Καστορία: Ἀ. Ὁρλάβλδου. Βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Καστορίας. – ABME, 4, 1938.
- Ostrogorsky. Histoire: G. Ostrogorsky. Histoire de l'Etat byzantin. Paris, 1977.
- Papachryssanthou. Hiérissos: D. Papachryssanthou. Histoire d'un évêché byzantin: Hiérissos en Chalcidique. – TM, 8, 1981, 373–396.
- Papadopoulos. Genealogie der Palaiologen: A. Th. Papadopoulos. Versuch einer Genealogie der Palaiologen 1259–1453. München, 1938 (réimpression: Amsterdam, 1962).
- Paysages de Macédoine: P. Bellier, R.-Cl. Bondoux, J.-Cl. Cheynet, B. Geyer, J.-P. Grélois, V. Kravari. Paysages de Macédoine. Présenté par J. Lefort. Paris, 1986.

- P o l e m i s. The Doukai: D. I. P o l e m i s. The Doukai. A. Contribution to Byzantine Prosopography. London, 1968.
- PLPI–VIII: Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit. I–VIII. Erstellet von E. Trapp unter Mitarbeit von R. Walther und H.-V. Beyer. Wien, 1976–1988.
- R a y b a u d. Le gouvernement: L.-P. R a y b a u d. Le gouvernement et l'administration centrale de l'Empire byzantin sous les premiers Paléologues (1258–1354). Paris, 1968.
- S c h l u m b e r g e r. L'Épopée, II–III: G. S c h l u m b e r g e r. L'Épopée byzantine à la fin du dixième siècle, II. Basile II le Tueur des Bulgares. Paris, 1900; III. Les Porphyrogénètes Zoé et Théodora (1025–1057). Paris, 1905.
- S c h m a l z b a u e r. Die Tornikioi: G. S c h m a l z b a u e r. Tornikioi in der Palaiologenzeit. – JÖBG, 18, 1969, 115–135.
- S e t t o n. Catalan Domination: K. M. S e t t o n. Catalan Domination of Athens, 1311–1388. Cambridge, Massachusetts, 1948 (Variorum Reprints. London, 1975).
- S e t t o n. The Papacy: K. M. S e t t o n. The Papacy and the Levant (1204–1571). Vol. I. The Thirteenth and Fourteenth Centuries. Philadelphia, 1976.
- Σ ι δ ε ρ ί δ ο υ. Παμμακαρίστου: Ξ. 'Α. Σ ι δ ε ρ ί δ ο υ. Περί τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μονῆς τῆς Παμμακαρίστου καὶ κτιτόρων αὐτῆς. – ΚΕΦΣ, 29, 1907.
- S o u l i s. The Serbs: G. Chr. S o u l i s. The Serbs and Byzantium during the Reign of tsar Stephen Dusan (1331–1355) and his successors. Dumbarton Oaks. Washington, D.C., 1984.
- S p a t h a r a k i s. The Portrait: I. S p a t h a r a k i s. The Portrait in byzantine illuminated manuscripts. Leiden, 1976.
- Θ ε ο χ α ρ ί δ ο υ. Γλαβᾶς: Γ. 'Ι. Θ ε ο χ α ρ ί δ ο υ. Μιχαὴλ Δούκας Γλαβᾶς Ταρχανειώτης (προσωπογραφικά). – Ἐπιστημονικὴ Ἐπιτηρὶς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 7, 1957, 183–206.
- Θ ε ο χ α ρ ί δ ο υ. Οἱ Τζαμπλάκωνες: Γ. 'Ι. Θ ε ο χ α ρ ί δ ο υ. Οἱ Τζαμπλάκωνες. Συμβολὴ εἰς τὴν βυζαντινὴν μακεδονικὴν προσωπογραφίαν τοῦ ἸΔ' αἰῶνος. – Μακεδονικά, 5, 1961–1963, 125–183.
- T h i r i e t. La Romanie vénitienne: F. T h i r i e t. La Romanie vénitienne au Moyen Age. Le développement et l'exploitation du domaine colonial vénitien (XIIe– XVe siècles). Paris, 1959.
- T r a p p. John Koukouzelos: E. T r a p p. Critical Notes and the Biography of John Koukouzelos. – BMGS, 11, 1987, 223–229.
- T u r d e a n u. La littérature bulgare: E. T u r d e a n u. La littérature bulgare du XIVe siècle et sa diffusion dans les pays roumains. Paris, 1947.
- V e l m a n s. Le portrait: T. V e l m a n s. Le portrait dans l'art des Paléologues. – In: Art et société à Byzance sous les Paléologues. Venise, 1971.
- V e r p e a u x. Les oikeioi: J. V e r p e a u x. Les oikeioi. Notes d'histoire institutionnelles et sociales. – REB, XXIII, 1965, 89–99.
- V e r p e a u x. Hiérarchie: J. V e r p e a u x. Hiérarchie et préséance sous les Paléologues. – TM, I, 1965, 421–437.
- V l a c h o s. Melenikon: Th. V l a c h o s. Die Geschichte der byzantinischen Stadt Melenikon. Thessaloniki, 1969.
- V o g e l - G a r d t h a u s e n. Schreiber: M. V o g e l - V. G a r d t h a u s e n. Die griechischen Schreiber des Mittelalter und Renaissance. Leipzig, 1909.
- V r y o n i s. The Declin: Sp. V r y o n i s, Jr. The Declin of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century. Los Angeles, 1971.
- V r y o n i s. The Will: Sp. V r y o n i s. The Will of a Provincial Magnate, Eustathios Boilas (1059). – DOP, XI, 1957, 263–277.
- W e i s s. Kantakuzenos: G. W e i s s. Johannes Kantakuzenos – Aristokrat, Staatsmann, Kaiser und Mönch – in der Gesellschaftsentwicklung von Byzanz im 14. Jahrhundert. Weisbaden, 1969.
- Z a k y t h è n o s. Despotat I–II: D. A. Z a k y t h è n o s. Le Despotat grec de Morée (1262–1460). I–II. Paris, 1932 – Athènes, 1953.

СПИСЪК НА СЪКРАЩЕНИЯТА

ВВ	Византийски временник
ГИБИ	Гръцки извори за българската история
ГСУ [Ф]ИФ	Годишник на Софийския университет – Философско-исторически факултет
ЖМНПр	Журнал Министерства народного просвещения
ЗРВИ	Зборник радова Византлошког института
И[Б]АИ	Известия на [Българския] археологически институт
ИБИД	Известия на Българското историческо дружество
ИИ[Б]И	Известия на Института по [българска] история
ИРАИК	Известия Русского археологического института в Константинопле
Ист. пр.	Исторически преглед
ЛИБИ	Латински извори за българската история
СпБАН	Списание на Българската академия на науките
ΑΒΜΕ	Ἄρχαιον τῶν Βυζαντινῶν Μνημείων τῆς Ἑλλάδος
ΑΔ	Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον
ВСН	Bulletin de Correspondance Hellénique
Byz.	Byzantion
Byz. Bulg.	Byzantino-Bulgarica
BMGS	Byzantine and Modern Greek Studies
BNJ	Byzantinisch-Neugriechischen Jahrbücher
Byz. Slav.	Byzantino-Slavica
BZ	Byzantinische Zeitschrift
CFHB	Corpus Fontium Historiae Byzantinae
ΔΙΕΕΕ	Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος
DOF	Dumbarton Oaks Papers
Ἐκкл. Ἀλ.	Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια
EB	Etudes balkaniques
EEBS	Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν
JHS	Journal of Hellenic Studies
JIAN	Journal international d'archéologie numismatique
JÖB	Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik
NE	Νέος Ἑλληνομνημίων
OCA	Orientalia Christiana Annalecta
OCF	Orientalia Christiana Periodica
REB	Revue des Etudes byzantines
RESEE	Revue des Etudes Sud-Est Européennes
PG	J. P. Migne. Patrologiae cursus completus. Series graeca.
PL	J. P. Migne. Patrologiae cursus completus. Series latina
SBN	Studi bizantini e Neellinici
Sem. Kond.	Seminarium Kondakovianum
TM	Travaux et Mémoires

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРЕДГОВОР	5
УВОД	7
ЧАСТ I	14
ГЛАВА I.	
МАСОВО ЗАСЕЛВАНЕ И ПРИСЪСТВИЕ НА БЪЛГАРИ	
ВЪВ ВИЗАНТИЙСКАТА ИМПЕРИЯ (VII–XV в.)	14
1. Миграция на българи (VII–XIV в.)	14
А. Балкански полуостров	14
Б. Мала Азия	22
В. Италия	27
Г. Някои проблеми на епохата XI–XIV в.	30
2. Атонските акти като извор за българското население в Македония ...	34
А. Ῥαδολίβος – Радоливо (дн. Ῥοδολίβος)	39
Б. Βραστά – Враста (дн. Βρασνά)	40
В. Ἱερίσσός – Иерисо	44
Г. Χοστιάνη – Хостиани	46
Addendum	48
ГЛАВА II	
ИНДИВИДУАЛНО ПРОНИКВАНЕ И ПРИСЪСТВИЕ	
НА БЪЛГАРИ ВЪВ ВИЗАНТИЙСКАТА ИМПЕРИЯ	65
1. Политически бегълци	65
2. Насилствена миграция: българите във Византия след 1018 г.	72
3. Български принцеси във Византия	78
4. Атон – средище на българи	80
5. Българи, чието проникване във Византия е неясно	84
6. Българи, пребивавали временно във Византия	87
Addenda	89
А. Византийски фамилии с несигурен български произход	89
Б. Byzance après Byzance	93
а) Асеневи (Assani) на о. Кефалония	93
б) Фамилията Булгари (Bulgari) на о. Керкира (Корфу)	94
ГЛАВА III.	
ВИЗАНТИЯ И ПРИШЪЛЦИТЕ ОТ БЪЛГАРИЯ	108
1. Политиката на Византия към българите в империята	108
2. Реакцията на българите срещу политиката на Византия	115
3. Българите във византийската рангова таблица	118
4. Няколко заключителни слова	124
ЧАСТ II	131
ГЛАВА IV	
БЪЛГАРСКИ СВЕТЦИ ВЪВ ВИЗАНТИЙСКАТА АГИОГРАФИЯ	131
1. Житие на Св. Климент Охридски	132
2. Житие на Св. Наум Охридски	134
3. Жития на Св. Иван Рилски	135

4. Житие на Св. Теодосий Търновски	137
5. Житие на Св. Ромил	137
6. Житие на Св. Йоан Кукузел	139
7. Житие на Св. Козма Зографски	139
8. Мъченичеството на Георги Стари Средецки	140
Addendum: Metabyzantina	141
ГЛАВА V	
БЪЛГАРИТЕ ВЪВ ВИЗАНТИЙСКОТО ИЗКУСТВО	149
1. Портрети	150
А. Миниатюри	150
а) Cod. Coislinus gr. 79	150
б) Lincoln College Typicon, Bodleian Library (Oxford) gr. 35, ff. 5 ^r , 9 ^v	153
в) Cod. Athos Cutlum. 457	155
г) Cod. Athos Lavra I 178	155
д) Cod. Athos Lavra 1656, fol.197	155
е) Cod. Paris. gr. 1783	155
ж) Paris, Psautier gr. 12	156
Б. Монументална живопис	156
а) Църквата „Св. Архангел Михаил“ (ὁ Ταξιάρχης τῆς Μητροπόλεως) (Кастория–Костур)	156
б) Църквата на манастира „Мега Спилеон“ (Калаврита – Пелопонес)	159
2. Анонимни изображения и масови сцени	160
А. Миниатюри	160
а) Cod. Vaticanus gr. 1613, f. 345 ^v	160
б) Cod. Marc. gr. Z 17, f. III ^r	161
в) Scylitzes Matritensis, Vitr. 26–2	162
ЧАСТ III	193
ПРОСОПОГРАФСКИ КАТАЛОГ	193
БИБЛИОГРАФИЯ	362
Извори	362
Литература	365
Списък на съкращенията	370

